

SUCEAVA.
ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

LI

2024

S U C E A V A

ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

**LI
2024**

**EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2024**

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor șef
DR. AURA BRĂDĂȚAN - secretar de redacție

Tehnoredactare: AURA BRĂDĂȚAN

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

CUPRINS

STUDII DE ARHEOLOGIE

Ion MAREȘ , <i>Biserica de lemn „Sfinții Voievozi” din satul Bălușeni, comuna Bălușeni, județul Botoșani - Studiu arheologic și istoric</i>	9
Florentina-Carmen OLENIUC , <i>Pescuitul în așezarea medievală descoperită la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din Municipiul Suceava</i>	21

STUDII DE ISTORIE

Ion FILIPCIUC , <i>Pagină otova din istoria satului Costișa</i>	35
Constantin UNGUREANU , <i>Cadastrul austriac realizat în orașele Cernăuți, Suceava, Siret și Rădăuți (1854-1856)</i>	45
Adrian-Nicolae PUIU , <i>„Monstruoasa Coalție”: Geneză, obiective, acțiuni, semnificație</i>	63
Mihai TUDOSĂ , <i>Sabia scurtă M 1907 Bebut - o relicvă a tradiției armelor albe în epoca războiului modern</i>	95
Alin SPÂNU , <i>Acțiuni subversive austriece împotriva României, combătute de șeful Poliției Dorohoi, Ion Th. Vameșu (1915-1916)</i>	109
Cristina SLAVIC , <i>Rolul lui Dimitrie Marmeliuc în realizarea Unirii Bucovinei cu Țara din anul 1918</i>	117
Radu-Florian BRUJA , <i>„România”, cotidian de propagandă a regimului autoritar carlist</i>	129
Dorel BĂLĂIȚĂ , <i>Jetoanele „Închisoarea Galați”</i>	141
Marian MOȘNEAGU , <i>Suceveni în elita Marinei Române (III). Comandantul de cursă lungă Angela Lefterescu</i>	153

DOCUMENTE ȘI MANUSCRISE

Ion FILIPCIUC , <i>File inedite din Jurnalul, 1953, lui Leca Morariu</i>	161
Ioan OPRIȘ , <i>Segment biografic</i>	177
Aura BRĂDĂȚAN , <i>Scrisori inedite: Dr. Epifanie Cozărescu către Dragoș Vitencu</i>	215

ISTORIA CULTURII

Costel CIOANCĂ , <i>Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (XIV). Capra / Țapul</i>	227
Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU , <i>Colportori în Episcopia Hușilor (secolele XVIII-XIX)</i> ..	245
Doru SCĂRLĂTESCU , <i>Reflecții la o temă majoră în creația eminesciană: începuturile românilor</i>	259
Silvestru PÂNZARIU , <i>Un scriitor fără frontiere – Silvestru Iaricevski (1871-1918)</i>	283

CONSERVARE-RESTAURARE

Alexandrina MUSTEA , <i>Iconostasul Bisericii Mănăstirii Solca - descrierea iconostasului</i>	289
Georgiana SIDORIUC , <i>Cercetare asupra istoricului picturii Bisericii Sfântul Vasile din Ploiești. Studiu de caz – restaurarea icoanei Sfântului Ierarh Nicolaie - 1858, pictor: Ghe. Ioachim Pompilian</i>	307

Mihaela-Gabriela PĂDUREANU , <i>Corelația dintre degradarea, deteriorarea obiectelor de cult și legislația patrimoniului cultural mobil (relația dintre degradarea icoanei și legislație)</i>	318
Teodora SEGĂRCEANU , <i>Restaurarea icoanei “Profetul Daniil” de la biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din localitatea Dumbrăveni, județul Suceava - Îndepărtarea depunerilor de pe policromie</i>	323

NOTE DE LECTURĂ

Georgiana Țăranu, <i>Nicolae Iorga și seducția fascismului italian</i> , București, Editura Humanitas, 2025, 408 p. (Radu Florian Bruja)	333
---	-----

SUMMARY

ARCHAEOLOGY STUDIES

Ion MAREȘ , <i>The wooden church "The Holy Princes" from Bălușeni village, Bălușeni commune, Botoșani county - Archaeological and historical study</i>	9
Florentina-Carmen OLENIUC , <i>Fishing in the medieval settlement discovered at the foundation of the Church of St. George in Suceava</i>	21

HISTORY STUDIES

Ion FILIPCIUC , <i>Randon Page from the History of Costișa Village</i>	35
Constantin UNGUREANU , <i>Austrian cadastre completed in the cities of Chernivtsi, Suceava, Siret and Radauti (1854-1856)</i>	45
Adrian-Nicolae PUIU , <i>"The Monstrous Coalition": Genesis, objectives, actions, meaning</i>	63
Mihai TUDOSĂ , <i>Short sword M 1907 Bebut - a relic of the tradition of bladed weapons in the era of modern warfare</i>	95
Alin SPÂNU , <i>Austrian subversive actions against Romania, taken by the chief of the Dorohoi Police, Ion Th. Vameșu (1915-1916)</i>	109
Cristina SLAVIC , <i>The role of Dimitrie Marmeliuc in the achievement of the Union of Bukovina with the Country in 1918</i>	117
Radu-Florian BRUJA , <i>„Romania”, propaganda daily paper of the Carlist authoritative regime</i>	129
Dorel BĂLĂIȚĂ , <i>The Tokens from Galați Prison</i>	141
Marian MOȘNEAGU , <i>Sucevans in the elite of the Romanian Navy (III). Long-haul commander Angela Lefterescu</i>	153

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Ion FILIPCIUC , <i>Unpublished pages from Leca Morariu's Diary 1953</i>	161
Ioan OPRIȘ , <i>Biographical segment</i>	177
Aura BRĂDĂȚAN , <i>Unpublished letters: Dr. Epifanie Cozărescu to Dragoș Vitencu</i>	215

STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Costel CIOANCĂ , <i>Prolegomena to a mythological bestiary of the Romanian fantastic fairy tale. (XIV). Goat / Buck</i>	227
Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU , <i>Colporteurs in the Diocese of Huși (XVIII-XIX centuries)</i>	245
Doru SCĂRLĂTESCU , <i>Reflections on a major theme in Eminescu's creation: the beginnings of Romanians</i>	259
Silvestru PÂNZARIU , <i>A writer without borders – Sylvester Yaricevsky (1871-1918)</i>	283

CONSERVATION-RESTORATION

Alexandrina MUSTEA , <i>The iconostasis of Solca Monastery Church. Description of the iconostasis</i>	289
--	-----

Georgiana SIDORIUC , <i>Research on the history of the painting of the Saint Basil Church in Ploiesti. Case study – restoration of the icon of Saint Hierarch Nicholas - 1858, painter: Ghe. Ioachim Pompilian</i>	307
Mihaela-Gabriela PĂDUREANU , <i>Correlation between the degradation, deterioration of religious objects and the legislation of the movable cultural heritage (the relationship between the degradation of the icon and the legislation)</i>	318
Teodora SEGĂRCEANU , <i>Restoration of the icon "Prophet Daniil" from the church dedicated to the Assumption of the Virgin Mary, in Dumbrăveni, Suceava county - Removal of deposits from polychrome</i>	323

READING NOTES

Georgiana Țăranu, <i>Nicolae Iorga and the seduction of italian fascism</i> , Bucharest, Humanitas Publishing House, 2025, 408 p. (Radu Florian Bruja)	333
---	-----

BISERICA DE LEMN „SFÎNȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI, COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI - STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC

Ion MAREȘ

Rezumat: În satul Bălușeni, județul Botoșani, se află o biserică de lemn cu hramul „Sfinții Voievozi”, ctitorită la 20 iunie 1745 de sulgerul Ioan Bașotă, fiul lui Pătrașco Bașotă Zosim. Acest monument de cult ortodox a fost reabilitat prin proiectul *Restaurarea Bisericii de lemn Sfinții Voievozi din comuna Bălușeni, județul Botoșani*. Biserica este construită din lemn de stejar, fiind similară cu alte lăcașe de cult din Moldova. Este înregistrată pe lista Monumentelor Istorice la categoria B.

Cuvinte-cheie: Biserica „Sfinții Voievozi”, Bălușeni, Botoșani, Ioan Bașotă

Abstract: In Bălușeni village, Botoșani county, there is a wooden church dedicated to the "Holy Voevodes", founded by the sulger Ioan Bașotă, son of Pătrașco Bașotă Zosim, and consecrated on June 20, 1745. At this monument of Orthodox worship, the project *Restoration of the Wooden Church of the „Holy Voevodes” in Bălușeni commune, Botoșani county* is currently underway, the beneficiary being the Bălușeni Commune TAU. The objectives of the project include the restoration and conservation of the local heritage objective, in order to enhance it from a structural, functional and architectural point of view, the promotion of the tourist route of which the Wooden Church belongs, with a deadline of 25.02.2025.

Keywords: Church „Holy Voevodes”, Bălușeni, Botoșani, Ioan Bașotă Biserica „Sfinții Voievozi”, Bălușeni, Ioan Bașotă

Amplasarea geografică

Comuna Bălușeni este situată în partea central-sudică a județului Botoșani, fiind limitrofă la sud-est cu municipiul Botoșani, la nord cu comuna Stăuceni, la est cu comunele Sulița și Blândești, la sud cu comunele Copălău și Cristești iar la vest cu comuna Curtești. Din punct de vedere administrativ este alcătuită din satele Bălușeni, Draxini, Bălușenii Noi, Buzeni, Coșuleni, Zăicești¹ (fig. 1). Teritoriul comunei este o zonă de podiș, puțin înaltă, ce variază între 216 m în dealul „Zăicești” și 74,5 m, în coada iazului Dracșani, altitudinea medie fiind de 150 m. Principala ocupație a locuitorilor este agricultura, cultivarea pământului și creșterea animalelor, care constituie mijloacele de subzistență.

Biserica de lemn „Sfinții Voievozi” este monument de cult ortodox fiind trecută în Lista Monumentelor Istorice². Satul Bălușeni (*Bălășeni, Balușeni, Zosin*) a parcurs în dezvoltarea sa câteva etape administrative³. Într-o catagrafie austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII, sunt menționate următoarele: „*Bălușeni (Beluscheny)*, sat în Ț. Suceava (Bălușeni - Stamate) așezat în câmpie, lângă o mlaștină, în apropiere de satul Bănești și Cocorăști. E format din 24 case cu 14 capi

¹ https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_B%C4%83lu%C8%99eni,_Boto%C8%99ani

² LMI: 372 BT -II - m - B -20183, Biserica de lemn „Sf. Voievozi”, sat BĂLUȘENI, comuna BĂLUȘENI, 1740; LMI: 369 BT -II - a - B -01948; Schitul Zosin sat BĂLUȘENI, comuna BĂLUȘENI 1, sec. XVIII - XX; LMI: 370 BT -II - m - B -01948.01; Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”, sat BĂLUȘENI, comuna BĂLUȘENI 1, 1779; LMI: 371 BT -II - m - B -01948.02; Clopotniță, sat BĂLUȘENI, comuna BĂLUȘENI 1, sec. XIX-XX (<http://www.cultura.ro/lista-monumentelor-istorice>).

³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova, Volumul I, Repertoriul istoric al unităților administrativ - teritoriale, 1772-1988, Partea I, A. Unități simple (Localități și moșii)*, A-O, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 56-57.

de familie birnici și 10 alți bărbați apti de muncă. Biserica și curtea boierească sunt bine construite din lemn. Cea din urmă este așezată pe o mică înălțime și e ferită de inundații. Celelalte case sunt construite și îngrădite prost. În sat se găsesc 3 cai și 24 boi”⁴. Dacă socotim că o familie ar fi avut o pereche de boi, rezultă că numai jumătate dintre săteni dețineau astfel de animale, care erau folosiți atât la transport, cât și la agricultură. De mirare este numărul mic al cailor. De asemenea, din datele de mai sus, rezultă că biserica și curtea boierească erau „bine construite din lemn”, curtea boierească fiind „așezată pe o mică înălțime și e ferită de inundații”.

Biserica de lemn „Sfinții Voievozi” - date arheologice, istorice, arhitectură

Lăcașul de cult este amplasat pe prima terasă a dealului Bălușeni, cu largă deschidere spre valea lacului Dracșani, pe valea râului Sitna (fig. 2, 3). Biserica este construită din bârne cioplite de stejar, încheiate în „coadă de rândunică”, și prinse în cuie de lemn, așezate pe fundație din pietre plate (gresii sarmatice). Are planul tip navă, cu altar poligonal, decroșat, naos cu două abside semi trapezoidale și pronaos cu capăt poligonal. Intrarea este pe latura de sud, la pronaos. Acoperișul în două ape este lucrat din draniță bătută pe scânduri de brad. Între altar, naos și pronaos sunt bârne (console) masive de lemn. Unele grinzi (bârne) de la biserică au fost înlocuite de-a lungul timpului (fig. 3).

Ctitorul bisericii de lemn „Sfinții Voievozi” a fost clucerul Ioan Bașotă, fiul lui Pătrașco Bașotă Zosim⁵, mare stolnic la 1700. Provenea dintr-o familie veche de boieri, cu mari proprietăți latifundiare în Moldova.

Pe latura superioară din stânga ancadramentului ușii de intrare, la ușor (grinda), pe bârna din stejar, se află o inscripție cu litere chirilice, în română:

făcută es(te) de jupân bașot(ă)

Inscripția de pe grinda ușii de la intrare
(foto Ion Mareș, 2024)

În dreapta grinzii de stejar a ușii de la intrare, se află o inscripție aproape indescifrabilă, din care se poate citi cuvântul *voievod*.

⁴ Ion Donat, Șerban Papacostea, *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura „Istros”, Brăila, 2015, p. 25-26.

⁵ **Pătrașco Zosim** a fost fiul lui Bașotă Zosim, fost hatman 1685 august 25 – 1686 iunie 19; fost pârcălab de Neamț 1689 ianuarie 10 - octombrie 6 (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică română, București, 1971, p. 345-346).

**BISERICA DE LEMN „SFINȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI,
COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI
- STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC**

Inscripție pe grinda ușii de la intrare

La ancadramentele ușii și la ferestre sunt câteva elemente decorative simple, rozeta, brâul torsat. Ferestrele sunt mici, proporționale cu biserica (fig. 2, 3). În jurul bisericii s-a aflat cimitirul, însă crucile nu mai sunt, astfel că nu se știe locul mormintelor.

Arhitectural, biserica de lemn de la Bălușeni este similară unor lăcașe de cult contemporane din Moldova, precum: Humoreni (Suceava), Praxia (Suceava), Boroaia (Suceava), Botoșana (Suceava), Bogdănești (Suceava), Schitul Rarău (Suceava), Horodnic de Sus, Horodnic de Jos (Suceava)⁶ etc.

⁶ Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, Editura Meridiane, București, 1985; Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Cercetările arheologice de la Horodnic (jud. Suceava)*, în *Suceava*, V, 1978, P. 161-172; Ion Mareș, *Biserica de lemn „Sfântul Dumitru” de la Horodnic de Sus*, în *Bucovina tradiție și modernitate*, anul VII (2023), Editura „Studis”, Iași, 2023, p. 137-157.

Istoricul Nicolae Iorga a copiat textul scris cu litere chirilice, de către nepotul lui Ioan Bașotă, fiul lui Theodor Bașotă, la 15 mai 1837, de pe fila unei cărți bisericești, în care menționa că bunicul său, Ioan Bașotă, din cauza deselor tulburări provocate de războaiele din epocă, a părăsit locul unde era casa natală, mutându-se pe moșia sa *Jolcuiani*: „și așa, la anul 1745, s’au și statornicitu a sa din nou făcută așăzare pe altu trupu de moșie a sa numită Jolcuiani, ce este totu într’unu hotaru și capu în capu cu moșia Băloșani, rămăindu pâră astăzi numile așăzării sali tot Băloșani. Când atuncia, la acelașu anu, și luna iunie în 20, pe lângă celelalte trebuincioase acareturi, au făcută și biserica ce astăzi să și află, durată de lemn, dinu lemnile locului aceleiașu unde să și află făcută, fiindu codri mari pe atuncia”⁷.

Biserica de lemn a fost construită „pe lângă celelalte acareturi”, data târnosirii ei fiind 20 iunie 1745. Altă informație, din documentul citat, se referă la materialul de construcție: „au făcută și biserica ce astăzi să și află, durată de lemn, dinu lemnile locului aceleiașu unde să și află făcută, fiindu codri mari pe atuncia”⁸.

În zona satului Bălușeni, în locul „Dealul Siliște” au fost efectuate cercetări arheologice de suprafață, fiind identificată o locuire medievală din secolul al XVII-lea⁹. Coroborând datele arheologice cu cele topografice și cu cele din documentul amintit mai sus, tragem concluzia că la „Dealul Siliște” a fost casa părintească a lui Ioan Bașotă, abandonată „din pricina adesălor tulburări și răzmiriți ce urmă în vremea de atuncia în patriia noastră Moldova, sălit au fost a-ș strămuta cu totul a sa părintiască așăzare ce din învechime era statornicită pe trupul moșii Băloșani, de ceia parte de apa Sătnii, din gios de iazul cel mare, și chiar pe locul numit astăzi Săliște, de la vale de ratoșul făcut de mine, fiind chiar în șliahul cel mare, pe unde și era treciria oștirilor, și a să trage la codri”¹⁰.

Este sigur că locuitorii satului l-au urmat pe proprietar, mutându-se la „moșia sa Jolcuiani” (Bălușeni). În documentul amintit este menționat faptul că la biserica „Adormirea Maicii Domnului” a Mănăstirii Zosin (ctitorită de Theodor Bașotă, la 1779) sunt înmormântați: „(...) atât trupurile a însușu făcătoriloru ctitori ai ei, Sulgeriului Ioană Bașotă, cari, în urmă, priimindu cinulu călugării, s’au numitu Iorestu, și a soții sali, Marii, catu și a urmașiloru săi fii și clironomi, Antohi Bașotă, ce au fostu stărpu, și Mariia ce s’au săvârșită neînsoțită: a căroră săvârșare nu s’au putut afla la ce anu și vreme s’aru fi întâmplatu și La anulu 1800, în 27 zile a lunii lui Septemvrie] s’au săvârșātu părintele meu și fiulu pomenitului Sulgeri Ioană Bașotă, Șatrariul Theodoru Bașotă, și s’au îngropatu la biserica din Băloșani. La anulă 1806, în 9 zile a lunii Dech[em]v[rie], s’au săvârșātu mătușă-mia, sora tatăni-mieu, Med(elnicereasa) Anastasiia Aslanu, în Botoșani, și s’au îngropatu totu la biserica din Băloșani; cari au fostu starpă de fii. La anulă 1812, în zăle a lunii lui Octomvrie, s’au săvârșātu moșulu meu Neculai Bașotă, fratile tatăni-mieu, stărpu fiindu, și s’au îngropatu totu la biserica din Băloșani. La anulă 1815, înu 23 zile a lunii lui Avg[ust], s’au săvârșātu maică-mia Zoița, cari, priimindu cinulu shimnicii, s’au numitu Asinetha, și s’au îngropatu la biserica din Băloșani”¹¹. Fiul sulgerului Ioan Bașotă, șătraru Tudurachi / Theodor Bașotă a construit la 1779, la 7 km de biserica de lemn a tatălui său, într-o pădure, Biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la Schitul Zosin¹².

Pisania Bisericii Mănăstirii Zosin (fig. 4) conține următorul text:

Această sfântă beseric(ă) esti făcută de dum(i)alu(i) șătraru tuduraci bașuta care să cînstești hramul adormire presfinti născători de dumnezeu în zile mării sale costandin muruziăi vo(e)vodi, în ani.

⁷ N. Iorga, *Însemnări genealogice ale familiei Bașotă*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, București, 1909, p. 56-58.

⁸ *Ibidem*, p. 56-58.

⁹ Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, II, București, 1976.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

¹² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*

**BISERICA DE LEMN „SFINȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI,
COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI
- STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC**

Pisania Bisericii „Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu” de la Mănăstirea Zosin

În secolele XIX-XX biserica și mănăstirea erau în ruină, fiind refăcute la 1944-1945. Mănăstirea a fost desființată de comuniști, fiind declarată. A fost reînființată după 1990¹³.

Sulgerul Ioan Bașotă și familia sa

Informații referitoare la familia Bașotă (origini, genealogie, proprietăți etc.) se află atât în documente, cât și în studii istorice mai vechi și mai noi¹⁴.

Strămoșii lui Ioan Bașotă sunt menționați în documente la începutul secolului al XV-lea, primul fiind Manoil Bașotă, care, la 4 decembrie 1425, dona satul Bașotanii, Mănăstirii Neamț¹⁵, dania fiind întărită, conform uzanțelor dreptului medieval, printr-un uric de Alexandru cel Bun. Satul Bașoteni exista cel puțin dinainte de descălecat, fiind amplasat în zona Nechid (județul Neamț), unde a fost o veche formațiune cnezială constituită înainte de formarea statului. Cu siguranță că familia boierilor Bașotă a fost dinainte de Dragoș și Bogdan. Rădăcinile lor sunt legate de satul Bașoteni, fiind întemeietori ai satului. Familia Bașotă a deținut proprietăți în zonele Neamț¹⁶ (Bodești / Frumușica) și Botoșani¹⁷. În acest sat se află biserica familiei și morminte ale Bașoteștilor, precum a lui Pătrașco Bașotă, fost mare logofăt¹⁸ și alții¹⁹.

Ioan Bașotă, sulgerul, a fost fiul lui Pătrașco Bașotă (mare stolnic la 1700; tatăl acestuia a fost hatmanul Zosim Bașotă²⁰) și al Saftei, fiica lui Miron Costin (mare logofăt)²¹. Un nepot al său

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla (Studiu genealogic și istoric), Surete și izvoade*, vol. XXIII, Editura Casei Școalelor, Viața Românească, Iași, 1929; Ștefan S. Gorovei, *Noi contribuții. Inscripția funerară de la Bodești*, în *Studii și materiale de istorie Medie*, XXXI, 2013, p. 145-184.

¹⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 344, nota 1.

¹⁶ Despre istoria acestei familiei și arborele genealogic, vezi, Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla (Studiu genealogic și istoric)*, *passim*.

¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

¹⁸ „**Pătrașco Bașotă** - primul mare logofăt al lui Vasile vodă Lupu, din aprilie 1634 până în aprilie 1636 - și avea un frate numit **Toader** Bașotă. Identificarea prosopografică este perfectă: pe piatra de la Bodești avem un Toader și un Zosim ca fii ai unui „Pătru” care a fost mare logofăt, în timp ce documentele ne vorbesc despre Toader Bașotă și Zosim Bașotă, fiii lui Pătrașco Bașotă, fost mare logofăt” (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, 148-149).

¹⁹ *Ibidem*, p. 156.

²⁰ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 345-346.

²¹ *Ibidem*.

(fiul lui Theodor Bașotă), scria la 15 mai 1837, pe foile unei cărți bisericești: „Sevărșitul din viața bunul meu Sulgeriul Ioan Bașotă. fiiul Stolnicului Pătrașco Bașotă, nepot Hatmanului Zosima Bașotă, strănepot Logo(f)ă(tului) Patrașco Bașotă”²².

Într-un zăpis din 4 februarie 1742, Ioan Bașotă este menționat a fi fiul lui Pătrașco Zosin Bașotă, marele stolnic, nepot lui Zosin Bașotă hatmanul, strănepot al logofătului Pătrașco Bașotă²³. A avut frați pe: Nicolae, Anița și Maria, Toader, Sandu, Ilinca. Ioan Bașotă sulgerul a fost căsătorit cu Maria (Calmutschi), având copii pe Theodor (șătrar, căsătorit cu Zoița), Antohi, Maria, Anastasia (căsătorită Aslan), Neculai²⁴. În condica lui Constantin N. Mavrocordat, „Ioniță Bașotă e scos la neamuri, adică fiu de urmași de mari boeri, în același an 1742-i se face împliniri la darea lui Ioniță Bașotă (Iorga, Doc. VI 277, 332), În 17253 (1745). Ioniță Bașotă e rânduit hotarnic la Saucenița (Iorga, Doc. XII 49, 52). În 17261, Noembrie 8 (1752), e pomenit în Doc, Calimachi II 15, biv vtorii paharnic în 17264 (1756) și are Șoldăneștii (Surete ms, II, 173). Între 1773-1774 e paharnic (Surete - ms, I, 434, N, Iorga, Doc, VII, 116, 118, 225, XVIII, 155, 174), apoi e în 1779 sept, biv vel stolnic (Iorga Doc. VII 117 Mart 28). În 1784 e paharnic, în 1785 Junie 20 (N, Iorga Doc. VII, 237) e ridicat ca vel ban din stolnic în 1789 co, c. VII 251), La 1793 e biv vel ban și are țigani Canănești (Iorga, Doc, XXI, 189, 184, 263, 264)”²⁵.

Istoricul Nicolae Iorga menționa următoarele date despre familia Bașotă: „Vasile Bașotă e biv vel medelnicer în 17264 și în 17265 (1757) iulie 31 (Iorga, Doc. VII, 116), are Spătăreștii (Surete ms), un Bașotă - nu Anastasie - în însemnările sale făcute pe o carte veche scrie acestea despre urmașii lui Ioniță Zosin Bașotă sulgerul: Acel de pe urmă clironom al acestei strămoșești averi și săvârșitorul a toată familia neamului meu Bașotesc, pentru că așa bună voința lui Dumnezeu a fost ca întru mine al meu neam să se săvârșască neavând nici un legiuit și firesc clironom (N. Iorga, Doc. AVI, 56) reiese că sulgerul a avut cu cneaghina lui Maria acești urmași: Teodor Bașotă șătrar, pomenit încă din 1701 febr. (N. Iorga Doc. Calimachi II, 150) mort cătră 1800 și îngropat la Băloșani, a fost căsătorit cu Zoița Calmuțchi, din călugărie Asineta, moartă către 1538 aug. 23 și soră cu călugărul Dosoftei Calmuțchi, mort la 1606 Iulie 26 și îngropat la mănăstirea Neamțului, Neculai Bașotă îngropat tot la Băloșeni, Antohi Bașotă și Alaria stărpi. Ioniță Bașotă paharnic în 1774 rădică hotarnica Stroeștilor și a Căbuștenilor lui St. Capșa (Surete ms.) 1500”²⁶. „Constantin Bașotă este reprezentantul cel mai tipic al Bașoteștilor în creștere în a doua jumătate a sec. XVIII. El era însurat către 1700, ceia ce arată că s-a născut pe la 1720. Nicăieri el nu spune a cui fecior este, eu l'am socotit de fiu al postelnicului Toderășco Bașotă, nepot a lui Zosin Bașotă hatmanul, strănepot lui Pătrașco Bașotă log. și răstrănepot a lui Toader Bașotă pivnicerul. Soția lui o cred a fi fata lui Vasile Macri, care era fecior lui C. Macri, și deci cumnat cu Costantin Macri jitnicerul. Prin însurătoare el întră stăpân în Pomărla, cum voi arăta în istoricul trecerii proprietății în Pomărla. Cu Constantin Bașotă centrul vieții politice și economice a Bașoteștilor trece de la Bodești, la Pomărla, unde se fixează definitiv în o sută de ani, prin fiul său Ioniță Bașotă și prin nepotul său Anastasie Bașotă logofătul”²⁷.

Istoricul Ștefan S. Gorovei nota următoarele: „Zosim este un nume care se întâlnește, în această epocă, numai la familia Bașotă: purtătorul său este un personaj pitoresc, menționat de Ion Neculce într-un frumos pasaj din descrierea celei de-a doua domnii a lui Dumitrașco vodă Cantacuzino (ianuarie 1684 – iunie 1685). Întrucât hatmanul Alexandru Buhuș nu acceptase să revină în țară, noul domn a încredințat hătmănia cuiva care era socotit nepotrivit pentru o asemenea dregătorie. Iată cuvintele lui Neculce: Iar Dumitrașco-vodă [...] au căutat în pizmă ș-au ales un boiaru caré era mai sărac și mai prost, anume Zosen Bașotă. Măcar că era de niiam vechiu, dar nu

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

²³ *Ibidem*; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 23-24.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, 23-24.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 23-24.

**BISERICA DE LEMN „SFÎNȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI,
COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI
- STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC**

era harnic de aceia boerie la celi vremi, nici iel n-ave aceia nedejde, nice în gând nu gândie. Așea fără veste din târgu l-au luat și l-au dus la curte de l-au înbrăcat cu căftan, de l-au pus hatman. Pentru acest personaj, Dimitrie Cantemir are cuvinte și mai batjocoritoare, menite să-l pună în lumină mai bună pe propriul său părinte: sarcina de hatman i-a dat-o [Dumitrașco vodă Cantacuzino] unui oarecare ins mișel și leneș, pe nume Zosim, un om care de când se născuse nu fusese niciodată la oaste și nici habar nu avea ce este o luptă. Zosim, om nevolnic și de nimic”²⁸.

SUPRAVEGHEREA ARHEOLOGICĂ

La Biserica de lemn „Sf. Voievozi” din satul Bălușeni, comuna Bălușeni, se derulează proiectul *Restaurarea Bisericii de lemn Sfînții Voievozi din comuna Bălușeni, județul Botoșani*, prin PNRR, fiind finanțat de Uniunea Europeană - *Următoarea generație UE*, beneficiarul fiind UAT Comuna Bălușeni.

Obiectivele proiectului:

- restaurarea și conservarea obiectivului de patrimoniu local în vederea punerii în valoare a acestuia sub aspect structural, funcțional și arhitectural;
- promovarea rutei turistice din care face parte biserica din lemn;

Pentru că lucrările de restaurare și punere în valoare a monumentului de cult au fost de amploare (consolidarea fundațiilor de piatră, înlocuirea podelei de lemn, înlocuirea unor bârne, traverse, asteriale, câpriori etc.) a fost necesară cercetarea arheologică.

În perioada aprilie-iunie 2024, am supravegheat arheologic lucrările de restaurare, consolidare și conservare de la Biserica „Sfînții Voievozi”, din satul Bălușeni, comuna Bălușeni, județul Botoșani. În interior a fost desfăcută podeaua de lemn și bârnel pe care erau fixate scândurile; structura de lemn era putredă, cu atac de carii și alte elemente biologice, fiind grav afectată de microclimat. Sub podeaua de lemn era pământ de umplutură, negru, bătătorit. Suprafețele din biserică au fost curățate până la -0,40 m, nefiind urme de depuneri arheologice.

Pe terenul din jurul bisericii nu au fost efectuate lucrări tehnice de adâncime, prin urmare nu am săpat arheologic. Locurile mormintelor, care au fost în zona bisericii, nu mai pot fi delimitate, nefiind nici un marcaj.

CONCLUZII

În timpul lucrărilor de restaurare, consolidare și conservare de la Biserica din lemn „Sfînții Voievozi”, din comuna Bălușeni, județul Botoșani, în această fază de derulare a lucrărilor, nu au fost identificate complexe arheologice.

Datele referitoare la lucrările de restaurare vor fi puse în valoare de către arhitectul proiectant și de executantul lucrărilor.

Anexă

Istoricul Nicolae Iorga a publicat în 1909, într-un volum de studii și documente, textul scris de nepotul lui Ioan Bașotă, fiul lui Teodor Bașotă, pe paginile a unei cărți bisericești, referitor la familie, cu data „1837, Mai 15; Băloșani”. Documentul este important prin informațiile genealogice și îl redăm integral în continuare:

„V. însemnări genealogice ale familiei Bașotă. Pe foaia liberă a unei cărți bisericești am aflat aceste însemnări: O scurtă perigrafie spre știința urmașilor:

²⁸ Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 148.

Sevărșitul din viață bunul meu Sulgeriul Ioan Bașotă. fiul Stolnicului Pătrașco Bașotă, nepot Hatmanului Zosima Bașotă, strănepot Logo(f)ă(tului) Patrașco Bașotă, din pricina adesălor turburări și răzmiriți ce urmă în vremea de atunci în patria noastră Moldova, sălit au fost a-ș strămuta cu totul a sa părintiască așzare ce din învechime era statornicită pe trupul moșii Băloșani, de cea parte de apa Sătnii, din gios de iazul cel mare, și chiar pe locul numit astăzi Săliște, de la vale de ratoșul făcut de mine, fiind chiar în șliahul cel mare, pe unde și era trecirea oștirilor, și a să trage la codri, și așa, la anul 1745, s'au și statornicitu a sa din nou făcută așzare pe altu trupu de moșie a sa numită Jolcujani, ce este totu într'unu hotaru și capu în capu cu moșia Băloșani, rămăindu pără astăzi numile așzării sali tot Băloșani. Când atunci, la acelașu anu, și luna luni în 20, pe lângă celelalte trebuincioase acareturi, au făcută și biserica ce astăzi să și află, durată de lemn, dinu lemnile locului aceluiașu unde să și află făcută, fiindu codri mari pe atunci. La care biserică să află îngropate atât trupurile a însușu făcătorilor ctitori ai ei, Sulgeriului Ioană Bașotă, cari, în urmă, priimindu cinulu călugării, s'au numitu Iorestu, și a soții sali, Marii, catu și a urmașilor săi fii și clironomi, Antohi Bașotă, ce au fostu stărp, și Maria ce s'au săvărșită neînsoțită: a căroră săvărșare nu s'au putut afla la ce anu și vreme s'aru fi întâmplatu. Iară, pentru cei mai în urmă stăpănituri și clironomi a pomenitului Sul[geră], știindu-să vremea săvărșării lor, să însămniază mai gios, de cătră mini însuși, acelu mai de pe urmă clironomu a aceștii strămoșăști averi și săvărșătorulu a toată familia niamului meu Bașotescu, pentru că așa bunăvoință lui Dumnezeu au fost ca întru mini al meu niamu să să săvărșască, neavându nice unu legiuită și firescă clironomă, - fiie numele Domnului meu binecuvântatu.

1837, Mai 15; Băloșani.

La anulă 1800, în 27 zile a lunii lui Septemvrie] s'au săvărșătu părintele meu și fiulu pomenitului Sulgeri Ioană Bașotă, Șatrariul Theodoru Bașotă, și s'au îngropatu la biserica din Băloșani.

La anul 1806, în 28 zile a lunii lui Iulie, s'au săvărșătu moșulu meu și fratele maicii mele, Svinția Sa părintele Dosithe Calmușchi, shimnicu, și s'au îngropatu la mănăstiria Niamțului, unde i-au fostu și metaniia sa.

La anulă 1806, în 9 zile a lunii Dech[em]v[rie], s'au săvărșătu mătușă-mia, sora tătăni-mieu, Med(elnicereasa) Anastasiia Aslanu, în Botoșani, și s'au îngropatu totu la biserica din Băloșani; cari au fostu stărpă de fii.

La anul 1808, în 13 zile a lunii Ghenuari, s'au săvărșătu mai maria me soră, de pruncu, Iliina, soția Clucerului] Nicolai Cariomfilu, ce-i zăcu și Crăstesculu, și s'au îngropatu la biserica din Crăstești.

La anulă 1812, în zăle a lunii lui Octomvrie, s'au săvărșătu moșulu meu Neculai Bașotă, fratele tătăni-mieu, stărp fiindu, și s'au îngropatu totu la biserica din Băloșani.

La anulă 1815, în 23 zile a lunii lui Avg[ust], s'au săvărșătu maică-mia Zoița, cari, priimindu cinulu shimnicii, s'au numitu Asinetha, și s'au îngropatu la biserica din Băloșani.

La anulă 1816, în 23 zăle a lunii lui Aprilie, s'au săvărșătu cumnatulu meu Cluceriul Nicolai Crăsteșcu, și s'au îngropatu la biserica sa dinu Crăstești.

La anulă 1827, în 25 zăle a lunii lui Martie, s'au săvărșătu înu Botoșani socrulu meu Postelnicii Grigori Ventura, și s'au îngropatu la monastiria Popouțai.

La anulă 1837, în 14 zăle a lunii lui ienuarie, s'au săvărșătu mai mica mc soră Maria Mavromati, care au fostu stărpă de fii, și s'au îngropatu la biserica S. Dimitrie dinu Botoșani, alături cu soțulu său Com[isulu] Ioanu Mavromati, care și el săvărșându-se mai înainte de ia, la anul 1834, la 16 zăle a lui Martie, s'au îngropatu totu acolo ca unu ctitoru și întâiul începători a acei biserici.

La anulă 1838, în 8 zăle a lunii lui Noe[mlvr]ie], s'au săvărșătu soacră-mia Postelnic(easa) Marica Ventura, și s'au îngropatu la biserica Vovidenii, în Botoșani, unde s'au adusă și oasăle săvărșătuului său mai înainte soțu, Postelniculu Grigori Ventura.

**BISERICA DE LEMN „SFÎNȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI,
COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI
- STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC**

La anul 1839, luni în 5 zăle. s’au săvârșitu cumnatulu meu Stolnicu Ioanu Bantășă, care, dinu s. botezu, s’au numitu Ieremiia, și nu Ioanu, și s’au îngropatu la biserica moșii sali Izvoarăle, de a stânga Prutului, în Basarabiia, ca unu trăitori de acolo.

La anulă 1846, la ză’ntăi a lunii lui Martie, s’au săvârșătu mai mica me soră Ecaterina Bantășu, și s’au îngropatu la biserica moșii sali Izvoarăle, de a stânga Prutului, unde și soțulu său Bantășu este îngropatu”²⁹.

Fig. 1. Județul Botoșani, harta fizică; în chenar roșu, comuna Bălușeni

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-58.

**Fig. 2. Biserica „Sfinții Voievozi” din Bălușeni
(foto Ion Mareș, 2024)**

**BISERICA DE LEMN „SFINȚII VOIEVOZI” DIN SATUL BĂLUȘENI,
COMUNA BĂLUȘENI, JUDEȚUL BOTOȘANI
- STUDIU ARHEOLOGIC ȘI ISTORIC**

**Fig. 3. Biserica „Sfinții Voievozi” din Bălușeni
(foto Ion Mareș, 2024)**

Fig. 4. Mănăstirea Zosin din Bălușeni, Biserica „Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu”, construită în 1779 de Tudorachi Bașotă, fiul lui Ioan Bașotă

PESCUITUL ÎN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DESCOPERITĂ LA FUNDAȚIA BISERICII SF. GHEORGHE DIN MUNICIPIUL SUCEAVA

Florentina-Carmen OLENIUC

Rezumat: Prezentul studiu arheozoologic analizează cele 14 resturi osoase de pește (din totalul celor 521 vestigii osteologice atribuite speciilor de animale sălbatice), care au fost găsite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava. Fragmentele osoase provenite de la specii de pești de apă dulce au fost determinate anatomic și apoi încadrate taxonomic. Pentru resturile osoase întregi (provenite de la știucă și crap) au putut fi calculate lungimile trunchiurilor.

Cuvinte-cheie: resturi osoase, pești, Ev Mediu, apă dulce, așezare umană, fundația Bisericii Sf. Gheorghe, Suceava

Abstract: This archaeological study analysis 14 bony remains of fresh water species of fish (of a total of 521 bony remains of wild animals) which have been found on the floor of St. George Church from Suceava city. The bony remains of fresh water species of fish had been washed, identified and described from morphological, taphonomical and taxonomical point of view. These bony bones belonged to pike, carp and catfish.

Keywords: bony bones, fishes, Middle Ages, fresh water, human settlement, the floor of St George Church, Suceava City

Context arheologic

Biserica Sf. Mare Mucenic Gheorghe din municipiul Suceava, reședința actuală a Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților a fost construită în două etape mari, între 1514 și 1522, de către fiul și nepotul lui Ștefan cel Mare¹.

Lăcașul de cult face parte din 1991 din lista patrimoniului cultural UNESCO, fiind încadrată în grupul Bisericilor pictate din nordul Moldovei, iar din 2015 a fost inclusă pe lista monumentelor istorice din județul Suceava².

Biserica Sf. Gheorghe face parte din Complexul Monahal Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. În decursul timpului au fost adăugate pictura în frescă, atât în interior cât și în exterior și turnul-clopotniță (1534, pe timpul domniei lui Petru Rareș), paraclisul și corpul de chilii (la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII-lea), stăreția, baldachinul și pridvorul bisericii (la începutul secolului XIX-lea)³.

În interiorul Bisericii Sf. Gheorghe se găsesc piese de patrimoniu, considerate unicat, precum: racla de argint aurit, prevăzută la exterior cu 12 scene pictate din martiriul sf. Ioan cel Nou de la Suceava (1332), iar în interior osemintele sfântului (care au fost aduse de la Cetatea Albă, în 1402, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun)⁴.

Lăcașul de cult a fost reabilitat și repictat la sfârșitul secolului XIX-lea și începutul secolului XX-lea, sub coordonarea arhitectului Karl Romstorfer și a unei echipe interdisciplinare, în frunte cu

¹ Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolae din Dorohoi și Sf. Gheorghe din municipiul Suceava – vechea catedrală a Mitropoliei și problema restaurării acesteia (sec XIX-lea)*, în vol. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim, Sorin Iftimie (coord.) vol. *Lucrările simpozionului național Monumentul. Tradiție și viitor*, ed. XI-a, Iași, 2010, p. 261-270.

² Gheorghită Ciocoi, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *Ghidul Mănăstirilor din România*, ed. a V-a, ed. Sofia, București, 2023, p. 186.

³ Ioan Caprosu, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, ed. Meridian, București, 1969.

⁴ Dimitrie Dan, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, BCMI*, anul III, 1910, nr. 3, p. 134-139.

Ovidiu Boldura⁵. Tot în această etapă s-a înălțat turnul clopotniță și s-au adăugat decorațiuni strălucitoare la acoperișurile bisericii și turnului⁶.

Printr-un proiect finanțat de Consiliul Județean Suceava, sediul Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților a intrat într-un amplu proces de reabilitare al construcțiilor și de redecare al pereților interni și externi ai lăcașului de cult, care se va desfășura între 2023 și 2026⁷.

În a doua jumătate a anului 2023, descărcarea arheologică (fără a utiliza aparatură mecanizată) a fost asigurată de echipe interdisciplinare de restauratori, conservatori, istorici, arheologi, arheozoologi, angajați ai Muzeului Național al Bucovinei, sub coordonarea expert dr. Ion Mareș⁸. Recuperarea completă a materialului osteologic animal (aflat în interiorul și la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din Suceava), dimensionarea osteologică și interpretarea minuțioasă din perspectivă morfologică și tafonomică, precum și încadrarea corectă taxonomică a resturilor osoase atestă meticulozitatea și abnegația echipei de cercetători.

Au fost analizate 2555 resturi osteologice atribuite speciilor de animale (domestice și sălbatice, vertebrate și nevertebrate), precum și 14 morminte cu schelete umane, care au fost găsite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava. Din totalul vestigiilor osoase provenite de la specii de animale sălbatice (521), 14 au aparținut peștilor, una moluștelor, 35 păsărilor vâdate și 471 mamiferelor.

Materialle și metode

Resturile osoase de pește au fost spălate cu apă și perii moi, pentru a înlesni determinarea anatomică⁹ și încadrarea taxonomică. Cu ajutorul unor atlase și ghiduri osteologice¹⁰ (care descriu modalitățile de măcelărire ale animalelor sălbatice, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre) au fost cuantificate tăieturile¹¹ și semnele de preparare culinară, evidente pe resturile osoase de la speciile de pești de apă dulce¹², apreciindu-se scopurile și metodele lor de execuție ale acestora. Cu ajutorul unor indici osteologici¹³ și al datelor osteometrice¹⁴ preluate de la oasele întregi și lungi de pește dulce s-ar putea estima lungimea trunchiului¹⁵.

Rezultate și discuții

⁵ Corina Nicolescu, *Un nou fragment din racla pictată a Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XLVI, nr. 7-8, p. 377-391.

⁶ Ion Constantinescu, *România de la A la Z. Dicționar turistic*, Ed. Stadion, București, 1970, p. 352.

⁷ Ion Bojoi, Nicolae Cârlan, Ioan Cocuz, Mihai Iacobescu, Ioan Iosep, Octav Monoranu, Ion Popescu-Argeșel, Nicolae Ursulescu, *Ghidul turistic al județului Suceava*, ed. Sport-Turism, București, 1979.

⁸ E. Emandi, Vasile Cucu, Mihai Ceaușu, *Ghid de oraș - Suceava*, ed. Sport-turism, București, 1989, p. 73-74; Mihai Iacobescu coord., *Suceava. Ghidul turistic al județului*, ed. Sport-turism, București, 1979, p. 86.

⁹ A. Wheeler, K. G. Jones, *Fishes*, 1989, Cambridge, Cambridge University Press; R. W. Casteel, *Fish remains in archaeology*, 1976, New York, Academic Press, London edit.

¹⁰ Valentin Radu, *Atlas for the identification of bony fish bones from archaeological sites*, in *Studii de preistorie*, supplementum, 1/2005, Asociația Română de arheologie, ed. Contrast, București, p. 17-77.

¹¹ Johannes Lepiksaar, *Osteologie - Some words about fish skeletons for fauna-historical (archaeo-logical) studies in my collection*, vol. I *Pisces* (1981), vol. II *Pisces* (1983), The Netherlands.

¹² George Vasiliu, *Peștii apelor noastre*, 1957, Colecția vânătorul și pescarul sportiv, București; P. Bănărescu, *Fauna R.P.R. Pisces - Osteichthyes (pești ganoizi și osoși)*, vol. XVII, 1964, Editura Academiei Române, București; N. Valenciuc, Ion Iordache, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, 1983, Ed. UAIC, Iași, pp. 23-27 și 30-37; Dr. Grigore Antipa, 1909, *Fauna ihtiologică a României*, Editura Academiei Române, București.

¹³ Brinkhuizen Dick, *Ichthyo-Archaeologisch onderzoek: Methoden en toepassing aan de Hand van Romeins vismaterial uit Velsen*, 1989, Rijksuniversiteit of Groningen, Nederland.

¹⁴ J. Dese, L. Chaix, *Osteo-base-reseau de donnees osteometrique pour l'archaeologie*, 1986, Paris, CNRS; J. Dese, *Techniques de prelevements des vestiges osseaux de poissons*, 1980, Notes du CRA/CHRS, Valbonne, Paris.

¹⁵ A. Morales, K. Rosenlund, *Fish bones measurements*, 1979, Copenhagen, Steenstrupia, Denmark.

PESCUITUL ÎN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DESCOPERITĂ LA FUNDAȚIA BISERICII SF. GHEORGHE DIN MUNICIPIUL SUCEAVA

Încă de la începuturile arheologiei și arheozoologiei românești, preocupările constante ale cercetătorilor și istoricilor au vizat identificarea modalităților principale și auxiliare de procurare ale hranei (creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul și culesul moluștelor), ținând cont de descrierile morfologice și tafonomice ale resturilor dure de origine animală (coarne, gheare, dinți, oase, păr, cochilii valve, solzi), ale amprentelor și depunerilor ritualice cu adaos de materiale vegetale bogate în țesut mecanic și sclerificat (semințe, fructe, tulpini, frunze), care se pot păstra în sediment și argumentează culesul, prepararea și depozitarea fructelor de pădure.

O altă preocupare a istoricilor și arheozoologilor vizează descrierea urmelor tafonomice evidente pe resturile dure de origine animală cu scopul stabilirii strategiilor de sacrificare ale animalelor domestice și sălbatice, în funcție de sex, vârstă și talia la greabăn.

Resturile dure de origine animală (oase, dinți, solzi, gheare, coarne, copite, păr, plăci dermice), provenite de la specii de vertebrate (pești, păsări și mamifere), precum și cochiliile și valvele de la moluște se păstrează în sediment datorită conținutului mare de carbonat și fosfat de calciu (sub formă de hidroxiapatită) și de minerale (sub formă de cristale de izopedină, cosmină și ganoină), ceea ce conferă rezistență în timp și la acțiunea factorilor de mediu din subteran.

Din perspectivă morfologică, oasele fragmentare de pești au o structură fibroasă, fiind foarte fragile și mici. Resturile osoase de pești au provenit de la cele două specii de pești răpitori și unul fitoplanctonic, care sunt caracteristici unor zone altitudinale mai joase și cursurilor de apă lentă cu turbiditate mare și debit scăzut. Două dintre speciile de pești habitează în apropierea sau în substratul de pe fundul apelor (ascunzându-se), spre deosebire de cealaltă care este nectonică (înoată în apă).

Dovezi arheozoologice pentru argumentarea pescuitului în așezarea medievală descoperită la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava

De la începuturile cercetărilor arheologice întreprinse pe teritoriul Moldovei, echipele de istorici și arheozoologi au scos la iveală numeroase greutăți de lut, unelte (cârlige de undiță, harpoane) realizate din diferite tipuri de metal¹⁶ (aramă, fier) sau din os¹⁷, care au fost utilizate la procurarea unei surse suplimentare de hrană bogate în proteine, acizi grași nesaturați (omega 3, 6 și 9), vitamine liposolubile (A,D,E,K) și minerale (calciu și fosfor), obținute de la specii de pești fitofagi și răpitori cu carne grasă și slabă, care trăiesc în apele dulcicole de pe teritoriul României.

Încă din Paleolitic, locuitorii țării noastre așezați în preajma cursurilor de apă s-au îndeletnicit cu pescuitul (dovezi în acest sens sunt resturile exoscheletice rămase de la cochiliile și valvele moluștelor, precum și oasele de pește și de castor). Erau prinși pești cu carne grasă, de apă dulce (crap, avat, somn, lipan).

O formă mai înaintată a acestui pescuit străvechi, primitiv, a fost aceea când omul s-a ajutat de un băț ascuțit cu care străpungea sau ținutia peștele în apă. Experiența l-a învățat apoi (văzând că uneori peștele izbutea să scape) să adauge vârfului ascuțit o „ureche” sau un cârlig din os, metal sau corn de cerb, pentru ca peștele să nu mai scape. Era prima formă a harponului, unealta care i-a fost de mare ajutor omului preistoric la pescuit.

În eșantionul arheozoologic analizat de la fundația Bisericii Sf. Mare Mucenic Gheorghe din municipiul Suceava s-a găsit un rest osos de la un mamifer rozător de talie medie (castor), care trăiește în mediul acvatic dulcicol, în zona pădurilor de foioase și celor de amestec, ceea ce justifică indiguierea naturală a cursurilor de râu de pe teritoriul județului Suceava.

Castorul rupe ramurile tinere ale arborilor și arbuștilor cu frunze căzătoare pentru a-și construi imensa galerie subacvatică. Suplimentar, prezența castorului indică creșterea nivelului apei, a turbidității și adâncimii ei, ceea ce favorizează apariția speciilor de pești tipici pentru zonele joase

¹⁶ Ion Mareș, 2012, *Metallurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni*, Ed. K. A. Romstorfer, Suceava; Ion Mareș, 2002, *Metallurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Ed. Bucovina Istorică, Suceava.

¹⁷ F. Oleniuc, 2010, *Cercetări arheozoologice privind cultura Cucuteni (faza B)*, U. Al. I. Cuza, Iași.

de relief, de șes (crap, știucă și somn). Astfel de râuri prezintă cantități mari de substanțe nutritive, dar sunt mai puțin oxigenate decât apele repezi din zona montană înaltă.

În perioada medievală, clima mult mai caldă (decât cea actuală)¹⁸ și apele dulci ale râurilor din zona montană a județului Suceava, au permis crearea unor condiții prielnice de viață și hrană pentru specii de pești răpitori și fitofagi, tipici zonelor de deal și câmpie¹⁹.

În lipsa tehnicii de cernere, recuperarea materialelor arheologice și arheozoologice în timpul campaniilor de săpătură arheologică se realizează manual, ceea ce denotă abnegația și meticulozitatea echipelor interdisciplinare de specialiști.

Determinarea anatomică și interpretarea datelor metrice preluate de la resturile osoase de pești osoși, găsite în timpul săpăturilor arheologice din așezările preistorice aparținând complexului Precucuteni-Cucuteni B, aflate în nord-estul României, de la: Târgu Frumos²⁰, Ghelăiești²¹, Liveni²², Fetești - La Schit²³, Poduri - Dealul Ghindaru²⁴ și Vorniceni²⁵) justifică pescuitul ca o sursă și o modalitate auxiliară de procurare a hranei, pe lângă alte preocupări consacrate (creșterea animalelor, vânatoarea, culesul moluștelor, ciupercilor și fructelor de pădure).

În siturile istorice vechi de pe teritoriul Moldovei, pescuitul era considerat o modalitate secundară de procurare a hranei, însă cercetările arheozoologice s-au axat în principal pe interpretarea tafonomică, taxonomică și anatomică a resturilor osoase provenite de la speciile de mamifere domestice și sălbatice cu importanță paleoeconomică, care ofereau populației umane cantități foarte mari de produse primare (carne, slănină, seu) și secundare (piei, lapte, ouă). În așezările umane, de secol II-VI e.n. (Poiana Dulcești, Cârligi-Filipești, Drăgești²⁶, Izvoare²⁷, Vlădiceni²⁸), sau cele prefeudale, de secol VI-XI (Izvoarele - Bahna²⁹, Bârlădești Lozna - Străteni,

¹⁸ Josef Constantin Drăgan, Ștefan Airinei, 1993, *Geoclima și istoria*, Ed. Europa Nova, București.

¹⁹ M. Ielenicz, 1999, *Dealurile și podișurile României*, Ed. Fundației România de mâine, București.

²⁰ Anca Coroliuc, 2009, *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelație cu alte stațiuni-neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei*, UAIC, Iași.

²¹ S. Haimovici, 1986a, *Studiul preliminar al paleofaunei descoperite în așezarea neolitică de la Ghelăiești-Nedaia*, în *Memoria Antiquitatis*, IX-XI, pp. 693-698; S. Haimovici, 1986b, *Determinarea resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1982 în stațiunea Ghelăiești - Nedaia*, în *Cucoș, Faza B Cucuteni în zona Subcarpaților Moldovei*, ed. Piatra Neamț; S. Haimovici, 1986c, *Studiul resturilor paleofaunistice din așezarea Lozna-Străteni, datând din sec VII-VIII e.n., Hierasus*, VI, pp. 85-93; S. Haimovici, 1986d, *Studiul arheozoologic al resturilor provenind din așezarea din sec IX-X e.n. de la Gura Banca, jud Vaslui, A.M.M., VII-VIII*, 171-185.

²² Aurelia Ungurianu, 2009, *Arheozoologia actualului județ Botoșani* (teză de doctorat), Iași, Univ. Al. I. Cuza, pp.105-109.

²³ Florentina Oleniuc, 2013, *Resturi osoase de pești atribuite culturii Cucuteni faza A, identificate în situl arheologic Fetești-La Schit din județul Suceava*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XL, Suceava, pp. 35-39.

²⁴ Florentina Oleniuc, 2010, *Notă arheozoologică privind unele resturi de pești atribuite locuirii Cucuteni B din tell-ul Poduri (județul Bacău)*, în *Revista Arheologică*, V, vol. II, Chișinău, pp. 163-165; Florentina Oleniuc, 2010, *Cercetări arheozoologice privind Cultura Cucuteni faza B*, UAIC, Iași, pp. 175-180.

²⁵ Florentina Oleniuc, 2019, *Date arheozoologice privind pescuitul în comunitatea umană preistorică de la Vorniceni (Cultura Cucuteni faza A-B) din județul Botoșani*, România, în AMS, 2019, XVIII, sect. 1, istorie veche și arheologie

²⁶ S. Haimovici, 1982a, *Studiul paleofaunei din așezarea aparținând secolelor II-III e.n. de la Drăgești*, în *Acta M.M.*, 3-4, pp. 57-65; S. Haimovici, L. Cărpuş, 1982b, *Studiul paleofaunei din așezarea prefeudală de la Udești, jud. Suceava*.

²⁷ S. Haimovici, 1987a, *Studiul materialului faunistic provenit din așezarea de la Izvoare - Piatra-Neamț, zona B, aparținând secolelor II-III e.n.*, în *Memoriae Antiquitatis*, 15-17, p. 263, S. Haimovici, 1987b, *Studiul materialului paleofaunistic descoperit în așezările de la Mălești și Vărărie, jud. Neamț, din sec. VI-VII e.n.*, M.A, XVII, pp. 273-280.

²⁸ S. Haimovici, Cristina Panove, 1990, *Studiul arheozoologic asupra materialului provenit din stațiunea din sec II-III e.n. de la Vlădiceni, jud Neamț*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, București, p. 253-262.

Gura Banca, Udești, Davideni³⁰, Ștefan cel Mare, Mălești și Văraie) s-au găsit puține resturi osoase de pește, ceea ce justifică completarea alimentației cotidiene cu pește.

Dovezi arheologice și istorice privind pescuitul din nordul Moldovei

Pentru oamenii de pe marginea cursurilor de apă, peștele reprezenta sursă de hrană și piese de schimb (de comerț) pentru a obține bani pentru achitarea taxelor și/sau de cumpărarea celor necesare traiului. Pescuitul a fost o străveche îndeletnicire a omului, ca și vânatul.

Din vremuri imemorabile, omul a căutat, învins de foame, să prindă peștii din apele pe malul cărora se așezase. Prima formă, cea mai veche, a pescuitului a fost aceea cu mâinile, fără vreo unealtă. Și astăzi, în pâraiele de munte, oameni îndemânatici, cunoscând bine locurile, prind păstrăvi și zglăvoace cu mâinile, căutându-i prin preajma bolovanilor din albie.

În epoca neolitică, omul începe să folosească la pescuit plasa, ceea ce înseamnă un progres considerabil. Plasa a fost făcută la început din fire toarse din părul și lâna animalelor, apoi din fibre vegetale, dar au fost descoperite și cantități mari de plase realizate din lut. În Moldova, în așezarea Izvoare, s-a găsit o undiță din os, plată, lucrată cu îngrijire, având vârful bine ascuțit și fiind prevăzută cu o gaură prin care se trecea sfoară. Alte două undițe din aramă s-au găsit în așezarea neolitică Dealul Fântânilor, lângă râul Bistrița³¹.

Cu trecerea timpului, pescuitul a căpătat amploare în epoca bronzului și a fierului, peștele fiind utilizat nu doar pentru hrana omului, ci și pentru comerț. Din epoca fierului apar și primele mărturii scrise despre apele ținutului romanesc (despre Dunăre și principalii ei afluenți). Herodot a făcut referire asupra mărimii, numărului și speciilor de pești din apele dulci ale ținuturilor românești (sturionii, somn, scrumbii, crap). Herodot descrie prinderea peștelui cu ajutorul coșului împletit. La 335 î.Hr., Alexandru cel Mare trece fluviul cu sutele de luntre ale pescarilor geți. Strabo, călătorul și geograful scrie despre gladis (somn) și sturioni.

Pliniu cel Bătrân a făcut însemnări despre speciile de pești mari (crap, știucă, somn) din apele dulci ale râurilor care se vărsau în și din Dunăre (care erau trași din apă cu ajutorul boiler) și din Marea Neagră, unde se practica pescuitul speciilor de apă sărată (calcan, stavrizi, hamsii, barbuni).

Unelte de pescuit s-au descoperit în toate fostele cetăți de la Dunăre și în așezările geților, de la Dierna până la Halmyris, cât și în gropile lutuite și arse, unde se păstra peștele. În aceeași perioadă se practica și comerțul cu pește sărat liber (fără a impune taxe). Documentele³² atestă anumite târguri și drumurile special construite pentru transportul peștelui (de la Brașov spre Brăila și de la Târgul Flocii spre satele de pe brațul Borcea). Pe lângă numărul impresionant de iazuri naturale, după anul 1400, multe lacuri de acumulare vor fi amenajate. Fiecare moșier avea heleșteul său, pescuitul se făcea la 1700 cu voloace, mreje, năvoade sau cotețe. Iazurile domnești aveau dublu rol, ca sursă de hrană (prin pescuit) și în cel de al doilea rând în morărit și în obținerea de electricitate (prin punerea în mișcare a unei mori de vânt)³³.

Populația din ținutul carpato-dunărean și-a continuat îndeletnicirile ei esențiale (pescuitul, cultivarea plantelor, culesul fructelor de pădure, creșterea animalelor, viticultura și mine-ritul) încă din epoca migrațiilor, apoi în epoca feudalismului (după sec. al XV-lea) și până în prezent. După anul 1775, rușii lipoveni ajunși în deltă (pe brațul Sf. Gheorghe) și în zona lacurilor Sinoe și Razâm,

²⁹ S. Haimovici, 1984a, *Studiul materialului faunistic din așezările Cîrligi-Filipești (sec. II-V) și Izvoare – Bahna (sec. VI-IX)*, Carpica, XVI, 95-99; S. Haimovici, 1984b, *Studiul materialului faunistic din așezarea datând din sec. X-XI e.n. de la Bârlădești (jud. Vashui)*, A.M.M., V-VI, 205-212.

³⁰ S. Haimovici, 1992, *Studiu arheozoologic al resturilor din așezarea Davideni-Neamț (sec. V-VII)*, Memoriae Antiquitatis (Acta Musei Petrodanensis), XVIII, 233-239.

³¹ C. Giurescu, 2007, *Istoria Românilor*, vol. I-III, Ed. Academiei Române, București.

³² Georges Minois, 2021, *Istoria Evului Mediu: O mie de ani de splendoare și de ticăloșie*, Ed. Orion, București.

³³ P. Maravela, 2021, *Mic istoric despre pescuitul în România*.

foloseau pentru pescuit setci și carmace, dar trasul la năvod l-au învățat de la localnici. Acești refugiați (veniți din zona gurii Niprului sau din zona Donului de Jos) au devenit experți în construcția de scule, utilizate în prinderea și prepararea peștelui (năvod, tîfan, mreaja, coteț, setca, vintir, vîrșă, undiță, ciorpacul, prostovol, năpatca, ieter, juvelnic, crâșnic, minciog).

Dovezi geografice care argumentează prezența peștilor în așezarea medievală de la Biserica Sf. Gheorghe din municipiul Suceava

Actualmente, condițiile fizico-geografice din județul Suceava s-au schimbat mult, datorită exploatărilor forestiere intense, ceea ce a determinat modificarea rețelei hidrografice, reliefului și climei, și implicit a faunei și florei. Multe dintre speciile de plante și animale caracteristice zonelor montane înalte și râurilor repezi de munte au dispărut, sau și-au redus habitatul și zona de răspândire geografică din cauza influenței negative antropice și a creșterii temperaturii medii anuale. În cele ce urmează redăm, pe scurt, condițiile fizico-geografice specifice nordului Moldovei.

Relieful județului Suceava

În definirea trăsăturilor peisajului, unul dintre factorii cei mai importanți este relieful cu înălțimea și gradul de fragmentare, expunerea față de soare, înclinarea versanților. Formele de relief se prezintă sub forma unor fâșii paralele cu dispunere nord-sud, care se modifică de la est la vest. Relieful județului se remarcă printr-o puternică denivelare: pe o distanță de 120 km, de la vest la est, altitudinea scade cu peste 1700 m. Contrastul dintre munte și podiș este atenuat de văile care s-au adâncit puternic în masivele muntoase, încât impresia este de trecere graduală de la un peisaj la altul. La formarea văilor principale Bistrița, Moldova, Suceava, Siretul a ținut seama mai puțin de dispunerea straturilor de roci, iar la văile mai mici (Moldovița, Suha, Humor) s-au supus în mai mare măsură în evoluția lor influenței structurilor geologice.

Apele curgătoare asociate cu o gamă variată de procese de versant sunt principalii factori răspunzători de modelarea reliefului până la aspectele actuale. Relieful a fost fragmentat pe adâncimi de peste 200 m.

La ieșirea din munte a râurilor Suceava și Moldova, șirul dealurilor este întrerupt, în locul lor dezvoltându-se câmpii întinse adâncite: depresiunea Rădăuți și câmpia piemontană Baia. Între văile Sucevei și Siretului se conturează unitatea deluroasă a Dragomirnei, iar la nord-est de Moldova se întinde Podișul Fălticenilor. Văile Suceava, Moldova și Siret formează adevărate culoare morfologice cu șesuri largi, străbătute de brațe secundare și meandre și 4-6 trepte de terase, etajate între 5 și 180 m altitudine relativă.

Principală caracteristică a reliefului Văii Moldovei constă în succesiunea unor sectoare mai largi și altora de vale mai îngustă (cu roci mai dure care nu au permis lărgirea văii). Astfel, bazinele intramontane cu lunci și cu trepte de terasă (folosite ca vatră de principalele centre populate) se interpun cu versanți înclinați și apropiați, dar lipsiți de terase, cu substrat frecvent mlăștinoase și cu zăcămintele de turbă spre vatra depresiunii.

La est și nord de Valea Moldovei se desfășoară cele două sisteme de culmi prelungi cu altitudini modeste, formate din depozite de fliș (Obcina Feredeului și Obcina Mare) separate între ele prin valea longitudinală a Moldoviței, cu direcție nord-sud.

Clima județului Suceava

Așezarea geografică în nordul țării și altitudinea mare a reliefului determină o climă mai aspră în Suceava, comparativ cu județele aflate la sud sau cu cele aflate la altitudini mai mici. Contrastele climatice sunt puternic nuanțate de la anotimp la anotimp și de la o unitate de relief la alta (anotimpurile de tranziție au durată și caracteristici climatice diferite în regiunile de munte față de cele de podiș).

Regimul climatic este influențat de condițiile fizico-geografice locale. Pe teritoriul județului se diferențiază două zone: una cu climat montan în vest (alpin, subalpin, de munți cu altitudine

mijlocie, de muncii, de depresiuni închise) și alta în est, cu climat de dealuri și podiș (de pădure joasă, de vale largă, de depresiune submontană intracolinară).

Masele de aer din această parte a țării sunt influențate de relief. Aerul venit dinspre vest, își pierde din umezeală în deplasarea sa peste bariera muntoasă a Carpaților Orientali. Aerul deasupra Podișului Sucevei ajunge mai uscat, accentuând caracterul continental al climei. Aerul nordic aduce ninsori în anotimpul de iarnă și de ploi reci, primăvara și toamna. Din est, județul primește influențe climatice continentale, cu secete vara, iar iarna-cer senin, geruri și viscole.

Regimul temperaturii aerului prezintă variații mari de la munți și dealuri. Temperatura medie anuală, în zona subalpină este negativă, sub 0° C și de maxim 6°C (pe versantul estic al Obcinei Mari). Temperatură medie anuală în zona deluroasă are limite între 7 și 14° C. Gerurile mari (-38,5° C și -32,5°C) se asociază cu perioade de calm atmosferic. Temperaturile cele mai scăzute se înregistrează în zona montană, în depresiuni și pe văi, datorită fenomenului de inversiune termică, din timpul iernii. Durata iernii este cu 1-2 luni mai mare la munte decât în regiunea deluroasă. Trecerea de la iarnă la primăvară este bruscă în estul județului, iar spre în vest, pe vârfurile înalte și pe versanții umbriți ai munților, zăpada se întâlnește până la sfârșitul lunii mai. În sezonul cald, în zona de podiș și în lunci, temperatură medie este de 18-19°C, iar în regiunea montană, maximele ajung la 12-16°C. Verile sunt răcoroase în vest și au durată mai scurtă (iulie-august), când mercurul termometrelor urcă până la 28-30° C.

Disponerea reliefului influențează direcția vântului, circulația maselor de aer urmărind constant marile culoare morfologice ale văilor principale. În vest, circulația aerului de la munte la vale, prezintă un fenomen obișnuit de pendulări diurne (briză de munte). Vânturile puternice și furtunile apar rar în zona de munte, mai ales toamna. Partea superioară a culmilor muntoase prezintă circulația aerului dominantă vestică, cu viteze moderate și mari, spre deosebire de zona podișului Sucevei unde circulația dominantă este dinspre nord-vest.

Cantitatea pluvială scade treptat, cu altitudinea reliefului, de la vest la est (de la peste 1200 mm, în Călimani, până la 550-600 mm, în Valea Siretului). Depresiunile montane primesc cantități de precipitații mai reduse față de culmile și vârfurile înalte. Precipitațiile abundente (averse puternice) apar în toiu verii, mai frecvent în podiș. Ceața apare în văi și în depresiuni, în anotimpurile de tranziție, datorită inversiunilor termice.

Hidrografia județului Suceava

Densitatea rețelei hidrografice variază în funcție de cantitatea de precipitații, particularitățile morfologice ale reliefului (duritatea rocilor) și covorul vegetal. Regiunea de munte are o rețea de râuri și pâraie a cărei densitate depășește 1km/km², care se alimentează din topirea zăpezilor, în timp ce regiunea extramontană are râuri mai puține, cu un curs permanent sau semi-permanent (sub 0,5km/km²), iar umplerea izvoarelor se realizează alimentarea din apele subterane și ploi. Debitele mai mari se înregistrează primăvară și la începutul verii.

Siretul adună apele curgătoare, de suprafață, cu dispunere înclinată, de la vest la est, de pe întreg județul, prin intermediul câtorva afluenți principali: Bistrița, Moldova, Șomuzul Mic, Șomuzul Mare și Suceava (ale căror trasee se află în întregime pe teritoriul județului).

Apele stătătoare (lacuri, iazuri, bălți, ochiuri de apă din zone cu alunecări, mlaștini și suprafețe mici înmlăștinite în vatra unor depresiuni și în lunci) de pe teritoriul județului Suceava sunt puține și ocupă suprafețe modeste, fiind preponderent amenajate de om.

În zona montană și submontană, pe teritoriul județului Suceava există 40 de izvoare de ape subterane cu proprietăți terapeutice (minerale carbogazoase, bicarbonate feruginoase și sulfatate sulfuroase, clorurate). În regiunea de podiș, apele subterane sunt cantonate în depozitele luncilor și terasele râurilor, în straturile de nisipuri și pietrișuri sarmațiene, în glacisuri, conuri de dejecție, la baza unor depozite deluviale. Precipitațiile bogate, tipologia și compoziția solului asigură condițiile infiltrării și primenirea optimă a marilor rezerve de apă subterană.

Flora județului Suceava

Compoziția floristică a vegetației județului Suceava este deosebit de bogată, fiind pe măsura diversității condițiilor fizico-geografice din această parte a țării. Modul de asociere al plantelor este subordonat etajării verticale impuse de altitudinea reliefului. Condițiile climatice înregistrează fidel zonalitatea verticală, iar etajele de vegetație sunt distincte. Din lunca Siretului până la platoul Călimanilor, vegetația naturală se repartizează în următoarele etaje: pădurea de fag și de stejar, pădurea de fag, pădurea de foioase și conifere, pădurea de conifere, pajiștile subalpine și alpine. În cadrul acestor etaje se interpun areale secundare de vegetație azonală cum sunt: ochiurile de stepă și silvo-stepă, vegetația de luncă, vegetația de turbărie, vegetația de stâncărie.

În zona luncilor și pe malurile apelor repezi de munte, speciile lemnoase (arborescente și arbustive) și ierboase sunt iubitoare de căldură și apă: răchitan, plop, salcâm și salcie (plantați în special pentru consolidarea malurilor). Speciile ierboase sunt prevăzute cu țesut mecanic (pentru a rezista vânturilor puternice), sau cu peri și ceară, care protejează împotriva arșiței. Păiușul roșu, firuța, mohorul, rugină constituie pajiști naturale. Acestea sunt amplasate pe lângă garduri, păduri sau versanți degajați. Vegetația ierboasă spontană este restrânsă din cauza defrișărilor anterioare, dar se menține în zonele limitrofe pădurilor.

Pentru speciile vegetale care trăiesc pe suprafața și în interiorul apelor există un ritm rapid de dezvoltare (dependent de temperatura aerului și apei) și un țesut aerenchimal, care menține flotabilitatea plantelor. Prezența speciilor ierboase strict acvatică este influențată în mod pozitiv de cantitatea de oxigen și de resursele de hrană existente în apă, iar în mod negativ de amplasarea unor amenajări antropice.

Fauna județului Suceava

Lumea animală se caracterizează printr-o mare abundență de specii, cu cerințe ecologice dependente de condițiile fizico-geografice de la munte și de activitatea omului. Astfel, pădurile montane găzduiesc o faună bogată (de la vertebrate mari până la diferite specii de nevertebrate).

Din punct de vedere teoretic, apele de munte, limpezi în cea mai mare parte a anului și foarte bine oxigenate, cuprind specii de pești mult apreciate de pescari: păstrăvul de munte (*Salmo trutta fario*), păstrăvul de lac (*Salmo lacustris*), lipanul (*Thymallus thymallus*), cleanul (*Leuciscus cephalus*), boiștean (*Phoxinus phoxinus*), mreana vânătă (*Barbus meridionalis*), loștrița (*Hucho hucho*).

Contextul arheologic în care au fost descoperite resturile osoase de pești la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava

În eșantionul arheozoologic recuperat și analizat în timpul săpăturilor arheologice de salvare derulate în cea de a doua jumătate a anului 2024, la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava au fost determinate anatomic și încadrate taxonomic 14 resturi osoase de pești de apă dulce. Au fost identificate 8 resturi osoase de la două specii răpitoare (știuca și somnul) și alte șase de la o specie de pești cu fitofagă (crapul). Oasele de pești au provenit preponderent de la nivelul capului și de la înotătoarele perechi (pectorale și ventrale). Resturile osoase de pește au fost găsite dispersate în zona altarului și pronaosului, în interiorul casetelor 5, 6 și 7 trasate, la adâncimea de 0,15-0,40 m.

Caracterizarea anatomică, tafonomică și taxonomică a resturilor osoase de pești descoperite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din municipiul Suceava

Prezența urmelor de preparare culinară (de ardere neagră care argumentează frigerea și de calcinare, care justifică fierberea excesivă) și semnelor de reutilizare ale resturilor osoase de pești ca sursă de hrană pentru alte specii de animale rozătoare și carnivore (roadere, digere, sfărmar) indică originea menajeră a acestora.

Precizia executării tăieturilor de măcelărire (eviscerare, tranșare primară, jupuire) argumentează abilitățile pescarilor din Evul Mediu în nordul Moldovei, în vederea pregătirii pielii și

PESCUITUL ÎN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DESCOPERITĂ LA FUNDAȚIA BISERICII SF. GHEORGHE DIN MUNICIPIUL SUCEAVA

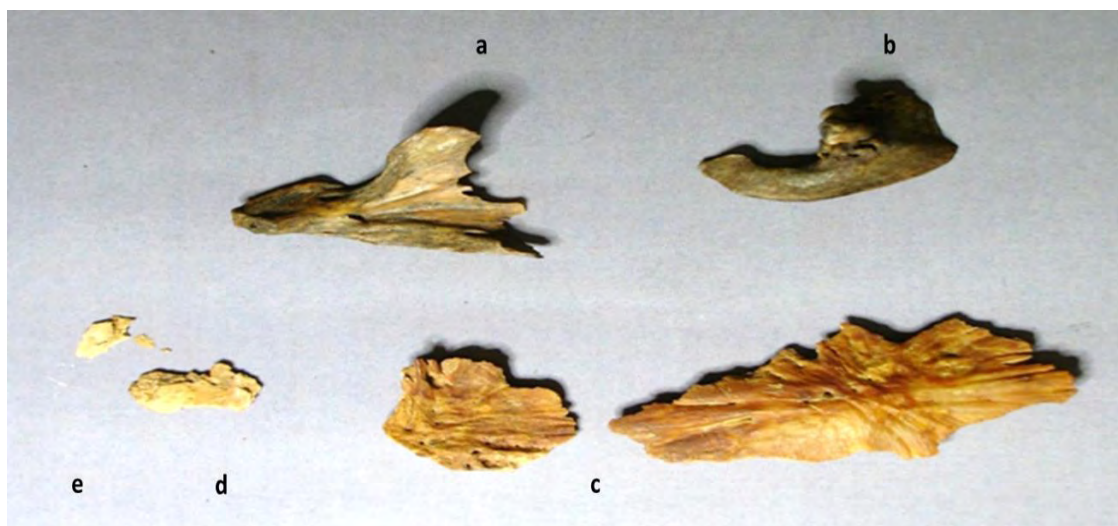
cărnii de pește (porționare și filetare) pentru consum, utilizând mai multe modalități de gătire (umplere, frigere, fierbere).

În eșantionul arheozoologic studiat, de la crap (*Cyprinus carpio*)-pește omnivor s-au găsit șase resturi osoase (foto 1). Două bucăți scheletice de crap au provenit din partea dreaptă, dorsală, a neurocraniului, a cutiei cefalice zdrobite. Acestea sunt reprezentate de două porțiuni de frontal, cu tăieturi oblice de evisceare. Din zona otică a neurocraniului de crap au fost descoperite, alte două resturi osoase, reprezentate de: porțiunea centrală, dreaptă, a unui hiomandibular și, partea posterioară și stângă a unui preopercular). Preopercularul este parte componentă din complexul osos opercular, care adăpostește branhiile cu rol în respirație și otoliții cu rol în echilibru. Fragmentul osos atestă detașarea capului de trup și curățarea cavității interioare a operculului. Elementul scheletic are spărturi și numeroase urme de roadere de carnivore, ceea ce atestă reutilizarea sa ca sursă de hrană de către alte animale.

Fragmentul drept de hiomandibular este secționat în jurul zonei centrale. Acest rest osos este amplasat dinaintea opercularului și dinapoia complexului orbital. Prezența acestor resturi osoase în eșantionul arheozoologic analizat, justifică detașarea transversală a neurocraniului de viscerocraniu, cât și curățarea operculelor, prin eliminarea branhiilor care imprimă un gust amarui mâncărilor.

Din porțiunea anterioară a craniului de pește fitofag, în situl arheologic de la fundația Bisericii Sf. Gheorghe s-a găsit un dentar întreg, drept, parte componentă a fălcii inferioare. Elementul scheletic este lipsit de dinți, de urme de măcelărare și de preparare culinară.

Un alt fragment osos, desprins din partea distală a scheletului arcurilor branhiale, un ceratobranhial, de partea stângă, era prevăzut cu dentiție bunodontiform completă, întreagă și uzată mediu. Prezența acestui os (parte componentă din viscerocraniu) dovedește îndepărtarea capului (inclusiv a dentiției cu rol filtrator aflată la baza limbii). Restul osos era prevăzut cu arsură neagră și cu o tăietură transversală completă, dispusă dinapoia dinților.

**Foto 1. Resturi osoase de crap (*Cyprinus carpio*) găsite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe;
Rândul de sus: a-dentar, b- ceratobranhial (os faringian cu dentiție filtratoare)
Rândul de jos: c- două fragmente de frontal, d- preopercular, e- hiomandibular**

Cyprinus carpio este un pește osos dulcicol, care trăiește în Orientul Îndepărtat (sudul Chinei și în Asia de Sud-Est), precum și în arealul ponto-azovo-caspic. Specia a fost introdusă în apele din America de Nord, Australia, Africa și în afara arealului lui natural eurasiatic. Crapul se crește artificial, selecționat, în heleșteie și iazuri. *Cyprinus carpio* apare în documentația paleontologică începând cu Miocenul.

Crapul are corpul îndesat, puțin înalt și acoperit cu solzi mari, cicloizi. Gura este mică și amplasată terminal. La colțurile maxilarelor superioare există două perechi de mustăți scurte. Dinții

faringieni bunodontiformi sunt tipici pentru masticat, fiind dispuși în 3 rânduri. Aceștia au coroa aplatizată dorso-ventral și prevăzută cu șanțuri și creste. Înotătoarea dorsală cu baza lungă. Înotătoarea anală este scurtă, având prima radie simplă este osoasă, spiniformă și zimțuită posterior. Coda este bilobată, homocercă. Linia laterală este situată pe mijlocul corpului. Crapul atinge maturitatea sexuală la vârsta de 2-5 ani și se înmulțește în mai-iunie. O femelă poate depune pe vegetația subacvatică până la 2,1 milioane de icre, acestea fiind fertilizate de masculi. Incubația are loc după 2-7 zile. Puietul se hrănește la început cu zoo-plancton, iar atunci când atinge 1,8 cm lungime, cu nevertebrate (ouă de broască, viermi și larve de insecte) și plante de pe fundul apelor dulci (hrana principală a unui crap adult). Carnea de crap este gustoasă, grasă, albă și are o valoare nutritivă înaltă.

Cele două specii de pești răpitori, specifici mediului acvatic dulcicol, identificați în eșantionul arheozoologic studiat sunt reprezentați de știucă și somn.

De la știucă (*Esox lucius*) s-au patru resturi osoase (foto 2).

Dintre acestea, două fragmente osoase au provenit de la nivelul viscerocraniului, unul de la nivelul centurii ventrale și ultimul de la nivelul cozii.

a). Un fragment orizontal de dentar, de partea dreaptă, prevăzut cu trei dinți întregi și ascuțiți. Restul osos avea urme de arsură neagră, fiind prevăzut și cu o tăietură transversală de dezarticulare. Dentarul este despicaț în lungul axului longitudinal al ramului orizontal mandibular, ceea ce dovedește îndepărtarea transversală, completă și precisă a capului. Secundar, falca inferioară a fost îndepărtată prin tăietură longitudinală improprie (nu s-a nimerit articulația mandibulei la craniu). Tăietura dentarului a fost aplicată greșit prin mijlocul ramului vertical mandibular și nicidecum deasupra acestuia.

b). Un fragment drept de subopercular, prevăzut cu o spărtură transversală. Elementul scheletic prezenta semne de tranșare și de ardere neagră. Restul osos face parte din complexul opercular care adăpostește branhiile. Tăietura transversală justifică tăierea capului și eliminarea aparatului respirator acvatic, care imprimă gust amarui mâncărilor.

c). Un fragment de bazipterigiu, desprins din înotătoarea ventrală. Restul osos de la înotătoarea pereche abdominală dă indicii despre detașarea aripioarelor înotătoare înaintea eviscerării peștelui.

d). O vertebră precaudală, întreagă, prevăzută cu cele două apofize spinoase (superioară și inferioară). Elementul scheletic nu prezenta semne de măcelărire și de preparare culinară. În regiunea cozii, masa musculară este foarte puțină, de aceea pentru a fi folosit în alimentație, prima dată se îndepărtează coada și capul peștelui.

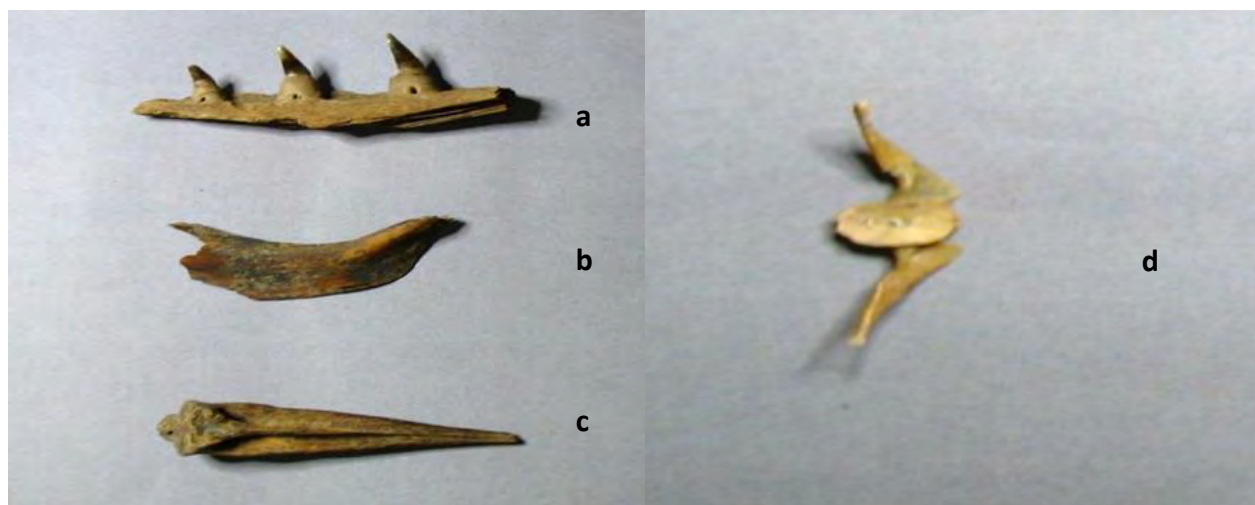

Foto 2. Resturi osoase de știucă (*Esox lucius*) găsite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe
În stânga: a- dentar, b- subopercular, c- bazipterigiu; În dreapta: d- vertebră precaudală

PESCUITUL ÎN AȘEZAREA MEDIEVALĂ DESCOPERITĂ LA FUNDAȚIA BISERICII SF. GHEORGHE DIN MUNICIPIUL SUCEAVA

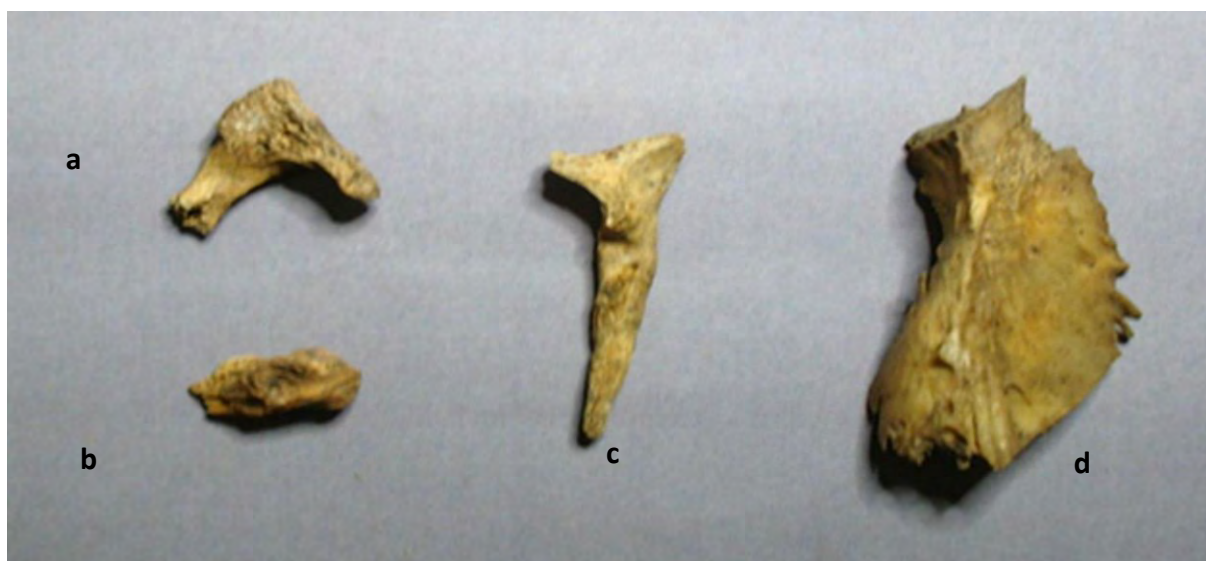
Știuca (*Esox lucius*) este un pește răpitor dulcicol, răspândit în apele stătătoare sau în curgătoare, cu multă vegetație. Această specie se găsește în zona temperată a Asiei, Europei și Americii de Nord. În România se găsește în toate râurile, bălțile, iazurile, lacurile de la Dunăre și până în zona mrenei. Știuca are o lungimea corpului de 30–40 cm și o greutate de 1,5 kg.

Corpul este alungit, aproape cilindric, puțin comprimat lateral și acoperit cu solzi mici. Capul este turtit dorsoventral și prelungit într-un bot lat la bază și turtit. Gura și limba sunt prevăzute cu dinți puternici și ascuțiți. Înotătoarea dorsală este amplasată deasupra celei anale. Înotătoarea codală este bifurcată, homocercă. Coloritul corpului variază dorsal de la cenușiu-verzui la galben-verzui; ventral este alb-gălbui, iar flancurile au benzi transversale, măslinii. Înotătoarele neperechi sunt gălbui-cenușii, cu dungi transversale brun-negricioase. Înotătoarele perechi sunt roșcate.

Știuca este un pește răpitor foarte lacom, „rechinul” apelor dulci, care atacă nu numai peștii ci și păsările și mamiferele acvatice și se ia la bătaie și cu vidra. Maturitatea sexuală este atinsă la 3–4 ani. Depune icre pe vegetație, în februarie-martie, când temperatura apei atinge 8–10°. Are valoare economică ridicată, prin carne și icre. Carnea este albă, gustoasă, dar slabă și cu multe oase; se consumă și sărat, sub formă de conserve (marinată în sos de roșii).

De la somn (*Silurus glanis*) s-au găsit patru resturi osoase (foto 3), dintre care unul a provenit de la nivelul viscerocraniului (fălcii inferioare), alte două au făcut parte din scheletul centurii pectorale, iar ultimul a provenit din partea posterioară a calotei craniene:

- a). Un fragment proximal, stâng, de posttemporal este prevăzut cu o tăietură oblică și completă de dezarticulare și cu urme de roaderă de carnivore.
- b). Un fragment proximal de articular, de partea dreaptă, era prevăzut cu o tăietură transversală de dezarticulare și cu urme de roaderă lăsate de carnivore.
- c). Un fragment de postcleitrum, de partea dreaptă era prevăzut cu o tăietură longitudinală de descărnare, executată precis și incomplet, oblic față de axul lung al osului, aproape de zona mediană. Restul osos prezenta urme de roaderă lăsate de carnivore.
- d). Un fragment de cleitrum, de partea dreaptă este prevăzut cu două tăieturi executate precis și complet. Dintre acestea, una transversală era dispusă spre capătul anterior, iar o alta oblică era amplasată spre capătul posterior. Restul osos are urme de roaderă lăsate de carnivore.

**Foto 3. Resturi osoase - de somn (*Silurus glanis*) găsite la fundația Bisericii Sf. Gheorghe
De la stânga la dreapta: a- posttemporal, b- articular , c- postcleitrum, d- cleitrum**

Somnul (*Silurus glanis*) este un pește răpitor de talie mare, răspândit mai ales în Europa Centrală și de Est, în Asia de Vest (Afganistan și Kazahstan). Somnul trăiește solitar pe substratul mâlos și nisipos din bălți, lacuri, de pe cursul inferior al fluviilor mai mari, ca și la gura lor de vărsare în Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Caspică.

Somnul are un corp lung de 2-3 m și o greutate de 150 kg. Capul este mare, terminat cu o gură largă, turtită dorso-ventral; la colțurile gurii are două mustăți lungi, iar sub gură există mustăți scurte. Corpul este dorsal albastrui-negricios, cu o înotătoare dorsală foarte lungă, care se unește la nivelul cozii cu înotătoarea anală, situată pe partea ventrală alb-măslinie a corpului. Somnul este activ noaptea, vânând în apele tulburi, când temperatura apei este peste 4-7 C. Hrana lui este formată din pești și raci, păsări acvatice sau mamifere tinere mici. Somnul își depune icrele, în mai-iunie, când temperatura apei este 17-18°C. Icrele sunt toxice și sunt depuse în locuri bogate cu plante acvatice. După 2 - 3 zile apare puietul de pește, lung de 4-5 mm și foarte sensibil la lumină în primele 10 zile de viață. Puietul se deplasează activ și consumă zooplancton (crustacee mici, viermișori, lipitori). La 4 - 5 ani, somnul este apt pentru reproducție. Creșterea și pescuitul somnului joacă un rol economic important. Carnea lui este albă, fragedă, grasă și gustoasă, fără oase. Exemplarele mari au carnea prea grasă, devenind greu de digerat.

Concluzii

Fragmentele osoase de pește, recuperate în timpul campaniilor de săpătură arheologică de la fundația Bisericii Sf. Gheorghe din Suceava argumentează preferabilitatea populației umane medievale față de carnea albă și grasă de la specii de pești, care trăiesc în apele dulci din nordul Moldovei.

Urmele de măcelărire (de eviscerare, dezarticulare, descărnare) și de preparare culinară (ardere neagră și calcinare) sau de reutilizare a resturilor osoase de pește ca și sursă de hrană pentru alte specii de animale (roadere), justifică originea menajeră a resturilor scheletice provenite de la pești omnivori și răpitori.

Prezența resturilor osoase de castor, în eșantionul arheozoologic medieval studiat indică existența unor ape dulci, adânci, cu o curgere lentă, care favorizează instalarea habitatului unor specii de pești, tipici pentru zone de joasă altitudine, în zone muntoase mai înalte, cu ape repezi și cu o cantitate mai mare de oxigen.

Bibliografie

- Grigore Antipa, 1909, *Fauna ihtiologică a României*, Editura Academiei Române, București;
 Bănărescu P., *Fauna R.P.R. Pisces – Osteichthyes (pești ganoizi și osoși)*, vol. XVII, 1964, Editura Academiei Române, București;
 Ion Bojoi, Nicolae Cărlan, Ioan Cocuz, Mihai Iacobescu, Ioan Iosep, Octav Monoranu, Ion Popescu-Argeșel, Nicolae Ursulescu, 1979, *Ghidul turistic al județului Suceava*, ed. Sport-Turism, București;
 Dick Brinkhuizen, *Ichthyo-Archaeologisch onderzoek: Methoden en toepassing aan de Hand van Romeins vismaterial uit Velsen*, 1989, Rijksuniversiteit of Groningen, Nederland.
 Ioan Caprosu, 1969, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, ed. Meridian, București;
 Gheorghită Ciocoi, Amalia Dragne, Diana-Cristina Vlad, Mihaela Voicu, *Ghidul Mănăstirilor din România*, ed. a V-a, ed. Sofia, București, 2023, p. 186.
 Ion Constantinescu, 1970, *România de la A la Z. Dicționar turistic*, Ed. Stadion, București, p. 352;
 Anca Coroliuc, 2009, *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelație cu alte stațiuni-neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei*, UAIC, Iași;
 J. Desse, L. Chaix, *Osteo-base-reseau de donnees osteometrique pour l'archaeologie*, 1986, Paris, CNRS;
 J. Desse, *Techniques de prelevements des vestiges osseaux de poissons*, 1980, Notes du CRA/CHRS, Valbonne, Paris;

- Dan Dimitrie, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, BCMI, anul III, 1910, nr. 3, pp. 134-139;
- Josef Constantin Drăgan, Ștefan Airinei, 1993, *Geoclima și istoria*, Ed. Europa Nova, București;
- E. Emandi, Vasile Cucu, Mihai Ceașu, 1989, *Ghid de oraș - Suceava*, ed. Sport-turism, București, pp. 73-74;
- C. Giurescu, 2007, *Istoria Românilor*, vol. I-III, Ed. Academiei Române, București;
- S. Haimovici, 1986, *Studiul preliminar al paleofaunei descoperite în așezarea neolitică de la Ghelăiești*, în *Memoria Antiquitatis*, IX-XI, pp. 693-698; S. Haimovici, 1986, *Determinarea resturilor de faună descoperite în săpăturile din 1982 în stațiunea Ghelăiești-Nedaia*, în *Cucoș, Faza B Cucuteni în zona Subcarpaților Moldovei*, ed. C. Mătase, Piatra Neamț;
- S. Haimovici, Cristina Panove, 1990, *Studiul arheozoologic asupra materialului provenit din stațiunea din sec. II-III e.n. de la Vlădiceni, jud Neamț*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, București, pp. 253-262;
- S. Haimovici, 1982, *Studiul paleofaunei din așezarea aparținând secolelor II-III e.n. de la Drăgești*, în *Acta M.M.*, 3-4, pp. 57-65;
- S. Haimovici, 1987, *Studiul materialului faunistic provenit din așezarea de la Izvoare - Piatra-Neamț, zona B, aparținând secolelor II-III e.n.*, în *M. Antiquitatis*, 15-17, p. 263;
- Mihai Iacobescu coord., 1979, *Suceava. Ghidul turistic al județului*, ed. Sport-turism, București, p. 86;
- M. Ielenicz, 1999, *Dealurile și podișurile României*, Ed. Fundației România de mâine, București;
- Johannes Lepiksaar, *Osteologie - Some words about fish skeletons for fauna-historical (archaeological) studies in my collection*, vol. I *Pisces* (1981), vol. II *Pisces* (1983), The Netherlands;
- P. Maravela, 2021, *Mic istoric despre pescuitul în România*;
- Ion Mareș, 2012, *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni*, Ed. K. A. Romstorfer, Suceava;
- Ion Mareș, 2002, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Ed. Bucovina Istorică, Suceava;
- Georges Minois, 2021, *Istoria Evului Mediu: O mie de ani de splendoare și de ticăloșie*, Ed. Orion, București;
- A. Morales, K. Rosenlund, 1979, *Fish bones measurements*, Copenhagen, Steenstrupia, Denmark;
- Corina Nicolescu, *Un nou fragment din racla pictată a Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XLVI, nr. 7-8, pp. 377-391;
- Florentina Oleniuc, 2013, *Resturi osoase de pești atribuite culturii Cucuteni faza A, identificate în situl arheologic Fetești-La Schit din județul Suceava*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XL, Suceava, pp. 35-39.
- Florentina Oleniuc, 2010, *Notă arheozoologică privind unele resturi de pești atribuite locuirii Cucuteni B din tell-ul Poduri (județul Bacău)*, în *Revista Arheologică*, V, vol. II, , Chișinău, pp. 163-165; Florentina Oleniuc, 2010, *Cercetări arheozoologice privind Cultura Cucuteni faza B*, UAIC, Iași, pp. 175- 180;
- Florentina Oleniuc, 2019, *Date arheozoologice privind pescuitul în comunitatea umană preistorică de la Vorniceni (Cultura Cucuteni faza A-B) din județul Botoșani, România*, în *AMS*, 2019, XVIII, secț. 1, istorie veche și arheologie;
- F. Oleniuc, 2010, *Cercetări arheozoologice privind cultura Cucuteni (faza B)*, U. Al. I. Cuza, Iași;
- Radu Valentin, *Atlas for the identification of bony fish bones from archaeological sites*, în *Studii de preistorie*, supplementum, 1/2005, Asociația Română de arheologie, ed. Contrast, București, pp. 17-77;

- Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolae din Dorohoi și Sf. Gheorghe din municipiul Suceava – vechea catedrală a Mitropoliei și problema restaurării acesteia (sec XIX-lea)*, în vol. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim, Sorin Iftimie (coord.) vol. *Lucrările simpozionului național Monumentul. Tradiție și viitor*, ed. a XI-a, Iași, 2010, pp. 261-270;
- Aurelia Ungurianu, 2009, *Arheozoologia actualului județ Botoșani* (teză de doctorat), Iași, Univ. Al. I. Cuza, pp.105-109;
- Niculai Valenciuc, Ion Iordache, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, 1983, Ed. UAIC, Iași, pp. 23-27 și 30-37;
- George Vasiliu, 1957, *Peștii apelor noastre*, Colecția vânătorul și pescarul sportiv, București;
- A. Wheeler, K. G. Jones, *Fishes*, 1989, Cambridge, Cambridge University Press; R. W. Casteel, *Fish remains in archaeology*, 1976, New York, Academic Press, London edit.

PAGINĂ OTOVA DIN ISTORIA SATULUI COSTIȘA

Ion FILIPCIUC

Rezumat: Dezamăgit că nu a găsit încă în documente medievale vreo referință despre satul Costișa, autorul se arată entuziasmat de conscripția proprietarilor din acest sat în cadastrul întocmit de autoritățile austriace în 1856 și editat de istoricul Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina*, sub egida Muzeului Național al Bucovinei, avansând sugestia că satul *Costișa* s-a conturat distinct abia după vânzarea unei jumătăți din satul *Vicșineți*, dinspre Siret (de la pârăul Climăuțului până la Mănăstioara), prin hrisovul emis de Alexandru cel Bun, 1 februarie 1429, prin așezarea unui grup de țărani din Frătăuți, cu ogoare peste apa Sucevei, pe coasta, *costișa*, dinspre apus, de la *Hlineț*, până spre răsărit, în cutul *Între Pareie*. Comentariile despre patronimele proprietarilor, numerele caselor, suprafețe de teren înregistrate, frecvența mare a unor proprietari (25 *Lavric*, în Costișa), existența aceleiași patronim (*Isopescu*, *Isupeskul*) în mai multe sate, proprietari de alte etnii (germani, polonezi, ucraineni, evrei), despre biserica, școala, și moara din sat, probează importanța acestui documentar realizat de Constantin Ungureanu și propune premiera de către Academia Română a celor trei volume *Cadastrul din Bucovina*, 1856.

Cuvinte-cheie: *otova* – drept, egal, uniform, *hrisov*, *roire* (desprinderea unui grup de locuitori dintr-un sat și așezarea lor în alt sat), *Giurgiu* din Frătăuț (Fratovschi), boier în divanul Moldovei, *Vicșineți* (moșie a boierului Giurgiu), astăzi Vicșani, *Ruda* (sinonim pentru Vicșani), *Bilca*, *Vicovu de Sus*, *Fântâna Albă*, *Mihai Vinereanu*, *Constantin Ureche*.

Abstract: Disappointed that he has not yet found any reference to the village of Costișa in medieval documents, the author shows enthusiasm for the conscription of the owners of this village in the cadastre drawn up by the Austrian authorities in 1856 and edited by the historian Constantin Ungureanu, *The Cadastre of Bucovina*, under the aegis of the National Museum of Bucovina, advancing the suggestion that the village of Costișa took a distinct shape only after the sale of half of the village of *Vicșineți*, from the Siret side (from the Climăuț stream to Mănăstioara), through the charter issued by Alexandru cel Bun, February 1, 1429, by the settlement of a group of peasants from Frătăuți, with fields across the Suceava River, on the coast, the *costișa*, from the west, from *Hlineț*, to the east, in the *Între Pareie* fold. The comments about the owners' patronymics, house numbers, registered land areas, the high frequency of some owners (25 *Lavric*, in Costișa), the existence of the same patronymic (*Isopescu*, *Isupeskul*) in several villages, owners of other ethnicities (Germans, Poles, Ukrainians, Jews), about the church, the school, and the mill in the village, prove the importance of this documentary made by Constantin Ungureanu and propose that the Romanian Academy award the three volumes of Cadastre of Bucovina, 1856.

Keywords: *otova* – right, equal, uniform, *charter*, *swarm* (separation of a group of inhabitants from one village and their settlement in another village), *Giurgiu* from Frătăuț (Fratovschi), boyar in the divan of Moldavia, *Vicșineți* (estate of the boyar Giurgiu), today Vicșani, *Ruda* (synonym for Vicșani), *Bilca*, *Vicovu de Sus*, *Fântâna Albă*, *Mihai Vinereanu*, *Constantin Ureche*

Spre a nu isca nedumeriri, din capul locului n-am cum lămuri deplin cuvântul „*otova*” – adjectiv, adverb, cu înțelesul plan, drept, egal, uniform, după cum glosează Mihai Vinereanu în *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediția a II-a, Editura Uranus, București, 2023, p. 214-215, cu precizarea că nu are depistat vreun etimon sau radical slav, ceea ce-i o nădejde că termenul ar putea proveni dintr-un substrat traco-getic, dar încheind mai puțin prob: „Cu toate acestea pare să fie o formație expresivă.”, demn totuși de admirat pentru harul creativ al românilor.

Dar tot căutând prin vechi filade și hrisoave, mă amăgeam cu impresia că satul Costișa n-are istorie, ci doar geografie, așezat fiind în partea stângă a râului Suceava, între Frătăuții Noi și Hadikfalva (Dornești), pe dâmbul din fața de noapte a moșiei boierului Giurgiu din Frătăuț (Frătăuții Vechi), adică a fost și a rămas un sat pe-o coastă, întocmai precum cânta peste veac acel vesel rege al poeziei despre sergentul care se întorcea ostenit de la Plevna, pășind vârtos „*pe drumul de costișă ce duce la Vasului...*”

Dreptu-i că în ținuturile românești este încă un sat Costișa, cu o străveche cultură neolitică, în județul Neamț, însă trebuie precizat că în aceste rânduri vorbim doar despre satul Costișa din Bucovina, aflat între orașele Siret, 10 km înspre răsărit, și Rădăuți, 16 km către miazăzi, la vreo 30 de km depărtare de Putna, spre apus, și 50 km până în Suceava, dar, mai concret, Costișa înălțându-se la altitudinea de 406 metri deasupra nivelului Mării Negre, latitudine 47°55'18'', iar longitudine 25°54' 26'', spre a nu ne rătăci de la bun început.

Hrisovul de la Alexandru cel Bun, din anul 1429, are însă măcar șansa unei sugestii:

„Din mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă și boier credincios al nostru, pan Giurgiu de la Frătăuți, a venit înaintea noastră, de bunăvoia sa, și a dat fiului său, Ivașco, jumătate din satul Vicșineți, partea sa și partea fratelui său, Petru; iar pan Giurgiu a dat fiului lui Petru, Manciu, pentru partea lui din satul Vicșineți, un sat al său, anume Corjdanăuți.

Iar noi, după voia lui și dania lui, l-am miluit pe Ivașcu, cu deosebita noastră milă că i-am dat această jumătate din satul Vicșineți, să-i fie uric, cu tot venitul, lui și copiilor lui, și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui; iar dacă nu-i vor rămâne din aceștia, atunci să fie a fratelui lui, fiilor panului Giurgiu, și copiilor lor, și nepoților lor, și strănepoților lor și răstrănepoșilor lor, neclindit niciodată, în vecii vecilor. [...]

Iar după viața noastră, pe cine va da Dumnezeu domn al țării noastre, Moldova, sau din copiii noștri sau din neamul nostru sau pe cine va alege Dumnezeu să fie, acela să nu le clinească înscrisul și întărirea noastră, ci să le împuternicească și să le întărească pentru că le-am dat pentru dreapta și credincioasa lor slujbă.

Iar pentru întărirea și puterea acestei cărți a noastre, am poruncit slugii noastre, Ivașco al lui Bratei, să scrie și să atârne pecetea noastră în această carte a noastră.

La Suceava în anul 6937 <1429> februarie 1.”

(Document 83, manuscris nr. 5231, file 238-239, Biblioteca Academiei Române, aflat la Mănăstirea din Putna, prin anul 1885, rămas apoi doar într-o copie, după *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I, (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, p. 122-124.)

Numele satului *Vicșineți* apare scris în slavonă „**Викшинецъ**”, formă în care bănuim un anterior proprietar „Викшин”, din care s-a derivat pluralul viețuitorilor din această așezare, de unde se ajunge la toponimul *Vicșin* > *Vicșan* > *Vicșani* – oamenii gospodarului *Vicșan* ? –, de mai târziu, pentru care s-a alcătuit mai de-apoi și sinonimul *Ruda*, cu înțelesul înrudirii satului *Vicșani* cu alăturatul *Costișa*. Satul primit de Manciu, în schimbul jumătății din *Vicșineți*, înscris *Corjdanăuți*, probabil *Corjaneuți*, Corjăuți, a fost localizat în comuna Hilișeu-Horia, jud. Botoșani, de astăzi. Donația unei jumătăți din satul *Vicșineți*, adică *Vicșani* de mai târziu, înseamnă doar partea dinspre Siret, cu înțelesul îndestulător că jumătatea dinspre Frătăuți, în stânga râului Suceava, pe coasta dintre cătunele care azi se cheamă Hlineț și Mitoc, a rămas mai departe în proprietatea boierului Giurgiu, înșirându-și ogoarele pe coasta dealului și mai departe, iar așezarea lor nu se poate desluși decât că din primăvară și până toamna, în ogoarele dintre *Vicșineți* și *Frătăuți*, gospodărite de supușii boierului frătăucean, oamenii își făceau niscaiva colibe, să nu piardă vremea și hodina pe drumul de vreo cinci kilometri, de peste apa râului Suceava până în câmp, colibe pentru lucrători și

țarcuri pentru dobitoacele ajutătoare – boi, cai, vaci, oi, capre –, și oareșce dulăi ca să le străjuiască biata ogonisală. Asemenea colibe și îngrădituri din câțiva răzlogi se înșirau răzlețite de-o parte și de alta a șleahurilor de la Frătăuți, peste apa Sucevei, până chiar în Câmpu Mare, dincolo de Paraul Rusului, în apropierea cătunului Climăuți, până spre răsărit, prin cotul din Între Pareie, vor fi căpătat numele *Costișa*.

Explicația pe care o încercase pe la început de veac XX preotul Constantin Ureche, în *Condica cronicală a parohiei Frătăuțul Nou*, scrisă de preotul cooperator..., (cf. Preot Viorel Dutceac, *Cronica de la Frătăuții Noi*, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, 2011, p. 14), trebuie privită cu destulă prudență în legătură cu satul Costișa: „Unii din locuitorii comunei Frătăuțul nou se ocupau și cu pescuitul în undele limpezi ale râului Suceava și aceia s-au clădit locuinți în jos, spre răsărit, de-a lungul râului Suceava și au pus temelia altei comune care a primit numele Costișa, din cauză că locuitorii veniți și-au clădit casele mai la deal, pe o coastă, din cauza ca să se ferească de apă, căci când se înfla râul Suceava le lua gospodăriile în valurile sale. Lung timp a fost Costișa o atinență la comuna Frătăuțul noi și abia în timpul din urmă s-a dismembrat și formează o comună autonomă, ai cărei locuitori băștinași se numesc „Pascariu”, locuitori duși din Frătăuțul nou încolo, care se ocupau cu pescuitul.”

Înainte de toate pentru că râul Suceava nu era chiar atât de bogat în pește spre a provoca întemeierea unei ...bresle pescărăști iar documentele vremii, precum registrele de stare civilă (căsătorii, nașteri și înmormântări), *Schematismus* cu bisericile din Bucovina anilor 1840 și... sau Cadastrul din 1854-1856, consemnează prea puține nume de familie „Pascariu”, Pascari, Pascar (cuvânt mai degrabă plăcintarilor!) și nu doar în ...Costișa.

Concret, în Catastrul cadastral din 1856, avem înregistrați în Costișa numai 7 (șapte) proprietari *Paskar* / Pascariu (*Grigori*, nr. casei 54, nr. plan 34, suprafață 117 stânjeni; *Gawriel*, nr. casei 76, nr. plan 34, suprafață 155 stânjeni; *Iwon*, nr. casei 77, nr. plan 34, suprafață 240 stânjeni; *Ștefan*, nr. casei 99, nr. plan 34, suprafață 142 stânjeni; *Iwon*, nr. casei 114, nr. plan 33, suprafață 288 stânjeni; *Awram*, nr. casei 115, nr. plan 34, suprafață 250 stânjeni; *Gawril*, nr. casei 123, nr. plan 34, suprafață 109 stânjeni, stânjenul măsurând 2 metri și 23 centimetri = 8 palme, 64 palmace sau 768 linii), ceea ce ar fi cam puțin pentru niște întemeietori într-un sat care, după un veac sau cel mult două, numără doar 139 de gospodării. Iar în satul de unde se bănuie că au plecat acești cam puțini *Pascari*, adică din Frătăuții Noi, nu aflăm în cadastrul din 1856 nici un *Pascari*!!!

O clasificare a proprietarilor costișeni ar înfățișa numeric: 25 - *Laurik*, 15 - *Nikolajescul*, 11 - *Grigorasz*, 7 - *Koschokar*, 7 - *Nimcok*, 6 - *Czornowski*, 5 - *Lungu*, 4 - *Burczu*, *Burcza*, și alți 4 - *Czoteu*, 3 - *Aga*, 3 - *Ieremitza*, și alți 3 - *Sofroni*; 2 - *Capstrâmb*, 2 - *Ihnateskul*, 2 - *Franiuk*, 2 - *Ollinicz*, 2 - *Trifan*, după care urmează câte unul *Andrischan*, *Filipczuk*, *Hurschui*, *Hutzan*, *Isupeskul*, *Lukian*, *Morar*, *Pensariuk* (Pânzariuc), *Schuruba*, *Ursaki* și alții, care își au urmașii lor și astăzi în satul Costișa. Cea mai numeroasă familie nominală din acest sat, *Lavric*, are cel puțin doi reprezentanți vestiți peste glia românească: *Laura Lavric*, măiastra cântăreață de muzică populară și *Lavric Gavril*, economist, cunoscutul numismat cu o bagată colecție de medalii și frecvente expoziții în țară și peste hotare. Numărul mare al acestor *Lavric* din Costișa – de observat și în satul Iaslovăț prin *Lawrek Grigori*, nr. casei 110/b, nr. plan 1106, fără suprafață; *Iuon*, nr. casei 110/a și *Simion*, nr. casei 96, (op. cit. p. 352) – nu ne îndrituiește însă ispititoarea ipoteză că ei ar fi întemeiat așezarea cu argumentul înduioșător că cei dintâi ajunși aici s-au oploșit sub un *Laur* mândru crescut și spornic roditor pe dealul din Costișa.

Încă nu am nici un reper spre a cumpăni ce legătură ar putea fi între *Filipczuk* Vasile (nr. casei 92, nr. plan 34, suprafață 140 stânjeni) din Costișa și *Philipsuk* Georg (nr. casei 184, nr. plan 7, suprafață 123 stânjeni) din Frătăuții Vechi, dar am nădejdea să cred că aceștia ar fi ajuns în Bucovina, venind din Maramureș, unde patronimul se păstrează până astăzi, fie sub forma *Filipciuc*, fie ornamentat *Filipașcu*, după anexarea acestui ținut moldovenesc de către austriaci, în 1775.

Cel mai bogat gospodar din Costișa în anul 1856 era *Ieremitza Dumitro*, nr. casei 37, nr. plan 38, cu suprafața de 470 de stânjeni, urmat de *Trifan Gawril*, nr. casei 21, nr. plan 38, cu suprafața de 350 de stânjeni, iar al treilea *Burcza Peter*, nr. casei 118, nr. plan 34, cu suprafața de 339 stânjeni. Cei mai săraci în acea vreme ar fi fost *Blahinski Wasil*, nr. casei 69, nr. plan 34, cu 8 stânjeni; *Buzilla Todor*, nr. casei 65, nr. plan 38, cu 9 stânjeni, *Lauryk Maria*, nr. casei 83, nr. plan 34, cu 11 stânjeni și *Aga Todor*, nr. casei 107, nr. plan 34, cu suprafața de 21 stânjeni.

Câțiva proprietari din Costișa au nume de familie oarecum străine – *Blahinski Wasil*, *Hamelek Iwon*, *Lapita Dumitro*, *Komendat Paraska* (nr. de casă 93, nr. plan 34, suprafață 37 stânjeni), *Strujinski Georg* – care au dispărut din nomenclatura satului. *Ungureanu Peter* (nr. de casă 30, nr. plan 39, suprafața de 39 stânjeni) pare să fi fost venit din Ardeal, iar *Hutzan Iwan* (nr. casei 82, nr. plan 34, suprafață 149 stânjeni) trebuie să fi fost huțul pribegit din Galiția, dar amândouă patronime se vor perpetua în Costișa chiar și în veacul al XXI-lea.

Între proprietarii caselor din Costișa anului 1856 nu este consemnat și preotul *Isopescu Vasile*, slujitor atunci la biserica Nașterii Maicii Domnului, poate pentru că locuia în casa altui gospodar sau într-un sat apropiat, biserica din Costișa având înscrisă doar suprafața de 27 de stânjeni (60,10 metri), ceea ce n-ar fi de înțeles ca sesie parohială, care ar fi trebuit să fie de drept măcar de 24 de hectare. Țăranul *Isupesku Pavel* (nr. casei 102, nr. plan 34, suprafață de 134 stânjeni) nu pare să fi avut nici o legătură cu preotul *Isopescu Vasile* – acesta cu doi feciori absolvenți ai Universității din Viena, *Dimitrie* și *Samuil*, profesori apoi la Gimnaziul cezaro-crăiesc din Suceava – ai cărui urmași, *Isopescu Arcadie* și nepotul *Heracles*, i-au moștenit gospodăria, casă, șură, grajd, grădină, în colțul cutului Lan, peste drum de sesia parohială de mai târziu.

Prof. Petru Bejinariu a încercat în cartea *Familia Isopescu în mișcarea națională din Bucovina*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2004 (ed. a II-a, 2013), să acrediteze ideea că toți purtătorii acestui patronim ar proveni din Costișa, numai că nu prea știm din ce parte a lumii a venit cel dintâi *Isopescu* în acest sat. Conscripția bucovineană din cadastrul de la 1856 înregistrează în Frătăuții Vechi, câțiva *Isupesku*: *Simion*, nr. casei 167, nr. plan 7, suprafață 64 stânjeni, *Izupesku Georg*, nr. casei 250, nr. plan 7, suprafață 256 stânjeni; *Nikolai*, nr. casei 251, nr. plan 7, suprafață 283 stânjeni; *Nikolai*, nr. casei 252, nr. plan 7, suprafață 21 stânjeni; *Konstantin*, nr. casei 253, nr. plan 7, suprafață 785 stânjeni (op. cit. p. 60).

Dar avem același nume de familie și în satul Frătăuții Noi: *Isupesku Wasil*, nr. casei 141, plan 33, suprafață 676 stânjeni; alt *Wasil* nr. casei 147, plan 33, suprafață 423 stânjeni; *Georg*, nr. casei 148, plan 33, suprafață 377 stânjeni; *Iwon*, nr. casei 161, plan 33, suprafață 131 stânjeni; *Ilie*, nr. casei 162, plan 33, suprafață 16 stânjeni; încă un *Wasil*, nr. casei 231, nr. plan 33, suprafață 577, alt *Iwon*, nr. casei 232, nr. plan 33, suprafață 360 stânjeni; *Todor*, nr. casei 233, nr. plan 33, suprafață 508 stânjeni; *Iwan* nr. casei 234, nr. plan 33, suprafață 186 stânjeni; și alt *Wasil*, nr. casei 235, nr. plan 33, suprafață 100 stânjeni; *Konstantin*, nr. casei 513, nr. plan 31, suprafață 213 stânjeni; *Iwon*, nr. casei 602, plan 24, suprafață 108 stânjeni; alt *Iwon*, nr. casei 603, nr. plan 24, suprafață 15 stânjeni; și *Ilie*, nr. casei 604, plan 24, suprafață 202 stânjeni (op. cit., p. 75, 76, 80-81).

Ba, urcând oareșcât pe râul Suceava, observăm în satul Bilca încă vreo câțiva: *Isopesku Ilie*, nr. casei 403, nr. plan 20, suprafață 90 stânjeni; *Illosow*, nr. casei 404, nr. plan 20, suprafață 78 stânjeni; *Wasil*, nr. casei 405, nr. plan 20, suprafață 45 stânjeni; *Ștefan*, nr. casei 406, nr. plan 20, suprafață 45 stânjeni; *Olexa*, nr. casei 407, nr. plan 20, suprafață 115 stânjeni; *Isupesku Nicolai*, nr. casei 408, nr. plan 20, suprafață 60 stânjeni; *Iftemi*, nr. casei 409, nr. plan 21, suprafață 61 stânjeni; *Constantin*, nr. casei 410, nr. plan 21, suprafață 80 stânjeni; *Georg*, nr. casei 412, nr. plan 21, suprafață 97 stânjeni; *Wasil*, nr. casei 413, nr. plan 21, suprafață 200 stânjeni; alt *Georg*, nr. casei 418, nr. plan 21, suprafață 10 stânjeni; *Isupesku Simeon*, nr. casei 167, nr. plan 7, suprafață 64 stânjeni, cu observația că acești bilcani sunt oameni săraci, ori întrucât au ajuns de curând în sat și n-au avut vreme să se căpătuiască mai de Doamne, ajută, ori că satul Bilca nu avea îndeștul teren agricol (op. cit. p. 59). Oricum tabelele cadastrale din acea vreme ne înlesnesc să însăilăm o lungă scară a sărăciei țăranilor din acest ținut ...hapsân civilizată de drăguțul împărat de la Viana.

Asemenea amănunte se află în paginile cărții alcătuite de istoricul prof. dr. Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina*. Proprietari de casă și clădiri (1854-1856), vol. 3. Districtele Rădăuți, Solca, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2024, lucrare de aleasă ținută documentară și tipografică, din care alăturăm și tabelul cu proprietarii caselor din satul Costișa, în anul 1856, de unde cititorii se pot informa pe îndelete (cf. infra, Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina*, ed. cit., p. 60):

Proprietarii caselor din satul Costișa, în anul 1856

Nr. casă	Nr. pl.	Proprietar	Stare	Supr. stânj.	Nr. casă	Nr. pl.	Proprietar	Stare	Supr. stânj.
1	39	Pensariuk Stefan	țăran	59	44	34,38	Lauryk Anton	țăran	270
2	39	Ihnateskul Michalaki	țăran	52	45	38	Lauryk Georgi	țăran	63
3	39	Czornowski Illie	țăran	115	46	38	Lauryk Todor	țăran	103
4	39	Grigoras Iwon	țăran	62	47	38	Lauryk Nikolai	țăran	44
5	38,39	Grigoras Iwon	țăran	202	48	34,38	Lauryk Georgi	țăran	106
6	38	Kaschian Illie	țăran	50	49	34	Biserica Costișa	-	5
7	38	Grigoras Nikolaj	țăran	296	50	34	Biserica Costișa	-	22
8	38	Lauryk Todor	țăran	137	51	34	Localitate Costișa	-	10
9	38	Lauryk Domitro	țăran	222	52	34	Lauryk Gawril	țăran	70
10	38	Lauryk Wasil	țăran	128	53	34	Andrischan Todor	țăran	75
11	38	Lauryk Illie	țăran	86	54	34	Paskar Grigori	țăran	117
12	38	Lauryk Georgi	țăran	133	55	34	Nikolajeskul Georg	țăran	105
13	38	Lauryk Georgi	țăran	150	56	38	Nikolajeskul Iftemi	țăran	83
14	34,38	Nikolajeskul Iwon	țăran	115	57	38	Grigoras Iwon	țăran	124
15	38	Nikolajeskul Todor	țăran	144	58	38	Lungu Grigori	țăran	141
16	38	Lauryk Iwon	țăran	133	59	38	Grigoras Pentelei	țăran	74
17	38	Nimcok Hnat	țăran	107	60	38	Grigoras Todor	țăran	198
18	38	Czornowski Georg	țăran	300	61	38	Nikolajeskul Iftemi	țăran	138
19	38	Koschokar Iwon	țăran	110	62	38	Nikolajeskul Iwon	țăran	210
20	38	Triffan Gawril	țăran	350	63	38	Nikolajeskul Iftemi	țăran	266
21	38	Triffan Gawril	țăran	7	64	38	Nikolajeskul Iwon	țăran	130
22	34	Grigoras Sofroni	țăran	108	65	38	Buzilla Todor	țăran	9
23	34	Czoteu Iwon	țăran	148	66	38	Grigoras Konstantin	țăran	122
24	34	Czoteu Iftemi	țăran	81	67	34	Lapita Domitro	țăran	48
25	34	Czoteu Georgi	țăran	156	68	34	Hamelek Iwon	țăran	36
26	34	Nikolajeskul Todor	țăran	343	69	34	Blahinski Wasil	țăran	8
27	38	Safroni Iwon	țăran	47	70	34	Franiuk Iwon	țăran	74
28	38	Safroni Todor	țăran	104	71	34	Sofroni Iwon	țăran	84
29	38	Kuczuran Gawril	țăran	63	72	34	Franiuk Dumitro	țăran	104
30	38	Ungurian Peter	țăran	39	73	34	Grigoras Iftemi	țăran	222
31	38	Koschokar Nikolai	țăran	277	74	34	Grigoras Gawriel	țăran	67
32	38	Koschokar Andrei	țăran	97	75	34	Grigoras Konstantin	țăran	119
33	38	Koschokar Illie	țăran	360	76	34	Paskar Gawriel	țăran	155
34	38	Koschokar Nikolai	țăran	257	77	34	Paskar Iwon	țăran	240
35	38	Koschokar Dumitro	țăran	106	78	34	Lauryk Stefan	țăran	145
36	38	Koschokar Dumitro	țăran	280	79	34	Lungu Iwon	țăran	174
37	38	Ieremitza Dumitro	țăran	470	80	34	Lauryk Iftemi	țăran	216
38	38	Ieremitza Peter	țăran	113	81	34	Lauryk Konstantin	țăran	136
39	38	Lauryk Todor	țăran	151	82	34	Hutzan Iwan	țăran	149
40	38	Braban Gawril	țăran	176	83	34	Lauryk Maria	țăran	11
41	38	Ihnateskul Peter	țăran	70	84	34	Czornowski Iwan	țăran	369
42	38	Ieremitza Dumitro	țăran	48	85	34	Ollinicz Wasili	țăran	216
43	38	Lungu Iftemi	țăran	119	86	34	Ollinicz Wasili	țăran	15

Nr. casă	Nr. pl.	Proprietar	Stare	Supr. stânj.	Nr. casă	Nr. pl.	Proprietar	Stare	Supr. stânj.
87	34	Lauryk Dumitro	țăran	90	114	33	Paskar Iwon	țăran	288
88	34	Lauryk Ilie	țăran	157	115	34	Paskar Awram	țăran	250
89	34	Lauryk Simeon	țăran	112	116	34	Moskal Iwon	țăran	179
90	34	Morar Dumitr	țăran	123	117	34	Burcza Iwon	țăran	231
91	34	Muszka Konstantin	țăran	90	118	34	Burcza Peter	țăran	339
92	34	Filipczuk Wasil	țăran	140	119	34	Czoteu Wasil	țăran	143
93	34	Komendat Paraska	țăran	37	120	34	Nimcok Iwon	țăran	197
94	34	Lauryk Demian	țăran	75	121	34	Nimcok Dumitrasz	țăran	70
95	34	Kozokar Iwon	țăran	152	122	34	Hurschui Wasil	țăran	127
96	34	Lauryk Wasil	țăran	189	123	34	Paskar Gawril	țăran	109
97	34	Lauryk Gawril	țăran	356	124	34	Nikolajeskul Gawril	țăran	115
98	34	Lukian Iwon	țăran	292	125	34	NikolajeskulDumitro	țăran	127
99	34	Paskar Stefan	țăran	142	126	34	Nikolajeskul Pawel	țăran	129
100	34	Hurschui Georgi	țăran	202	127	34	Nikolajeskul Wasil	țăran	119
101	34	Nimcok Peter	țăran	121	128	34	NikolajeskulKonstant.	țăran	120
102	34	Isupeskul Pawel	țăran	134	129	34	Lungu Todor	țăran	215
103	34	Nimcok Georgi	țăran	211	130	34	Ursaki Iwon	țăran	208
104	34	Nimcok Konstantin	țăran	320	131	34	Schruba Simion	țăran	338
105	34	Nimcok Pentelei	țăran	174	132	34	Czornowski Todor	țăran	128
106	34	Aga Todor	țăran	21	133	34	Czornowski Wasil	țăran	248
107	34	Aga Georg	țăran	90	134	34	Czornowski Nikolai	țăran	307
108	34	Aga Flora	țăran	110	135	34	Lauryk Gawril	țăran	129
109	34	Lungu Gawril	țăran	180	136	34	Burczu Grigori	țăran	120
110	34	Ieremitza Iwon	țăran	83	137	33	Burczu Nikolai	țăran	180
111	34	Strutynski Georg	țăran	68	632	35	Nikolajeskul Todor	țăran	47
112	33	Kubstremb Wasil	țăran	136	633	36	Lungu Iftemi	țăran	39
113	33	Kabstremb Konstantin	țăran	86					

În scurt, în câteva sate de pe valea râului Suceava – Frătăuții Vechi și Noi, Costișa, Bilca și Vicovu de Sus – avem consemnate în cadastrul din 1855, 1856 nu mai puțin de vreo 38 de proprietari *Isupeskul*, *Isopescu*, despre care nu putem ști de unde au venit în aceste sate, în ce măsură se înrudesce unii cu alții și ce fapte culturale sau de vitejie au săvârșit în decursul câtorva generații. Observăm doar că, dintre acești *Isopescu*, cel mai bogat se afla în Frătăuții Vechi – *Konstantin*, cu 785 stânjani de pământ –, iar cel mai sărac, *Iwon*, înzestrat cu doar 15 stânjani în jurul casei cu nr. 603, viețuia în satul Frătăuții Noi. Oricum, sunt destul de mulți în acest cuibar de sate pe valea Sucevei, spre a nu bănuia că părinții acestor gospodari se aflau aici măcar cu un veac înainte de întocmirea cadastrului din 1856.

Trebuie musai să ne oprim însă și în Vicovu de Sus, unde îi găsim pe *Isupeskul Peter*, nr. casei 506, nr. plan 45, suprafață 17 stânjani; *Teodor*, nr. casei 507, nr. plan 45, suprafață 60 stânjani; *Iwan*, nr. casei 508, nr. plan 45, suprafață 25 stânjani, alt *Iwan*, nr. casei 509, nr. plan 45, suprafață 14 stânjani și *Georgi*, nr. casei 742, nr. plan 39, suprafață 29 stânjani, trăind într-o sărăcie geamănă cu a celor din Bilca. (op. cit., p. 259)

O familie ceva mai ...înzestrată întâlnim în Frătăuții Vechi, căci purta cu oarece mândrie numele *Beschina*: *Damian*, nr. casei 380, nr. plan 12, suprafață 17 stânjani, alt *Damian*, nr. casei 381, nr. plan 12, suprafață 136 stânjani; *Georg*, nr. casei 382, nr. plan 12, suprafață 108 stânjani;

Wasil, nr. casei 398, nr. plan 13, suprafață 14 stânjeni; alt *Wasil*, nr. casei 399, nr. plan 13, suprafață 219 stânjeni; *Domitro*, nr. casei 459, nr. plan 8, suprafață 18 stânjeni; *Simeon*, nr. casei 460, nr. plan 8, suprafață 46 stânjeni, și *Maria*, nr. casei 461, nr. plan 8, suprafață 96 stânjeni. (op. cit. p. 62-63), însă urmașilor nu li se mai cunoaște ...urma.

Nu știm cu precizie câți locuitori avea Costișa în anul 1856, dar ne putem închipui că erau ceva mai mulți decât cei 559 de credincioși ai bisericii satului, Nașterea Maicii Domnului, păstoriți de preotul *Vasile Isopeskul* în anul 1849, iar o comparație cu cei 1.935 de viețuitori din Frătăuții Noi, sub îndrumarea preotului Mihail Onciul, sau cei 2.194 creștini din Frătăuții Vechi, oblăduiți de preotul Partenie Antonovici, în același an din mijloc de veac XIX, probează că gospodăriile, livezile și ogoarele costișenilor nu erau râvnite cu îndestulă nădejde.

Pentru o mai limpede creionare a originii locuitorilor din Costișa are trebui făcută comparația cu numele de familii din Frătăuții Vechi, așezare atestată încă spre sfârșit de veac al XIV-lea – boierul Giurgiu Fratovschi fiind invocat frecvent cu „dreapta și credincioasa slujbă” în documentele emise de cancelaria voievodului Alexandru cel Bun – și Frătăuții Noi, precum și particularități fonetice, cântece populare, datine și obiceiuri ale viețuitorilor din triumghiul celor trei sate. O probă convingătoare este și vechea biserică de lemn din Frătăuții Noi, în care a slujit și parohul Iacolie Porumbescu, din 1865 până în 1896, cu acoperișul mult mai înalt decât alte biserici de lemn din Bucovina, cu explicația că proaspeții așezați în satul dintre Bilca și Costișa și-au adus aici nu doar averea umblătoare – straie, podoabe, cai, boi, vaci, oi, căruțe și pluguri –, ci chiar biserica din satul părăsit în ținutul dintre Bistrița și Maramureș.

Din cadastrul anului 1856 avem evidența celor 139 de case, cu proprietarii lor, câți vor fi fost s-ar putea calcula prin comparația că în 1869 numărul locuitorilor din Costișa ajunge la 959, între ei fiind 476 bărbați și 483 femei, viețuind în 182 de case, pentru ca, ceva mai târziu, în 1880 să avem 1.115 locuitori, între care 1.087 români, 21 germani și 6 ucraineni, cu următoarele confesiuni religioase: 1.091 ortodocși, 14 catolici și 10 mozaici. Însă după jumătate de veac, adică în 1910, în satul Costișa trăiau 1.735 de locuitori – 1.620 români (ortodocși), 73 germani (44 romano-catolici, 39 luterani), 17 evrei (mozaici) și 13 ucraineni (greco-catolici).

Biserica ortodoxă din Costișa, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, Sfânta Marie Mică serbată în 8 septembrie, adusă de la Voitinul, din bârne de brad și acoperită cu draniță, a fost ridicată prin anul 1823, în partea de mijloc a satului, pe dreapta drumului mare, căci în stânga acestui drum, de la intrarea dinspre Frătăuții Noi, venind către răsărit, pe o distanță de vreo 3 km, până în cutul Țahanău, nu s-au așezat alte gospodării, decât clădirea primăriei, nu departe de biserică. Fiind un lăcaș strâmtorat, prima biserică a fost dăruită credincioșilor ortodocși lipoveni din satul Climăuți, și pe temelia lărgită s-a înălțat o nouă clădire din lemn de brad, cu acoperiș din draniță, începută în 1875 și sfințită prin 1877, care se poate admira și astăzi, renovată mai anii trecuți, blănită pe dinafară cu scândură și acoperită cu tablă zincată.

Cel dintâi preot care a slujit în Costișa a fost Eremia Isopescu, din 1828 până prin 1849, urmat de Vasile Isopescu, în vremea căruia biserica primește și rangul eclesiastic de parohie, în 1872, oficiile religioase fiind săvârșite apoi de către feciorul acestui paroh, anume tot Vasile Isopescu. Sesia bisericii din Costișa era la acea vreme de 27 de hectare și 71 de ari, cultivate, firește, de către enoriași, însă după unirea Bucovinei cu regatul României, prin 1919, ofranda i-a fost redusă la doar 12 hectare.

Altă ...instituție care a marcat viața costișenilor, ba și a celor din satele Climăuți, Mușenița și Ruda (*Vicșineți*), a fost moara acționată de un șuvoi de apă desprins din râul Suceava, din curba de la Humărie, ceva mai la vale de drumul coborîtor din cutul Hlineț, dinspre apus, până a fost luată de puhoiul unei revărsări, care a intrat și-n gospodăriile din partea de jos a satului. Nu știm cine era proprietarul sau meșterul morar. O nouă moară de apă a fost așezată mai la vale, la Ionos, în cotul râului Suceava, dar și aceasta a fost măturată de ape neiertătoare. A treia moară, ceva mai mare, cu pietre pentru făina de porumb și valțuri de oțel pentru făina de grâu, a fost ridicată prin 1923, pe același curs de apă îndreptat pe un fâgaș ocrotit de răchiți, cam la jumătatea distanței dintre cele două mori spulberate într-o jumătate de veac. O mare inundație din vara anului 1995 a colmatat

bulboana de la Humărie și moara din 1923 a rămas pe uscat iar noul proprietar, Ciotău Vasile, a renunțat la orice investiție.

Școala din acest sat a fost instituită ceva mai târziu decât biserica, întrucât prima clasă din Costișa, pornită în ziua de 1 noiembrie 1878, cu predare în limba română, avea înscriși 120 de elevi (67 băieți și 53 fete), însă nu putem ști care a fost frecvența lor; destul că în 1913, așadar înainte de primul mare război al popoarelor, în cele 5 clase de aici, îndrumate de dirigintele Petre Gorce, învățau 257 de elevi, dintre care 249 români ortodocși, 6 germani romano-catolici și 2 evrei mozaici. (op. cit., p. 87-89)

Satul Costișa s-a întemeiat în chip natural prin roirea unor gospodari din Frătăuții boierului Giurgiu, pentru a-și lucra mai lesne ogoarele, a-și hrăni dobitoacele cu iarba, fânul și grăunțele de la fața locului, fără a se mai osteni cu încărcatul carelor și cărașia peste apa Sucevei. Pădurea Bouriei dinspre Fântâna Albă oferea lemn de construcție, răchițele de pe malurile pâraielor Rusului, Climăuțului și lunca râului Suceava aveau nuiele pentru împletituri și găteje de fiert bucatele iar cireșii, prunii, merii, nucii, lanurile cu grâu, secară sau hrișcă și cotloanele apelor cu pești asigurau hrană consistentă.

Într-un cuvânt, oamenii din satul Costișa și-au trăit veacurile cu roadele pământului...

*

Am pornit aceste rânduri prin cuvântul *otova* și mă văd obligat să închei în același termen, apreciind îndesat opul întocmit de istoricul Constantin Ungureanu, căruia îi mulțumesc din toată inima și bucuria cărturărească pentru că mi-a oferit prin e-mail câteva pagini din minunata lucrare, între care cea mai bogată în amănunte mi s-a deslușit sub flamura *Costișa*, drept pentru care o și înfățișez celor interesați de istoria neamului românesc.

Cele trei volume *Cadastrul din Bucovina, proprietari de case și clădiri (1854-1856)*, bogat ilustrate cu facsimile după hărțile fiecărui sat, cu date istorice despre populație, naționalități, confesiuni religioase și școli, își așteaptă cititorii în rafturile librăriei din Muzeul Național al Bucovinei, Suceava, și au toate șansele să fie încununate în scurtă vreme cu un prestigios și valoros premiu din partea Academiei Române de la București.

Închei, așadar, cu mare și adâncă recunoștință cărturărească cercetătorului Constantin Ungureanu, pentru că l-am aflat în acest fastuos document din 1856 și pe țăranul Vasile Filipciuc, încumetându-mă chiar a iscăli răstrănepot...

Ion Filipciuc

Centrul satului Costișa
Extras din planșele comasate nr. 34 și 38 a unității cadastrale nr. 71 Frătăuții Noi

Pregătire de drum, iunie 1954, Costișa

Strai de sărbătoare, ianuarie 1965, Costișa

Cea din urmă moară de apă din Costișa, rămasă pe uscat..., 2000

CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)

Constantin UNGUREANU*

Rezumat: Cadastrul Franciscan sau Cadastrul stabil din Monarhia Habsburgică a fost realizat în perioada 1817-1861. În Bucovina, lucrările cadastrare s-au efectuat în anii 1854-1856. Pentru cele 319 unități cadastrale din Bucovina au fost elaborate planșe și mape cadastrale, care sunt surse documentare valoroase ale Cadastrului austriac. În Bucovina existau atunci 4 orașe: Cernăuți, Rădăuți, Siret și Suceava. La Arhivele Naționale din Suceava există doar o parte din documentele cadastrale cu referire la orașele Siret și Suceava. Mapele cadastrale pentru aceste orașe nu conțin protocoalele cu proprietarii de case și terenuri funciare. Planșe cadastrale există doar în versiunea I (de lucru) pentru orașele Rădăuți, Siret și Suceava, pentru Cernăuți sunt disponibile ambele versiuni ale planșelor cadastrale. Pentru orașul Suceava există un document cadastral foarte valoros – evidența alfabetică a proprietarilor de case și terenuri. Acest act cadastral conține lista a 1.089 proprietari din Suceava. În acest studiu se prezintă succint realizarea lucrărilor cadastrale în 4 orașe din Bucovina, sunt remarcate rezultatele măsurătorilor cadastrale din localitățile urbane și se menționează structura terenurilor funciare, pentru fiecare oraș se prezintă în general cine erau proprietarii de case și clădiri, sunt expuse statistici cadastrale. În anexe sunt incluse hărțile cadastrale ale celor 4 orașe din Bucovina, cu o prezentare mai detaliată a părții centrale a localităților urbane.

Cuvinte-cheie: Imperiul Habsburgic, Bucovina, Cernăuți, Rădăuți, Siret, Suceava, orașe, district, Cadastru Franciscan, români, germani, armeni, evrei, ucraineni

AUSTRIAN CADASTRE COMPLETED IN THE CITIES OF CHERNIVTSI, SUCEAVA, SIRET AND RADAUTI (1854-1856)

Abstract: The Franciscan Cadastre or the Stable Cadastre of the Habsburg Monarchy was carried out in the period 1817-1861. In Bukovina, the cadastral works were carried out in the years 1854-1856. For the 319 cadastral units in Bukovina, cadastral plates and maps were developed, which are valuable documentary sources of the Austrian Cadastre. In Bukovina there were 4 cities at that time: Chernivtsi, Radauti, Siret and Suceava. The National Archives of Suceava have only a part of the cadastral documents referring to the cities of Siret and Suceava. The cadastral maps for these cities do not contain the protocols with the owners of houses and land. Cadastral plates exist only in version I (working) for the cities of Radauti, Siret and Suceava, for Chernivtsi both versions of the cadastral plates are available. For the city of Suceava there is a very valuable cadastral document – the alphabetical record of the owners of houses and land. This cadastral act contains the list of 1,089 owners in Suceava. This study briefly presents the implementation of cadastral works in 4 cities in Bukovina, notes the results of cadastral measurements in urban localities and mentions the structure of land plots, for each city it generally presents who were the owners of houses and buildings, cadastral statistics are presented. The annexes include cadastral maps of the 4 cities in Bukovina, with a more detailed presentation of the central part of the urban localities.

Keywords: Habsburg Empire, Bukovina, Chernivtsi, Radauti, Siret, Suceava, cities, district, Franciscan Cadastre, Romanians, Germans, Armenians, Jews, Ukrainians

Cadastrul Franciscan realizat în Bucovina

În secolul al XIX-lea, în Monarhia Habsburgică s-a realizat un cadastru detaliat al terenurilor funciare și de construcții, cunoscut cu denumirea de Cadastru Franciscan sau Cadastru stabil. Lucrările cadastrale au demarat în 1817 în Austria de Jos și au continuat mai bine de patru decenii, până în 1861. În partea ungară a Monarhiei (inclusiv în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș), măsurătorile cadastrale s-au efectuat în anii '50-60 din secolul al XIX-lea.

* **Constantin Ungureanu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific grad I la Muzeul Național al Bucovinei din Suceava; cercetător științific principal la Institutul de Istorie a Universității de Stat din Moldova.

În Bucovina, lucrările de triangulare și de măsurare cadastrală au demarat în 1819 și au continuat până în 1823, fiind realizate mai multe planșe cadastrale. Însă, după vizita împăratului Franz I, lucrările cadastrale din Bucovina au fost stopate și au fost reluate abia în anul 1854, după o întrerupere de 31 de ani. Bucovina era împărțită atunci în 16 districte de impozitare și cuprindea 319 unități cadastrale, care în cea mai mare parte corespundeau cu suprafața unei localități. În perioada 1854-1856, în Bucovina s-au efectuat măsurători cadastrale pe o suprafață de 10.450 km², fiind realizate 4.821 de planșe cadastrale. În mapele cadastrale au fost consemnate 798.707 parcele, pentru fiecare parcelă fiind indicată suprafața, numele proprietarului și alte informații¹.

Planșele și mapele cadastrale sunt cele mai importante surse documentare ale Cadastrului austriac. Aceste izvoare ne permit să precizăm proprietarii caselor și terenurilor funciare pentru fiecare localitate, să stabilim exact locul amplasării bisericilor, școlilor, a clădirilor de interes cultural sau social, a întreprinderilor industriale. Planșele și mapele cadastrale conțin denumirea diferitor toponime din fiecare localitate (cătun, râuri, pâraie, lacuri etc.). Protocoalele cadastrale prezintă informații despre hotarele satelor, listele proprietarilor cu indicarea apartenenței sociale, structura terenurilor agricole ș.a.

După finisarea măsurătorilor cadastrale, în Bucovina au continuat alte lucrări legate de finisarea și implementarea Cadastrului Franciscan. În anii '60 ai secolului al XIX-lea s-au întocmit noi protocoale, ulterior s-au efectuat noi măsurări cadastrale ori lucrări de reambulare, care au continuat până la sfârșitul secolului al XIX-lea. La 12 iulie 1896 a fost adoptată o lege, care întărea rezultatele revizuirilor cadastrale².

În cursul anilor 2008-2010, un grup de cercetători de la universitățile din Klagenfurt și Innsbruck (Austria) a studiat Cadastrul Franciscan, efectuat în secolul al XIX-lea în Karintia și Bucovina³. La Arhivele Naționale din Suceava au fost scanate planșele cadastrale disponibile, prioritate acordându-se planșelor în versiune finală. Ulterior s-a lucrat la cartografierea planșelor și reconstituirea unităților cadastrale, adunând planșele într-o singură hartă. Rezultatele cercetărilor din anii 2008-2010 s-au finalizat cu publicarea unei monografii în limba germană despre Cadastrul Franciscan din Bucovina, la o editură prestigioasă din Austria și Germania⁴. Însă, această lucrare valoroasă este mai puțin cunoscută publicului din România, iar elaborarea altor studii ar permite cunoașterea istoriei localităților din spațiul istoric al Bucovinei.

Realizarea lucrărilor cadastrale în orașele din Bucovina

La mijlocul secolului al XIX-lea, când s-au efectuat măsurătorile cadastrale în Bucovina, în acest spațiu existau 319 unități cadastrale, inclusiv 4 orașe – Cernăuți, Rădăuți, Siret și Suceava. Planșele și mapele cadastrale ale Cadastrului Franciscan, referitoare la Bucovina, se păstrează aproape integral la Arhivele Naționale din Suceava, în Fondul Nr. 21 *Inspectoratul cadastral Bucovina (1854-1887)*. O parte din acest fond cuprinde planșele cadastrale, altul – mapele sau protocoalele cadastrale. La Arhiva din Suceava se păstrează mapele cadastrale pentru toate cele 4 orașe din Bucovina. Deoarece lucrările cadastrale au demarat în nordul provinciei, deja în anul 1854 au fost întocmite mapele cu parcelele de construcții și parcelele funciare din orașul Cernăuți. Lucrările cadastrale în orașul Siret s-au desfășurat în anul 1855, iar în sudul Bucovinei, inclusiv în orașele Rădăuți și Suceava, aceste activități au avut loc în cursul anului 1856. Informațiile cu structura terenurilor au fost completate în lunile martie – aprilie 1855, respectiv 1856 și 1857.

¹ Robert Messner, Robert Messner, *Der Franziszeische Grundsteuerkataster*, II Teil, în „Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien”, vol. 29, 1973, p. 138.

² Mai detaliat despre realizarea cadastrului a se vedea – Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina. Proprietarii de case și clădiri (1854-1856)*, vol. 1., *Districtele Cernăuți urban, Cernăuți rural, Sadagura*, Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, 2022, p. 7-11.

³ Proiectul de cercetare „Cadastrul Franciscan (1817) Karintia / Bucovina”, realizat la Universitatea din Innsbruck, Austria. <http://www.franziszeiskerkataster.at/Team.html>

⁴ *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina / Czernowitzer Kreis. Statistik und Katastralmappen*, editori Helmut Rumpler, Kurt Scharr, Constantin Ungureanu, Editura Böhlau, Wien – Köln – Weimar, 2015.

CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)

Mapele cu diferite acte cadastrale, disponibile la Arhivele Naționale din Suceava, sunt incomplete pentru orașele Siret și Suceava. Pentru ambele orașe nu există protocoalele cu parcele de construcții și parcele funciare. Pentru orașul Cernăuți, actele cadastrale au fost semnate la 30 decembrie 1854, în capitala Bucovinei. Protocoalele pentru Rădăuți au fost finisate la fel în localitate, dar protocolului cu terenurile funciare a fost semnat cu întârziere, abia la 31 decembrie 1857. Documentul cu structura terenurilor din Suceava a fost semnat la Cernăuți:

Date despre protocoale cadastrale în 4 orașe din Bucovina (localitatea și data semnării)⁵

Nr.	Unitatea cadastrală	Parcele de construcții		Parcele funciare		Structura terenuri	
		localitatea	data	localitatea	data	localitatea	data
48	Cernăuți	Cernăuți	30.12.1854	Cernăuți	30.12.1854	Cernăuți	21.04.1855
219	Rădăuți	Rădăuți	30.03.1857	Rădăuți	31.12.1857	Rădăuți	28.04.1857
244	Siret	lipsă în arhivă		lipsă în arhivă		Siret	25.03.1856
265	Suceava	lipsă în arhivă		lipsă în arhivă		Cernăuți	30.03.1857

Protocoalele cu parcele de construcții și parcele funciare erau înregistrate de geometri și protocoale de adjuncți. Cunoaștem doar lucrătorii topografici, care au întocmit actele cadastrale respective pentru orașele Cernăuți și Rădăuți. De regulă, aceeași geometri au înregistrat ambele protocoale – cu parcele de construcții și parcele funciare. Pentru Cernăuți, protocoalele au fost înregistrate de Johann Welzenstein și protocoale de Moritz Schirl, pentru orașul Rădăuți – de Anton Kral și respectiv, Vinzenz Salomoun:

Lucrători topografici, care au întocmit protocoale cadastrale în orașele din Bucovina

Nr.	Unitatea cadastrală	Protocoale parcele de construcții		Protocoale parcele funciare	
		înregistrat	protocolat	înregistrat	protocolat
48	Cernăuți	Johann Welzenstein	Moritz Schirl	Johann Welzenstein	Moritz Schirl
219	Rădăuți	Anton Kral	Vinzenz Salomoun	Anton Kral	Vinzenz Salomoun
244	Siret	lipsă în arhivă		lipsă în arhivă	
265	Suceava	lipsă în arhivă		lipsă în arhivă	

Planșele cadastrale au fost elaborate, completate și definitivare de diferiți lucrători topografici. La Arhivele Naționale din Suceava sunt disponibile planșele cadastrale în versiune finală doar pentru orașul Cernăuți. Pentru alte 3 orașe din sudul Bucovinei, la Arhivă se găsesc doar planșele cadastrale în versiune de lucru. Totuși, în cazul orașului Rădăuți s-au găsit și planșele în versiune finală. Extrase din aceste planșe, cu partea centrală a orașelor, sunt prezentate în anexe la acest studiu. În Anexă sunt prezentate și hărțile cadastrale ale orașelor din Bucovina, care au fost preluate din Anexa de pe CD a monografiei în limba germană despre Cadastrul din Bucovina⁶. Aceste hărți au fost cartografiate de către Walter Liebhart în cursul anilor 2008-2010, fiind reconstituite în urma comasării planșelor cadastrale, scanate la Arhivele Naționale din Suceava. Hărțile cadastrale pentru Cernăuți și Rădăuți au fost realizate în baza planșelor cadastrale finale. În cazul orașelor Siret și Suceava, hărțile cadastrale au fost întocmite după planșele în versiune de lucru.

Planșele finale conțin informații despre lucrătorii topografici, care au litografiat terenurile, au colorat și au numerotat planșele, au revizuit unele greșeli. De regulă, câte doi geometri au litografiat planșele pentru fiecare unitate cadastrală, alte activități erau realizate de un singur lucrător. Listele lucrătorilor topografici, pentru orașele din Bucovina, sunt expuse în tabelul următor:

⁵ Tabelele generale pentru orașele din Bucovina sunt elaborate în baza cercetărilor la Arhiva Națională din Suceava în anii 2008-2010, în cadrul proiectului „Cadastrul Franciscan (1817) Karintia / Bucovina”. <http://www.franzsiszeiskataster.at/Team.html>

⁶ *Der Franzsiszeische Kataster im Kronland Bukowina / Czernowitzer Kreis ...*, anexa pe CD.

Lucrători topografici, care au întocmit planșele cadastrale în orașele din Bucovina

Nr.	Orașul	Litografiat	Colorat	Numerotat	Revizuit
48	Cernăuți	Alborghetti, Krippel	Anton Christ	Leo Krapf	Staffen
219	Rădăuți	Hess, Winter Fz.	Carl Trieb	Nowak	Anton Winter
244	Siret	Lavaran, Winter C.			
265	Suceava				

Rezultatele măsurătorilor cadastrale în 4 orașe din Bucovina

Orașele din Bucovina erau situate în partea de est a provinciei și aveau suprafețe mai mici, comparativ cu unele unități cadastrale foarte mari din zona de munte. Marea majoritate a terenurilor funciare aveau suprafețe mai mici de 10 iugăre. Un iugăr (*Joch*) echivala aproximativ 0,57 hectare, 1 hectar – cca. 1,74 iugăre, iar 1.600 stânjeni (*Klafteri*) erau egali cu un iugăr.

Informații despre mărimea terenurilor funciare există doar pentru orașele Cernăuți și Rădăuți, dar comparând planșele cadastrale, constatăm că situația era asemănătoare și în orașele Siret și Suceava. Dintre orașele Bucovinei, terenurile funciare aveau cea mai mare suprafață în Rădăuți (2.714,85 ha), urmat de Suceava (2.258,56 ha), Cernăuți (1.379,20 ha) și Siret (1.150,82 ha). În Rădăuți au fost înregistrate 5.709 terenuri funciare, comparativ cu doar 2.653, în Cernăuți. În jur de 99% din parcelele funciare în ambele orașe aveau suprafețe mai mici de 10 iugăre. În Cernăuți, doar 24 terenuri aveau suprafețe de la 10 la 100 iugăre, iar în Rădăuți, 15 terenuri erau de la 10 la 100 iugăre, și 3 terenuri – mai mari de 100 iugăre. Informații mai concrete despre mărimea parcelelor funciare se prezintă în tabelul ce urmează:

Mărimea parcelelor funciare în orașele din Bucovina (calculat în hectare), în 1854-1856

Nr.	Unitatea cadastrală	Total parcele		P. până la 10 jug.		P. de 10-100 jug.		P. peste 100 jug.	
		Nr.	suprafața	Nr.	suprafața	Nr.	suprafața	Nr.	suprafața
48	Cernăuți	2653	1379,20	2629	1014,51	24	364,69	0	0,00
219	Rădăuți	5709	2714,85	5691	2062,43	15	273,67	3	378,75
244	Siret		1150,82						
265	Suceava		2258,56						

În orașul Cernăuți nu existau terenuri dominicale, iar toate cele 2.653 parcele funciare erau considerate proprietate rusticală, adică aparțineau locuitorilor din oraș, comunei urbane, unor biserici sau parohii. Dintre terenurile mai mari de 10 iugăre, 10 aparțineau comunității orașului Cernăuți, 3 – unor biserici, un teren era al Fondului rutier, alt teren era în proprietatea Eparhiei ortodoxe. Totodată, 9 parcele funciare mai mari de 10 iugăre aparțineau unor persoane particulare, inclusiv 3 lui Iambois Alois, 2 – lui Marin Wilhelm, câte un teren – lui Beldowicz Alexander, Brunstein Salomon, Eckhardt Ferdinand și Sociovan Ioan⁷. Majoritatea proprietarilor, însă, aveau mai multe terenuri, de diferite mărimi.

În Rădăuți, din totalul de 5.709 terenuri funciare, 5.567 erau proprietate rusticală, cu suprafața de 2.438,83 ha (89,8% din total). Totodată, 142 terenuri cu suprafața de 276,02 ha (10,2%) erau proprietate dominicală și erau în posesia Fondului Bisericesc. Terenurile mai mari de 10 iugăre aparțineau Fondului Bisericesc (10), comunei Rădăuți (5) și parohiilor ortodoxe și catolice (3)⁸.

Deoarece la Arhivele Naționale din Suceava nu sunt disponibile protocoalele parcelelor de construcție și a terenurilor funciare pentru orașele Siret și Suceava, nu cunoaștem care proprietari aveau cele mai mari terenuri de construcție sau funciare, nu avem informație cu referire la

⁷ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina. Proprietarii de case și clădiri (1854-1856)*, vol. 1., p. 48.

⁸ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 3., p. 175.

CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)

distribuția terenurilor funciare după categorii de mărime sau despre tipul de proprietate (dominicală sau rusticală). În Siret, unele terenuri poseda marele proprietar de origine armeană Andreas Kapri.

În orașul Suceava erau oameni bogați, care dețineau mai multe terenuri de pământ. Se remarcă principele Mihail Sturdza, care poseda 66 de terenuri de pământ în oraș, cele mai multe în partea de sud a localității. Frații Meixner aveau în proprietate nu mai puțin de 50 de terenuri de pământ în suburbia Șeptelici (nordul orașului Suceava). Nikolaus Bilinsky avea 8 case și 23 de parcele funciare. Ursu Allacz poseda 25 de terenuri de pământ, concentrate în sud-vestul localității⁹.

Structura terenurilor din localitățile urbane

Informația despre structura terenurilor din fiecare localitate prezintă suprafața terenurilor arabile, a pășunilor, pajiștilor, pădurilor, grădinilor, a iazurilor și mlaștinilor, a terenurilor neproductive și a celor cu parcele de construcții. Suprafața totală a terenurilor din 4 orașe din Bucovina era de 7.700,76 hectare. Aproape 60% din suprafața localităților urbane (4.575,85 ha – 59,4%) erau terenuri arabile, care cuprindeau o bună parte din suprafața nelocuită a orașelor (a se vedea hărțile cadastrale din Anexă). De asemenea, suprafețe mari erau acoperite cu pășuni (1.294,03 ha – 16,8%) și pajiști (719,24 ha – 9,3%). Pădurile cuprindeau doar 56,15 ha (0,7%) din suprafața localităților urbane, iar în Rădăuți nici nu existau terenuri cu păduri. În toate orașele existau suprafețe mari cu grădini (443,36 ha – 5,8%) și terenuri de construcții (197,33 ha – 2,6%). Cernăuțiul se remarcă cu cele mai mari suprafețe acoperite de grădini (207 ha – 14,2%) și terenuri cu construcții (80,54 ha – 5,5%). În tabelul ce urmează se prezintă structura terenurilor din localitățile urbane ale Bucovinei, conform Cadastrului austriac:

Structura terenurilor în 4 orașe din Bucovina (în hectare), în 1854-1856

Nr.	Orașul	Total	Arabil	Pajiști	Pășuni	Păduri	Grădini	Constr.	Alte
48	Cernăuți	1459,74	756,80	40,38	253,97	15,85	207,00	80,54	105,19
219	Rădăuți	2763,06	1579,05	501,15	449,76	0,00	69,42	48,21	115,47
244	Siret	1174,79	730,08	50,68	229,20	18,53	57,26	23,97	65,07
265	Suceava	2303,17	1509,92	127,03	361,10	21,77	109,68	44,61	129,06
Total		7700,76	4575,85	719,24	1294,03	56,15	443,36	197,33	414,79

Suprafața orașului Cernăuți era de 2.356 iugăre și 996 stânjeni, adică 1.459,74 hectare. Ceva mai mult de jumătate din suprafața orașului erau terenuri arabile (756,8 ha sau 51,8% din total), concentrate în partea de sud a localității. Restul terenurilor din oraș erau pășuni (253,97 ha – 17,4%), grădini (207 ha – 14,2%), construcții (80,54 ha – 5,5%), pajiști (40,38 ha – 2,8%), păduri (15,85 ha – 1,1%), viță de vie (5,24 ha – 0,4%) și pământ neproductiv (99,95 ha – 6,8%)¹⁰.

Unitatea cadastrală Rădăuți avea suprafața de 4.801 iugăre și 700 stânjeni (2.763,06 ha). Mai mult de jumătate din suprafața orașului Rădăuți era teren arabil (1.579,05 ha – 57,2%), care cuprindea mai ales sud-vestul și nord-estul localității. Suprafețe importante din oraș constituiau terenurile cu pajiști (501,15 ha – 18,1%) și pășuni (449,76 ha – 16,3%). Terenuri mari cu pajiști existau în nord-vestul, sud-estul și estul localității, pășunile cuprindeau mai ales nordul unității cadastrale Rădăuți, la hotar cu Frătăuții Vechi și Andreasfalva. Casele și grădinile locuitorilor din Rădăuți erau situate în partea centrală a localității, unde se intersectau principalele drumuri¹¹.

Potrivit Cadastrului austriac, orașul Siret avea suprafața de 2.041 iugăre și 730 stânjeni (1.174,79 hectare). Peste 60% din suprafața unității cadastrale Siret era teren arabil (730,08 ha – 62,1%), care cuprindea mai ales vestul și sudul localității. Suprafețe importante din Siret erau

⁹ Constantin Ungureanu, *Proprietarii caselor și terenurilor din orașul Suceava în anul 1856*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei”, vol. XLIX, 2022, Suceava 2022, p. 27.

¹⁰ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 1., p. 50.

¹¹ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 3., p. 174.

terenuri cu pășuni (229,20 ha – 19,5%) și pajiști (50,68 ha – 4,3%). Un teren mare cu pășuni exista în nordul orașului, aproape de râul Siret, terenuri mici cu pajiști erau situate dispersat în mai multe părți a unității cadastrale. Suprafețe importante din Siret cuprindeau terenurile cu grădini (57,26 ha – 4,9%) și construcții (23,97 ha – 2,0%), situate preponderent în partea centrală a orașului. Câteva fâșii forestiere se găseau pe valea râului Siret.

Unitatea cadastrală Suceava avea suprafața de 4.002 iugăre și 460 stânjeni (2.303,17 hectare). Aproape 2/3 din suprafața orașului era teren arabil (1.509,92 ha – 65,6%), care cuprindea masiv sud-vestul și sud-estul unității cadastrale. Suprafețe importante din Suceava erau terenuri cu pășuni (361,10 ha – 15,7%), pajiști (127,03 ha – 5,5%) și grădini (109,68 ha – 4,8%). În Suceava era mare și suprafața cu construcții (44,61 ha – 1,9%), iar în partea centrală, majoritatea clădirilor și bisericilor erau din piatră. Mai multe câmpuri cu pășuni înconjurau zona construită din Suceava, câteva loturi cu pajiști se găseau în nordul și sudul localității, foarte multe grădini se găseau atât în partea centrală a orașului, cât și în suburbiile Cut, Ițcani și Zamca. Restul terenurilor din Suceava erau păduri (21,77 ha – 0,95%), viță de vie (0,56 ha – 0,02%) și teren neproductiv (128,50 ha – 5,6%). Două fâșii de păduri existau în nordul și estul unității cadastrale, aproape de râul Suceava¹².

Proprietarii terenurilor de construcții din orașele Bucovinei

Protocolul parcelor de construcții conține informații valoroase despre proprietarii caselor și diferitor clădiri, fiind indicat numele și prenumele persoanelor particulare, originea socială, mărimea parcelei de construcție. Indicarea numărului casei și a planșei cadastrale permite localizarea exactă pentru fiecare proprietar.

Conform Protocolului parcelor de construcții, în orașul Cernăuți au fost înregistrați 1.673 proprietari de case și diferite clădiri. Locuitorii din Cernăuți erau considerați orașeni (*Bürger*). Din totalul de 1.673 proprietari de case, 1.592 erau orașeni, restul clădirilor aparțineau diferitor instituții administrative și de stat (24), comunității Cernăuți (14), diferitor parohii și biserici creștine (20), comunității evreiești (7), unor școli și spitale (7), altor proprietari (9)¹³.

Cele mai multe clădiri administrative din Cernăuți erau situate mai jos de Primărie, în apropiere de biserica catolică, în jurul Pieții Duhul Sfânt (*Heiliger Geist Platz*). Administrația districtuală funcționa în clădirea din strada Landhausgasse (parc. nr. 346), alături era oficiul poștal central (parc. nr. 347) și comandamentul de la intersecția pieței (parc. nr. 348 – *Heil. Kreutz Platz-Commando*). Pe strada școlii existau câteva clădiri oficiale (parc. nr. 937, 940, 941), școala principală (parc. nr. 939) și școala de călărie (parc. nr. 938). Primăria (parc. nr. 1) era în piața centrală a orașului, iar peste drum se afla clădirea Gimnaziului (parc. nr. 2). În piața de cereale (*Getreide Platz*) existau mai multe spații comerciale (parc. nr. 3-7). Spitalul orașenesc (parc. nr. 1.294) și spitalul militar (parc. nr. 1.295) erau situate alături, vizavi de piața Șturm (*Sturm Platz*). Închisoarea orașului (*Criminal-Gebäude* – parc. 1.319) se afla în Piața Lemnului (*Holz Platz*), nu departe de Catedrala Ortodoxă – a se vedea harta cadastrală cu partea centrală a orașului.

În orașul Cernăuți locuiau persoane de diferite confesiuni, iar cele mai importante biserici se regăsesc în planșele cadastrale și în Protocolul parcelor de construcții. Ortodocșii dispuneau de Catedrala Duhul Sfânt (parc. nr. 1.305), care era în construcție, Reședința Episcopală (parc. nr. 242) era pe locul unde mai târziu se va construi renumita Reședință a Mitropoliei Bucovinei și Dalmației. Biserica Sfânta Paraschiva (parc. nr. 397) era construită din piatră, alte două biserici ortodoxe din lemn erau Sfânta Treime (parc. nr. 273) și Înălțarea Maicii Domnului (parc. nr. 924). Credincioșii greco-catolici dispuneau de Biserica Sf. Petru și Pavel (parc. nr. 1.061), în centrul orașului se afla Biserica catolică (parc. nr. 349), iar Biserica evanghelică (parc. nr. 23) era situată în strada Episcopiei, în drum spre Reședința Episcopiei Ortodoxe. Sinagoga centrală era situată în partea de jos a orașului, în cartierul locuit de evrei (parc. nr. 644)¹⁴.

¹² Constantin Ungureanu, *Proprietarii caselor și terenurilor din orașul Suceava ...*, p. 25.

¹³ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina. Proprietarii de case și clădiri (1854-1856)*, vol. 1., p. 50.

¹⁴ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 1., p. 50.

În Cernăuți locuiau personalități și reprezentanți cunoscuți ai nobilimii Bucovinei. Astfel, proprietatea lui Doxachi Hurmuzachi (parc. nr.358) se afla peste drum de Biserica Sfânta Paraschiva. În apropiere avea un teren Ecaterina Ianovici (parc. nr.376), iar lângă Biserica Sfânta Paraschiva locuia Wilhelm Mikuli (parc. nr.356). Baronul Johann Musteață avea două proprietăți mari, una în piața centrală de lângă primărie (parc. nr.13) și alta în str. Rusă, în cartierul cu clădiri administrative (parc. nr. 977). În str. Rusă avea o casă și Nicolae Flondor (parc. nr.970), iar Elena Flondor avea două terenuri vecine (parc. nr.1.138 și 1.139) nu departe de Catedrala Ortodoxă. Alexandru Vasilco deținea o proprietate în str. Domnească (parc. nr.1.110), iar Maria Vasilco avea o casă în Piața Lemnului (parc. nr.1.315). Teodor Lupul deținea o proprietate chiar lângă Catedrala Ortodoxă (parc. nr. 1.019), alături avea o casă Benjamin Iliuț (parc. nr.1.020). Gheorghe Isăcescul era proprietarul unei case din str. Domnească, aproape de primărie (parc. nr.1.077). Alte familii cunoscute de români, cu proprietăți în Cernăuți, erau Vasile Zotta (parc. nr.1.148, 1.599), Ruxanda Zotta (parc. nr.1.340, 1.341), Ioan Ianoș (parc. nr.1.266), Grigore Mandicevski (parc. nr. 822, 823), Teodor Voronca (parc. nr.812, 813), Ioan Calinciuc (parc. nr.1.438), Gheorghe Ianovici (parc. nr.1.459, 1.460), Mihai Pitei (parc. nr.1.288) etc. În Cernăuți aveau proprietăți și unele familii de nobili armeni precum Andreas Pruncu (parc. nr. 70, 110), Johan Pruncu (parc. nr.932, 936), Ștefan Aivas (parc. nr.1.071), Grigore Aivas (parc. nr.1.096)¹⁵.

În orașul Rădăuți erau 1.316 proprietari de case, iar locuitorii de aici (1.224 proprietari a parcelelor de construcții sau 93% din total) erau considerați orașeni (*Bürger*). Fondul Bisericesc posedea 87 parcele de construcții în Rădăuți, inclusiv biserici sau clădiri cu profil industrial și economic. Alte clădiri din localitate aparțineau comunității de evrei (2), bisericii catolice, școlii și comunei Rădăuți (câte o clădire).

La mijlocul secolului al XIX-lea, târgul (orașul) Rădăuți încă era locuit în majoritate de români, în minoritate – de germani și evrei. În 1856, în orașul Rădăuți, cele mai frecvente nume de familie ale proprietarilor de case de etnie română erau Șindelar (23), Ilașciuc (22), Colibaba (20), Simota (17), Suceavan (14), Schintei (13), Popescu, Rus (câte 12), Curerar, Macovei și Rezuș (câte 11), Bodnar, Coste, Dan, Halus, Vacarian, Vlonga (câte 10), Lungoș, Marzinco, Trufin (câte 8), Botezat, Briaban, Jitar, Murin, Puiu și Ungurian (câte 7), Bordian, Bostan, Calance, Holubaș, Marița, Rotar (câte 6), Hencu, Mironiuk, Moroșan, Ștefuriac și Tofanel (câte 5) etc. Printre germanii și evreii din Rădăuți, cei mai mulți proprietari de case aveau nume de familie precum Krükl (17), Bruker (14), Hörer (13), Hoffmann (10), Fischer, Twers și Weber (câte 9), Hrischka, Schaffer (câte 8), Dankner, Schulhauser, Schulz (câte 7), Aspler, Guttmann (câte 6), Galanszewski, Höfner, Schreyner și Sternlieb (câte 5)¹⁶.

În unitatea cadastrală Rădăuți, cele mai mari parcele de construcții aparțineau Fondului Bisericesc. În centrul orașului era biserica ortodoxă Sf. Nicolae (parc. nr.1) și alte clădiri ce aparțineau Fondului Bisericesc, inclusiv câteva construcții foarte mari (parc. nr.15 – 3.476 st., unde era școala de călărie), (parc. nr.55 – 1.427 st., situată lângă biserica Sf. Nicolae), (parc. nr.62 – 1.034 st., la intersecția drumurilor centrale din oraș), (parc. nr.185 – 1.030 st., în vestul orașului, unde erau proprietățile cu denumirea *Backhaus* și *Ziegelhütte*), (parc. nr.731 – 1.103 st., parc. nr.729 – 600 st., parc. nr.732 – 576 st., situate toate lângă strada Spitalului), (parc. nr.932 – 1.496 st., în estul orașului, unde era construcția *Bräuhaus*). Cel mai mare teren de construcție al Fondului Bisericesc se afla la sud de oraș (parc. nr.869 – 5.974 st.), unde era curtea Mayer (*Mayerhof*). Remarcăm și Biserica catolică Sf. Teresia din centrul orașului (parc. nr.149 – 377 st.)¹⁷.

La Arhivele Naționale din Suceava nu este disponibil protocolul parcelelor de construcții pentru unitatea cadastrală Siret, dar există lista alfabetică a proprietarilor de case (familii) din acest oraș. În această evidență a locuitorilor se indică numărul de ordine, numărul casei din localitate, numele și prenume capului de familie (în ordine alfabetică), starea socială și localitatea unde locuia.

¹⁵ *Ibidem*, p. 50-51.

¹⁶ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 3., p. 175.

¹⁷ Constantin Ungureanu, *Cadastrul din Bucovina ...*, vol. 3., p. 175.

Conform acestui document cadastral, în 1854, în orașul Siret existau 527 de proprietari de case, care erau considerați orășeni (*Bürger*), dar pentru mulți se indica și diferite meserii. Câteva clădiri aparțineau autorităților orășenești, unor comunități religioase, sau marelui proprietar Andreas Kapri.

Conform evidenței locuitorilor din unitatea cadastrală Siret, în rândul românilor și ucrainenilor din oraș, cele mai răspândite nume de familie erau Popovici (19) și Mateiciuk (18), urmate de Sus (9), Grosar, Seretian și Socolian (câte 8), Marianciuk, Olar (câte 7), Betiuk, Boiciuk, Mihailuk, Penzar (câte 6), Stefaniuk (5), Gheniz, Ienachevici, Kuriliuk, Strașnic (câte 4), Botezat, Ciornobrod, Fabri, Franciuk, Hortopan, Kolomeiski, Lupașco, Petric, Teliman și Tolocan (câte 3). Printre evreii și germanii din Siret, cele mai frecvente nume de familie ale proprietarilor de case erau Beill (11), Podlowski, Schreyer și Tomaschek (câte 7), Neuman (6), Karst (5), Gelber, Koop (câte 4), Gassner, Schmid, Silzer, Weber (câte 3) etc.

Deși nu sunt disponibile protocoalele parcelor de construcție și a terenurilor funciare pentru orașul Siret, totuși, planșele cadastrale existente ne permit să identificăm cele mai mari importante clădiri din oraș. Astfel, în partea centrală a orașului se remarcă bisericele construite din piatră: Sf. Maria (parc. nr. 27), Sct. Johannes (parc. nr. 278), Sfânta Treime – Hl. Dreyfaltigkeit (parc. nr. 634), marea Sinagogă (parc. nr. 46), în centrul Siretului erau concentrate cele mai multe clădiri mari, ridicate din cărămidă sau piatră.

În planșele cadastrale din anul 1856 sunt evidențiate un șir de biserici în orașul Suceava, toate fiind colorate cu roșu, adică erau construite din piatră. În planșa 3 sunt menționate bisericele: Nașterea Maicii Domnului (Sct. Maria Geburt), Sf. Axenti (Sct. Axenti), Sf. Simion (Sct. Simon), Sfânta Cruce (Heil. Kreutz). În planșa 6 erau: Biserica catolică Sf. Johann (St. Johann), Mănăstirea Sf. Ioan (St. Johannes Kloster), Sf. Ion (Sct. Jwan), Sf. Ion (St. Jwan), Sf. Dumitru (St. Dmytro), Sf. Nicolae (Sct. Nikolai), Sf. Gheorghe (St. Georg). Mănăstirea Sfânta Cruce (Heil. Kreutz Kloster) se regăsește în planșa cadastrală nr. 9. La est de oraș este remarcată cetatea Suceava.

Evidența alfabetică a proprietarilor de case și terenuri din orașul Suceava

La Arhivele Naționale din Suceava există un document cadastral foarte valoros pentru orașul Suceava – evidența alfabetică a proprietarilor de case și terenuri (*Alphabetisches- Verzeichniss der Stadt Gemeinde Suczawa*)¹⁸. Acest act cadastral conține lista a 1.089 proprietari, cu indicarea nr. de casă, numele și prenumele proprietarului, nr. parcelei de construcție și nr. parcelei funciare. Lista proprietarilor din Suceava a fost întocmită în anul 1856 și semnată la Cernăuți, la 24 ianuarie 1857.

La mijlocul secolului al XIX-lea, în orașul Suceava erau locuitori de diferite etnii (români, armeni, germani, evrei), în număr mai mic – polonezi, ucrainenii. Din 1.089 de proprietari, 130 erau în suburbia Cut, 99 – în Ițcanii Vechi, 34 – în Zamca, 11 – în Șeptelici. Proprietățile numerotate de la 946 la 972 (în total 27) aparțineau diferitor biserici și parohii din oraș. Mai multe clădiri și terenuri aparțineau comunității armene (nr. 936-939), comunității evreiești (nr. 941-945), comunității orășenești și locuitorilor din Suceava (nr. 973-977), suburbiilor (nr. 978-981), școlii principale (nr. 940 – parcela de construcție nr. 187)¹⁹.

În Suceava locuiau multe familii de oameni bogați (români, armeni, germani), care dețineau moșii mai ales în sate din sudul Bucovinei. Bunăoară, familia Kapri avea 10 case, rudele Prunkul dețineau 12 case, familia Romaschkan avea în proprietate 9 case, familia Bottuschan poseda în total 22 de case. Principele Mihail Sturdza, cu domiciliu în Bosancea, avea 5 case și 66 de terenuri funciare în orașul Suceava. Frații Meixner dețineau 16 case și 55 parcele funciare, cele mai multe în suburbia Șeptelici. Printre proprietarii de case erau 20 cu nume de familie Gaina sau Allacz, 18 – Popovici, 11 – Ianovici, 10 – Șandru, 8 – Tabakar, câte 7 – Agobscha, Cojocar, Rus, câte 6 – Botezat, Gregorovici, 6 – Sârbul, câte 5 – Apriham, Cuturian, Solonar, – Apriham etc. În lista alfabetică a proprietarilor se întâlnesc mai multe persoane cu același nume și prenume de familie. Bunăoară, de 6 ori se repetă Hermann Josef și Wischoffer Markus; de 4 ori – Bottuschan Thoma,

¹⁸ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Suceava (ANS), fond nr.21 Inspectorat Cadastral Bucovina, inv. nr.81, mapa nr. 261 Suceava, evidența alfabetică a proprietarilor de case și terenuri

¹⁹ Constantin Ungureanu, *Proprietarii caselor și terenurilor din orașul Suceava ...*, p. 38.

CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)

Gewölbb Bermann, Rosbroj Josef, Steiner Nathan, Weidenfeld Moses; de 3 ori – Allacz Grigori, Andruschko Sarkis, Barber Salomon, Bilinsky Nikolaus, Gaube Franz, Holdengräber Salomon, Janowicz Matwi, Kipper Jakob, Liebich Wilhelm, Mathasar Moise, Mitulsky Florian, Popovici Manolaki, Sirbul Georg, Tabakar Grigori²⁰. Cel mai probabil este vorba de aceleași persoane, dar puteau fi și proprietari diferiți, cu nume și prenume identice.

Evidența proprietarilor din orașul Suceava conține informația valoroasă despre terenurile de pământ. Cele mai multe parcele funciare aparțineau comunității orașului Suceava (126 terenuri, majoritatea în partea centrală a localității) și locuitorilor orașului (106 terenuri). Mai multe terenuri de pământ se aflau în posesia suburbiilor Cut (24 parcele), Ițcanii Vechi (24 parcele) și Zamca (9 parcele). Comunitatea armeană din Suceava poseda nu mai puțin de 55 terenuri de pământ, cele mai multe în suburbia Zamca. Mănăstirea ortodoxă Sf. Ion avea în posesie 32 de terenuri de pământ, iar Mănăstirea ortodoxă Sfânta Cruce deținea 40 de terenuri²¹. În evidența proprietarilor nu se indică și mărimea terenurilor de pământ, dar deoarece se precizează nr. planșei cadastrale, se poate verifica unde era localizat un teren și de estimat aproximativ suprafața acestora.

Statistici cadastrale cu referire la 4 orașe din Bucovina

Cadastrul Franciscan conține informații prețioase despre denumirea unor case izolate sau grupuri de case (*Einzelne Häuser*), a cătunelor (*Riede*), râurilor, pâraielor, poienilor, bisericilor, sunt evidențiate clădirile cu profil economic și industrial, clădirile administrative sau cu caracter militar (*Arar Gebäude*). În orașe erau mai multe biserici și unele școli. Denumirile sunt prezentate în original, cum au fost înscrise în planșele cadastrale sau în actele din mapele cadastrale.

Orașele din Bucovina se aflau în zona de deal și câmpie din estul provinciei. Orașele Siret și Suceava erau așezate pe malul drept al râurilor cu aceleași denumiri, chiar la hotar cu Principatul Moldova, Cernăuțiul era foarte aproape de râul Prut.

În orașe au fost înregistrate mai multe cătune (*Riede*), care pot fi localizate exact, datorită precizării denumirilor în planșele și mapele cadastrale. La orașul Suceava erau incluse și 4 suburbii (Cot, Ițcanii Vechi, Șeptelici și Zamca). Aceste informații sunt valoroase pentru cercetarea toponimiei localităților urbane din Bucovina. Denumirea cătunelor se prezintă în ordine alfabetică și în lucrarea în limba germană despre cadastrul din Bucovina, dar trebuie selectate după numerotare, pentru a determina pentru care localitate se referă²².

În actele cadastrale s-au făcut de asemenea precizări cu privire la clădirile de interes economic, industrial, administrativ, militar sau cultural. În Cernăuți erau concentrate mai multe clădiri administrative, un spital militar și altul orășenesc, oficiu poștal și închisoare. În Rădăuți existau mai multe clădiri cu profil industrial și economic, inclusiv câteva mori, care aparțineau în principal Fondului Bisericesc. Cele mai multe biserici se găseau în Suceava, Cernăuți și Siret, la Suceava era și vechea cetate domnească.

În continuare, pentru 4 orașe din Bucovina prezentăm statistici cadastrale, care conțin liste cu suburbii (în Suceava), cătune, râuri și pâraie, biserici, școli, clădiri cu profil administrativ, economic, industrial sau militar.

48 (46) Cernăuți (Czernowitz)

Cătune (Riede): an der Schanze, Mohilica, Stanestie, Straza, Weinberg, Zarinka

Pârâu: Klokuczka

Biserici: Sfânta Paraschiva (St. Paraskewia) – din piatră, planșa 5, parcela nr.397; Reședința Episcopală – din piatră, pl. 5, parc. nr.242; Catedrala Duhul Sfânt (Heiliger Geist) – din piatră, pl. 7, parc. nr.1305; Sfântul Petru și Pavel (St. Peter et Paul) – din piatră, pl. 5, parc.nr.1061; Înălțarea Maicii Domnului (M.Himmelf) – din lemn, pl. 5, parc.nr.924; Sfânta Treime (Heil.Dreyfaltigkeit) – din lemn, pl. 5, parc.nr.273; Biserica

²⁰ Constantin Ungureanu, *Proprietarii caselor și terenurilor din orașul Suceava ...*, p. 26-27.

²¹ *Ibidem*, p. 38.

²² *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina / Czernowitzer Kreis ...*, p. 161-191.

evangelică – din piatră, pl. 5, parc.nr.23; Biserica catolică – din piatră, pl. 5, parc. nr.349; Sinagoga – din piatră, pl. 5, parc. nr.644

Clădiri administrative, militare, medicale (Arar Gebäude): Administrația districtuală (Bezirks-Verwaltung) – pl. 5, parc. nr.346; Primăria (Rathhaus) – pl. 5, parc. nr.1; Oficiul poștal (K.K.Postamt) – pl. 5, parc. nr.347, Platz-Commando – pl. 5, parc. nr.348; K.K.Verpflegsmagazine – pl. 5, parc. nr.3-7; Închisoare (Criminal-Gebäude) – pl. 5,7, parc. nr.1319; K.K.Aer – pl. 5, parc. nr.937; spitalul militar (k.k. Militair.Spital) – pl. 7, parc. nr.1295; spitalul orășenesc (Bürger.Spital) – pl. 7, parc. nr.1294; Casa de baie (Badhaus), în Grădina Publică – pl. 7, parc. nr.1516; Schiefs. Stätte – pl. 7, parc. nr.1518.

Școli: Gimnaziul – pl. 5, parc. nr.2; Școala principală – pl. 5, parc. nr.939; Școala de călărie (K.K.Reitschule) – pl. 5, parc. nr.938.

219 (219) Rădăuți (Radautz)

Cătune: Dialu Krucze, Frenczik, Gura Lunka, Jntre Helestie, Lunka, Orsoi, Plob, Saha, Schelkeu, Skruntar, Temnik, Topliczora

Pâraie: Alter Temnik, Bachniana, Fontinel, *Mühlbach*, Posen, Saha Graben, Temnik, Walesako, *Wassergraben*

Biserici: Sct. Theresia (din piatră – planșa 10, parc. nr. 149), Sct. Nicolaus (din piatră – pl. 11, parc. nr. 1)

Clădiri cu profil industrial și economic: *Backhaus* (planșa 10), *Bräuhaus* (planșa 11), Kaiser Mühle (planșa 12), Mayerhof (planșa 15), Obere Mühle (planșa 12), Papiermühle (planșa 11), Schreiner Haus (planșa 12), Untere Mühle (planșa 12), Wasenmeisterei (planșa 5), Ziegelhütte 1+2 (planșe 5, 10)

Școală: școala de călărie (K.K.Reitschule) (planșa 11)

244 (240) Siret (Sereth)

Cătune: Horaitza, Horaitza dólni, Lewady, Medzeni, Ruina, Selistie, Stare Selo, Tatarczina, Toloka, Toloka pry Serethe

Râu: Sereth; **Pâraie:** Draguszanca, Horaitza, Kakajina, Negoletz

Biserici: Sinagoga (din piatră – planșa 4, parc. nr. 88), Sf. Maria (din piatră – planșa 4, parc. nr. 27), Sct. Johannes (din piatră – planșa 5, parc. nr. 278), Sfânta Treime – Hl. Dreyfaltigkeit (din piatră – planșa 5, parc. nr. 634), Sf. Dumitru (din lemn – planșa 8, parc. nr. 330)

265 (261) Suceava (Suczawa)

Suburbii: Ițcanii Vechi (*Jtzkani Alt*) (planșa 3), Cot (*Kut*) (planșa 6), Șeptelici (*Scheptelitz*) (planșa 1), Zamca (*Zamka*) (planșa 3, 6)

Cătune: Aren, Armenisch Mitoka, Den sus de Jtzkani, Jtzkani alt, Scheptelitz, Tatarasch, Zamka, Zoltestilor Postolaki

Râu: Suceava; **Pâraie:** *Abzugsgraben*, Burlai, Jpotestie, Kakaina, Mitoka, pârau de moară (*Mühlbach*), Skeja

Biserici și mănăstiri: Nașterea Maicii Domnului (Sct. Maria Geburt) (din piatră – planșa 3, parc. nr. 1011), Mănăstirea ortodoxă Sf. Axenti (din piatră - planșa 3, parc. nr. 1056), Biserica ort. Sf. Simion (din piatră – planșa 3, parc. nr. 391), Biserica armenească Sfânta Cruce (Heil. Kreutz) (din piatră – planșa 3, parc. nr. 375), Biserica catolică Sf. Johann (din piatră – planșa 6, parc. nr. 186), Mănăstirea Sf. Ioan (din piatră – planșa 6, parc. nr. 27), Biserica greco-catolică Sf. Ioan (din piatră – planșa 6, parc. nr. 627), Biserica ortodoxă Sf. Ioan (din piatră – planșa 6, parc. nr. 669), Biserica ort. Sf. Dumitru (din piatră – planșa 6, parc. nr. 560), Biserica ort. Sf. Nicolae (din piatră – planșa 6, parc. nr. 328), Biserica ort. Sf. Gheorghe (din piatră – planșa 6, parc. nr. 758), Mănăstirea Sfânta Cruce (Heil. Kreutz Kloster) (din piatră – pl. 9, parc. nr. 1109)

Clădiri administrative, militare (Arar Gebäude): Czardaque Nr. 44, 91-92 (planșe 1, 3), Cetate (Burg) (planșa 7, parc. nr. 1093)

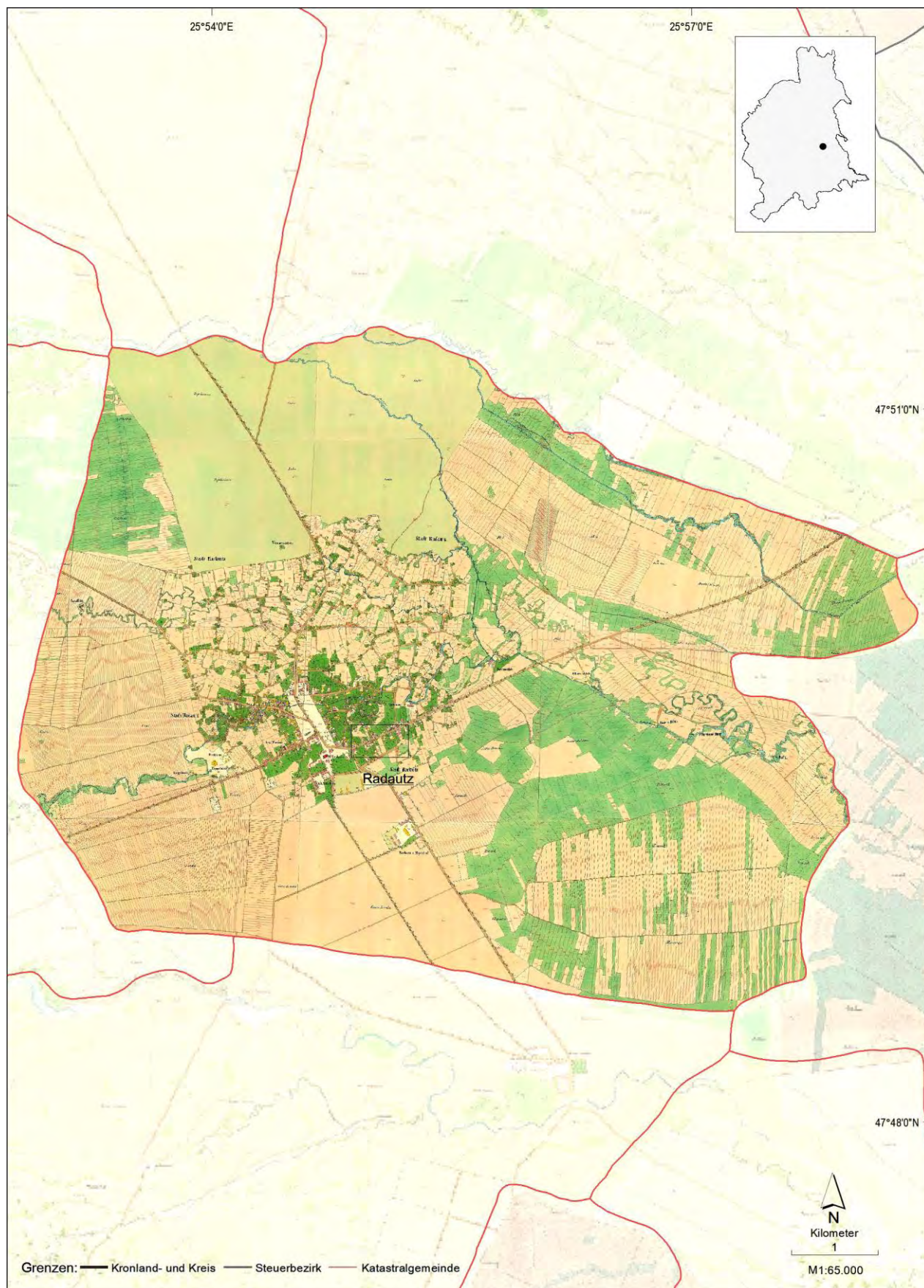
**CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE
CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)**

Unitatea cadastrală Nr. 48 Cernăuți (Czernowitz)

Sursa: Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina ..., anexa pe CD.

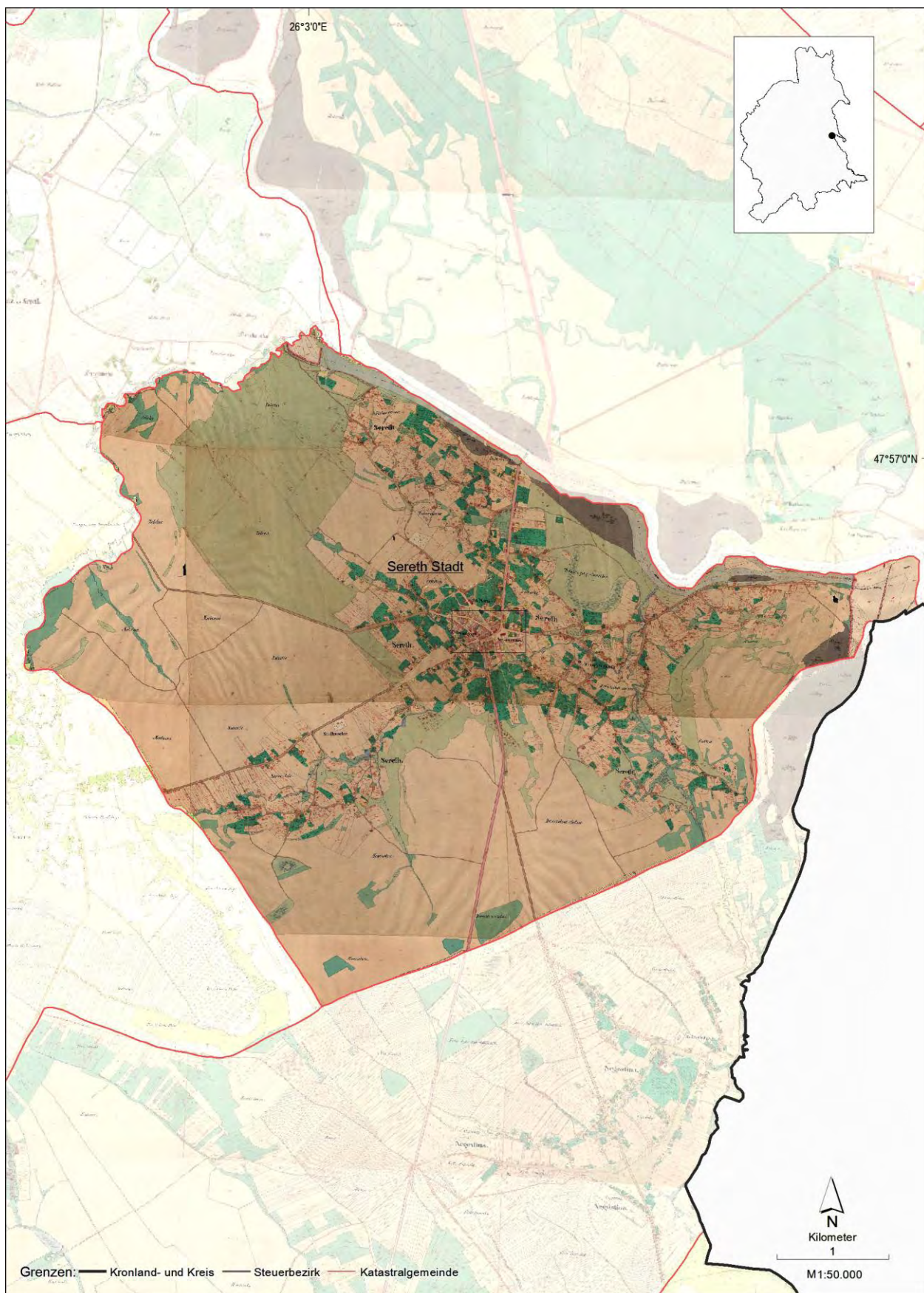
Unitatea cadastrală Nr. 219 Rădăuți (Radautz)

Sursa: Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina ..., anexa pe CD.

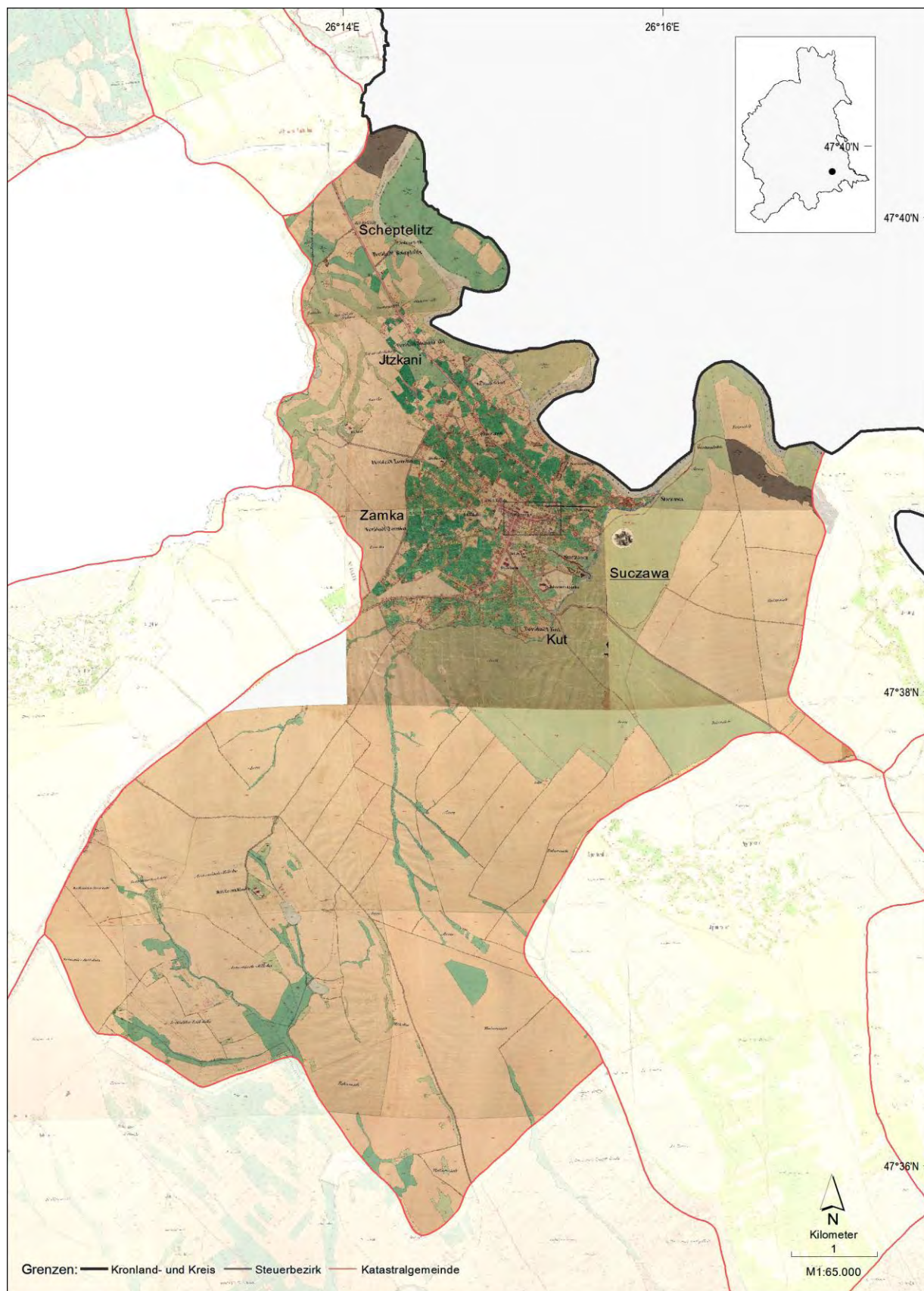
**CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE
CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)**

Unitatea cadastrală Nr. 244 Siret (Sereth)

Sursa: *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina ...*, anexa pe CD.

Unitatea cadastrală Nr. 265 Suceava (Suczawa)

Sursa: Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina ..., anexa pe CD.

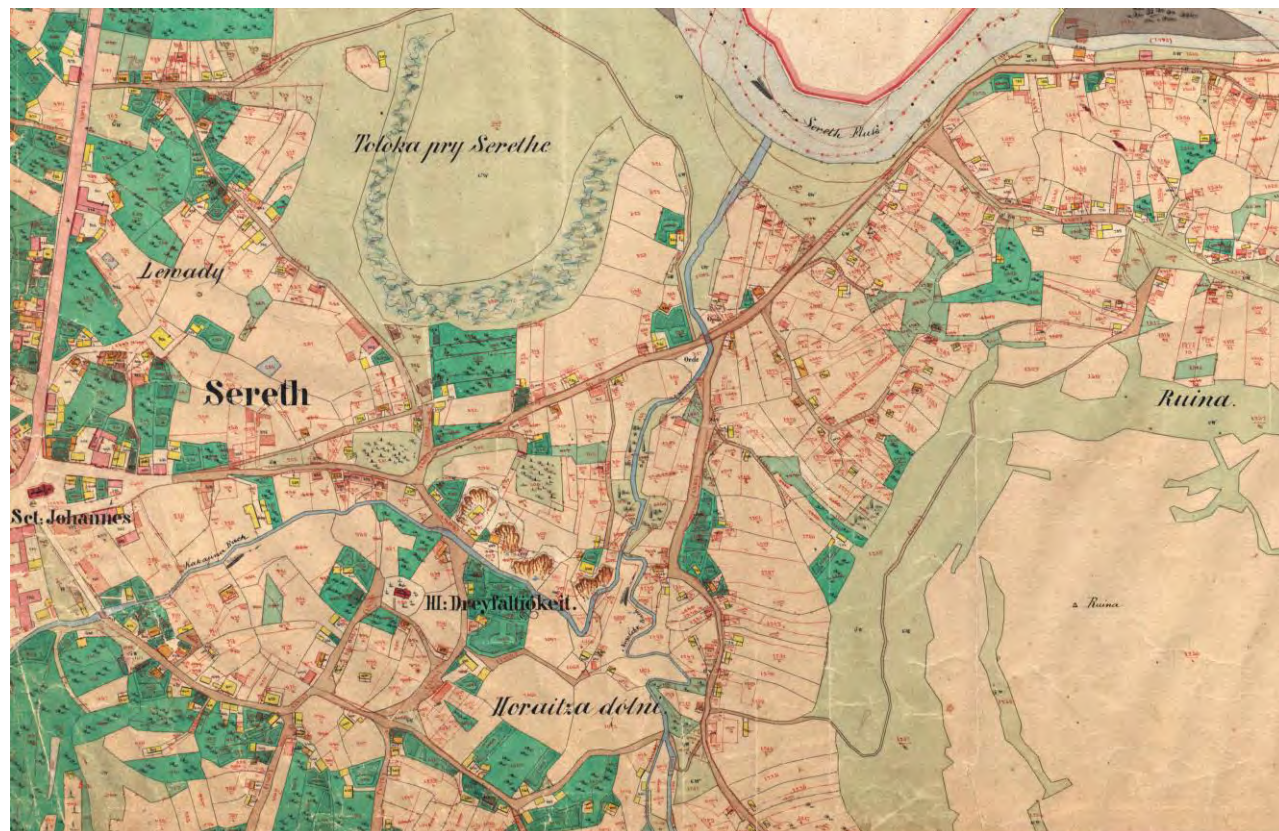
**CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE
CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)**

Cea mai mare parte a teritoriului cu clădiri din orașul Cernăuți
Extras din planșele comasate nr. 5 și 7 a comunei cadastrale nr. 48 Cernăuți

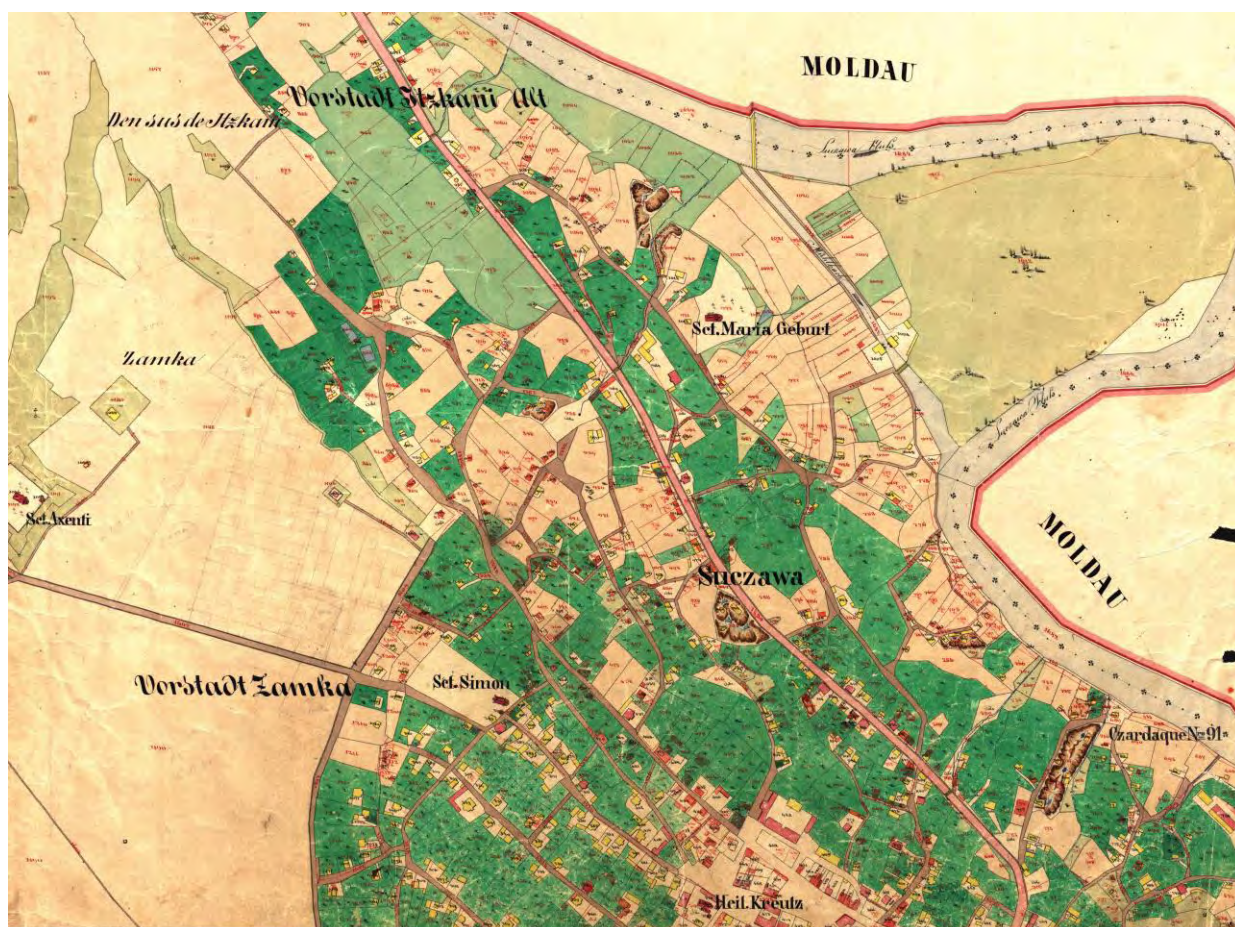

Partea centrală a orașului Rădăuți,
Extras din planșe comasate nr. 10 și 11 a unității cadastrale nr. 219 Rădăuți

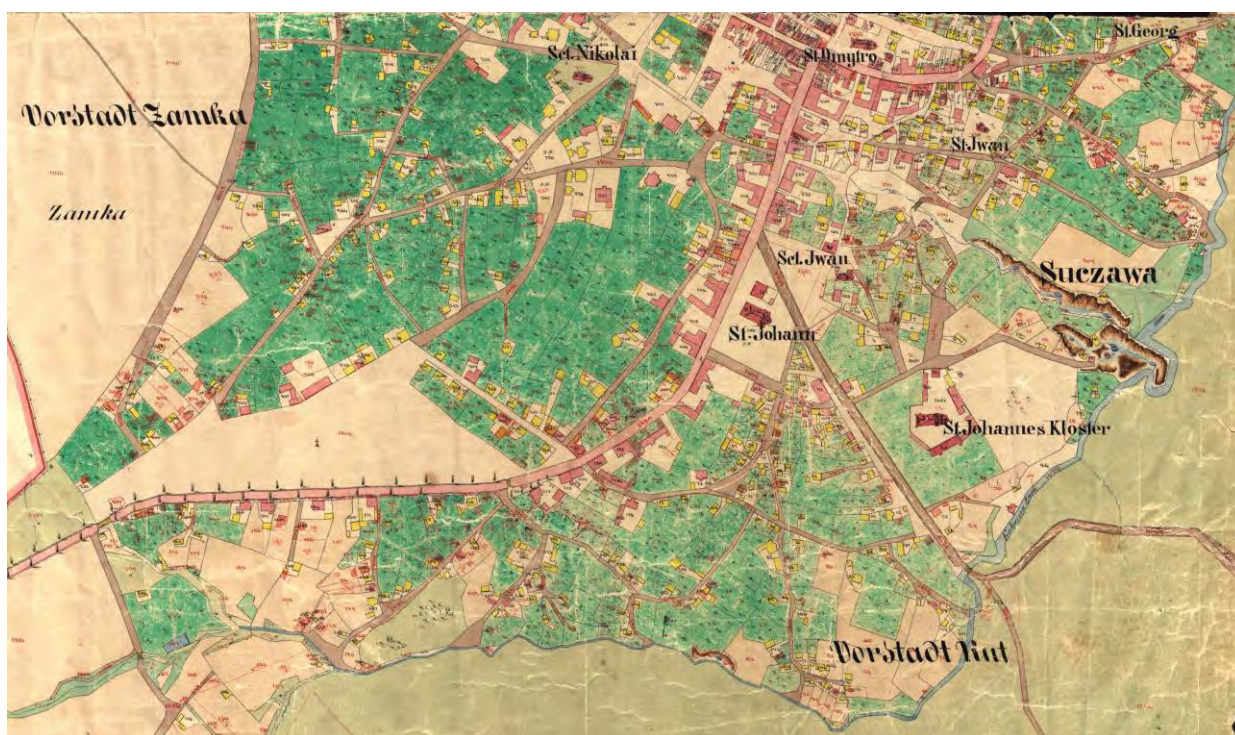

Partea centrală a orașului Siret
Extras din planșa nr. 5 a unității cadastrale nr. 244 Siret

**CADASTRUL AUSTRIAC REALIZAT ÎN ORAȘELE
CERNĂUȚI, SUCEAVA, SIRET ȘI RĂDĂUȚI (1854-1856)**

Partea centrală a orașului Suceava, cu suburbiile Ițcanii Vechi și Zamca
Extras din planșa nr. 3 a comunei cadastrale nr. 265 Suceava

Partea centrală a orașului Suceava, cu suburbiile Zamca și Cut
Extras din planșa nr. 6 a unității cadastrale nr. 265 Suceava

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

Adrian-Nicolae PUIU

Rezumat: Studiul de față își propune să realizeze o cercetare analitică a uneia dintre chestiunile cele mai controversate ale istoriei naționale moderne: organizarea complotului care s-a finalizat cu abdicarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Astfel, în condițiile în care domnitorul unirii a girat și gestionat o operă reformatoare de amploare și cu consecințe profunde în modernizarea politico-instituțională și socio-economică a societății românești, modul în care acesta a fost detronat generează numeroase controverse și ipoteze. În fața acestor adevăruri incontestabile, se ridică mereu tulburătoare întrebări: cum a fost posibil ca domnitorul care clădise din aspirațiile și voința tuturor românilor un nou stat și o nouă țară să fie detronat, să fie brutal eliminat de la conducerea statului printr-un complot?, în numele căror forțe sociale?, în interesul cui?, și, mai ales, de ce?

Cuvinte-cheie: Al.I. Cuza, Unirea Principatelor, M. Kogălniceanu, reforma agrară, reforma electorală, „monstruoasa coaliție”, opoziția unită, liberalii radicali, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, conservatorii, detronarea domnitorului

Abstract: The present study intends to achieve an analytic research upon one of the most disputed issues of the modern national history: the setting of the plot that ended up with Alexandru Ioan Cuza's abdication. Thus, under the circumstances in which the Union ruler guaranteed and managed a vast reforming action with profound consequences in which regards the political-institutional and social-economic modernization of the Romanian society, the way in which he was deposed generates many controversies and assumptions. Facing these obvious facts, some ever-troubling questions arise: how was it possible for the ruler who had built a new state and a new country, based on the endeavours of all the Romanians, to be brutally removed from his ruling position by means of a plot?, by what social forces?, for whose interest? and, especially, why?

Keywords: Al.I. Cuza, the Union of the Principalities, M. Kogălniceanu, the agrarian reform, the electoral reform, „the monstrous coalition”, the united opposition, the radical Liberals, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, the Conservatives, the ruler' removal

Studiu introductiv

Epoca domniei lui Al.I Cuza reprezintă una dintre perioadele cele mai interesante ale istoriei noastre naționale. După marele act al Unirii Principatelor de la 1859, era necesară organizarea noului stat. Printr-o serie de măsuri energice, domnitorul Al.I. Cuza reușea să organizeze pe principii moderne instituțiile statului, să adopte unele reforme menite să modernizeze societatea românească. Practic este momentul în care au fost puse bazele statului modern român. Aceste acțiuni curajoase, care nu de puține ori s-au impus prin politica faptului împlinit în fața unei Europe mai degrabă refractare decât sprijinitoare, dar și a unor categorii sociale interne ce nu doreau să-și piardă privilegiile politico-economice, au constituit un suport solid pentru realizarea viitoarelor mari obiective naționale: cucerirea independenței și Marea Unire. Poate nici una dintre epocile istoriei noastre nu și-a găsit o atât de vastă și variată expresie în literatura de specialitate, așa cum și-a găsit epoca domniei lui Al.I. Cuza. Interesul a fost generat nu numai de importanța ce o prezintă epoca în istoria noastră națională, ci, în egală măsură, și de mulțimea și complexitatea evenimentelor și fenomenelor, de varietatea și pluralitatea interdependențelor. E greu de crezut, cu tot volumul mare al materialelor, că, în toate problemele, ultimul cuvânt a fost rostit. Cercetările largesc mereu orizontul și completează sau modifică viziunea, verificând caracterul relativ al cunoașterii.

Marile realizări ale domnitorului Unirii sunt mărturie elocventă a unei glorioase domnii. Nenumărate dovezi arată că acestea, trainic, binefăcător în viața națiunii, pătrunseseră adânc în conștiința populară, chiar din momentul înfăptuirii lor. În fața acestor adevăruri incontestabile, se

ridică mereu tulburătoare întrebările: cum a fost posibil ca domnitorul care clădise din aspirațiile și voința tuturor românilor un nou stat și o nouă țară, să fie detronat, să fie brutal eliminat de la conducerea statului printr-un complot?, în numele căror forțe sociale?, în interesul cui?, și, mai ales, de ce? Sunt întrebări grave și interesante în același timp, asupra cărora au meditat îndelung și au scris pagini toți cercetătorii domniei lui Alexandru Ioan Cuza, în special C.C. Giurescu¹, P. Henry², A.D. Xenopol³, N. Iorga⁴, T.W. Riker⁵, Al. Lapedatu⁶, D. Berindei⁷, D. Bolintineanu⁸, D. Vitcu⁹, V.M. Russu¹⁰. În ceea ce mă privește, însușindu-mi rezultatele valabile ale cercetărilor de până acum, voi încerca să sintetizez un tablou menit să ne ajute să înțelegem cum epopeea națională a lui Cuza Vodă „va ajunge dramă și va fi terminată printr-un act de urâtă trădare”¹¹

Executor al programului revoluției de la 1848 într-o țară încă lipsită de independență și pusă sub garanția Puterilor Europene, Al.I. Cuza a reușit să constituie, prin eforturile sale neîntrerupte, un stat național românesc cu deplină autonomie, stat pe care l-a dotat cu instituții moderne, cu un aparat administrativ, deși cu defecte, capabil să fie îmbunătățit, și cu o armată stăpânită de elanul patriotic necesar menirii sale. El a ridicat prestigiul internațional al Principatelor Unite, pregătindu-le să devină România independentă din 1877. De numele său, ca și de al sfetnicului său credincios M. Kogălniceanu, sunt legate actele mari ale istoriei noastre moderne: secularizarea averilor mănăstirești, organizarea învățământului, a justiției, a armatei, a administrației locale, întocmirea codului civil, a codului penal și a codului comercial, abolirea servituților feudale, improprietărirea clăcașilor, lărgirea dreptului de vot și alte reforme structurale menite să contribuie la progresul României.

Spiritul de obiectivitate ne impune ca, o dată cu relevarea marilor merite ale primului conducător al României moderne, să menționăm și unele limite ale sale, limite care, în general, au fost și ale clasei pe care a reprezentat-o. I s-a reproșat lui Cuza, mai ales după lovitura de stat, că a introdus domnia autoritară, că s-a înconjurat de o „camarilă” personală compromițătoare, că și-a adoptat pe cei doi fii nelegitimi, că nu a acordat suficientă libertate presei, etc. Este adevărat că Al.I. Cuza a avut o serie de oscilări și inconsecvențe în adoptarea unor măsuri ce se cereau mai urgent luate și mai categorice, că se lăsa câteodată influențat de oamenii politici interesați să-l împiedice în opera de aplicare a unor idei înaintate, că favoriza uneori un grup de prieteni care nu aveau un comportament ireproșabil, că nu a reușit să potolească discordiile dintre grupările politice, dar, așa cum a precizat M. Kogălniceanu în discursul funebru de la Ruginoasa, „nu greșelile lui l-au răsturnat, ci faptele cele mari”¹².

Răsturnarea celui care, prin acțiunile sale energice, a contribuit în mod substanțial la făurirea României moderne și a pus Marile Puteri în fața faptului împlinit, mărinind prestigiul internațional și autonomia țării, iar prin principalele sale reforme a dat loviturile decisive feudalismului, a fost un

¹ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura Științifică, București, 1970;

² P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'événement de la Dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie Documents diplomatiques*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1930;

³ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, 2 volume, Tipografia Dacia, Iași, 1903;

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor. Unificatorii*, vol.IX, București, 1938;

⁵ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, traducere de Alice Bădescu, București, 1944;

⁶ Al. Lapedatu, *Omul de la 2 mai-învingutul de la 11 februarie. Mărturii despre unire* în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, 1942, seria III, tomul XXV;

⁷ D. Berindei, *Epoca Unirii*, Editura Academiei, București, 1978;

⁸ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, 1968;

⁹ D. Vitcu, *11 Februarie: Hermeneutica unei pretinse revoluții*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, Iași, XXIX, 1992;

¹⁰ V.M. Russu, *Monstruoasa coaliție și Cuza I Vodă*, în vol. „Cuza Vodă. In memoriam”, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al Zub, Editura Junimea, Iași, 1973;

¹¹ N. Iorga, *op.cit.*, p.393;

¹² *apud* N. Adăniloaei, *Personalitatea istorică a lui Cuza (cu acozia împlinirii a 150 de ani de la moartea sa)*, în „Studii”, XXIII (1970), nr.5, p.912;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

act cu caracter înjositor prin modul în care a fost realizat. Poate că, într-adevăr, menirea lui Al.I. Cuza se încheiase, iar țara avea nevoie de un nou regim pentru a-și continua drumul pe care se înscrisese cu hotărâre în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar modul în care domnitorul unirii a fost silit să-și semneze abdicarea, și faptul că până la exilarea acestuia nu s-a realizat nimic pentru readucerea sa pe tron, par stranii și demonstrează complotul care fusese pregătit de mult.

Oare de ce Cuza, care a luptat cu energie și perseverență pentru dezvoltarea țării sale, a fost atât de hulit de o parte dintre contemporanii săi? Teoretic, tot ceea ce el a realizat ar fi trebuit să concentreze în jurul său o serie suficientă de forțe pentru a contracara acele acțiuni opoziționiste menite să-l răstoarne, însă acest lucru nu s-a realizat. Pentru a putea da un răspuns cât mai aproape de realitățile epocii este necesar să facem cunoscut cadrul intern și extern în care s-au desfășurat evenimentele, să surprindem rațiunile care au dus la acest deznodământ. Explicarea acestuia este dificilă pe de o parte, dar interesantă și fascinantă pe de altă parte. Răsturnarea lui Al.I. Cuza, oricât de curios ar fi acest prim argument, își are rădăcinile în însăși „dubla alegere” a sa ca domnitor. A fost ales domn în condiții cu totul excepționale, în care oamenii politici vedeau în persoana lui doar o cale pentru a se ajunge la împlinirea unor deziderate respinse de puterile garante. Se știe că unele dintre interesele și obiectivele acestor puteri nu concordau cu acelea ale românilor. Astfel, reprezentanții puterilor garante în cadrul Conferinței de la Paris au refuzat să țină seama de doleanțele formulate de către cele două adunări ad-hoc în ceea ce privește soluționarea problemei unirii. Acest refuz nu a însemnat însă și înfrângerea conducătorilor luptei pentru unire. În aceste condiții „dubla alegere” are semnificații ce depășesc valoarea unui simplu eveniment intern, pentru că acesta însăși a constituit prima mare încălcare a prevederilor Convenției de la Paris. Puterile europene, fiind puse în fața unui fapt împlinit, au fost nevoite, nu fără proteste, să accepte un act ce contravenea tratatelor internaționale. În aceste condiții nu învingea un om, ci un principiu. Aceasta fiind situația, contemporanii au văzut în el o persoană căreia i s-a încredințat, din diferite rațiuni, un mandat, iar domnia lui era văzută ca o etapă provizorie, intermediară, spre a se putea ajunge la înfăptuirea completă a programului adunărilor ad-hoc. Al.I. Cuza avea, așadar, printre altele, și misiunea de a facilita aducerea pe tron a unui prinț străin. Acest fapt avea să aibă o importanță deosebită asupra raporturilor care s-au creat imediat după alegeri între domn și diferitele grupări politice. Niciuna dintre aceste grupări, indiferent de orientarea lor politică, nu credea în stabilitatea noii domnii. De aceea, oamenii politici din Principatele Unite erau de părere că retragerea domnitorului, după înfăptuirea unirii depline, era firească, dar asupra momentului și metodei utilizate pentru schimbarea formei de conducere a statului existau puncte de vedere deosebite ale politicianilor vremii. Observând interdependența între fenomene, nu mai apare surprinzător faptul că lupta pentru înlăturarea lui Al.I. Cuza a crescut în intensitate odată cu trecerea timpului.

Totuși, care au fost resorturile intime care au generat apropierea acelor forțe politice de o ideologie și coloratură total diferite, până la constituirea a ceea ce s-a numit „monstruoasa coaliție”? Cum s-a reușit colaborarea între două grupări social-politice cu interese distincte în toate planurile vieții societății românești? Cum au depășit cele două grupări divergențele majore care le separau, pentru a reuși, în final, singurul scop comun, detronarea domnitorului? De ce au ajuns reprezentanții lor să-l urască atât de mult pe domnitor, încât să renunțe la orice scrupule și principii numai pentru a-l vedea pe Al.I. Cuza detronat? Oare a fost sinceră speranța lor că odată detronat Cuza, va fi mai bine țării? Dacă au fost atât de sinceri în acțiunile lor, de ce nu au colaborat între ei acești politicieni și pe alte planuri, precum elaborarea unui program practic pentru modernizarea statului? Acestor întrebări, cărora li se pot adăuga multe altele, vom încerca să le răspundem în capitolele următoare. Scopul cercetării este o analiză cât mai obiectivă, care să se apropie cât mai mult de realitatea acelor vremuri, și care să dea cititorului o imagine asupra evenimentelor și intereselor politice care au dus la sacrificarea lui Al.I. Cuza, domnitorul unirii. Dacă într-un prim capitol vor fi cercetate resorturile genezei „monstruoasei coaliții”, acele interese și obiective care au putut genera apropierea dintre radicali și conservatori, în următorul vor fi abordate acțiunile comune sau pe cont propriu ale fiecărei părți componente ale alianței, în încercarea realizării obiectivului final, dar și modul în care

aceste acțiuni au fost elaborate, precum și consecințele fiecăreia dintre ele, iar în capitolul final vor fi analizate semnificațiile, atât ale activităților, cât și ale rezultatelor acestor activități ale „monstruoasei coaliții”.

I. Geneza, organizarea și obiectivele „monstruoasei coaliții”

1. Cadrul general intern și extern al constiurii „monstruoasei coaliții”

„Monstruoasa coaliție” a apărut ca un produs al luptelor politice cu care a fost confruntată domnia lui Al.I. Cuza, lupte care s-au caracterizat printr-o deosebită intensitate și profunzime a conflictului dintre tabere. Această alianță care i-a surprins pe contemporani, și pe care istoricii încearcă să o elucideze, pare cu totul nefirească, întrucât grupările sale trebuiau, în mod obiectiv, să se găsească în tabere și pe poziții diametral opuse. Actul de naștere al acestei coaliții este căutat în intervalul de timp dintre decembrie 1862 și ianuarie 1863, atunci când liberalii radicali și dreapta conservatoare s-au unit, folosind răspunsul la mesajul tronului pentru a critica, nu atât guvernul N. Kretzulescu, cât mai ales activitatea domnitorului. Până în acel moment cele două mișcări opoziționiste s-au desfășurat paralel, deoarece izvorau din cauze și interese deosebite¹³. Nașterea conflictului între Al.I. Cuza, sprijinit de liberalii moderați, și grupările ce au format „monstruoasa coaliție” este explicabilă. Unirea Principatelor, pentru a fi viabilă, trebuia consolidată prin reforme al căror rezultat urma să fie așezarea societății românești pe baze noi, în sensul preconizat de programele revoluționare pașoptiste. Dar introducerea unor reforme atingea, în moduri și grade diferite, favorabil sau defavorabil, mai mult sau mai puțin, toate clasele și categoriile sociale. Existau însă mari diferențe de opinii privind natura și profunzimea acestor reforme, nu numai între diversele clase sociale, ci și în interiorul fiecăreia dintre ele. Astfel, lupta în jurul problemei modernizării statului nu s-a dus numai între burghezie și moșierime, ci și între diferite grupări componente ale celor două clase sociale¹⁴.

Dacă o mișcare opoziționistă era firească în condițiile de atunci, dificultățile apar atunci când studiem rațiunile care au facilitat apropierea dintre grupările politice care au avut un rol determinant în detronarea lui Al.I. Cuza. Explicația cea mai simplă pare a fi dorința comună, atât a dreptei conservatoare, cât și stângii radicale, de a-l înlătura pe domnitor. Aceasta însă, nu este suficient pentru a surprinde mecanismul constituirii „monstruoasei coaliții”. Pentru a surprinde resorturile intime care au contribuit la coalizarea „albilor” și „roșilor” se impune analiza atentă a cauzelor care au contribuit la aruncarea în opoziție a celor două tabere. O astfel de analiză este cu atât mai necesară deoarece, cunoscând cauzele care au provocat nemulțumirile conservatorilor și liberalilor radicali, vom putea surprinde și factorii care au permis stabilirea unei legături între două grupări care, teoretic, ar fi trebuit să se afle pe poziții și în tabere diferite. Dacă în 1859 opoziția era destul de slabă, neamenințând în niciun fel domnia, în cursul anilor 1860 și 1861 rândurile acesteia s-au îngroșat, speculând, printre altele, dorința de unire și îndeplinirea dezideratului aducerii unui prinț străin pe tron, deziderat exprimat prin hotărârile adunărilor ad-hoc, încă din toamna lui 1857.

Datorită situației specifice a Principatelor după 1859, domnitorul deținea o poziție specială. În condițiile unor puternice frământări politice, mai ales până în 1862, relevate de o puternică criză în plan guvernamental și parlamentar, Al.I. Cuza reprezenta elementul de continuitate politică. Acesta este și motivul pentru care speranțele celor ce doreau modernizarea statului se legau de domnitor, dar tot spre el se îndreptau și nemulțumirile provocate de dificultățile prin care trecea statul¹⁵. Astfel sunt explicabile numeroasele atacuri la care a fost supus cel ce a pus bazele României moderne, pe acest teren fiind posibilă și nașterea unei mișcări opoziționiste în care, cu timpul, s-au integrat cele mai diverse categorii de nemulțumiți. Constituirea unei opoziții unite și tot mai puternice a fost posibilă și datorită opoziției pe care puterile garante o manifestau tot mai vizibil față de conducătorul statului român. Acestea considerau reformele domnitorului Al.I. Cuza o serie neîntreruptă de încălcări ale tratatelor internaționale, acceptând tot mai greu politica „faptului

¹³ V.M. Russu, *Monstruoasa coaliție și Cuza Vodă*, în vol. „Cuza Vodă. In memoriam”, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Ed. Junimea, Iași, 1973, p.520;

¹⁴ *Ibidem*, p.521;

¹⁵ *Ibidem*, p.510;

împlinit”. Această atitudine a stimulat acțiunile forțelor opoziționiste și a creat acestora impresia că detronarea va fi ușor de realizat în astfel de condiții¹⁶. Printr-o scrisoare nedată, redactată în limba franceză, dar care, după cuprins, pare a fi din prima jumătate a anului 1861, trimisă lui C. Negri, Al.I. Cuza își dădea seama de planurile opozițanților¹⁷.

2. Conservatorii în opoziție

Reliefarea factorilor care au contribuit la aruncarea dreptei conservatoare în opoziție față de un domn pe care nu numai că nu l-a dorit, dar refuza și să i se supună, urmărind să-i slăbească pozițiile economice și politice, nu întâmpină greutăți deosebite. Astfel, conflictul dintre domn și dreapta conservatoare depășea sfera unor divergențe personale și de moment, datorate de lupta pentru ocuparea celei mai înalte poziții în cadrul conducerii statului. Rădăcinile acestui conflict trebuie căutate încă din ianuarie 1859, când conservatorii au suferit una dintre cele mai hotărâtoare înfrângeri, nu doar în lupta pentru unire, ci și în marea bătălie în jurul căii de dezvoltare a Principatelor. Alegerea unui reprezentant de seamă al generației pașoptiste însemna victoria acelor forțe care doreau o organizare pe baze moderne a societății. Reprezentant al acestor forțe sociale tot mai active pe plan politic și care încercau să se impună în privința manierei de organizare a statului, Al.I. Cuza era confruntat cu cerințele acestora de a le apăra și impune interesele, în vederea unei cât mai rapide ascensiuni în viața politică. Înțelegând ce se dorea de la el, domnitorul a căutat să răspundă năzuințelor generației pașoptiste, îndepărtându-se astfel de rolul de arbitru între grupările politice, amestecându-se activ în problemele de politică internă sau externă, având rolul principal în adoptarea reformelor sau în purtarea tratativelor cu puterile garante. Faptul are o importanță deosebită, el apărând ca un om angajat al acelor grupări care doreau consolidarea unirii și introducerea reformelor necesare dezvoltării societății românești, astfel încât reprezentanții boierimii vedeau în Al.I. Cuza un adversar al intereselor lor, opoziția boierimii făcându-se simțită încă de la început și crescând permanent în intensitate.

Astfel, majoritatea conservatoare a proprietarilor de pământ, simțindu-și amenințată dominația politică și stăpânirea latifundiilor, l-a privit de la început pe domnitor, cunoscut ca adept al împrumutării țăranilor, cu o ostilitate pe care nici măcar nu încerca să o disimuleze. Fărămițându-și forțele, în lupta pentru obținerea domniei, în diferite fracțiuni, cea mai mare parte a fost nevoită să accepte alegerea lui Al.I. Cuza datorită presiunii maselor, puternicului curent unionist. Însă această acceptare nu a anulat niciun moment hotărârea de a-l răsturna de pe tron pe noul domnitor¹⁸. Era limpede că nu se putea ajunge la o colaborare din cauza vederilor diametral opuse în privința, mai ales, a proiectelor de lege rurală și electorală. Chestiunea rurală era piedica imposibil de depășit și, odată aprinsă, nu se mai putea da înapoi, nemaiputându-se restabili armonia în viața politică¹⁹.

Pe măsura trecerii timpului, a noilor evenimente în care Al.I. Cuza și-a arătat valoarea politică, dar și patriotismul, și prin care și-a întărit poziția în fruntea statului, conflictul s-a extins și a crescut în intensitate. Odată cu evoluția evenimentelor, se observă tot mai pregnant că cele două părți se situau, din ce în ce mai mult, pe poziții ireconciliabile. Modul de guvernare a domnitorului, programul său de reforme, preferințele sale pentru unele forțe social-politice, au determinat convingerea conservatorilor că singuri nu îl vor putea împiedica pe Al.I. Cuza și nici nu vor ajunge cu acesta la o înțelegere în ceea ce privește direcțiile de dezvoltare ale statului. Refuzul domnitorului de a le face jocul, i-a determinat pe conservatori să înțeleagă faptul că Al.I. Cuza era principalul pericol pentru menținerea poziției lor dominante în conducerea statului.

Eșecul suferit de conservatori în 1862, adică momentul în care păreau că dețin toate pârghiile pentru a-și impune punctul de vedere în privința căii de urmat pentru dezvoltarea statului, i-a convins definitiv că soluție pentru ei era înlăturarea domnitorului. Refuzul lui Cuza de a

¹⁶ *Ibidem*, p.514;

¹⁷ C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. Științifică, București, 1970, p.167;

¹⁸ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, 1976, nr.3, p.350;

¹⁹ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, volumul II, Tipografia Dacia, Iași, 1903, p.265;

sanționa legea rurală votată în iulie 1862 de către Adunarea electivă a reprezentat momentul în care orice colaborare între domnitor și conservatori a devenit imposibilă. Dacă până în acel moment, nevoile interne și externe au menținut unele punți de legătură între părți²⁰, după aceasta legăturile au fost rupte definitiv, ba chiar unii conservatori îl bănuiau pe domnitor că nu ar fi străin de asasinarea fostului șef al guvernului, B. Catargiu²¹, care sprijinea punctul de vedere al dreptei în chestiunea agrară. În aceste condiții, ambele părți au început să se pregătească pentru obținerea victoriei, într-un conflict ce-și aștepta de mult timp soluționarea, scop în care, camuflându-și adevăratele intenții, conservatorii au reluat agitațiile în jurul ideii înscăunării pe tronul Principatelor a unui principe dintr-o dinastie străină. Se puneă însă întrebarea: erau capabili conservatorii să obțină singuri victoria? În caz contrar, de cine se puteau apropia pentru a organiza o alianță solidă? În complexele împrejurări politice de atunci s-a ajuns la o colaborare cu cealaltă extremă a vieții politice: radicalii. Cum s-a realizat această surprinzătoare alianță? Răspunsul îl vom cerceta într-un paragraf dedicat special acestei apropieri între conservatori și radicali.

3. Radicalii în opoziție

Trecerea în opoziție a radicalilor liberali rămâne, oarecum, un fapt mai dificil de explicat, în comparație cu trecerea conservatorilor, dacă luăm în considerare programul și aspirațiile acestora, care, în mod normal, ar fi trebuit să-i aducă de partea domnitorului și nu împotriva acestuia. Reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii, ei constituiau acea forță care lupta de mai multă vreme pentru făurirea unui stat național modern și independent. Or, pornind de la această idee, puternicele contradicții apărute tocmai în tabăra acelora care luptau pentru progres par surprinzătoare. Paradoxul fenomenului este, însă, numai în aparență. Aceasta nu trebuie să surprindă, ținând seama de faptul că nicio clasă socială, iar burghezia nu putea face excepție, nu a fost niciodată omogenă.

Problemele ce necesitau o rezolvare urgentă în procesul de înfăptuire a României moderne erau numeroase și complicate, iar soluțiile pentru rezolvarea lor erau multe, generând numeroase puncte de vedere chiar în sânul aceleiași grupări politice. Colaborarea existentă între liberali până la Unire nu a mai fost posibilă atunci când s-a trecut la realizarea practică a modernizării României. Astfel au început să iasă în evidență tot mai mult deosebirile de concepții, idei, interese sau metode de acțiune între diferitele grupări liberale. Adâncirea continuă a acestui conflict nu l-a putut lăsa indiferent pe domnitor, care s-a comportat continuu ca un adept și un partizan al liberalilor moderați. Adept al unei anumite soluții pentru dezvoltarea statului, susținut de moderați și colaborând cu aceștia, era inevitabil ca Al.I. Cuza să nu intre în conflict cu radicalii, conflict ce izvora din interese bine definite²².

Cum pentru punerea bazelor României moderne era necesară o gamă largă de reforme interne, deosebirile de vederi în legătură cu aceste reforme au constituit o cauză importantă a divergențelor dintre domnitor și radicali. Necesitatea reformelor era înțeleasă de ambele părți, însă nu s-a putut ajunge la un acord privind momentul declanșării acestor reforme, dar mai ales asupra naturii lor. Astfel, reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii, liberalii radicali doreau să dezvolte industriile și comerțul²³. Fără a neglija dezvoltarea acestor importante sectoare ale economiei naționale, domnitorul considera că, pentru început, eforturile trebuiau canalizate în direcția desființării iobăgiei și a eliberării și împrumătăririi țăranilor. Un aspect deloc lipsit de importanță, este că, în această problemă, Al.I. Cuza îi avea de partea sa pe moderații lui M. Kogălniceanu. Nu trebuie înțeles însă că radicalii s-ar fi împotrivit definitivării problemei agrare. Dar, așezând pe primul plan naționalul și interesele orașenilor, ei se aflau într-un puternic dezacord cu domnitorul în privința momentului și metodelor pentru rezolvarea problemei agrare. Ei doreau, în prealabil, împlinirea dezideratelor naționale, fiind convinși că puterile garante ar putea acționa împotriva Unirii folosindu-se de problema agrară²⁴. Dar, pe de altă parte, pentru realizarea dezideratelor

²⁰ V.M. Russu, *Monstruoasa coalțiție ...*, p.524;

²¹ A.D. Xenopol, *op.cit*, p.267;

²² V.M. Russu, *Monstruoasa coalțiție ...*, p.527;

²³ *Ibidem*, p.530;

²⁴ *Ibidem*, p.531;

naționale, era absolut necesară o strânsă colaborare între toate clasele și categoriile sociale, scop destul de greu de atins în condițiile de atunci. Aceasta explică, într-o oarecare măsură, neputința colaborării dintre Al.I. Cuza și liberalii radicali la înfăptuirea unei reforme esențiale pentru dezvoltarea României moderne, fiind o dovadă elocventă în care reprezentanții aceleiași clase nu puteau ajunge la o colaborare, deoarece concepeau într-un mod diferit modalitatea de organizare și dezvoltare a statului.

La baza disensiunilor dintre Al.I. Cuza și liberalii radicali s-au mai aflat și alte cauze. Astfel, radicalii, credincioși stilului lor de acțiune, doreau realizarea dezideratelor naționale numai cu ajutorul forțelor interne, fără a se mai ține seama de atitudinea puterilor garante²⁵. Or, pentru a menaja susceptibilitățile marilor puteri și pentru a evita unele complicații nedorite, dar și periculoase la adresa statului, Al.I. Cuza a utilizat în mare măsură tratativele diplomatice. Deși lăudabilă, dorința radicalilor de a realiza totul din interior era irealizabilă și lipsită de realism. În situația de atunci era imposibil de a fi eludată calea diplomatică în lupta românilor pentru progres și libertate națională.

Pe lângă aceste probleme, dezbinarea dintre extrema liberală și domnitor a fost determinată și puternic adâncită și de sentimentul de frustrare pe care l-au simțit radicalii imediat după „dubla alegere” a lui Al.I. Cuza. Radicalii, care-și aduseseră o contribuție însemnată la victoria de la 24 ianuarie, l-au acceptat pe Cuza din rațiuni bine cunoscute, dar aceasta nu i-a împiedicat să aibă rezerve asupra orientării, capacității și valorii domnitorului. Ba chiar, orientarea acestuia le-a displicut încă de la început radicalilor munteni care îl considerau prea moderat și incapabil de a face problemelor cu care era confruntat tânărul stat național. Neîncrederea era însă reciprocă, Al.I. Cuza considerându-i, la rândul său, pe radicali, doar buni agitatori, dar inapți pentru guvernare. Astfel, sub influența lui Vasile Alecsandri și a mediului social din care provenea, încă de la intrarea sa în București, în trăsura deschisă, Al.I. Cuza s-a reținut de a răspunde în mod deosebit entuziasmului popular organizat de radicali²⁶. Aceștia nu s-au lăsat convinși de atitudinea lui Cuza, și au căutat să-l câștige printr-un memoriu ce i-a fost adresat de I.C. Brătianu în aceeași lună, februarie 1859, la București²⁷. Printre altele, se propunea și formarea unui guvern liberal-radical care să convoace o „Adunare populară” fără a se ține seama de stipulațiile electorale conservatoare ale Convenției de la Paris. Situația externă a României, se atrăgea atenția, nu-i îngăduia lui Cuza „a amâna o soluție francă a acestei politici în lucru; orice târăgănire, orice șovăire, orice compromis ar pune în pericol guvernul Măriei Tale și, prin urmare independența națională”²⁸. Programul cuprins în memoriu reflectează viziunea radicalilor în legătură cu înfăptuirea României moderne. Ei erau convinși că modernizarea țării nu era posibilă decât după desăvârșirea unirii și cucerirea independenței. Al.I. Cuza nu a acceptat însă soluția liberal radicalilor, considerând-o nepotrivită, ba chiar periculoasă cu situația externă a țării, preferând să conlucreze cu liberalii moderați. Era deja un prim semn al viitoare rupturi între domnitor și radicali, aceștia din urmă neputând trece peste refuzul lui Cuza de colabora cu gruparea lor. De aici s-au născut și primele divergențe între Al.I. Cuza și gruparea radicală. Căile preconizate pentru îndeplinirea năzuințelor comune se deosebeau atât de mult, încât ruptura dintre cele două părți era inevitabilă. Spirit realist, domnitorul era conștient că lupta pentru independență nu putea fi declanșată fără o prealabilă pregătire a terenului, atât pe plan intern cât și extern. De aceea este normală importanța pe care Cuza a acordat-o reformelor interne. Programul său de acțiune era mult mai realist, și din acest motiv a refuzat să accepte bruscarea demersurilor pentru a se ajunge cât mai repede la desăvârșirea unirii și la independență²⁹. Cu timpul, acest conflict a căpătat dimensiuni care elimină orice speranță într-o

²⁵ *Ibidem*, p.529;

²⁶ V. Măcin, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p.201;

²⁷ *Ibidem*, p.201;

²⁸ apud D.A. Sturdza și J.H. Skupiewski, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol.VIII, Tipografia Carol Gobl, București, 1900, p.1130;

²⁹ V.M. Russu, *Monstruoasa coaliție ...*, p.529;

colaborare sinceră și durabilă. Radicalii s-au convins că nu aveau nicio șansă să-și vadă programul împlinit atâta vreme cât Cuza se afla la conducerea statului.

Cu toate acestea, până în 1862, la desăvârșirea Unirii, deși nu au fost de acord cu metodele utilizate de Al.I. Cuza pentru realizarea acestui deziderat, s-au abținut de la acțiuni deschise împotriva domnitorului, ba chiar l-au sprijinit atunci când conservatorii l-au atacat prin reactualizarea problemei prințului străin³⁰. Un moment deosebit de tensionat s-a consumat în vara lui 1861, când „petiția de la 11 iunie”, prin care s-a încercat ca, în același timp cu desăvârșirea unificării, să se realizeze o nouă bază electorală prin care să se anuleze stipulațiile electorale restrictive anexate Convenției de la Paris, a suferit un eșec. În aceste condiții, domnitorul a renunțat la înțelegerea cu liberalii de stânga, acceptând o temporară colaborare cu conservatorii, încredințându-le formarea celor două guverne³¹. Din 1862, însă, radicalii au fost nemulțumiți de maniera în care a fost obținută și recunoscută desăvârșirea unirii, iar raporturile se agravează și mai mult odată cu numirea conservatorului B. Catargiu în funcția de prim-ministru al guvernului unic al Principatelor³². Slăbiciunea guvernului și violența opoziției ajunseseră să creeze o situație în care Al.I. Cuza, dacă dorea să guverneze, trebuia să o facă fără să se adreseze Adunării. Ar fi putut face încercarea de a da puterea pentru o vreme partidelor de stânga, pentru a-și însuși adversarii conservatori, dar nu era sigur că ar fi putut manevra o armă atât de tăioasă. Marșul țăranilor din februarie 1862 asupra capitalei, asasinarea lui B. Catargiu și informațiile pe care le avea despre existența unei înțelegeri secrete între radicali și moșieri erau suficiente pentru a-l face să șovăiască. „Ar fi o tactică greșită - spunea el lui Eder - aceea care m-ar împinge în brațele partidului revoluționar. Dacă aș izbuti să nimicesc boierii cu ajutorul partidului revoluționar, nu m-aș putea desface lesne de el”³³. Pe lângă aceasta, ca aproape toți cei care aveau un trecut revoluționar și se ridicaseră la o situație influentă, Al.I. Cuza ajunsese să fie un moderat în politică. Pentru relațiile dintre domnitor și radicali, numirea moderatului N. Kretzulescu în fruntea guvernului reprezintă un moment controversat printre istorici. Dacă D. Berindei și V. Netea consideră că radicalii s-au arătat favorabili și au sprijinit noul guvern la început, pentru ca apoi, când devenise evident că o colaborare cu gruparea lor nu era luată nici acum în calcul de Al.I. Cuza, presa de stânga să deschidă lupta fățișă, V.M. Russu este de părere că formarea noului guvern, liberal-moderat, a constituit picătura ce a umplut paharul unor nemulțumiri de demult acumulate. Cert este însă că în a doua jumătate a anului 1862, toate punțile de legătură între cele două părți au fost rupte. Metodele utilizate de domnitor și orientarea tot mai pronunțată spre moderați au trezit suspiciunea că acesta ar avea intenții dictatoriale³⁴. Pentru radicali verdictul era deja luat, iar soluția clară și evidentă: înlăturarea lui Al.I. Cuza și aducerea unui prinț străin pe tron. „Românul”, ziarul lui C.A. Rosetti, a devenit principalul pion al nemulțumirii radicalilor. Talentul și îndelungata experiență ziaristică a lui C.A. Rosetti, fac din el un adversar de temut. De la începutul lui 1861, de C.A. Rosetti și I.C. Brătianu se apropiase și I. Ghica³⁵. Lipsa de fermitate și promptitudine a cabinetului în soluționarea problemei mănăstirilor închinat, amânarea aducerii în discuția Camerei a proiectului de modificare a legii electorale, dar și întârzierea, până în martie 1863, a votării bugetului anual (la care însă nu se poate neglija contribuția majoră a liberalilor), ofereau ziarului „Românul” și grupării radical-liberale ocazii de a critica guvernul și de a organiza o vehementă campanie de răsturnare. Faptul că la 1/13 noiembrie 1863 Cuza declara că, după asasinarea lui B. Catargiu, își asumase el însuși „cârma guvernului”³⁶, dădea suficiente argumente lui C.A. Rosetti, fraților Brătianu, lui Golescu, să-l combată pe chestiunea constituționalismului, amestecându-se prea direct în opera de guvernare. Ei

³⁰ *Ibidem*, p.533;

³¹ D. Berindei, *Epoca Unirii*, Ed. Academiei, București, 1978, p.103;

³² V. Netea, C.A. Rosetti, Ed. Științifică, București, 1970, p.264;

³³ apud T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, traducere de Alice Bădescu, București, 1944, p.498;

³⁴ V.M. Russu. *Monstruoasa coaliție*, p.534;

³⁵ V. Netea. *op. cit.*, p.264;

³⁶ *Ibidem*, p.269;

susțineau strict teoria engleză care afirmă că „domnitorul domnește, dar nu guvernează” și îl acuzau că urmărește să instaureze dictatura³⁷.

Aceasta fiind situația, era evident că cele două părți nu mai puteau sub nicio formă să ajungă la o înțelegere comună, iar colaborarea devenise un aspect de domeniul utopiei. La fel ca și în cazul conservatorilor, și la radicali se puneau problema dacă vor avea sorți de izbândă în bătălia cu Al.I. Cuza. Era însă evident că nu, motiv pentru care aveau nevoie de aliați. Într-un mod cu totul spectaculos, aceștia vor fi găsiți de partea cealaltă a baricadei, în rândul conservatorilor, adversari de temut ai liberalilor. Cum a fost posibilă o asemenea apropiere, prin ce metode, mijloace și prin ce compromisuri? Sunt întrebări la care autorul va încerca să formuleze răspunsuri cât se poate de satisfăcătoare în subcapitolul care va urma.

4. Aproximarea dintre conservatori și radicali

Colaborarea dintre cele două părți a avut la bază interese bine definite, ca orice alianță politică. Conservatorii, cu toate eforturile făcute, nu erau suficient de puternici pentru a încerca, singuri, să-l detroneze pe Al.I. Cuza. A fost, poate, principalul motiv pentru care aceștia s-au străduit să atragă de partea lor și unele grupări liberale, cu care până atunci se aflaseră într-un permanent conflict. Pe de altă parte, lupta „albilor” împotriva lui Cuza a fost privită ca reacția unui grup restrâns care urmărea să-l răstoarne pe domnitor pentru a-și păstra privilegiile economice și politice³⁸. Faptul că primele acțiuni împotriva domnitorului au fost inițiate de membrii fostelor familii domnitoare au întărit această impresie. Or, atât timp cât apărea ca lupta unui grup restrâns de privilegiați, opoziția conservatoare nu avea șanse de reușită. Lupta împotriva lui Al.I. Cuza ar fi avut șanse mult mai mari în condițiile în care apărea ca o mișcare generală, a întregii țări, și nu doar a unui grup de nemulțumiți. Pentru a ieși din acest impas, cu un deosebit simț politic, fruntașii conservatori și-au îndreptat atenția spre radicali, cu ajutorul cărora puteau provoca o „mișcare generală” împotriva lui Cuza. Ei au ținut cont, printre altele, și de faptul că radicalii se bucurau de o influență incontestabilă în rândul populației urbane, și mai ales în București. Astfel, ei puteau da luptei împotriva domnitorului un caracter mai larg. Un rol important în apropierea conservatorilor de radicali l-a jucat faptul că, după 1862, radicalii deveniseră și ei adversari înverșunați ai domnului. Așadar, nu dorința de colaborare, prin compromisuri și concesii reciproce, ci „propria conștiință a neputinței”³⁹ de a-l înlătura pe Al.I. Cuza, i-a determinat pe conservatori să caute ajutor tocmai la aripa stângă a burgheziei, acea grupare cu metode și programe radical diferite. A fost deci o colaborare de nevoie, într-un moment conjunctural, dictată de rațiuni proprii fiecăruia dintre parteneri.

La rândul lor, radicalii, care în urma rupturii cu domnitorul începuseră pregătiri în vederea înlăturării acestuia de pe tron, nu se puteau baza numai pe forțele proprii, ci aveau nevoie de găsirea unor aliați care să aparțină și altor grupări nemulțumite de actele lui Cuza. Se știe că în Muntenia aveau o influență deosebită, dar nu se putea spune același lucru și despre Moldova, ceea ce putea da faptelor lor tenta unei acțiuni provinciale, îndreptate împotriva unirii⁴⁰. De aici, nevoia unei mișcări care să cuprindă forțe social-politice cât mai largi. Pe de altă parte, radicalii erau considerați revoluționari, atât în țară, cât și în străinătate, și cum conservatorii erau priviți ca oameni de ordine, ei puteau da mișcării, nu numai un caracter general, ci și unul legal. Se putea evita astfel o posibilă intervenție străină, sub pretextul restabilirii ordinii, liniștindu-se cabinetele europene, temătoare de izbucnirea unei insurecții cu complicații deosebite pentru harta politică a sud-estului bătrânului continent. Astfel, apropierea de grupările conservatoare care, din motive asupra cărora am insistat, doreau și ele înlăturarea lui Al.I. Cuza, era soluția care se impunea în lupta pentru detronarea domnitorului, nevoia de aliați fiind o realitate.

³⁷ I. Hudiță, *Franța și Cuza Vodă*, Tipografia Carpați, București, 1941, p.14;

³⁸ V.M. Russu, *Monstruoasa coaliție ...*, p.525;

³⁹ *Ibidem*, p.525;

⁴⁰ *Ibidem*, p.534;

În schimb, colaborarea dintre radicalii munteni și moderații grupați în jurul lui M. Kogălniceanu era dificilă, chiar imposibil de realizat, datorită deosebirilor de vederi, programe și metode de acțiune. A fost totuși o excepție, liberalul moldovean, reputatul avocat A. Panu, care s-a apropiat de radicali, dar este greu de precizat dacă în jurul său s-a aflat sau nu o grupare, și probabil el a jucat un rol important în cadrul „monstruoasei coaliții”, mai mult datorită personalității sale, decât numărului de partizani⁴¹.

În „monstruoasa coaliție” nu au intrat doar reprezentanții extremelor, ci și unele personalități de orientare liberal-moderată. Astfel, I. Ghica, care a reușit să aibă un cerc restrâns de prieteni, și nu o grupare politică propriu-zisă, a jucat un anumit rol în coaliție datorită personalității sale, dar și talentelor de intrigant⁴². Dar participarea moderatului I. Ghica și a puținilor săi partizani nu a avut consecințe asupra structurii „monstruoasei coaliții”, deoarece „albii” și „roșii”, adică dreapta conservatoare și stânga radicală, au rămas elementele de bază ale coaliției.

Pe lângă opozanții din țară, și la Paris se afla un grup de opozanți, în frunte cu membrii familiilor Bibescu și Știrbei, care dăduseră ultimii doi domni din Țara Românească, familii care se reconciliaseră, după ce fuseseră rivale. Din acest grup făceau parte și câțiva mari proprietari, între care se aflau N.C. Brăiloiu, G.C. Șutzu, I. Lens, G. Grădișteanu, N. Nicolaescu. Cel mai important membru al grupului era căpitanul N. Bibescu, din statul major al generalului Randon, ministrul de război al Franței, căpitan care credea că e indicat să ocupe tronul României. Ei se foloseau de relațiile lor pariziene și de importanțele lor venituri pentru a susține o agitație în țară⁴³.

Realizată în a doua jumătate a anului 1862, apropierea dintre cele două tabere devenise, în ianuarie 1863, o realitate istorică care nu putea fi neglijată nici pe plan intern, și nici pe plan extern. În realitate, încercările de apropiere între cele două tabere erau mult mai vechi, încă de la 8 decembrie 1861, colonelul I. Ghica telegrafiind lui Al.I. Cuza că o parte din dreapta reacționară tinde să se apropie de stânga, primul pas făcându-l tânărul Știrbei, care a contribuit la reparația „Românului”⁴⁴.

Între cauzele care au dus la apropierea radicalo-conservatoare, pot fi incluse și nemulțumirea, atât a dreptei, cât și a extremei stângi, față de conducerea treburilor interne de către domnitor, dar și faptul că persoana lui Al.I. Cuza nu mai era acum atât de necesară, precum fusese la realizarea Unirii. În privința primei nemulțumiri, trebuie amintit că domnitorul acționa ca un arbitru între cele două mari curente. Pe de o parte dorea să meargă înainte pe drumul modernizării societății românești, și în această situație nu se putea lăsa târât către dreapta conservatoare, dar pe de altă parte nici nu dorea să se lase pradă modului foarte rapid de a trece la schimbări radicale, deci fără o precauție și diplomatie absolut necesare, solicitat de stânga. Această situație a nemulțumit ambele tabere, niciuna nereușind să-l atragă pe Al.I. Cuza de partea sa⁴⁵. Acesta avea un principiu fundamental de conducere, prin oameni de progres, dar moderați, printr-un partid de centru, care nu avea însă decât câteva individualități, fără a fi o grupare deosebit de puternică. Or, această situație a permis adversarilor domnitorului să devină deosebit de puternici. Al doilea motiv al înverșunatei opoziții contra domnitorului era dorința de a-l înlătura, el fiind privit ca inutil după realizarea unirii. Se știe că una dintre misiunile lui Cuza, la preluarea mandatului, era să pregătească terenul pentru aducerea unei dinastii străine. Însuși domnitorul declarase aceasta la începutul mandatului său. Astfel, domnia lui Cuza, nerecunoscută ca viageră de puterile garante, era percepută și în interior mai mult ca o stare de tranziție. Adversarii lui Al.I. Cuza nu pierdeau nicio ocazie pentru a-l ataca în această chestiune⁴⁶. Cu toate declarațiile categorice ale domnitorului, că se va retrage atunci când va socoti el momentul potrivit, adversarii săi nu voiau să-i facă acest credit. Cu prilejul dezbatărilor cu privire la răspunsul la mesajul tronului, în ianuarie 1863, s-a redeschis pentru a treia oară

⁴¹ *Ibidem*, p.535;

⁴² *Ibidem*, p.536;

⁴³ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p.165;

⁴⁴ *Ibidem*, p.166;

⁴⁵ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p.264;

⁴⁶ I. Hudiță, *op.cit.*, p.15;

problema principelui străin (prima dată cu prilejul votării Constituției de către Comisia Centrală, iar a doua oară la apropiata realizare a unirii, de către L. Catargiu). Principele Gr. Sturza atacă regimul domnitorului, declarând că „speră că va sosi ora fericită pentru națiune, când vom dobândi un principe străin, precum au cerut-o divanele ad-hoc” având loc o discuție aprinsă pe această temă, cu intervenția lui Bibescu Basarab Brâncoveanu în favoarea principelui străin, dar și a lui Boerescu, și mai ales Gh. Radu, în favoarea lui Al.I. Cuza⁴⁷.

În vara anului 1862, când N. Kretzulescu formase un guvern al „căii de mijloc”, toată lumea avea sentimentul că sunase ceasul dezlegării marilor chestiuni economice și sociale⁴⁸. Încredințat că este peste puțină ca dificila chestiune a legii rurale să stabilească un acord între puterea executivă și cea legislativă, Al.I. Cuza socotea absolut necesară schimbarea organizării statului, cu scopul de a lua puterea din mâinile fostei clase conducătoare și a așeza Adunarea legiuitoare sub directă sa influență. Pentru aceasta, cu ajutorul colaboratorilor săi intimi, și al oamenilor de încredere, Cuza întocmise proiectul unei noi constituții, cu drepturi mai restrânse pentru Parlament și prerogative mai largi pentru șeful statului, precum și un nou regim electoral, pe baze mai largi și mai democratice. Domnitorul dorea să impună aceste proiecte legislative cu ajutorul Curții și al puterilor garante, dar intențiile sale au fost descoperite și o puternică reacție s-a produs atunci împotriva domnitorului⁴⁹. Printr-o telegramă trimisă de I. Alecsandri lui Baligot de Beyne, la 12/24 februarie 1863, aflăm de o adresă trimisă de 32 de opozanți unioniști către Poartă. Coincidența cu același număr de persoane care au susținut amendamentul lui Panu la răspunsul la mesajul tronului pare să fie suspectă și este foarte probabil ca cei 32 să fi fost aceiași. Intervenția la Poartă nu a avut însă rezultat, C. Negri informându-l pe domnitor că Poarta îl va sprijini în continuare⁵⁰.

Constituirea „monstruoasei coaliții” a fost posibilă și datorită faptului că radicalii, deși nu împărtășeau punctul de vedere al conservatorilor în problema rurală, se declarau totuși pentru amânarea ei pe o perioadă nedeterminată⁵¹. Radicalii nu erau de acord cu punctul de vedere al domnitorului, susținut cu mare energie de către M. Kogălniceanu și C. Negri, pretinzând că această chestiune mai poate aștepta, fiind altele de mai mare urgență, precum moralizarea funcționarilor, problema comerțului, instituțiile de credit, etc.⁵². Într-un discurs, I.C. Brătianu rostește, printre altele, că „trebuie să așteptăm până ce vor vedea proprietarii că modul proprietății de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dânșii. Să începem, zicem noi, cu alte reforme; cu moralizarea funcționarilor, cu garanțiile comerțului, cu institutele de credit. A intrat în capul țaranului ideea că toată cauza răului de care suferă țara, este proprietarul. De aceea am zis capului statului, pe când eram la guvern, să nu atingem chestiunea proprietății”. Astfel se poate explica, printre altele, și demisia lui C.A. Rosetti și a lui I.C. Brătianu din Adunare chiar în ajunul dezbatelor legii rurale din 1862. Dacă cei doi ar fi privit legea ca ceva esențial pentru dezvoltarea statului, nu și-ar fi dat acea demisie⁵³. Concepția radicalilor în chestiunea rurală a făcut pe unii partizani ai lui Al.I. Cuza să-l acuze că adoptase această atitudine pentru a face posibilă o colaborare a lor cu extrema dreaptă⁵⁴. Oare să fi renunțat liberalii la a susține energic chestiunea rurală din dorința de a se apropia de dreapta pentru a-l răsturna pe domnitor? Sau să fi crezut sincer că trebuie să se înceapă alte reforme? Iată o dilemă la care răspunsurile rămân interpretabile.

⁴⁷ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p.270;

⁴⁸ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.537;

⁴⁹ Al. Lapedatu, *Omul de la 2 mai-învinsul de la 11 februarie. Mărturii despre unire*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, 1942, seria III, tomul XXV, p.10;

⁵⁰ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p.168;

⁵¹ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.358;

⁵² I. Hudiță, *op.cit.*, p.15;

⁵³ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p.268;

⁵⁴ I. Hudiță, *op.cit.*, p.15;

Am schițat, așadar, principalele cauze care au dus la apropierea dintre liberalii radicali și conservatori, grupări care se situau, ideologic și sub raportul compoziției sociale, pe poziții total diferite, acesta fiind și principalul motiv al denumirii alianței: „monstruoasa coaliție”.

5. Organizarea „monstruoasei coaliții”

După ce am văzut modul în care s-a născut această alianță, înainte de a trece la analiza activității desfășurate de „monstruoasa coaliție”, sunt necesare câteva precizări în legătură cu organizarea și conducerea acestei grupări. Organizată de reprezentanții conservatorilor, radicalilor și a moderaților din jurul lui I. Ghica, rolul principal a revenit fruntașilor acestor grupări, între care I.C. Brătianu, C. A. Rosetti, A. Panu, I. Ghica, D. Ghica, Gr. B. Știrbei, Gr. M. Sturdza. Ce este sigur, e că activitatea coaliției nu poate fi restrânsă la acțiunile unui grup de fruntași, deoarece, în acest caz, nu ar fi avut nicio șansă de reușită.

În privința liderului coaliției există mai multe puncte de vedere. Astfel, unii îl consideră conducător pe I. Ghica, iar alții pe C.A. Rosetti. În realitate este greu de vorbit de un conducător unic, dar a existat un comitet de conducere al cărui șef recunoscut era prințul D. Ghica⁵⁵. În comitet se mai aflau I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, A. Panu, I. Ghica. Un conducător unic nu putea, totuși, să existe, din rațiuni ce țin de însăși componența eterogenă a „monstruoasei coaliții”.

De asemenea, în străinătate activa un grup de opozanți, în special la Paris, în frunte cu căpitanul N. Bibescu, alături de alți mari proprietari, ca N.C. Brăiloiu, G.C. Șutzu, I. Lens, G. Grădișteanu, N. Nicolaescu⁵⁶. Ei sprijineau, atât financiar, cât și în presă, acțiunile „monstruoasei coaliții”.

6. Obiectivele „monstruoasei coaliții”

Atunci când studiem rațiunile care au facilitat apropierea dintre cele două grupări politice, care din punct de vedere al programului lor se situau pe poziții antagonice, explicația cea mai simplă pare a fi dorința comună, atât a dreptei conservatoare, cât și a stângii radicale, de a-l înlătura pe domnitor. Partidul burgheziei, ținut departe de putere, se afla pe aceleași poziții cu conservatorii, și I.C. Brătianu ajunsese în 1863 a vorbi asemenea lui B. Catargiu. C. Bolliac profetiza: „O repetăm: coaliția monstruoasă de astăzi nu poate duce la nici un rezultat bun, nici națiunea, nici libertatea noastră”⁵⁷.

Dreapta și stânga, „albii” și „roșii”, conservatorii reacționari, „retrograzi pe față”, și radicalii „progresiști”, „retrograzi mascați”, își dăduseră mâna, încheind această alianță potrivnică lui Al.I. Cuza. Circulau pe atunci și unele versuri în legătură cu această stranie și nefolositoare alianță pentru țară: „După ce împreună mi s-au tăbăcit, Roșii și cu albii s-au încumetrit, însă nu se știe: Roșii au albit Sau mai bine Albii au mai rumenit, Roșii zic că albii legea și-au călcat, Albii zic că Roșii ling unde-au scuipat, Dar poporul zice: Toți sunteți ciocoi. Unii vechi, și alții cioclovine noi”⁵⁸.

În realitate „monstruoasa coaliție” a urmărit detronarea lui Al.I. Cuza doar în a doua fază a acțiunilor sale, între lovitura de stat de la 2 mai 1864 și actul de la 14 februarie 1866⁵⁹.

În prima fază, adică între anii 1862-1864, „monstruoasa coaliție” nu-și putea propune înlăturarea domnitorului, ca principal scop, din mai multe motive. În primul rând, pentru că nu exista o unitate deplină de vederi în această privință, ipostază dovedită prin faptul că atunci când conservatorii, prin Gr. M. Sturdza și Gr. Bibescu-Brâncoveanu, au ridicat în Adunare problema prințului străin, cu prilejul dezbaterii faimoasei adrese de răspuns la mesajul tronului din ianuarie - februarie 1863, radicalii, prin I.C. Brătianu, au atras atenția că, în condițiile internaționale din acel moment, un principe străin ar fi însemnat „un principe muscal, austriac sau vreun pașă turcesc”⁶⁰,

⁵⁵ V.M. Russu, *Monstruoasa coaliție ...*, p.537;

⁵⁶ C.C. Giurescu, *op.cit.*, p.165;

⁵⁷ apud M. Mihalache, *Cuza Vodă*, Ed. Tineretului, București, 1966, p.150;

⁵⁸ *Ibidem*, p.151;

⁵⁹ V. Stan, *Câteva considerații în legătură cu „monstruoasa coaliție” și durata existenței ei*, în „Revista Istorică”, 1991, nr.7-8, p.388;

⁶⁰ *Ibidem*, p.388;

ceea ce doreau să evite ambele grupări. Apoi, Al.I. Cuza, care înfăptuise unirea deplină, se bucura de un prestigiu imens în rândul maselor, iar armata îi era devotată.

În prima perioadă, scopul principal al alianței l-a reprezentat apărarea regimului constituțional parlamentar, preîntâmpinarea loviturii de stat plănuită de domnitor, ceea ce ar fi însemnat eliminarea din viața politică atât a conservatorilor, cât și a liberalilor radicali, lucru care de altfel s-a și întâmplat după 2 mai 1864. Acest lucru este dovedit și de programul „monstruoasei coaliții”, care avea un caracter progresist, îmbinat însă cu unele idei de sorginte conservatoare. Erau incluse o serie de prevederi ce aveau drept scop asigurarea libertății individuale, a libertății presei, separarea funcțiilor administrative de cele judecătorești, reorganizarea armatei prin instituirea serviciului militar obligatoriu, echilibrarea veniturilor și cheltuielilor statului, secularizarea averilor mănăstirești. Se prevedea însă amânarea problemei agrare, deși, pentru rezolvarea ei, se avea în vedere împroprietărirea țăranilor pe loturile legiuite, desființarea dării și a obligațiilor feudale. În ceea ce privește reforma electorală, se cerea contopirea colegiilor electorale cu minimum de cens prevăzut de Convenția de la Paris, acordându-se însă drept de vot numai știutorilor de carte⁶¹. Elaborat la începutul anului 1863, odată cu adresa de răspuns la mesajul tronului, programul dovedește că partea conservatoare a „monstruoasei coaliții” adoptase o serie de propuneri de reformă ale liberalilor, pe care le combătuse până atunci, dar evenimentele ulterioare au demonstrat că această raliere a fost formală, fiind determinată de necesități tactice. Că opoziția față de tendințele autoritare ale lui Al.I. Cuza a reprezentat, la început, principalul teren ferm de înțelegere a membrilor coaliției și țelul principal al celor două extreme care o compuneau, rezultă și din faptul că atacurile împotriva puterii executive au încetat, când noul guvern, condus de către M. Kogălniceanu, a promis să respecte prerogativele Adunării.

În a doua etapă a existenței sale, scopul coaliției devenise evident, înlăturarea lui Al.I. Cuza, așteptând pentru aceasta doar un moment favorabil. În opoziție se aflau 27 de pretendenți la tron, dar toți își ascundeau intențiile invocând chestiunea principelui străin⁶². Domnia lui Al.I. Cuza fiind confirmată pe viață, și nu pe un anumit număr de ani, îi umplea de nemulțumire și de ambiție pe membrii alianței. Dar dacă nu puteau răsturna convenția, căutau să-l răstoarne pe domn. Singurul scrupul, pe care și-l mai făceau unii membri ai „monstruoasei coaliții”, era teama de a nu compromite unirea. Pasiunile erau însă așa de mari, încât dacă detronarea s-ar fi putut realiza ușor, ar fi trecut și peste această piedică⁶³.

Nu trebuie uitat, însă, un amănunt destul de important, că însuși Al.I. Cuza, la alegerea sa, declarase că se socotește doar un deținător temporar al coroanei, și va fi gata oricând să o cedeze unui principe străin, spre a se împlini și ultimul deziderat al divanelor ad-hoc. Deci nu era în discuție fondul problemei sau principiul, ci doar momentul și modul realizării.

II. Acțiunile „Monstruoasei coaliții”

După ce, în capitolul precedent, au fost analizate cauzele care au determinat constituirea „monstruoasei coaliții”, precum și organizarea și obiectivele alianței, acest capitol, așa cum sugerează și titlul, își va centra atenția asupra acțiunilor inițiate de aceasta.

Coaliția nu a apărut dintr-o dată, ea a avut antecedente, momentul 1862 reprezentând doar punctul final la unui proces mult mai îndelungat, iar începuturile ei pot fi găsite încă din primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când, de două ori, conservatorii și liberalii radicali s-au coalizat temporar pentru a răsturna unele guverne de orientare liberal-moderată preferate de domnitor. Astfel, în mai 1860, guvernul condus de Ion Ghica în Țara Românească a fost răsturnat de acțiunea comună a celor două extreme ale Adunării, același destin avându-l, în aprilie 1861, și guvernul condus de Manolache Costache Epureanu⁶⁴. Totuși actul de naștere al „monstruoasei

⁶¹ *Ibidem*, p.388;

⁶² M. Mihalache, *op.cit.*, p.154;

⁶³ I. Hudiță, *op.cit.*, p.46;

⁶⁴ V. Stan, *Câteva considerații în legătură cu „monstruoasa coaliție” și durata existenței ei*, în „Revista Istorică”, 1991, nr.7-8, p.384;

coalitii” trebuie plasat abia în 1862, în condițiile în care tendințele lui Alexandru Ioan Cuza spre o guvernare autoritară au devenit tot mai evidente.

Inițial „monstruoasa coalitie” a acționat în cadrul Adunării electivă, unde a inițiat o puternică opoziție, atât împotriva guvernului Nicolae Kretzulescu, cât și împotriva domnitorului. Apoi sfera de acțiune a fost extinsă, putând fi menționate campania organizată pentru refuzul plății impozitelor, dar și propaganda inițiată în paginile ziarului „Românul”, devenit oficiosul coaliției. Ba chiar s-a trecut la strângerea de fonduri, ce urmau a fi folosite la preparativele pentru detronarea domnitorului⁶⁵.

1. „Amendamentul Panu” (sesiunea Adunării din noiembrie 1862-martie 1863)

Chemată în noiembrie 1862 pentru votarea, în ședință extraordinară, a bugetului, verificarea vechilor cheltuieli și unificarea legislativă, Adunarea, intrând în decembrie în ședințe ordinare, se arată pornită la o necruțătoare luptă, atât contra guvernului Nicolae Kretzulescu, dar mai ales contra șefului statului însuși.

După deschiderea Adunării, premierul Nicolae Kretzulescu prezintă un mare număr de proiecte de legi necesare modernizării societății românești, proiecte elaborate în scurta perioadă de cinci luni, de la 25 iunie, data constituirii guvernului său, până la convocarea Adunării. Aceste proiecte erau privitoare la impozitul asupra sării, la ocne, la unificarea contribuției personale, la pensii, la consiliile generale, la organizarea armatei, la introducerea ministerului public, la recrutare, la constrângerea corporală, la consiliul de stat, la actele stării civile, la desființarea magaziiilor de rezervă, la sistemul metric, la curtea de conturi, la exproprierea pentru cauză de utilitate publică, și alte câteva⁶⁶.

Boierii așteptau însă, în liniște, clipa prielnică pentru declanșarea deschisă a ostilităților. Discuția bugetului pe anul 1863 dădu opoziției cel dintâi prilej. Cu câteva săptămâni mai înainte, Alexandru Ioan Cuza semnase decretul de sechestrare a veniturilor mănăstirilor închinat. Când bugetul veni în discuția Adunării, la 21 decembrie 1862, cineva înscrisese printre încasări veniturile acestor așezăminte religioase. Aceasta ar fi însemnat o adevărată confiscare, și de aici ar fi ieșit complicații cu străinătatea, în special cu Rusia. Guvernul amenință cu demisia, dacă punctul de vedere era menținut, dar cum aceasta era tocmai ceea ce dorea opoziția, măsura a fost votată aproape în unanimitate. Pentru a evita complicațiile cu străinătatea, lui Alexandru Ioan Cuza nu îi rămânea decât calea de a dizolva Adunarea, iar dacă făcea aceasta fără a avea un buget, însemna că întrona, de fapt, dictatura. Pe de altă parte, conflictul era întreținut înadins de opoziție, care refuza orice buget, pe care l-ar fi acceptat guvernul, pentru a-l sili pe domnitor să abdice. Prilejul fu însă pierdut, când Adunarea luă vacanța de Crăciun⁶⁷.

Vacanța de Crăciun nu a reprezentat decât o clipă de răgaz înainte de reînceperea luptei. Se prezisese că Adunarea avea să se folosească de răspunsul ei la mesajul tronului spre a face o expunere a relei stări de lucruri și a se pronunța apoi pentru aducerea unui prinț străin. Acesta era doar un pretext care ascundea ambiția tuturor pretendenților, și este foarte greu de crezut că acțiunea lor era dezinteresată. Ea se arată a fi totuși foarte de temut. După cele spuse de Green lui Alexandru Ioan Cuza, acesta știa că radicalii se uniseră cu boierii, și că Ion Ghica era spiritul conducător al coaliției⁶⁸.

În discursul din 1 ianuarie 1863, printre altele, domnitorul confirmă încă o dată sprijinul pe care se bazează din partea armatei⁶⁹. Acest mesaj, însă, avea să determine cea mai importantă acțiune a opoziției în Cameră, cu prilejul răspunsului la mesajul tronului. Discuția a început la 22

⁶⁵ V.M. Russu, *Monstruoasa coalitie și Cuza Vodă*, în vol. „Cuza Vodă. In memoriam”, coord. L. Boicu. Gh. Platon, Al. Zub, Ed. Junimea, Iași, 1973, p.538;

⁶⁶ A.D. Xenopol, *N. Kretzulescu. Viața și faptele lui (1812-1900)*, Atelierele grafice SOCEC&Comp., București, 1915, p.73;

⁶⁷ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, traducere de Alice Bădescu, București, 1944, p.488-489;

⁶⁸ *Ibidem*, p.500;

⁶⁹ N. Iorga, *Istoria românilor. Unificatorii*, vol. IX., București, 1938, p.373;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

ianuarie. Conform regulamentului de funcționare, Camera alesese o comisie pentru a redacta răspunsul. Un prim proiect al acestei comisii a fost respins, nefiind satisfăcător. În urma respingerii acestui proiect, s-au alcătuit două noi proiecte, unul al majorității, în care era criticat doar guvernul, nu și Alexandru Ioan Cuza, și altul al minorității, criticând aspru și brutal întregul regim⁷⁰. Cel care alcătuisese acest jignitor rechizitoriu fusese Anastasie Panu, care l-a și prezentat la 6 februarie. Mai semnaseră 32 de deputați, printre ei aflându-se și radicalii Ion Brătianu, C. A. Rosetti, Șt. Golescu, conservatorii Gh. Știrbei, Bibescu Basarab Brâncoveanu, Gr. M. Sturdza, Dumitru Ghica, Ap. Arsache, dar și moderatul Ion Ghica.

Capetele de acuzare erau: nerespectarea Constituției în ceea ce privește principiile și normele guvernării; faptul că se făcuse apel la puterile garante pentru o nouă lege electorală (acuzatie injustă, deoarece Alexandru Ioan Cuza nu făcuse decât să arate puterilor garante insuficiențele legii electorale și necesitatea uneia noi, ceea ce nu însemna că cerea de la puteri o nouă lege); starea dezordonată și precară a finanțelor țării⁷¹.

Proiectul celor 32 de deputați intră în discuție, stârnind o reacție violentă. Se vedea în el „o intențiune vegheată de a atribui tot răul situațiunii de față, capului statului”⁷². Intențiile și scopurile „monstruoasei coaliții” erau evidente, iar ofensiva celor două aripi ale Adunării trebuie să-l fi pus serios pe gânduri pe Alexandru Ioan Cuza, o primă reacție a acestuia fiind destituirea generalului N. Golescu și a colonelului Adrian⁷³, cunoscuți pentru ostilitatea lor față de domnitor.

Discuția purtată în jurul proiectului a fost deosebit de aprinsă. Alexandru Ioan Cuza a fost atacat de Gr. Sturdza, care îi reproșa că schimbă des ministerele și că ele nu reprezentau majoritatea Adunării. Gr. Sturdza își exprima speranța că în cel mai scurt timp va fi instalat un principe străin. Același punct de vedere îl avea și Bibescu Basarab Brâncoveanu. Spiritele se încing, provocând reacțiunea tumultuoasă a Camerei, unii deputați strigând că „națiunea nu vrea principe străin”, în timp ce deputatul Gh. Radu îi dă un răspuns energic lui Bibescu Basarab Brâncoveanu⁷⁴.

Dacă Anastasie Panu și Dumitru Ghica fac un inventar al deficiențelor celor patru ani de domnie, G. Costaforu, Manolache Costache Epureanu, V. Boerescu, Al. Văsescu, apărători ai regimului, arătau că de aceste deficiențe sunt responsabili, mai ales, cei care critică, deoarece chiar ei fuseseră o bună parte a timpului la guvernare. Văsescu se întreabă retoric: „Cine sunt oare miniștrii care s-au succedat în acești ani?”, tot el fiind cel care dă răspunsul: „Anastasie Panu, Șt. Golescu, Ion Ghica, Dumitru Ghica, Ap. Arsache, C. A. Rosetti, Ion Brătianu, Brăiloiu”, iar V. Boerescu arăta că 38 de luni au guvernat chiar cei care se plâng, pe când ceilalți numai 10 luni. Ministrul de război, generalul I. Em. Florescu, sublinia clar că, peste capul miniștrilor, atacurile ținteau în Cuza. Fratele generalului Florescu, Alexandru Florescu, arăta că răspunderea asupra deficiențelor cădea asupra tuturor: „ce am făcut noi toți de la 1859 și cum am condus trebile țării până acuma, ca să o punem pe calea progresului....? Dacă autorii amendamentului nu voiesc a o spune, voi spune-o eu. Ne-am sfâșiat între noi prin lupte și intrigi de partid și am sacrificat interesele cele mai vitale ale țării în setea răzbunării personale”, iar despre „monstruoasa coaliție”, el afirmă: „pactizările monstruoase, chiar sincere de ar fi, nu produc decât consecințe monstruoase”. Și C. Tell combate proiectul minorității, învinuind Camera că urmărește să preia puterea executivă⁷⁵.

La 9 februarie, Mihail Kogălniceanu, analizând cu extraordinara sa experiență politică întreaga situație a țării, răsturnând, rând pe rând, cu o documentație amplă și de necombătut, toate criticile făcute și acuzațiile aduse domnitorului, și stabilind răspunderile pe care oamenii politici și partidele lor le aveau în greșelile ce se făcuseră până atunci în conducerea statului, luă apărarea lui

⁷⁰ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. Științifică, București, 1970, p.174;

⁷¹ *Ibidem*, p.174;

⁷² M. Bucur, C.A. Rosetti, Ed. Minerva, București, 1970, p.194;

⁷³ *Ibidem*, p.194;

⁷⁴ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 175;

⁷⁵ *Ibidem*, p.176;

Alexandru Ioan Cuza, afirmând, între altele, că nu trebuie să se ceară și să se aștepte totul de la persoana acestuia⁷⁶. El arăta că deficiențele regimului constituțional sunt explicabile prin faptul că este foarte tânăr, și, de aceea, tot răul nu poate fi pus numai în seama domnitorului: „să nu imputăm unui singur om răul la care cu toții am contribuit; să nu facem din domnitorul nostru cimitirul României și să cerem răstignirea lui”. El surprindea esența lucrurilor, susținând că Adunarea nu vota bugetul pentru că domnitorul nu sancționase legea rurală propusă de proprietari. De fapt, în jurul acestei probleme vitale gravita întreaga viață politică a țării. Poziția lui Alexandru Ioan Cuza în această problemă nemulțumea dreapta, în timp ce extrema stângă, în frunte cu Brătianu, Rosetti, Golescu, gândea că odată Unirea înfăptuită, persoana lui Cuza nu mai era necesară⁷⁷.

Cuvântarea lui Mihail Kogălniceanu, dovedind marile însușiri ale omului de stat, s-a aflat probabil și la originea hotărârii lui Alexandru Ioan Cuza de a-i încredința conducerea guvernului în toamnă⁷⁸. Dar Kogălniceanu nu înțelegea să apere și camarila care îl înconjura pe domnitor: „O, lingusitorii au fost pieirea a multor domni și de mi-ar fi dat i-aș prinde și eu, mai cu seamă pe vreo doi din Iași, i-aș pune într-un sac, i-aș arunca în fundul Dâmboviței, și singura mea frică ar fi ca Dâmbovița să nu fie destul de adâncă și așa să iasă deasupra apei”⁷⁹.

La 11 februarie, Ion Brătianu a declarat că nu este împotriva tronului lui Alexandru Ioan Cuza, ci a felului acestuia de a guverna⁸⁰. Mâhnit de atacurile ce se ridicau în acele zile de la tribuna Adunării, Cuza folosi prilejul întâlnirii cu o delegație a orașului Craiova, pentru a declara: „Am băgat de seamă că în țara noastră toți se uită la domn, pentru toate lucrurile. De greșește vreun subprefect, domnul este vinovat; de nu plouă, domnul este vinovat; într-un cuvânt, binele și răul sunt deopotrivă aruncate asupra domnitorului și numai asupra lui. Pentru acest cuvânt, m-am hotărât, fără a atinge câtuși de puțin legile și datinile de azi ale țării, a mă ocupa, împreună cu miniștrii mei, de cârmuirea ei, într-un chip cu totul activ; pentru care vă rog pe toți, și ca domn, și ca român, ca de câte ori veți avea vreo nevoie, să veniți la mine; însă în toate plângerile voastre să nu fiți povățuiți decât de spiritul de dreptate și de adevăr”⁸¹. Se înțelegea, cât se poate de clar, intenția domnitorului de a instaura un regim dictatorial, care, în condițiile existente atunci, ar fi fost singura posibilitate de a rezolva dificilele probleme cu care se confrunta tânărul stat român.

Dacă unii se dovediseră deosebit de aprigi în apărarea regimului, președintele consiliului de miniștri, N. Kretzulescu, se mărgini, dimpotrivă, la un discurs scurt în care argumenta că nu pot acuza trecutul tocmai aceia care participaseră la făurirea lui⁸².

În zadar luptaseră atât miniștrii, cât și deputații care îl sprijineau pe Alexandru Ioan Cuza, pentru respingerea acestui contraproiect.

La 18 februarie, 52 de deputați au votat pentru proiectul minorității care fu astfel adoptat, deoarece doar 5 votară contra, și 50 se abținură⁸³. Semnificația era clară, votul de blam dat premierului vizându-l și pe Alexandru Ioan Cuza.

În aceeași perioadă circula prin județe o petiție pentru prinț străin⁸⁴, iar C. A. Rosetti, numindu-l ironic pe domnitor „Napoleonul nostru cel mic”, scria cuiva în Franța că „lupta contra guvernamentalilor a fost dintre cele mai fierbinți; este destul să-ți spun că toții, împreună cu domnul se așteptau la orișice, chiar la o revoluție și la detronare”⁸⁵. De asemenea, învinuirea ce i se aducea lui C. A. Rosetti, de a fi transformat ziarul „Românul” în „organ al monstroasei coaliții”, era

⁷⁶ Al. Lepadatu, *Omul de la 2 mai-învinsul de la 11 februarie. Mărturii despre unire*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, 1942, seria III, tomul XXV, Mem.5, p.11;

⁷⁷ M. Mihalache, *Cuza Vodă*, Ed. Tineretului, București, 1966, p.154;

⁷⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.176;

⁷⁹ Al. Lepadatu, *op. cit.*, p.11;

⁸⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.176;

⁸¹ M. Mihalache, *op. cit.*, p.153;

⁸² A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.74;

⁸³ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.177;

⁸⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p.374;

⁸⁵ M. Mihalache, *op. cit.*, p.153;

respinsă de acesta, chipurile, ca o insultă din partea boierimii, încercând să distragă atenția de la alianța cu aceștia. „Cu cine am făcut noi coalițiune? Cu boierii, ziceți voi, cu cei cari au călcat legile și-au servit streinii, cu cei care au fost candidați la domnie etc.? Dar cinstiți miniștri, cine sunteți ca să puteți da cu piatra în noi? Domnii Ion Florescu, N. Kretzulescu, generalul Ghica, Barbu, Bellu, Catargi, nu sunteți toți boieri?”⁸⁶. Se pune întrebarea: de ce Rosetti nu-i amintește pe Arsachi, Bibescu Basarab Brâncoveanu, și ei mari boieri împotriva cărora „Românul” luptase, dar care acum erau aliații radicalilor? El vorbește de coaliția cu poporul, de faptul că ea exprimă națiunea, deși coaliția era a burgheziei cu boierimea retrogradă.

Relațiile lui Alexandru Ioan Cuza cu Adunarea deveniseră foarte încordate, iar când comisia Adunării veni la palat pentru a-i citi răspunsul la mesaj, el refuză să primească „hârtia”, așa cum numi el în derâdere răspunsul, cerând comisiei să-l predea guvernului deoarece știa ce conține. Cum Lascăr Catargiu insista ca totuși domnitorul să-l citească, Alexandru Ioan Cuza, printr-un gest energetic, îl opri din nou. Gestul a mâniat și mai tare opoziția, care se pregătea să facă din acest fapt un nou „eveniment” pentru a-l exploata propagandistic⁸⁷.

În condițiile votului favorabil amendamentului care condamna guvernul, constituțional, ar fi trebuit să demisioneze acesta, ori să fie dizolvată Camera. Dar nu s-a întâmplat nici una, nici alta. Oricare ar fi fost situația, întărită ar fi ieșit opoziția, pentru că demisia guvernului ar fi însemnat o primă încurajare dată opoziției, iar dizolvarea Camerei ar fi fost un argument al aceleiași opoziții, care ar fi putut să-l acuze pe Alexandru Ioan Cuza că are intenții dictatoriale.

La 2 martie, cu toate că nu votase bugetul, domnitorul încheia această turbulentă sesiune, cea mai furtunoasă din tot parcursul domniei sale. În mesajul de închidere, Alexandru Ioan Cuza îi muștră pe deputați pentru faptul că în patru luni de zile nu votaseră primul buget al țării unite, constatând că Adunarea se pierduse în discuții, în lupte de partide sau de persoane, irosindu-se un timp prețios, fără niciun folos⁸⁸. Se votaseră doar câteva legi, în timp ce multe altele, precum și bugetul, rămăseseră neluate în discuție.

Spre a evita evenimente mai neplăcute, Alexandru Ioan Cuza nu a prelungit peste data legală termenul de închidere a sesiunii. Trimițând Adunarea în vacanță, domnitorul lua opoziției unul dintre prilejurile cele mai bune de a-l mai combate. Cu toate acestea însă, tensiunea între opoziție, pe de o parte, și guvern și domnitor, de cealaltă parte, va continua să se manifeste, după cum vom vedea, și pe alte căi: prin articole în presă, pamflete sau agitație în rândul maselor orășenești.

Cum activitatea „monstruoasei coaliții” devenise publică, aceasta i-a îngrijorat pe reprezentanții puterilor garante, care se temeau de aducerea unui prinț străin, proclamarea independenței sau chiar izbucnirea unei revoluții cu grave complicații în plan zonal. Astfel, ambasadorii de la Constantinopol, printr-o depeșă comună, au cerut consulilor de la București să liniștească opoziția și să încerce o reconciliere a acesteia cu domnitorul⁸⁹.

2. De la 2 martie 1863 la 2 mai 1864

După uriașul scandal provocat în sesiunea Adunării, domnitorul și guvernul nu se gândesc numai la muștrări. Se reia astfel ideea de a zdrobi înverșunata opoziție printr-o măsură autoritară. Încă de la 17 februarie 1863, Coctache Negri îi scria lui Alexandru Ioan Cuza: „având dreptul, legalitatea și puterea, nu veți lăsa desigur să se producă anarhie și dezordine”⁹⁰.

Cu toate acestea, bugetul trebuia trecut prin votul corpului legislativ, unde opoziția intenționa să îl refuze în continuare, pentru a-l sili astfel pe Alexandru Ioan Cuza să abdice⁹¹. Astfel, Adunarea era hotărâtă să nu voteze niciun buget până nu demisiona guvernul, care nu mai beneficia de încrederea ei. La 10 martie Adunarea adoptă o moțiune, arătând că nu va vota niciun buget atâta

⁸⁶ M. Bucur, *op. cit.*, p.196;

⁸⁷ M. Mihalache, *op. cit.*, p.155;

⁸⁸ *Ibidem*, p.155;

⁸⁹ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.538;

⁹⁰ A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, volumul II, Tipografia Dacia, Iași, 1903, p.273;

⁹¹ M. Mihalache, *op. cit.*, p.154;

vreme cât va rămâne la putere guvernul existent⁹². Mai mult chiar, aprecia că perceperea dărilor este ilegală⁹³ și că oricine va da ordin să se plătească dările sau le va încasa, va fi considerat ca infractor⁹⁴.

Sub pretextul că bugetul nu a fost votat de Cameră, opoziția recurge la neplata dărilor către stat, acțiune menită să involbureze și mai mult situația deja tulbure din țară, dar să și atragă noi adepți de partea sa. Brătienii, Goleștii, C. A. Rosetti, Bibescu, Brăiloiu, G. Știrbei, Iancu Ghica, Sihleanu, Winterhalder au intrat în grevă, refuzând plata impozitului⁹⁵. Prin declarații în „Românul” arătau că nu vor plăti impozitele, fiind în acest fel un exemplu și pentru alții, exemplul lor fiind urmat în Moldova de Vasile Pogor⁹⁶. Curgeau procesele, confruntările, articolele contra guvernului și contra lui Alexandru Ioan Cuza. Oriunde deschideai ziarul, se vedeau atacuri contra „despotului”, în timp ce Winterhalder se întreba: „Cum stăm și unde mergem”, iar C. A. Rosetti își republica articolul din 1858, „Mână de fier”⁹⁷.

Acțiunea neplății impozitelor nu era deloc ne semnificativă sau lipsită de importanță, ea putând avea drept consecință paralizarea aparatului administrativ de stat, datorită lipsei fondurilor.

Replica guvernului și, mai ales, a lui Alexandru Ioan Cuza a fost promptă, rău platnicii fiind somați și aplicându-li-se legea urmărilor, la 18 mai 1863 Baligot de Beyne comunicând agenției din Constantinopol că celor care au refuzat să își plătească impozitele le-au fost vândute mobilele la licitație. Drept rezultat, Goleștii achită cea mai mare parte a dărilor, iar la 31 dintre cei care publicaseră în „Românul” că nu vor plăti dările, retractează în „Buciumul”, în timp ce Vasile Pogor a fost destituit din funcția pe care o ocupa⁹⁸.

Mijloacele de agitație folosite de opoziție au fost extrem de variate. Se face agitație și în rândul populației Bucureștiului, folosindu-se prilejul slujbei religioase a „deniilor” din săptămâna dinaintea Paștilor. Se răspândeau chiar zvonuri că domnitorul și-ar fi dat demisia încredințată mitropolitului⁹⁹. Grație măsurilor luate de autorități, a fost liniște în seara învierii.

Printre altele, la adresa lui Alexandru Ioan Cuza s-a tipărit și un pamflet injurios. Domnul, care se afla la Iași, a fost extrem de ferm, trimițând ordine clare ce nu lăsau loc de interpretare, iar poliția din București descoperă tipografia și pe autorul pamfletului, care este arestat, judecat și condamnat¹⁰⁰. La începutul lui iulie, domnitorul părea chiar a regreta faptul că închiderea Adunării nu provocase tulburări, ceea ce i-ar fi dat un pretext pentru o lovitură de stat¹⁰¹.

Vara anului 1863 nu a reprezentat decât un răstimp de liniște, în care toți stăteau în așteptare și se întrebau cum avea să se sfârșească lupta. Dacă „monstruoasa coaliție” revenise la ceea ce părea a fi o supunere aparentă, era poate că spera și credea că domnitorul avea să fie silit de lipsa de fonduri să convoace iar Adunarea, dar și pentru că înlăturarea domnitorului era aproape imposibilă. Unitatea de acțiune a coaliției era doar aparentă, fiecare grupare urmărindu-și, în continuare, doar propriile interese. Intervenția și sprijinul guvernelor europene pentru Alexandru Ioan Cuza i-a convins pe opozanți de nevoia obținerii sprijinului opiniei publice sau chiar a cercurilor oficiale din străinătate. Astfel, la o întrunire a fruntașilor ei, la 5 august 1863, se luă hotărârea de a trimite câte doi reprezentanți la Viena, Londra și Paris pentru a zădărnici uneltirile domnitorului¹⁰². Ulterior se hotărî să plece doar Eugeniu Carada și Anastasie Panu la Paris, deși primul părăsi țara în noiembrie, iar al doilea în martie.

⁹² T.W. Riker, *op. cit.*, p.506;

⁹³ M. Mihalache, *op. cit.*, p.154;

⁹⁴ T.W. Riker, *op. cit.*, p.506;

⁹⁵ M. Bucur, *op. cit.*, p.195;

⁹⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.169;

⁹⁷ M. Bucur, *op. cit.*, p.195;

⁹⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.170;

⁹⁹ *Ibidem*, p.171;

¹⁰⁰ *Ibidem*, p.170;

¹⁰¹ T.W. Riker, *op. cit.*, p.515;

¹⁰² *Ibidem*, p.524;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

În lunile august și septembrie situația devine din nou extrem de încordată, ziarele opoziției folosind un ton din ce în ce mai dur și publicând texte de incitare la violență. Procurorul intenta aproape zilnic procese de presă, dar opozanții nu s-au lăsat intimidați, fiind încurajați și de faptul că, la un astfel de proces, C. A. Rosetti, la 11 septembrie, a fost achitat. Un alt fapt semnificativ este că la 3 septembrie fusese achitat la Iași, de către Curtea criminală, Marin Drăghici din Vaslui, acuzat că ar fi îndemnat pe locuitori la neplata dărilor, apărât însă de avocații Anastasie Panu și Dumitru Sturdza, fruntași ai opoziției¹⁰³.

Urmează, pentru o perioadă, o schimbare de atitudine în activitatea „monstruoasei coaliții”. Până la lovitura de stat de la 2 mai 1864 alianța nu mai funcționează ca în perioada anterioară, fiecare grupare acționând mai mult pe cont propriu, situație care reiese și din activitatea celor doi reprezentanți la Paris, dar și din atitudinea față de proiectul legii rurale, elaborată și dezbătută în martie-aprilie 1864.

Disimulându-și cu grijă decepția de a fi văzut gruparea radicală ignorată și cu ocazia constituirii guvernului liberal-moderat din 11 octombrie 1863, C. A. Rosetti l-a întâmpinat la început pe Mihail Kogălniceanu cu aparența unei adevărate satisfacții, recomandându-i să rămână în cadrul legalității, și să treacă cât mai grabnic la votarea legii comunelor, a legii rurale, a legii electorale, la organizarea gărzii naționale și la modificarea Constituției¹⁰⁴.

Renunțarea la lovitura de stat proiectată de domnitor pentru 30 noiembrie, secularizarea averilor mănăstirești de la 11 decembrie, îmbunătățesc relațiile dintre Adunare și guvern¹⁰⁵. În aceste condiții, alianța conservatorilor cu radicalii se deteriorează continuu din cauza ideilor diferite și a suspiciunilor ce domneau între cele două grupări.

La începutul lui noiembrie 1863, Eugeniu Carada pleacă spre capitala Franței, căci celălalt emisar al coaliției a părăsit țara abia după patru luni, în martie 1864. El trebuia să caute informația „dacă la caz de vacanță a tronului și a unui guvern provizoriu, Principatele puteau fi expuse unei intervenții colective ori separate din afară și dacă ele pot nădăjdui a dobândi un principe străin”¹⁰⁶. Ajuns la Paris, Eugeniu Carada căută să pregătească, în primul rând, o atmosferă prielnică misiunii sale. El încercă, și izbuti în parte, să ceară și să dobândească asentimentul francezilor pentru detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, și înlocuirea lui cu un prinț străin. Carada își dădu seama că astfel de înfăptuiri nu puteau avea sorți de izbândă decât cu concursul prietenilor. Face cunoștință cu mai mulți oameni politici ai Franței, scriitori și gazetari, printre care Camille Flammarion, Bataillard, marele financiar Petit Laroche și alții¹⁰⁷. Prima sa grijă era aceea a unei propagande insistente întreținută în favoarea Principatelor și mai ales în favoarea „monstruoasei coaliții”. Stabilite în Caire de l'Observation 1, cunoscând și întreținând legăturile cu personalitățile proeminente ale vieții politice franceze, care puteau fi de un real folos în ceea ce privește evenimentele externe, Carada îi informează pe aceștia despre situația din Principate¹⁰⁸.

La sosirea lui Anastasie Panu, Eugeniu Carada avea deja o bogată activitate desfășurată alături de aceea a fraților D. Brătianu, stabilit la Londra, unde depunea mari eforturi pentru a determina cercurile politice de acolo să adere la cauza „monstruoasei coaliții”, având, printre altele, concursul lordului Palmerston, I. C. Brătianu, Nicolae, Ștefan și Alexandru Golescu, Ion Ghica și alții¹⁰⁹. La locuința lui Eugeniu Carada, aveau loc consfătuiri zilnice. Cu acest prilej, Panu și Carada cunosc pe Jules Ferry, Conte de Chaudordy, Ulbici, Gambet, prințul Constantin Vrede, Talandier, Daffour, Eiffel, Valerian de Panaief, Hébrard, Floquet, Martin-redactor la ziarul „La siècle”, Focarde- redactor pentru partea politică a revistei săptămânale „La Semaine Financière”,

¹⁰³ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.181;

¹⁰⁴ V. Netea, C.A. Rosetti, Ed. Științifică, București, 1970, p.271;

¹⁰⁵ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, 1976, nr.3, p.360;

¹⁰⁶ C Răutu, *Eugeniu Carada. Omul și opera (1836-1910)*, Ed. Ramuri, Craiova, 1940, p.40;

¹⁰⁷ *Ibidem*, p.41;

¹⁰⁸ *Ibidem*, p.42;

¹⁰⁹ *Ibidem*, p.42;

D'Alton Shée-gazetar de primă mână. Toți aceștia, deși nu reprezentau cercurile oficiale, îmbrățișează și susțin în gazetele lor cauza „monstruoasei coaliții”¹¹⁰.

În timpul șederii la Paris, Eugeniu Carada luase contact și cu prințul Napoleon care își dăduse în parte asentimentul pentru coroana României, cu condiția ca Adunarea Națională să voteze mai întâi reforma agrară, după care să urmeze alegerea sa ca domnitor¹¹¹. După o lună de la sosirea lui Panu la Paris, Carada se întoarce în țară pentru a informa coaliția de rezultatele obținute în capitala Franței și a primi alte instrucțiuni. Informând coaliția despre promisiunea și solicitarea prințului Napoleon, o parte dintre membrii dreptei se împotrivesc soluției cerute pentru împrumutarea țărănilor clăcași.

Activitatea desfășurată de Panu în străinătate, după ce Carada se întorsese în țară, este interesantă prin perspectiva înțelegerii obiectivelor urmărite de complotiști, a relațiilor existente între fruntași, dar și a eșecului suferit în încercarea de a obține sprijinul extern pentru detronarea lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel, Panu nu a reușit să câștige sprijinul cercurilor oficiale engleze și franceze¹¹², ceea ce ilustrează refuzul acestora, cel puțin în acel moment, de a acționa pentru înlăturarea domnitorului.

În perioada în care s-a aflat în străinătate, Panu a fost permanent la curent cu evenimentele din țară, grație informațiilor primite prin intermediul lui D. Ghica, C. A. Rosetti sau E. Carada, care s-au străduit să îi impună un anumit mod de acțiune, în funcție de interesele grupărilor pe care le reprezentau. Astfel, prințul D. Ghica, reprezentant marcant al dreptei, îi cerea să organizeze o largă propagandă împotriva lui Alexandru Ioan Cuza și a lui Mihail Kogălniceanu, incriminați ca revoluționari, datorită eforturilor depuse pentru soluționarea problemei agrare și a lărgirii dreptului de vot. Dar Panu, cunoscut adept al ideilor democratice, a refuzat cererile lui Ghica, criticând chiar poziția conservatorilor în privința problemei agrare, precum și permanenta intenție a acestora de a cere sprijin străinilor.

În schimb, prin poziția sa, Panu apare mai puțin ca un reprezentant al „monstruoasei coaliții”, și mai mult un emisar al radicalilor¹¹³. Acest fapt ne ajută să surprindem una dintre principalele slăbiciuni ale alianței, și anume lipsa de unitate. Există numeroase argumente care ne determină să credem că Anastasie Panu a fost reprezentant doar al radicalilor. Astfel, el a fost permanent dirijat de unul dintre liderii radicalilor, C. A. Rosetti, în timp ce din ziarul „Românul”, în paginile cărui apăreau adesea critici la adresa conservatorilor, deseori s-a informat pentru a cunoaște evenimentele din țară¹¹⁴.

La rândul său, Carada, nereușind să-i convingă pe toți membrii coaliției de condiția impusă de prințul Napoleon, pleacă din nou la Paris, pentru a-i transmite lui Panu noile instrucțiuni în vederea activității viitoare, dar în drum spre capitala franceză, pe când se afla în Ungaria, primește știrea despre lovitura de stat de la București¹¹⁵.

Între alte acțiuni pe plan extern, poate fi amintită și audiența lui I. C. Brătianu la Drouyn de Lhuis și la prințul Napoleon, Alexandru Ioan Cuza cunoscând însă misiunea acestuia la Ministerul de Externe al Franței¹¹⁶.

La începutul lui 1864 coaliția nu mai funcționa *de facto*. Dacă „albii” urmăreau cu ură activitatea guvernului, liberalii radicali i-au luat de mai multe ori apărarea, precum la 6 februarie, când C. A. Rosetti scria că îndepărtarea lui Mihail Kogălniceanu ar fi „vătămătoare”, iar la 16 martie a combătut cu vehemență moțiunea de neîncredere în guvern propusă de un grup de deputați conservatori¹¹⁷. Cu prilejul dezbaterilor la legea rurală, depusă în martie 1864 de guvernul lui

¹¹⁰ *Ibidem*, p.43;

¹¹¹ *Ibidem*, p.43;

¹¹² V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.539;

¹¹³ *Ibidem*, p.540;

¹¹⁴ *Ibidem*, p.540;

¹¹⁵ C. Răutu, *op. cit.*, p.44;

¹¹⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p.395;

¹¹⁷ V. Netea, *op. cit.*, p.272;

Mihail Kogălniceanu, relațiile dintre radicali și conservatori devin foarte încordate, aceștia din urmă considerând proiectul de lege rurală al guvernului drept „spolierea cea mai pură” și priveau iritați sprijinirea guvernului de către radicali și de către Ion Ghica, membri ai „monstruoasei coaliții”¹¹⁸. Reprezentanții stângii mențineau, formal, coaliția doar de teama loviturii de stat, dar alianța și-a încetat practic activitatea pentru o bună perioadă de timp.

Fiecare dintre grupările componente și-a reluat programul de acțiune, conservatorii opunându-se cu îndârjire reformelor agrară și electorală, în timp ce radicalii propuneau un proiect de reformă agrară asemănător cu cel al guvernului. Înțelegerea dintre cele două forțe politice nu mergea mai departe de apărarea regimului constituțional, eventual detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, dar nu și în privința proiectelor legislative, fapt pentru care, totuși, alianța a fost parțială și fragilă. Această situație, a faptului că legăturile dintre fruntașii coaliției nu erau așa de solide precum ar fi trebuit, reiese și din activitatea lui Panu.

La aceste divergențe între cele două părți care constituiau „monstruoasa coaliție”, un rol deosebit l-a avut și inteligența activitate desfășurată de Mihail Kogălniceanu, care a contribuit considerabil la reliefa divergențelor dintre stânga și dreapta, în ceea ce privește modernizarea statului. În timp ce conservatorii se împotriveau înverșunat împroprietăririi țăranilor și lărgirii dreptului de vot, radicalii, cu toate că nu erau de acord cu metodele și prevederile reformelor preconizate de guvernul Kogălniceanu, aveau puncte de vedere diametral opuse. Această situație a fost „călcâiul lui Ahile” pentru coaliție, iar disensiunile au devenit atât de puternice, încât au adus în pragul destrămării și dezorganizării „monstruoasa coaliție”.

La un moment dat, în primăvara lui 1864, Alexandru Ioan Cuza se gândise la radicali, cu gândul de a face din ei principalul element de combatere al conservatorilor, dar teama de a rămâne apoi prizonierul lor, l-a determinat să-i prefere în continuare pe liberalii moderați și democrați. Ipoteza unei colaborări a domnitorului cu gruparea radicală s-a pus, după spusele unui membru al guvernului Mihail Kogălniceanu, chiar în preajma loviturii de stat, dar după o adâncă chibzuință, Alexandru Ioan Cuza a renunțat la ea¹¹⁹.

Situația, în aprilie, devenise deosebit de critică și de încordată, încât radicalii și conservatorii se suspectau reciproc, iar domnitorul și premierul erau foarte nemulțumiți de amânarea adoptării reformelor absolut necesare statului român, încât, pentru a scoate țara din impasul în care se afla, și pentru a face dreptate, Alexandru Ioan Cuza, cu prețiosul concurs al sfetnicului său Mihail Kogălniceanu, nu a mai șovăit: a realizat lovitura de stat de la 2 mai și a adoptat o importantă reformă constituțională, înlocuind o serie de prevederi ale Convenției, în sensul sporirii prerogativelor domniei pe seama legislativului și extinderii drepturilor electorale, printr-o substanțială coborâre a censului.

Dar, să vedem cum au avut loc evenimentele în acele tulburătoare zile. La 2 mai, Adunarea s-a întâlnit în sesiune extraordinară. Toți deputații se aflau de față și, cu toate că se răspândise zvonul că o lovitură de stat era iminentă, pare a fi existat totuși îndoiala că guvernul ar fi fost într-adevăr hotărât să adopte această soluție¹²⁰. Pe de altă parte, se spunea că, înspăimântați de propria lor cutezanță, câțiva membri din coaliție renunțaseră la luptă. Poate că, făcând unele concesii mai însemnate, deputații puteau izbuti să evite soarta care îi amenința. Mihail Kogălniceanu se ridică și anunță că Adunarea se întrunise numai pentru a vota bugetul și a lua în dezbatere legea electorală. Opoziția combătu această declarație printr-un atac la adresa guvernului și votă o moțiune în care Adunarea declara că refuză să discute cu un guvern căruia îi dăduse votul de neîncredere. Atunci primul-ministru citi actul prin care domnitorul dizolva Camera. Când aceasta ripostă, declarând Adunarea întrunită în sesiune permanentă, Mihail Kogălniceanu chemă o companie de soldați care

¹¹⁸ D. Berindei, *Epoca Unirii*, Ed. Academiei, București, 1978, p.109;

¹¹⁹ V. Netea, *op. cit.*, p.273;

¹²⁰ T.W. Riker, *op. cit.*, p.545;

evacua sala. Alexandru Ioan Cuza dusese lupta până la capăt și înfrângerea boierilor era desăvârșită¹²¹.

În proclamația către popor, Alexandru Ioan Cuza arată că, după toate serviciile sale pentru cauza națională și drept răsplată pentru devotamentul său, „alesul României n-a găsit decât ultragiul și calomnia din partea Adunării”¹²².

Lovitura de stat a constituit o mare surpriză pentru gruparea conservatoare, dar și pentru radicali în același timp. Aceștia din urmă, susținuseră în ultimul timp guvernul și îl ajutaseră să voteze proiectele de legi cu privire la secularizarea averilor mănăstirești (13/25 decembrie 1863), legea pentru organizarea armatei și înființarea gărzii naționale (7/19 februarie), legea organizării comunelor (9/21 martie), codul penal și de procedură penală (11/23 martie), precum și legea asupra învățământului (16/28 martie)¹²³, dar nu mai puțin cu speranța că până la urmă guvernarea le va reveni lor, și cele două reforme-considerate fundamentale pentru dezvoltarea politică și economică a României -legea electorală și legea rurală, vor avea să fie înfăptuite de către ei. Organizarea loviturii, fără a se face apel la ei, a constituit astfel pentru liberalii-radicali confirmarea că domnul nu dorește să-i asocieze la opera sa de guvernământ.

Alexandru Ioan Cuza supunea votului poporului schimbarea constituției și noua lege electorală. La 21 mai s-au publicat rezultatele plebiscitului: 638928 de voturi pentru reformele lui Cuza și 1307 contra¹²⁴. Este adevărat că această reformă a dus la apariția unor tendințe autoritare în viața politică, a făcut să devină mai evidente anumite greșeli și scăderi ale domniei, dar nu trebuie pierdut din vedere faptul capital că ea a inaugurat o scurtă, dar rodnică, eră a reformelor pe temeliile cărora țara s-a dezvoltat continuu, timp de mai multe decenii¹²⁵.

Condițiile de atunci au dat câștig de cauză domnitorului, opoziția fiind paralizată, comitetul său de conducere destrăându-se. Au urmat apoi reciproce învinuiri pentru eșec, dar aceasta i-a convins pe opoziționiști de necesitatea găsirii de noi căi pentru a ajunge la obiectivul propus încă din 1863.

3. Refacerea „Monstruoasei coaliții”

O dată realizată lovitura de stat, la 2 mai 1864, preconizată de domnitor încă din toamna lui 1863, dar amânată în speranța colaborării pe căi constituționale cu opoziția, lucru dovedit apoi neviabil, deschidea calea lui Alexandru Ioan Cuza spre o conducere autoritară, care îi dădea posibilitatea realizării marilor reforme imperios cerute de societate. Temperament hotărât, Cuza a elaborat Statutul Dezvoltător al Convenției de la Paris, în fapt o nouă constituție, următoarea problemă care se cerea rezolvată fiind reforma agrară, problemă pentru care domnitorul, alături de principalul său sfetnic, Mihail Kogălniceanu, va milita ferm, în vara anului 1864, și căreia îi va găsi finalitate în august, același an.

Opoziția părea înfrântă, dar, chiar în aceste condiții, va avea loc în vara lui 1864 o reapropiere a foștilor aliați, iar „monstruoasa coaliție” va renaște și, cu și mai multă vigoare, va acționa împotriva regimului și pentru detronarea lui Alexandru Ioan Cuza.

Situația „monstruoasei coaliții” în vara și toamna anului 1864 este extrem de complexă și controversată în același timp. Dacă unii cercetători ai problemei, precum V. Netea¹²⁶ și Gr. Chiriță¹²⁷, considerau situația alianței la limita supraviețuirii, ea nemaiactivând în mod concret, alți autori, între care V.M. Russu¹²⁸, V. Stan¹²⁹ sau C.C. Giurescu¹³⁰, consideră că alianța s-a refăcut

¹²¹ *Ibidem*, p.546;

¹²² Ion Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Fundația culturală „Principele Carol”, București, 1938, p.269;

¹²³ V. Netea, *op. cit.*, p.273;

¹²⁴ Ion Lupaș, *op. cit.*, p.269;

¹²⁵ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.348;

¹²⁶ V. Netea, *op. cit.*, p.273;

¹²⁷ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.348;

¹²⁸ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.539;

¹²⁹ V. Stan, *Câteva considerații ...*, p.384;

¹³⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.169;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

încă din vară. În realitate, dacă „monstruoasa coaliție” nu a putut acționa pe căi legale, din cauza regimului autoritar al domnitorului, iar între fruntașii grupărilor ce o compuneau existau încă serioase divergențe, totuși, subversiv, alianța se refăcea tacit, remetamorfizându-se, printre altele, în societatea literară „Progresul”.

După 2 mai presa străină pornise la atacuri împotriva loviturii de stat, socotind-o ca pe o idee napoleoniană. Conferința garanților de la Constantinopol o privea, de asemenea, cu ochi răi, iar Turcia urmărea intervenția diplomatică¹³¹. La 25 mai Alexandru Ioan Cuza a plecat la Constantinopol și a reușit să obțină recunoașterea Statutului și a legii electorale, cu mici schimbări, precum și a plebiscitului care le consfințise, practic recunoașterea noului regim. S-a recunoscut chiar principiul autonomiei depline. Eugeniu Carada se întreba dacă aceasta nu ar fi fost o bună ocazie pentru detronarea domnitorului, dar fruntașii coaliției șovăiau, nimeni nu îndrăznea să preia inițiativa¹³². La 6 iulie Alexandru Ioan Cuza vestea țării, printr-o proclamație, rezultatul obținut în capitala otomană. Adversarii politici, printre care și Eugeniu Carada, îl învinuiau pe domnitor, că prin călătoria sa la Constantinopol, ar fi făcut act de vasalitate și crimă de lesnaționalitate, acuze izvorâte însă din patimă politică¹³³.

Situația dificilă în care se afla „monstruoasa coaliție” își găsea rădăcini, pe lângă situația impusă de noua ordine din țară, și în divergențele și suspiciunile dintre cele două ramuri. Acestea din urmă sunt confirmate de C. A. Rosetti, care într-o scrisoare către Anastasie Panu, la 6 iunie, îi mărturisea acestuia că votul de încredere în guvernul Mihail Kogălniceanu se explica prin faptul că, numai cu două zile înaintea votului, D. Ghica afirmase că preferă „dictatura lui Pistoșchi - unul din intimii lui Cuza - decât pe cea a lui Brătianu și Rosetti”¹³⁴. Mărturisirile de mai sus dovedesc, în mod concludent, că fiecare dintre cele două ramuri înțelegea să se folosească de cealaltă exclusiv în interesul său și că fiecare ar fi renunțat cu ușurință la aliatul său, dacă i s-ar fi oferit situația dorită.

Cu toate acestea, mișcarea opoziționistă care tindea la răsturnarea domnitorului, nu a fost complet lichidată și nici complet autodizolvată datorită propriilor divergențe. Deși a slăbit deosebit de mult, nu s-a ajuns la o ruptură totală, ceea ce a permis reluarea unor tratative care aveau ca scop reorganizarea. În plus, pe lângă vechile grupări, au apărut și altele, care, cu timpul, vor întări rândurile opoziției. Între acestea, trebuie menționată gruparea tinerilor conservatori, organizată în societatea cu caracter literar, dar și politic, „Progresul”. Aceasta afirma că lupta pentru apărarea regimului constituțional, dar, în realitate, avea ca obiectiv final înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza. Din societate făceau parte latifundiarul G. Gr. Cantacuzino, un fost consilier la Casație, Gr. Lahovary, un fost consilier la Apel, G. Economu, un doctor în drept, Neculai Racoviță, licențiat în drept, precum N. Blaremburg și Emanuel Crețulescu, un doctor în medicină, Panait Iatropol, un fost ofițer, Vladimir Ghica, un inginer, G. Lahovary, un licențiat în matematici, Ioan Fălcoianu, și alții¹³⁵.

Decretarea marilor reforme, în primul rând a celei agrare și a celei electorale, contribuise în mare măsură la consolidarea pozițiilor domnitorului în țară și la întărirea prestigiului său peste hotare, dar, în același timp, făcând să dispară principala sursă de divergență între conservatori și radicali, a favorizat reapropierea dintre cele două grupări politice.

După suprimarea organelor de presă, „monstruoasa coaliție” a primit o altă grea lovitură prin îndepărtarea conducătorilor săi din Parlament. Prelevându-se de stipulațiile legii electorale care ofereau autorităților posibilitatea influențării alegătorilor, guvernul a organizat și dirijat astfel alegerile, încât în noua Adunare, deschisă în decembrie 1864, nu a pătruns niciun reprezentant de prestigiu al radicalilor sau vechilor familii boierești¹³⁶. Astfel, la alegerile din 24-25 noiembrie, în

¹³¹ Ion Lupaș, *op. cit.*, p.270;

¹³² C. Răutu, *op. cit.*, p.46;

¹³³ Ion Lupaș, *op. cit.*, p.270;

¹³⁴ V. Netea, *op. cit.*, p.277;

¹³⁵ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.363-364;

¹³⁶ Gr. Guriță, *Preludiile ...*, p.36;

urma măsurilor luate de Mihail Kogălniceanu, nu s-a putut alege niciunul dintre fruntașii grupării radicale, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, Goleștii, rămânând în afara Camerei¹³⁷. Când, în mesajul său către noul Parlament, îi saluta pe noii deputați, domnul nu prevedea că din noile Adunări, încetul cu încetul, îi va răsări aceeași opoziție¹³⁸.

Fiindu-i barate căile de manifestare publică, „monstruoasa coalitie” nu putea întreprinde mai nimic. Redusă la tăcere, ea părea înfrântă pentru o bună perioadă de timp. Cu toate acestea, „monstruoasa coalitie” nu murise. Dacă gruparea conservatoare îl ura pe Alexandru Ioan Cuza, mai ales din cauza decretării celor două reforme fundamentale, care îi loveau puternic pozițiile economice și politice, liberalii radicali, de acord în principiu cu aceste reforme, au privit cu îngrijorare instaurarea domniei autoritare, întrucât aceasta însemna negarea principiilor fundamentale ale sistemului parlamentar reprezentativ. Lipsiți de organele lor de presă, prin suprimarea, între altele, a „Românului”, împiedicați să pătrundă în noua Adunare legislativă, lipsiți astfel și de posibilitatea de a lua cuvântul în Cameră, opozanții, și în special radicalii, au recurs din ce în ce mai înverșunat la lupta subversivă, tipărind clandestin ziare precum „Clopotul” de Eugeniu Carada, „Reforma” de Valentineanu, „Constituțiunea” de Pașa, „Revista Dunării”, organ al societății „Progresul”¹³⁹. Ei au acționat pe căi conspirative, nu pentru a reveni la regimul constituțional sau a colabora cu domnitorul, ci pentru răsturnarea acestuia și înlocuirea lui cu un principe străin.

Demisia lui Mihail Kogălniceanu, la 26 ianuarie 1865, a deschis largi perspective conspiratorilor și a accelerat pregătirile de răsturnare. Despărțirea de „arhitectul României moderne” constituia, fără îndoială, o mare greșală din partea domnitorului. Lipsindu-se de sprijinul cel mai energic și inteligent pe care-l avusese, Alexandru Ioan Cuza și-a îngustat considerabil baza sa politică în opera de guvernare, și nu mai putea conta decât pe gruparea liberal-moderată din preajma lui Nicolae Kretzulescu și pe elemente izolate de orientare conservator-moderate¹⁴⁰. Strânși în jurul guvernelor Bosianu și, apoi, Kretzulescu, aceștia s-au dovedit incapabili să stăvilească efectele negative ale unor fenomene mai vechi, fenomene care se agravau neconștient, precum dezordinea din finanțe, abuzurile administrative, tensiunea dintre țărani și marii proprietari, influența nefastă a camarilei, care acaparase funcții importante, folosindu-le în beneficiul ei. Astfel, pe zi ce trecea, deveneau tot mai nemulțumiți moșierii, arendașii, țăranii, burghezii, funcționarii. Domnitorul cunoștea această situație, dar nu o putea schimba, lipsindu-i oamenii leali și corecți care să îi execute dispozițiile. În aceste condiții, în primăvara și vara lui 1865 s-au conturat condiții din ce în ce mai favorabile pentru redeschiderea luptei împotriva lui Alexandru Ioan Cuza, fiind astfel posibilă și începerea reorganizării temeinice a opoziției.

Un rol esențial în reconstituirea, nu numai teoretică, ci și practică, a coaliției l-a avut angajamentul semnat în iunie 1865, prin care fruntașii radicali se obligau să lupte pentru aducerea unui prinț străin în caz de „vacanță a tronului”¹⁴¹. Dar cum s-a ajuns la acest angajament?

Înrăutățirea situației interne a creat premise favorabile relansării activității grupurilor politice ostile domnitorului. Numeroasele suspendări de ziare din primăvara anului 1865, printre care și „Conștiința națională”, ziarul prin care C.A. Rosetti încercase să înlocuiască „Românul”, au oferit conspiratorilor noi motive de a se înfățișa ca apărători ai libertăților și de a-și intensifica acțiunea¹⁴². Liberalii radicali au căutat să reanime alianța lor cu conservatorii, pe baza platformei principelui străin. După multe tratative s-a ajuns la un acord de principiu, asupra țelului urmărit: detronarea lui Alexandru Ioan Cuza și aducerea unui principe străin. Astfel, s-a ajuns la angajamentul din iunie 1865 subscris de radicalii C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, Anastasie Panu, liberal moderatul I. Ghica și conservatorii Gr. Bibescu Brâncoveanu, în casa căruia s-a semnat, D. Ghica, G. B. Știrbei, C. N.

¹³⁷ V. Netea, *op. cit.*, p.281;

¹³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p.384;

¹³⁹ V. Netea, *op. cit.*, p.282;

¹⁴⁰ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.361;

¹⁴¹ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.573;

¹⁴² V. Netea, *op. cit.*, p.282;

Brăiloiu¹⁴³. Punctul lor de vedere, printr-o declarație scrisă, suna astfel: „Subsemnații, considerând situațiunea țării, politică și geografică, și interesele ei dinlăuntru și din afară, și având încă în vedere și voturile date în 1857 de-a dreptul de către națiune, prin subscrierea celor 4 puncte, precum și voturile date de către divanurile ad-hoc din 1857 și de adunarea din țară din 5 ianuarie 1859 - am luat între noi legătura ca, la caz de vacanță a tronului, să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principe străin din o dinastie domnitoare în occident. Astfel ne legăm pe onoare, să votăm un principe străin și să stăruim în acest vot până îl vom dobândi”¹⁴⁴. De ce era nevoie de acest angajament?

Adevărata lui semnificație trebuie pusă în legătură cu faptul că între fruntașii stângii și cei ai drepte nu exista încă suficientă încredere. Prudenți, radicalii, temându-se ca după răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza să nu se ajungă iarăși la o domnie pământească, au vrut să înlăture acest risc, legându-i, pe câțiva dintre virtualii pretendenți la tron din rândurile „monstruoasei coaliții”, printr-un act formal, că vor sprijini înscăunarea unui principe străin.

O dată semnat angajamentul, atât ca idee, cât și organ de execuție, „monstruoasa coaliție” izbutise să ajungă la un punct de vedere unitar și definitiv. De acum înainte rândurile ei se vor spori din ce în ce mai mult, iar zilele de domnie ale lui Alexandru Ioan Cuza se vor scurta în aceeași proporție¹⁴⁵.

Un moment deosebit de important, chiar decisiv în contextul perspectivei confruntării, a fost mișcarea din 3 august. După acest eveniment devenise evident că opoziția era tot mai fermă în acțiunile sale, iar detronarea era doar o chestiune de timp. Mișcarea de la București din 3 august rămâne încă un fapt neelucidat: a fost o simplă „încăierare de piață”, cum apare în documente, soldată însă cu morți și răniți datorită intervenției armatei? A fost inspirată de „monstruoasa coaliție”, care ar fi urmărit în acest fel să verifice trăinicia tronului lui Alexandru Ioan Cuza printr-o mișcare populară? sau a fost organizată de guvern pentru a găsi un prilej de arestare a liderilor opoziției?¹⁴⁶

Cert este că părerile cercetătorilor sunt diferite în această confuză problemă. Astfel, V. M. Russu consideră că plecarea lui Alexandru Ioan Cuza la Ems a încurajat opoziția, mișcarea fiind dovada uneia dintre cele mai serioase încercări de răsturnare a domnitorului¹⁴⁷. În schimb, C. Răutu este de părere că mișcarea a fost o înscenare a guvernului, o diversiune organizată cu scopul de a aresta liderii opoziției¹⁴⁸.

Ce s-a întâmplat în realitate la 3 august? Atunci, în vreme ce Alexandru Ioan Cuza, se afla la băi în străinătate, s-a produs la București o mare manifestație împotriva guvernului, datorită măsurilor luate de primărie de a constrânge negustorii ambulanți să-și vândă mărfurile și produsele în gherete stabile, dar și împotriva introducerii legii monopolului tutunului. Manifestanții au doborât și aprins gheretele întâlnite și au atacat localul primăriei, distrugând mobilierul și o parte din arhivă. Generalul Florescu a făcut apel la armată și, după ce i-a somat pe manifestanți să se retragă, a dat ordin să se tragă în mulțime, fiind uciși 20 de oameni, și mult mai mulți răniți. Faptul că s-au proferat insulte și amenințări la adresa lui Alexandru Ioan Cuza, precum și faptul că s-au răspândit în public un mare număr de afișe și pamflete împotriva sa, printre care și numeroase exemplare din „Clopotul” lui Eugeniu Carada, au determinat guvernul să creadă că mișcarea a fost inițiată și organizată de opoziție, și îndeosebi de liberalii radicali. Consiliul de miniștri a ordonat în aceeași zi arestarea unui însemnat număr de suspecți, printre care și pe C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, N. Golescu, Eugeniu Carada, C. Brăiloiu. Organele de anchetă n-au izbutit totuși să stabilească vinovăția fruntașilor arestați, tribunalul grăbindu-se astfel să-i pună în libertate. Întors de la Ems,

¹⁴³ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.363;

¹⁴⁴ V. Netea, *op. cit.*, p.282;

¹⁴⁵ *Ibidem*, p.282;

¹⁴⁶ V. Stan, *Câteva considerații ...*, p.391-392;

¹⁴⁷ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.544;

¹⁴⁸ C. Răutu, *op. cit.*, p.46;

considerând mișcarea fără însemnătate, Alexandru Ioan Cuza i-a amnistiat pe toți cei arestați și inculpați, voind astfel să pună capăt agitațiilor¹⁴⁹.

Indiferent de către cine a fost organizată, mișcarea din 3 august a fost însă abil exploatată de către conspiratori, care au izbutit să o înfățișeze, cu ajutorul presei străine, ca o manifestare generală a nemulțumirii de care ar fi fost cuprinsă țara împotriva domnitorului. Mișcarea a avut un puternic ecou european defavorabil, Turcia, Austria sau Rusia încercând să demonstreze că în România exista o stare de anarhie, punând problema unei intervenții străine pentru a pune capăt acestei situații. Nemulțumite au fost însă și Franța și Anglia, iar înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza a început să fie considerată o necesitate și la Paris¹⁵⁰, în condițiile în care Franța oficială fusese principala sprijinitoare de până atunci, pe plan diplomatic, a domnitorului¹⁵¹.

Data de 3 august 1865 a reprezentat, fără îndoială, punctul de cotitură în conflictul ce opunea domnitorul și guvernul său „monstruoasei coaliții”, aceasta din urmă căpătând un ascendent deosebit, atât în țară, cât și în străinătate, câștigând tot mai mulți aderenți și dovedind că este capabilă să-și ducă la capăt scopul de mult timp urmărit: detronarea lui Alexandru Ioan Cuza.

4. Realizarea obiectivului final: detronarea lui Alexandru Ioan Cuza

Perioada de 6 luni cuprinsă între mișcarea din 3 august și 11 februarie, când opoziții au reușit să-și îndeplinească obiectivul final, a fost deosebit de agitată. Surprinde însă ușurința cu care domnitorul a tratat evenimentele, în ciuda faptului că fusese informat despre ceea ce se petrecea, dar mai ales modul în care a anunțat că este pregătit să renunțe la tron, moment din care soarta aproape că i-a fost pecetluită.

Dar să revenim la situația creată după 3 august. Trebuie amintit că, în ciuda angajamentului din iunie, după mărturia consulului austriac Eder, radicalii și conservatorii nu au ajuns nici în preajma mișcării din 3 august la o înțelegere categorică și fără dubii în problema succesiunii lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel, conservatorii doreau totuși, contrar angajamentului, un domn ales din rândurile lor, pe când radicalii nici nu concepeau să renunțe la varianta domnului străin. Consulul Belgiei la București, Poumay, sublinia într-un raport din 6 august: „Mr. Bratiano et consorts d'un part, et la boyarrie de Pautre voudrient le renversement du Prince Couza; les premiers voudrient un Prince etranger, les autres un Prince indigene quelconque”. Mult mai târziu, în ianuarie 1869, Brătianu a confirmat existența acestor deosebiri în problema succesiunii lui Alexandru Ioan Cuza¹⁵².

Cu toate aceste disensiuni, opoziția a reușit să se organizeze temeinic în toamnă, la „monstruoasa coaliție” contopindu-se practic întreaga societate „Progresul”, dar și alți oameni politici marcanți. S-a ajuns la o nouă formă de organizare a coaliției, lider al mișcării devenind principele Ion Ghica, fost bei de Samos¹⁵³. Există și un comitet dirigent, format din Lascăr Catargiu, D. Ghica, Gh. Ghica, C.A. Rosetti, Petre Mavrogheni, Ion Cantacuzino, D.A. Sturdza și N. Blaremburg. Pe lângă acesta, exista și un comitet central, în care intrau și membrii societății „Progresul”¹⁵⁴.

Reorganizarea a fost posibilă când s-a ajuns, totuși, la un acord de principiu în ceea ce privește înlocuirea lui Alexandru Ioan Cuza cu un prinț străin, dintr-o familie domnitoare din apusul Europei. A fost însă singurul element comun care a permis colaborarea dintre complotiști, dar fiecare grupare politică vedea în prințul străin un mijloc de a-și realiza obiectivele proprii. În afara acestei probleme, în niciun alt domeniu nu s-a mai putut ajunge la vreo înțelegere, iar deosebirile pronunțate în problemele de politică internă arată că grupările politice care au constituit „monstruoasa coaliție” nu au ajuns la o alianță pentru perspectivă, ci numai la o colaborare temporară, dictată de împrejurări.

¹⁴⁹ V. Netea, *op. cit.*, p.282-283;

¹⁵⁰ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.544-545;

¹⁵¹ V. Stan, *Câteva considerații ...*, p.392;

¹⁵² V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.543;

¹⁵³ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.78;

¹⁵⁴ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.544;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

În toamna anului 1865 situația din țară se agravase foarte mult. Încurajată de scrisoarea noului vizir și de noua atitudine a Franței, „monstruoasa coaliție” și-a strâns rândurile, intensificându-și activitatea. Ion Ghica și C.A. Rosetti au preluat conducerea întregii activități interne, în timp ce I.C. Brătianu a fost trimis în apus, mai ales pentru a vedea dacă marile puteri, și îndeosebi Franța, vor accepta noul fapt împlinit al detronării lui Alexandru Ioan Cuza¹⁵⁵. Ei și-au intensificat campania de critică a domnitorului, imputându-i-se starea gravă a finanțelor, slăbiciunile administrației, influența camarilei, apropierea de politica țaristă, nesustenerea popoarelor vecine care luptau împotriva imperiilor autocrate, intențiile de a fonda în familia sa dinastia autohtonă, legăturile cu Maria Obrenovici. Caracteristica acestei campanii, dusă cu o rară violență, consta în aceea că se amestecau deliberat câteva adevăruri cu o serie de calomnii¹⁵⁶.

Acțiunile opozanților au fost favorizate și de starea de nemulțumire ce cuprinsese cea mai mare parte a categoriilor și claselor sociale. Prima mare categorie de nemulțumiți a constituit-o moșierimea, ale cărei interese politice și economice fuseseră puternic și grav atinse de numeroase reforme, în primul rând cele agrare și electorale. Din nefericire, însă, starea de nemulțumire a cuprins și categoriile care urmau să beneficieze de aceste reforme, dar care nu înțelegeau că era nevoie de o serie de sacrificii pentru o nouă organizare a statului. Cu o deosebită abilitate, adversarii domnitorului s-au folosit de această situație, încercând să unească într-o singură coaliție pe cei nemulțumiți, fapt care, de altfel, se va și realiza.

Prin mesajul adresat Camerei la 5 decembrie, cu prilejul deschiderii noii sesiuni, Alexandru Ioan Cuza a ținut să precizeze atitudinea sa față de agitațiile politice ale opoziției: „Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi nici o împiedicare la orice eveniment care ar putea permite de a consolida edificiul politic la a cărui organizare am fost fericit să contribui, în Alexandru Ioan I, domn al României, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza care a proclamat în Adunarea ad-hoc și Camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, a declarat oficial înaltelor puteri garante când primea și coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresie neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire - însă numai ca un depozit sacru”¹⁵⁷. Alexandru Ioan Cuza își afirma deci, deschis, intențiile de abdicare, încurajând foarte mult opoziția și demoralizând puținii partizani ce-i mai rămăseseră. Prin această declarație, dictată de patriotism și nu de interesele sale, Domnul unirii își hotărâse singur soarta. „De la hotărârea lui de a abdica nu mai fu considerat ca domn. Puțini nu îl trădă” avea să scrie D. Bolintineanu peste câțiva ani¹⁵⁸ detronarea nemaifiind decât o chestiune de timp. I. G. Valentineanu, ziarist contemporan, scria, mai târziu, următoarele: „Cu cât popularitatea lui Cuza Vodă se mărea, mai ales în urma mărețelor acte săvârșite ca domn al românilor, cu atât conspirațiunea ocultă lucra din răspuțeri pentru ajungerea scopului ei de răsturnare”¹⁵⁹.

La 19 decembrie coaliția începu să editeze o publicație intitulată „Revista Dunării” al cărei program politic se rezuma în cuvintele: „Scopul ce au în vedere redactorii acestei reviste, idealul cel urmăresc, este realizarea pe deplin a voturilor divanurilor ad-hoc, expresiune liberă și inteligentă a voinței naționale”¹⁶⁰. Cu alte cuvinte, așa cum se arătase în declarația din iunie, răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza și aducerea unui principe străin. Printre redactorii și colaboratorii revistei se aflau: C. Grădișteanu, George C. Cantacuzino (viitorul președinte al Partidului Conservator),

¹⁵⁵ Gr. Chiriță, *Preludiile ...*, p.365;

¹⁵⁶ *Ibidem*, p.366;

¹⁵⁷ V. Netea, *op. cit.*, p.285;

¹⁵⁸ *Ibidem*, p.285;

¹⁵⁹ N. Adăniloaiei, *Personalitatea istorică a lui Cuza (cu acozia împlinirii a 150 de ani de la marșea sa)*, în „Studii”, XXIII, (1970), nr.5, p.911;

¹⁶⁰ V. Netea, *op. cit.*, p.284;

Constantin Kretzulescu, Ion Ghica, Dimitrie Ghica, Ion Heliade-Rădulescu, C. A. Rosetti, D. Brătianu, Ion C. Brătianu, Vasile Pogor, P. P. Carp¹⁶¹.

La sfârșitul lui decembrie, Brătianu și Carada plecau la Paris pentru a obține sprijinul cercurilor oficiale¹⁶² și pentru a aranja aducerea unui domnitor străin în locul lui Alexandru Ioan Cuza¹⁶³. Acesta, sătul de atâtea neînțelegeri interne, se decisese să abdice peste câțiva ani, fără a se gândi că evenimentele vor lua o cu totul altă întorsătură¹⁶⁴. Deși hotărât să abdice, Alexandru Ioan Cuza înțelegea totuși să-și aleagă el însuși momentul abdicării și forma de retragere.

Cu toate că domnitorul arătase limpede că e dispus să abdice dacă interesele majore ale țării reclamă acest lucru, „monstruoasa coalitiție” și-a intensificat pregătirile pentru a-l detrona cât mai repede. Reprezentanții coaliției, temându-se de reacția spontană a maselor în apărarea lui Cuza, au ales, pentru înlăturarea domnitorului, nu calea legală sau lupta fățișă, ci conspirația nocturnă, cu complicitatea unor comandanți militari din garda palatului. Pe când în Adunare și Senat se dezbăteau problemele grave cu care se confrunta țara și erau aduse unele acuze deschise domnitorului, în întâlniri tainice se stabilea înțelegerea între conjurați, privind eliminarea lui Alexandru Ioan Cuza. Dar totul se făcea departe de lumina zilei, nemaîncercându-se nici măcar o răscoală asemănătoare celei din 3 august, deoarece cauzele de nemulțumire determinate de domnitor nu erau atât de puternice pentru a împinge întreg poporul la o răscoală¹⁶⁵. Hărțuit tot mai insistent de agresivitatea unei opoziții care unise împotriva-i toate personalitățile proeminente, cu excepția lui Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Costache Negri, rău consiliat și servit de cei care îl înconjurau, ponegriț printr-o campanie internă și externă fără scrupule, cu sănătatea serios subrezită, Alexandru Ioan Cuza era profund îngrijorat de viitorul țării, iar gândul retragerii începuse a-l obseda¹⁶⁶.

Stăruie însă o întrebare: de ce făptuitorii actului din 11 februarie 1866, fruntașii opoziției, nu au așteptat sfârșitul de bună voie al acestei greu încercate, dar rodnice domnii, sfârșit a cărui iminență se conturase și mai mult la sfârșitul lui ianuarie, când din guvernul demisionar Nicolae Kretzulescu, domnitorul a acceptat înlocuirea doar a titularilor de la Interne și Război, adică tocmai a celor mai hotărâți și mai devotați dintre miniștrii săi? Motivele sau adversitățile personale par să fi avut o pondere nedeterminată în precipitarea evenimentelor. Altceva i-a îndemnat pe conspiratori să se grăbească. Tratatul început în toamna lui 1865 și declarația din decembrie demonstau clar înțelegerea lui Alexandru Ioan Cuza pentru necesitatea rezolvării chestiunii succesiunii prin aducerea unui prinț străin. Dar, în noile împrejurări, nu mai putea fi vorba de o acțiune concentrată a tuturor factorilor politici interni, în vederea realizării acelui obiectiv neîndeplinit, prevăzut în hotărârile Adunărilor ad-hoc din 1857. Prea mari erau divergențele de opinii, contradicțiile de interese sociale și resentimentele spre a mai permite reconcilierea și cooperarea sub stindardul ultimului din cele patru deziderate naționale ale vremii. Astfel, problema urma a fi rezolvată doar de una dintre părți, care avea să aleagă metoda și momentul pentru a traduce în fapt scopul urmărit¹⁶⁷.

Un fapt este sigur, și anume, acela că spre sfârșitul domniei, Alexandru Ioan Cuza ajunsese aproape izolat, aproape toți oamenii de certă valoare părăsindu-l, iar pe alții, precum Mihail Kogălniceanu, i-a îndepărtat cu brutalitate, astfel încât la începutul lui 1866, în jurul domnitorului au mai rămas oameni lipsiți de valoare, care nu au putut contracara acțiunile opoziției. Astfel, a fost posibilă intensificarea acțiunilor acesteia, în rândurile căreia intrau tot mai mulți nemulțumiți.

Acesta fiind cadrul la care se ajunsese la începutul anului 1866, să vedem acum acțiunile concrete care aveau să se soldeze cu detronarea domnitorului unirii.

¹⁶¹ *Ibidem*, p.284;

¹⁶² V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.547;

¹⁶³ C. Răutu, *op. cit.*, p.71;

¹⁶⁴ *Ibidem*, p.71;

¹⁶⁵ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.77-78;

¹⁶⁶ D. Vitcu, *11 Februarie: Hermeneutica unei pretinse revoluții*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, Iași, XXIX, 1992, p.160;

¹⁶⁷ *Ibidem*, p.160-162;

„MONSTRUOASA COALIȚIE”: GENEZĂ, OBIECTIVE, ACȚIUNI, SEMNIFICAȚIE

Evenimentele din 3 august au arătat că răsturnarea domnitorului nu era posibilă printr-o mișcare de stradă, care ar fi putut determina o intervenție străină, ci printr-o acțiune rapidă, posibilă doar cu ajutorul militarilor. Cum însă de partea lui Alexandru Ioan Cuza se aflau doi generali de mare valoare, Ioan Emanoil Florescu, Ministru de Interne, și Savel Manu, Ministru de Război, un complot ar fi fost dificil de realizat, așa încât complotiștii hotărâră să câștige de partea lor pe câțiva dintre comandanții de unități din București, inclusiv pe comandantul gărzii palatului¹⁶⁸.

Pentru atragerea ofițerilor, dar și a maselor, complotiștii se folosiră de o serie întreagă de argumente, privind, atât sistemul de guvernământ, cât și viața personală a lui Alexandru Ioan Cuza. I se reproșa lui Cuza că instituisese domnia personală, dictatura, i se reproșa scăderea rolului și prestigiului Camerei, starea financiară precară, salariile neplătite cu lunile, deficitele bugetare permanente, goana după împrumuturi, cheltuielile legate de reorganizarea statului, dar se omise că dictatura a fost nevoit să o instituie din cauza obstrucției sistematice a opoziției, care împiedica realizarea marilor reforme, se uita că în Cameră drumul spre o lege rurală și electorală era barat permanent, dar și că de starea financiară erau responsabili, în primul rând, miniștrii de resort¹⁶⁹.

Dacă aceste argumente nu erau suficient de întemeiate, din păcate altele erau fondate. Astfel, i se reproșa că se înconjurase de o camarilă, care izbutise să-i câștige încrederea, și care, folosindu-se de aceasta, făcea trafic de influență și se îmbogățea. În fruntea acesteia se afla Cezar Librecht, directorul general al poștelor și telegrafului, originar din Belgia, și care, foarte abil, ajunsese să aibă o reală putere. Cezar Librecht, prin relațiile sale personale și prin postul ocupat, era însă la curent cu multe dintre acțiunile opoziției și îl informa cu rapiditate pe Alexandru Ioan Cuza. Pe lângă Librecht, veritabilul vârf al „camarilei”, aceasta mai cuprindea două rude ale lui Alexandru Ioan Cuza, pe Docan și pe Cozadini, pe maiorul Pisoțchi, pe șeful cabinetului domnesc Baligot de Beyne, pe prefectul poliției capitalei M. Marghiloman, pe fostul ministru de finanțe Alexandru Cantacuzino, pe agentul României la Paris, Iancu Alecsandri. Li se reproșa că utilizează situațiile lor sau rudenția lor cu principele pentru a face afaceri din care se îmbogățeau. Din păcate, cu rare excepții, precum C. Negi, N. Kretzulescu, L. Steege, ceilalți căutau pe toate căile să se îmbogățească¹⁷⁰. Incontestabil, sub toate raporturile, camarila i-a făcut mult rău lui Alexandru Ioan Cuza, ea fiind și unul dintre motivele cele mai întemeiate și cu mare efect al propagandei adversarilor domnitorului.

Un alt fapt pe care l-a speculat opoziția a fost legătura lui Alexandru Ioan Cuza cu Maria Obrenovici, cu care avea și doi fii, Alexandru și Dumitru¹⁷¹. Toate aceste critici și motive de nemulțumire, abil speculate, impresionau opinia publică.

Nu le-a fost prea greu complotiștilor să atragă de partea lor o parte dintre comandanții de unități din București. Prin influența capilor coaliției, utilizând pe de o parte necesitatea îndeplinirii complete a programului Divanelor ad-hoc, iar pe de altă parte relațiile personale și promisiunile, probabil foarte ademenitoare, în legătură cu cariera militară, se obținu sprijinul unor colonei ca N. Haralambie, I. Călinescu, D. Kretzulescu (chiar fratele primului ministru), N. Gheorghiu, A. Berendeiu, a maiorului D. Lecca care comanda chiar batalionul de vânători ce asigura garda palatului, sau a căpitanilor C. Pilat (ginerelul lui C. A. Rosetti), Al. Lipoianu, Al. Candiano-Popescu, A. Costescu, Mălinescu, Handoca, care acceptară să-și trădeze domnul¹⁷². Acțiunea de ademenire a ofițerilor a fost condusă direct de C.A. Rosetti, care, prin căpitanul Al. Candiano-Popescu, a izbutit să-l atragă pe colonelul N. Haralambie, comandantul unui regiment de artilerie, un ofițer foarte apreciat atât de către domn, cât și de camarazii și subalternii săi. Hotărâtoare pentru orientarea lui N. Haralambie, care avea să devină șeful militar al conspirației, a fost asigurarea lui C.A. Rosetti că însăși populația capitalei va inunda străzile din jurul palatului pentru a cere abdicarea

¹⁶⁸ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.364;

¹⁶⁹ *Ibidem*, p.364;

¹⁷⁰ *Ibidem*, p.364-380;

¹⁷¹ *Ibidem*, p.380;

¹⁷² A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 78; V. Netea, *op. cit.*, p. 284-285; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.380-381;

domnitorului¹⁷³. Rolul militarilor a fost deosebit de important. Cea mai mare parte a garnizoanei capitalei fusese câștigată de complotiști, la fel ca și garda palatului¹⁷⁴.

Din ianuarie lupta pentru detronare intră în faza decisivă, având loc o intensificare a activității complotiștilor.

Ziarul clandestin „Clopotul”, care făcea apel la asasinat și revoltă, era răspândit noaptea, iar prin scrisori și afișe se anunța că la 24 ianuarie va fi revoluție¹⁷⁵. La acea dată, care reprezenta aniversarea Unirii, avu loc un bal la teatru, unde, deși baronul de Offenbach, consulul Rusiei, îi anunță pe miniștri să nu-l lase pe domnitor să meargă, de frica unui atentat, Alexandru Ioan Cuza, nepăsător și fatalist, nu ascultă de sfat, mergând la teatru unde a stat până la ora 2 A.M. În aceeași seară, consulul italian, cavalerul de Strambio, îi spunea lui Alexandru Papadopol-Calimah: „Domnule ministru, țara voastră stă pe un vulcan; regret că sunt consul și nu pot să vă spun mai multe”. Cu toate acestea, aniversarea Unirii a trecut în liniște. Deși a doua zi Alexandru Papadopol-Calimah raporta cele spuse de Strambio lui Cuza, domnitorul nu a putut fi scos din nepăsarea lui¹⁷⁶.

Alexandru Ioan Cuza face însă jocul complotiștilor, la 30 ianuarie, când, deși respinsese demisia din 26 ianuarie a guvernului, înlocuiește pe titularii de la Interne și Război, Ion Em. Florescu și Savel Manu, adică exact persoanele devotate și care l-ar fi putut ajuta¹⁷⁷. Era o eroare politică, îndemnând și mai mult complotiștii să treacă la acțiunea finală. Era clară intenția lui Alexandru Ioan Cuza de a nu se opune oricărei încercări de detronare.

La începutul lui februarie pregătirile conjurațiilor erau terminate, așteptându-se avizul lui I.C. Brătianu¹⁷⁸, plecat în străinătate încă din decembrie pentru a obține consimțământul lui Napoleon al III-lea.

La 8 februarie, când se aniversau 7 ani de la intrarea lui Alexandru Ioan Cuza în București, se dădu un alt bal la Curte, dar conjurații se temură să execute planul de detronare sau chiar asasinarea domnitorului, amânând pentru noaptea de 10 spre 11 februarie¹⁷⁹. În ziua de 10 februarie 1866, pe la orele 16, cei trei șefi militari ai complotului, coloneii N. Haralambie, D. Kretzulescu și maiorul D. Lecca s-au întâlnit la domiciliul căpitanului Al. Candiano-Popescu. Au fost stabilite ultimele dispoziții în privința mișcării¹⁸⁰.

În seara zilei, pe la orele 19, Gh. I. Dogărescu, un tânăr transilvănean din serviciul lui Cezar Bolliac, fu trimis de acesta din urmă cu o scrisoare către Cuza, în care îl anunța pe domnitor de complot și de iminența unui atac asupra Palatului. Principele chemă pe comandantul pieței, colonelul Zefcari, și pe șeful siguranței, I. G. Valentineanu. Aceștia însă îl asigură că un asemenea atac sau o revoluție nu puteau avea loc, poporul fiind liniștit. În această situație, Alexandru Ioan Cuza dădu doar ordinul de a se dubla garda palatului, dar aceasta era deja câștigată de adversari¹⁸¹.

Noaptea, ofițerii care se întâlniseră acasă la Al. Candiano-Popescu împreună cu alți membri ai conspirației s-au întâlnit la restaurantul „Hugues”, așa cum făceau de obicei. La masă apărură și maiorul Librecht, omul de încredere al lui Cuza. Când acesta s-a plâns că nu a găsit un soldat capabil să-i îngrijească caii, Candiano a avut curajul să-i spună: „ai răbdare până mâine dimineață că am să-ți trimit un soldat să te păzească, cum n-ai fost păzit niciodată, atât calul, cât și dumneata”. Maiorul Librecht i-a strâns mâna lui Candiano „pentru fagăduiala dată”, fără a analiza în profunzime cele spuse și fără a bănui ceea ce urma să aibă loc. Într-o altă cameră a restaurantului „Hugues”, alți membri ai conspirației îl rețineau la masă, la un joc de cărți, spre a-i distra atenția,

¹⁷³ V. Netea, *op. cit.*, p.285;

¹⁷⁴ V.M. Russu, *Monstruoasa ...*, p.547;

¹⁷⁵ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.383;

¹⁷⁶ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.80;

¹⁷⁷ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.383;

¹⁷⁸ V. Netea, *op. cit.*, p.286;

¹⁷⁹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.81;

¹⁸⁰ Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viață-mi*, vol.I., Ed. Eminescu, București, 1998, p.15;

¹⁸¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.384;

pe Alexandru Beldiman, șeful poliției, pe care l-au îmbătat, astfel că în zorii zilei, în loc să îl apere pe Alexandru Ioan Cuza, „zăcea mort de beție”¹⁸².

Complotiștii, spre a îndepărta orice bănuială, organizează acasă la C.A. Rosetti o recepție, luminile fiind aprinse toată noaptea¹⁸³. Iscusitul agitator, spre a legitima intrarea și ieșirea deosebitelor persoane din conspirație, care veneau să-l întâlnească, născocise această ingenioasă manoperă¹⁸⁴.

La ora 2 noaptea, Candiano împreună cu colonelul Haralambie au plecat de la restaurantul „Hugues” la cazarma de la Malmaison. Acolo se aflau regimentul comandat de Haralambie și batalionul de vânători aflat sub comanda maiorului Lecca. O unitate comandată de colonelul D. Kretzulescu se afla în cazarma lui Alexandru Ioan Cuza. Trupele de sub comanda lui Haralambie și Lecca se adunaseră, în capul coloanei urmând să se afle batalionul de vânători, dar maiorul Lecca a mai rămas în cazarmă pentru a da diverse ordine. Colonelul Haralambie a considerat această întârziere o trădare din partea lui Lecca și, pierzându-se cu firea, l-a trimis pe Candiano să ordone destrămarea bateriilor de artilerie. Candiano n-a dat curs acestui ordin. Păstrându-și calmul, a preluat batalionul care trebuia să fie comandat de Lecca și a ordonat plecarea în oraș. În același timp, i-a comunicat lui Haralambie că în fruntea trupelor în marș se află maiorul Lecca. Batalionul de vânători parcursese o jumătate de kilometru când, în sfârșit, a apărut Lecca și a preluat comanda acestuia. „Dacă n-aș fi avut inspirația să bravez starea psihologică ce chinuia pe nobilul, lealul, dar nehotărâtul Haralambie și dacă l-aș fi ascultat să ordon destrămarea bateriilor, astăzi, 11 februarie, în loc să fie scris în istoria românilor o mare izbândă, ar fi fost înscris ca o mare nenorocire”, își amintea Candiano lucrurile de atunci, dar din punctul său de vedere¹⁸⁵.

Trupele, în frunte cu ofițerii conspiratori, ajunseseră la palat. Aici, un grup de ofițeri și civili intrară în palat, și pătrunseră cu forța în camera în care dormea Alexandru Ioan Cuza. Deși înarmat, acesta nu s-a opus când i s-a cerut abdicarea, el semnând-o pe spatele căpitanului complotist C. Pilat¹⁸⁶. În seara aceleiași zile, fostul domnitor trecea granița către Brașov¹⁸⁷, având tăria de caracter de a exclama: „Să dea Dumnezeu să fie țării mai bine fără mine, decât cu mine. Să trăiască România!”. Domnia lui, atât de glorioasă și zbuciumată, reprezentând etapa cea mai importantă în procesul de făurire a statului modern român, se sfârșise.

Concluzii: semnificațiile „Monstruoasei coaliții”

„Monstruoasa coaliție” își dusese planurile până la capăt, detronându-l pe cel care a pus bazele societății românești moderne. Era, poate, un fapt firesc și logic în situația de atunci, dar merita oare Alexandru Ioan Cuza un astfel de sfârșit al domniei?

La argumentele aduse de unii, că detronarea ar fi fost dorită de întreg poporul, Nicolae Kretzulescu își întâmpina preopinienții cu o întrebare retorică, rămasă fără răspuns: „Dacă, într-adevăr, autorii lui 11 februarie erau convinși de acea ură, de acea disperare, de acea indignare a poporului și armatei, pentru ce să se ascundă în întunericul nopții și să nu se pună în lumina soarelui în capul acelui popor și să facă o revoluție ?”¹⁸⁸.

Cine a avut, totuși, rolul principal în detronarea lui Alexandru Ioan Cuza? La această întrebare punctele de vedere ale cercetătorilor sunt diversificate. În scrierea comemorativă „Lui C.A. Rosetti la o sută de ani de la nașterea sa (1816-1916)”, redactată de A. Ștefanescu-Galați, sub supravegherea a doi dintre cei mai devotați amici ai lui Rosetti, Emil Costinescu și I.G. Bibicescu, se afirmă că

¹⁸² Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p.15;

¹⁸³ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.384;

¹⁸⁴ Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p.384;

¹⁸⁵ *Ibidem*, p.15-16;

¹⁸⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p.385;

¹⁸⁷ A.D. Xenopol, *op. cit.*, p.83;

¹⁸⁸ apud D. Vitcu, *11 Februarie: Hermeneutica ...*, p.164;

Rosetti „a luat asupra lui organizarea mișcării de răsturnare” a lui Alexandru Ioan Cuza, și în casa lui s-a alcătuit planul care a dus la detronarea domnului Unirii¹⁸⁹.

Biograful lui I. Ghica, D. Păcurariu, citându-i pe A.D. Xenopol și N. Iorga, revendică însă acest rol pentru fostul funcționar de Samos, afirmând că acesta a fost „la un moment dat principalul animator” al acțiunii de răsturnare, la înfăptuirea căreia a avut „o contribuție decisivă”¹⁹⁰.

C.C. Giurescu împarte rolurile între I.C. Brătianu, însărcinat cu pregătirea părții diplomatice a aducerii unui prinț străin, și C.A. Rosetti cu sarcina de a conduce complotul intern¹⁹¹.

În alte scrieri se citează printre inițiatori Dumitru Ghica, Anastasie Panu, Gheorghe Știrbei și Lascăr Catargiu¹⁹².

Așadar, „monstruoasa coaliție” a reușit să pună capăt uneia dintre cele mai importante domnii ale întregii noastre istorii. Cu toate acestea, detronarea lui Alexandru Ioan Cuza este o consecință normală a puternicelor frământări politice ale vremii, dar și a reformelor din timpul domniei sale, reforme care au dat naștere la noi cerințe, de care domnitorul nu mai putea răspunde. Acesta a fost și elementul de care s-au cramponat autorii detronării, încercând astfel să dovedească că înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza fusese dreaptă și necesară.

Judecat, din dublă perspectivă, internă și externă, actul politic de la 11 februarie 1866 rămâne pentru noi ceea ce a fost în realitate, și nimic mai mult, o lovitură de stat, și nicidecum o revoluție, cu atât mai puțin națională. A-l eticheta altfel și a-i supradimensiona caracterul, înseamnă a diminua semnificația binecunoscutelor fapte împlinite, înscrise în calendarul istoriei românilor, începând cu 24 ianuarie 1859¹⁹³.

După aprecierea lui Titu Maiorescu, unul dintre viitorii sfetnici ai lui Carol I, Alexandru Ioan Cuza, „liber ales de națiunea din cele două principate” și realizator de mari reforme, „merita o soartă mai bună”, actul răsturnării sale fiind „greu de justificat”. „Oricum ar fi și oricâte circumstanțe atenuante s-ar admite pentru răsturnarea lui Cuza, modul cum s-a realizat această răsturnare rămâne condamnatibil”¹⁹⁴. Încercarea de justificare făcută de C.A. Rosetti prin articolul din „Românul” de la 17/29 februarie 1866, căreia mai târziu aveau să-i urmeze un număr de 11 epistole politice adresate fostului domnitor, n-a convins astfel pe nimeni, actul de la 11/23 februarie, investit de el cu caracterul de „act măreț și sublim”, rămânând doar ceea ce a fost considerat întotdeauna: un act care s-ar fi putut evita¹⁹⁵.

¹⁸⁹ V. Netea, C.A. Rosetti, Ed. Științifică, București, 1970, p.275;

¹⁹⁰ *Ibidem*, p.276;

¹⁹¹ *Ibidem*, p.276;

¹⁹² *Ibidem*, p.276;

¹⁹³ D. Vitcu, *11 Februarie: Hermeneutica ...*, p.188;

¹⁹⁴ V. Netea, *op. cit.*, p.289;

¹⁹⁵ *Ibidem*, p.289.

SABIA SCURTĂ M 1907 BEBUT - O RELICVĂ A TRADIȚIEI ARMELOR ALBE ÎN EPOCA RĂZBOIULUI MODERN

Mihai TUDOSĂ*

Rezumat: Scopul acestui studiu este aducerea în lumină a unei arme deosebite atât prin detaliile sale de construcție, cât și prin data considerată anacronică a intrării sale în dotare, respectiv prin durata scurtă de aflare în serviciu a acesteia: sabia scurtă/pumnalul M1907 Bebut. Punctul de pornire al cercetării a fost constituit de oportunitatea studiului celor câteva exemplare din colecțiile Complexului Muzeal Național Neamț, rămase în România prin prisma participării trupelor ruse la campania românească din 1916-1917¹ și ulterior dezarmarea trupelor bolșevizate ori chiar vinderea/dăruirea acestora românilor, fenomen relativ des întâlnit în iarna anilor 1917-1918². Aceasta se remarcă prin detaliile sale de construcție (armă hibridă – sabie cu două tăișuri), cât și prin adoptarea la începutul secolului XX, o raritate în contextul în care săbiile ieșiseră din dotarea militarilor pedestri din armatele Europei Vestice de aproape un secol în acel moment, de altfel fiind folosită pentru doar un deceniu. Studiul va avea în vedere originile armei, locurile și modalitatea de fabricație, utilizatorii săi și apariția sa în imagini de epocă.

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Primul Război Mondial, Războiul Civil Rus, armata rusă, armă albă, sabie scurtă, pumnal

Abstract: The aim of this study is to highlight a cold steel weapon which stands out by its details, as well as by the anachronistic date of its issue and its short period of official use: M1907 Bebut short sword/dagger. The starting point of the research was the opportunity of studying the few specimens from the collections of the Neamț National Museum Complex, linked to Romanian history by its participation of the Russian Army in the Romanian Campaign of 1916-1917 and the latter disarming of the Bolshevik troops or even selling/gifting it to the Romanians, a relatively common appearance in the winter of 1917-1918. The weapons stand out by its construction details (hybrid weapon –double edged sabre), as well by its issue at the beginning of the 20th century, a rarity in the context of swords being left out of the common equipment of the foot soldiers from the Western European armies by almost a century in that point, furthermore being officially used for just a decade. The study will cover the origins of the weapon, the places and production steps, its users and its apparition in photographs and other graphic works.

Keywords: The Russian Empire, The First World War, The Russian Civil War, The Russian Army, cold steel weapons, short sword, dagger, M1907 Bebut

Pentru început, consider necesară o definiție etimologică și terminologică, urmată de o scurtă trecere în revistă a istoricului folosirii armelor albe în armatele europene. Cuvântul Bebut provine din limba persană, *behbud* – بهبود, la rândul său cu substrat turcic, din rădăcinile بك *bek* (îndoit) și بوت *but*³ (coapsă, cuvânt întâlnit și în limba română, folosit la descrierea respectivei părți anatomice a animalelor rumegătoare)⁴, cuvântul putând constitui o referință atât forma obiectului, cât și la modalitatea de purtare a acestuia. Originea sa nu este certă, însă popularizarea acestei arme este

* Muzeograf, Complexul Muzeal Național Neamț, Expert Arme de foc, atestat M.C., Doctorand, Facultatea de Istorie UAIC Iași.

¹ Numărul maxim de militari ruși aflați în România, pe front și în spatele acestuia, a fost estimat la aproximativ 1.000.000. După Victor Atanasie et al., *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979, p. 250.

² Vasile Scârnci, *Viața și moartea în linia întâi. Jurnal și însemnări de război 1916-1920, 1941-1943*, București, Editura Militară, 2013, p. 75.

³ *Бѣбѹт*, în В. Ф. Новицкого (ed.), *Военная энциклопедия*, Петроград, Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.

⁴ Vasile Breban, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1966, p. 69.

atribuită popoarelor caucaziene. Cu toate acestea, atunci când se aduce în discuție subiectul armelor albe din Caucaz (preluate ulterior cuceririlor/colonizărilor ruse din prima jumătate a secolului al XIX-lea și de către cazaci, ceea ce a dus la o apropiere geografică și respectiv la o mai bună cunoaștere în spațiul european), Bebutul apare ca o „rudă săracă” ori versiune rară/excentrică a binecunoscutelor pumnale cu lamă dreaptă kindjal sau qama, numite la rândul lor săbii/spade scurte de către unii autori. Inițial, acestea erau specifice populațiilor din zonele muntoase ale Caucazului, devenite sinonime cu imaginea marțială a georgienilor, cerchezilor și cazacilor și beneficiau de o dublare la nivel imaginar cu cea de putere și moștenire, fiind bogat decorate în cazul persoanelor cu funcții înalte în aparatul militar ori administrativ, adeseori transmise din generație în generație și privite ca cea mai de preț avere a unui bărbat⁵.

Spadele, caracterizate prin lama de formă dreaptă, cu două tăișuri și vârf ascuțit, caracteristici adaptate pentru tăiere și împungere, își au originile în Epoca Bronzului⁶ și au constituit probabil primele arme create cu scopul de a fi folosite exclusiv împotriva altor oameni, nefiind potrivite pentru vânătoare ori alte activități. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț păstrează un exemplar deosebit de valoros de spadă din Epoca Bronzului Mijlociu, descoperită în 2006 la Piatra Șoimului⁷. Ulterior, pe scena războinică a Europei și-a făcut apariția și sabia, armă caracterizată prin lama curbată, cu un singur tăiș, de obicei orientat spre exterior, adusă de popoarele stepelor⁸. Spada a dominat Europa Evului Mediu, fiind legată de originea cavalerilor în armuri grele, sabia fiind populară inițial în cadrul cavaleriei ușoare și devenind tot mai răspândită odată cu generalizarea armelor de foc și părăsirea armurilor complete. Încă de la început, spada și ulterior sabia a constituit totodată un simbol de putere, asociat cu tagma războinicilor și a conducătorilor, fiind folosită și astăzi în scop ceremonial de către suverani ori ofițeri.

Infanteria de linie a fost prima care a renunțat la armele albe cu lamă lungă, odată cu răspândirea baionetelor, care transformau la nevoie muscheta ori pușca într-o sulită contra șarjelor de cavalerie sau chiar în lupta corp la corp cu alte trupe pedestre. Totuși, regăsim acest tip de armă în varianta de sabie scurtă de infanterie, în special în dotarea unor trupe de specialiști, spre exemplu în cea a grenadierilor din timpul Războaielor Napoleoniene. Ulterior, armele albe pentru trupele pedestre cuprind un grad utilitar tot mai pronunțat. Cel mai bun exemplu îl constituie tesacele⁹, săbii scurte și relativ grele, cu lama groasă, folosite de către artileriști și pionieri asemenea unor macete, pentru curățarea terenului prin doborârea lăstărișului și a arborilor mici în vederea utilizării lemnului la construcții ori desfășurarea unor lucrări de amenajare; totodată, tesacul se regăsea în dotarea militarilor din trupele de jandarmi, muzici militare sau chiar corp sanitar, probabil ca variantă alternativă de echipare a sabiei. Apariția lui în dotarea milițiilor și gărzilor orășenești (trupe destinate pazei localităților pe timp de război, care foloseau îndeosebi armamentul retras de la militarii combatanți) din perioada Războiului de Independență¹⁰ constituie un argument în plus asupra caracterului demodat, nepotrivit noului mod de a duce războiul. De altfel, în conflictele din epocă, armele albe de infanterie erau folosite din ce în ce mai rar, șarjele de baionetă având un efect mai mult moral, de punere a inamicului pe fugă, luptele corp la corp fiind tot mai rare, spre exemplu

⁵ John Frederick Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, New York, NY, Bombay, Calcutta, Longmans, Green and Co., 1908, p. XXXVI, 11-12, 505.

⁶ Helle Vandkilde, *Culture and Change in Central European Prehistory*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007, p. 122.

⁷ Roxana Munteanu, Gheorghe Dumitroaia, *Spada de bronz de la Piatra Șoimului*, în *Memoria Antiquitatis*, XXV-XXVI, 2008-2009, Piatra-Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 2009, p. 325.

⁸ Călin Cosma, *Seventh-eighth-century Swords, Sabres, and Backswords Discovered in Transylvania, Maramureș, and the Romanian Banat*, în *Slovenská Archeológia*, LXVI-1, 2018, p. 27-28.

⁹ Cornel I. Scafeș et al., *Armata Română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, București, Total Publishing, 2003, p. 46.

¹⁰ ***, *Albumul Armatei Române*, București, Stab. M. B. Baer, 1873, *passim*.

SABIA SCURTĂ M 1907 BEBUT - O RELICVĂ A TRADIȚIEI ARMELOR ALBE ÎN EPOCA RĂZBOIULUI MODERN

în fazele finale ale Războiului Civil American fiind tratate 922 de răni cauzate de săbii și baionete dintr-un total de 246.712, corespunzătoare unui procent de 0,37% din total¹¹.

**Stânga – infanterist, Țara Românească, perioada Regulamentelor Organice, dotat cu sabie scurtă (din *Uniformele Armatei Române 1830-1930*, București, Muzeul Militar Național).
Centru, dreapta – militari români dotați cu tesace, începutul anilor 1870 (din *Albumul Armatei Române*, București, Stab. M. B. Baer, 1873).**

Apropiindu-ne de subiect, tranziționăm către Imperiul Rus, care, la începutul secolului trecut, cuprindea 20 de milioane de kilometri pătrați, avea o populație de 170 milioane de suflete și era condus în mod autocratic de Țarul Nicolae al II-lea, care sărbătorise în 1913 300 de ani de conducere a dinastiei Romanov¹². După războiul pierdut în fața Japoniei în Extremul Orient în 1904-1905 și revoluția care i-a urmat îndeaproape, în Imperiu a început o amplă campanie de modernizare a armatei și industrializare. Adoptarea noii arme poate fi considerată drept efect direct al învățămintelor rusești din războiul pierdut cu Japonia, astfel: doctrina folosirii mitralierelor a fost modificată substanțial, noua invenție nemaifiind privită drept o armă de artilerie, ci de suport cu foc a infanteriei, drept pentru care s-a recurs la îmbunătățiri a mitralierei grele de serviciu sistem Maxim și la creșterea mobilității acesteia prin diferite sisteme cu roți și atelaje; pe de altă parte, deși militarii au început să fie pregătiți mai bine în tirul cu arma, tradiționaliștii din aparatul decizional rus, dar și experiența luptelor cu japonezii din tranșee la Port Arthur, a făcut ca pregătirea în lupta corp la corp să fie la rândul său privită cu atenție, infanteriștii cu puști fiind îndemnați să își țină baionetele întotdeauna fixate la arme¹³.

În acest context, se poate deduce că adoptarea armei M 1907 Bebut a avut în vedere creșterea mobilității și eficienței luptei corp la corp a mitralierelor, jandarmilor, artileriștilor (cu excepția artileriei de munte și a artileriei călare) și a cercetașilor călări atașați unităților de

¹¹ Joseph K. Barnes (coord.), *Medical and Surgical History of The War of The Rebellion*, Part III, Volume II, *Surgical History*, Washington, Government Printing Office, 1883, p. 685-686.

¹² Nik Cornish, Andrei Karachtchouk, *The Russian Army 1914-18*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2001, p. 3.

¹³ Robert Forczyk, *1914-1915. German Infantryman versus Russian Infantryman*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2015, p. 30-31.

infanterie. Astfel, Bebutul a constituit o variantă ușoară și ieftină de echipare față de săbiile folosite anterior de categoriile de trupe de mai sus, fiind totodată mai ușor de purtat și chiar de folosit, economisind totodată revolverele, o variantă tot mai populară de echipare a mitralierilor și artileriștilor în Europa epocii Marelui Război. Este important de menționat că Bebutul nu a fost ultima armă albă cu lamă scurtă adoptată în epoca Marelui Război, exemple mai târzii fiind tesacul de pionieri M1915 folosit de armata austro-ungară¹⁴ ori cuțitele de tranșee des întâlnite pe Frontul de Vest¹⁵, care se deosebesc totuși de obiectul prezentului studiu prin caracterul utilitar, respectiv prin cel de adaptare la condițiile războiului de poziție.

Bebutul M1907 a fost fabricat la două uzine metalurgice: Uzina din Arti (*Artinski Zavod*), Districtul Artinsk, Oblastul Sverdlovsk, în zona Munților Urali, fondată în 1835 de către Pavel Petrovici Anosov, inginer minier și metalurgist rus, specializată inițial în producția de unelte agricole¹⁶, respectiv uzina din Zlatoust (*Zlatoustski Zavod*), regiunea Celiabinsk, dincolo de Urali, fondată în 1754 și transformată începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea în principalul producător de arme albe pentru armata rusă¹⁷. Specialiștii uzinei din Zlatoust erau deja familiarizați cu modul de fabricare a armelor orientale și chiar caucaziene, unii fiind trimiși în 1831 la Tiflis (vechiul nume al orașului Tibilisi) pentru a învăța secretele de fabricare a oțelului Damasc de la un anumit Eliazaroff¹⁸.

Din punct de vedere al construcției, Bebutul M1907 este o armă hibridă prin dimensiunile sale (lungime totală 63 cm, lungimea lamei 44 cm, lungime mâner 15 cm, lățime maximă 6 cm, lungime teacă 48 cm), relativ asemănătoare săbiilor scurte și tesacurilor din secolul al XIX-lea, cât și prin detaliile de construcție – armă curbă, dar cu două tăișuri, păstrând totodată mânerul de tip caucazian, caracteristici specifice pumnalelor. De altfel, lucrările consultate îi atribuie diferite denumiri, majoritatea alegând termenul *cuțit curbat* sau *pumnal*, existând și surse care îl descriu drept *Kindjal*¹⁹ (sugerând ideea unei simple variante militarizate a pumnalului georgian), *Bebut Kindjal*²⁰ sau chiar *tesac*²¹. Curbura și ascuțișul pe ambele părți poate fi o reminiscență a stereotipurilor caucaziene care vizau caracterul nebărbătesc al înjunghierilor²².

¹⁴ Zoran Markov, Dragutin Petrović, *Cold Arms*, Gradski Muzej Vršac, Muzeul Banatului Timișoara, Vršac, Ed. Tuli, 2012, p. 61.

¹⁵ Stephen Bull, *Encyclopedia of Military Technology and Innovation*, Westport, CT, Greenwood Publishing Group, 2004, p. 70.

¹⁶ Дмитрий Антонович Прокошкин, Павел Петрович Аносов 1797-1851, АН СССР, Наука, 1971, p. 235.

¹⁷ *About Company*, în *Zlatoust Factory*, <https://factory-zlatoust.com/company-en>, accesat la 25.11.2025.

¹⁸ John Frederick Baddeley, *op. cit.*, p. 150.

¹⁹ Zoran Markov, Dragutin Petrović, *op. cit.*, p. 60-61.

²⁰ *Russian M1907 Bebut Kindjal. Imperial Army Short Sword*, în *Bygone Blades*, <https://www.bygoneblades.com/buy-russian-m1907-bebut-kindjal-imperial-army-short-sword>, accesat la 25.11.2025.

²¹ *Tesac rusesc Bebut*, în *Muzeul Țimutului Cahul*, <https://muzeulcahul.md/exponat/tesac-rusesc-bebut/>, accesat la 25.11.2025.

²² John Frederick Baddeley, *op. cit.*, p. 150.

Stânga: Bebut M1907; centru: bebut civil; dreapta: pumnal kindjal militar M1904.

În continuare, putem observa diferențele dintre un M1907 Bebut, un bebut civil fabricat în Rusia²³ și un pumnal kinjal militar (M1904, aflat în dotarea cazacilor din Kuban din Garda Imperială)²⁴, respectiv putem insista asupra caracteristicilor de construcție a primei arme. În linii generale, putem observa că Bebutul militar se deosebește de variantele civile de bebut ori kindjal prin lungimea mai mare, cât și printr-o construcție mai robustă și simplă, prin prisma caracterului său utilitar și a destinației neofițerești ori de gardă. Deși este o armă militară standardizată, destinată soldaților și subofițerilor, lucrătura acesteia este atentă și include chiar mici înfrumusețări precum niturile acoperite cu semisfere din alamă și ornamentul în formă de ghindă de la capătul buterolei. Lama este una *full tang*, fiind continuată până la capătul mânerului, iar oțelul folosit este unul calitativ și elastic, prelucrat prin laminare, forjare, călire și revenire. Lama prezintă două șanțuri longitudinale pe circa 60% din lungime, despărțite de o nervură la mijloc. Acestea sunt uneori numite popular canale de scurgere a sângelui, însă de fapt rolul acestora era de a ușura arma, oferindu-i totodată elasticitate și un profil de rezistență. Cuprinde marcaje pe baza lamei, pe partea stângă, cu producătorul (litere aranjate circular, având în mijloc vulturul bicefal rus) și anul de producție, alături de alte marcaje de producător/inspecție (litere simple sau timbrate cu o coroană), prezente pe partea dreaptă a lamei.

Plăselele mânerului sunt realizate din lemn de mai multe esențe. Cele deschise la culoare sunt, cel mai probabil, mesteacăn siberian, folosit în mod tradițional de manufacturile ruse pentru

²³ *Bebut Stepnoi Tyulpan*, în *Timofey Antonevich*, <https://antonevichknife.com/bebut-stepnoi-tyulpan/>, accesat la 26.11.2025.

²⁴ *RUSSIAN WWI PATTERN 1904 IMPERIAL GUARD KUBAN COSSACK KINJAL*, în *Regimentals*, <https://regimentals.co.uk/shop.php?code=82905>, accesat la 25.11.2025.

paturile armelor de foc²⁵, existând și surse care indică nucul caucazian pentru cele mai închise la culoare²⁶. Teaca este realizată din două bucăți de lemn de esență moale acoperite cu piele, având la capete întărituri din alamă, cât și un inel de prindere a unui cârlig pentru așezarea la centură. Majoritatea cuprind și marcaje de unitate și/sau de magazie pe întărirea inelului.

Bebutul M1907 din patrimoniul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, nr. inv. 3615.

Cele două Bebuturi din colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț se prezintă într-o stare bună de conservare, lipsindu-le doar cârligele de prindere la centură. Primul în ordinea fabricației, având nr. de inventar 3615, a fost produs la Arti în anul 1912. Mânerul a fost protejat cu un strat de lac, ceea ce i-a oferit o nuanță de culoare mai închisă, iar lama pare că a fost brunată pentru protecție contra oxidării. Următoarea piesă, având nr. inv. 3383, a fost fabricată tot la Uzinele din Arti, în anul 1915. Lama nebrunată a fost ascuțită în repetate rânduri post-producție, păstrând urme de zgârieturi aferente acestor operațiuni, iar mânerul păstrează culoarea naturală de mesteacăn siberian. Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu-Neamț păstrează, la rândul său, un exemplar în stare bună de M1907 Bebut. Acesta se remarcă, pe lângă lama brunată și mânerul dintr-o esență lemnoasă de culoare închisă, prin fabricarea sa în cadrul uzinei din Zlatoust în 1917, constituind astfel o piesă târzie.

²⁵ Baity Pera, *Pușca și carabina 7,62 mm Md. 1891 (M91 Mosin Nagant) în Armata Română*, în Ioan Găucan (ed.), *Armele. Istorie, Poveste, Pasiune*, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2021, p. 115.

²⁶ *Bebut*, în *Kizlyar Extreme*, <https://exklusivmesser.ch/comb-knives-art-series/bebut>, accesat la 25.11.2025

SABIA SCURTĂ M 1907 BEBUT - O RELICVĂ A TRADIȚIEI ARMELOR ALBE ÎN EPOCA RĂZBOIULUI MODERN

Bebutul M1907 din patrimoniul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, nr. inv. 3383.

Bebutul M1907 din patrimoniul Muzeului de Istorie și Etnografie Târgu Neamț.

Imaginile calitative de epocă în care apar militari ruși nu sunt numeroase. De asemenea, pozițiile aplecate, chircite ori chiar culcate ale militarilor, majoritare în fotografiile de front (fie ele regizate ori realizate chiar în preajma acțiunii) și cvasiuniversale în fotografiile din tranșee, dar întâlnite și în fotografiile de grup, corelate cu numărul mai redus al mitralierelor și respectiv mitraliorilor ruși față de cei germani ori francezi²⁷, fac arma M1907 Bebut o apariție rară. Una

²⁷ M. V. Oskin (Tula) *MACHINE GUN OF THE RUSSIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR: INFANTRY AND CAVALRY FIRE TACTICS*, în <https://memo-random.net/katalog/interesnye-stati/m-v-oskin-tula-pulemet-russkoy-armii-v-pervoy-mirovoy-voynе-ognevaya-taktika-pekhoty-i->

dintre cele mai celebre apariții ale sale se regăsește într-un afiș de propagandă pentru încurajarea populației în achiziționarea obligațiunilor de război²⁸. Cel mai probabil, afișul a fost creat și distribuit în anul 1916, când a început înscrierea populației la împrumuturile de stat cu dobânda de 5,5% pentru nevoile armatei, operațiune de anvergură, la popularizarea căreia a contribuit inclusiv clerul²⁹. De asemenea, se pot observa câteva exemplare în această fotografie de grup a unei companii de mitraliori ruși în ținute de front³⁰. Una dintre cele mai calitative imagini provine de pe Frontul de Est, datată circa 1916, prezentând o echipă de mitraliori ruși care deservește o mitralieră americană M1895 Colt „Potato Digger”, Bebutul observându-se cu ușurință la brâul observatorului cu binoclu³¹.

Afiș de propagandă pentru popularizarea obligațiunilor de război.

kavalerii/#:~:text=Spread%20of%20the%20number%20of,%2C%20Russia%20%E2%80%93%20about%204.2%20thousand., accesat la 25.11.2025.

²⁸ Russian poster WWI 042, în Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Russian_poster_WWI_042.jpg, accesat la 25.11.2025.

²⁹ Denis Bulancea, *Clerul basarabean în anii Primului Război Mondial*, în Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015, p. 172.

³⁰ M. V. Oskin (Tula) *MACHINE GUN OF THE RUSSIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR: INFANTRY AND CAVALRY FIRE TACTICS*, în <https://memo-randum.net/katalog/interesnye-stati/m-v-oskin-tula-pulemet-russkoy-armii-v-pervoy-mirovoy-voyne-ognevaya-taktika-pekhoty-i-kavalerii/#:~:text=Spread%20of%20the%20number%20of,%2C%20Russia%20%E2%80%93%20about%204.2%20thousand.>, accesat la 25.11.2025.

³¹ *Browning potato digger*, în *Top War*, <https://en.topwar.ru/65714-kartofelekopalka-brauninga.html>, accesat la 25.11.2025.

Рис. 9. Российская команда пулеметчиков

Fotografie de grup cu mitraliori ruși.

Fotografie cu mitraliori ruși pe Frontul de Est, 1916.

În acest context, sunt valoroase și ilustrațiile din lucrările editate în cadrul Osprey Publishing, colecțiile Man at Arms, care au la bază fotografii și descrieri de epocă. În prima imagine, de la stânga la dreapta, putem observa un subofițer în uniformă de iarnă, aparținând

Regimentul 8 grenadieri Moscova, 1917, autorul descriind Bebutul drept cuțit lung³². Pentru comparație, am alăturat imaginea unui cazac infanterist din Kuban, la care se observă elementele tradiționale ale uniformei (căciula *paphakha*, haina *cerceska*, pelerina de lână *burka* și caftanul), cât și pumnalul Kindjal, cu lama dreaptă și puțin mai mic decât Bebutul, având totuși mânerul aproape identic³³. Totodată, se poate observa cum teaca decorată a pumnalului este protejată prin acoperirea sa cu o fâșie de pânză, ceea ce trimite la originea nobilă ori la funcția înaltă a purtătorului, pe când Bebutul are o construcție mai simplă și identică pentru toate gradele care îl purtau.

Comparație între un subofițer mitralior rus echipat cu M1907 Bebut și un cazac infanterist din Kuban, echipat cu un pumnal tradițional Kinjal.

În mod firesc, armele ruse au fost folosite și în războaiele civile care au urmat disoluției Imperiului Rus, cât și a conflictelor pentru independență ori a componenței primelor armate ale nou-formatelor state, spre exemplu cele din regiunea baltică. În consecință, putem observa un mitralor din Armata Populară Estoniană, aparținând Kalevlaste Maleva, unitate de elită creată inițial

³² Nik Cornish, Andrei Karachtchouk, *The Russian Army 1914-18*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2001, p. 44, planșa C.

³³ *Ibidem*, p. 45, planșa E.

SABIA SCURTĂ M 1907 BEBUT - O RELICVĂ A TRADIȚIEI ARMELOR ALBE ÎN EPOCA RĂZBOIULUI MODERN

din membrii clubului sportiv Kalev din Tallin³⁴. Acesta poartă un echipament eclectic – cască, centură și pușcă-mitralieră Lewis britanică, bocanci americani, Bebutul M1907 fiind practic singurul element autentic rus din echipamentul acestuia. Autorul descrie arma drept pumnal oferit mitraliorilor cu scop de autoapărare. În continuare, putem vedea un subofițer artilerist dintr-o unitate de pe Volga, parte a unui stat efemer, care a ființat în a doua parte a anului 1918 cu ajutorul Legiunii Cehoslovace. Deși uniformă sa este rusească și păstrează Bebutul, pușca este o Arisaka japoneză, importată în timpul conflagrației pentru a suplini nevoia de echipare a imensei armate ruse³⁵. Seria forțelor Albilor este completată cu un soldat dintr-o echipă de transmisiuni-semnalizare în timpul Bătăliei pentru Kiev din august 1919. Uniforma face parte din ajutoarele trimise de către britanici Albilor din Sudul Rusiei, doar epoleții, însemnele de pe braț, Bebutul și cartușiera fiind ruse³⁶. În ceea ce privește trupele Roșii, consider oportună prezentarea unui infanterist din Regimentul nr. 3 Petrograd, unul dintre primele mari unități militare bolșevice, purtând mai multe elemente de tranziție. Autorul descrie Bebutul drept pumnal și afirmă că era purtat de către echipele de mitraliori și cercetași infanteriști³⁷. Bebutul dispare din dotarea oficială a armatelor antementionate la începutul anilor '20, semn al caracterului său depășit, fiind înlocuit cu arme de foc de dimensiuni reduse, conform noilor doctrine militare adaptate războiului modern.

Stânga: mitralor din Armata Populară Estoniană;
centru: subofițer artilerist pe Volga; dreapta: transmisionist în Bătălia Kievului.

³⁴ Toomas Boltowsky, Nigel Thomas, *Armies of the Baltic Independence Wars 1918-1920*, Oxford, UK, New York, NY, Osprey Publishing, 2019, p. 28-29.

³⁵ Mikhail Khvostov, Andrei Karachtchouk, *The Russian Civil War (2), White Armies*, Oxford, UK, 1997, p. 46, planșa G.

³⁶ *Ibidem*, p. 44, planșa D.

³⁷ Idem, *The Russian Civil War (1). The Red Army*, Oxford, Osprey Publishing, 1996, p. 37-38, planșa A.

Furst Units

- 1 Infantryman, 3rd Petrograd City Guard Rifle Regiment, 1918
- 2 Infantryman, Epifan Kovtikh's Detachment, Army of Taman, 1918
- 3 Commander, Naval Infantry Regiment, 1918

Stânga: infanterist din Regimentul 3 Petrograd înarmat cu M1907 Bebut.

În concluzie, putem afirma că Bebutul M1907 a constituit într-adevăr o relictă a tradiției armelor albe în epoca războiului modern. Cu toate acestea, din punct de vedere istoric și cultural, durata scurtă a prezenței sale în dotarea oficială și caracterul său neobișnuit face arma una valoroasă și atractivă pentru colecționari. Calitățile sale de construcție și materialele folosite o fac populară astăzi printre colecționari, fiind vândută la prețuri între 300 \$³⁸ și 800€³⁹. Raritatea imaginilor de epocă ce ilustrează militari care îl poartă întregeste armonios imaginea aproape fantomatică a unei arme albe tradiționale printre militari folosind puști cu repetiție și mitraliere, oferindu-i un pronunțat caracter eclectic.

³⁸ A RUSSIAN IMPERIAL ARMY ARTILLERY M1907 BEBUT DAGGER, IZHEVSK ARMS FACTORY, WW1 ERA, în *Helios Auctions*, <https://www.heliosauctions.com/auction/590-auction-50-antique-en/lot-210-a-russian-3/>, accesat la 21.11.2025.

³⁹ WWI M1907 Imperial Russian 'Bebut' artillery sword 1913, în *Bevo Militaria*, <https://bevo-militaria.com/shop/equipment/edged-weapons-bayonets/wwi-m1907-imperial-russian-bebut-artillery-sword-1913/>, accesat la 21.11.2025.

Bibliografie

***, Albumul Armatei Române, București, Stab. M. B. Baer, 1873.

***, *Uniformele Armatei Române 1830-1930*, București, Muzeul Militar Național, 1930.

Atanasiu, Victor *et al.*, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979.
Scârnci, Vasile, *Viața și moartea în linia întâi. Jurnal și însemnări de război 1916-1920, 1941-1943*, București, Editura Militară, 2013.

Baddeley, John Frederick, *The Russian Conquest of the Caucasus*, New York, NY, Bombay, Calcutta, Longmans, Green and Co., 1908.

Barnes, Joseph K. (coord.), *Medical and Surgical History of The War of The Rebellion*, Part III, Volume II, Surgical History, Washington, Government Printing Office, 1883.

Boltowsky, Toomas, Thomas, Nigel, *Armies of the Baltic Independence Wars 1918-1920*, Oxford, UK, New York, NY, Osprey Publishing, 2019.

Breban, Vasile, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1966.

Bulancea, Denis, *Clerul basarabean în anii Primului Război Mondial*, în Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, Chișinău, Editura Bons Offices, 2015.

Bull, Stephen, *Encyclopedia of Military Technology and Innovation*, Westport, CT, Greenwood Publishing Group, 2004.

Cornish, Nik, Karachtchouk, Andrei, *The Russian Army 1914-18*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2001.

Cornish, Nik, Karachtchouk, Andrei, *The Russian Army 1914-18*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2001.

Cosma, Călin, *Seventh-eighth-century Swords, Sabres, and Backswords Discovered in Transylvania, Maramureș, and the Romanian Banat*, în *Slovenská Archeológia*, LXVI–1, 2018.

Forczyk, Robert, *1914-1915. German Infantryman versus Russian Infantryman*, Oxford, UK, Osprey Publishing, 2015.

Khvostov, Mikhail, Karachtchouk, Andrei, *The Russian Civil War (2), White Armies*, Oxford, UK, 1997.

Markov, Zoran, Petrović, Dragutin, *Cold Arms*, Gradski Muzej Vršac, Muzeul Banatului Timișoara, Vršac, Ed. Tuli, 2012.

Munteanu, Roxana, Dumitroaia, Gheorghe, *Spada de bronz de la Piatra Șoimului*, în *Memoria Antiquitatis*, XXV-XXVI, 2008-2009, Piatra-Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 2009.

Pera, Baity, *Pușca și carabina 7,62 mm Md. 1891 (M91 Mosin Nagant) în Armata Română*, în Găucan, Ioan (ed.), *Armele. Istorie, Poveste, Pasiune*, Ploiești, Editura Karta-Graphic, 2021.

Scafeș Cornel I. *et al.*, *Armata Română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, București, Total Publishing, 2003.

Vandkilde, Helle, *Culture and Change in Central European Prehistory*, Aarhus, Aarhus University Press, 2007.

Новицкого, В. Ф. (ed.), *Военная энциклопедия*, Петроград, Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911-1915.

Прокошкин, Дмитрий Антонович, *Павел Петрович Аносов 1797-1851*, АН СССР, Наука, 1971.

Surse web:

A RUSSIAN IMPERIAL ARMY ARTILLERY M1907 BEBUT DAGGER, IZHEVSK ARMS FACTORY, WW1 ERA, în *Helios Auctions*, <https://www.heliosauctions.com/auction/590-auction-50-antique-en/lot-210-a-russian-3/>, accesat la 21.11.2025.

WWI M1907 Imperial Russian 'Bebut' artillery sword 1913, în *Bevo Militaria*, <https://bevo-militaria.com/shop/equipment/edged-weapons-bayonets/wwi-m1907-imperial-russian-bebut-artillery-sword-1913/>, accesat la 21.11.2025.

About Company, în *Zlatoust Factory*, <https://factory-zlatoust.com/company-en>, accesat la 25.11.2025.

Bebut, în *Kizlyar Extreme*, <https://exklusivemesser.ch/combat-knives-art-series/bebut>, accesat la 25.11.2025.

Bebut Stepnoi Tyulpan, în *Timofey Antonevich*, <https://antonevichknife.com/bebut-stepnoi-tyulpan/>, accesat la 26.11.2025.

Browning potato digger, în *Top War*, <https://en.topwar.ru/65714-kartofelekopalka-brauninga.html>, accesat la 25.11.2025.

M. V. Oskin (Tula) MACHINE GUN OF THE RUSSIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR: INFANTRY AND CAVALRY FIRE TACTICS, în <https://memo-randum.net/katalog/interesnye-stati/m-v-oskin-tula-pulemet-russkoy-armii-v-pervoy-mirovoy-voynе-ognevaya-taktika-pekhoty-i-kavalerii/#:~:text=Spread%20of%20the%20number%20of,%2C%20Russia%20%E2%80%93%20about%204.2%20thousand,> accesat la 25.11.2025.

Russian M1907 Bebut Kindjal. Imperial Army Short Sword, în *Bygone Blades*, <https://www.bygoneblades.com/buy-russian-m1907-bebut-kindjal-imperial-army-short-sword>, accesat la 25.11.2025.

Russian poster WWI 042, în *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Russian_poster_WWI_042.jpg, accesat la 25.11.2025.

RUSSIAN WWI PATTERN 1904 IMPERIAL GUARD KUBAN COSSACK KINJAL, în *Regimentals*, <https://regimentals.co.uk/shop.php?code=82905>, accesat la 25.11.2025.

Tesac rusesc Bebut, în *Muzeul Ținutului Cahul*, <https://muzeulcahul.md/exponat/tesac-rusesc-bebut/>, accesat la 25.11.2025.

WWI M1907 Imperial Russian 'Bebut' artillery sword 1913, în *Bevo Militaria*, <https://bevo-militaria.com/shop/equipment/edged-weapons-bayonets/wwi-m1907-imperial-russian-bebut-artillery-sword-1913/>, accesat la 21.11.2025.

ACȚIUNI SUBVERSIVE AUSTRIECE ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI, COMBĂTUTE DE ȘEFUL POLIȚIEI DOROHOI, ION TH. VAMEȘU (1915-1916)

ALIN SPÂNU

Rezumat: La izbucnirea Primului Război Mondial (1914), România s-a declarat neutră, însă cele două alianțe – Antanta și Puterile Centrale – au făcut eforturi de a o atrage în conflict. Din Bucovina colonelul Eduard Fischer, comandantul Jandarmeriei și șeful serviciului de informații austriac, a inițiat acțiuni subversive (spionaj, contrabandă etc.) contra României. Acestea au fost combătute cu succes de șeful Poliției Dorohoi, Ion Th. Vameșu. Câteva bătălii pe acest front invizibil sunt prezentate în acest studiu.

Cuvinte-cheie: spionaj, Austria, colonel Fischer, România, Poliția Dorohoi, Ion Th. Vameșu

Abstract: Romania declared itself neutral at the outbreak of the First World War (1914); however, the two alliances, the Entente and the Central Powers, tried to draw it into the conflict. Colonel Eduard Fischer, commander of the Gendarmerie and head of the Austrian intelligence service in Bukovina, initiated subversive actions (espionage, smuggling, etc.) against Romania. The head of the Dorohoi Police, Ion Th. Vameșu, successfully fought back. This study presents several battles on this invisible front.

Keywords: espionage, Austria, colonel Fischer, Romania, Dorohoi Police, Ion Th. Vameșu

Spionajul este considerat o meserie veche de când lumea, care a fost dezvoltată, perfecționată și rafinată, hulită și invidiată în același timp. Au existat spioni, au apărut servicii de informații, implicit definiții, instrucțiuni și reglementări în domeniu. Fiecare conflict, mai mare sau mai mic, a extins granițele acestui palier, nevăzut de marele public, dar extrem de succulent în procesele și execuțiile cu spioni. Împotriva spionilor au apărut structurile de combatere (contrainformații, contraspionaj) și agenții specializați în identificarea, monitorizarea și anihilarea inamicului. România a avut servicii de informații/contrainformații, însă acestea au fost «active» atunci când a fost nevoie de ele: în Războiul de Independență (1877-1878)¹, în urma răscoalei din 1907, în timpul războaielor balcanice (1912-1913), în timpul Primului (1914-1918) și celui de-Al Doilea Război Mondial (1939-1945). Înființată în 1908, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale (DPSG) a fost structura românească de *intelligence* cea mai importantă în prima parte a secolului XX. Într-un timp scurt de la înființare s-au introdus în serviciu metodele și mijloacele cele mai moderne în domeniu, iar personalul a fost ales pe criterii de performanță și profesionalism. Între sarcinile contrainformative introduse s-au numărat monitorizarea persoanelor suspecte, indiferent de avere, apartenență politică sau clasa socială, apariția lor în presă, anturajul, relațiile cu străinătatea ș.a.

Izbucnirea Primului Război Mondial sau Marele Război, cum i s-a spus după ce armele au tăcut, a început de la un glonț sârb care a curmat viața prințului moștenitor al Imperiului austro-ungar, Franz Ferdinand, la 28 iunie 1914. A urmat declarația de război a Vienei către Serbia și așa a început un carusel al declarațiilor belicoase ale alianțelor politico-militare din care făceau parte cele două state, Antanta (Anglia, Franța și Rusia) și Puterile Centrale (Imperiul german, Imperiul austro-ungar și Imperiul otoman). Primul front militar a fost deschis la granița României de Imperiul austro-ungar, care a atacat Serbia. Un al doilea front, tot în apropierea granițelor naționale, a fost în Galiția, care s-a extins și în Bucovina, între armatele austro-ungare și cele țariste. La data respectivă guvernul de la București și-a proclamat neutralitatea (septembrie 1914), pe care și-a menținut-o și în anul următor. Neutră, dar cu un potențial agricol și, mai ales, petrolier de invidiat, România a

¹ Un studiu de caz pe acest subiect: Alin Spânu, *Activitatea informativă și de siguranță a Armatei Române în războiul de independență (1877-1878)*, în volumul „Retrăiri istorice în veacul XX”, a II-a și a III-a Sesiune de comunicări științifice 2006-2007 (ediție îngrijită de c-dor. (r) prof. univ. dr. Jipa Rotaru), Editura ANCA, Urziceni, 2008, p. 257-278.

început să fie curtată cu promisiuni, dar și cu amenințări, de ambele tabere aflate în conflict pentru a intra în război. Pe acest fond unde totul era permis, fiecare parte a utilizat și canalul cel mai puțin vizibil, cel al spionajului, pentru a obține date de interes, a influența opinia publică și decidenți politico-militari sau a anihila anumite persoane.

În ultima zi a lunii mai 1915 șeful Poliției Dorohoi, Ion Th. Vameșu, aduce la cunoștința Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale (DPSG) câteva din persoanele identificate care în Bucovina austriacă gestionează acțiunile informative contra României: „spionajurile (*sic!*-n.n.), cercetările, informațiunile și urmăriile sunt conduse de locotenent-colonel Papp, maior Jurcovski, căpitan de jandarmi Jeziek, locotenent Sajkie și cadetul Vasilko (fiul lui Coco Vasilko, deputat din Bucovina), toți aceștia sub conducerea principală și generală a colonelului de jandarmi Fischer”². Eduard Fischer este comandant al Jandarmeriei din Bucovina, dar și coordonatorul acțiunilor informative/contrainformative din regiune³. S-a născut la 18 ianuarie 1862 în Carapciu, un sat de români din Bucovina, pe malul Siretului Mare. A absolvit Școala Militară de Ofițeri din Lozov (Cracovia, 1885) și din 1891 a trecut în Jandarmerie. În 1901 a fost numit comandantul Divizionului 1 Jandarmi din Cernăuți, în 1906 este șeful Comisiei de studii referitor la Jandarmerie și efectuează mai multe călătorii de documentare (Germania, Belgia, Elveția). În 1912 este numit comandantul Jandarmeriei din ducatul Bucovinei, iar doi ani mai târziu este avansat la gradul de colonel și decorat cu ordinul Coroana de Fier cl. III-a. După începerea ostilităților (1914) a dispus acțiuni represive la adresa locuitorilor considerați colaboraționiști cu rușii sau neloiali imperiului, finalizate prin spânzurări publice, ceea ce i-a atras porecla de „călăul Bucovinei”. Potrivit unei cercetări ulterioare, Fischer „descoperă peste tot spioni și trădători, în consecință execuțiile fără judecată se țineau lanț”⁴. Prin atitudinea și activitatea sa acesta a fost considerat „un adevărat călău în galeria dușmanilor românismului”⁵. În 1915, pe fondul lipsei de alimente din Bucovina, Fischer a făcut eforturi de a importa „pe cale dreaptă sau în mod clandestin”⁶ vite și produse agricole din România. În acest scop a înființat un Birou de cumpărare la Ițcani, coordonat de militari și comercianți loiali. În acțiune s-a implicat și atașatul militar austro-ungar de la București, care se străduia „să exopereze” permisele de export. Dar vânzarea masivă de animale și cereale a atras atenția guvernului român, care a sistat exportul acestor produse. Măsurile coercitive au dat roade parțiale, deoarece contrabanda a continuat, chiar dacă la un nivel mai redus. În aprilie 1916 Armata 7 austro-ungară a ordonat ca această procedură – contrabanda – să se intensifice și a solicitat utilizarea tinerilor de ambele sexe de sub 18 ani și a bărbaților de peste 50 de ani în aceste activități. Ofensiva rusă din iunie 1916 a pus capăt Biroului din Ițcani, însă până atunci s-au importat din România 50.000 de vite și s-au cheltuit pentru achiziții de mărfuri 31 de milioane de coroane. În februarie 1918 Fischer este avansat la gradul de general de brigadă și primește funcția de comandant militar al Galiei și Bucovinei. După Pacea de la București (mai 1918) a declarat că în Bucovina nu cunoaște decât „germani, evrei și ...trădători”, cei din urmă fiind românii. Nu s-a bucurat mult, întrucât la 11 noiembrie 1918 a fost arestat de militarii români din Divizia 8 Infanterie care au intrat în Cernăuți. A fost internat într-un lagăr la Iași până în 1920, apoi a fost eliberat și lăsat să plece liniștit... Despre atitudinea și acțiunile generalului Fischer față de români – de la

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale (în continuare: DPSG), dosar 511/1914, f. 12.

³ Pentru mai multe detalii: Eduard Fischer, *Război fără armată. Lupta mea pentru apărarea Bucovinei contra rușilor*, traducere de Carol-Alexandru Mohr, studiu introductiv de Ștefan Purici, ediție îngrijită, note și comentarii de Rodica Jugrin și Ștefan Purici, indice de nume de Rodica Jugrin, Editura Academiei Române, București, 2020.

⁴ Ovidiu Vuia, *Profesorul Ioan Nistor și epoca sa, până după Marea Unire din 1918*, Editura Nistru, Bruxelles, 1978, disponibilă la adresa: www.ovidiu-vuia.de/pages/Buch%201987%20-Ion%20Nistor.htm.

⁵ Vladimir Roșulescu, *România, Primul Război Mondial, Bucovina*, la adresa: vladimirroșulescu-istorie.blogspot.ro/2012/05/Romania-primul-razboi-mondial-unirea.html.

⁶ Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1929, p. 57.

ACȚIUNI SUBVERSIVE AUSTRIECE ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI, COMBĂTUTE DE ȘEFUL POLIȚIEI DOROHOI, ION TH. VAMEȘU (1915-1916)

spoliere financiară la execuții sumare doar pe baza unor suspiciuni – s-a discutat și în Parlamentul de la București⁷. În Austria a devenit un erou pentru activitatea din timpul războiului, așa încât a devenit cavaler al ordinului „Maria Tereza” (1927). A mai avut puterea să-și scrie memoriile de război, care au fost publicate în același an în care a decedat (1935).

Alături de Fischer au mai fost identificați și unii dintre agenții lui trimiși în România: 1. Ștefan Kraweczuk, doctor în drept, candidat pentru a fi notar, redactor al ziarului „Cernowitz Tagblatt”, dar și condamnat pentru furt și fals în acte publice; era considerat un „detectiv privat” al colonelului Fischer și venea în România prin Burdujeni, cu destinația București, de unde uneori mai voiaja pe la Predeal sau Palanca; avea 35 de ani, talia mijlocie, blond, mustața mică, blondă; 2. Ștefan Kinowski din Lemberg, care se cazează la Hotel Athenée Palace de câte ori venea în Capitală; 3. Zalisniak și Pelepenko, doi revoluționari ruși, care veneau destul de des din Viena în București și erau în legătură „cu sediul principal al anarhiștilor ruși din Geneva, de unde aduc manifeste, prospecte, ordine secrete revoluționare și le transmit în Rusia”⁸. La arhiva DPSG Ștefan Kraweczuk era cunoscut ca redactor de ziar, intrat în România la 30 martie 1915 și cazat la Grand Hotel din București. A doua zi a plecat cu trenul de Moldova și a ieșit din țară. Despre Nicola Zalisniak se știa că este supus austriac, publicist, intrat în România la 11 decembrie 1914, însă a declarat că se află în trecere spre Constantinopol.

Același Vameșu revine cu noutăți la 14 septembrie 1915, anume că Statul Major General al armatei austro-ungare a organizat „un birou central de spionaj și informații pentru Balcani și România”⁹, cu sediul la Sofia, sub conducerea doctorului Roman Tzighelski. Acesta era originar din Lemberg, avea 36 de ani, statura mijlocie, păr lung, blond și barbișon. Alături de șef se aflau Miron Zalesniac (rutean din Kiev), Ion Pelepenko și Iuri Lopuch (revoluționari ucraineni). La birou se tipăreau imprimare și manifeste de propagandă în diferite limbi, apoi acestea erau distribuite în țările respective. Informația, puțin modificată, este confirmată și din anturajul atașatului naval german la București, Paul von Müller. Se atestă că la Sofia a luat ființă „o întreagă rețea de serviciu de spionaj contra României”¹⁰, însă aceasta era organizată de Poliția secretă germană. În septembrie 1915 rețeaua a devenit funcțională, astfel încât agenții germani din România nu mai expediau rapoartele la Viena sau Berlin, ci la Sofia. Agentul român Bc 16 se infiltrează în anturajul curierului diplomatic austro-ungar Rudolf Nikowitz și îl descoase în drum spre Constantinopol. Acesta a destăinuit că la București i s-au încredințat materiale informative pentru a fi duse în capitala bulgară. De asemenea, rețeaua de la Sofia avea în componență oameni cu experiență din Poliție, servicii de informații și cinci ofițeri detașați de la Marele Stat Major austro-ungar, însă conducerea o avea un ofițer german.

Activitatea lui Vameșu încurcă planurile informative austriece, așa încât colonelul Eduard Fischer decide să abordeze problema și altfel. În noiembrie 1915 un ofițer austriac este trimis la Dorohoi sub acoperire, îl contactează discret pe Vameșu din partea lui Fischer și îi propune „să-i dea 100.000 coroane ca să slăbească controlul ce-l face în partea de nord a Moldovei”¹¹. Românul este onest și raportează la București. Ion Panaitescu, directorul general al DPSG, îi răspunde să intre „în tratative cu persoana în cestiune, acceptați de formă propunerea, primiți banii și raportați telegrafic”¹². Acțiunea se desfășoară așa cum este stabilită și urmarea e că austriecii pierd banii, în timp ce Vameșu.... vămuieste în continuare tot ce vine din Bucovina. O ofensă pe care Fischer n-o va uita și pentru care va încerca să se răzbune, însă fără succes.

⁷ Pentru mai multe detalii, a se consulta: Rodica Iațencu, Marian Olaru, *Bucovineni în Parlamentul României Mari. Adunarea Deputaților, sesiunea 1919-1920 (II)*, în „Analele Bucovinei” nr. 1 (40)/2013, pp. 51-87.

⁸ ANIC, fond DPSG, dosar 511/1914, f. 12.

⁹ *Ibidem*, f. 81.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 251/1915, f. 1.

¹¹ *Ibidem*, dosar 260/1915, f. 1.

¹² *Ibidem*, f. 2.

Poliția Dorohoi reține doi suspecți, Pinter Miksa zis Max Schachter, funcționar de bancă și ziarist din Budapesta și Alexandru Cana, corespondent al ziarului „Ziua”, „găsiți prin comuna Rădăuți făcând spionaj”¹³, interogați apoi de Vameșu, care simte că aceștia au potențial informativ. La primul interogatoriu Pinter Miksa declară că este născut la 14 mai 1878 în Budapesta, căsătorit cu Emilia, tată a doi copii (Aranka și Zoltan), a absolvit Academia Comercială din Berlin, cunoaște limbile ungară, germană și franceză; este „girantele” Băncii de schimb „Mercur” și jurnalist, venit în România la 21 august 1915. L-a cunoscut pe însoțitorul său la Iași și au plecat împreună spre Rădăuți „spre a lua note și informațiuni asupra armatei rusești”¹⁴. Alexandru Cana este născut în august 1898 la Iași, de profesie student, a absolvit Liceul Național din Iași, știe limbile germană și franceză și este colaborator voluntar la ziarul „Ziua”. Aceste prime date prezintă potențial, așa că șeful Poliției Dorohoi, I. Th. Vameșu, îi interoghează personal. Pinter Miksa declară că s-a dus la Rădăuți sub pretextul să cumpere cereale, însă în realitate avea altă misiune. Una dezvăluită chiar de el: „Notițele găsite la mine și pe care sunt notate diferite însemnări relativ la numere de regimente rusești, la diferite situațiuni de fortificații și puncte din Basarabia, sunt de mine scrise și luate, însă din informații căpătate”¹⁵. La percheziția sa s-au găsit, într-adevăr, diferite numere de regimente ruse, poziții militare la Nistru, schița podului peste Nistru, calea ferată, distanța între diferite orașe (Bender, Nicolaevsk, Kiev, Hotin, Lipcani ș.a.). În ultima zi a lunii august 1915 cei doi sunt trimiși la București, unde sunt reinterogați, de data aceasta de însuși inspectorul Brigăzilor Centrale, Vili Georgescu. În plus față de declarațiile anterioare Pinter Miksa a susținut, la 1 septembrie 1915, că toate datele găsite asupra sa le-a preluat din presa românească, adică din cotidienele „Universul”, „Minerva”, „Epoca” ș.a. Concluzia inspectorului Georgescu era că individul „a venit în România cu scopul de a lua informațiuni asupra situației din Basarabia din punct de vedere militar, ceea ce se poate deduce din însemnările ce le are, mergând până la frontiera rusă sub masca de negustor de cereale, procedeu întrebuintat de mai toți agenții de spionaj care au venit la noi în țară”¹⁶. Conducerea DPSG s-a consultat cu ministrul de Interne asupra măsurilor de luat față de cei doi și s-a decis că supusul străin „va fi trecut peste frontieră”, iar Cana să fie eliberat și supravegheat de Brigada de Siguranță Iași. În ziua de 4 septembrie 1915 Poliția punctului de frontieră Palanca a raportat că „am trecut peste frontieră”¹⁷ pe Pinter Miksa zis Max Schachter, ceea ce a încheiat în mod elegant acest caz de spionaj.

Un oarecare Gheorghe Popescu zis Popovici, supus austriac din Bucovina „ce se pretinde a fi pădurar”¹⁸ ar fi în realitate agent de poliție în Brașov și detașat „special pentru serviciul de informații în România”¹⁹. Nu era exclus să se afle în subordinea căpitanului Bayer, șeful Biroului de informații militare din Brașov, care să-l fi direcționat prin România. Ar fi călătorit la sud de Carpați de vreo șase ori, însă avea ceva temeri deoarece la ultima vizită a fost reținut de Poliția Dorohoi și fotografiat. Cel puțin acestea sunt informațiile primare ale Poliției Predeal care, la 6 octombrie 1915, le comunică Centralei din București. Centrala primește informația și cere lămuriri de la Dorohoi. În luna decembrie 1915 Poliția Dorohoi precizează că un Gheorghe Popescu zis Popovici a intrat în România la 19 iulie același an, s-a declarat funcționar comercial și dorea să rămână aici pentru a-și găsi un serviciu. S-a «lipit» de inginerul Golbach, german, și de Galeriu, cunoscut germanofil, ambii aflați în atenția Poliției. N-a rămas mult timp în oraș și a trecut granița înapoi unde, după unele date, ar fi fost încorporat în trupele împăratului Franz Josef. A fost suspectat de la început, atât din cauza unor acte personale pe numele Teodor Leancă găsite asupra lui, cât și pentru că avea contacte cu diverse persoane cunoscute a activa în și pentru poliția austro-ungară.

¹³ *Ibidem*, dosar 1234/1915, f. 2.

¹⁴ *Ibidem*, f. 3.

¹⁵ *Ibidem*, f. 12.

¹⁶ *Ibidem*, f. 23.

¹⁷ *Ibidem*, f. 26.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 1649/1915, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

ACȚIUNI SUBVERSIVE AUSTRIECE ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI, COMBĂTUTE DE ȘEFUL POLIȚIEI DOROHOI, ION TH. VAMEȘU (1915-1916)

La finalul anului 1915 Brigada I-a Informațiuni și Controlul Străinilor a prezentat cazul lui Teodor Leancă, unul fascinant din punctul de vedere al evoluției în viață. Născut în 1884 în comuna Dorna, județul Suceava, a fost paznic la oi, servitor, fecior în casă, gardian de spital, iar la 17 ani s-a înrolat voluntar în Regimentul 16 Dorobanți Suceava, cu reședința la Fălticeni. În 1902 a dezertat și a trecut în Bucovina, unde a ocupat mai multe servicii. Se căsătorește în Gura Humorului (1909), însă un an mai târziu își surprinde soția în flagrant delict de adulter, o părăsește și, dezamăgit, revine în România. Este prins de jandarmi, judecat și condamnat la 6 luni închisoare pentru dezertare și trimis la penitenciarul Târgșor. După eliberare dezertează iarăși și fuge tot în Bucovina, unde activează ca ospătar în mai multe localuri din diferite orașe. Revine în țară în 1913, în timpul celui de-Al Doilea Război Balcanic și se prezintă la regiment. Beneficiază de un decret de amnistie și devine un om liber. Se angajează în domeniul forestier până în toamna anului 1914, când trece ilegal în Bucovina pentru a divorța. Din nou în România, este mobilizat în Regimentul 56 Infanterie din Fălticeni (înființat la 1 aprilie 1914), dar după două zile dezertează și trece în Imperiul austro-ungar pe la Cornu Luncii, însă la Băișești este arestat de jandarmii imperiali și trimis la Cernăuți. Aici îl întâlnește pe colonelul Fischer, cel care caută „materie primă” pentru acțiunile sale din România. Acesta își dă seama cu cine are de-a face, profită de situația lui Leancă și îl atrage la colaborare „dându-i suficiente parale și un pașaport austriac pe numele Gheorghe Popescu”²⁰. Primele sarcini informative sunt în nordul României, unde observă situația trupelor, a tranșeelor și dacă sunt trupe ruse la Molnița. În a doua misiune coboară spre Vaslui și Buhuși, cu aceleași obiective informative. Este reținut la Dorohoi și anchetat de șeful Poliției, Vameșu, care își dă silința să-l prindă cu „ocaua mică”. Dar Popescu își menține legenda și în cele din urmă este eliberat, mai ales că asupra lui n-au fost găsite documente compromițătoare. La revenirea în Bucovina șefii îi spun lui Popescu că pe capul lui Vameșu s-a pus un premiu de 15.000 coroane, întrucât aveau date că „pe timpul ocupării Cernăuțiului de către ruși, d-sa fraternizează cu aceștia”²¹.

Cum identitatea îi fusese compromisă i s-a confecționat un alt pașaport pe numele Teodor Rusu și cu calitatea de fost comerciant la Cernăuți. Trimis în orașele Galați, Brăila, Focșani, Nămolosa și Craiova, acesta nu a reușit să atingă obiectivele trasate de șefii săi. Rămâne în Cernăuți ca detectiv plătit cu 5 coroane/zi, însă după un timp este transferat la Brașov, în legătura doctorului Kraft. Misiunea sa a devenit „ținerea în observație a românilor”²² din Brașov și localitățile învecinate. Mai trece un timp și căpitanul Bayer îl preia, îl instruește și îi trasează sarcina de a obține diferite date despre armata română. Întră în România prin Predeal și merge pe traseul Chitila, Pitești, Râmnicu-Vâlcea, Brezoi, Voineasa (10 – 14 octombrie 1915). Revine cu o nouă misiune în perioada 23 – 29 octombrie 1915 și «vizitează» Tecuci, Mărășești, Soveja și Zăbala. În noiembrie 1915 jalonează prin Turnu Severin, Craiova și Fabrica de muniții din Grozăvești (București), iar un alt drum îi poartă pașii prin Palanca, Târgu-Ocna, Cosmești și Mărășești. Are și misiuni contrainformative, primind sarcina să-l urmărească prin tot imperiul pe Emil Nicula din Galați, suspectat a fi ofițer român trimis în misiune de spionaj. La 15 decembrie 1915 revine în România și se preumblă prin Adjud, Onești, Cașin, Grozești și Târgu-Ocna, unde este reținut. Nu și-a mai putut continua drumul către Slănic Moldova, Dărmănești, Comănești, Brusturoasa și Palanca. Exploatat informativ în cele mai mici detalii, Leancă/Popescu a denunțat pe toți cei care i-a cunoscut că acționează informativ în spațiul românesc. Printre aceștia se numărau: „un evreu din Fălticeni, înalt, negricios, cu cioc, vârsta 40-45 ani, prieten cu un fotograf Blumenfeld din acel oraș, care se duce personal la Cernăuți și la Comandamentul din Colomea”²³; Singer cu cei doi băieți ai lui, din Suceava; Voicu, profesor în Cernăuți; Goldensfeig din Suceava („scurt, gras, 38-45 de ani”); Gheorghe Boancheș din Vatra Dornei; Ilie Odochean-Nacu din Vatra Dornei;

²⁰ *Ibidem*, f. 13.

²¹ *Ibidem*, f. 14.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, f. 15.

învățătorul Ilie „care trece des în România și se prefacă a fi omul de încredere al domnului polițai de la Dorohoi, însă de fapt comunică la Cernăuți toate delegațiile date de dl Vameșu”²⁴; un profesor la o școală de dans din Cernăuți, oacheș, cu pălărie, 45-50 de ani; G. Matei (nume fals, dezertor din Regimentul 14 Dorobanți din Roman) din Brașov; Seky sau Seke, fost șofer în București, trimis de la Brașov „în mai multe rânduri pentru spionaj”²⁵. Pe materialul analitic al Brigăzii directorul general Panaitescu a adnotat la 13 ianuarie 1916: „Din ordinul dlui Prim-ministru va fi înaintat dlui general comandant al Corpului 4 Armată”. În aceeași zi Leancă/Popescu a fost expediat la Iași cu mențiunea „culpabil de dezertare în țară străină și de spionaj”²⁶.

Brigada de Siguranță Botoșani a aprofundat cercetările pe baza declarației lui Leancă/Popescu că, între alții, a fost în contact cu Hanina Cornișteanu din Dorohoi, care avea în administrare un hotel, în care militarii români erau corupți pentru a vinde documente secrete. Pentru a obține dovezi asupra vinovăției sau nevinovăției acestuia, șeful Brigăzii, D. D. Floru, a dispus ca agentul special nr. 274 să se ducă la Dorohoi și să discute cu Vameșu planul acestei pânze de păianjen. În prima fază, agentul s-a cazat la hotelul lui Cornișteanu și după câteva pahare în compania acestuia s-a arătat interesat de bani „pentru a căpăta încrederea lui”²⁷. În faza a doua, agentul s-a îmbrăcat militar și s-a prezentat furier al Diviziei 8 Infanterie din Botoșani, însărcinat cu transportul unor ordine confidențiale. L-a luat gura pe dinainte că deține secrete militare și că este „un om practic”²⁸. Cornișteanu, șiret, a ascultat vorbele ieșite din gura furierului și a început să-l testeze. L-a rugat, pentru început, să obțină un concediu pentru fiul său, Leon, mobilizat la Compania 3, Regimentul 29 Infanterie. S-a luat legătura cu colonelul Petala, comandantul Brigăzii 37 Infanterie și s-a intervenit la comandantul Regimentului 29 Infanterie pentru a-i aproba lui Leon un concediu de 20 de zile. Cu încrederea câștigată s-a trecut la etapa următoare, care a constat în «vânzarea» de documente militare pentru a se descoperi cine și unde le transportă. Destinatarul materialelor era Mironovici, jude-instructor din Siret, iar curierul un birjar din Mihăileni. Cu acest prilej s-a descoperit că mai mulți birjari acționau pe ruta Dorohoi – Mihăileni în calitate de curieri ai lui Cornișteanu, sub pretextul că o servitoare a lui, care avea familia în Bucovina, le trimite pachete și corespondență. Servitoarea avea o verișoară căsătorită cu sergentul de poliție Pădurariu de la Mihăileni și domiciliat chiar lângă frontieră. Acesta prelua materialele informative venite din România și le transmitea mai departe către beneficiari. În opinia Brigăzii Botoșani, Cornișteanu avea sarcina „să puie în contact ofițerii noștri cu agenții austrieci”²⁹, fapt pentru care le oferea militarilor români prețuri reduse la cazare, organiza jocuri de cărți pe bani și procura femei pentru distracții. De aici și până la exploatare nu mai era decât un pas, uneori pentru bani, iar alteori prin șantaj. Toți cei menționați de Leancă/Popescu au fost arestați și inculpați pentru spionaj de comisarul raportor al Corpului 4 Armată. Timpul, însă, n-a mai avut răbdare pentru deslușirea tuturor itelor. România a intrat în război la 15 august 1916 și unii dintre suspecți au fugit din țară, alții s-au ascuns, iar o mică parte a rămas în custodia autorităților.

Dar cine era acest Ion Th. Vameșu, atât de eficient în combaterea intereselor austro-ungare în nordul României? Tatăl său, Theodor, a fost dirigintele poștei din Dorohoi și consilier comunal din partea Partidului Național Liberal în mai multe mandate. Aceasta a avut mai mulți copii, între care Eugenia, care s-a căsătorit cu Ștefan Scriban, primar al orașului din 1919, reales de mai multe ori. La începutul secolului XX Ion a absolvit Facultatea de Drept și a fost numit subprefect al plasei Herța-Prutul de Sus din județul Dorohoi. Din octombrie 1904 își dă demisia din funcție și activează ca avocat în următorii patru ani. În martie 1908 este numit polițaiul (adică șeful Poliției) orașului Dorohoi, de unde este mutat pe aceeași funcție, în iulie 1911, la Botoșani. Un an mai târziu, în martie 1912, se logodește cu d-ra. Martha Pennescu și după trei luni ajunge șeful Poliției orașului

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 26.

²⁷ *Ibidem*, f. 56.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 57.

ACȚIUNI SUBVERSIVE AUSTRIECE ÎMPOTRIVA ROMÂNIEI, COMBĂTUTE DE ȘEFUL POLIȚIEI DOROHOI, ION TH. VAMEȘU (1915-1916)

Sinaia. Din octombrie 1912 este trimis pentru perfecționare la Institutul de poliție științifică Reiss de la Lausanne (Elveția). Revine în funcția de șef al Poliției Caracal și Dorohoi (1913), apoi este transferat inspector în Prefectura Poliției Capitalei (decembrie 1913). Nu rezistă mult în Capitală și se întoarce în zona pe care o cunoaște bine, ca „polițai” la Burdujeni (aprilie 1914), Bârlad (iunie 1914) și Dorohoi (iulie 1914). Pe lângă activitatea sa profesională, are și sarcina de a fi delegat pe lângă Biroul Mobilizării din Ministerul de Interne. După intrarea României în război (15 august 1916) este numit delegat al Siguranței Române pe lângă Armata 9 rusă, fapt pentru care este decorat cu ordinul „Sf. Vladimir” cl. IV-a (aprilie 1918). Ajunge să conducă Poliția Bacău (1917), însă la 1 aprilie 1918 este revocat din funcție și i se pierde urma. În august 1928 sora sa, Aglaia Th. Vameșu, îl cheamă în judecată pentru „anularea unui act de donațiune”³⁰, însă domiciliul îi era necunoscut. Acesta este „prețul” plătit de adevărații profesioniști ai domeniului informativ/contrainformativ, mulți și necunoscuți, care acționează în favoarea intereselor statului în momente critice, după care sunt lăsați uitării, se scufundă și mor într-un trist anonim.

³⁰ „Monitorul Oficial” nr. 188/25 august 1928, p. 7246.

ROLUL LUI DIMITRIE MARMELIUC ÎN REALIZAREA UNIRII BUCOVINEI CU ȚARA DIN ANUL 1918

Cristina SLAVIC

Rezumat: Istoric literar și folclorist, Dimitrie Marmeliuc s-a născut la 20 octombrie 1886 în Liteni, județul Suceava. Moare la 1 noiembrie 1970 în București. Elev eminent al actualului liceu „Ștefan cel Mare” din Suceava (bacalaureat 1906), licențiat al Secției Studii clasice a Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Viena (1912) și doctor în litere al aceleiași Universități (1915). Profesor secundar la Cernăuți și Câmpulung Moldovenesc. În 1915 trece în România, fiind angajat la Biblioteca Academică. Colaborează la presa intervenționistă. În 1916 se înrolează voluntar în armată, urmând cursurile Școlii de Ofițeri de la Botoșani. Pleacă pe front, fiind rănit în luptele de la Mărășești și decorat. A jucat un rol proeminent în unirea Bucovinei cu România. A fost secretar de stat al Apărării Naționale, senator și deputat, primar al Cernăuțiului. Profesor la Catedra de limbă și literatură elină la Universitatea din Cernăuți, apoi la București. A condus numeroase asociații și instituții social-culturale: președinte al Societății „România Jună” din Viena (1911-1912), director al Teatrului Național din Cernăuți, președinte al Ligii Culturale din Bucovina, etc. Prin viața și opera sa, Dimitrie Marmeliuc ne apare ca un remarcabil exponent al generației Marii Uniri.

Cuvinte-cheie: Marea Unire, 1918, primul război mondial, Bucovina

Abstract: Literary historian and folklorist, Dimitrie Marmeliuc was born on October 20, 1886 in Liteni, Suceava county. He died on November 1, 1970 in Bucharest. Eminent student of the current high school "Ștefan cel Mare" in Suceava (baccalaureate 1906), graduate of the Classical Studies Section of the Faculty of Letters and Philosophy of the University of Vienna (1912) and doctor of letters of the same University (1915). Secondary teacher in Chernivtsi and Campulung Moldovenesc. In 1915 he moved to Romania, being employed at the Academic Library. He collaborates with the interventionist press. In 1916, he voluntarily enlisted in the army, attending the Officers' School in Botoșani. He went to the front, being wounded in the battles of Mărășești and decorated. He played a prominent role in the union of Bucovina with Romania. He was state secretary of National Defense, senator and deputy, mayor of Chernivtsi. Professor at the Department of Hellenic Language and Literature at the University of Chernivtsi, then in Bucharest. He led numerous associations and social-cultural institutions: president of the "Romania Jună" Society in Vienna (1911-1912), director of the National Theater in Chernivtsi, president of the Cultural League in Bucovina, etc. Through his life and work, Dimitrie Marmeliuc appears to us as a remarkable exponent of the Great Union generation.

Keywords: Great Union, 1918, World War I, Bucovina

Printre eroii bucovineni ai primului război mondial, se află și scriitorul și folcloristul Dimitrie Marmeliuc, înscriindu-se în acea generație romantică a celor născuți în jurul anilor 1880-1890, care au fost educați într-un sistem de învățământ de tip romantic și nivelator, în care factorul etnic (românitatea) începea să fie descoperită și clamată¹. Sunt oameni care au devenit eroi, prin faptele de armă și patriotism, sau prin convingerile și scrierile lor, marcând conștiința publică în vremea Marelui Război de reîntregire.

Dimitrie Marmeliuc s-a născut în Litenii Sucevei în anul 1886, la 20 noiembrie, într-o familie simplă de țărani, care se numeau Nistor și Floarea Marmeliuc (născută Paveliuc)². Încă din

¹ Dan Gulea, *Tributul scriitorilor români în marele război*, în *Revista Historia*, www.Historia.ro.

² Amalia Voicu, *Bucovineanul Dimitrie Marmeliuc – un clasic avântat*, în *Revista Română*, nr. 2 (76), 2014, p. 24.

școala primară, făcută în satul natal, se arată a fi foarte dornic de învățătură, așa că studiile următoare le va face la Suceava, oraș care pe plan spiritual, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, cunoaște o bogată viață culturală. Renașterea pe plan cultural a Sucevei a început încă din timpul revoluției de la 1848, când în cadrul vastului program cu caracter social și național, sucevenii au cerut, printre altele, într-o petiție înaintată la Viena, înființarea unui gimnaziu românesc³. După repetate tratative, ministerul de resort transmite, la 13 iulie 1860, instrucțiunile de funcționare a noii școli. Noua școală medie din Suceava a primit numele de Griechisch – ortodox Obergymnasium (Gimnaziul Superior greco-oriental, imperial-regal), iar la conducerea lui a fost numit dr. Iosef Marek. Școala a fost inaugurată la 4 septembrie 1860, fiind prima și singura școală românească secundară din această parte a țării, până la Marea Unire. La acest gimnaziu va studia și Dimitrie Marmeliuc, unde se va bucura de sprijinul renumitului om de cultură Simion Florea Marian.

La Gimnaziul din Suceava, sentimentul de colegialitate era la cote maxime în rândul elevilor români. Dimitrie Marmeliuc era foarte respectat și iubit de către colegii săi, mai mult decât oricare altul. A fost coleg de clasă cu Vasile Lițu, cu viitorul istoric Ion Grămadă, dar și cu Constantin Leontieș⁴. Întâmplările vieții de licean român la Suceava sunt foarte bogate în scene de naționalism care dădeau ambiție și putere tinerilor, dar și mult de lucru autorităților austriece⁵. Dimitrie Marmeliuc s-a prezentat la examenul de bacalaureat îmbrăcat într-un frumos costum popular. În vara anului 1906 când el va susține examenul, eleviieminenți cu cele mai bune rezultate, au fost scutiți de examenul oral⁶. De altfel și o parte dintre colegii lui Dimitrie Marmeliuc care alcătuiau promoția anului 1906, au hotărât, de asemenea, să se prezinte la examen purtând costumul național, cu brâul tricolor⁷. Dimitrie Marmeliuc purta o cămașă albă, cusută cu mătase roșie și albastră, iar galbenul era înlocuit cu fir aurit. Bunița, la fel de nouă, a stârnit admirația celor mai înverșunați profesori nemți. Brâul era direct provocator: cel mai lat din câte erau acolo, lăsând să-i cadă capetele, ajungea până la genunchi, după ce fusese mai întâi încins de câteva ori peste mijlocul candidatului. Într-un moment de recreație, Marmeliuc așteptându-și rândul pentru un nou examen, s-a sprijinit de o bancă și, cu mâna în șold a dat la iveală toată frumusețea culorilor din brâu. Examenul de maturitate a fost trecut de Marmeliuc cu „vorzuglich” – distincție⁸. Marele istoric Ion Nistor, în calitate de diriginte al clasei unde a fost elev și Dimitrie Marmeliuc, la Liceul Ștefan cel Mare, la împlinirea în 1936 a 30 de ani de la absolvirea acestui liceu de renume, îi face o frumoasă descriere șefului de promoție Dimitrie Marmeliuc, fost elev, acum colaborator și prieten: „*primul premiant al clasei, simpatic, zâmbitor, precis la răspunsuri și îndatoritor față de colegii săi*”.

Dimitrie Marmeliuc frecventează ulterior cursurile Facultății de Litere a Universității din Cernăuți, iar fiindcă era un student eminent primește o bursă pentru a studia la Viena. La sfârșitul secolului XIX mulți tineri români au studiat la Universități din Europa Centrală și de Vest, studenții români trăind experiențe unice în marile metropole universitare. Viața de student și viața obișnuită, la modă atunci cu baluri și serate, au contribuit la formarea unor noi modele culturale românești în conștiința viitorilor intelectuali. În împrejurări foarte vitrege, Viena a fost de altfel în acea perioadă cel mai important centru de cultură apuseană pentru românii de sub sceptrul habsburgic⁹. Dimitrie

³ Iancu I. Nistor, *Un modest prinos de venerare*, în *Junimea Literară*, nr. 6-7/1907, p. 161.

⁴ Eusebie Vicol, *Popas cu prilejul unei jumătăți de veac*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, Editura Glasul Bucovinei, 20 octombrie 1936, Cernăuți, p. 225.

⁵ Elena Luminița Martiniuc, *Dimitrie Marmeliuc – o viață închinată Bucovinei*, în *Bucovina file de istorie*, Coordonator: Prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Editura Junimea, Iași, 2015, p. 21.

⁶ Ion I. Nistor, *Icoana unei activități creatoare*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, p. 11-12.

⁷ Constantin I. Stan, *Activitatea lui Dimitrie Marmeliuc pentru realizarea desăvârșirii unității naționale*, în *Glasul Bucovinei*, an VII (2000), nr. 3, p. 45.

⁸ Eusebie Vicol, *op. cit.*, p. 224.

⁹ Ion Grămadă, *Cartea sângelui*, Editura Mușatinii, Suceava, 2002, p. 268.

ROLUL LUI DIMITRIE MARMELIUC ÎN REALIZAREA UNIRII BUCOVINEI CU ȚARA DIN ANUL 1918

Marmeliuc face și el așadar studii strălucite la Viena, remarcându-se prin agerimea spiritului său, printr-o muncă neobosită, devenind și acolo șeful promoției¹⁰.

Încă din anul universitar 1905-1906, Dimitrie Marmeliuc devine membru al Societății *Junimea* din Cernăuți. Activitatea Societății *Junimea* înființată la 7 decembrie 1878, s-a extins până la izbucnirea primului război mondial. Această societate, în frunte cu Dimitrie Onciul a preluat programul național al primei societăți studențești, *Arboroasa*. *Junimea* a avut o activitate rodnică, a organizat șezători literare și manifestări culturale, multe personalități politice și culturale începându-și activitatea în rândurile ei. Dimitrie Marmeliuc s-a alăturat așadar altor studenți cu aceleași idealuri.

În această perioadă, la Viena, tinerii români, cei mai mulți cu origini rurale aveau două societăți academice: „*Societatea literară și științifică a studenților români din Viena*”, fondată în 1864 și „*Societatea literar-socială română*”, creată în același an, contopite apoi de către Mihai Eminescu și Ioan Slavici în anul 1871, la 20 martie, în *România Jună*, unde Slavici este ales președinte, iar Eminescu secretar, sub auspiciile căreia Eminescu va publica *Luceafărul*¹¹. *România Jună*, prin activitatea ei, a trecut peste cadrele unei simple societăți academice, iar istoria ei, împreună cu a celorlalte două societăți anterioare, a fost oglinda fidelă a tuturor frământărilor politice, culturale și literare din teritoriile românești¹².

Din 1908 Dimitrie Marmeliuc devine secretarul societății *România Jună*, calitate în care, alături de următorul președinte, G. Teleagă, au trimis o invitație către toți studenții români de pretutindeni, pentru a participa la Iași la „Conferința de delegați ai tuturor studenților și societăților academice române”. Scopul acestei conferințe era cunoașterea reciprocă și strângerea legăturilor de frăție, pregătirea unor congrese periodice ale studențimii române, apoi alegerea unui comitet central studențesc român și eventual, editarea unui ziar care să reprezinte numai interesele studenților români din toate părțile¹³.” Acest Congres ținut la Iași, a fost cu mult mai demn și cu un rezultat mult mai practic decât cel ținut în 1871 la Putna. Dimitrie Marmeliuc este ales președinte al acestui comitet, iar alegerea sa în fruntea acestei organizații s-a datorat și faptului că, împreună cu alți 600 de tineri bucovineni, în frunte cu Sextil Pușcariu și George Tofan, Marmeliuc a organizat un periplu în zilele de 17-19 aprilie 1908 la Iași, sub îndrumarea marelui istoric Nicolae Iorga.

Între anii 1910-1911, Dimitrie Marmeliuc depune eforturi deosebite pentru a sprijini cauza națională românească, organizând serbări și manifestații românești și contribuind alături de Ion Grămadă, bunul său prieten și el sosit la Viena, la recepția festivă ce se făcuse în onoarea lui Titu Maiorescu la Viena¹⁴. În calitate de președinte al *României June*, Dimitrie Marmeliuc sporește considerabil fondul de carte de acolo și a permis câtorva studenți lipsiți de mijloace financiare să locuiască în sediul asociației. Tot în calitate de președinte al societății „*România Jună*”, Dimitrie Marmeliuc ia parte la congresul studențesc de la Craiova, unde este ales vicepreședinte al studențimii, președinte fiind ales Petre Cancel.

Luptător în mijlocul studenților de la Societatea „*România Jună*”, Dimitrie Marmeliuc a militat cu vorba și în scris pentru tot ce interesa trezirea românismului în provinciile subjugate, colaborând astfel și la ziarele românești din Ardeal. E explicabil de ce, tocmai el a fost trimis ca reprezentant al tineretului luptător pentru aspirațiile românești din Imperiul hasburgic, să ia parte la Iași la 27 mai/9 iunie 1912 la dezvelirea monumentului domnitorului Alexandru Ioan Cuza,

¹⁰ Ion I. Nistor, *op. cit.*, 1936, Cernăuți, p. 13.

¹¹ *Mari români la Viena – Mihai Eminescu*, în *Jurnalul Românesc*, 10 februarie 2016, www.jurnalulromanesc.at.Cultură.

¹² Ion Grămadă, *op. cit.*, p. 272.

¹³ *Idem*, *Societatea academică socială literară România Jună din Viena 1871-1911*, monografie istorică, Editura Societății „România Jună”, 1912, p. 68-69.

¹⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, 1936, p.15.

eveniment care a avut loc în prezența regelui Carol I¹⁵. Tot în 1912, conform relatărilor studentului medicinist Nicolae Hozan, Marmeliuc a reprezentat Societatea *România Jună* la mitingul aviatic susținut de Aurel Vlaicu, la care au participat tineri și vârstnici. În a treia zi s-a desfășurat un banchet în onoarea lui Vlaicu în restaurantul „Riedihof” din Viena, printre organizatori numărându-se și membrii *României June*. Cu acest prilej au luat cuvântul dr. Sterie Ciurcu, prof. N. Teclu, preotul Boldea, dr. Mihai Popovici, precum și atașatul comercial al României la Viena, George Moroianu, iar din partea Societății *România Jună*, Dimitrie Marmeliuc¹⁶. În capitala Austro-Ungariei, Dimitrie Marmeliuc devine în mai 1913, doctor în filologie clasică.

După absolvirea studiilor universitare, înaintea primului război mondial, Dimitrie Marmeliuc ajunge profesor al Liceului din Câmpulung Moldovenesc. Toamna anului 1914 îi aduce lui Dimitrie Marmeliuc catedra de profesor suplinitor la Liceul III de stat din Cernăuți, adică liceul „Aron Pumnul”. În această perioadă legăturile dintre Marmeliuc, Ion Grămadă și Vasile Lițu devin tot mai strânse. Deseori tânărul profesor Dimitrie Marmeliuc avea convorbiri lungi cu Ioan I. Nistor și Sextil Pușcariu¹⁷. Încă din octombrie 1914, profesorii Vasile Greciuc și Dimitrie Logigan au trecut granița în Vechiul regat, iar în primăvara anului 1915 s-au mai refugiat în România Ioan Forgaci, Alexandru Bocănețu, Mihai Ieșan, alături de ei aflându-se și Dimitrie Marmeliuc¹⁸.

La începutul anului 1915, Dimitrie Marmeliuc este angajat la Biblioteca Academiei, unde Ion Bianu l-a numit „scriitor”. Ajuns în România, desfășoară o intensă propagandă pentru intrarea țării în război alături de Antantă, iar împreună cu Ion Nistor, George Tofan și Ion Grămadă a înființat „*Asociația Bucovinenilor*”, cu scopul înfăptuirii cât mai grabnice a reîntregirii naționale. Patriotul Marmeliuc a continuat seria de întruniri politice, ca de exemplu cea din mai 1915 de la Ploiești, unde a fost prezent și Nicolae Titulescu, care a rostit un discurs răsunător, despre Ardeal ca inimă a României geo-politice. Marmeliuc a completat spusele acestuia, evocând „umbra marelui voievod Ștefan cel Mare” și a exprimat rugămintea „de a-i aduce mormântul supt stăpânirea românească”¹⁹.

Dimitrie Marmeliuc aderă în 1915 la „Federația Unionistă”, înființată în același an la 18 septembrie/1 octombrie, sub președinția lui Nicu Filipescu, alături de multe alte personalități ale epocii: medicul Ion Cantacuzino, prof. George Murnu, Al. G. Florescu, diplomat, publicistii ardeleni Onisifor Ghibu, Constantin Bucșan, Sebastian Bornemisa, Octavian C. Tăslăuanu, bănățeanul Cassian Munteanu, bucovinenii George Rotică, dr. Emil Slușanschi și mulți alții. Această organizație milita de asemenea, pentru participarea armatei române, alături de Tripla Înțelegeră, în războiul care deja începuse, adunând în jurul ei pe toți cei care doreau intrarea în război împotriva Austro-Ungariei. Adeziunile se făceau în scris²⁰.

După ce România s-a alăturat Antantei, în 1916, unii dintre refugiați au plecat pe frontul din Răsărit, alții alături de ruși, iar alții au editat manifeste și broșuri²¹. Așadar, la izbucnirea primului război mondial, românii bucovineni au fost puși în fața unei răspântii: să se înroleze sub un steag care nu era al lor, să sprijine un plan care se punea în curmezișul idealului național, sau să treacă în Regat pentru a lupta la înfăptuirea idealului unității. E firesc că o mare parte a intelectualilor români din Bucovina simpatizau cu ultima idee, dar cum nu fiecare a avut posibilitatea să treacă granița, o parte dintre ei s-au înrolat sub steagul austriac. Mulți dintre românii bucovineni rămași acasă și

¹⁵ M. Berceanu, *Un bilanț*, în volumul *Lui Dimitrie Marmeliuc*, p. 30.

¹⁶ Constantin I. Stan, *Activitatea lui Dimitrie Marmeliuc pentru realizarea desăvârșirii unității naționale*, în *Glasul Bucovinei*, 3/2000, an VII, nr. 27, p. 46.

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Memorii*, Editura Minerva, București, 1978, p. 513.

¹⁸ Ioan Bilețchi, *Scurtă privire istorică de la deschiderea liceului până astăzi*, în *Liceul de Stat „Dragoș Vodă” din Câmpulungul Bucovinei. Anuarul I pe anul școlar 1920-1921*, p.3.

¹⁹ Constantin I. Stan, *op. cit.*, p. 47.

²⁰ Luminița Elena Martiniuc, *op. cit.*, p. 25.

²¹ Mihai Iacobescu, *Evoluția românilor bucovineni între anii 1821-1919*, în *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 2001, nr. 1-2, an VIII, nr. 29-30, p. 27.

încorporați cu forța în armatele habsburgice au dezertat și s-au înrolat în unități de voluntari, luptând împotriva forțelor Puterilor Centrale, fie pe frontul de Răsărit, alături de trupele româno-ruse, fie în Italia sau Franța. O emigranță a românilor bucovineni acționa și în străinătate; reprezentanți ai bucovinenilor au luat parte, în aprilie 1917, la Roma, la un Congres al popoarelor oprite de Austro-Ungaria, la care se hotăra coordonarea tuturor eforturilor până la înfrângerea definitivă a inepriului și eliberarea lor de sub stăpânire străină²². Ceilalți intelectuali, câteva sute, printre care și Dimitrie Marmeliuc, dar și prietenul său, Ion Grămadă, au trecut granița și s-au pus în serviciul mării idei pentru înfăptuirea unirii politice a tuturor românilor. A început acea luptă pentru intrarea în război împotriva Austro-Ungariei, luptă care s-a dat prin ziare, reviste, adunări, mitinguri, congrese, prin scris și prin viu grai²³.

În anul 1916, în timpul războiului național, îl găsim pe Dimitrie Marmeliuc, cum este de așteptat, înrolat în armata română, după ce a urmat cursurile Școlii de ofițeri de la Botoșani, luptând alături de Ion Grămadă, Lascăr Luția și alții la Mărășești, fiind comandant de pluton. Absolvenții Școlii de la Botoșani, s-au încadrat în ceea ce contemporanii au numit-o „promoția războiului”²⁴.

La 12 decembrie 1916, Dimitrie Marmeliuc expedia din Botoșani o scrisoare lui Nicolae Iorga, aflat atunci la Iași, în care arăta că cei 200 de români ardeleni și bucovineni „care se pregătesc azi în greul exercițiilor militare, de iarnă pentru și mai marea greutate de mâine a războiului nostru național”, așteaptă cu mult interes deschiderea sesiunii Corpurilor legiuitoare. Dimitrie Marmeliuc prezintă apoi hotărârea românilor ardeleni și bucovineni de a lupta până la supremul sacrificiu pentru independența și unitatea neamului: „*Vrem să facem cu dragă inimă orice jertfă ce ne-o impune pentru patria noastră adevărată, dorim însă să fim priviți ca fii adevărați ai ei, să putem fi înaintați la gradul de ofițer ai armatei române în același timp ca și camarazii noștri*”. Autorul scrisorii solicita profesorului Iorga să intervină pe lângă autoritățile competente ca „*să ni se recunoască calitatea de cetățeni ai acestui pământ, care peste vreo câteva luni poate fi îngrășat cu sângele nostru*”²⁵. La scurtă vreme, prin Decretul nr. 3238 din 21.12.1916, a fost promulgată Legea privind recunoașterea calității de cetățean român a celor care sunt de origine română și se află sub drapel²⁶. Trebuie de precizat faptul că și Dimitrie Marmeliuc a intrat pe front ca cetățean român, după multe eforturi, obținând această scumpă și dorită cetățenie²⁷.

Deși Dimitrie Marmeliuc și Ion Grămadă aveau să ceară amândoi înrolarea în același regiment, Ion Grămadă avea să fie repartizat la Regimentul 8 Vânători, iar Dimitrie Marmeliuc la Regimentul de infanterie Buzău, care făcea parte din viitoarea divizie 5 care a excelat în luptele memorabile de la Doaga, Străjescu, Cozmești. Înrolat în armata română ca ofițer, Dimitrie Marmeliuc participă între 24 iulie-2 august la lupte între Cozmești și Mărășești, iar în 25 iulie a participat la lupta din pădurea Străjescu, conducând primul val de asalt împotriva inamicului ce se găsea la o mică distanță. Participă apoi la atacul din 28 iulie asupra satului Doaga, sfidând din nou obuzele și focul mitralierelor într-o misiune foarte delicată²⁸. În timpul luptelor de aici vânătorii regimentului 3 au suferit pierderi însemnate și dureroase printre ofițeri și soldați²⁹. Din zbuciumul tranșeei Batalionului I al Regimentului 8 de Vânători, elevul plutonier Grămadă scria: *Așa de sfântă*

²² *Ibidem*, p. 27.

²³ Constantin Loghin, *Viața și opera lui Ion Grămadă*, în *Junimea Literară*, 1923, nr. 10-11, în volumul *Ion Grămadă, Cartea sângelui*, Editura Mușatinii Suceava, 2002, p. 51.

²⁴ Col. Dr. Petru Otu, *Un memorialist militar: Gheorghe Berdan*, în revista *Document. Buletinul Arhivelor Militare Române*, an II, nr. 1(5), 1999, p. 43.

²⁵ *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol V (1916-1918). Ediție de Petre Țurlea, București, 1996, p. 33-34.

²⁶ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 49.

²⁷ Luminița Elena Martiniuc, *op. cit.*, p. 27.

²⁸ *Ibidem*, p. 28.

²⁹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, Editura Casei Școalelor, București, p. 311.

și de dreptă înaintea lui Dumnezeu este cauza pentru care atâta tineret a îmbrăcat cămașa morții, încât pe toți ne așteaptă viața de veci.³⁰ Dimitrie Marmeliuc a căzut rănit pe frontul aprig al Nămolosei și al Mărășeștilor. Ofensiva armatei a II-a de la Nămolosa, a rămas drept amintirea celei mai mari acțiuni de artilerie pe care a săvârșit-o armata noastră³¹. Avea să povestească: „Bolnav de tifos și de malarie am fost internat, după retragerea diviziei a V-a de pe front, în spitalul de câmp din vila lui Cîncu, așezat în comuna Frunzeasca, județul Tecuci. Ziarele din Iași m-au dat întâi mort, apoi grav rănit. „Neamul Românesc” din 22 august 1917, aducea următoarea știre: „Între aceia, pe care Măria Sa Regele i-a decorat cu mâna Sa pentru felul cum au luptat, este și scriitorul și profesorul bucovinean Dimitrie Marmeliuc. Dorim însănătoșire grabnică viteazului tânăr, care se află bolnav într-unul din spitalele de lângă front”³².”

Decorat și citat cu ordin de zi pentru bravură deosebită, Dimitrie Marmeliuc a fost un martor neprețuit al acestor evenimente dramatice³³. Vizionar și neclintit în sentimentele lui, Dimitrie Marmeliuc afirma: „Vor lupta și morții! Vom avea și legiunile nevăzute ale Cerului de partea noastră și vom birui!”³⁴.

Iată cum îl descrie pe Dimitrie Marmeliuc unul dintre camarazii săi din regimentul 8 Buzău, Ion Modreanu, profesor: „L-am iubit din primele zile pentru blândețea sa, așa cum îl iubeau toți feciorii din companie, fiindcă nimeni nu vorbea mai frumos și mai blând cu ei, ca Marmeliuc. Era un camarad desăvârșit. Iar apoi, când am văzut bravura lui, l-am stimat și mai mult. Disprețuia moartea și a dovedit-o de multe ori. Marmeliuc sărea primul din tranșee, iar flăcări de sub comanda sa, se luau după el, sărind la atac. În noaptea de 24 spre 25 iulie 1917, a dat din nou dovada unui curaj extraordinar în lupta de la Cotul Șireșelului și Pădurea Străjescu”. Despre bravura lui Marmeliuc, manifestată în acea noapte teribilă, s-a scris și în ziarul războiului „România”³⁵. De pe front, Dimitrie Marmeliuc avea să scrie într-o scrisoare adresată lui Nicolae Iorga la 28 iunie 1917, că se află în „plină viață a războiului cu toate bucuriile și durerile lui”, arătând greutatea prin care a trecut, „mizeriile îndurate iarna trecută” și sublinia faptul că datorită oricărui român este de a nu se lamenta, ci de a lupta până la ultima picătură de sânge pentru eliberarea patriei³⁶. Vasile Bianu, în însemnările sale despre război, avea să consemneze la 5/18 septembrie 1917: *Vrednic de însemnat este numele tânărului profesor și publicist bucovinean Dimitrie Marmeliuc, sublocotenent în armata română. Abia ieșit din școala de ofițeri de la Botoșani, pe care a terminat-o acum câteva luni, acest brav fiu al Bucovinei, care se află rănit într-un spital de lângă front, a fost decorat de M.S. Regele cu mâna sa, cu Ordinul Mihai Viteazul, pentru eroismul cu care a luptat în cumplita și glorioasă zi de 6/19 august*³⁷.

În vara anului 1917, în bătăliile renașterii naționale, ostașii bravei noastre armate în luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz, cu prețul a zeci de mii de jertfe au contribuit la înfrângerea armatelor Puterilor Centrale, bucovinenii fiind în primele rânduri. Semnificative pentru eroismul de care au dat dovadă bucovinenii, sunt cuvintele adresate sublocotenentului Dimitrie Marmeliuc de către colonelul Grigore Voicescu, comandantul regimentului 8 Buzău: „Îți păstrez în inimă cea mai frumoasă amintire, ca unui frate care și-a lăsat casa și familia și a venit în rândurile noastre să ne ajute la îndeplinirea unui ideal. Mărețea dumitale faptă nu are faptă pe lume, nu prin aceea că ai

³⁰ Leca Morariu, *Ni s-a întors acasă Ion Grămadă*, în *Făt-Frumos*, 1926, nr. 4, p. 20.

³¹ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 448.

³² Dimitrie Marmeliuc, *Eroul de la Cireșoia: Ion Grămadă*, Colecția Revistei *Junimea Literară*, Cernăuți, 1936, p. 13.

³³ Amalia Voicu, *op. cit.* p. 24.

³⁴ C Lungulescu, *Un luptător: Dimitrie Marmeliuc*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, p. 68.

³⁵ Ion Modreanu, *Clipe din viața de tranșee. Cu D. Marmeliuc în tranșeele de la Mărășești*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, p. 114-115.

³⁶ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 49.

³⁷ Vasile Bianu, *Însemnări din Războiul României Mari*, vol. I. *De la mobilizare până la pacea de la București*, Editura Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1926, pp. 213-214.

*venit între noi, dar prin aceea că, ca un brav, ai desconsiderat viața luptând în linia întâia, la cot cu frații de arme, la cot cu cei căzuți pentru o sfântă dreptate*³⁸. Amintirile dureroase din aceste zile, Marmeliuc le va reda într-o conferință rostită la Cernăuți, în cadrul „Centrului studentesc Arboreasa” la 18 noiembrie 1918³⁹. El povestește despre clipele de groază și înălțare, de durere și de bucurie sufletească, trăite pe fronturile din jurul Mărășeștilor.

Ion Grămadă, prietenul lui Dimitrie Marmeliuc, trecând și el așadar granița în Regat, s-a dedicat, asemenea altor tineri, propagandei de intrare în război alături de Antantă, împotriva Imperiului austro-ungar. Aflat la comanda unui pluton al vânătorilor de munte avea să moară moarte de erou pe Valea Troțușului, luptând pentru realizarea idealului național⁴⁰ căzând în timpul unui asalt al trupelor române spre înălțimile Cireșoaia și Coșna, la 27 august 1917⁴¹, în fața rețelilor ghimpate ale inamicului, cu ultimele cuvinte: *Înainte, tot înainte!*⁴². Prietenul și camaradul său, Dimitrie Marmeliuc, avea să scrie trei ani mai târziu: *Și nu-l va uita neamul întreg pe eroul bucovinean Ion Grămadă, care prin pilda vitejiei sale s-a ridicat, peste morțile întâmplătoare pe câmpul de luptă, la înălțimile unui eroism de legendă*⁴³.

Exemplul pe care l-a dat Dimitrie Marmeliuc în timpul războiului este nu numai pagina cea mai frumoasă din biografia lui, dar este și una de educație morală și patriotică. Dimitrie Marmeliuc a propagat războiul național, dar l-a și practicat. Cuvântul lui a fost autentificat cu pecetea muiată în sângele vărsat⁴⁴. Și de pe front a continuat să scrie, trimițând ziarelor „România” și „Mișcarea” de la Iași sau „Neamului Românesc”, articole pline de speranță în biruința finală a poporului românesc. Fiind un bun scriitor, membru al Academiei Române, sublocotenentul Dimitrie Marmeliuc este numit ziarist la cotidianul „România” prin ordinul Marelui Cartier General, cu nr. 2.290 din 19 ianuarie 1918⁴⁴. Profesorul Nichifor Crainic descrie astfel eroismul lui Marmeliuc și al camaradului său, Ion Grămadă: *„Numai cine a vrut, a intrat în frontul de foc. Mă gândesc cu lacrimi la acel minunat erou, care a fost profesorul bucovinean Ion Grămadă, sfântă fie-i memoria! Sau la un Dimitrie Marmeliuc, care s-a luptat atât de frumos...”*

Printre refugiații bucovineni care s-au distins pe front așadar, s-a numărat și Dimitrie Marmeliuc. Ion Grămadă, Lascăr Luția, Breabăn, Zamfir și alții au căzut în luptă, amestecând sângele lor cu cel al camarazilor din Regat pentru triumful cauzei naționale. Doi ostași bucovineni, Nicoară și Dumitru Catană, au fost împușcați la Satulung, lângă Brașov, pentru că refuzaseră să tragă în frații lor din Regat⁴⁵. Bucovina a fost a doua provincie care a avut nevoie de scutul soldatului român pentru a-și afirma în liniște voința de a trăi o viață națională.

Dimitrie Marmeliuc trece apoi în Basarabia, unde susține rândurile refugiaților ardeleni și bucovineni, sprijinind proclamarea independenței acesteia la 24 ianuarie 1918. Scriitorii români au salutat acest eveniment istoric, adresând „O chemare către neamul românesc din Basarabia”. Autorii documentului, între care s-a aflat și Dimitrie Marmeliuc, Ion Agârbiceanu, Nichifor Crainic, Petre Locusteanu, Ion Minulescu, Ion Petrovici, Ion Pillat, George Ranetti, Mihail Sadoveanu, exprima bucuria determinată de faptul că despărțirea fraților români de pe ambele maluri a fost curmată. Ei precizau că „împrejurări vrăjmașe ne-au răzlețit și între noi, frați buni de același sânge,

³⁸ Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România. Aspecte militare*, Editura Suceava, 1997, p. 23.

³⁹ Eusebie Vicol, *Popas cu prilejul unei jumătăți de veac*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, p. 240.

⁴⁰ Vasile Bianu, *op. cit.*, p. 223.

⁴¹ Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Editura Minerva, București, 1973, p. 204.

⁴² Constantin Loghin, *Viața și opera lui Ion Grămadă*, în *Junimea literară*, 1923, nr. 10-11.

⁴³ Luminița Elena Martiniuc, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁴ Nichifor Crainic, *Un om de nădejde*, în volumul omagial *Lui Dimitrie Marmeliuc*, Cernăuți, p. 28.

⁴⁵ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 365.

s-a ridicat ca un zid de negură”. Scriitorii români afirmău că în noile condiții „cultura, limba și școala de acum trebuie să ne unească pe veci și nedespărțiți până la sfârșitul sfârșitului”⁴⁶.

După încetarea luptelor cu armatele Puterilor Centrale, în septembrie 1918 Dimitrie Marmeliuc devine profesor de limba greacă la Seminarul Eparhial din Chișinău aflat sub conducerea Sfinției Sale Visarion Puiu, viitorul mitropolit al Bucovinei. Deși n-a stat în capitala Basarabiei decât o perioadă scurtă, Dimitrie Marmeliuc a lăsat frumoase amintiri în acest ținut românesc, primul unit cu România, prin contribuția sa cultural-românească și prin propaganda ziaristică⁴⁷. Îl găsim de altfel, alături de toate acțiunile românești în lupta pentru unire, mai ales în cea a Bucovinei, jucând un rol proeminent.

A fost unul dintre fondatorii Partidului Democrat al Unirii din Bucovina, creat la 15 septembrie 1918 sub președinția lui Ion Nistor. Vicepreședinți erau Iorgu Toma și Nistor Andronicescu⁴⁸.

La 14 noiembrie 1918 Dimitrie Marmeliuc a fost primit de generalul Constantin Coandă, care l-a trimis la Cernăuți, pentru a-i transmite lui Iancu Flondor o scrisoare prin care acesta din urmă era invitat la Iași. La Cernăuți, Dimitrie Marmeliuc împreună cu maiorul Georgescu și George Tofan, se prezintă la generalul Iacob Zadik, care îi informează despre acțiunile pregătitoare pentru unirea Bucovinei cu România. În aceeași zi Marmeliuc va merge la hotelul „Pajura Neagră” și îi transmite scrisoarea generalului Coandă. Însoțindu-l pe Iancu Flondor la ședința Guvernului, Dimitrie Marmeliuc va ține o cuvântare în care a pledat pentru unirea necondiționată și cât mai grabnică a Bucovinei cu România. Tot în aceste zile de pregătire a Unirii, Dimitrie Marmeliuc obține funcția onorifică de secretar de stat al Apărării Naționale. Seara, secretarul de stat Marmeliuc se întoarce la Iași, unde va ajunge și secretarul de stat pentru externe, Sextil Pușcariu. Acesta din urmă va avea întrevederi cu generalul Coandă, președintele Consiliului de miniștri și cu I. C. Brătianu, ambele cu același scop: Unirea necondiționată a Bucovinei. După întâlnirea cu Ion Nistor la Chișinău, la 22 noiembrie 1918, refugiații bucovineni, în frunte cu istoricul Ion Nistor, sosesc la Cernăuți, unde sunt primiți de primarul orașului, Gheorghe Șandru.

Dimitrie Marmeliuc este unul dintre cei care au înființat ziarul Unirii „*Glasul Bucovinei*” din Cernăuți, alături de Ion Nistor și Sextil Pușcariu⁴⁹, aceasta fiind publicația de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor. A apărut la Cernăuți încă din septembrie 1918 și a fost editată de Dionisie Bejan, iar apoi va trece sub conducerea lingvistului Sextil Pușcariu. În comitetul de conducere al *Glasului Bucovinei*, Marmeliuc a fost printre luptătorii din primul rând, pentru unirea necondiționată a Bucovinei. Sextil Pușcariu în memoriile sale, în data de 9.II.1919, avea să îl descrie pe Marmeliuc: „*Să intrăm mai întâi în redacția Glasului Bucovinei, care și-a schimbat formatul și a devenit oficiosul Partidului Democrat al Unirii, unde serile, de la 6 la 7, ne adunăm regulat cei de aceleași principii ca să discutăm problemele actuale și să ne sfătuim asupra ținutei ce avem s-o luăm. Vehement și colorat în vorbă e Marmeliuc, un băiat frumos și foarte inteligent, cu pana ușoară. În România, unde trecuse, s-a purtat vitejește ca ostaș, a scris câteva articole frumoase de gazetă și azi are un nume foarte bun. Întreprid și curajos, el iubește lupta fățișă*”⁵⁰.

Dimitrie Marmeliuc a fost ales membru al Consiliului Național Român din Cernăuți și a participat la dezbaterile acestui înalt forum de conducere. În ședința din 25 noiembrie 1918 a acestuia Dimitrie Marmeliuc afirma: „*Ridicat din straturile largi ale poporului ca fiu de țăran am dreptul să spun, că vorbesc în numele țăranimii. Eu vorbesc însă ca membru al acestui consiliu național. Atrag atenția asupra cuvintelor prezidiului la adresa elementelor care fac instigație în țară. Aceste elemente trebuie scoase la iveală, să le punem la răcoare. Nu mai trăim sub acel*

⁴⁶ Constantin Stan, *op. cit.*, p. 50-51.

⁴⁷ Luminița Elena Martiniuc, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁸ Constantin. Stan, *op. cit.*, p. 53.

⁴⁹ M. Berceanu, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁰ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 350.

ROLUL LUI DIMITRIE MARMELIUC ÎN REALIZAREA UNIRII BUCOVINEI CU ȚARA DIN ANUL 1918

guvern, care ne oprea lucrul acesta, acum trăim într-o țară în care trebuie să domnească dreptul național, iar nu ordinea impusă de sus. Rog pe dl. președinte ca aceste elemente să fie făcute imposibile în timpul cel mai scurt”⁵¹.

Dimitrie Marmeliuc va participa și la alcătuirea textului actului Unirii alături de Ion Nistor într-o cameră a Hotelului „Pajura Neagră” din Cernăuți⁵². Marmeliuc a fost așadar unul dintre deschizătorii de drumuri peste frontiera Bucovinei cu Regatul Liber. În data de 15/28 noiembrie se împlinea un vis de o viață pentru care luptase Marmeliuc, căci la Cernăuți se deschidea Congresul General al Bucovinei, în Palatul Mitropolitan, sub președenția lui Iancu Flondor, alcătuit din 74 de delegați ai Consiliului Național Român, între care se afla și Dimitrie Marmeliuc, 7 delegați ai Consiliului Național German, 6 delegați ai Consiliului Național polon și 13 reprezentanți ai rutenilor. Acest înalt forum a hotărât „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei cu România”⁵³. Dimitrie Marmeliuc avea să consemneze după două decenii: „Ropote de aplauze acoperiră ultimele cuvinte ale Moțiunii de unire rostite cu glas emoționant de Iancu Flondor, în ochii căruia se iviră două lacrimi mari, prinos al nesfârșitei sale iubiri de neam. Iar când domnul Ioan Nistor se ridică cu fața transfigurată și cu glas în care răsunau suferințele unui veac și jumătate rosti motivarea reparației care trebuia să se facă în acea zi, în toate sufletele se și furișă fiorul mântuirii noastre de neam, care, ca și stânca vișorâtă de atâtea furtuni, a rămas neatinsă, înfiptă în solul ce i l-a hărăzit destinul”⁵⁴.

Congresul a votat o moțiune în care se arăta: “Drept aceea noi, Congresul General al Bucovinei, întrupând suprema putere a țării și fiind investiți singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale hotărâm: Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”⁵⁵.

Martor al acestor zile, Dimitrie Marmeliuc a înfățișat starea de spirit care domnea în acea zi istorică la Cernăuți: „Ce frumoasă a fost ziua de 28 noiembrie 1918! Se bucura parcă și cerul de fericirea noastră trimițându-ne, în acel început de iarnă, raze calde de soare. Veniseră soli din toate părțile locuite de români, iar din Bucovina tot ce intelectualitatea și țărănimea românească avea mai curat și mai bun”⁵⁶.

După război, Dimitrie Marmeliuc devine redactor-șef al ziarului *Glasul Bucovinei* și apoi secretar de stat al Apărării Naționale, ulterior ajungând senator și deputat. Din 1925 este profesor titular la Facultatea de Litere a Universității din Cernăuți, unde va fi și decan până în 1930. Între 1925-1926 va obține onoranta funcție de director al Teatrului Național din Cernăuți, iar între 1933-1937 este ales primar al orașului Cernăuți. Profesorul Dimitrie Marmeliuc și familia sa se va refugia la București din calea Armatei Roșii, care ocupase Basarabia și Bucovina de Nord. Din anul 1940 este numit profesor la Universitatea din București, dar mai târziu a fost înlăturat din învățământ și este angajat la Institutul de Lingvistică al Academiei Române între anii 1952-1966. Opera lui Dimitrie Marmeliuc aparține unor domenii variate, de la folclor la lingvistică și de la istoria literară, vizind mai ales Antichitatea, la publicistica militantă. Se stinge din viață pe 1 noiembrie 1970 la București.

⁵¹ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 Noiembrie 1918. Studiu și documente*, Editura Cartea Românească, București, 1928, p. 165-166.

⁵² Eusebie Vicol, *op. cit.*, p. 247.

⁵³ *Unirea Bucovinei cu România 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, București, 1929, p. 166-167.

⁵⁴ Dimitrie Marmeliuc, *În preajma Unirii*, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938, p.215-216.

⁵⁵ Apud *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român*, București, 1977, p. 119.

⁵⁶ Dimitrie Marmeliuc, *În preajma Unirii*, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938, p.216.

Prin toată activitatea sa, Dimitrie Marmeliuc se înscrie la loc de cinste în galeria celor care au jucat un rol proeminent în Unirea Bucovinei cu România și ne apare ca un remarcabil exponent al generației Marii Uniri.

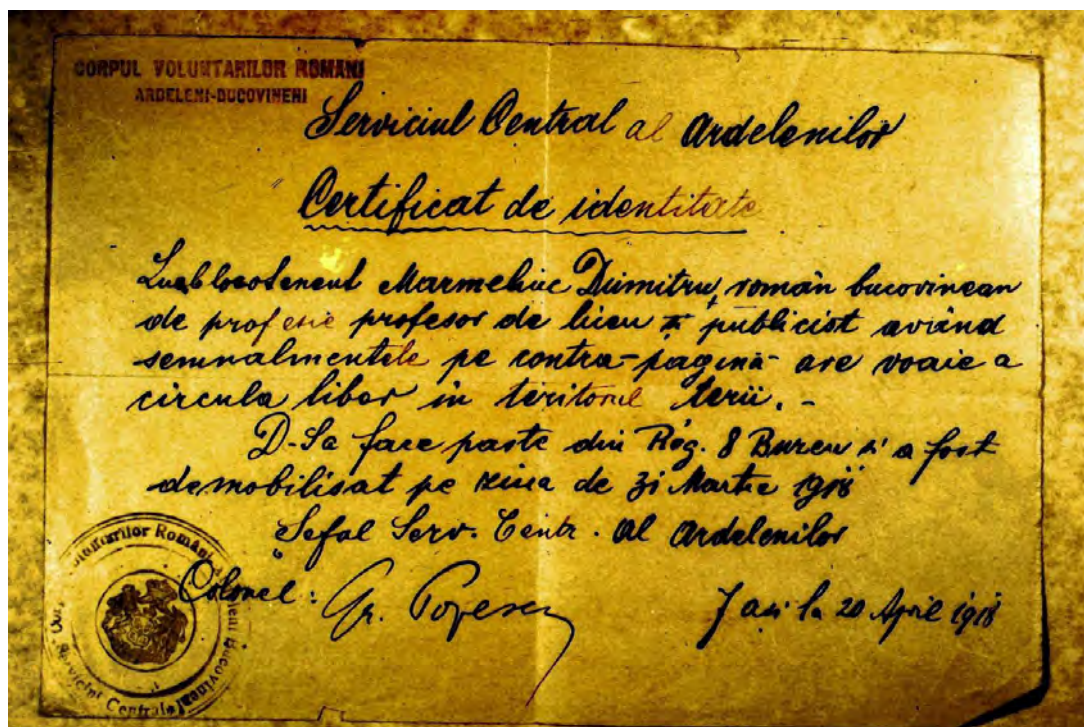

Bilet de identitate al sublocotenentului D. Marmeliuc, 19 ianuarie 1918,
Colecția Muzeului Național al Bucovinei (clișotecă)

Bilet de liberă circulație pentru D. Marmeliuc, 19.I.1918,
Colecția Muzeului Național al Bucovinei (clișotecă)

**ROLUL LUI DIMITRIE MARMELIUC
ÎN REALIZAREA UNIRII BUCOVINEI CU ȚARA DIN ANUL 1918**

Certificat de identitate al sublocotenentului Dimitrie Marmeliuc,
Colecția Muzeului Național al Bucovinei (clișotecă)

Dimitrie Marmeliuc, decorat pe front, 6.08.1917

Dimitrie Marmeliuc la 50 de ani

„ROMÂNIA”, COTIDIAN DE PROPAGANDĂ A REGIMULUI AUTORITAR CARLIST

Radu Florian BRUJA

Rezumat: Regimul autoritar al lui Carol al II-lea a beneficiat de echipamente și mijloace de propagandă ale ideologiei oficiale pe care niciun alt regim anterior nu le-a avut anterior. În martie 1938, Armand Călinescu a propus crearea unui punct de vedere semioficial al regimului, intitulat „România”, cu cinci numere: al Bucureștiului, al Iașiului, al Chișinăului, al Clujului și al Timișoarei, dublate de unul pentru spațiul rural: „România satelor”. Cotidianul „România”, condus de scriitorul Cezar Petrescu, a publicat în decembrie 1938 și septembrie 1940, cât timp a existat organismul politic al regimului, Frontul Renașterii Naționale, articole apologetice, comentarii și discursuri ale personalităților vremii înscrise în partid, liste cu membrii și instituțiile care au aderat la partid, acte ale F.R.N. și ale Gărzilor Naționale; o adevărată literatură. Cotidianul „România”, condus de scriitorul Cezar Petrescu, a publicat în decembrie 1938 și septembrie 1940, cât timp a existat organismul politic al regimului, a true literature despre Frontul Renașterii Naționale, articole apologetice, comentarii și discursuri ale personalităților vremii înscrise în partid, liste cu membrii și instituțiile care au aderat la partid, acte ale N.R.F. și ale Gărzilor Naționale; o adevărată literatură. Cotidianul reprezenta, în același timp, coordonatorul întregii prese propagandistice, centrale și locale, preluând materialele publicate în „România”. Ziarul avea 16 pagini, chiar dacă unele numere apăreau doar cu 12. Unele numere speciale aveau 60 de pagini, cum ar fi cel apărut cu ocazia sărbătorilor de Crăciun, în anul 1938, 40 de pagini cel apărut de Paște din 1939 sau 32 de pagini numărul dedicat Zilelor Restaurației din 1939. Pe lângă informațiile despre „realizările” regimului, ziarul conținea știri din politica internațională, pagina de societate, reclame, publicitate, horoscop, revista de reviste și note de lectură, programul Radio, rubrica „Ultima oră”, cu cele mai noi informații. O pagină, cu titlul „Industrie, Finanțe, Comerț și Agricultură”, era dedicată informațiilor din domeniul economiei, pieței bursiere, prețului produselor agroalimentare, mersului trenurilor etc. Și-a pierdut rațiunea de a exista odată prăbușit regimul autoritar al lui Carol al II-lea, dar fără ca cineva să tragă la răspundere pe gazetarii care au obținut beneficii de pe urma propagandei anilor 1938-1940.

Cuvinte-cheie: Carol al II-lea, mass-media, propagandă, Cezar Petrescu, România, Frontul Renașterii Naționale

Abstract: The authoritative regime of Carol II benefited from equipments and propaganda means of the official ideology that no other previous regime previously had. In March 1938, Armand Calinescu proposed the creation of a semi-official point of view of the regime, entitled “Romania”, with five issues: of Bucharest, of Iași, of Chișinău, of Cluj and of Timișoara, doubled by one for the rural area: “Romania of the villages”. The “Romania” daily paper, led by the writer Cezar Petrescu, published in December 1938 and September 1940, as long as the political body of the regime existed, a true literature about the National Renaissance Front, apologetic articles, comments and speeches of those times personalities, enrolled in the party, lists with members and the institutions that joined the party, acts of N.R.F. and of the National Guards. The daily paper represented, at the same time, the coordinator of the whole propagandistic press, central and local press, taking over the materials published in “Romania”. The paper had 16 pages, even if some issued appeared with only 12. Some special issues had 60 pages, like the one issued with the occasion of the Christmas Holidays, in the year 1938, 40 pages the one issued on Easter 1939, or 32 pages the issue dedicated to the Restoration Days in 1939. The head office of the paper editorship was on Calea Victoriei no.50, the Victoria passage. Next to the information about the regime “accomplishments”, the paper contained news from the international politics, the society page, commercials, advertising, horoscope, the magazine of magazines and reading notes, Radio program, the “Last hour” column, with the newest information. A page, with the title “Industry, Finances, Trade and Agriculture” was dedicated to the information from the area of economy, stock market, agro-alimentary products price, train schedule, etc. It lost its reason for existing once the authoritarian regime of Carol II

collapsed, but without anyone holding accountable the journalists who benefited from the propaganda of 1938-1940.

Keywords: Carol II, mass media, propaganda, Cezar Petrescu, Romania, National Renaissance Front

Regimul monarhiei autoritare sau dictatura regală cum a mai fost definit în istoriografia românească a fost expresia tendințelor autoritare ale regelui conjugate cu situația generală europeană care cunoștea practici asemănătoare. Anticameră a dictaturilor din România, regimul a intrat în conflict direct atât cu democrația românească interbelică, cât și cu Mișcarea Legionară. Regele a inițiat o serie de măsuri politice, economice, legislative pentru a-și întări autoritatea și a împiedica coagularea unei opoziții politice. Pe parcursul anului 1938, Carol al II-lea a distrus baza constituțională a vechiului regim. Pe 11 februarie 1938 a fost permanentizată starea de asediu pe tot cuprinsul țării. Conform acestui decret autoritățile militare erau împuternicite „de a cenzura presa și orice publicațiuni, având dreptul de a împiedica apariția oricărui ziar sau publicație”¹. O zi mai târziu a fost revocată convocarea Parlamentului. Pe 20 martie a fost înlocuită Constituția din 1923 cu alta, nouă, bazată pe principii corporatiste și care concentra puterea în mâinile suveranului. Supusă unui plebiscit, Constituția nu emana de la națiune, ci invers, de la puterea executivă. Piatra de încercare a noului regim a reprezentat-o dizolvarea partidelor politice, în martie-aprilie 1938, fapt ce îngrădea definitiv viața democratică a țării. Pentru a da un suport politic și un program care să atragă populația alături de Tron, regele a susținut un proiect al principalului său colaborator, Armand Călinescu, prin care propunea crearea unei largi mișcări de masă. La sugestia lui Armand Călinescu, la 15 decembrie 1938 (oficial din 16 decembrie), aproape fără nici o pregătire propagandistică, a fost dat *Decretul-lege pentru înființarea Frontului Renașterii Naționale*. Decretat drept „unică organizație politică în stat”, în F.R.N. erau invitați să se înscrie toți locuitorii țării, indiferent de naționalitate, orice altă activitate politică fiind socotită clandestină, și, deci pedepsită². Proiectul îndrăzneț și aparent modern pe care regele Carol al II-lea l-a propus ca ultimă soluție pentru salvarea țării în dificilii ani de la finele deceniului patru al secolului trecut a fost partidul unic: Frontul Renașterii Naționale. Cu un nume sonor, o ideologie eterogenă și un program laborios alcătuit din elemente doctrinare diferite, Frontul Renașterii Naționale a urmărit să stopeze pulverizarea forțelor politice din jurul tronului. Totodată, F.R.N. s-a inspirat din modelul ce părea de succes al fascismului italian, preluând cultul personalității, birocrăția centralizată și structura puternic ierarhizată a organizației politice unice. Naționalismul, deși evident, nu era unul extremist, ceea ce a făcut ca minoritățile să-și poată găsi locul în rândurile organizației politice carliste.

În slujba regimului era necesară o campanie propagandistică amplă, care să capteze întreaga mass-media epocii. Încă din martie 1938 a fost creată, pe lângă Consiliu de Miniștri, Direcția Generală a Presei și Popagandei (D.G.P.P.) care avea ca scop, supraveghea și controlul Societății Radiofonice, Serviciului Cinematografelor, Direcției Presei și Societății

¹ Ioan Scurtu, Doina Smârcea, Constantin Mocanu, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p.439.

² Pe tema primului partid unic din istoria României au apărut, aproape simultane două lucrări: Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Iași, Editura Junimea, 2006; Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, 2006. Mai recent bibliografia partidului regal s-a îmbogățit cu alte titluri Florin Grecu, *Construcția unui partid unic: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, 2012, reeditată *Arhitectura politică a primului partid unic din istoria României: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Eikon, 2023. Din păcate autorul nu ne oferă și o anchetă asupra rolului gazetei „România” ca instrument de propagandă al regimului și partidului subordonat acestuia.

Rador³. Prin Decret regal, din 8 octombrie 1938, au fost desemnați pe 4 ani membri D.G.P.P.: Sergiu C. Dimitriu, președinte O.N.T., Al. Brătescu-Voinești, președintele Sindicatului Ziariștilor, actorul Calon Theodorian, criticul dramatic Ion Dumitrescu, Maria Filotti, Constantin Kirițescu, directorul general al Ministerului Instrucțiunii Publice, Emanoil Bucuța, directorul Educației Poporului din același minister ș.a. Serviciul cenzurii trebuia să împiedice publicarea în ziarele românești a unor subiecte interzise de regimul politic sau a criticilor la adresa partidului unic⁴.

Regimul autoritar al lui Carol al II-lea a beneficiat de echipamente și mijloace de propagare a ideologiei oficiale pe care nici un regim anterior nu le-a avut. În martie 1938, Armand Călinescu a propus crearea unui oficios al regimului, intitulat „România”, cu cinci ediții: de București, de Iași, de Chișinău, de Cluj și de Timișoara, dublat de unul pentru mediul rural: „România satelor”. Dar abia la 1 iunie 1938, a apărut primul număr al gazetei pusă în slujba regimului, și apoi a partidului unic care l-a secondat. O zi mai târziu, desemnat director al noului cotidian, Cezar Petrescu proclama: „Adio cancanuri, bun rămas trândăveală” atacând pluripartitismul⁵. Constantin Argetoianu a pus pe seama întârzierii cu care a apărut cotidianul un scandal între Cezar Petrescu și Pamfil Șeicaru. Ultimul și-ar fi dorit să primească el drepturile pentru a publica gazeta dar nu a avut, în cele din urmă, câștig de cauză⁶. Dar de primele numere regele nu s-a arătat prea încântat, mărturisind că „prea miroase a tipăritura Dimineața”⁷. Odată cu reforma administrativă din august 1938, fiecare din cele 10 Ținuturi create a avut propriul cotidian, pus în slujba regimului, deși acestea și-au început activitatea la date diferite⁸. Reforma, lăudată de Cezar Petrescu în oficiosul pe care îl conducea, ar fi trebuit să promoveze inițiativa privată odată cu descentralizarea administrației⁹. Dar aplicarea sistemului corporatist, pe modelul lui Mihail Manoilescu, a fost cel care a blocat inițiativa privată, așa cum ea a fost descurajată și în sistemul italian. Presa nu a făcut decât să acopere incompetența și dezinteresul tocmai al celor care erau chemați să ofere exemple. Alături de cotidienele centrale au existat și gazete județene care au fost preluate de regim și coordonate de „România”, cum a fost „Opinia” și „Informația” la Iași, „Ardealul” la Brașov, „Familia” la Oradea, „Tribuna Basarabiei” la Chișinău, „Gorjanul” la Tg. Jiu sau „Dobrogea Jună” la Constanța. Departe de a fi câteva excepții, aceste gazete erau mult mai vechi dar au fost nevoite să se supună controlului din partea diriguitorilor regimului

³ Micea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II (noiembrie 1933-septembrie 1940), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1998, p. 811.

⁴ Bogdan Moșneagu, *Cenzură, democrație, autoritarism*, în „Xenopoliana”, XII, nr.1-4, Iași, 2004, p.180.

⁵ Cristian Sandache, *Național și naționalism în viața politică românească interbelică (1919-1940)*, Iași, Tipo Moldova, 2001, p. 118.

⁶ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, volumul VI, 1 ianuarie -30 iunie 1939, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2003, p. 319-320

⁷ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939), ediție de Marcel Dumitrescu-Ciuca și Narcis Dorin Ion, București, Editura Curtea Veche, 2003, p.246.

⁸ Vezi, spre exemplu, cotidianul „Suceava”, apărut la Cernăuți, reședința Ținutului Suceava. Organul de presă avea să apară abia la 1 ianuarie 1939, sub conducerea profesorului Romulus Cândea, după înființarea F.R.N., în slujba căruia a fost pus, Rasu Florian Bruja, *Suceava – o gazetă ținutală în slujba regimului autoritar carlist în Jurnalismul – o preocupare a elitei. Studii și cercetări de istoria presei*, coord. Răduț Bîlbîie, Florin Șperlea, Mihaela Teodor, București, Editura Tritonic, 2023, pp.337-348.

⁹ Florin Müller, *Metamorfoze ale politicului românesc, 1938-1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, p.216.

carlist¹⁰. Între aceștia, Cezar Petrescu era un susținător al autoritarismului regal în care vedea „un reflex de apărare socială și națională opus acțiunilor nimicitoare de partid”¹¹.

Cotidianul „România”, condus de scriitorul Cezar Petrescu (1892-1961), a publicat între iunie 1938 și septembrie 1940, cât a supraviețuit regimul carlist și partidul său, articole apologetice, însemnări și discursuri ale personalităților vremii, înscrise în partid, liste cu membri și instituțiile care au aderat la partidul unic, acțiuni ale F.R.N. și ale Gărzilor Naționale; o adevărată literatură. Din luna septembrie, cotidianul a înscris pe frontispiciu emblema F.R.N., deviza „Regele, Națiunea, Munca și Credința” iar din 29 octombrie 1939 a devenit oficial gazeta Frontului, pentru ca numărul din 15 noiembrie 1939 să poarte pe frontispiciu și formula „organ al Frontului Renașterii Naționale”. Gazeta avea 16 pagini, deși unele numere au apărut cu doar 12. Unele ediții speciale au avut au avut și 60 de pagini, precum cel prilejuit de sărbătorile Crăciunului anului 1938, 40 de pagini cel scos cu ocazia sărbătorilor de Paști din 1939, sau 32 de pagini numărul dedicat Zilelor Restaurației din 1939. Sediul redacției gazetei se afla pe Calea Victoriei, la nr. 50, în Pasagiul Victoriei. Alături de informațiile despre „realizările” regimului, ziarul conținea știri din politica internațională, pagina mondenă, reclame, mica publicitate, horoscop, revista revistelor și note de lectură,

¹⁰ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Fond Frontul Renașterii Naționale, 136/1939-1940, f.192-193 (infra S.A.N.I.C.).

¹¹ apud Bogdan Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, București, Editura Rao, 2019, p.209.

„ROMÂNIA”, COTIDIAN DE PROPAGANDĂ A REGIMULUI AUTORITAR CARLIST

programul Radio, rubrica „Ultima oră”, cu cele mai noi informații. Echipelile studentești ale Serviciului Social, acțiunile organizate de Straja Țării, buletinul Premilităriei și alte activități puse sub patronajul monarhiei și-au găsit spații generoase în gazetă. Noua reformă administrativă din august 1938 a fost analizată în paginile ziarului cu hărți și comentarii. Instalarea rezidenților regali a fost prezentată pe larg. Rubricile „Din hotare în hotare” sau „Poșta Moldovei și Basarabiei” aduceau informații din teritoriu. O pagină, cu titlul „Industrie, Finanțe, Comerț și Agricultură” era dedicată informațiilor din domeniul economic, bursele de valori, prețul produselor agro-alimentare, mersul trenurilor etc.

„Curierul balneo-climateric” era o rubrică în care erau prezentate informații turistice despre stațiunile din România, mai mici sau mai mari, ca Băile Herculane, Sovata, Carmen Sylva, Călimănești, Vulcana, Borsec și diferitele tratamente care se făceau acolo. Ziarul avea și pagina de informații din Monitorul Oficial în care erau publicate posturile vacante, scoase la concurs, transferuri, inspecții, etc. Pagina Sport cuprindea rezultate sportive și comentarii din diverse competiții interne și internaționale. Erau publicate informații din atletism, box, fotbal, hipism, turul ciclist al Franței. De comentarii speciale s-a bucurat campionatul României la fotbal, surprinzând duelul în trei între echipele Venus și Rapid, respectiv Ripensia Timișoara. Nu toate articolele erau semnate, unele apăreau cu inițiale sau pseudonime. Între semnatarii prezenți des, alături de Cezar Petrescu, se aflau N. Carandino, pentru pagina culturală, Niculae Roșu pentru comentarii din țară, Eugen Popovici. Unele materiale au fost semnate de nume ilustre ca Liviu Rebreanu, Eugen Jebeleanu, Porfira

Sadoveanu. Articole apologetice au semnat și Dimitrie Gusti, Al. Rosetti, Virgil Leonte, Octav Onicescu. Radu Bouteanu, Corneliu Moldoveanu și Al. Cazaban¹². Între evenimentele politice care s-au regăsit în paginile „României” bucurându-se de spații largi au fost: războiul civil din Spania, războiul din Manciuria, problema sudetă, problema evreo-palestiniană, ocuparea Albaniei de către Italia, situația politică din Uniunea Sovietică. Declanșarea celui de al Doilea Război Mondial și fronturile din Polonia, Finlanda și „războiul ciudat” au fost prezentate pe larg, cu hărți, imagini, comentarii din presa internațională. Știrile externe cuprindeau și informații despre catastrofe naturale ca inundațiile din Japonia, incendiile din Franța, dar și despre manifestări culturale sau descoperiri arheologice din lume. Și politica externă dusă de România a fost apreciată, evenimente precum Conferința Miciei Înțelegeri de la Bled, vizitele regelui Carol în Anglia, Franța și Germania, sau acordurile cu Reich-ul fiind prezente la rândul lor în paginile ziarului.

Cele mai multe articole au fost consacrate partidului unic, încă de la apariția sa. Cotidianul „România” a scos o ediție specială în 16 decembrie, publicând lista din Monitorul Oficial în care erau trecuți primii 45 de membri ai F.R.N. Între ei Armand Călinescu, Mircea Cancicov, Mitiță Constantinescu, Silviu Dragomir, Grigore Gafencu, Dimitrie Gusti, Mihail Ralea, Victor Slăvescu, și alte personalități ale vremii¹³. Au urmat apoi marile manifestări publice de la Craiova, Cluj și Chișinău care au fost redade în pagini largi de cotidianul carlist, salutând „unirea simbolică a celor trei provincii sub un singur acoperiș”¹⁴. Cotidianul a publicat și mesajele liderilor politici sau colaboratorilor regelui. Într-o țară în care patriarhul era prim ministru, mitropolitul Moldovei I.P.S.S. Nicodim îndemna clerul să adere la F.R.N. „în toate timpurile, de la începutul istoriei poporului român, ori de câte ori s-au pornit mișcări de redeșteptare națională, având drept lozincă dragostea neclintită în Biserică, Țară și Domn, preoții noștri au mers în fruntea noroadelor propovăduind adevărul și luminând sufletele”¹⁵. Și minoritățile naționale din România au aderat la Frontul Renașterii Naționale, însă fiecare grup național a aderat din rațiuni minoritare și diferite. Prima comunitate etnică din România care a aderat la Front fost cea poloneză, urmată de germani, maghiari, ucraineni, bulgari s.a. Consiliul Național Polon și-a anunțat adeziunea la F.R.N. la 9 ianuarie 1939, cerând tuturor etnicilor poloni să facă același lucru. Presa, în frunte cu gazeta centrală a Frontului, nu a lăsat să scape această adeziune, care oferea o imagine de unitate regimului¹⁶. Nu a apărut însă nimic care să arate și situația specială a minorității iudaice. Deși evreii nu erau împiedicați oficial să adere, în mod formal li s-au pus numeroase piedici¹⁷.

Presa a comentat favorabil primele acțiuni ale F.R.N. arătând slugărnicie față de regim. Dintre toate ziarele românești gazeta condusă de Cezar Petrescu s-a arătat cea mai obedientă supralicitând entuziasmul pentru Frontul Renașterii Naționale. Cezar Petrescu a scris articolele cel mai lingușitoare, punând în slujba Frontului întregul său talent literar. Articole ca „Frontul Renașterii Naționale. Între Coroană și Țară – o singură legătură”, „S-au frânt barierele de învrăjbire”, „O mare mișcare de renovare românească începe”, „Tradiționalism cultural și politic în programul F.R.N.”, Tineretul și cadrele F.R.N.”, „Pentru o Românie nouă” sau „Naționalism și mândrie națională” sunt doar câteva din titlurile semnate de scriitor în primele două luni de la apariția frontului unic¹⁸. Din ianuarie, gazeta a

¹² Cristian Sandache, *op. cit.*, p.119-120

¹³ „România”, ediție specială, 16 decembrie 1938, p. 1.

¹⁴ „România”, 25 decembrie 1938, p.7.

¹⁵ „România”, 2 iulie 1939, p. 8.

¹⁶ „România”, din 9 ianuarie 1939, p.1.

¹⁷ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască*, Vol. I Partea întâi 1933-1944, Editura Hasefer, București, 2001, p.110.

¹⁸ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 29-31.

publicat îndemnuri ale personalităților din diverse domenii către români de a adera la Front, liste cu personalul instituțiilor care au semnat adeziunea, fotografii cu personalități politice înregimentate, articole apologetice. Listele cu adeziuni au fost publicate pe parcursul întregului an 1939, Cezar Petrescu văzând în asta „un alt semn al timpurilor”¹⁹. Un colaborator intim al regelui, supranumit „homo regius”, Gheorghe Tătărescu anunța triumfalist că „Frontul Renașterii Naționale se va confunda cu Țara însăși”²⁰. Iar V. Vâlcovici, membru în conducerea partidului, declara că „F.R.N. este însăși națiunea”²¹. Și „România satelor” care a secondat gazeta lui Cezar Petrescu apărea din 8 ianuarie 1939 sub semnul Frontului Renașterii Naționale și mesajul „Frați cetitori! Nu zăboviți o clipă, ci înscrieți-vă cu toții, cât mai grabnic, pentru ca ceasul biruinței să fie cât mai aproape”²². Nu este întâmplător un astfel de ziar, deoaerece diriguitorii regimului știau că lumea satelor nu avea formată o conștiință civică și că orice defect al democrației, așa cum funcționase ea, putea fi speculat²³. Publiciștii de la aceste gazete au încercat să acrediteze ideea popularității de care se bucura regimul și partidul său prin publicarea unor exemple personale, venite din lumea satelor și din cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Editarea unor critici aduse de oamenii simpli la adresa pluripartidismului nu putea să ascundă, pentru elite, faptul că regele apelase formal tocmai la membrii vechilor partide pentru a forma Frontul²⁴.

Cotidianul a preluat și reacțiile mass-media din străinătate care erau favorabile la adresa Frontului carlist. „O revoluție regală și națională” comenta o revistă din Istanbul actele regelui Carol al II-lea²⁵. Cunoscuta revistă franceză „d’Illustration” dedica pagini numeroase noilor stări de lucruri din România, preluate de organul carlist²⁶. Alt titlu francez nota că F.R.N. era liantul dintre rege și populație care era îndrumată pe „calea uniunii naționale”²⁷. Și revista italiană „L’Intransigeant” explica temeiul creării F.R.N. ca „mișcare care reprezintă interesele statului și a națiunii”²⁸. Un interviu al lui Constantin C. Giurescu, lider marcant la regimului, dat presei germane era preluat și de cotidianul „România” pentru a susține în fața cititorilor notorietatea de care s-ar fi bucurat inițiativele regelui și a colaboratorilor săi²⁹.

Regulamentele de funcționare a Frontului Renașterii Naționale și al Gărzilor Naționale au fost publicate de gazeta condusă de Cezar Petrescu și preluată de ziarele locale. Gazeta a găzduit și Regulamentul uniformelor și emblemelor F.R.N. cu toate modificările și precizările ulterior, aceste numere semănând cu adevărate jurnale de modă. Toate modificările survenite ulterior și-au găsit loc în paginile cotidianului carlist alături de comentarii și fotografii. Și doctrina Frontului Renașterii Naționale a fost prezentată de presă, alături de mesajele diriguitorilor F.R.N. care aduceau lămuriri pe tema programului organismului politic unic. De asemenea, instituțiile și organizațiile puse sub autoritatea F.R.N. au adus în dese ocazii omagiul și devotamentul impus, suveranului țării, care se afla în mijlocul tuturor acțiunilor F.R.N. Faptul că regele colabora cu adversari ai Mișcării Legionare, dar care aveau aceleași

¹⁹ „România”, 23 decembrie 1938, p. 35.

²⁰ „România”, 24 ianuarie 1940, p.1.

²¹ „România”, 28 ianuarie 1939, p.1.

²² „România satelor”, 8 ianuarie 1939, p.1.

²³ Un astfel de exemplu, oferit de echiperele de sociologi ale lui Dimitrie Gusti, este ilustrativ: „Cu partidele noastre am stat prost! Acum s-a cumișit satul. Ba, de când a venit partidul acesta cu prefectul militar, s-a înfrumusețat satul”, Bogdan Bucur, *op. cit.*, nota 326, p.640.

²⁴ Florin Müller, *op. cit.*, p.220.

²⁵ „România”, 5 august 1939, p. 1;

²⁶ „România”, 31 august 1939, p. 5.

²⁷ „România”, 9 martie 1940, p. 16

²⁸ „România”, 2 martie 1940, p. 16

²⁹ „România”, 9 septembrie 1939, p. 5.

orientare ideologică, precum Nichifor Crainic sau Mihail Manoilescu, nu putea să aducă niciun capital important frontului unic. Nota dominantă a articolelor din „România” sau din ziarurile puse sub autoritatea acestuia, dovedească „caracterul confuz, eclectic și autoritarist al regimului”³⁰. Răsfoind paginile gazetei analizate se observă că regimul a avut lingușitorii, trâmbițașii și fanfaronadele de care regele a dorit să se înconjoare. Vizitele regelui sau ale altor înalți demnitari erau prezentate în termeni triumfaliști. Titluri de genul: „Măreța adunare de înfrățire românească la Satu Mare”, „Guvernul F.R.N. a inaugurat la Cluj seria marilor adunări gospodărești ce vor avea loc în toată țara”, „Grandioasă manifestare F.R.N. la Craiova”, „Marea manifestare F.R.N. de la Bacău” umpleau paginile „României”. Noua lege electorală și campania electorală din 1939 au fost prezentate pe larg. Virgil Petrescu, vicepreședintele Asociației Băncilor din România a semnat articolul „Parlamentul Renașterii Naționale” în care considera că s-au întrunit: „forțele active și creatoare ale națiunii chemate să dea tributul lor de rodnicie pentru întărirea Patriei și prosperitatea națiunii”³¹. Cu toate acestea, în Parlament A.C. Cuza a criticat dur ziarul „România” pentru că nu a redat corect punctele de vedere din dezbaterele parlamentare³². „România” a avut și câteva ediții speciale dedicate unor evenimente importate. Numărul din 21 iulie 1938 a fost dedicat funeraliilor Reginei Maria, Cezar Petrescu semnând mai multe articole: „Cel din urmă drum” sau „Ultimul drum al Reginei Maria”. Numărul din 19 mai 1939 a avut pagini dedicate vasului școală „Mircea” și marinei române.

Ziua de naștere a suveranului a fost sărbătorită cu mare fast. Presa în frunte cu cotidianul carlist a anunțat cu trei zile înainte sărbătoarea „în care cele 20 de milioane de

³⁰ Florin Müller, *op. cit.*, p.299.

³¹ „România”, 22 mai 1939, p. 3

³² „Dezbaterile Senatului” ședința din 12 aprilie 1940, p.2.

suflete românești își unesc gândul, rugând pe Cel puternic să dea sănătate și viață lungă marelui nostru rege”. În „Proclamația F.R.N. către țară” erau anunțate concerte și fanfare în piețele publice din capitalele de Ținut și în fața Ateneului Român³³. Rolul de mecena pe care l-a avut regele era completat de programul cultural anunțat de F.R.N. prin intermediul „României”. F.R.N. avea menirea de a continua această operă „de a încuraja și sprijini propaganda culturală, colaborând cât mai strâns cu asociațiile culturale³⁴. „România” a accentuat cultul personalității regelui Carol al II-lea, editoriale de genul „Țara întreagă în jurul suveranului”, „Politica noastră voievodală. Regele și organizarea politică a Națiunii”, sau „Chemarea F.R.N.”, publicate cu acest prilej, transformându-l pe Cezar Petrescu într-o slugă docilă a regimului. Cu ocazia zilei Restaurației, în 1940, Gărzile Naționale au oferit regelui un „pergament comemorativ”, pe un suport metalic având stema F.R.N. în relief, semnat de toți comandanții de ținut și județ cu următorul text: „la începutul celui de al doilea deceniu de glorioasă domnie a M.S.R. depunem la picioarele Tronului semnul nețărmuriturii devotament pentru Suveran, ale cărui gânduri și dorințe le îndeplinim spre binele Patriei”³⁵. Gazeta „România” a întrecut măsura bunului simț în glorificarea suveranului. Pe lângă atributul de salvator, Carol al II-lea a fost „regele culturii”, „regele tineretului”, „marele oștean”, „părintele satelor și plugarilor care avea de îndeplinit înalta misiune de a crea o nouă Românie. Cezar Petrescu a creat triada „Carol I „făuritorul regatului”, Ferdinand „făuritorul României Mari și Carol al II-lea „făuritorul României veșnice”³⁶. El lega monarhia de o tradiție medievală a domitorilor legendari, care contrastau cu imaginea politicianilor corupți. De aceea, Carol era chemat să realizeze o „Românie Mare și Tare”³⁷. Cu ajutorul mass-media, regimul a construit un cult al personalității nemaîntâlnit până la acel moment în istoria românilor. Programul acestor manifestări era aprobat de secția Presei interne a Ministerului Propagandei, și apoi era trimis gazetei „România”, prima care publica întregul orar al activităților dedicate marilor evenimente serbate de regim³⁸. De asemenea, reacțiilor presei externe erau verificate de secția omonimă și apoi ajungeau în gazeta românească, o serie de articole apărute în străinătate fiind interzise în „România”³⁹.

Acțiunile Gărzilor Naționale s-au regăsit în paginile cotidianului, aproape în fiecare număr. De la organizarea și ierarhia G.N. la acțiunile organizațiilor comunale, toate au beneficiat de spații largi în „România”. Acțiuni ca „planul de ridicare morală și materială a țării”, colaborarea cu comandamentul de apărare a țării, organizarea echipelor de pompieri din mediul rural, conferințele din diferite localități ale țării ținute de comandanții gărzilor, sărbătoarea „Sădirii Pomilor”, colaborarea cu Serviciul Social sau cu Strața Țării, au fost găzduite de paginile ziarului. Acțiuni de genul „fondul pentru înzestrarea armatei” sau „strângerea fierului vechi” erau mediatizate, rubricile ocupând pagini întregi pentru popularizarea acestor acțiuni. Politicile pronataliste ale regimului, inspirate din Italia au fost surprinse de gazetarii de la „România”. Astfel, una din cele mai insolite inițiative ale Gărzilor Naționale, puternic sprijinită de mass-media, era botezarea unor copii din familii sărace, acțiuni prezentate ca mari realizări ale regimului⁴⁰.

³³ „România”, 15 octombrie 1939, p. 3

³⁴ „România”, 27 martie 1940, p. 4.

³⁵ „România”, 12 iunie 1940, p.3.

³⁶ Cezar Petrescu, *Cei trei regi*, București, Editura R.A.I., 2000, p.129.

³⁷ Bogdan Bucur, *op. cit.*, p.303.

³⁸ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa Internă, 403/1939, f. 38-40.

³⁹ Loc. cit., Presa Externă, 2116/1938-1940, f. 77.

⁴⁰ Astfel de acțiuni în care a fost implicat și regele au fost mediatizate în articole din „România”, în 20 martie 1940, 12 aprilie 1940 și 1 iunie 1940.

Au existat și articole din gazete mai vechi, care ți-au găsit locul, republicate, în paginile gazetei frontiste din considerente propagandistice. De exemplu, în martie 1940 „România” republica un articol al lui Alexandru Vlahuță din decembrie 1918, apărut în „Dacia” în care scriitorul justifica necesitatea înființării unui partid politic unic prin schimbările politice aduse de Marea Unire. Vlahuță critica tarele politicianismului antebelic și credea că a sosit momentul ca unirea provinciilor românești să fie dublată de o unire a tuturor forțelor politice⁴¹. Și broșura lui Mihai Manoilescu, publicată la Paris în 1937 cu titlul „Partidul unic” a fost republicată în paginile „României”⁴². Pe de altă parte, materialele despre cursurile de vară de la Vălenii de Munte, etichetate de Cezar Petrescu drept „altar românesc”, apărute în ziarul partidului unic, au fost republicate de gazeta lui Iorga⁴³. Singurul subiect care a fost ocultat cu bună știință a fost campania de distrugere a Mișcării Legionare. Gazeta nu a primit acceptul de a scrie despre procesul liderilor Legiunii, despre acțiunile lor clandestine sau despre asasinarea lui Codreanu. A publicat însă detaliile asasinării lui Armand Călinescu, fotografiile echipei legionare, ucise și așezate pe caldarâmul Splaiului Independenței, imagini care au făcut înconjurul lumii⁴⁴.

⁴¹ Radu Florian Bruja, *op. cit.*, p. 48.

⁴² Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 235.

⁴³ Idem, *Nicolae Iorga între dictatura regală și dictatura legionară*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 106.

⁴⁴ Romus Dima, *Armand Călinescu*, București, Editura Mavios - Clio, 2001, p. 350-351.

Schimbările care au avut loc în primăvara anului 1940 trădau incapacitatea regelui de a rezolva marile probleme politice cu care se confrunta țara. Dar gazeta condusă de scriitorul Cezar Petrescu nu lăsa să se înțeleagă acest lucru. Reorganizarea Frontului Renașterii Naționale și schimbările din vârful structurii politice carliste erau imediat etichetate de „România” cu titlul „O îmbinare fericită de virtuți politice: domnii Al. Vaida Voevod și Gh. Tătărescu”, fiind numiți în fruntea Frontului⁴⁵. Politica de reconciliere demarată de Carol al II-lea, inclusiv cu Mișcarea Legionară, era percepută de liderii Frontului ca un fenomen firesc. „Ca orice organism – declara Alexandru Vaida Voevod – vom trece printr-o evoluție normală. Cum copilul crește și ajunge la vârsta pubertății, apoi la vârsta maturității, după aceea la vârsta când poate da ca bărbat întreaga sa capacitate și întreaga sa forță, așa cum trebuie să fie și evoluția F.R.N.”⁴⁶. Tot cotidianul carlist a trebuit să explice în fața opiniei publice și aderarea Mișcării Legionare, reformată, la Frontul Renașterii Naționale. De asemenea, în 22 iunie, gazeta a anunțat *Decretul lege pentru transformarea Frontului Renașterii Naționale în Partidul Națiunii și Decretul lege pentru apărarea ordinii unice și totalitare în statul român*⁴⁷. În expunerea de motive, publicată de ziar, care a însoțit cele două decrete se justifica noua orientare politică a țării prin „necesitatea îndrumării națiunii române către o nouă disciplină politică. Caracterul totalitar al statului era explicat cu sensul că „realizarea deplină a individului nu se poate concepe decât în stat și prin stat (...) partidul și statul fiind două fețe ale uneia și aceleiași realități”⁴⁸. Cotidianul lui Cezar Petrescu și celelalte gazete, din teritoriul erau puse la 23 iunie, în slujba noului partid. Zilele următoare, alte decizii completau organizarea noului instrument politic al regimului, fiind prezentate pe larg de oficiosul carlist.

Presa românească a preluat și reacțiile mass-media din străinătate, care erau favorabile schimbărilor din țară. Potrivit presei italiene, comentariile privind constituirea partidului unic și totalitar erau ample și elogioase. „Messagero” relatează că principiile politice ale noului partid se deosebeau de acelea ale F.R.N. deoarece acum se vorbește de subordonarea intereselor individului față de acelea ale statului și de identificarea scopurilor statului cu acelea ale partidului. „Tribuna” sau „Lavoro Fascista” se mulțumeau doar să anunțe noua situație din România. Aceeași poziție a adoptat-o și presa germană care, rezervată, s-a abținut să facă orice comentarii proprii. Doar oficiosul NSDAP considera înființarea noului partid ca „un proces firesc și îndreptățit, căci acest drept pe care îl au națiunile mari la o evoluție națională îl au și națiunile mici”. Alte mențiuni, din presa maghiară „Uj Nemzedek”, sârbă „Vreme” sau chiar elvețiană „Baseler Nachrichten”, preluate de gazeta oficială carlistă, dedicau spații largi realităților din România⁴⁹. O poziție asemănătoare o avea și „Daily Telegraph” care credea că „Frontul Renașterii Naționale n-a fost un partid ci numai o organizație care îmbrățișa noi idealuri, pe când Partidul Națiunii e cu adevărat un partid politic totalitar”⁵⁰.

Gazeta a susținut campania de adeziuni a partidului publicând „Chemarea către români” a lui Ernest Urdăreanu în care se spunea:

„În Partidul Națiunii va crește cu palpări uriase flacăra destinului românesc;

În Partidul Națiunii va respira de aici înainte întreg poporul român;

În Partidul Națiunii se va frământa noul duh românesc;

Partidul Națiunii vă cheamă fără zăbavă în rândurile lui”⁵¹.

⁴⁵ „România”, 25 ianuarie 1940, p. 1.

⁴⁶ „România”, 20 februarie 1940, p. 1

⁴⁷ Ioan Scurtu, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 474.

⁴⁸ „România”, 23 iunie 1940, p. 1.

⁴⁹ „România”, 25 iunie 1940, p. 12.

⁵⁰ „România”, 27 iunie 1940, p. 13.

⁵¹ „România”, 2 iulie 1940, p. 1.

Numerele din iulie-august 1940 au fost consacrate și ajutorării refugiaților din Basarabia și Bucovina, rubricile dedicate Gărzilor Naționale fiind puse în slujba acestora. Li se aducea în atenție județele în care unitățile de Gardă așteptau refugiații pentru a fi cazați provizoriu⁵²⁴³. Gazeta carlistă a fost pusă să susțină și politica antisemită a regimului monarhiei autoritare. După dificultățile întâmpinate de evrei, prin neacceptarea lor în Partidul Națiunii, la 8 august 1940, a fost adoptată o nouă măsură antisemită. Prin *Decretul-lege privind situația juridică a evreilor din România*, calculele regelui erau de a câștiga încrederea Germaniei într-un moment în care cererile Ungariei și Bulgariei nu mai puteau fi amânate. În expunerea de motive, Ministrul Justiției, I.V. Gruia justifica noul decret prin „rezolvarea unei probleme ce statornicește dreptatea poporului român”⁵³, pentru a câștiga atenția legionarilor, în plan intern. Cezar Petrescu, vedea în decret „o dată epocală în viața noastră națională, un sfârșit al îndelungatei perioade de luptă încheiată cu triumful principiului”⁵⁴. Gazeta a fost nevoită să publice și materialele semnate de Horia Sima care ducea o campanie de reorganizare a Legiunii. El își publica deciziile prin care cerea legionarilor să se încadreze în Partidul Națiunii⁵⁵, dar în secret pregătea lovitura împotriva regimului. Și adeziunile altor mari lideri politici ca A.C. Cuza, Grigore Iunian, Constantin C. Brătianu, Nicolae Iorga au fost publicate de „România”. Nichifor Crainic, devenit Ministrul Propagandei Naționale, declara ziarului că „Partidul Națiunii, îmbrățișând doctrina naționalismului integral și totalitar, este instrumentul politic care va duce la purificarea morală și la înălțarea ei pe culmile gloriei”⁵⁶.

Cotidianul a publicat zilnic adeziunile la P.N., ultima mențiune de înscriere datând din 3 septembrie, într-un moment de acută criză a statului român. Obedient până la capăt, „România” găzduia în paginile sale un material prin care încerca să justifice greșelile pierderi teritoriale din vara anului 1940: „Nu ne-am bătut căci lupta ne-ar fi suprimat nu numai țara, ci dat fiind mijloacele mai necruțătoare decât cele imaginate de fatalitatea biblică, însăși ființa noastră de neam”⁵⁷. O zi mai târziu, gazeta publica și cea din urmă scrisoare omagială la adresa regelui Carol al II-lea, venită din Transilvania, unde începuse evacuarea în teritoriul cedat⁵⁸⁴⁹. Câteva zile mai târziu, ultimul număr al gazetei scria despre regimul prăbușit la 6 septembrie că momentul reprezintă „începutul grandios de înviere al neamului românesc de sub mișleasca tiranie în care a fost ținut în ultimii ani” iar regimul care a patronat ziarul era văzut ca: „un întreg sistem sprijinit pe tehnica diabolică a crimei”⁵⁹⁵⁰. Abdicarea regelui Carol al II-lea i-a găsit pe responsabili gazetei „România” în fața unei noi realități. Ei s-au grăbit să susțină noua conducere politică a României, fotografia lui Carol fiind înlocuită cu cea a regelui Mihai I, apoi a lui Ion Antonescu și chiar a lui Corneliu Zelea Codreanu⁶⁰. Dar această încercare de cotitură nu i-a adus gazetei salvarea. Decretul prin care Ion Antonescu, noul șef al statului, desființa Partidul Națiunii, cu toate organizațiile sale, a dus și la încetarea apariției cotidianului „România”. Mișcarea Legionară avea propriile tribune de presă și nu putea accepta o gazetă care s-a vândut total regimului regelui Carol. În fapt, rațiunea de a exista a ziarului lui Cezar Petrescu dispăruse odată cu regimul prăbușit.

⁵² „România”, 2 iulie 1940, p. 5.

⁵³ *Evreii din România între anii 1940-1941*, vol. I *Legislația antievreiască*, (volum îngrijit de Lya Benjamin), București, Editura Hasefer, 1993, p.37.

⁵⁴ „România”, 11 august 1940, p.1.

⁵⁵ „România”, 25 iunie 1940, p. 16.

⁵⁶ „România”, 14 iulie 1940, p. 1

⁵⁷ „România”, 3 septembrie 1940, p. 3.

⁵⁸ „România”, 4 septembrie 1940, p. 3.

⁵⁹ „România”, 8 septembrie 1940, p. 5.

⁶⁰ Daniel Focșa, *Prăbușirea dictaturii regale (3-6 septembrie 1940)*, București, Editura Eikon, 2024, p.87-88.

JETOANELE „ÎNCHISOAREA GALAȚI”

Dorel BĂLĂIȚĂ

Rezumat: Jetoanele pe care vi le prezentăm au circulat în interiorul închisorii Galați ca înlocuitor de monedă și erau un fel de recompensă pe care o primeau deținuții cu un comportament regulamentar în contul muncii depuse în ateliere aparținând închisorii sau la diverse activități ori lucrări particulare remunerate și desfășurate în exteriorul închisorii. Autorul prezintă un scurt istoric al sistemului penitenciar din România și date din istoricul înființării și funcționării închisorii Galați. Este prezentat contextul apariției și utilizării acestor pseudomonede.

Cuvinte-cheie: jetoane, închisoarea Galați, cantină, deținuți, Ferdinand Dodun de Perrières

Abstract: The tokens that we present to you circulated inside the Galați prison as a currency substitute and were a kind of reward given to inmates with regular behavior received for the work done in the prison workshops or various paid activities or jobs conducted outside the prison. The author presents a brief of history of the Romanian penitentiary system and details on the establishment and operation of the Galați prison. The context of the appearance and use of these pseudo-currencies is also presented.

Keywords: tokens, Galați prison, canteen, prisoners, Ferdinand Dodun de Perrières

Jetoanele pe care vi le prezentăm au circulat în interiorul închisorii Galați ca înlocuitor de monedă și erau un fel de recompensă pe care o primeau deținuții cu un comportament regulamentar în contul muncii depuse în atelierele aparținând închisorii sau la diverse activități ori lucrări particulare remunerate și desfășurate în exteriorul închisorii.

Jetoanele au aversul identic: o inscripție centrală pe două rânduri: “ÎNCHISOAREA/ GALAȚI”; în partea de jos circular este trecut numele gravorului: “CARNIOL”, urmează un ornament format dintr-o stea cu cinci colțuri și litera “F” în interior, apoi inscripția “FIUL”¹.

Pe revers este trecută valoarea nominală în interiorul unui cerc perlat exterior. Sunt cunoscute, în diverse colecții particulare cinci valori nominale.

Catalogul Schäffer din 2012² menționează existența a cinci valori nominale cunoscute în colecții: **10** (GAL-7), **20** (GAL-8), **50** (GAL-9), **1 LEU** (GAL-10) și **2 LEI** (GAL-11) și o piesă cu valoarea nominală **5** (GAL-6) încă nedescoperită până în prezent, dar a cărei existență este presupusă. Toate jetoanele sunt din alamă și au același diametru: 22mm. Jetoane similare celor de la Închisoarea Galați au circulat și la alte închisori: Iași³, Bucovăț⁴ (Dolj), Mărgineni⁵ (Prahova), Ocnele Mari⁶ (Vâlcea), Văcărești⁷, Mislea⁸(Prahova), Tg Ocna⁹ (Bacău), Slănic¹⁰ (Prahova), Craiova¹¹ sau Pângărați¹², singura diferență fiind inscripția de pe avers unde apare numele închisorii pentru care acestea erau destinate.

¹ Carniol Fiul (1866-1945) a fost un foarte prolific gravor și medalist român, membru al Societății Numismatice Române, furnizor al Casei Regale între 1869-1886.

² Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice și mărci, Tokens, tags and chips*, f.e., Guttonbrun, 2012, p.155.

³ *Ibidem*, p. 161.

⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵ *Ibidem*, p. 165-166.

⁶ *Ibidem*, p.169.

⁷ *Ibidem*, p. 207.

⁸ *Ibidem*, p. 167.

⁹ *Ibidem*, p. 199.

¹⁰ *Ibidem*, p. 196.

¹¹ *Ibidem*, p. 145.

Într-o discuție avută în anul 2013¹³ cu autorul singurului catalog dedicat jetoanelor românești și deținătorul unei importante colecții de jetoane din România, dl Erwin Schäffer (Germania) ne-a declarat că presupune că la fiecare din închisorile prezentate în catalog a existat setul întreg de șase valori nominale de jetoane fiind o chestiune de timp descoperirea celorlalte valori nominale lipsă de la fiecare închisoare. Presupunerea dlui Schäffer s-au dovedit a fi corecte. La data apariției catalogului Schäffer (2012), de exemplu, la Închisoarea Tg. Ocna se cunoșteau doar jetoanele de 10 și 1 Leu, ulterior apărând în colecții particulare jetoanele cu valoarea de “5”¹⁴ și “50”¹⁵.

În privința valorilor nominale de pe jetoane, considerăm că valorile de 5, 10, 20 și 50 reprezintă “Bani”.

Fig. 1. Jeton cu valoarea nominală de “10”¹⁶

Fig. 2. Jeton cu valoarea nominală de “20”

Pentru a-și ușura traiul din detenție, o parte din remunerația primită de deținuți pentru munca desfășurată în atelierele închisorii sau pentru munca „la particular” era distribuită sub forma acestor pseudomonede, jetoane de închisoare sau fise/fișe cum erau denumite în documentele vremii. Acestea puteau fi întrebuințate în cadrul unor cantine ce existau în incinta închisorilor și de unde deținuții își puteau procura alimente sau diverse obiecte de îmbrăcăminte ori igienă,

¹² *Ibidem*, p. 174.

¹³ Dorel Bălăiță, *Jetoanele Închisoarea Tg Ocna*, Carpica XLV, Ed. Magic Print, Onești, 2016, p. 323-336; Dorel Bălăiță, *Valea Troțușului. Jetoane*, Ed. Karta.ro, Onești, 2021, p. 138-150.

¹⁴ Piesa cu valoarea nominală de 5 este într-o colecție privată din București.

¹⁵ Piesa cu valoarea nominală de 50 s-a descoperit într-o colecție privată din SUA.

¹⁶ Piese “Închisoarea Galați” prezentate fac parte din colecția Erwin Schäffer, Germania.

„îndulcindu-și” astfel traiul din detenție, așa cum plastic se preciza în *Regulamentul închisorilor* din 1874¹⁷ ori în noua Lege a penitenciarelor și instituțiilor de prevenție din 1929 (care avea să intre în vigoare începând cu anul 1930).

Fig. 3. Jeton cu valoarea nominală de „50”

Pe 22 septembrie 1920, Monitorul Oficial anunța că Direcțiunea Generală a Închisorilor „va ține licitație publică cu oferte sigilate la această direcție generală a închisorilor, în localul său din București, strada Bursei No. 2, pentru închirierea pe timp de un an, cu începere dela 1 Octomvrie 1920, a cantinei dela Închisoarea Galați, județul Covurlui, în următoarele condițiuni:

1. Antreprenorul va fi dator a procura pentru cantină numai articole permise de regulamentul închisorilor (art. 59), alte articole decât cele specificate în articolul sus citat nu se pot aduce decât cu învoirea formală a direcțiunii generale.

2. Prețul cu, care se vor vinde articolele dela cantină se va stabili pentru fiecare în parte în raport cu mercurialele orașului Galați și prețurile maximele ce vor fi în vigoare; ele se vor consemna într'un proces-verbal întocmit de direcția închisorii și se vor afișa în curte în primele 3 zile la începutul fiecărei luni.

3. Plata articolelor luate dela cantină de deținuți se va face prin fișe cari se vor retrage achitându-se de direcția închisorii la mijlocul și sfârșitul lunii; vinderea pe datorie este interzisă.

4. Antreprenorul sau reprezentantul său recomandat formal direcției închisorii, va fi permanent la cantină, iarna între orele 7-8 dimineața și între orele 2-4 după amiaza, iar vara între orele 6-8 dimineața și între orele 4-6 seara.

5. Antreprenorul va plăti o chirie pentru cesionarea cantinei care se va achita în patru rate trimestriale, și anume: întâiu la facerea contractelor iar restul din trei în trei luni.

6. Taxele de timbru, înregistrare, patent, precum și orice alte taxe și contribuții către Stat, județ și comună sunt în sarcina antreprenorului.

7. Antreprenorul nu poate ceda cantina altei persoane fără prealabilă consimțire a direcției generale.

8. Cantina va avea în totdeauna alimente în cantitate suficientă și de bună calitate, controlate de medicul și directorul închisorii.

9. Direcția generală poate interzice vânzarea vreunui aliment chiar din cele prevăzute de regulament, iar, cantinierul este atunci obligat a-l retrage din vânzare fără să aibă vreo pretenție; de asemenea se poate pretinde de direcția generală cantinierului a procura alte alimente care se vor vinde de asemenea în raport cu prețul orașului Galați.

¹⁷ *Lege asupra regimului închisorilor și Regulamentele generale pentru arestele preventive, penitenciarele centrale, casele centrale de corecțiune pentru minori și circulările mai importante date între 1872 și 1905*, București, Imprimeria Statului, 1906, p. 26.

10. În afară de relațiunile strict de vânzare, oricari altele între cantinieri și deținuți sunt interzise: înlesnirea de corespondență și procurarea de gazete și obiecte oprite, vor fi considerate ca abatere gravă dela datoriile cantinierului.

11. Vânzarea articolelor se vor face în localul cantinei pentru care scop direcția generală va pune la dispoziția cantinierului o cameră”¹⁸.

Ce erau aceste fișe pe baza cărora se făcea vânzarea produselor către deținuți? Un fel de liste cu datoria fiecărui deținut la cantină? Cu siguranță nu, pentru că în anunțurile de închiriere a cantinelor închisorilor, publicate în Monitorul Oficial se precizează că “vinderea pe datorie este interzisă”. Conform dicționarului lui August Scriban din 1939, „fișa” este o “marcă de metal ori de altceva”¹⁹. În același dicționar, marca este definită ca fiind un “jeton, bucată de metal ori altceva în formă de medalie, întrebuințată la joc”²⁰ ori la altceva”²¹. Fișele despre care se precizează în Monitorul Oficial erau de fapt niște înlocuitori de monedă oficială pe care deținuții le utilizau la cantina din incinta închisorii.

Fig. 4. Jeton cu valoarea nominală de “1 Leu”

Fig. 5. Jeton cu valoarea nominală de “2 Lei”

¹⁸ Monitorul Oficial al României, nr. 127, 11 septembrie 1920, p. 4404.

¹⁹ August Scriban, *Dicționarul limbii românești: Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme*, Ed. Institutul de Arte grafice “Presa Bună”, Iași, 1939, p. 510.

²⁰ În volumul Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice și mărci, Tokens, tags and chips*, f.e., Guttenbrun, 2012 sunt catalogate mai multe jetoane care au inscripția “fișe/fișe/ de joc/jog”, utilizate între 1922-1925 (vezi p. 372-375).

²¹ August Scriban, *op. cit.*, p. 774.

Trebuie precizat faptul că astfel de jetoane sunt cunoscute doar de la închisorile centrale din vechiul regat. În 1930 erau funcționale 23 de închisori centrale, iar dintre acestea 13 erau pe teritoriul fostelor Principate Române²². De la 10 închisori centrale sunt cunoscute astfel de jetoane, la care se adaugă închisoarea Pângărați, desființată în 1915 și închisoarea Jilava, înființată în 1907 și transformată imediat în închisoare militară până în 1948. Jetoanele acestei închisori (de fapt, este cunoscut doar un singur tip) diferă de cele ale celorlalte închisori. De la trei închisori centrale, Constanța, Doftana și Focșani nu s-au descoperit astfel de jetoane. Există o probabilitate destul de mare ca și aceste închisori să fi avut în uz jetoane dar ele rămân încă necunoscute nouă. Nu cunoaștem ca la închisorile centrale de pe restul teritoriului României întregite după Marea Unire din 1918 să fi existat astfel de jetoane. Această constatare ne face să credem că aceste piese metalice cu valoare nominală au fost puse în circulație locală undeva înainte de primul război mondial, probabil la sfârșitul secolului XIX și au fost în uz până în 1927, data de la care nu mai întâlnim în anunțurile de organizare a licitațiilor pentru închirierea cantinelor închisorilor precizarea că vânzarea alimentelor către deținuți se face pe bază de fișe.

Grație inspirației deținutului Miron care și-a inscripționat numele pe o piesă de 1 Leu, trecând și anul, 1919, când a făcut acest gest, avem prima dovadă a anului când aceste jetoane (cel puțin cele de la închisoarea Galați dar, presupunem că și cele de la alte închisori care au avut jetoane similare, poate cu excepția celor de la închisoarea Pângărați desființată în 1915) au fost în circulație.

Organizarea centralizată a ocnelor și temnițelor începe odată cu Regulamentele organice din 1831 în Muntenia și 1832 în Moldova. Acestea primesc un statut de funcționare și sunt puse sub administrarea Vornicului temnițelor. Dispar pedeapsa cu moartea, tăierea mâinilor, slujirea feței (tăierea nasului ori a urechilor), supunerea la cazne sau confiscarea averilor. Totodată, hrana, îmbrăcămintea și celelalte nevoi de întreținere intră în cheltuiala statului, care alocă 22 de parale pentru custodia fiecărui deținut²³.

Întemeietorul închisorilor românești moderne este Ferdinand Dodun de Perrières, un francez adus în Moldova în 1855 de către Grigore Ghica Vodă. El a fost numit inspector general al închisorilor, funcție ce a deținut-o până în 1876. Acesta este ctitorul celor mai multe penitenciare existente până azi, elaborând cele mai importante legi și regulamente penitenciare. Reforma inițiată în Moldova a fost extinsă și în Muntenia. Acesta a lucrat la elaborarea codului penal sub coordonarea lui Mihail Kogălniceanu și a trecut administrația penitenciarelor în subordinea Ministerului de Interne²⁴.

La 11 august 1862 Serviciul Închisorilor din România a fost organizat pentru prima oară printr-un regulament (“Regulamentul pentru organizarea serviciului stabilimentelor și cele de binefacere din România”), aprobat prin decret domnesc și pus în aplicare la 1 octombrie în același an. Regulamentul prevedea printre altele că: “Din produsul muncii arestaților Statul lua de la condamnații la ocnă două zecimi, de la reclusi trei zecimi, de la corecționali patru zecimi, de la femei trei zecimi; restul se împărțea în două: jumătate servind la îndulcirea traiului, iar jumătate se trecea la masa de rezervă, pentru eliberare”²⁵.

La 22 aprilie 1864 a fost aprobat și ”Regulamentul general pentru arestările districtuale din toată țara”²⁶. Pentru prima dată, prin Regulamentele de la 1862 și 1864 ”nevârstnicii sunt separați de adulți”. De altfel, articolele 7 și 8 ale Regulamentului din 1862, prevedeau, pentru condamnații minori și tineri cu pedepse între 8 și 20 de ani, înființarea unui penitenciar distinct, penitenciarul

²² Octav Gorescu, *Văcăreștii mănăstire, Văcăreștii penitenciar*, precedat de un scurt istoric asupra regimului penitenciar în România, București, 1930, p. 48.

²³ Bruno Ștefan, *Istoria și reforma închisorilor românești*, în “Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVII, nr. 5–6, București, 2006, p. 494.

²⁴ *Ibidem*, p. 496.

²⁵ Gorescu Octav, *op.cit.*, p. 20.

²⁶ Cristina Ilie, *O analiză socio-istorică a sistemului de detenție din România între prevenție, pedepsire și reintegrare socială*, ProUniversitaria, București, 2015, p. 75.

nevârstnicilor. ”Minorii erau supuși la munci agricole și efectuau meserii agricole, iar Administrația închisorilor avea drept de priveghere asupra lor după liberare, un timp anume, determinat de hotărârea judecătorească și era dator să-i plaseze pe lângă cultivatorii de pământ, care prezentau depline garanții morale, sau să-i așeze pe pământurile necultivate ale statului”²⁷. La momentul eliberării, minorii beneficiau de o remunerație în natură sau în bani, în funcție de purtarea din penitenciar, în funcție de vârstă și în funcție de câștigul produs la lucru în ultimul an de detenție²⁸. În anul 1862 regăsim următoarele închisori: temnițele București; Giurgiu; Craiova; Ocnele-Mari; Tg-Ocna; Schitul Ostrov; Penitenciarele Iași și Ismail (pentru vagabonzi). Mai târziu s-au înființat temnițele Bucovăț și Dobrovăț pentru corecție, Mărgineni pentru reclusie; Florești pentru vagabonzi, închisoarea Focșani, cea de la Pângărați și Bisericieni²⁹. În 1863, a fost creat un penitenciar destinat femeilor, condamnate la toate categoriile de pedepse, la Schitul Ostrov din Județul Argeș, coordonat de stareța mănăstirii, iar mai târziu, acest penitenciar a fost transferat la Mănăstirea Comana din județul Vlașca, fiind coordonată de un funcționar numit ”îngrijitor”. În anul 1865 a fost strămutată în locul Mănăstirii Plătărești din comuna Cucuieți, județul Ilfov, de unde în perioada 1916-1917 a fost mutată din nou în Penitenciarul Văcărești, iar din august 1924 la Mănăstirea Mislea³⁰.

În timpul celor 12 ani de aplicare a acestui prim regulament, la închisori au luat ființă o serie de ateliere unde lucrau unii deținuți: ”curelărie, cismărie, frângherie și filaturi” la Tg Ocna, de cartonat la Văcărești, de pielărie groasă la Mărgineni, de cismărie la temnița București, tâmplărie, fierărie și lăcătușerie la Bucovăț³¹ etc.

”Osândiții erau pregătiți în anumite meserii, pe care să le poată practica și după liberare, cum ar fi: confecționarea de fitile, odgoane, rogojini, roți, țesături și alte obiecte folositoare. O parte din valoarea obiectelor confecționate în atelierele închisorii era utilizată în folosul așezământului, iar a patra parte a prețului lor se va depune într-o cutie și se va trece de director într-o condică, iar banii se vor da la eliberarea osândiților ca să le fie mic capital la reîntoarcerea lor în sânul societății. În cazul în care osânditul va muri înainte de liberare, acea sumă se va da familiei sale”³².

Nedând rezultatele dorite, regulamentul din 1862 avea să fie înlocuit. În 1874 este aprobat un alt regulament al închisorilor ce va fi valabil 55 de ani și care pune accentul pe dezvoltarea atelierelor și sistematizarea activității deținuților după natura acestora în: lucrul în atelierele statului, lucrul particularilor și munca în salină³³. În anul 1874, existau în Vechiul Regat 15 închisori centrale: ”Bisericieni (Neamț), Bucovăț (Dolj), Craiova (Dolj), Dobrovăț (Vaslui), Focșani (Vrancea), Iași, Mărgineni (Prahova), Pângărați (Neamț), Plătărești (Ilfov), Reni (Ismail – înlocuită după cedarea Basarabiei de Mislea-Prahova), Ocnele Mari (Vâlcea), Telega (Prahova), Târgu Ocna (Bacău), Văcărești (Ilfov), Răchitoasa (Galați). În fiecare județ au fost înființate case de arest preventiv pe lângă prefecturi, desființându-se aresturile de pe lângă judecătorii”³⁴.

Legea din 1874 prevedea, în conformitate cu dispozițiile codului penal, următoarele categorii de închisori: „de prevențiune și de osândă”. Cele de prevențiune se împărțeau în două categorii: pentru delict și pentru crime, ambele putând fi în același edificiu. Închisorile de osândă se împărțeau de asemenea în mai multe categorii corespunzătoare pedepselor prevăzute de legea penală și anume în: închisori de pedeapsă corecțională și polițienească; închisori de reclusiune;

²⁷ *Regulamentul pentru organizarea serviciului stabilimentelor penitenciare și de binefacere din România*, 1862: Art. 9.

²⁸ *Ibidem*, art. 11-15.

²⁹ Cristina Ilie, *op. cit.*, p. 75.

³⁰ *Ibidem*, p. 76.

³¹ Gorescu Octav, *op. cit.*, p. 21.

³² <http://anp.gov.ro/web/penitenciarul-spital-targu-ocna/despre-noi> (accesat la 22.10.2015).

³³ Cipriana Sucilă-Pahoni, *O privire critică asupra legii penitenciarelor de la 1 Februarie 1874*, Crisia, 42/2012, Oradea, p. 99-109.

³⁴ Bruno Ștefan, *op. cit.*, p. 498.

închisori de muncă silnică și de detenție³⁵. Toate închisorile erau divizate în sectoare pentru ”femei, bărbați, majori și minori, fără a exista comunicare între dânsii”³⁶. Legea prevedea și existența unor închisori speciale pentru femei și nevârstnici (case speciale de educație corecțională). Pentru condamnații la muncă silnică, închisorile trebuiau făcute pe lângă mine, saline, porturi, sau alte stabilimente de lucrări publice. Ca modalitate de organizare, atât în saline cât și în închisorile de recluziune s-a admis sistemul Auburian, prin care munca era făcută în comun ziua, sub regula tăcerii, iar deținuții erau separați noaptea³⁷.

Lucrul la particular al arestaților s-a organizat în 1896 în baza unei ordonanțe (nr. 834/ 29 ianuarie 1896) a Direcției Generale a Închisorilor³⁸.

Veniturile în închisori erau de 5 categorii: din munca în saline a condamnaților, din lucrul lor în ateliere, din lucrul lor la particular, din salahorie și din exploatarea atelierelor. Noul regulament prevedea că osândiții la muncă silnică puteau primi pentru munca desfășurată în ocnă sau în diverse ateliere trei zecimi din beneficiul produs din care puteau să cheltuiască jumătate pentru ”îndulcirea traiului” în închisoare, restul primindu-l la eliberare.

La începutul secolului XX, în închisorile din România erau circa 3200 de arestați. Dintre aceștia cel mult 500 de condamnați lucrau în cele 12 ateliere de muncă existente în închisorile din țară³⁹. Munca penală era utilizată, în primul rând, la confecționarea obiectelor necesare penitenciarelor: obiecte de îmbrăcăminte, de gospodărie, încălțăminte, pânzeturi pentru așternuturi⁴⁰. Deținuții cu purtări bune, și care ispășiseră jumătate din pedeapsă puteau fi scoși la muncă în aer liber, unde executau diferite lucrări: canale, diguri, lucrări agricole, șosele, poduri, și care aduceau beneficii statului dar, într-o anumită măsură și penitenciarelor și arestaților.

În 1929 apare o nouă lege de organizare a ”penitenciarelor și institutelor de prevențiune” care pune un accent deosebit pe reeducare și reintegrarea în societate a arestaților după perioada de detenție. Legea păstrează ideea reeducării prin muncă. ”Însă una din principalele preocupări ale legii se îndreaptă la munca din penitenciare, introducând munca obligatorie pentru toți deținuții, afară de unele excepțiuni prevăzute chiar în lege, cele din codul penal, cum și cele din legi speciale sau prescripții medicale. Temeiul pe care legea îl pune în munca deținuților ca scop de reeducare cât și la încordarea și distragerea minții lor rătăcite de la fapte rele, reiese și din avantajul pe care-l dă deținuților preventivi ca, în cazul când vor să muncească de bună voie pe timpul prevențiunii lor, acest timp să fie socotit de drept în cel ce trebuie să facă din pedeapsa primită (...). Munca va fi executată în conformitate cu cerințele tehnice moderne pentru atelierelor și instalațiunile industriale și în condițiunile cele mai științifice și raționale pentru cultura pământului. (...) Beneficiul muncii se va împărți după această lege între stat, partea civilă și deținuți, în anumite proporțiuni stabilite, la care se va avea în vedere că partea cuvenită deținuților să li se dea tot ca mai înainte: jumătate pentru îndulcirea traiului în închisoare, iar jumătate la liberare”⁴¹.

³⁵ Gorescu Octav, *op. cit.*, p. 22.

³⁶ *Legea asupra regimului închisorilor*, 1874: Art. 2.

³⁷ Cristina Ilie, *op. cit.*, p. 79.

³⁸ Gorescu Octav, *op. cit.*, p. 30.

³⁹ Ștefan Arsenescu, *Reforma Penitenciară*, în „Revista penitenciară și de drept penal”, An III, Nr. 6-9, 1914, p. 266.

⁴⁰ Cipriana Sucilă-Pahoni, *op. cit.*, p. 102.

⁴¹ Gorescu Octav, *op. cit.*, p. 41-42.

Fig. 6. Închisoarea Centrală Galați, cca 1930⁴².

În 1845, la Galați existau două închisori: închisoarea orășenească și închisoarea penală. La 10 martie 1845, când viceconsulul britanic Charles Cunningham a vizitat închisoarea orașului, unitatea, amplasată într-o zonă insalubră și foarte umedă, consta dintr-o clădire din lemn cu un singur etaj. Clădirea era împărțită în două părți egale, una pentru paznici, iar cealaltă pentru prizonieri; sub ea, era o temniță pentru criminali periculoși. „Camera, în care sunt prizonierii, avea două ferestre păzite cu gratii de fier, fără sticlă, sau orice înlocuitor care să țină departe de vreme. Uneori acestea sunt acoperite cu un intestin transparent, dar atunci închisoarea trebuie să sufere de lipsă de aer”. Camera de detenție (aproximativ 17 metri pătrați) era complet ineficientă pentru numărul mare de prizonieri, opt când avea loc vizita, dar uneori chiar și 20 sau 30, când condamnații erau închiși în temniță. Nu existau paturi, deținuții sănătoși și colegii bolnavi fiind ținuti împreună, fără asistență medicală sau socială. În ceea ce privește hrana, lucrurile au fost la fel de dificile, întrucât autoritățile nu acordau niciun ajutor și totul depindea de caritatea publică⁴³. În 1851⁴⁴ au fost închiși în închisoarea penală „18 prizonieri nejudecați încă, așteptând de câteva luni încheierea proceselor lor”. Captivii dormeau pe podea pe saltele din stuf. Erau două celule mari subterane, care erau destul de inutile. Condițiile din închisoarea orașului erau similare⁴⁵.

⁴²https://historia.ro/sectiune/general/galati-anii-1930-fotografii-aeriane-587760.html#gal=b8e99b86-129c-4bab-b34d-4954c00c142b&gal_i=6&gal_fs=1, accesat la 17.01.2024.

⁴³ <https://cities.blacksea.gr/en/galatz/2-1-5/>, accesat la 10.05.2024; Constantin Ardeleanu, *Some information regarding the prisons of Galați at the middle of the xix th century*, Danubius 29/2011, Galați, p. 164-165.

⁴⁴ În acest an închisorile din Galați fuseseră vizitate de doctorul francez Benjamin Nicolas Appert însoțit de doctorul Jacob Stanislaus Cihac, chirurgul trupelor și spitalelor locale, și de dragomanul consulatului francez (<https://cities.blacksea.gr/en/galatz/2-1-5/>, accesat la 10.05.2024.).

⁴⁵ Constantin Ardeleanu, *Some information regarding the prisons of Galați at the middle of the xix th century*, Danubius, 29/2011, Galați, p. 165.

Fig.7. Închisoarea Galați⁴⁶

În următoarele decenii închisoarea orașului pare să fi fost într-o stare foarte proastă, întrucât în 1863 era formată dintr-o singură cameră, extrem de aglomerată, în care erau ținută împreună bărbați și femei, indiferent de sentințe⁴⁷. Camerele de detenție nu aveau sobe, paturi sau rogojini.

Fig. 8. Fațada principală a penitenciarelor Craiova și Galați⁴⁸

⁴⁶ <https://anp.gov.ro/penitenciarul-galati/despre-noi/>, accesat la 16.01.2024.

⁴⁷ Adrian Pohrib, *Din istoria poliției române. Poliția orașului Galați între anii 1832 și 1949. Istoric și documente*, Galați, Ed. Agaton, 2013, pp. 32, 35, 360-362.

„În anul 1887, Curtea de Apel din Focșani strămutându-se la Galați, s'a înființat în acest oraș un arest de Curte, pentru acuzați, apelanți și cei osîndiți la pedepse corecționale mai ușore. La această închisoare au trecut în urmă și arestații de la închisorile Tulcea și Constanța, închisori cari au rămas ca areste preventive ale județelor respective. Închisoarea a fost instalată într'o casă particulară, amenajată în acest scop, până în anul 1897, când arestații au fost strămutați în noua clădire”⁴⁹.

În anul 1893 municipalitatea a acordat statului, respectiv Direcției Generale a Penitenciarelor, un teren din moșia comunei, pe strada Traian, pentru construirea unei închisori de corecție, necesară și închisorii preventive, până atunci aflată în jurisdicția autorităților județene. Construcția închisorii a început în 1894 și s-a finalizat în 1897, când deținuții din cele două arestări au fost mutați în noua clădire. Arhitectura construcției a fost identică cu a Penitenciarului Craiova, ele construindu-se în același timp. Penitenciarul Galați era un așezământ modern pentru acele vremuri, având 350 de locuri de cazare în nouăzeci de camere de detenție, și prevăzut cu toate dependențele necesare (infirmerie, ateliere, băi, toalete etc.)⁵⁰. Clădirea propriu-zisă a fost construită în sistem celular, pe două etaje, fiind identică din punct de vedere arhitectonic cu aceea a penitenciarului Craiova. În exterior, închisoarea era înconjurată de două ziduri cu înălțimea de 4 m și grosimea de 90 cm. Pe primul dintre ziduri erau instalate becuri la o distanță de 15 m unul de altul și cinci reflectoare. Între aceste ziduri se afla zona interzisă, formată din 19 rânduri de sârmă ghimpată, fiecare având o înălțime de 3 m. În interior, corpul central al clădirii era reprezentat de celular. Construit în formă de potcoavă, acesta cuprindea 90 de celule mici, câte 30 la fiecare nivel (parter, etajul unu și doi), unde puteau fi încarcerați, în grupuri, de câte trei, patru persoane până la 350 de deținuți, iar individual, 90. În acest celular, cunoscut sub numele de „Aripa Morții”, au fost închiși în perioada comunistă deținuții politici cu pedepse mari, pentru a fi mai bine supravegheați și pentru a nu avea contact cu deținuții de drept comun. Într-o celulă se aflau câte două, trei paturi de fier, acoperite fiecare cu câte o saltea de paie. Într-un pat dormeau chiar și câte trei deținuți. Fereastra cu gratii de fier era situată aproape de plafon, iar pavimentul era din ciment. La capătul celularului se aflau „celulele morții”, unde erau introduși deținuții pedepsiți pentru nerespectarea regulamentului de ordine interioară. Condițiile de aici erau greu suportabile, în special vara, atunci când era cald ca într-un cuptor. Iarna, pedepsiții erau închiși la „neagra”, o celulă cu pavimentul din ciment, pe care se turna apă și care avea o mică fereastră acoperită cu tablă⁵¹.

De la înființare și până în 1938, penitenciarul a fost de drept comun, fiind destinat deținuților cu pedepse corecționale de până la 12 ani inclusiv. Aceștia erau repartizați în camere în funcție de vârstă, sex și natura pedepsei. Toți deținuții bărbați și majori erau supuși regimului celular mixt, adică izolarea celulară noaptea și munca în comun ziua, cu obligația de a păstra tăcerea, atât în timpul lucrului, cât și în timpul plimbării. Acest regim de detenție a fost menținut până la 30 iulie 1929, când a fost introdus, prin Legea Penitenciarelor, sistemul de detenție progresiv⁵².

La 31 decembrie 1906 în penitenciarul Galați se aflau 165 de prizonieri, dintre care două femei. 1.097 de persoane (37 de femei) au fost închise în acel an. La 31 decembrie 1907, în unitatea de detenție erau 180 de prizonieri⁵³.

⁴⁸ Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din Romania, studiu comparativ. Legi și obiceiuri*, București, Tipografia curții regale, F. Gobl Fii, 1900, planșa V.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 140.

⁵⁰ <https://anp.gov.ro/penitenciarul-galati/despre-noi/>, accesat la 16.01.2024.

⁵¹ Andrei Muraru (coordonator.), et alii, *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă 1945-1967*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 313-314.

⁵² Aplicat pentru prima dată în Irlanda, noul regim instituit presupunea executarea pedepsei în trei etape. În prima etapă, condamnatul era supus unei munci forțate de nouă luni în izolare celulară sub regimul tăcerii, în cea de-a doua etapă se aplica separarea celulară pe timpul nopții și munca în comun ziua, iar cea de-a treia etapă oferea posibilitatea ca deținutul să beneficieze de eliberarea condiționată, acordată la expirarea a trei sferturi din pedeapsă. În timpul eliberării condiționate, deținutul era supravegheat în continuare de autorități.

⁵³ C. Rădulescu, *Raport general asupra închisorilor centrale și aresturilor preventive pe anul 1907-1908*, București, Imprimeria Statului, 1908, p. 178-185.

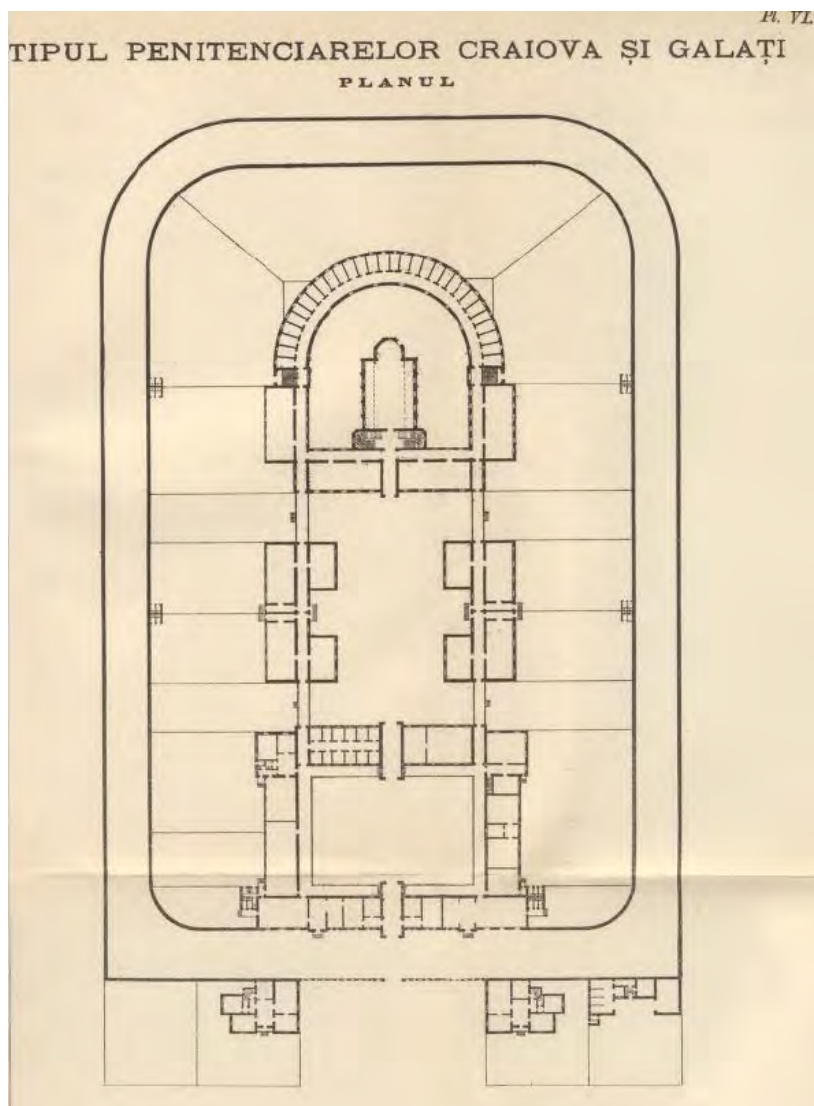

Fig. 9. Planul penitenciarelor Craiova și Galați⁵⁴

„În răstimpul anilor 1948-1964 închisoarea aceasta a fost transformată de regimul comunist într-un loc de cruntă torturare a românilor care, neștiuți la număr, au luptat, fiecare după puterea lui, împotriva răului comunist” (Asociația Foștilor Deținuți Politici Galați, 9-III-1993)⁵⁵. Închisoarea Galați a făcut parte, potrivit clasificării întocmite de Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, din rândul închisorilor de exterminare a elitei politice și intelectuale⁵⁶. Aici au fost închiși temporar liderii țărăniști Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Constantin Ticu Dumitrescu. În 1948 vechea capelă a închisorii a fost compartimentată și transformată în camere de deținere, iar Sfântul Altar în baie și grup sanitar⁵⁷.

Clădirea închisorii, unde erau ținuți deținuții pe vremea regimului comunist, a fost demolată în anul 1996⁵⁸.

⁵⁴ Gr. I. Dianu, *op.cit.*, planșa VI.

⁵⁵ Marian Sandu, *Penitenciarul Galați ca centru de detenție politică în perioada comunistă*, Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, Seria 19, Istorie, tom XII, 2013, p. 93.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 95.

Fig. 10. Închisoarea Galați - vedere din Google Earth, 2024.

De la începutul înființării penitenciarului la închisoarea Galați au funcționat mai multe ateliere la care deținuții desfășurau diverse activități: atelierul de perii (înființat în 1897⁵⁹), de împletituri de papură și atelierul de frânghii⁶⁰.

După al doilea război mondial, în perioada regimului comunist, Penitenciarul Galați „avea în folosință o suprafață de teren de aproximativ 360 ha, dintre care 340 ha de teren arabil și 20 ha de grădină. Deținuții erau folosiți la prășitul porumbului, la culesul mazărei, la cositul orzului și ovăzului. În afara acestor munci deținuții mai erau utilizați și la diversele treburi în cadrul unității militare sovietice, aflată în apropierea închisorii, și la confecționarea rogojinelor. Munca era foarte istovitoare, peste 12 ore pe zi indiferent de vreme, efortul fizic fiind însoțit și de cel psihic reprezentat de stresul îndeplinirii normei fără de care pierdeai porția de hrană”⁶¹.

Penitenciarul Galați este funcțional și în prezent și este profilat pe deținerea în custodie a persoanelor private de libertate, bărbați și femei, care execută sancțiunile privative de libertate în regimurile de maximă siguranță și închis. Unitatea are în custodie și persoane arestate preventiv și asigură prezentarea acestora și a persoanelor condamnate la organele de urmărire penală și instanțele de judecată din județele Galați și Brăila. Secția Exterioară Șendreni a Penitenciarului Galați custodiază persoanele private de libertate clasificate în regim deschis.

⁵⁹ Gr. I. Dianu, *op.cit.*, p. 101.

⁶⁰ Octav Gorescu, *op.cit.*, p. 29.

⁶¹ Marian Sandu, *op. cit.*, p. 101-102.

SUCEVENI ÎN ELITA MARINEI ROMÂNE (III). COMANDANTUL DE CURSĂ LUNGĂ ANGELA LEFTERESCU

Marian MOȘNEAGU¹

Rezumat: Fiica Mariei și a căpitanului Vespasian Socolescu, Angela-Theodora Lefterescu (1926-2007) a devenit prima femeie comandant de cursă lungă din Marina Română.

Cuvinte-cheie: Angela-Theodora Lefterescu (1926-2007), comandant de cursă lungă, Marina Română

Abstract: The daughter of Maria and Captain Vespasian Socolescu, Angela-Theodora Lefterescu (1926-2007) became the first female long-range commander in the Romanian Navy.

Keywords: Angela-Theodora Lefterescu, first woman captain, Romanian Merchant Marine

Printre celebritățile târgului de odinioară, pe care Galeria Oamenilor de Seamă din Fălticeni le prezintă vizitatorului cu emfază și justificat temei, alături de Lovinești, Matei Millo, Artur Gorovei, Nicu Gane, Mihail Sadoveanu, Nicolae Labiș, Jules Cazaban, Grigore Vasiliu-Birlic, Dimitrie Hârlescu, Sofia Cocea-Chrisoscoleu sau Sofia Ionescu-Ogrezeanu, un loc aparte îl ocupă Angela Lefterescu, prima femeie cu brevet de comandant de cursă lungă din România și comandant de navă *en titre*.

Cu povestea acestui minion lup de mare, jurnalista Rodica Simionescu a inaugurat colecția „Femei celebre din România”². „*Țin în mână Carnetul de marinar cu numărul 02547/4934, eliberat de Căpitănia portului Tulcea în ziua de 12 decembrie 1972. Îl deschid. Citesc ultima filă și nu prima cum ar fi normal. De ce?*

Am simțit că acolo m să găsesc ce caut. Flerul meu de gazetar îmi spune asta. Și am avut dreptate!

Doamna Angela Lefterescu, căpitan de remorcher maritim, de supertraulere și alte nave de pescuit oceanic a fost imbarcată la data de 6 februarie 1982 în funcția de comandant pe nava TW «Ceahlău».

Din acest moment doamna Angela Lefterescu devine unicat în istoria navigației românești, depășind performanța înaintașei sale, doamna Irina Constantziu Vlassopol³, fost asistent pe cargoul soțului său, comandantul Spiridon Vlassopol.

*Mă aflu în fața unui subiect de ...primă pagină. Am pus mâna pe telefon în ziua de 1 martie 1995 și am sunat-o.”*⁴

¹ Comandor (r) dr., Comisia Română de Istorie Militară

² Au urmat Neodihna binelui, *Neurochirurg Sofia Ionescu*, apărută la Editura Alas în anul 1998 și *Aurora Gruescu. Legământ cu taina codrilor*, Editura Comandor, Constanța, 2001.

³ Irina Constanțiu-Vlassopol (n. 19 iunie 1900, Iași – 1979, București). Fiica generalului de divizie Mihail Constanțiu, comandantul Diviziei 2 Cavalerie Iași. Inițial a lucrat la o întreprindere forestieră și ulterior la sucursala Cernăuți a Băncii Marmorosch Blank et Co. La 18 februarie 1930, Căpitănia portului Brăila i-a eliberat Livretul de marinar cu nr. 270, devenind *prima femeie ofițer* din Marina Comercială Română. În același an s-a căsătorit cu Spiridon Vlassopol, ofițer de rezervă al Marinei Militare. La insistențele sale, acesta a închiriat de la Serviciul Maritim Român cargoul “Oituz”, la bordul căruia a deținut funcția de ofițer maritim III, respectiv ofițer asistent pe pasagerul „Dacia” și pe cargoul „Ing. N. Vlassopol”. A traversat Oceanul Atlantic până în Argentina, uimind presa internațională și lumea porturilor. În urma divorțului intervenit în anul 1936 s-a debarcat, invocând motive de sănătate. Prin Înaltul Decret Regal nr. 3117 din 4 septembrie 1937, a fost distinsă cu „Medalia Maritimă” clasa a III-a navigant. Marian Moșneagu, *Dicționarul marinarilor români*, Editura Militară, București, 2008, pp. 107-108.

Prima femeie marinar din România

Născută pe 3 august 1926, la Fălticeni, județul Suceava, Angela Lefterescu a fost al doilea copil al familiei Maria și Vespasian Socolescu. A urmat studiile primare la Fălticeni și cursurile Liceului „Dr. Anghelescu” din Buzău, unde tatăl său, ofițer de infanterie, fusese mutat cu serviciul. Din același motiv, examenul de bacalaureat l-a susținut în anul 1946, la Suceava, reușind a treia între cei 540 de candidați⁵.

Clc Angela Lefterescu

De unde și de când atracția pentru mare? *“În copilărie, în toate verile când familia Socolescu se muta cu mic cu mare la Eforie, în vila bunicului – menționează Rodica Simionescu. Copiii creșteau frumos și aerul de mare îi întărea vâzând cu ochii. Cu excepția a două incidente neplăcute – la 3 ani și la 7 ani, când copila era să se înece - Eforie, Marea au rămas pentru totdeauna în închipuire un Paradis al copilăriei.*

Angela, fratele Gigei, vărul Puiu cunoșteau farul de la Tuzla cum cunoșteau rostul fiecărui lucrușor din odăița lor. Paznicul, turcul, cotiga și cei doi măgari au fost eternul decor de uscat al vacanțelor la Mare”⁶.

Și totuși, cum a fost posibil ca tocmai o moldoveancă să spargă ... valul pentru a accede în breasla – pe cât de selectă pe atât de restrictivă – a marinarilor? Răspunsul oferit unui ziarist este mai mult decât concludent: *“Am luat cu mine Constituția. Era în 1947. Mi s-a spus că nu se primesc femei în Marină. Le-am cerut să-mi arate în ce articol din Constituție scrie asta. N-au avut ce să-mi mai răspundă. M-au acceptat. Sperau că o să-mi treacă de la sine. Că munca brută o să mă sperie (eram doar fată cu liceu). Uite că n-am fugit. Mă trimiteau să curăț santina, mă duceam. Îmi spuneau să urc pe catarg, executam dispoziția fără să crâcnesc. Așa se învață în fond meseria.*

Am fost rând pe rând marinar, timonier, șef de echipaj, căpitan de remorcher, ofițer III și acum sunt ofițer II.”⁷.

⁴ Rodica Simionescu, *Angela Lefterescu - un căpitan de cursă lungă*, Editura Alas, Călărași, 1996.

⁵ Marian Moșneagu, *op.cit.*, p. 273.

⁶ Rodica Simionescu, *op.cit.*, p. 24.

⁷ Elisabeta Moraru, *Ambasadori pe mări și oceane*, în „Femeia”, Anul XXV, nr. 10, octombrie 1972, pp. 12-13.

Vestea despre ambițioasa româncuță care a dorit cu orice preț să trăiască și să împărtășească alături de conaționalii bărbați vicisitudinile traiului pe mare a făcut rapid înconjurul României.

“Pentru prima dată în Marina țării noastre a fost încadrată o femeie care a reușit să se evidențieze, executând cu multă sârguință și pricepere toate muncile marinărești – anunța cotidianul „Scânteia”.

Socolescu Angela, originară din Fălticeni, județul Baia, având părinți pensionari, lipsiți de avere (sic!), după ce și-a luat bacalaureatul științific, a îmbrățișat această carieră.

În luna aprilie a.c., tov. Socolescu Angela, datorită drepturilor acordate femeilor prin Constituția Republicii Populare Române, a fost încadrată ca asistent de bord pe remorcherul Filimon Sârbu al Direcțiunii Porturilor Maritime Constanța.

Pornind treptat de la cele mai grele munci – curățirea vasului, matisarea și împletirea parâmelor, ridicarea ancorei, semnalizarea, virarea ancorei etc - și ajungând la conducerea timonei, tov. Socolescu Angela a dat dovadă de un talent înnăscut în legătură cu specialitatea marinărească.”⁸.

Cum a fost posibilă această derogare de la cutumele breslei, aflăm tot din presa vremii: “O fetișcană, de statură medie, purtând încă uniforma de liceu, a ciocnit în ușa responsabilului de cadre din portul Constanța. A pășit cu încredere în biroul acestuia și i-a înmănat cererea. Responsabilul, după ce a citit hârtia, a ridicat nedumerit ochii spre solicitantă: - «Cum, dumneata vrei să devii marină? Dar asta-i o meserie grea, nu face bine pentru fete...».

Și atunci Angela Lefterescu i-a răspuns că «sfatul» acesta i l-au dat și alții, și că ține însă cu orice preț să devină nu numai marină, dar chiar ofițer în marina noastră comercială.

I-a mai amintit de cuvintele tovarășului Gheorghiu-Dej că tineretul poate să-și făurească visuri îndrăznețe, fiind sigur că le va vedea împlinite; apoi despre faptul că în Uniunea Sovietică există cargouri de cursă lungă pe care lucrează femeii-ofițer și responsabilul de cadre a fost pe deplin ...lămurit.

Angela nu va uita niciodată ziua aceea când s-a prezentat pe vas, la lucru, având împăturită cu grijă, în buzunarul hainei, repartizarea serviciului de cadre. Cât de mirați o priveau membrii echipajului de pe vasul la bordul căruia se îmbarcase!

Mulți făceau glume înțepătoare. «- Ehei, când va avea de înfruntat marea înfuriată, curând, curând, o să dea bir cu fugiții “domnișoara” noastră». Alții clătinau neîncredători din cap. Puțini erau la număr aceia care o încurajau.

Dar numai câteva zile după îmbarcarea ei, oamenii și-au dat seama cu cine au de-a face. Angela s-a dovedit vrednică și cu tragere de inimă pentru însușirea meseriei pe care și-a ales-o. Cum pe atunci nu existau încă școli de specializare pentru personalul navigant, Angela Lefterescu a făcut școala în producție. A pornit-o de jos, de la meseria de marină. Și se lua la întrecere cu oricine la bricuitul punții vasului, la vopsitul bordajelor, la virarea parâmelor în manevrele de acostare și nu rămânea de rușine. Greutăților le-a făcut piept cu bărbăție. Și câte greutăți nu întâmpină viața aspră de marină?

Numai la un an de la ambarcare, Angela Lefterescu ajunge timonier pe remorcherul «Filimon Sârbu», apoi capătă calificarea de șef de echipaj, iar mai târziu de căpitan de remorcher.

De unde la început era privită cu neîncredere, de acum marinarii – tineri și vârstnici – vorbesc despre ea cu respect și mândrie.

Pe căpitanul de remorcher Angela Lefterescu o cunoșteau și marinarii de pe vasele străine. Aceștia admirau energia cu care tânăra femeie conducea, din înălțimea punții de comandă, manevrele complicate de remorcaj.

Câtă mulțumire nu încerca în clipele acelea când toate mașinile de la bordul vasului se supuneau voinței ei! Totdeauna executa manevrele cu grijă încât niciodată nu s-a întâmplat vreo avarie.

⁸ “Prima femeie marină la noi în țară”, în „Scânteia”, Anul XVIII, nr. 1230, joi, 23 septembrie 1948, p. 3.

Dar Angela Lefterescu nu era numai un bun comandant de remorcher, era totodată și o harnică școlăriță, pentru că, așa cum gândește ea, orice meserie este în același timp și o înaltă școală. Ale cărei clase superioare nu le promovează decât cel care învață fără ostoi. De aceea, în orele libere ea se apleca cu interes asupra noilor ei cărți: manuale de navigație, astronomie, Codul marinei comerciale etc. Din nou s-a întâlnit la calculele de navigație cu logaritmi, cu binomul lui Newton și formule de trigonometrie învățate în liceu, care căpătau acum o aplicare concretă, practică în problemele de navigație maritimă.

Perseverența «școlăriței» n-a fost zadarnică. La examenul pentru ofițer III în marina comercială, la care a candidat în 1951, Angela Lefterescu a reușit cu succes.

Ce însorită a fost ziua aceea! Felicitări, flori, sărutări. Au urmat apoi zile de muncă încordată, cu răspundere sporită, ca ofițer III punte, pe nava-bază a pescuitorului nostru de larg «Octombrie Roșu». Doi ani a lucrat la bordul acestui vas, timp în care a învățat încontinuu ajutată de comandantul Nicolae Ștefănescu și de ceilalți ofițeri ai vasului, desăvârșindu-și cunoștințele de navigație astronomică și estimată, de trigonometrie sferică și de astronomie.

Sprijinul acestora în însușirea cunoștințelor teoretice și practice de navigație face ca în anul 1953 Angela Lefterescu să obțină Brevetul de ofițer II punte în marina comercială.

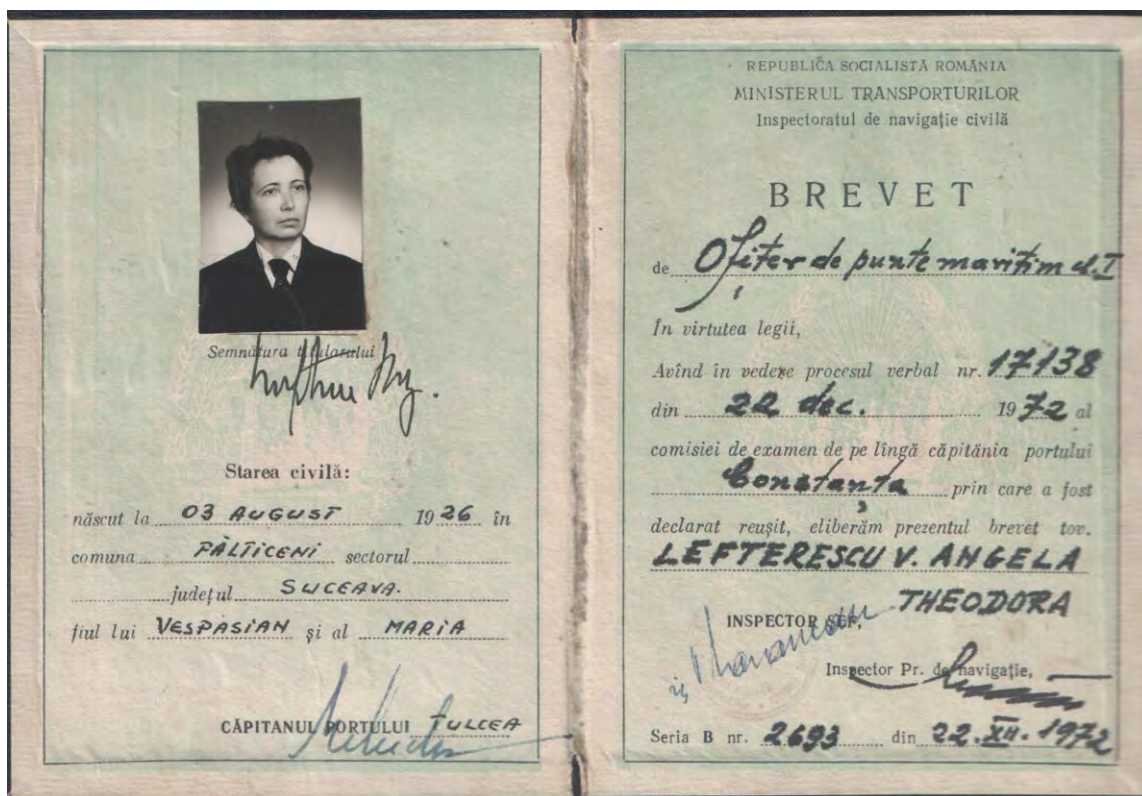
Brevetul de ofițer maritim II

În noua calitate i se încredințează, în 1954, comanda unui vas pentru studii și cercetări științifice, la bordul căruia a lucrat comisia ihtiologică a Academiei R.P.R. ce a întreprins în colaborare cu Institutul de Cercetări Piscicole, o serie de studii oceanografice în Marea Neagră. Acolo, în largul mării, la zeci de mile depărtare de țărm, comandantul Angela Lefterescu a simțit din plin sentimentul minunat al încrederii în forțele sale și ale echipajului pe care-l conducea. De aceea este legitimă mândria ei când îți spune că vasul pe care îl comandă a biruit cu bărbăție vânturilor vastelor orizonturi – în timpul croazierelor întreprinse de expediția științifică – ce n-a fost cu nimic stânjenită să-și îndeplinească planul de studii. La încheierea campaniei ea a raportat cu cinste îndeplinirea misiunii.

**SUCEVENI ÎN ELITA MARINEI ROMÂNE (III).
COMANDANTUL DE CURSĂ LUNGĂ ANGELA LEFTERESCU**

... Au trecut de atunci câteva luni. Între timp vasul a intrat în reparație. Răgazul acesta îl folosește pentru studiu. Locuiește acum – până la reînceperea activității - în București. Se pregătește pentru apropiatul examen de ofițer I. Și nu vrea să rămână aici. Năzuiește să ajungă într-un viitor apropiat comandant de cursă lungă. Oare îi stă vreo stavilă de netrecut în cale pentru a obține acest titlu? Fără îndoială că nu. Angela Lefterescu s-a convins pe deplin că orice drum îi este astăzi larg deschis femeii muncitoare în țara noastră.

Visul Angelei Lefterescu – încă de pe băncile liceului – a fost să ajungă marinar, să străbată întinderile albastre, să devină cărăuș pe drumurile fără pulbere ale mării. Visul acesta i s-a împlinit. Și nu mai este mult până când se va imbarca pe unul din marile noastre cargoboturi. Atunci va cutreiera îndepărtate mări, va cunoaște porturi străine și va fi mândră când marinarii, docherii și piloții acestor porturi vor privi cu uimire că la puntea de comandă a vasului ce poartă la verga catargului gabier drapelul țării noastre, se află o femeie marinar.”⁹

Brevetul de ofițer maritim I al Angelei Lefterescu

Deschizătoare de drum în această profesie, grație ambiției și exclusiv prin propriile ei forțe, Angela Lefterescu a confirmat că și femeile pot înfrunta marea cu aceeași determinare precum bărbații.

“Scriind despre Angela Lefterescu scriu de-altfel despre un învingător – avea să exceleze elogios ziaristul, prozatorul și dramaturgul Petru Ispas.

Întreaga ființă, ochii, mâinile, trupul ei mărunț iradiază bucuria învingătorului, a omului ajuns în fruntea plutonului și care-și continuă cursa lejer, degajat, sigur marcat de efort, sigur, mai altfel decât la plecare (acum are părul cărunț) dar senin și bucuros în triumful său [...]

Scriind despre Angela Lefterescu în fond nu fac altceva decât să scriu despre prima femeie marinar, despre prima femeie pe umerii căreia se află galoanele de comandant de cursă lungă. Cine urmează?”¹⁰

⁹ I. Alexandrescu, “Un vis împlinit”, în “Munca”, nr. 2314, duminică, 27 martie 1955, p. 3.

¹⁰ Petru Ispas, “Pasiune”, în „Scânteia tineretului”, Anul XXXVII, nr. 9987, luni, 6 iulie 1981, p. 1.

Triumful întoarcerii acasă

Încântat să o cunosc personal și să o am invitată de onoare, într-o zi de 8 martie, la Muzeul Marinei Române din Constanța, unde am activat în perioada 1998-2006, am consimțit să fiu complice, alături de fostul primar Costică Arteni, gospodar de prim rang al Fălticeniilor, muzeograful Adrian Cocîrță și Dan Baldazar și scriitoarea Rodica Simionescu, constănțeană prin adopție, dar călărășeancă cu sânge bucovinean la origine, la adăugarea unei noi vitrine în impresionanta expoziție a Galeriei.

În virtutea unei camaraderii gazetărești, doamna Rodica Simionescu, inițiatoarea inspiratei serii de biografii feminine inaugurată cu volumul „Angela Lefterescu - un căpitan de cursă lungă”, mă solicitase în mod amical să-i intermediez lansarea acestei cărți în târgul de baștină al navigatoarei.

Pe timpul unui mic concediu în zonă, în „Împărăția apelor”, cu asentimentul primarului și al conducerii muzeului, am stabilit producerea evenimentului pe 24 septembrie 1999. Întâlnirea de suflet cu fălticenenii - adorabili ca gazde și exuberant de mândri când este vorba de unul de-al lor „ajuns mare” - a avut loc în sala de festivități al nu mai puțin celebrului Liceu „Nicu Gane”.

**Comandantul de cursă lungă Angela Lefterescu (centru) și
jurnalista Rodica Simionescu (dreapta) la Muzeul Marinei Române**

După consumarea clipelor emoționante până la lacrimi ale revederii cu foști colegi și prieteni ai eroinei, ne-am deplasat la Primărie. La primul punct al ordinii de zi a ședinței Consiliului local figura acordarea titlului de Cetățean de onoare comandantului de cursă lungă Angela-Theodora Lefterescu. Eram de două ori în culmea fericirii: o dată, pentru aparțineam și rămăsesem atașat sufletește acestor meleaguri natale mărginite de Nada Florilor și Dumbrava Minunată și, în al doilea rând, pentru că, profesional, aparțineam aceleleași bresle. Surpriza fusese totală și deplină atât pentru eroină cât și pentru autoarea cărții, căreia am vrut să-i furnizez bucuria acestei satisfacții post-editoriale.

Atât de scumpa la vorbă și sobra doamnă Angela avea roua valurilor vieții în privirile sale încăpătoare parcă și pentru un ocean întreg. Cea care urcase pe „Steaua Română” din curiozitatea

SUCEVENI ÎN ELITA MARINEI ROMÂNE (III). COMANDANTUL DE CURSĂ LUNGĂ ANGELA LEFTERESCU

adolescenței, captivată de mare, ținuse cu încordarea unui mus timona remorcherului „Filimon Sârbu”, se hârșise executând manevre de acostare cu „Octombrie Roșu”, îi secondase pe comandanții de pe „Trotuș”, „Jiul”, „Polar I”, „Dorna”, își exercitase cu maximă eleganță, într-un final, prerogativele de comandant pe „Ceahlău”, redevenise, în orașul natal, fiica Mariei și a lui Vespasian Socolescu, oameni de vază și de mare ispravă ai pitorescului târg moldav.

Autorul, la Muzeul Marinei Române, cu clc Angela Lefterescu

Solitudinea „Leoaicei” de mare

Când activa pe “Octombrie Roșu”, Angela Lefterescu l-a cunoscut pe inginerul Mihai Lefterescu, specialist în pescuitul marin. De care avea să se îndrăgostească și evident, cu care s-a și căsătorit. O vreme l-a urmat în Capitală, unde acesta fusese promovat director general în Ministerul Industriei Alimentare. Inițial, doamna Angela a beneficiat de o slujbă pe un vapoaraș de pe lacul Herăstrău, apoi a fost transferată ca tehnician auto (!) la Institutul de Instalații din București.

Vreme de 12 ani chinuitori a rezistat cu greu tentației de a se întoarce pe mare. Și, într-un final, în 1963, doamna Angela a ales între familie și ... echipaj. Și-a părăsit soțul pentru Mare, dar nu l-a trădat. Au suferit, și unul și altul, fiecare în felul său, dar au rămas prieteni...

„Viața ei, casa ei au fost MAREA – conchide Rodica Simionescu. A avut noroc să-și găsească rostul pe lumea asta. Să facă meseria pe care și-a dorit-o. Tot ce a trăit, tot ce s-a petrecut până în ziua când a urcat p vapor a rămas în urmă de parcă ar fi fost vorba despre o altă persoană.

Munca i-a dat echilibru, sens, putere și încredere. [...]

A trăit fiecare clipă cu toată puterea. Și pentru ea clipa n-a însemnat numai clipa-lumină. A fost mai ales clipa-noapte pe care a supus-o și a adus-o zorilor în toată puritatea și esența ei.

Odată cu peștele, Angela Lefterescu a pescuit și clipe rare, momente unice care îi împodobesc viața și care o fac să fie precum o prințesă.”¹¹.

¹¹ Rodica Simionescu, *op.cit.*, pp.69-70.

Până pe 29 martie 2007, c.l.c. Angela Lefterescu a trăit modest și discret alături de mare, într-o modestă garsonieră din Constanța. Și, cu fiecare anotimp pe care l-a înscris în propriul său jurnal de bord, s-a consumat aieva încă o incursiune solitară printre amintirile voiajelor sale pline de încercări și peripeții, când prejudecățile și mentalitatea multora întreceau în intensitate și cele mai aprige furtuni. Un astfel de moment s-a consumat la Muzeul Marinei Române din Constanța, unde am avut privilegiul s-o invit și să-i prezint câteva din viitoarele aspirante la gloria mării.

Și când, pare-se, s-a plictisit de astă lume, s-a retras în însingurata-i tihnă, alegând odihna veșnică departe de Fălticeni obârșiei, într-un cimitir din Urluia, un sat dobrogean izolat, aproape de Adamclisi.

Aici o pomenesc, în rugile sale cotidiene, preotul Ștefan Corleancă, fiul unui fost coleg de la Întreprinderea de Pescuit Oceanic Tulcea și familia căpitanului Gicu Bădilă, tânărul pe care l-a format profesional și alături de care a navigat ani de-a rândul.

La locul odihnei de veci, pe o colină, sub un copac rotat, Rodica Simionescu s-a îngrijit să-i ridice o cruce de piatră, pe care un meșterul pietrar Dumitru Iuga a încrustat conturul unui vapor, simbol al continuării călătoriei sufletului defunctului comandant de cursă lungă pe mările celeste¹².

Mormântul clc Angela Lefterescu

¹² Doina Cernica, „Vaporul”, în „Crai nou”, 29 martie 2008, p. 3.

FILE INEDITE DIN *JURNALUL*, 1953, LUI LECA MORARIU

Ion FILIPCIUC

Rezumat: Difícil de făcut un rezumat al paginilor din Jurnalul lui Leca Morariu, Râmnicu Vâlcea, 1953, întrucât notele sale zilnice sunt rezumate fugare. Totuși dau o imagine veridică asupra vieții unui savant bucovinean refugiat din fața trupelor sovietice în Bucovina primăverii 1944, însă pribegii încearcă să-și perinde și idealurile de-acasă, Leca Morariu preocupat fiind de viața și opera lui Ciprian Porumbescu; se întrunesc pentru a da concerte, lecții de vioară și pian, repetițiile sunt stimulate de autorități cu câte o pâine, cetățenii R. P. R. primind atunci pe cartelă doar un sfert de pâine neagră, fac turnee prin stațiunile vâlcene, scrisorile curg dintr-o parte într-alta, și astfel aflăm de la G. T. Kirileanu că Ceahlăul prozei românești era paralizat de mâna și piciorul (din stânga?, precum un blestem!), purtând și un ochi de sticlă, să vadă mai limpede cum vine lumina de la răsărit.

Bolnav, cu un picior beteag, operat de amigdalite, cu câțiva dinți expulzați, cu hrană puțină, primită de la prieteni, ajuns, teafăr și nevătămat, după o lună de terapie într-un spital din București, acasă, Leca Morariu află de moartea surorii sale Elvira și a cumnatului Ilie E. Torouțiu, ca și cum pribeaga soartă îi trimite un avertisment.

Cuvinte-cheie: Pătrăuți, Râmnicu Vâlcea, Călimănești, băi de soare, G. Breazul, Ioan Vicoveanu, Ciprian Rațiu, general C. Dragu, comemorarea lui C. Porumbescu

Abstract: It is difficult to make a summary of the pages of Leca Morariu's diary, Râmnicu Vâlcea, 1953, since his daily notes are fleeting summaries. However, they give a truthful image of the life of a Bukovina scientist who took refuge from the Soviet troops in Bukovina in the spring of 1944, but the wanderers also try to perpetuate their ideals from home, Leca Morariu being concerned with the life and work of Ciprian Porumbescu; they meet to give concerts, violin and piano lessons, the rehearsals are stimulated by the authorities with a loaf of bread, the citizens of the R.P.R. then receiving only a quarter of black bread on the ration book, they tour the Vâlcea resorts, the letters flow from one side to the other, and thus we find out from G. T. Kirileanu that the "Ceahlăul" of Romanian prose was paralyzed by his hand and foot (from the left?, like a curse!), wearing a glass eye, to see more clearly how the light comes from the east.

Sick, with a broken leg, operated on for tonsillitis, with a few teeth expelled, with little food, received from friends, arrived home, safe and unharmed, after a month of therapy in a hospital in Bucharest, Leca Morariu learns of the death of his sister Elvira and brother-in-law Ilie E. Torouțiu, as if the wandering fate sends him a warning.

Keywords: Pătrăuți, Râmnicu Vâlcea, Călimănești, sunbathing, G. Breazul, Ioan Vicoveanu, Ciprian Rațiu, General C. Dragu, commemoration of C. Porumbescu.

Încercând o comparație între manifestările consacrate omagierii lui Ciprian Porumbescu în anii 1933, 1953, 1983 și anul Porumbescu din 2023, am constatat că succesul unei asemenea acțiuni culturale depinde în plină măsură de un „cap limpede” reușind să încropească un grup de actanți, precum un dirijor ce-și întocmește partitura, orchestra și dispoziția instrumentiștilor spre a li se desluși clar sunetele în spațiul larg al audiției. Ba are la îndemână un diapazon și o baghetă.

Oricum, nici un decret guvernamental fără putere să coaguleze eforturile nici pentru o simplă medalie. Cât pentru temeiul financiar se îndestulează ușor cu o simplă ordonanță de austeritate.

Încercările năpraznice prin care trece cărturarul Leca Morariu, după refugiul așezat în Râmnicu Vâlcea, în urma rășluirii Bucovinei de către sovietici, cu abandonul catedrei universitare și al casei din Cernăuți, al cărților cu care își mântuia zilele și nopțile, în 1953 are parte încă de câteva

năpăstuiți: comemorarea morții lui Ciprian Porumbescu, în ziua de vineri, 5 iunie 1953, ...; aniversarea celor o sută de ani de la nașterea compozitorului, în ziua de miercuri, 14 octombrie 1953, ... și înmormântarea surorii Elvira și a cumnatului Ilie E. Torouțiu, în ziua de luni, 23 noiembrie 1953, sunt peste puterea de îndurare a unui bărbat bolnav prin spital și sărac lipit pământului.

În acele vremuri de restriște, Leca Morariu rezistă totuși eroic și, cel mai adesea, prietenii îl ajută cu informații despre Ciprian Porumbescu și familia parohului Iraclie, după cum vedem dintr-o simplă carte poștală trimisă de Emanoil Iliuț din Suceava, în Râmnicu Vâlcea, str. Gabriel Stoianovici, nr. 7:

„Stimate și iubite d. doctor, Suceava, 1/7 1952

Aveți perfectă dreptate. În registrul morților Stupca, pe anul 1866, la nr. crt. 33, se găsește, precum urmează: 1) Vremea repausării: 9 august; 2) S-au îngropat: 11 august.; 3) Numele și porecla răpostaului și locul de unde este: *Alexandru, fiul lui Iraclie Golembiovski din Stupca*; 4. Stare sau breaslă: *paroh*; Legea bisericii: *răsăritului...* Parte *bărbătească*; 6) Vârsta vieții: 4 ani; 7) Pricina morții și de ce fel de boală anume au răposat: *de spasme interne*; 8) Dreaptă și însăși iscălitura preotului care au îngropat: *Dimitrie Bucevski, paroh din Ilișești*.

– În registrul Șipotele Sucevei, pe anul 1862, datele respective sunt: Nr. crt. 61: anul 1862, sept. 11; Botezat: 9 octombrie; – Tata *Iraclie Golembiovski, paroh din Ș. S.*; Mama: *Emilia*; Cumătri: *Casandra Renei de Herșeni, preoteasă din Burla și cu Dimitrie Onciul, paroh din Straja*; Moașă: *Francisca Glad din Voivodeasa*; Preotul care a botezat: *Toma Renei de Herșeni, paroh din Burla...*

Închipuiți-vă, dăunăzi de Sânzieni, în casa noastră, un țăran din cei plecați de acasă, cu numele Clodnițchi. Voiu urmări pe cât voiu putea, nu cumva voi găsi, de unde au venit, cândva, acolo în Pătrăuții de Sus.

Cu admirație și cu complimente din partea noastră, d-nei Morariu.

[Adaus, în partea de sus]: „*Datele au fost culese din Arhivele Statului Suceava*”. [Carte poștală: Republica Populată Română, stampile: Suceava, 1 iulie 52, Râmnicul Vâlcea, 5 iul. 52]

Am reprodus acest document probă a puținelor bucurii pentru Leca Morariu, care, între atâtea suferințe și necazuri, își ducea înainte cercetările despre familia Porumbescu.

Cel puțin Iraclie Porumbescu, cărturar, prozator, ziarist și vajnic patriot din mijlocul veacului XIX, tatăl lui Ciprian, nu este omagiat măcar printr-o statuie nici la Sucevița, unde s-a născut în 9 martie 1823, așadar în urmă cu două veacuri, nici la Șipot, unde a fost parohul dreptcredincioșilor vreme de 14 ani, nici la Stupca unde a slujit două decinii, și nici la Frătăuții Noi, unde și-a dat obștescul sfârșit în 1896; doar în Boian, unde botoșănenii, în son cu scrisa poetului „*Din Boian la Vatra Dornii / Au umplut omida cornii*”, s-au învrednicit să-i ridice în fața bisericii un bust de aramă strălucitoare.

În 1933, într-al treilea an de criză economică și în România, salariile și pensiile fiind rășluite cu 15%, Leca Moraru reușește să adune prin subscripție publică peste 80.000 de lei, pentru înălțarea bustului, iar în 2023, fotbaliștii români, transferați, cumpărați, amanetați au vântuit suma fabuloasă de peste 50.000.000 lei. Concluzia se impune: HUUUU! prelung arcuit din tribune este mult mai spornic financiar decât o carte, o medalie sau *Balada* lui Ciprian Porumbescu!!! Evident, cinicul Emil Cioran ar fi spus cu amărăciune: „La comparaison n’a pas raison!” și ar fi urlat ca un câine...

Dar s-a mântuit și el să moară puțin mai din vreme!

Încât, spre a ne oploși disperarea, n-avem decât să recitim paginile inedite încă din *Jurnalul* lui Leca Morariu, din preajma comemorării morții lui Ciprian Porumbescu, în iunie 1953, sau cele din zilele aniversării celor o sută de ani de la nașterea compozitorului, octombrie 1953, când savantul bucovinean își îmblânzea firava sănătate în pribegie, prin Râmnicu Vâlcei sau într-un spital din București, dar nu a fost ocolit de o năpraznică tragedie din familie: moartea lui Ilie Torouțiu și a soției acestuia, Elvira, născută Morariu, înmormântați în aceeași zi, miercuri, 25 noiembrie 1953.

Spre a ne încredința cum mor cărturarii în neantul valah...

*

Așternute cu menirea unui *aide memoire*, însemnările lui Leca Morariu sunt greu descifrabile, încât unele cuvinte nedeslușite le-am marcat doar prin ..., iar câteva nume proprii se prea poate să le fi citit eronat, deoarece chiar ediția monument Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, îngrijită, prefăcută, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu, de Vasile Vasile, Editura Lidana, Suceava, vol. I, 2014, 318 p.; vol. II, 2015, 574 p.; vol. III, 2016, 500 p. și vol. IV, 2017, 532 p., este lipsită de un prea necesar Index nominal, întocmai ca și în Leca Morariu, *Opere*, vol. III, *Jurnal vâlcean (1944-1948)*, Ediție îngrijită, note și cuvânt înainte de Liviu Papuc și Constantin Poenaru, Tipo Moldova, Iași, 2012, 516 p., care mi-a fost un bun ghid editorial.

Transcris din *Jurnalul* lui Leca Morariu, *Carnet 70 (1/4-31/7) și 71 (6/8-30/11 1953)*, manuscris cu cerneală albastră sau neagră și adnotări ulterioare în creion, caiet școlar, format A5 (14x21 cm), față și verso, liniate, numerotate impar, dreapta sus, încredințat de doamna Maria Olaru, președinta Fundației „Leca Moraru” din Suceava, căreia îi mulțumim din toată inima și pentru corectură, cu adăușagul recunoștinței și din partea cititorilor care află amănuntele din aceste pagini inedite.

I. F.

Carnet 70 (1/IV-31/VII), Iunie 1953

Luni, 1/VI. Carte postală lui C. Rațiu: îl așteptăm musafir al nostru pe acest om de omenie (căruia atât de ușor îți vine să-i zici *tu* și să simți că orice formatism între noi a dispărut). Plouă, burează... Apa Olăneștilor e din mal în mal. Și cât de sinistru, bălăuros vin pe apă acareturi omenești (două hloabe, cu o căsoaie de paie, aci scufundându-se, aci ieșind la suprafață: adevărată dihanie apocaliptică)! Dar-mi-te Oltul! Dunărea!

Marti, 2/VI. Cu aducerea făinelor (de la Victor Dașchievici) etc. Toată ziulica pierdută! Scrisoarea lui Upu de la Luțuculețul nostru. După amiază, fotografierea ansamblului de cameră ... bez vioara I (Emil Ștefănescu și G. I. Alexandrescu). Emil și apoi d-ra Ionica Georgescu, la noi. Seara, mare ședință de re-re-organizare a orchestrei Căminului, în prezența unui destul de bleg tovarăș șef. Altul prezent numai cu trupul! Cică în vederea participării la Concursul mondial de la București (în august 1953)! (?) [p. 41-42]

Miercuri, 3/VI. Și iarăși, noaptea cu căpușor Upușor a îngrijit de toate merindele, până și de pâine. După amiază, lecție de vioară și lit... cu Petrică. La lucru, Lecușor!

Seara, Emil. Eu, cu Nighi, iar pe Capelea. Și violoncel și pian, cu Upu.

Joi, 4/VI. Cumpărături. Cu Upu e frustinc, cu salam, unt, bere! Aproape eveniment! De la Cămin, 2 coarde de violoncel (Do și Re)! Cărți poștale de la Ghizela (Concert Cionca la Craiova) și Vasile Militaru (fost operat). Seara, chiar și cu pianista OLM... la repetiția Căminului: Mozart, Uvertura la *Nunta lui Figaro*.

Vineri, 5/VI. Scrisoare de la Miu Ieșanu: la 9 iunie Alecu Ieșan împlinește 70 de ani. Vivat! Îl felicităm la București, unde va fi între ai săi. Trăiască și aibă parte și de altfel de sărbătoriri ale Aniversării natale. Seara, repetiție și cu pianista OLM... a ansamblului de cameră, duminică urmând să concertăm la Călimănești. [p. 42-43]

Sâmbătă, 6/VI. 70 de ani de la plecarea lui Ciprian Porumbescu!! Upu mereu cu grija tuturor preparativelor pentru o cât mai demnă descindere a lui Ciprian Rațiu Porumbescu la Râmnicu Vâlci, la noi. De cu noapte la cumpărături și rânduiri cu Suzănel. După amiază, ambii la Baia Zăvoi. Cu Ir. Porumbescu și iată-mă în Procesul „Arboroasei”! Cu Nighi și Crina, în Zăvoiu. [p. 43]

Duminică, 7/VI. După făină la Dașchievici Victor – făină albă a 8 lei. Plimbarea cu Nighi. Și la ora 3, după amiază, pornim cu trenul la Călimănești. Noi doi descindem tot la dr. V. Găina și d-na Areta.

După amiază, de la 5 h-7 h, marele nostru concert. Clanul tot: Ivanovici, *Valurile Dunării* (3 voci și 6 instrumente) și apoi C. Porumbescu, *Crai Nou* (4 voci, între cari Octavia Lupu-Morariu și 6 instrumente). Urale, urale și aplauze. Bravo! L-am comemorat și aici!

Îi scriu și lui Ciprian Rațiu, la Cluj.

Vrednic-duios epilog la Areta și Vasile Găina. Eu, solo, *Balada* lui C. Porumbescu. Țuiculiță cu dichisul ei (chifteluțe, brânză, unt, verdețuri). Ghitara și cântecul lui V. Găina. Și V. Militaru, *A venit aseară mama, din sătucu-i de departe*. Apoi, cele vesele și sculățele. Minunatele tablouri (2 șire de munți și șire de plop în umbrele înserării) privind prin pervazele cerdăcuțului din față la convivii românești de parcă ai zice: Da, ăștia-s copiii mei ...

Și cât pe ce să scăpăm trenuțul (cu ...). Jertfă, jertfă, dar ne-am luat și plata!

Luni, 8/VI. Funestul 8 iunie al lui Carol al II-lea! De la d-na Lucica știrea că C. Rădulescu-Motru ar fi mort! Și cât de interesant îmi scria încă la 27 aprilie! Când să ne culcăm, dup-dup-dup, la ușă! Nelu Mateescu cu o mreană! Seara cu Nighi în str. Gării, culeg o romaniță. Prima baie de soare, o fugă, pe cerdac. [p. 44-45]

Mărti, 9/VI. Dimineața, baie de soare (circa 20 minute), după colțul casei. Lulu și Crinu vin agitați din zăvoi: Au asistat la lupta unei răgace (rădașcă) cu o păsărică. Răgacea se încheștase în fața păsăricii care se zbătea și se vârcolea ca să se elibereze.

La amiază, Emil cu câțiva peștișori! Bravo! Seara, repetiție la Cămin, fără de pianul Ole... Slăbuț! Oboistul Sandu cu propunerea ca să fim ademeniți, stimulați la frecventare repetițiilor cu o pâine! Caracteristica vremuirii acesteia! [p. 45-46]

Miercuri, 10/VI. Upușor, Eva Mainada, de dimineață (la 5 h) mülternește. Mă scol și eu la 6 h și detto. Seara, repetiție de cameră pe duminică.

Joi, 11/VI. Dimineața, baie de soare de 15', după colțul casei. Carte postală de la Ite. Seara, Galan Steno. Răscolesc deci tot „balconul”. Repetiție la cămin. Ciorănescu la București. Biblioteca închisă! Abia la ora 9½ începem cu bagheta lui Duma. La Pian, foarte slabă și Dorina! Plouă! Îmi las violoncelul la cămin. [p. 46]

Vineri, 12/VI. Alergături gospodărești. Upu îi mai trimite Luțicului 25 lei. După amiază (2 h-4 h), la înmormântarea lui dr. I. Rosenthal... Asist și la o înmormântare ovreiască! Straniu, înfiorător, acoperit c-o maramă neagră peste tot. Nici fața nu e permis să i se vază! De hatârul lui Paul Angelescu, i se ridică o clipă giulgiul. Fața foarte slăbită, încordată din gât în sus. Sosește sicriul, atât de simplu (lemn de brad, boit negru). Și iarăși, ca pe furiș, cu ușile închise, e pus în sicriu în camera de-alături. Noi, dincoace, (evreii, toți cu șăpcile în cap!), așteptăm, în camera cu pianul la care a cântat și OLM cu Suflețel și Duma și Leca. Pe Dulap, în scrinișorul ei, e ghitara la care cânta decedatul. În perete, tablourile cunoscute: Richard Wagner, Mendelsohn, Chopin și cele „dentistice”: o extracție de măsea... în evul mediu (tragico-comică) și ... Cățelul cu fâlcile legate ca de dureri de dinți, răzimat de perete și privind atât de trist...

Dânsul rămâne, iar stăpânul lui se duce.

Dar ușa de alături se deschide. Sicriul acoperit, așezat pe două simplisime taburete. Pe-un scaun, la căpătâi, 2 lumânări mucoase. Popa Levi borborosește o rugăciune (evreiește?). Apoi prinde a cânta a jelanie. Și cântă bine, corect, cu nuanțe ritmice și dinamice, ba și cu sughițuri ca de plâns. Și în nemțește (deși uneori cu accent fals, de parcă n-ar prea fi familiarizat cu germana), o rugăciune pentru „Josif Rosenthal”, care pleacă „in die stille strumer langer envi gkeit”. Deci rămas bun lui ... Altă cântare a popii (păcat că nu e o melodie mai clasică!)! Plâng cumnata și nepoata. Ceilalți toți scho geschäftsmässig, de parcă s-ar grăbi să scape cât mai curând.

Și curiozitate, fiindu-mi ațâțată... cu Paul Angelescu (cel cu... profilul adecvat situației) și la cimitir. De vorbă cu un jidan de prin nord-vestul Bucovinei despre psalmii lui David și monoteismul evreiesc și cel creștinesc.

În micul cimitir jidovesc, sicriul depus jos în „troparne” și iar cu ușile închise. Popa Levi trece pe la cele „cruci” de face câte-o rugăciune. Bătrânul Fritz mi-l arată mormântul lui fi-su, mort la 29 de ani, de dublă pneumonie („Pe atunci nu era penicilină”). Așteptăm, așteptăm... Dar ce-or mai fi făcând doar cu mortul? La un moment văd că iese unul cu un cuțit mare... Și iar dispare... Te pomenești că-l cinătuiesc... Hai acasă, măi Căce, că aice nu-i de tine!...

Da, acasă, la românescul și creștinescul meu Upu Tachi, răstignit între puzderie de elevi pianistici!...

Carte postală de la Ite („O, ce om minunat a fost Ieroslav Kramerius”), scrisoare de la Ciprian Rațiu, din București, unde noi îl așteptam de la Cluj!!! și acasă... nevasta lui Alecu Șotropa.

Seara, repetiție pe duminică (pentru Olănești). [p. 46-49]

Sâmbătă, 13/VI. Sculat și eu, dimincioara. La 7 ¼, gata porniți, înspre Goram, deși vremea-i în cam doi peri. Și abia acum vedem ce ravagii mai făcu potopul de ieri după amiază, la Râmnicu Vâlcii, ajuns numai periferia. Tot prundișul șoselei cu dosu-n sus! Pe alocuri abia mai cerci în hleiuł poticii! Din femeile cari (mereu cu coșu-n cap pe glavie), grăbesc la târg, aflăm că toată țarina Fețenilor e fețuită, spălată de șuvoaie. Pot nenorociții (impuși cu dublă cotă) s-o samene din nou! Și vai de bocancii noștri, mai ales de-ai albinuței Upu Tachi, jumătățucile ei, așa de anevoios reparate și răs-reparate!

Dar știe ea, bună de la Vlaicu și fluieratul mierlelor și chemările cucului atât de pătrăuțean, ne dau glas avântului. Mai puțin florilor! Da, parcă mai puțin flori! Și apă, apă, apă, pretutindenii, în tustrele ... platourile noastre! Și iarăși alt dezolant aspect: Măndrețe de stejari, unul lângă altul lungiți la pământ! O întreagă colonie de tăietori, în colibe ad-hoc! Se miră și un flăcău din Voineasa ce-a mai rămas din această frumusețe de codru! Ba și floarea, parcă, alta, constată Upu Tachi.

Dar, tăleap-tăleap prin știoalne și apărie și vrednicia unicului Upușor (mai puțin ex-sciaticul, care totuși mă mir și eu cum se ține), tot umple ½ de oliță de frăguțe. Și mereu ne-a tot zis cucul, nu însă ca anii trecuți privighetorile (de ce oare?), ba un cuculeț, parcă anume ne-a secondat până la plecare.

La fântâna noastră, Upu totuși cruțându-l [...]; nu l-a admis pe ex-sciatic (din pricina alunecării) să sboare. Am hodinit într-un timp pe-un uriaș trunchi de stejar, menit înstrăinării...

Își dezbracă țara sânul, / Codrul frate cu românul, / De secure se tot pleacă...

Ba și-o zdravănă baie de soare; mi-am hărăzit cu dragă lectură din Aurel C. Popovici. Pe urmă, același dulce devotatul și unic și afectos Upușor, a mai coborât odată prin zamacladul cărării, la fântână, după apă pentru Căcea. Și cu dragă înviorare, ciumurluit de tineri acasă. (p. Upu).

Somnișor scurtat prin poștă (Scrisoare de la prof. de conservator Laura Marcu, care, la sugestia Aureliei Cionca, îmi solicită material Ciprian Porumbescu; carte postală de la Milan P. Șesan despre sărbătorirea lui C. Porumbescu la Sibiu; și V. Hrimneu, alte investigații în Porumbescu, la Cluj și vizita d-nei Hoffmann).

Eu și la baie de aburi. Și cu floare de tei din Zăvoi. [p. 49-52]

Duminică, 14/VI. O pâine de 2 kg. 320 gr. de la locot. I. Barcă!! La ora 1 h amiazi, Sackuna Pack, gata de plecare. Tot ansamblul de cameră, la Olănești! La 2 h, fără ¼, mașina. Dar ... mai urcând și 30 copii cu 30 mame de la grădiniță și tot pentru exhibiții „artistice” peste noi, coborîm în ploaie și gata! Răspund d-nei Laura Marcon și-i trimit material Porumbescu: Ștefan Pavelescu și placheta mea din 1933. Zi de toamnă! Ploaie rece. Iar floare de tei din Zăvoi.

Seara, Emil. Noi cântăm; dânsul ne scrie altă scrisoare către Corinteni. [p. 52-33]

Luni, 15/VI. Uff! Ploaie și ploaie! Carte poștală (cetibilă cu microscopul) de la Ite: Binișor, dar: „*Cozi de cireș, cât mai multe și, dacă se poate, de cireșe amare; mie îmi sunt umflate pleopele, iar Luțului, picioarele, din cauza rinichilor și a inimilor, motoare, care se cer unse...*”

Apoi, Grecenii pleacă să-și vază de sănătate, care la Humor, care la Techirghiol. „*Și noi vom pleca, undeva, cândva...*” Galan îmi aduce iriși de pe Cozia. Seara, Emil cu peștișori prinși astăzi.

În Zăvoi, până târziu noaptea, după floare de tei. Apoi și după nisip, pentru Pelițucă... [p. 33]
[...]

Carnet 71 (6/VIII-30/XI, 1953), Octombrie 1953

Joi, 1/X. Noapte grea cu ½ șoc și chișarcomanie. Carte postală de la Upu: Prima! Lectură: *Odissea* lui Murnu.

După amiază, ziua vizitelor adună mult popor la patul lui Leca: Ite, Viorel (Grecu), Ciprian Rațiu, D-na Doroshevski (cu violete și biscuiți), Olguța, Aurel Constantinescu (pictorul... din vremuri pătrăucene... cu două lămâi) Lucică Dumitrescu (poetul, acum căpitan farmacist și cacăcea (cu o oală) de Gh. Breazul (la fine, sfidat de Ite). [p. 47]

Vineri, 2/X. Noapte parșivă: dureri și excesivă chișărcorie. Dimineața am ce împărți la ardei, ridichi și roșii primite ieri. Prima ședință de raze ultrascurte.

D. a. Olguța cu mere, cărnăță, franzelă și pachetelul de B1f, cumpărat de Upu Tachi.

Ante meridian, băiucă (iar pe la ecuatorul trupulețului) cu apă caldă și săpun. Dar teribil de anevoie mă urcă (îmi urc geridele) în vană!

Alte isprăvi ale vrednicului general C-tin Dragu: În calitate de comandant Corp III de Armată, Chișinău, a făcut din Nisporeni, jud. Lăpușna (60 km de Chișinău) o Casă Națională (cu 1 sală mare, bibliotecă, baie cu 6 cade și 6 dușuri, cu motor și toată instalația cuvenită, plus un dispensar pentru sugaci! Inaugurarea, în noiembrie 1930.

Alte minunate povești ale general. Dragu! *Ciobanul dezertor!*

Le scriu pe-ndelete cândva. [p. 47-48]

Sâmbătă, 3 / X. Iar zdreanță de nesomn. A 2-a ședință de ultrasunete. Moralul ridicat prin traducerea lui *Frauenlibe* (soție) din Otto von Leixner.

*Ferice cine și-a aflat
Soție cu adevărat!
Nici aur și nici nestemate
Nu sunt ca harurile-i toate.
Cu mână blândă, vorbă bună,
Răstriștea ea mi ți-o răzbună.
Și din iubita ei privire
Zâmbește-a soarelui lucire.
Verdeața bradului în nea
Și-n bezna nopții colo-o stea,
Izvorul proapăt în pustie*

*Nu pot mai alinând să fie!
 Și soarta de ți s-a schimbat,
 Ea tot la fel te-a-mbrățișat:
 „Că de te-ar părăsi chiar toți,
 Iubirea mea s-o sting nu poți.
 Oricând îndur cu tine soarta
 Și-n chiot chiar înfrunt și moartea.
 Orice ar fi – la pieptul tău
 E viața mea, sufletul meu!”
 Ferice cine și-a aflat
 Soție cu adevărat!*

În dreapta versurilor: „Și am deci ce să-i scriu Ei! Lui Upu Tachi.” [p. 48-49]

Duminică, 4 / X. Iar noapte rea! Carte postală de la Upu, din 29-30 / IX.

După amiază, vizite: Luțcu, Ite, Olguța, Ciprian, Gh. Breazul (sositi primii, ca să putem sta de vorbă, recte: să mă mai exploateze!). C. Nedelcu (cu salutări de la S. Mehedinți), care, Mehedinți i-a spus că „Leca merită recunoștința obștii românești, pentru că l-a luat în brațe pe Eminescu, împotriva tuturor și i-a închinat și-un Buletin), Aurel Barbier, Gh. Stratulat, dr. Sam. Patraș.

Cam greu să ții așa front! De la Luțculețul – elegant și foarte drăguț – picioare de pasăre. Roșii și ardei berechet. [p. 49-50]

Luni, 5 / X. Noapte grea, vreo 8 chișorcări, dar dormit mai bine. Zi bogată. A 3-a ședință de ultrasunete. Profesorul Pavel se ocupă mai intensiv de Leca. Geamandan cu bunătați (șuncă, slănină, brânză, nuci, mere) aduse de la Upu de Vali Mateescu, plus corespondența sosită la Râmnicu Vâlcii (scrisori de la A. Barbier, Gh. Breazul, I. Vicoveanu, Gh. Amzucu și cărți postale de la I. R. Nicola, Șt. Pavelescu, I. Vicoveanu și Al. Bălintescu). Și scrisorică (atât, atât de frumoasă și duce) de la Upu. Și încă, în plus, cărți postale de la Upu și Kirileanu. Mă tund.

După amiază, sosit și Vali Mateescu. Scurt raport și o scrisoare lui Upușor.

Și acum, de la Constantin Dragu cetire: *Ciobanul dezertor!*

Eram comandantul diviziei a 18-a, la Sibiu. Îmi vine un dosar: soldatul x dat în judecată pentru dezertare a 2-a oară. Lucru grav! Dau ordin: Soldatul cu pricina să vie la mine împreună cu comandantul de baterie (că era artilerist).

Vin ei.

– Domnule căpitan, treci, te rog, dincolo și lasă-mă singur cu dumnealui. Și soldatului: Mă, băiete, ia scaunul de colo și stai în fața mea... De unde ești?

– Din Rășinari.

– Păi, acolo-i mormântul Mitropolitului Șaguna.

– Îi în fața casei mele...

– Și din Rășinari e Goga...

– Mi-i rudă...

– Și tu să faci Rășinari de rușine!? Să-mi spui drept de ce-ai dezertat? Și-nă de două ori! Te-a înjurat cineva, te-a ocărit, te-a bătut? Să-mi spui drept, că dacă-mi spui drept, nu te pedepsesc, da-ți dau 10 zile permisie să te duci acasă.

Se uită lung, lung la mine și rămâne foarte mirat. Și, după ce se gândi nițel, zice:

– V-aș spune eu, dar mi-i că nu mă-ți crede. Că mă-ți râde, ca și ceilalți.

– Să n-ai nici o grijă, că te cred ce-mi spui și nu-mi bat joc de tine...

– Domnu' ghineral, eu mi-s cioban și-am crescut cu băta-n mână, după oi. Și dac-am văzut oile trecând la munte, m-o apucat dorul de ele și de munte. M-am dus la raport: Domnule căpitan, să-mi dați o permisie de 10 zile că mi-s cioban și mi s-o făcut de oi..., să-mi treacă dorul...

– ...te-n mă-ta cu oile tale cu tot! Că noi de oi stăm acuma! Măăă, noi instrucție avem acuma!
– Eu însă am plecat! Și la 10 zile am fost iară în cazarmă. Și mi-a dat 10 zile închisoare... Al doilea an, tot așa! Cer permisie. Nu mi-o dau. Da' eu tot am plecat... Și acum mi-au făcut acte de dare în judecată...

– Mă, băiete, eu te cred. Și mă țin de vorbă. Treci dincolo.

Și-am chemat pe căpitan:

– Căpitane, uite ce-i! Și uite ce-am aranjat, așa și așa...

Căpitanul, sec: Foarte bun băiat. Că și dânsul i-ar fi dat permisie, dar nu el era pe atunci comandantul bateriei.

– În orice caz eu mă țin de vorbă. Și-i dau 10 zile permisie. Iar tu, ia-l ordonanță la cai. Să vedem cât i-s de dragi animalele.

– L-aș lua eu, dar am un soldat foarte bun și s-ar simți nedreptățit.

Căpitanul uimit... s-a executat:

– Îl iau!

Soldatului:

– Mă băiete! Amu te duci în permisie. Pe urmă domnul căpitan te ia ordonanță la cai...

După o lună de zile, eu fiind înaintat inspectorul infanteriei, am chemat pe căpitan:

– Cum merge ordonanța de la cai?

– Foarte bine, domnule general. Caii, lună...

Mai târziu:

– Și cum merge ciobanul cu serviciul?

– Minunat! Nu numai caii lui, dar și caii din tot grajdul sunt bine îngrijiți, că mereu îi îndeamnă și pe ceilalți să aibă grijă de animale.

Și iac-așa s-a dovedit că era chiar cioban... [p. 50-53] [...]

Marti, 6 / X. Noaptea, ploaie, vânt: primenire de aer. Aer! Dimineața, în cabinetul dentistului. Cică vreo 4 dinți ar fi de scos. Apoi a 4-a ședință de ultrasculte, cam călduță. Apoi, zvâcnire a reacție. Mai traduc una-alta și din Adalbert von Chamisso: *Suspine feminine. De cum l-am zărit / Parc-aș fi orbit; / Oriunde privesc / Pe dânsul-l zăresc...*

Și, din fericire, lirica germană nu se-ncheie cu parșivul H. Heine! Seara, general Dragu cu alte povești!... Noroc că dimineața am îmbrăcat cămașă și izmene. S-a făcut rece! Toamnă! Iar Upu, acăsucă, cum s-o fi răstignind cu sărbătorirea lui C. Porumbescu? Și ni le-a trimis încoa toate bunătățile ce i se cuvineau Ei!.. [p. 55].

Miercuri, 7 / X. Prin frig, șubred de picior și cam goluț. Radiografia încă nu se poate face, lipsesc filmele. A 5-a ședință cu ultrasculte. Mereu pleacă „foști” bolnavi; mereu vin alții. Az-noapte, unul a mas pe-o targă, subț ușă. După amiază intră în salonul nostru un turc din Dobrogea (Medgidia): Abdulgam Regep, în cârje (cu un picior amputat!). E de 62 de ani și povestește că hoguea (popa) de la Medgidia avea 3 femei și 26 de copii.

Și deci încep a învăța turcește:

Sabalâr hair olşuu – buna dimineața

Vuchtlâa hair olşuu – buna ziua

Acşâm hair olşuu – buna seara

Gheşgheniş hair olşuu – noapte bună

Berechêtlî olâ – poftă bună

Deci toate cuvintele polisilabece (ca-n franceză), accentuate pe ultima silabă. [p. 55-57]

Joi 8 / X. A 6-a (ultima) ședință de ultrasculte. Noapte rea: frig și dureri și chișoarce!

În drum spre sufragerie (pe oală) mai trag o trântă cu piciorul meu bolnav. Mă vede și d-nul dr. Mincu. Aș avea motiv să fiu demoralizat, dar nu uit, sunt al lui Upu Tachi și al Luțculețului.

După amiază vizitatorii mei: Numai Ite, Olguța și Ciprian Rațiu (iaurt, varză tocată, ardei, roșii, ridichi) Cetim corespondența (Breazul, Vicoveanu) și inclusiv scrisorica lui Upu Tachi. Ne părăsește și d-l general Dragu, m-a invitat să-l vizitez când o fi să ies din spital. (str. Azilul de noapte nr. 3, în spatele Operei, parter, în fund). [p. 57-58]

Vineri, 9/ X. Noaptea, ploaie. ½ somn. Dimineța cu tov. de la Giurgiu, Fonea Ștefan în cabinetul dentistic. Radiograma greu făcută, cu enervarea doctorului ... circumcis, ca și ceilalți aici!... Dr. Zorobici: - Ei, D-ta, când vrei să pleci?

Termin lectura *Odiseei* lui Murnu. La masă: Zeamă și friptură de șalău. Și fiindcă vine, ciuști cărnita și merele! Somnișor. Când mă trezesc, Olguța! Cu pijamalele mele, vesta-pulover, pantofii, treniul, scufia U. T., ceai calduț în termofor. Foarte bine. Luțcu mereu și tot bolnăvior! Lecție de siringologie cu colegul D. Teodorescu.

Scot fișe din *Odiseea*, muncă grea în neconfortul de aici. Seara, toți de-a valma la „bancuri”. [p. 58] [...]

Sâmbătă, 10 / X. Hei! Că bine m-am mai înțolțit cu pijamalele lui Upu Tachi. Carte postală de la Upu (a 4-a) și scrisoare de la bravul copoi porumbesc V. Hrincu.

La amiază caloriferuțu cald! Pleacă și Maiorul Ion Stoenescu (fost elev la Liceul militar, Cernăuți) și la plecare, șoaptă la ureche.

Luni, extracțiile dinților atacați de paradontoză!

Lucrez mereu, ca de obicei! Și cu Abdulgami Regep: Numeralul! [p. 60]

Duminică, 11 / X. După amiază, vizitele: C. Rațiu (că Breazul și Viorel Cosma, fiind „reținuți”, nu pot veni la mine! Ura!). Ite cu Olguța (Luțcului i-a fost az-noapte mai rău ca oricând cu inima!) Brândușa Vlădeanu. Scrisoarea lui Ite după C. Filiiu < *chiliu* – izgonitul! Aurelia Cionca și G. Horia Pipeș (despre muzică și cântarea Octaviei Lupu-Morariu, pe care ar vrea s-o aibă cândva în salonul ei); Aurel Barbier (cu șuncă și fragment din traducerea din Wellasteius Lager; Viorel (1 roșie), Tola și Oprea (3 merișoare și nanat. Apoi: salată tocată, ceai la termofor și 2 castraveci). Îi scriem, ca de obicei, și lui Upușor. Ite îmi mai aduce și o scrisoare a lui Kirileanu (despre originea lui T. Cipariu din Piatra Neamț și hazlia *Dechiarățiune* din jurul Arhidului).

De la Grecu, fotografia Mărioarei Porumbescu (tânără, frumoasă, adevărata soră a artistului Ciprian) din epoca Brașovului, foto răătăcită de Greceni, desigur din Viena! [p. 60]

Luni, 12 / X. Noapte proastă cu multe etape de soalcă. Și toată noptica toarnă ploaia! Dimineța la cabinetul denstistic! Să vin mâine, ca să continue d-na dr. care a început. Trec pe la Nas, gât și urechi, unde dau de dr. I. Nandriș, care mă primește foarte jovial. Și: amigdalele se vor extrage!

Carte postală de la Upu (din 10/X): ne-repetiție C. Porumbescu și „atmosferă glacială”! Carte postală de la Viorel Lăzărescu! După amiază ½ baie de la „ecuator” în jos. Piciorul, mai bine. [p. 61]

Marți, 13/X. Și deci: Extracția unei măsele „focar de infecție”. Analiza pentru coagulare și sângerare în vederea operației. D-l dr. Nandriș, la patul meu. Olguța cu ceai, roșii, ardei, ridichi de la Rațiu. Confidențe d. Țachi-Porfira.

Seara sfat pe patul lui Abdulgami. Scrisul turc (de la dreapta la stânga), mai puțin lăbărit ca al nostru și mai ornamental! De ex. *Abdulgam Regep*, scris turcește, ocupă ½ din spațiul scris cu literele noastre. Versetele din *Coran* de la Sf. Sofia, par simple embleme ornamentale. Și femeia e chestiune atât de secundară, încât turca are pronumele personale: *ben-* eu, *sen-* tu, *o-* el și ea- *hanam* (doamna) și *cadâm* (femeia)! Cf. în engleză: eu -*I* (cu majusculă), atâta de individualizat și egocentric e englezul! [p. 61-62]

Miercuri, 14 / X. La dentistică: Scap cu ceilați dinți! Doctorii dentistici toți din neamul lui Rosenthal! Dar dr. Sam Patraș, venit anume pe la mine, mă asigură că toată dințaraia mea și de joi până mai apoi! Hei. Deocamdată bine și așa!

Termin greaua muncă: Scot „fișelor” din *Odiseea* lui Gh. Murnu. Termin traducerea din H. Lingg, *Ich liebte dich*, text al lui C. Porumbescu, și al cărui Centenar s-a sărbătorit (și la Râmnic prin OLM) astăzi.

Și deci:

*Ah! te-am iubit pe tănuite,
Dar inima-mi tot m-a trădat
Și tot speram, pe negândite,
Să fii a mea, cumva, odat!...*

*Dar, vai, speranță dulce, vană,
Ca să te simt cândva la piept
Când tu, nălucă diafană,
Te-nverșunai să nu te-aștept...*

*Ah! te-am iubit! Și-o strig anume
Știind că-n veci te depărtezi
Și că-ntru tot ce am pe lume,
Tu nici mai sper și nici mai crezi!*

*Cu bine dar! Și deie Sfântul
Ca nici să știi de soarta mea!
Și liniștea-mi mi-o dea mormântul,
Când inima-mi s-o îndura!...*

(14 / X, Comemorarea C. P.)

De altfel, revelatoare descoperire pe același ritm merge și *Atât de fragedă* și *Te duci* de Eminescu!! Oboseală, tristețe. Dor de cămin, de-nedurare de Upu! [p. 62-63]

Joi, 15 / X. Noapte mai bunicică. Încep traducera *Ich Blümlein alles* de C. Porumbescu. Carte postală de la Upu: Vino să mă ia!! Și de la Tr. Cantemir.

Vizitatorii mei de azi: Ite (scrisoare despre pseudonimul Tatuchii Filin < antagonismul lui cu Mitrop. Silvestru), Olguța (ceai și iaurt) și Ciprian Rațiu (cu „Scânteia tineretului”, București, an IX, seria II, nr. 1393 din 14 / X, care citează din revista „Făt-Frumos”, 1934, pe Gh. Mihuța și Octavia L. Morariu). [p. 63-64]

Vineri, 16 / X. Pe nemâncate, la operație! Dr. I. Nandriș îmi scoate amigdalele, că de amigdalită am suferit de-a lungul tuturor anișorilor. Penibilă chiar anestezia: Vreo 12 împunsături în moalele gingiilor și părților vecine. Apoi bisturiul parcă nu prea prinde! Carne învechită! Cu aderențe! de numai scapără măselele când bisturiul, prea forțat, scapă-n dinți! Până și cleștele (foarfeca) și chiar sucită și-nvârtită, intră în funcțiune! Și mereu înnădușit de propriul sânge. Și oribil și greșos. Una din cele mai ticăloase de mine, de atâtea ori operatul. Așa-i cu operația de amigdale la „maturitate”! S-o fi făcut de băiețandru – floare la ureche. Și mai că n-aș avea curajul s-o repet!

Prof. Pavel: *Doi dușamani mai puțin în gură!*

Apoi chinul cu scuipatul și spălatul gurii! Carte postală de la Upușor! Olguța: Vine Țachi! Luțcu foarte bolnăvior. Îi dau pe Luțcu (??) mere, jambon uscat, slănină. Totuși noapte nu prea rea. [p. 64-65]

Sâmbătă, 17 / X. Mă cântăresc: în pijamaua oranj cu ciorapi albi, 66 kg., 200 gr. [Leca -65 kg. 345 gr, cf. 87 kg, la 14 XI. 53)] Nandriș, la patul meu. Uimit ce bine și rapid mă vindec.

Carte poștală de la dr. Gh. Florescu și C. Moșit. Surpriză: Vizita lui Eug. Verjbițchi! Încep a înghiți lichide!

După amiază, seara- Soarele meu – Upu Tachi, sosită cu cutare limuzină. Albinuța care iarăși și iarăși a umplut de bunătați casa Luțculețului, ba și a lui C. Rațiu!!! Și 125 lei. Raport din Râmnic. Două garoafe! Supușoară de pasăre! [p. 65]

Duminică, 18 / X. Dormit semi-binișor. Dimineata obosit și trist. Dar după amiază, Upușor. Apoi Ciprian. Luțcu foarte, foarte bolnavă! Upu a apărut la 10 ½ noaptea, adevărat înger salvator: sticla cu apă caldă; bolnava ridicată pe brațe (de Upu) și dusă pe brațe (de Upu) în camera lui Ite și-napoi; ridicată apoi cu perinile în chip de „ho-pa” și înviorată cu... ultimele boabe de cafea neagră adusă de M. T. Încât s-a făcut bine.

Studiem scrisoarea lui Vicoveanu, cu revelația pusă în circulație de pălimarul de la Frătăuți, că Mărioara Rațiu, când s-a măritat, avea o fetiță ilegitimă (de 8-9 ani). Nostimă confuzie de mentalitatea rustică! E Paraschiva (Pachi), fetița lui Liviu D. Rațiu (și a Anei), din prima lui căsătorie. Pachi, căsătorită cu I. Ionescu, cu care a avut 4 copii: Minodora, căsătorită Apostol (la Ploiești), Zenovia (la București), Liviu, funcționar C. F. R., la Ploiești, și Silvia la Târgoviște. Iar biata Pachi a murit, ucisă fiind împreună cu soțul ei, în casa lor de la Ploiești, lovită de o bombă, în 9 mai 1946! Lucruri cari le scriem imediat „bohodciului” de Vicoveanu + palimar!

Vorbă și sfat mumos. Ce drag și ce mumos e Upușorul meu! Câtă transfigurare pentru acești ochișori cari sunt numai suflet și credință! Dar sună clopotul de plecare pentru vizitatori. Câțea pângucă! Soarele apune. Ah, revederuca Seara, cina în cantină! Prima oară după operație. [p. 65]

Luni, 19 / X. Și-i scriu lui Upu: „...Și-ți mulțumesc pentru atâtea și atâtea! Întâi, draga, neuitata viziune din 17 / X, după amiază: Apariția Ta, în pervazul ușii; ½ sfielnică, ½ cercetătoare, ca un pui de sălbătăciune, ieșit pe la apus de soare, în marginea pădurii. Și pentru tot ce-ai lăsat aicea din Tine, împreună cu cele 2 garofițe din fața fotografiei Tale... Bunul Dumnezeu mi te aibă în paza Sa și bun ajuns acăsusă...”

Dimineata, dr. Nandriș, la mine. Apoi prof. Pavel se ocupă de piciorul meu vreo 10 minute. [p. 67] [...]

Mărti, 20 / X. Iar prof. Pavel e și Om! Cât de intens se interesează de cei 4 copilași ai funcționarului (diabetic și suferind de digestie) cu 300 lei salar. Trebuie să te nutrești mai bine!... Și sfat, pe șoptite la doctorii Pieptea și Zorobici, și cum și unde să mai intervie, să-i mai plaseze. Iar pe tinerelul Miezu (țărănuș de 22 ani și impotent din pricina diabetului!!) e angajat de prof. Pavel ca viitor slujitor la acest spital.

La neurologul Meyer, cernăuțean! Și imediat o dăm pe nemție! „Ah, Morariu ist doch sin bekamter Namen!” Fac și eu pe modestul: „Ja, das glaub ich!...”

Și deci, voi face 6 ședințe de ionizări (galvanizări). Zi lăncedă. Obosit. Înfrigurat. Seara, dureri în gât, mâncând 2 nuci. Greu o să treacă săptămâna asta. Trimis traducerea *Soție*, ieri, lui Al. Ieșean, azi, lui Kirileanu. [p. 68]

Miercuri, 21 / X. Noapte bunicică. Dr. Nandriș, la patul meu. Pleacă cam de tot nepusă-masă și colegul craiovean D-tru Theodorescu, după ce-a avut câteva (3) crize aice, una chiar cu violențe. De 2-3 zile, tot „frați siamezi”, câte doi în pat! Îmi administrez singur insulina! Îi trimit și lui Hrincu traducerea *Soției*. Îi scriu și lui Loichiță. [p. 68-69]

Joi, 22 / X. Noapte bunicică. Probă de glicemie și glicozorie. La ionizare, până prin drum și prin curte. Când pantostatul [?] cu un etaj subt noi. Prima ședință de ionizare. Încă cinci și adio spital. După amiază, Ciprian Rațiu cu seringă – 30,70 lei, 2 ace – 2,40 lei: lei 33,10 b.

Și Olguța (cu iaurt, varză tocată, roșii, ardei, ceai). Singurii mei vizitatori! Și-au venit târzior și cam de năpaste! Ar fi să fie și tristucă, dacă la capăt n-ar surâde... Upu Tachi!

Lucrez prea puțin. [p. 69]

Vineri, 23 / X. Luna de când am intrat în spital! A 2-a ionizare. Dr. Nandriș cu cartea: Sim. Sam. Moldoveanu, *Oravița de altădată și Teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938! Altă muncă! Am ce copia, cu creion prost, fără biurou, cu dureri..., 29 pagini știri porumbești și eminesciene! Ardealul s-a unit cu Țara Mamă în 1 Decembrie 1918; iar Banatul, la 4 Nov. (Goga!) Prof. Pavel, de ce-aș putea fi câteva zile extern: „*Ne trebuie paturi!*”

Carte postală de la Upu, din 14 / X: Comemorarea C. Porumbescu! Și alta din 20 / X: Bravo lui Viorel (25 lei, pentru clasa a II-a în tren!) și bravo Larsei, care nu se arată deloc!

Mă întremez vădit. Carte postală de la Dragomir Petreanu și Kirileanu. Psalmul lui Liviu Tempea, *Spre Tine, Doamne, am nădăjduit* (cor mixt). [p. 69-70]

Sâmbătă, 24 / X. Dimineața vis mumos. Puneam căluțul la cabrioletă, sărutându-l la urechi și gătindu-ne de drum, din fața Casei parohiale de la Pătrăuți. Ba-l găteam de drum și pe-un fel de Sumulică, foarte vesel de călătorie. Cu Titu și Upu. Eu chiar făcând ghidușii de bucurie.

A 3-a ionizare. Pleacă și Abdulgam Regep! Ne vom scrie și poate ne vom vizita! După amiază, baie bunicică, de la „ecuator” în jos. [p. 70]

Duminică, 25 / X. Noapte cu șoc insulnic. Pâine și măr. Bietul țigan, intrat aseară în patul lui Regep și astăzi încă în cămașa-i ca potângul și cu picioarele ca pământul, ba chiar pământ! Are cică ulcer.

După amiază, vizită: Gh. Breazul! A fost la Stupca și Suceava! S-a aflat violoncelul lui C. Porumbescu și tablourile! S-au pus plăci comemorative. Ciprian, vesel de cartea lui S. S. Moldoveanu. Apoi, Nedelcu (arieratul), Dragomirescu (încă tot cercetașul), Aurel Barbier (iarăși cu nanat). Și Upu Tachi, sosit victorios de la Pitești, unde și-a afirmat din nou atotsuverana-i dominanre în muzică (printre ciurucurile râmnicene, fie și ele și d-na Thais!) cu C. Porumbescu, *Résignation* și *O roză vestejită!!!* Uuraa! (cântat cu textul meu românesc, pentru prima dată). Apoi, V. Grecu și Viorel. Olguța cu știri rele despre dragul Luțculeț și cu cârniță. Aurel Constantinescu cu un oribil desen! Cică tip bucovinean? De ce? De Huțan? Clown sau curvă à la T. Arghezi? Sau hermafrodit sau homosexual? Ce aberații mai rodește capitala asta!

Și rămân cu Upușorul meu 5¼ ! Deci, miercuri ies, iar duminică seară, cu acceleratul, acăsucă! [p. 71-72]

Luni, 26 / X. Dimineața la dr. Nandriș și prof. Valeriu Tempea, pentru rămas bun. Noaptea și insomnie! Carte postală de la horticultorul V. Ștefănescu.

După amiază dorm încă și trezit de Apariția Upu Tachi. Sfăt mumos și duțe – 5,20’, când pleacă, poate, la Râmnicu Vâlcea. Și iarăși noroc c-a veghiat Upu lângă Luțculeț al nostru! Supă de pasăre și pieptuț alb! Ante meridian, am realizat traducerea din H. Lingg:

*Tot mai lină mi-i suflarea,
Văl firav, îngrijorarea
Fluturând în vânt...*

*Și te-aud aievea-n vis
Că la prag nu ți-au deschis.
Nimeni treaz! Cumplit calvar!*

Mă trezesc. Și plâng amar.

Da! Știu, moartea mi-i sortită.

Alta îți va fi iubită,

Iar de gheață – eu!

Până primăvara-adie,

Până mierla cântă-n crâng,

Vrei să-ți vezi iubirea vie,

Vin', iubitul meu!

Pentru Upușorul meu, sus inima, sus sufletul!

Țiganul, intrat sâmbătă, fojgiaie de păduchi. Tată a 4 copii (de 3-15 ani), cari trăiesc în aceleași condițiuni. Oribilă selbătăcie democrată! [p. 72-73]

Marți, 27 / X. A 5-a ionizare. Bucurie! Parc-aș fi un elev, gata să intru-n vacanțe, să plec la Pătrăuți, la mămuca, la tătuca, la grădină, la Vica, Luțacu, la Labuș...

Invitat de prof. Val. Tempea, să iau informații despre uitatul pianist și compozitor și profesor V. Liviu Tempea (1870-1946), alt uitat, alt neglijat pentru *Enciclopedia* lui Leca! Și iarăși, șubred-bolnav cum te afli și scrie, de-ți pâraie degetele copiind din hârtii și ziare!

Așa-i dacă ești nebun!!! Când poți face altele, mai trainice, mai frumoase și până-n seara dai gata și traducerea... [p. 73] [...]

Miercuri, 28 și 28 Și Octomvre! Și totuși Upușor a fost până aseară la căpătâiul lui Luțcu! Dimineața, prof. dr. Valeriu Tempea, cu alte 4 exemplare din *Psalmul* lui Liviu Tempea și cu avizul să trec pe la Livia Cionca, pentru că dorește să-mi execute piese de Liviu Tempea.

Despărțirea de prof. dr. Ion Pavel:

– Ei! Îmi pare bine c-ai fost cuminte și ești serios. Și poți s-o duci până la 80 și 100 de ani, dacă vei respecta îndrumările noastre.

– Vă mulțumesc, domnule profesor, pentru tratamente și sollicitudine.

– Și noi îți mulțumim pentru tot ce-ai făcut pentru Ciprian Porumbescu. Și-mi întinde mâna.

– Am făcut ceva și voi mai face ...

Îmi explică apoi C. Rațiu, că Pavel a aflat de la rubedeniile și cunoștințele sale cine-i porumbescologul Leca...

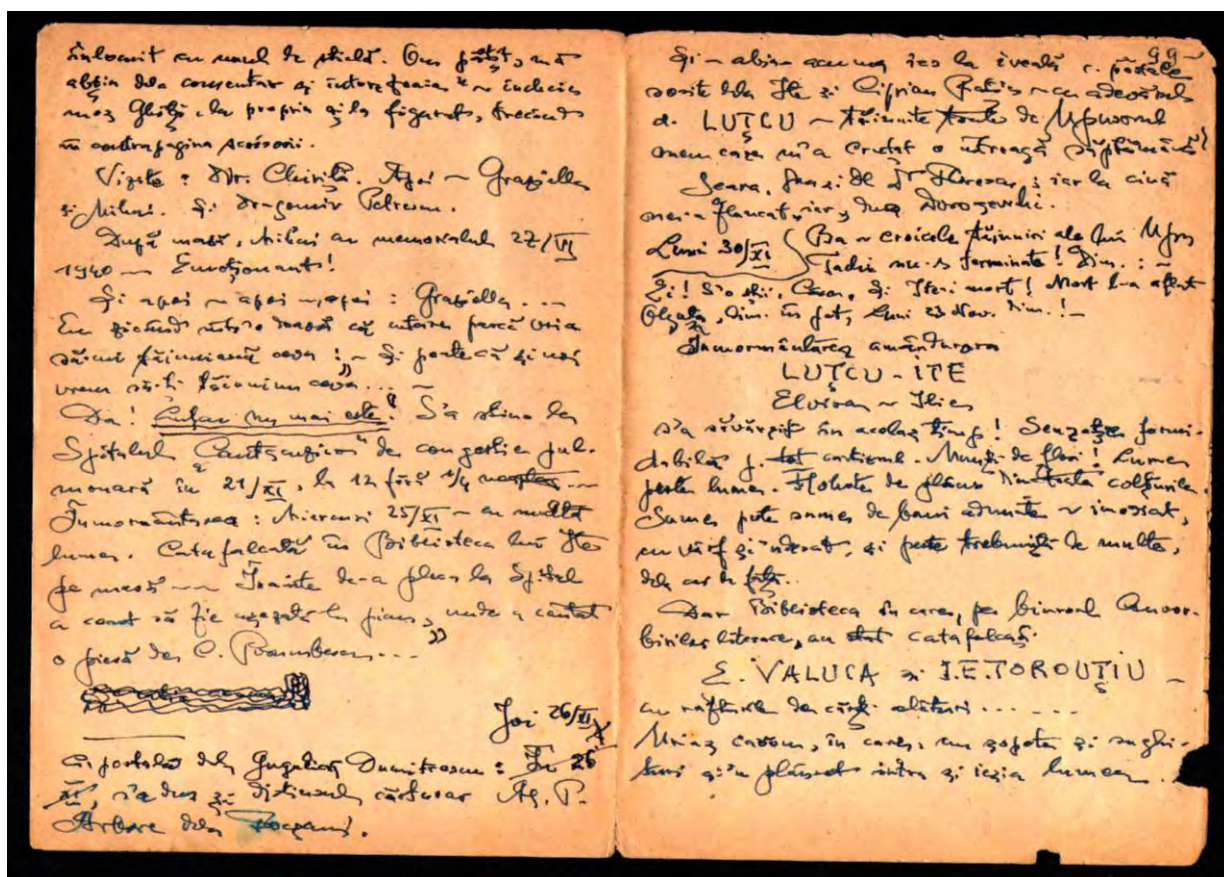
Succesor la patul meu, îi și fac loc goliaticului Hassan, c-o brută cât un butoi... Picioarele violete și puroind din degetele mari... Brrr! Grețos. Și, evident, chiulangi. Blond, alb, cărunț, cu capul disproporționat de mic. De altfel, ai zice: Fratele lui Sadoveanu... [p. 75] [...]

Carnet 71 (6/VIII-30/XI, 1953), Noiembrie

Duminică, 29/XI. Luna de când am ieșit din spital. Spălat de Upușor nr. 1. Aseară, scrisoarea lui Gh. T. Kirileanu. Ediția *Eminescu*, cu prefață de Sadoveanu, dar și tiraj... „Să fi căzut prefațatorul în dizgrație? Ba! M-am consolatat (!) curând, aflând că pentru paralyticul (de-un braț și-un picior) s-ar fi adus medicamente cu avionul din Elveția. Totuși a pierdut un ochi, înlocuit cu unul de sticlă. Om pățit, mă abțin de la comentariu și întorc foaia.”, încheie moș Ghiță, la propriu și la figurat, trecând în contra pagina scrisorii.

Vizite: dr. Chiriță. apoi, Graziela și Mihai. Și Dragomir Petrescu. După masă, Mihai cu memorialul 27 / VI 1940. Emoționant! Și apoi, apoi, apoi: Graziela... Eu zicând într-o doară că cutare parcă voia să-mi tănuiscă ceva: „Și poate că și noi vrem să-ți tănuim ceva...”

Da! Luțuc nu mai este! S-a stins la Spitalul Cantacuzino, de congestie pulmonară, în 21 / XI, la 12 fără ¼, noaptea... Însmormântarea: miercuri, 25 / XI, cu multă lume. Catafalcată în biblioteca lui Ite, pe masă... Înainte de a pleca la spital a cerut să fie așezată la pian, unde a cântat o piesă de C. Porumbescu... [p. 97-98]

Joi, 29 / XI. Carte postală de la Gugulică Dumitrescu: s-a dus și distinsul cărturar Al. P. Arbore de la Focșani. Și abia acum ies la iveală cărțile postale sosite de la Ite și Ciprian Rațiu, cu adaosul despre LUȚUCU, tănuite toate de Upușorul meu ca să mă cruce o întreagă săptămână!

Seara... dr. Florescu, iar la cină ne-a flancat iar d-na Doroșevschi. [p. 98-99]

Luni, 30 / XI. Ba, eroicele tănuiri ale lui Upu Tachi nu-s terminate! Dimineața: Ei! S-o știi, Căce. Și Ite, mort! Mort l-a aflat Olguța, dimineața în pat, luni, 23 nov., dimineața!

Înmormântarea amândurora

LUȚU – ITE

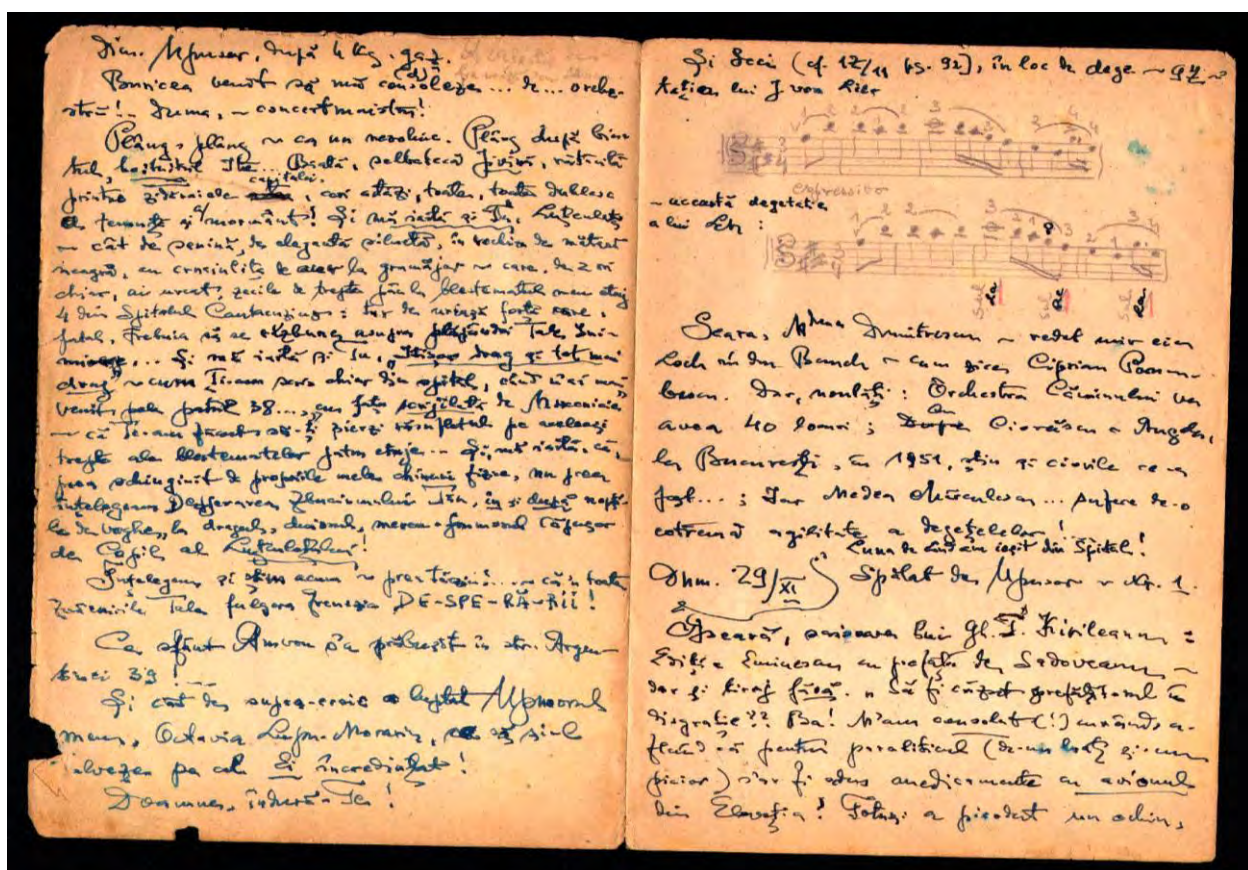
Elvira – Ilie

s-a săvârșit în același timp! Senzație formidabilă pentru tot cartierul. Munți de flori! Lume peste lume. Hohote de plâns din toate colțurile. Sume peste sume de bani adunate și încasate cu vârf și-ndesat și peste trebuință de multe, de la cei de față.

Dar biblioteca în care, pe biroul „Convorbirilor literare” au stat catafalcele:

E. VALUCA și I. E. TOROUȚIU

cu rafturile de cărți alături ... Uriaș cavou, în care, cu șopote și sughituri și-n plânsset intra și ieșea lumea.

Dimineața, Upușor, după 4 kg. gaz.

Buricea, venit să mă consoleze ... de ... orchestră! ... Duma, concertmaistru!

Plâng, plâng ca un nevolnic. Plâng după bietul, haituitul Ite... Biată, sălbatecă jivină, răcăcită printre zidăriile capitalei, cari astăzi toate, toate duhnesc a temniță și a mormânt! Și, mă iartă și tu, Luțuleț, cât de senină, de elegantă siluetă, în rochia de mătase neagră, cu cruciulițe de aur la grumăjor, care de două ori chiar ai urcat, zecile de trepte până la blestematul meu etaj 4 din Spitalul Cantacuzino: tur de uriașă forță, care, fatal, trebuia să se răzbune asupra plăpândeii tale inimioare...

Și mă iartă și tu, Itișor drag și tot mai drag, cum ți-am scris chiar din spital, când n-ai mai venit pe la patul 38..., „cu fața scrijilită de Mucenicie”, că te-am făcut să-ți pierzi răsufletul pe aceleași trepte ale blestematelor patru etaje... Și mă iartă că, prea schingiuit de propriile mele chinuri fizice, nu prea înțelegeam Desperarea zbuciumului tău, în și după nopțile de veghe, „la dragul duosul, mereu frumosul căpușor de copil al Luțulețului!”

Înțelegem și știm acum prea târziu... că-n toate zvăcnirile tale fulgera frenezia DE-SPE-RĂ-RII!

Ce sfânt Amvon s-a prăbușit în str. Argentinei 39!

Și cât de supra-eroic a luptat Upușorul meu, Octavia Lupu-Morariu, ca să și-l salveze pe cel ei încredințat! Doamne, îndură-Te! [p. 99-100]

SEGMENT BIOGRAFIC*

Ioan OPRÎȘ

Rezumat: Obişnuinţa de a face note zilnice (aproape zilnice, mai precis) am deprins-o de-odată cu mandatul de director de şcoală (1966-1971). Spre a nu uita ce trebuia făcut, spre a-mi aminti cele făcute. Din păcate, nu am păstrat toate notaţiile, multe fiind scrise pe fişe separate, cele mai multe pe caiete - calendare. Odată cu anii '80, notaţiile au sporit, dar unele s-au pierdut din varii motive. O parte din cele recuperate le-am folosit în bună măsură în cartea mea *Călătorii şi impresii. Însemnări răzleţe* (Editura Oscar Print, Bucureşti, 2019); cele mai multe dintre acestea privesc cele văzute şi întâmplare în timpul unor călătorii şi misiuni culturale în străinătate. „Săpând” în arhiva personală am găsit şi alte notaţii, pe cele din anul 1989, le restitui acum. Sper ca ele să completeze cele însemnate şi publicate deja, crezând că pot aduce semnificative şi noi informaţii pe seama celor petrecute în ultimele decenii ale veacului trecut, la care am fost martor sau participant direct. Nici de această dată nu pot aduce mărturii zilnice, dar în schimb compensez cu reflecţii personale, informaţii pe seama unor evenimente, lucrări şi personalităţi direct implicate în continua stăruinţă de a cunoaşte, cerceta şi lumina patrimoniul cultural naţional. Desigur, redate, aşa cum le-am văzut, le-am cunoscut şi le-am înţeles, deci cu o evidentă subiectivitate, raportată, bineînţeles, şi la un anume moment. Şi, de asemenea, fără pretenţia de a fi deosebite ca expresie stilistică.

Cuvinte-cheie: jurnal inedit, însemnări biografice, misiuni culturale, patrimoniu cultural naţional, Ioan Opriş, arheolog, istoric, muzeu

Abstract: The end of 1988 and the whole of 1989 marked my personal biography. On the one hand, what I knew how to do continued and on the other hand, I experienced a radical change. The accumulated over the years, sedimented through various experiences and a wide range of professional connections, but also my own aspirations in the perfection of some works that I believed necessary and capable of leading, offered me a unique chance. I lived this period intensely, to some extent foreseeing the end of a stage in my own biography. What happened in 1989, partly noted in these notes - now viewed retrospectively - confirms that the projects were neither illusory nor gratuitous. In that year I had the chance to learn new realities regarding the great achievements of museography and the protection of cultural heritage. At the same time, I met prominent leaders in the field and confirmed my old friendships. I decided then that the place that was destined for me could not be changed and could not be fulfilled in terms of my status except at home. And now looking back, I think I was right. And for me, as for all Romanians, that year changed my destiny.

Keywords: unpublished diary, biographical cultural heritage, Ioan Opriş, archaeologist, historian, museum

12 I '89

Anul acela a fost şi pentru mine excepţional: a deschis noi drumuri, a adus proiecte şi mari schimbări pe care le resimt şi acum.

Refac azi, la Bucureşti, privind în urmă, ultimele drumuri ale anului trecut. Ambele, cel din afara ţării şi cel de acasă - încheind, oarecum, unul din cei mai plini ani din ultimul deceniu.

Am plecat - bolnav şi după o luptă cu necunoscute ce mi-au albit părul - îndoit şi obosit, în 22 noiembrie la Cluj, părăndu-mi-se startul spre Anglia ca o grea sarcină. Dar era soare, soare şi în capitala Ardealului de unde - după o escală necesară pentru ţuică, slănă şi sticlărie la Turda - în 23, miercuri, la orele 13 ne-am luat startul: eu, Lazarovici¹ şi Zoe Kalmar². Drumul acesta pare a nu

* Datorez recunoştinţă pentru procesarea manuscrisului şi pregătirea lui spre publicare foştilor mei doctoranzi preot dr. Nicu Lazăr şi dr. Aura Brădăţan, mulţumindu-le şi aici.

¹ Gheorghe Lazarovici (1939-2024), arheolog reputat, neolitician, muzeograf la Muzeul de Istorie a Transilvaniei.

² Zoe Kalmar, arheolog şi muzeograf la Muzeul de Istorie a Transilvaniei.

vrea să fie făcut: la Groși, înaintea Orăzii, *Olțit*-ul se întoarce ca un titirez pe șosea, de 3 ori, și rupe cu spatele un stâlp de electricitate. Șoc teribil! Nicio consecință pentru noi, toate greutatea (120 de cărți, 15 kilograme alcool și vin, mâncare, cadouri, haine etc.), doar... spatele praf! Îl conving, totuși, pe Lazarovici, să continuăm drumul până la Oradea și să încercăm remedierea. Cu ajutorul *Partidului* și al președintelui Culturii, Suci, intrăm la reparații, promițându-ni-se o săptămână. Seara de 24, după o zi plină cu verificarea potențialului *service*-ului orădean, la Doina Ignat³: literalmente mă oblojesc și ne fericim c-am scăpat cu zile. Evocăm, la căldură, figurile lui Hadrian, Vlăssă⁴, vremuri trecute.

Gh. Lazarovici, în chip de botezător la Parța

Vineri dimineață, încropind ceva valută și câteva lucruri în geamantan, i-au drumul Peste și al Vienei. Pentru prima dată traversez capitala ungară, de la o gară urâtă la Kelety. Metroul și atmosfera colorată în jur, aspectul sărbătoresc și occidental al exterioarelor, veșmintelor și vitrinelor anunță sărbătorile.

Cu Wiener waltz-ul ajung la Viena, pe la 10 seara, pe ploaie, parcurgând - acum - urâta stradă Mariahilfer Strasse (aud, că-i spune Magyarhilferstrasse! Și văd, de altfel, în vitrine, mereu, *magyarul beszélünk*) în drum spre Eugenstrasse, la ambasadă. Am ales această cale, lăsându-mi colegii la Oradea, până repară mașina (luând o ușă de la alt *Olțit*, și el, „rănit” fără să știe proprietarul, pentru că în 3 județe nu existau piese de schimb!), pentru a fi sâmbătă la anunțata conferință de la „Unirea”⁵. La ambasadă un ins de la poartă mă ține, cu bagajul, 3 ore în fața

³ Doina Florica Ignat (1938-2016), arheolog și muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor, cu săpături și lucrări științifice meritorii. După 1989, parlamentar.

⁴ Hadrian Daicoviciu (1932-1984), arheolog, profesor universitar, directorul Muzeului de Istorie a Transilvaniei; Nicolae Vlăssă (1934-1984), arheolog, șef de secție la Muzeul de Istorie a Transilvaniei.

⁵ Asociația Românilor de la Viena.

sediului! O mai bună primire nici nu speram! Pe la 1, în fine, „sunt cazat” pe canapeaua de la consulară.

Cu ambasadorul Octavian Groza la Deva (în extreme Lucia și Floricel Marinescu)

Unde sunt vremurile lui Groza⁶? Cu febră, dureri la picioarele literalmente opărite, dorm adânc și sunt treaz la prima oră: nevenind în cursul zilei, Ambasada a reziliat conferința! Toate par a merge invers...

Mă întrețin îndelung cu ambasadorul (Tr. Cocârlă⁷), om fin și drăguț, evocăm momente reșitene: apoi și cu noul atașat cultural, Manolache, de curând la post și în rezervă. Dorm la Elias, după ce mă plimb într-un oraș - pe Kernerstrasse - luminat intens, cu „nașterea” Domnului în fața Primăriei. Am încercat să dau de doctorul Mihai Cristea⁸; i-am dus acasă un mic cadou întâmpinând ostilitatea copiilor, instruiți, evident, să nu mai fie români!

Păcat de „negrul” din viața unora dintre noi, care caută cu disperare o forma de a dovedi loialitate altora: oare merită? Și dacă da, nu-i prea mare prețul? Așa și cu Mihai și Lulea: încă acum doi ani vorbeau de un Kristea și se sfiau s-o spună răspicat românește, vorba, în liftul casei lor. Dacă copiii vor deveni austrieci - și se poate-, părinții n-au nicio vină? Ambasada mă invitase, **duminecă - 27** - la prezentarea *Bibliei* lui Șerban Cantacuzino la Biserica română. Particip la slujba religioasă; câțiva români (50-60, din câteva mii la Viena doar) și înalți prelați: Nicolae al Banatului⁹ și Hrițcu¹⁰, arhiepiscopul cu scaun arhieresc la Paris. Frumoși prelați! Frumoasă slujbă... iar în final se umblă cu talerul... Începe la 11 festivitatea: vorbește minunat Nicolae Corneanu: le oferă unor

⁶ Octavian Groza (1932-2017), fiu al dr. Petru Groza și Ana Groza, inginer hidrolog, ambasador, în timpul mandatului său relațiile României cu Austria s-au dezvoltat, contând desigur și ampla expoziție „Dacii”, pusă sub înaltul patronaj al președintelui României și cancelarului Austriei, care s-a bucurat de un mare succes.

⁷ Trandafir Cocârlă (1929-1991), inginer, activist de partid, prim-secretar al Comitetului Județean PCR Caraș-Severin, ministru, i-a urmat în post lui Octavian Groza.

⁸ Mihai Cristea, medic-stomatolog cu reputație, stabilit la Viena, rudă prin alianță.

⁹ Nicolae Corneanu (1923-2014), mitropolit al Banatului, ierarh cu o opera teologică valoroasă.

¹⁰ Adrian Hrițcu (1926-2013), teolog, arhiepiscop al Arhiepiscopiei ortodoxe a Europei Centrale și Occidentale, retras în 1992.

români și austrieci (printre ei și frații donatori ai tipografiei Patriarhiei de la București) *Biblia* și *Testamentul* de la Bălgrad.

Participă înalți prelați, inclusiv episcopul Vienei - rasat, inteligent, ca o lamă în privire, vorbind frumos - dar netradus de părintele Viezuianu întocmai - în numele păcii universale. Ai noștri fac o grozavă impresie, lucru ce mă bucură ca român (aud ulterior, la Offenbach, că-n timpul ceremoniei s-au furat câteva Biblii!). Urmează o prezentare de diapozitive despre Constantin Brâncoveanu și călătoriile sale, făcută de președintele ACIER, arhitect Marinescu. Subiectul nu prea se leagă iar ilustrația este slabă sub raport tehnic. Îi văd, în spate - bucurându-mă și liniștindu-mă - pe Ghiță și Zoia: deci au reușit! Înseamnă că vom izbândi și în acest drum. Pe la 13 asistența e invitată la bucate românești, care se trec repede, uneori - ca la sarmale - chiar apucând cu mâna.

Părintele Braniște¹¹, în prezența atașatului cultural, parcă în compensație față de servicii făcute altădată, ne invită seara la o cină oferită de președintele „Unirii”.

Venim la timp, la 17, ca în pragul restaurantului - pe lângă Burgtheater - să ne spună domnul Przykopski că noi n-am fost invitați de el...halal invitație! Surprinși, oarecum nemulțumiți, facem - în compensație - un nou tur, împreună, prin centrul istoric al orașului.

Ninge, cu fulgi mari iar în vitrine se reflectă bogăția unui loc la care și noi românii am contribuit. De ce oare n-am fost puși de soartă **noi** în locul **lor**?! Mâncăm osteniți din traistă, cu țuică, slănină și ceapă, bem vin de-al Oprișilor și ne simțim bine. Cândva, târziu, clopotele de la Votivkirche bat 12! Suntem, totuși, la Viena și mâine, luni - după o oprire la Ambasadă, fixând conferința la întoarcere, în 17, orele 18 - vom pleca spre Germania.

La 13 plecăm, via Linz, spre Marktrenk, unde stopăm - în compania lui Jeni și Dinu¹² -, ce fac prin instalațiile lor tehnice și aplomb o buna impresie! Seară plăcută, cu discuții despre ce-am lăsat acasă.

La Linz cu familia Olteanu

¹¹ Pr. Marin Braniște (1915-1996), paroh al Bisericii ortodoxe românești din Viena în anii '80.

¹² Jeni și Dinu Olteanu, cumnații autorului, stabiliți în Austria.

În 29 dimineața, vedem un shop de mobilă veche la Linz și o expoziție de artă la Wells, apoi la prânz - alimentați cu benzină destulă de gazde- spre München, unde ajungem la orele 19, la Petrovsky¹³. Totul, de acum, se derulează în mare viteză, contracronometru: telefoane pentru aranjamente, conferințe, cazare etc. O țuică cu cei la care vor rămâne Zoe și Ghiță, iar eu voi sta la Sandu Marcu. Între timp vine profesorul Paul Petrescu¹⁴, ce pleacă mâine la Bochum (îi așteaptă acolo pe cei 5 români în frunte cu Z.D. Bușulenga¹⁵ -, ce nu vor veni însă la serbarea de 1 decembrie).

În 30, fel de fel de vizite, telefoane: întâlnire cu Paul Petrescu seara și discuții destul de pesimiste. Ziua de 1 decembrie o întâmpin în autoturism, luând drumul spre Tübingen, unde ajungem la prânz: ne întâmpină Gündisch¹⁶ cel tânăr, cu care facem un tur printr-un oraș tineresc, amprentat de universitatea lui. La 2³⁰ suntem așteptați de profesorul Harald Zimmermann¹⁷: o casă frumoasă, pe o colină, primiți cu căldură de un intelectual rasat, însoțit de o prestantă doamnă. Vorbim multe despre București, cărți, editori, nevoi...este o atmosferă destinsă. Fac și ne face daruri în cărți deosebit de valoroase.

Impresie deosebită, cu care ne luăm la revedere însoțiți de Gündisch - la despărțire, acesta ne înmânează bani de benzină în numele universității, făcându-mi invitația pentru a reveni. Am telefonat - într-o mică pauză lui Papele: este pe pat, suferind iar cuvintele mele i-au făcut bine. Păcat că, la 30 kilometri de el, nu-l pot vedea. Să se însănătoșească și va fi iar bine, de va da Domnul. Pe la 20, după ce greșim drumul, ajungem la Resch, tehnicianul de la Parța. Seara o facem aici, cu toții, într-o familie de bănașeni - calculați, ordonați, curați, cu sentimente vii încă față de țară. Dimineața la 10 ne întâlnim cu profesorul Schramm¹⁸, de la Institutul de preistorie: un elvețian deschis, plăcut și prietenos. Vizităm institutul și biblioteca, notez titluri și iau seama la cărțile românești.

A doua zi - în 3 - la orele 14, după o masă comună, la care vine - invitat de mine - și Manfred Huber¹⁹ (fost coleg, la București, ajuns aici profesor de sport și teologie și președinte al Sașilor) plecăm spre Frankfurt. Cu o zi înainte, Ghiță ținuse conferința despre sanctuarul din Parța - peste 80 de inși, vii discuții, interes clar - la Universitate iar seara văzusem Muzeul de Preistorie din localitate (mic, cochet, nu grozavă colecție dar deschis spre cooperare cu bulgarii - o expoziție se inaugura în acele zile - și ungurii). În seara de 3, târziu ajungem la Walter Arendt²⁰ acasă: plăcută revedere. Aceeași căldură și prietenie de la un neamț filoromân; aceeași cămăruță, sus, sub acoperiș. Discutăm, obosiți, până târziu; curiozitatea sa nu a scăzut față de noi, dimpotrivă. Nădăjduiesc să nu ne vadă ca pe ceva exotic... Și el, Walter, a avut necazuri: cu celebrările sale pro socialiste din ultima expoziție cu sârbi, *Portretul antic în Iugoslavia* a avut ceva discuții, colegi nemți sabotându-l. Este însă fericit că se apropie de încheierea lucrărilor la muzeu.

¹³ Richard și Marian Petrovsky, absolvenți ai Facultății de Istorie – Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, muzeografi în Caransebeș. Expatriați în Germania, au lucrat în muzeele de la München și Speyer.

¹⁴ Paul Petrescu (1921-2009), reputat etnograf, cercetător, profesor universitar, refugiat în Germania, ulterior în S.U.A.

¹⁵ Zoe Dumitrescu Bușulenga (1920-2006), filolog, scriitoare, profesor universitar, academician; autoare a unor lucrări valoroase de istorie literară. Directoare a Institutului de Istorie și teorie literară „George Călinescu” și, pentru un scurt mandat, a Școlii Române de la Roma. Retrasă din viața politică, s-a călugărit.

¹⁶ Konrad Gündisch (n. 1948), istoric sas, cercetător la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, stabilit în Germania, profesor universitar, cu valoroase lucrări științifice, director al Institutului German pentru cultura și istoria germanilor estici.

¹⁷ Harald Zimmermann (1926-2020), istoric originar din Transilvania, profesor universitar la Tübingen, specialist în istoria Papalității. Cu operă consistentă, a fost tradus și în România.

¹⁸ Schramm, arheolog, profesor universitar, director al Institutului de preistorie de la Frankfurt/M.

¹⁹ Manfred Huber (n. 1942), istoric, fost coleg de an la Facultatea de Istorie, stabilit în Germania, funcționa ca profesor de colegiu. Autor al unei lucrări de istorie despre România.

²⁰ Walter Meier Arendt (n.1938), arheolog, neolitician, director al Muzeului de preistorie din Frankfurt/M, susținător al relației științifice și culturale cu România.

**Sanctuarul neolitic (restaurat)
de la Parța**

**Un prieten german, Walter Meier Arendt la Frankfurt/M și
București (împreună cu Lucia Marinescu)**

În 4 dimineața, ne vedem la muzeu, pe Karmelitenweg cu toții. Încep să dau telefoane; aseară am vorbit cu doctorul Enache (rudă a profesorului Radu Florescu), cu doamna, ce tocmai pleca în Spania. Cu doctorul mă văd în după amiaza aceasta, la Hauptwache. Nimic nu s-a schimbat în oraș, doar că e o atmosferă de sărbătoare mai mare ca altădată, răzbătând izuri și mirosuri de vin cald cu mirodenii, castane prăjite, dulciuri de toate felurile... Scriu câteva mesaje unor prieteni, le dau semn de prezență.

Loc de muncă pentru un ausländer

Duminecă, în 5, cu Ghiță ne ducem, pe o ploaie obișnuită aici, la Offenbach pentru a-l vedea pe părintele Jacotă (preot ortodox) ce ne invitasese la slujbă și agapa coloniei. Cu greu, întârziind la slujbă, ajungem la Isentor - un castelaș unde s-a aciuat - în urma testamentului unui nobil hughenot, ce-l donase pe seama religiilor negermane încă în veacul XII, - iar părintele ne invită la masa comună. Aici, culmea, dau de corespondentul de presă Ștefan Petrescu²¹, pe care-l îndrumasem mai anul trecut spre Maramureș. Arhiepiscopul Hrițcu cu părintele Mironescu de la Baden-Baden și gazda fac o frumoasă impresie. Îl cunosc pe unul din preoți - Oancea, cred - umblat prin Germania, care vorbise despre *Biblia* lui Șerban; aflăm că la Viena dispăruseră câteva! Un mic furt cultural! Apoi pe preotul de la Zizin, doctorand aici, gata de a-și susține teza. Stăm lângă familia fostului director al Spitalului din Râmnicu Vâlcea, acum aici. Se vorbește românește, se cântă, părintele Jacotă face o frumoasă atmosferă. Dar, vai, și aici: câți români nu participă, deși în jur sunt atât de numeroși. Le este frică - chiar parohul este bănuat că aparține Securității, mi se spune-, n-au încredere, nu li s-a dovedit, poate, buna credință a predecessorilor, este ca un blestem: să fim mereu risipiți și neuniți.

Arhiepiscopul mă întreabă dacă la Londra pot transmite parohului Pufulete că va fi de Crăciun, la un botez. Îi promit, și o voi face prin arhitectul Călinescu²². Pe ploaie, cu Ștefan Petrescu, ne întoarcem la Frankfurt, invitați de el la Sachsenhouse, unde mâncăm ceva tradițional, luând cu mine mărcile părintelui Jacotă (20) pentru a-i cumpăra chibrituri, căci colecționează așa ceva, tocmai din Anglia iar de la Ștefan Petrescu, filme necesare. Seara din nou mă întretin într-o familie ce m-a adoptat- cu Jolante și Walter, târziu, ei venind tocmai de la Bonn, unde fuseseră invitați de cancelar și fiind sub impresia zilei.

În ziua de 6, dimineața plecăm la Heidelberg, pe o vreme frumoasă. Întâlnire cu H. Hauptmann²³, la Institutul de arheologie și cu asistentul său iar în bibliotecă, cu madame Opreșcu aflată aici în documentare (ce bine-i să fii franțuzoaică, legată de români și studiind ce vrei, pe unde vrei!). Interlocutorul este din Școala lui Milojević²⁴, ca și Lazarovici, și cu „ceva” impregnat de la fostul șef: aerul și felul de a privi viața. Ne conduce prin oraș, la Muzeul de Istorie Orientală - văd imagini de necrezut (materiale ceramice, decorații, sisteme de construcție) din Orient - epoca neolitică - ce manifestă forme *ce par* a fi dintr-o cultură istorică clasică, mai ales greacă! Mă înșel, corectându-mi imagini preconcepute.

Masă comună, stropită cu vin bun, la un italian, apoi iar bibliotecă. Seara abia, la 19, conferința - 40-50 de specialiști - călduroasă prezentare, frumos rezultat. La sfârșitul ei, cu gazdele la un restaurant tipic, mâncăm și bem Pills. Abia la 22, cu regrete, lăsându-i puși pe chef, plecăm spre Frankfurt, unde ajung odată cu familia Arendt, ce vine de la alt chef, din Luxemburg.

7 XII, împreună cu Ghiță facem un drum la Mainz pentru a aranja cu profesorul Höckmann²⁵ viitoarea conferință. Gazda, un tip specific, cultivat, vorbind o frumoasă engleză. Îi vizitez pe Kuntzl, dându-i corecturile Luciei pentru volum; întâlnim pe Ioana Cătănicu²⁶, și ea în

²¹ Ștefan Petrescu, inginer, fotograf profesionist, după mai mulți ani de stat în Germania, a revenit, după 1989, în România; autor al unor expoziții documentare bazate pe aerofotograme.

²² Barbu Călinescu (1922-2014), arhitect, devenind, între altele, arhitect șef al Londrei, cu studii în Anglia și stabilit aici, a ajuns un profesionist recunoscut pentru proiecte de mobilier utilitar, fiul fostului prim ministru Armand Călinescu. A fost profesor la Cambridge.

²³ Harald Hauptmann (1936-2018), arheolog cu săpături în Germania și în străinătate (îndeosebi în Turcia), director al Institutului de arheologie din Heidelberg. Profesor universitar, autor al unor monografii de largă circulație.

²⁴ Vladimir Milojević (1918-1978), arheolog sârb, stabilit la Heidelberg, cercetător și universitar, creator de școală în cercetarea neoliticului.

²⁵ Rolf Höckmann, arheolog, director la Römisch Germanischen Kommission (Mainz), de care depinde și RGZM (Römisch Germanischen Zentral Museum).

²⁶ Ioana Cătănicu, arheolog, cercetător științific, autoarea unor importante studii de arheologie, asupra limesului roman. Posturi la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” - București.

vizită la RGZM. Masa o luăm pe o terasă, la întretăierea Rin/Main, cu o priveliște frumoasă, trecând pe lângă fiolele de drog lăsate - alături de sticle de șampanie - pe treptii unei pasarele de cheflii nopții.

Höckmann le dă la mână, lui Ghiță și Zoei, hârtii cu antet pentru a servi, eventual, la vamă: vom vedea că nu e nevoie. Până la Dover nu ne va întreba nimeni despre cât, ce, cum și când... Frumoase obiceiuri. Oare cum îi (și ne) supraveghează pe străinii Ostblock-ului? În drum stau 10 minute la Bonn, vorbind cu Traian Pleșca (coleg de an în facultate), prim-secretar al Ambasadei. Nimic de bun augur în ton și o profundă mirare de buna primire de la universități; îmi spune că ar fi bine să fie informat MAE pentru cele ce facem atât de pozitiv. Notez în sine că Traian a rămas la fel de util în acest job, dar că nu poate face prea mult pentru cauza românească.

Peste ½ de oră la Köln, scurtă întâlnire cu Sven Sailer²⁷, companion în '80 la *Die Dacker*-afișul încă tronează în geamurile masive ale muzeului. Ce vremuri! Sigur că se vor întoarce, și noi „bizantinii” vom reveni cu bogățiile noastre, uimind chiar lumea aceasta preocupată atât de intens - din perspectiva utilitarist - materialistă - de cultura „orientală”, în care greșit se bagă. Promit că fac ce pot pentru această revenire. Pe la 6³⁰ întâlnire cu Catrinel (Cădere) și Baicu (colegă de facultate, respectiv muzeograf la Brașov) - bun băiat, deștept, acum ajuns prea cărunț într-o lume grea, acest brașovean fost activ la UTC, la cursurile de topografie arheologica și în muzeu - și mâncăm la o cunoscută pîțerie italienească lângă Dom. Schimbăm rapid vești, le dau „cheile” succesului Parței, rugându-i să transmită prin DW știrile. Promisiuni, nu toate - cum voi vedea - împlinite. Oricum lor trebuie să le fie trimise, constant, cărți. Pe noapte luăm drumul spre Aachen, trecând pe lângă reședința regală razant și - după căutări mioape - pe la 11 seara batem în poarta lui Colea Bărbuță²⁸ la Bruxelles. Ne întâmpină doamna și fata, gazda fiind încă la antrenament. Descarc darurile - de câte ori în drumurile mele am fost Moș Crăciun! - și ne cazăm, începându-se pregătirile pentru masă. La venirea lui Colea - un pic îmbătrânit, dar grozav încă la cei 51 de ani; sportiv longeviv cum rar se vede - luăm din bere și țuica de acasă. Până la 3 stăm de vorbă, spunându-ne atâtea, judecând lucrurile cum s-ar putea face mai bine ca și despre noi românii să avem știri și informații pozitive. Îmi arată multele posibilități, luminând greșeli de acasă și lipsuri. Unele ar putea fi ușor corectate. Altele cu bani, timp și oameni. Și de unde? A doua zi facem amândoi cumpărăturile; îi las materialul pentru o recenzie la *Marea Unire*; facem un plan, căci din 15 ianuarie el este numit profesor la Universitate. Plecăm, cu o plăcută și caldă despărțire, spre Dover, flanând pe rând pe lângă orașele nordului belgian, cu rânduială gospodărească în stânga și în dreapta continuei luminate autostrăzi: animale mari, sătule și liniștite, lângă ferme mici, împrejmuite și lucrate cu o remarcabilă grijă. La 12⁵⁰ intrăm ultimii pe feribotul popular ce ne va duce - cu decalaj de o oră și 360 DM mai puțini în buzunar - pe țărmul opus, lăsând Ostendee în urma noastră și plutind lin pe o mare cuminte.

La 17³⁰ **în ziua de 8** atingem Dover, cu minunat de frumoasă și feeric luminată cetate pe coasta; așteptăm însă 2 ore până primim loc de trecere, timp în care stăm în umbră cu-n tânăr de vis á vis de Drobeta, sârb-român de fapt - ce face cărașie pentru patronul său neamț: mai stă 2-3 ani la Düsseldorf, să-și facă banii necesari și se întoarce acasă, să se rostuiască. După ce ne caută bine prin computere, cei de la vamă ne dau drumul, dibuind drumul - de vreo 70 kilometri spre metropola colonială. Cu greu, constatând o scădere a luminozității pe autostradă, spre orele 11, atingem suburbiile Londrei și începem să ne învârtim. Ghiță greșește sensuri, câțiva se iau cu mâinile de cap, cu greu găsim spre 1, strada și casa lui John ce ne va fi culcuș până luni dimineată.

Revedere plăcută, o noua soție - o grecoaică agreabilă; problemele jenante financiare, șampanie - icre - bere neagră, discuții... Târziu ne culcăm, ca **a doua zi - în 9** - să începem lucrul la biroul, biblioteca și computerul lui John Nandriș. Este clar că, prin informatică, colegii englezi vor

²⁷ Sven Seiler, arheolog și muzeograf la Römisch Germanischen Museum - Köln, colaborator la expoziția din 1980.

²⁸ Nicolae Bărbuță (Colea) (n. 1940), istoric, muzeograf și director adjunct la Muzeul Județean Brașov, stabilit în Belgia (antrenor și jucător de volei), profesor universitar la Universitatea Liberă. Ne-a fost de mare ajutor în 1979, la organizarea expoziției *Civilizația dacilor în epoca clasică* la Bruxelles și Luxemburg.

ține cursa fiind mereu în față; este aproape de mirare cum noi producem încă lucruri bune și bine făcute. Sigur că explicația rezidă în calitatea oamenilor dar mai des în patrimoniul arheologic românesc de excepție. Cum vom ține însă piept viitorului, într-o astfel de confruntare e ușor de presupus.

În 9 - 10 - 11 lucrăm mereu în bibliotecă - ce de cărți bune, ce organizare! - și în Institut: o expoziție foto cu etnografia românească ne arată cât preț pune Nandriș²⁹ pe subiect. Îl folosește storcând tot ce poate. Facem xeroxuri, copiem bibliografie, și discutăm mereu subiectul și conținutul cărții: nu mi se par toate lucrurile în ordine, nu decurg toate OK, dar așa este în străini. Plutește **ceva** neclar pe care tare ași dori să-l înțeleg. Oricum, materialul din memoria computerului, ilustrația și discuțiile noastre până la epuizare (cu pauză doar de lunch) ne luminează. Nici noi n-am stat, materialele sunt bune, oarecum inegale și nu tocmai de etnoarheologie: la urma urmei Lazarovici a ajuns simplist și târziu la o relativă înțelegere a acestei discipline (interdisciplinare). Serile sunt agreabile, grecoaica simte pulsul și gătește admirabil. Epuizați, discutăm până înțelegem. Constat o mulțime de lipsuri în bibliografia mea, le completez; așijderea lipsuri în literatura românească din biblioteca Institutului. Ies doar pentru o gură de aer și revin la același loc al dezbaterii.

Singura pauză este **în ziua de 11**, duminică dimineata vizităm Turnul Londrei, podul cel mare, centrul istoric pe o vreme admirabilă, apoi luam drumul spre Cambridge, unde – conform înțelegerii - ajungem la 14⁴⁵, așteptați de arhitectul Barbu Călinescu la King's College. Dintr-o Toyota frumoasă iese un ins mărunț care te izbește deodată prin asemănarea până la identitate cu premierul de bună memorie, părintele său. Admirabilă prezență, deschisă, cu o figură clasică și plină de omenie, te cucerește imediat. Îi transmit pe nerăsuflăte - în timp ce vizităm principala catedrală cu un flamboiant uimitor, cu o boltă dantelată cum n-am mai văzut și King's College, apoi celelalte colegii, toate intime, cu largi curți interioare, în spații de cazare și studiu singur, cu verdeață și liniște - ce mai, un oraș de 30 de mii de studenți și vreo 10000 de cetățeni, care are anual 1 milion de vizitatori - veștile.

Ne arată gazda cele ce a proiectat: laboratoarele universitare, făcând un tur cu mașina, apoi ne conduce - după ce umple rezervorul Olcit-ului - la casa sa: o îndrăzneală arhitecturală, al cărui interior este tot românesc. Pe pereți - Iorga, Madgearu, Carol și tatăl, toți cei din FRN - multă etnografie și artă populară de acasă, cărți, discuri, toate dându-ți tihnă și ideea că ești acasă. Stăm și nu ne săturăm să-l admirăm, povestindu-ne mereu despre cât e de greu să fii fecior al unui prim-ministru și să trăiești în Anglia, să fii român și să rămâi astfel printre străini. Ce admirabile și curate sentimente de dragoste de țară și ce educație desăvârșită are acest om! L-am îndrăgit pentru totdeauna.

În finalul vizitei, ne pune un disc cu cuvântarea lui Armand C.³⁰ la 1 mai 1939: simt emoția cuprinzându-ne pe toți: deci așa se vorbea și se chema nația la protejarea fruntariilor! Istoria trebuie încă serios rescrisă! Este o obligație!

Încheiem seara cu o cina la *Churchill* restaurant - evocator nume pentru soarta României, în schimb un loc unde respectul tratației este o marcă. Ne luam la revedere, promițându-mi să-l revăd **o dată** pe îndelete. De va fi să fie.

Luni, în 12, mai lucrăm - definitivând tematica - la Institut, încheind; la prânz mă văd, la *Free Romanians*, organizație înființată de Viorel Tilea³¹, cu fiica acestuia, Ileana Troiani: fină,

²⁹ John Nandriș (n. 1938), arheolog britanic de origine română, fiul învățatului Grigore Nandriș, cercetător la Institutul de Arheologie al Universității din Londra. Cu ample cercetări în zonele înalte din Balcani, Italia, Grecia. A lucrat în colaborare cu confrății români, îndeosebi cu Gheorghe Lazarovici. Detalii la Ioan Opreș, *Gânduri bune pentru John Nandriș*, în „Acta Musei Petrodavensis. Memoria Antiquitatis. Istorie-Muzeologie”, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 2026, pp. 221-246.

³⁰ Armand Călinescu (1893-1939), jurist, parlamentar, ministru și prim-ministru, asasinat de un comando legionar.

³¹ Viorel Tilea (1896-1972), om politic, diplomat, parlamentar, a ocupat înalte funcții în administrația carlistă.

cultivată, cu o nostalgie în privire și glas, vara lui Dinu Pop³² este deosebit de agreabilă. Deși „mediul” mă face reticent, gândindu-mă la Iancu Rațiu³³, despărțit evident de cele de acasă, cu o viziune chiar opusă intereselor poporului său - pe care îl vede doar comunist, căci de la Londra nu pot fi altfel văzute lucrurile - interlocutoarei mele îi dau informații și dezvoltări, realități, cred, ce o pot pune pe gânduri. Păcat că un asemenea om nu vine în țară, să vadă direct și să trăiască concret drama și ziua noastră cu ale ei, nu numai scăderi - doar e vorba de o luptă, în viață - ci și cu bucurii și comunități pe care numai acasă le poți avea. N-o să uit clădirea aceasta de pe Regent Street, unde ar trebui ca mulți români să vorbească, des, despre ei și țară.

Dimineața, în 13, la 3, pornim iar spre continent, ajungând la 5 la Dover, de unde luăm feribotul *Pride of Kent*, first class, cu care, în următoarele ore, pe o mare agitată dar pe o lumină limpede, ajungem, la Zeebrugge. Am încheiat deci o a doua vizită în Anglia: cu mult mai puțin văzând decât în '73³⁴; găsim însă neschimbată Londra, cu o atmosferă de epocă atât de pregnantă, în ciuda nevoii de modernizare și, bineînțeles, cu o față a străzii neschimbată. Nu mai doresc să revin în asemenea condiții, ci omenește, urmând un program cultural lejer și fără să am impresia neschimbată a unei stări mereu incerte... La prânz pilotăm prin centrul istoric al Bruxellului, unde Nașterea Domnului - în Grand Place este întâmpinată, în anturajul careului format de clădirile ridicate în secolele XIV-XVI (mai ales *Hotelle de Ville* tronând), se reprezintă prin figuri la mărime naturală și oi vii. Alături, în frenezie, sute și sute de turiști fotografiază colțul acesta mirific flamand, pe străzile înguste tarabele etalează pescărie de cea mai diversă formă și finețuri gastronomice ce se servesc pe loc; trecem pe la *Cinquantenaire*³⁵ și-l caut pe domnul Marian³⁶: pensionar, nu este la muzeu. Îmi revin în minte zilele când, în '79, aici tronau dacii. Evoc câteva amintiri... mereu Hadrian ocupă un loc în gândurile mele.

Ajungem apoi la Liège, unde-l cunosc pe Marcel Otte³⁷: un tânăr, de vreo 40 de ani, considerat o stea în preistorie. Volubil, deschis, ne arată încercările sale și ale grupului din juru-i de a moderniza arheologia. Ghiță lasă participarea la *Atlasul preistoric*. Lăsăm apoi orașul și, fără oprire, pe la 11 seara bat în poarta lui Walter (Maier Arendt).

În 14 la muzeu, apoi mă văd cu popa Jacotă, discutând pe îndelete - în capelă și la cofetărie - despre greaua misiune ce o are aici. Este un tip tare și-mi place. Îi dau chibritele londoneze și mă dăruiește cu 2 calendare. La aproape 8 seara ajung, tocmai la timp, pentru a mă reuni cu grupul de la Institut, mergând - după conferința lui Ghiță, la care am lipsit - la o agapă, unde stăm de vorbă cu-n tânăr originar din România, doctorand Harald Stäubel, neolitician și cu prietenii săi, sărbătorind victoria lui Lazarovici. A doua zi, la Mainz, cu Häckmann, îl ajut pe Ghiță proiectând dias-urile: vreo 20 de colegi de la RGZM (*Römisch Germanisches Zentral Museum*). La pauză întâlnire cu profesorul Weidemann: aranjez 2 locuri pentru restaurare; îmi dă volumul dedicat lui Hadrian și face invitația pentru conferință la anul ce vine. Mâncăm frugal și revenim la Frankfurt. La prânz ne vedem cu Walter pentru ultima oară, mulțumindu-i pentru toate: ce bun și constant prieten! Poate te vom bucura, în anii ce vin, cu o mare expoziție în compensație³⁸.

³² Constantin (Dinu) Pop (1934-2020), arheolog și muzeograf la Muzeul de Istorie al Transilvaniei, organizator al expoziției *Civilizația daco-geților în perioada clasică*.

³³ Ion (Iancu) Rațiu (1917-2000), om politic stabilit în Anglia, fondator al Fundației care-i poartă numele, ca și cofondator al Uniunii Mondiale a Românilor; după 1989 a revenit în România, fiind ales parlamentar, vicepreședinte al PNT-CD.

³⁴ Referire la primul stagiul de specializare al autorului (și prima ieșire din țară), vezi la Ioan Oprîș, *Călătorii și impresii. Amintiri răzlețe*, Editura „Oscar Print”, București, 2019, pp. 13-26, 43, 46-48, 51.

³⁵ În parcul cu acest nume se găsesc Muzeele regale de artă și istorie.

³⁶ Marien Marian, arheolog și muzeograf belgian, partener în organizarea expoziției *Civilizația daco-geților în perioada clasică*.

³⁷ Marcel Otte (n. 1948), arheolog preistorician belgian, universitar la Liège, specialist aflat în strânse legături cu confrății din România.

³⁸ Vezi raportul referitor la expoziția „Tezaure arheologice” (Frankfurt/februarie 1994), la Ioan Oprîș, *Călătorii și impresii*, pp. 235-237.

Apoi la RGK (Römisch Germanisches Kommission), cu directorul Mayer și cu Reittenschofer - acesta, redactor la „Germania” - ne invită să scriem recenzii. Să o facem, deci.

La 13⁴⁵ ajungem la Nürnberg: Menghin și Catrice bolnavi, ne întâmpină doamna Geddert, care ne invită la un restaurant de lux, unde mâncăm prea mult și prea scump. Vizităm apoi muzeul și mai ales expoziția „Tezaure de aur și argint din Germania”, o grandioasă selecție cu ce este mai de preț în această țară: te uluiește și te umple de admirație atât pentru bogăția propriu-zisă cât și pentru meșteșugarii care au creat asemenea valori. Frau Geddert îmi achită un catalog al expoziției *Huni, avarii, germani*, apoi ne despărțim - facem un tur al orașului, le arăt Stadionul și clădirile legate de nazism - părăsite azi, - plecând spre München, unde ajungem la 19, direct la Hardy: aici Ioana iarăși, veselie; trec la Sandu Marcu³⁹, la care stau în următoarele zile.

Împreună cu Alexandru Marcu

În 16 îl vizitez pe msr. Bârlea⁴⁰: o discuție de 2 ore, cu un prelat dintre cei mai cultivați, iubitor al neamului dar - azi- ajuns să susțină idei ce nu pot fi acceptate de ortodoxie. Îmi demonstrează valabilitatea lor și îl văd frământat de soarta satului și a țăranului, de pierderea suportului credinței, de marginalizarea noastră ca popor și țară, de viitorul românesc într-o Europă unde nu mai avem parteneri și susținători. Are dreptate în multe locuri, deși acțiunea sa de la 1 decembrie nu este bine aleasă. De ce soarta noastră ne desparte mereu, ne lovește mereu inclusiv în oamenii de bine? Ce dramă s-a abătut asupra noastră ca popor și de ce tocmai această generație s-o tragă? Câtă convulsie și câtă zbatere în destinul nostru, câtă nedreptate și injust tratament din partea străinilor! Oricum, nu le merităm pe toate! Vizitez Münchenul, stând în Marieplatz să mai văd odată feeria dar și kitsch-ul, amestecate - cât de frecvent și mult este acesta în viața zilnică, a nemților! - încă dând o măsură a vieții interne, sufletești, cu nevoia exprimată a bucuriei și veseliei. Vorbesc la telefon cu Adolf Armbruster⁴¹, ne întrebăm și ne bucurăm că suntem sănătoși, și-i urez să-i meargă

³⁹ Alexandru Marcu (1942 - ?), istoric, coleg de an în facultate, cu studii și articole de specialitate, stabilit în Germania.

⁴⁰ Monseniorul Octavian Bârlea (1911-2005), prelat greco-catolic stabilit la München, istoric prestigios al Bisericii greco-catolice din Transilvania, voce de largă audiență în emigrația românească.

⁴¹ Adolf Armbruster (1941-2001), istoric sas, coleg de an în facultate, prestigios cercetător la Institutul „Nicolae Iorga”, stabilit în Germania, revenit în țară după 1989.

bine în anul ce bate la geam; la fel lui P. P(etrescu), ce mi se pare reînviat, îi doresc sănătate și noroc, felicitând-ul pentru Bochum. Cu Sandu și Rodica (Marcu) mai largim festinul ultim, depănând gânduri, amintiri.

Dimineața, pe 17, plecăm - după alimentare, de la Petrovszky, spre Rossenheim, unde facem o primă și lungă pauză, apoi, ½ de oră la graniță - la Salzburg-, altă pauză la fel la Markthrenk și la 18 ajungem la popa Braniște. Stupoare: nimeni nu știe nimic de conferința aranjată la „Unirea” cu atâta grijă! După deliberări, facem un tur vienez și ne culcăm în sala Eminescu - slabă prezentare pentru un poet național - uimiți de atitudinea generală oficială. Aud în noapte cum bate clopotul de la Primărie, amintind sunete cunoscute.

Dimineața din nou la drum: **în 18**, pe la 4, ajungem la Budapesta, bătând la ușa lui János Makay⁴² - specialist în neolitic, ramura credințe -, simpatic și volubil om, umblat prin Uniune (URSS), cu larg orizont european și o bibliotecă frumoasă. Se încing discuțiile în jurul situației critice dintre noi: declară clar că n-are nimic de-a face cu „echipa” Kopeckzi⁴³ și că ar fi bine ca istorici „mărunți” să colaboreze pentru a arăta că n-au nimic de împărțit oamenii de bun simț. Propune o coeditare pe baza mss Zsófiiei Thorma⁴⁴, aflate la muzeul din Cluj, spunând - lucru ce nu l știam - că aceasta era cumnata lui V. Babeș și că s-ar fi aflat în frumoase legături cu intelectualitatea română. Vom vedea acasă că asemenea idei nu pot fi împărțite și că cele hotărâte la nivel înalt se abat și asupra bunelor intenții ale celor „mici”.

Luni, 19, la 10, după ce las „Lapedatu”⁴⁵ fetei gazdei, ca să-l dea profesorului Makay (tatăl), fost elev al istoricului - mă văd cu familia Kiss Atilla: un zdrahon înalt, interesant, amabil; plăcută conversația și cu doamna, despre nevoile lor de informare asupra literaturii românești de antropologie. Apoi vine și Eszeike, cu care văd ceva din oraș iar la 2 plecăm spre țară, pe o lapoviță amenințătoare, trecând - cu unele peripeții - prin Oradea și Ciucea - unde zăpada de pe Piatra Craiului tronează amintindu-l pe poet, - și la 2 dimineața sun la fratele meu drag. Închei așa un drum lung, plin de peripeții și tare greu, dintre cele mai anevoioase și dificile pe care le-am întreprins. Îl închei cu plăcerea de a se fi terminat, ca să fac Crăciunul și Anul Nou între cei dragi, acasă. Las la o parte oboseala și necazurile, reținând folosul ce mi l-a adus, plăcuta senzație a datoriei împlinite și o nesfârșită îngrijorare față de multele aspecte grave privind prezența românească într-o Europă în care cei tari sunt curtați - și primesc curtarea - de alții iar noi lipsim.

24 decembrie 1988

Zburăm la Târgu Mureș, apoi cu o cursă auto la Bistrița. A doua zi vedem orașul, înălbit, frumos, cu platz-ul central și gass-ele de pătrundere laterală, cu Galeria Sugălete, casa lui Ion Zidarul, cea a argintarului și, desigur, catedrala ce tronează. Aseară am colindat, petrecând pe sufletul meu. Azi, de Crăciun, vedem și împrejurimile, cele ce au rămas din vechea cetate. Au un aer pătruns de istorie, integrându-se destul de armonios cu construcțiile noi..

În 26 dimineața, pe o zăpadă mare, trec spre Sighet, umplându-mi-se ochii de peisajele nemaipomenite, desenate parcă de o mână de maestru. La festival și sesiune nu mai înțeleg fiorul de altădată, doar Mihai Dăncuș⁴⁶ și profesorul Focșa⁴⁷ par neschimbați. Doar par... În schimb se inaugurează colecția doctor Ciplea, distins om de cultură pe care l-am întâlnit cu câteva zile - ultima oară - înainte de nedreapta sa dispariție. Un act de cultură și de patriotism. Cinste unor astfel de români. A decăzut festivalul, poate că prea a fost „umblat”, trebuind de-acum rarită frecvența.

⁴² Makay János (n. 1933), arheolog maghiar neolitician, profesor universitar și cercetător la Institutul de arheologie - Budapesta.

⁴³ Grupul care a inițiat și editat *Istoria Transilvaniei* (3 volume), lucrare larg difuzată în străinătate.

⁴⁴ Thorma Zsófia (1832-1899), arheolog, antropolog, cumnată cu savantul medic Victor Babeș, animatoare a cercetărilor arheologice și muzeografiei. Memoriile sale au o valoare documentară deosebită, fiind păstrate la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și tipărite recent.

⁴⁵ Ioan Opriș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, Ed. Științifică, 1996.

⁴⁶ Mihai Dăncuș (1942-2020), etnograf, folclorist, muzeograf, director al Muzeului Maramureșan.

⁴⁷ Gheorghe Focșa (1903-1995), etnograf și cercetător celebru, director al Muzeului Satului din București.

Dar, cum constatăm, nu există un fișier al său, o evidență cât de cât a acestei frumoase realizări. Mare păcat.

În 27 seara, cu atașatul de presă Ștefan Petrescu, trecem pe la Șieu, spre Botiza, unde și dormim. Dimineața ne revedem cu părintele și preoteasa-profesoară artistă Berbecaru. Vizităm biserica nouă, tocmai pictată în interior de un grup de bucureșteni ce a pus culori ungurești la brâu. Peste munte mă întorc la Bistrița, stând în tihnă la Ilie Armean⁴⁸.

În 31 seara, ajungem la Cabana Colbu de la Colibița, după ce cu o zi înainte vizitam Hordoul (am reținut fotografia cu deschiderea muzeului la 14 mai 1922, în prezența lui Lapedatu), L. Reboreanu și valea spre Tihuța; iar la Năsăud admirasem fruntarul de la Beclean (1837), meșter-grinda de la casa familiei Catarig din Năsăud (1840) și poarta de la Rebrîșoara a familiei Ioachim și Iacob Mureșan, adevărate piese de artă. Petrecem până în 5 ianuarie la prânz, rămânându-ne în amintire mereu vie imaginea a 4 copii - frați ce ne-au colindat de anul nou colindul cu *Căliman-haiduc*, o variantă muzicală a cerbului maramureșan. Ducem cu noi prieteni plăcuți, cu care am trecut pragul noului an, apoi amintirea vizitei la Muzeul din Bistrița (în 29), unde G. Marinescu⁴⁹ și Cornel Gaiu⁵⁰ mi-au arătat excepționala lor realizare. De ce trebuie oare ca asemenea eforturi, făcute de oameni devotați până la sacrificiu, să rămână necunoscute iar ei nerăsplătiți (fie și moral)?! Intru deci în acest nou an cu imagini de locuri și oameni care mi-au compensat oboselile și atâtea renunțări; cu plăcuta și caldă prietenie a puțini dar statornici prieteni, cu conștiința speranței că sunt printre *ai mei*, *acasă*.

Luna cărții la sate

20 februarie 1989

A posteriori. - Am plecat în seara de sâmbătă (11) stând la Turda duminică și luni - când am vizitat iarăși muzeul: pe construcție descopăr inscripția: *A multisiam annis desolatum sub provisore melitone am satotum aedificium renovatum AO: 1818*, neglijată de mine înainte. În muzeu rețin iarăși preistoria - cu piese de paleolitic la Câmpia Turzii și Cornești (carieră), neolitic la Cheile Turzii, bronz la Bădeni, fier la Frata și Papiu Ilarian, roman la Sopor de Câmpie - viața economică (atelieri de prelucrat lut, vase, opaițe, unelte, castrul cu suita sa de descoperiri); prefeudalul este concretizat (VII-IX) prin urnele de la Sopor, apoi multe alte piese de epocă feudală.

Marți, în 14 la Cluj - întâlnire cu nenumărați colegi dar atmosfera nu este cea pe care o dorim cu toții; planific apoi celelalte întâlniri pentru toată săptămâna.

⁴⁸ Ilie Armean (1945-2010), văr după tată (fiu al sorei sale mari, Maria).

⁴⁹ Gh. Marinescu (n. 1945), istoric și muzeograf, director al Muzeului Județean Bistrița-Năsăud. A ocupat, după 1989, posturile de consilier, vicepreședinte și președinte al Consiliului Județean.

⁵⁰ Cornel Gaiu (n. 1950), arheolog și muzeograf, cercetător activ al epocii romane la Muzeul Județean Bistrița-Năsăud.

La Muzeul de la Lupșa

Pe muntele Trascăului

Miercuri, 15, toată ziua cu Mama, Maria și Marius parcurgem toată valea; o zi frumoasă, soare și, în jur, pe dealuri, sub cetini și pietre, zăpadă. Ca un premiu, aproape. La Lupșa *întâi*, fata lui Pamfil Albu⁵¹, Monica, gentilă, face prezentările eu reținând: masa la care fusese ospătat, adeseori, Iancu; piesă barocă, frumoasă. Muzeul este o îngrămădeală de piese de mare valoare; ar trebui refăcută tematica, un nou spațiu, fonduri și modernizare. Așa cum este azi trebuie însă *doar* păstrat și așteptate zile mai bune. La început fuseseră 2346 piese donate de admirabilul învățător, azi sunt zeci de mii; recent și piese romane! Biserica Sfântul Gheorghe are mai mari crăpături de la

⁵¹ Pamfil Albu (1908-1990), învățător, colecționar, fondator al Muzeului din Lupșa.

ultima vizita aici dar, lângă pridvorul adăugat mai târziu, căzând tencuiala, se văd ancadramentele unei uși și ferestre cu cel puțin 1 metru sub actualul nivel de călcare. Cine-o va restaura oare? Și când? Vedem și mănăstirea: se ține bine, este cocheta exceptând podiumul ridicat ca să arate lumii orgoliul unui înalt prelat. La Câmpeni dezastru - se demolează peste tot (nu era mare lucru din ce a scăpat din revoluție!) dar s-a renovat clădirea în care a stat cartierul general al Iancului în 48/49. Pătrund înăuntru și vizitez acest muzeu deschis la 1 decembrie 1988, dar deziluzie. Tematica s-a făcut aidoma altor sute de expoziții, astfel că pe Iancu nu-l prea vezi...

Adevărată papetărie! Urcăm de aici la Vidra ca să văd, în sfârșit, casa lui Iancu. O căsuță, căreia în '24 Lapedatu⁵² i-a adăugat prin Wagner, de jur împrejur, o construcție mai impozantă. Brazi masivi în jur, foșnesc dorințe și vise, amintind neîmpliniri vechi și mai noi. Expunere cu parte documentară (Cetatea din Munți, Prefecții, Tribunii și glotașii, Colaboratorii din Țările Române), fotografia lui Irimia Gligor din Presaca și Steagul lui Iancu, Protocolul morilor din 1872, călimara lui Axente Sever, apoi expoziția de artă populară (costume), ocupații - păstorit, agricultură (îmblăciul și grapa de lemn, plugul tot de lemn, râșnița, vâltoare), unelte de cojocărit și pirogravură, transportul tradițional. Casa simplă, cu o putere de trăire autogenerată. Stăm o oră amintindu-ne și povestindu-l pe cel mai neînțeles ardelean din veacul trecut.

Apoi reluăm drumul la Roșia Montana, unde - prin Virgil Manta - vizităm galeria și muzeul. Evocăm figura lui Hadrian pe care, îmi imput, nu voi avea timp să-l caut la locul de veci! - resimțindu-i lipsa.

La Roșia Montană cu Gh. Anghel și Vasile Moga

Joi, 16, discutăm câteva ceasuri etnoarheologie cu destulă folosință, cred, dar și într-o mare nedumerire a unora din colegi. Se conturează mai mult decât o carte: nevoia unei legături

⁵² Alexandru Lapedatu (1876-1950) ca ministru al Cultelor și Artelor și președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice- Secția pentru Transilvania, a dispus restaurarea și amenajarea ca muzeu a casei natale a lui Avram Iancu de la Vidra de Sus. Restaurator: arhitectul Rudolf Wagner, care era angajatul CMIT.

interdisciplinare care are rațiuni vechi și nevoi tot mai evidente. Lazarovici a „deschis” un drum: arheometrie, etnoarheologie etc. din dorința de a se afirma și a afirma domeniul său. Bine ar fi să facă și alții ca el! Să vedem și rezultatele...

Seara discutăm la Marius (Porumb)⁵³ detaliile cărții cu Arieșul și cădem de acord asupra predării pe 1. Îmi place locul, cadrul estetic în care trăiește familia Porumb. În muzeu continuăm vineri, fiind vorba, reverberant, despre discuțiile prilejuite de vizita ministrei Tamara Dobrin⁵⁴, la ora 1 plecăm cu Arcaș, Poantă⁵⁵, Câmpeanu ș.a. la Cojocna: vreo 100 de copii și 20 adulți; vorbiri călduțe, îndemn la Eminescu... în sat noroi peste poate, 2 statui neterminate și hidoase, băile părăginite dar masa excepțională, mai ales pentru niște clujeni! Seara, la 9, abia ajungem înapoi. Stau vreo oră la party-ul de la Laborator.

Sâmbătă, 2 ore cu profesorul Vătășianu⁵⁶ și Doamna: lucrează la retușarea *Istoriei artei europene* - mă bucură tare; arată mai voios și mai stăpân pe cei 87 de ani! Bucuria de a ne revedea mă răsplătește cu înțelepciunea unui mare spirit. Îmi spune despre ce-i *moral* și ce nu-i! Amintiri despre cum primea, în vreme de război, „volumele” de Vitellius, la Roma! Despărțirea este mai plină de optimism decât altădată; este interesat vizibil de cele ce-am făcut în drumul recent și despre cum văd lucrurile de acasă.

Uitam să trec și întâlnirea cu Gavrilas, în noul lui atelier - l-am felicitat de 2 ori: pentru cei 50 de ani și pentru locul nou de creație. G.G. este în repaus, puțin timorat față de relațiile româno-ungare dar se ține tare.

Închei săptămâna văzându-i pe ieșeni – Dan Monah (arheolog reputat, cercetător la Iași)⁵⁷ și Chirică⁵⁸ și apreciindu-i iarăși pe ardeleni pentru cât le-a rămas în a face să se vorbească la Cluj românește și despre România. Chiar în asemenea condiții, nu prea propice din multe unghiuri. Și, zicându-mi că numai răbdarea nu ajunge: mai trebuie și continua ta zbatere!

21 martie

Scriu, retro, despre drumurile făcute între 16 și 19 curent la Sibiu. Întâi, în 16, o revedere a unora din prietenii mai vechi, Sandi Avram, Vasile Crișan, Mihai Sofronie, Tomi Năgler, Marlin Rill (istorici sibieni) etc. La 12³⁰, după ce-l revăd pe Ungar, șeful Centrului de Bibliotecă, cu-n istoric Suciu și reprezentanții UTC-ului, alături de ziaristul Radu Bogdan de la „Scânteia”, plecăm la Loamneș. Zi frumoasă, însorită; trecem prin Șura, apoi prin Ocna, rememorând monumente și situri arheologice: aici Mihai Viteazul, colo așezare dacică.

Ajungem la locul acțiunii, în școală, unde ne așteaptă vreo 20 de copii și câțiva dascăli. Vorbesc despre cărțile noastre de istorie, îndemnând la iubire pentru lectură, pentru cunoașterea locurilor și monumentelor, pentru respectul trecutului și gloria oamenilor de bine. Îmi urmează Radu Bogdan - un tip interesant, umblat și „înfipt” în realitățile politice generale și locale, cu relații de multe feluri - care vorbește despre politica noastră externă; la sfârșit, semnează autografe pe propria-i carte, eu neavând, n-o fac. O scurtă agapă cu dascălii școlii, apoi suntem luați de primar și duși, ca invitați, acasă la o masa cu crap.

Seara, târziu, acțiunea UTC-istă ia sfârșit, ajungând răcit cobză la Sibiu. Întâlnesc o serie de colegi, și pe Ionuț. A doua zi, la sesiune - lume multă, de peste tot. Văd expoziția: interesantă și

⁵³ Marius Porumb (n. 1943), istoric de artă, cercetător la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, coautor la lucrarea *Monumente istorice de pe Valea Arieșului* (București, 2001). Academician.

⁵⁴ Tamara Dobrin (1925-2002), universitar, om politic, membră a CCPCR, vicepreședintă a Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

⁵⁵ Angajați la Editura „Dacia”, Centrul de bibliotecă Județean și respectiv Petru Poantă (1947-2013), poet, critic literar, director al Inspectoratului Județean de Cultură Cluj.

⁵⁶ Virgil Vătășianu (1902-1993), istoric de artă de referință, cercetător, profesor universitar, academician.

⁵⁷ Dan Monah (1943-2013), arheolog neolitician și muzeolog, autor cu interpretări vizionare al unor excepționale descoperiri.

⁵⁸ Vasile Chirică (1943-2021), arheolog, cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, director al Complexului muzeal Palatul Culturii – Iași (1997-2000).

elocventă pentru o campanie. Remarc înțelegerea Cornelia Stoica⁵⁹ - Cristina Crăciun⁶⁰, prin faptul că fotografia aeriană nu se mai vede. Fac o vizită la Mitropolie, recuperând materialul cu pictura murală dat lor acum 6 ani, cred! Apoi, la 10, la deschidere: monoton Beldeanu⁶¹, nimic despre cultură și istoricii locului! Tamara Dobrin pe fază, politizând, generalizează rezultatele, integrate într-un tablou larg al istoriografiei contemporane. Este singura care poate realiza o astfel de performanță. După masă stau la Roman: interesante rezultate.

Seara, în pat repede, răcit cobză. Sâmbătă dimineața, din nou la medieval și apoi la Roman. Contacte, discuții, observații... lucrările sunt sub lupa unor serioase urmăritori!!

La 3 plec spre Gârbova, unde petrec cu ai mei seara, discutând, mereu, cele ce ne frământă azi pe toți și care sunt de o forță așa de mare încât pătrund în fiecare casă și cuget. A doua zi, duminică, revin la Sibiu, fotografiez, mă plimb într-un oraș *mai* murdar, *mai* lipsit de farmec și *mai* românesc. Mă întreb: de ce la monumentele sale, pe lângă statui și turnuri trebuie să stea gunoiul? Să calci pe mizeriei, să vezi cum neglijența le cuprinde sigur, treptat! Să sperăm că le va veni vremea, căci soliditatea lor ne permite să credem. La prânz, cu doamna Anca Sârghie⁶², apoi la gară. A fost o sesiune reușită, în care aș fi dorit să văd mai mult.

18 IV

Privesc retrospectiv această lună sau o parte a ei; în 31 martie vorbesc la Fetești, despre cărțile de istorie, la Întreprinderea de Legume și Fructe - totul este schimbat, înnoit față de cele ce le-am văzut în '68 când fusesem aici examinator la liceu. Apoi la Slobozia, pe 1, pentru un grup al Direcției Județene de Poștă și Telecomunicații. Orașul este modern, plăcut, curat, înverzit – o lume îl desparte de ce cunoscusem altădată. În bine - deși s-ar fi putut așeza pe terasă, ferindu-se de igrasie și tântari - dar cu observația că ar fi fost bine să păstreze câteva case - dovezi a ceea ce a fost.

În 14 plec - cu I. Panaitescu, I. Tițoiu și A. Bulacu⁶³, 3 graficieni valoroși - la Caransebeș; în ziua următoare punem lucrările la sală (și ale lui Marcel Chirnoagă), apoi urmează cele ce le fac de atâta vreme - sesiunea în 16, cu o admirabilă prezentare a lui Puiu Piso⁶⁴ - *Decebalus, filius Lucius* - , cu prietenii lui Radu Florescu și ai lui Luci Marinescu⁶⁵, cu un Petrică Bona adânc tulburat de necazuri și viață. Ajungem și la Căvâran vorbind Luci și Puiu.

Apoi, în 17, eu la Combinatul de Prelucrarea Lemnului - care stă sau lucră pentru străini piese frumoase - iar vorbesc despre cărți, idei și autori. Mă întorc marcând mereu în minte frământatul drum pe care s-ar putea să-l fac peste „baltă”. Și preocupat de mereu scăzutul entuziasm - sau cel al indiferențelor, ofensator - din rândul nostru. Totuși, ce trebuie să aranjeze, să readucă tonusul și în cugete încrederea vine greu... întârzie prea mult... Să ne păstrăm firea și să dominăm stările!

24 IV '89

Joi de la 9¹⁵ (în 20) întâlnire la Comisia UNESCO – masă rotundă pe problema sistematizării satelor - cu Tibi Graur⁶⁶, arhitectul Hoinărescu⁶⁷, V. Căndea⁶⁸, C. Bucur⁶⁹, J.

⁵⁹ Cornelia Stoica (1950-2021), arheolog, inspector de specialitate la Direcția Patrimoniului Cultural Național, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, respectiv Ministerul Culturii, responsabilă a Programului național de săpături arheologice și a sesiunii naționale de arheologie.

⁶⁰ Cristina Crăciun, arheolog, muzeograf la Muzeul Național de Istorie, organizatoarea expoziției *Situri arheologice revelate prin aerofotografie*.

⁶¹ Secretar cu propaganda la Comitetul Județean PCR - Sibiu.

⁶² Anca Sârghie (n.1944), filolog sibian, profesor universitar, autoarea unor lucrări de istorie literară.

⁶³ Graficieni de mare valoare din grupul patronat de Marcel Chirnoagă.

⁶⁴ Ioan Piso (n. 1944), istoric, epigrafist, profesor universitar, cercetător de largă cuprindere, director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei.

⁶⁵ Lucia Marinescu (1935-2020), istoric și muzeograf, cercetător și director la Muzeul Național de Istorie a României.

⁶⁶ Tiberiu Graur (1936-2014), cercetător, muzeograf, antropolog, director al Muzeul Etnografic al Transilvaniei (Cluj-Napoca), între 1980 și 2001.

⁶⁷ Călin Hoinărescu (1944-2022), arhitect vizionar, cercetător al habitatului rural extracarpatic.

⁶⁸ Virgil Căndea (1927-2007), istoric, universitar, cercetător, membru al Academiei Române.

⁶⁹ Corneliu Bucur (1942-2022), etnograf reputat, director al Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, senator.

Negoia⁷⁰, G. Sion⁷¹, A. Bărcă⁷², Cr. Moiescu⁷³ ș.a. Penibile primele prezentări... Apoi, la prânz, spre Craiova, unde la 18³⁰ susțin, la invitația lui Paul Rezeanu⁷⁴, prima conferință cu muzeele și monumentele Britaniei. Târziu, seara, colocviu cu Gherghe⁷⁵ și Duicu⁷⁶, în jurul problemelor muzeelor.

N-o să le mai rezolvăm niciodată! A doua zi, în 21, la 10 întâlnire cu Mitropolitul Nestor⁷⁷: Înalt Preasfinția Sa viori, om de carte, mă primește și mă dăruiește cu cărți și vin, discutând de-ale istoriei și vieții culturale. Din nou, seara, altă conferință. Să zicem, după reacțiile publice, că ne-am atins scopul. În plus, adăugând vizita prin oraș, cu câteva monumente în apărare și restaurare, cu-n Duicu plăcut ghid, ne-am bucurat de aceste zile în mod spiritual deosebit, preferând acum că suntem aici și nu... la Sâmbăta!

La „Minerva” prânzim, în salonul gol-goluț, cu Miruna și Sorin Duicu, sâmbătă, și apoi cu rapidul bănațenilor revin acasă.

**Trei colegi și prieteni: Eugen Iaroslavski, Dorin Alicu
și Gh. Lazarovici la „Trei Ierarhi” – Iași**

⁷⁰ Jana Negoia, etnograf, directoare a Muzeului Satului din București.

⁷¹ Gheorghe Sion (1942-2018), arhitect, autor de proiecte magistrale de restaurare (Suceava, Târgu Neamț ș.a.), ucenicul magistrului Ștefan Balș.

⁷² Ana Bărcă (n. 1950), istoric de artă, specializat în conservarea monumentelor istorice. Autoare a unor studii și lucrări de specialitate. Specializată prin stagii în străinătate, a lucrat la Direcția Patrimoniului Cultural Național și la Muzeul Satului din capitală.

⁷³ Cristian Moiescu (1935-2010), arhitect, director adjunct la Direcția Patrimoniului Cultural Național, ulterior inspector în Consiliul Cultural și Educație Socialistă, autor al unor apreciate studii și sinteze de specialitate asupra monumentelor epocii Matei Basarab.

⁷⁴ Paul Rezeanu (1937-2021), istoric de artă, director al Muzeului de artă – Craiova, prestigios autor de monografii, studii și cataloage de expoziții.

⁷⁵ Petre Gherghe (n. 1947), arheolog și muzeograf, director al Muzeului Olteniei - Craiova; universitar, prodecan și decan, autor de lucrări, rapoarte și monografii importante.

⁷⁶ Sebastian Duicu (1949-2021), istoric de artă, muzeograf.

⁷⁷ Nestor Vornicescu (1927-2000), teolog, mitropolit al Olteniei (1978-2000).

Retro - 13

În 29 seara am plecat spre Sighet, visând o „Înviere” cum n-am mai văzut. Umbrele drumului - cu înghesuială inimaginabilă, prostie în tren și tratament desconsiderant -, cărora li se alătură ploaia continuă, au fost, oarecum, recuperate de câteva clipe: spectacolul **coșurilor** aduse la sfîșit; drumul, din 2 mai, la Bogdan Vodă - biserica voievodală, atât cât se vede, „palatul” de pe deal, săpate de Radu Popa⁷⁸ și bine conservate după atîta vreme. Păcat că, și aici, patima prietenului Dancuș, umbresc destinderea: cred că egocentrismul maramureșean stă bine întrupat în persoana lui; că pe lângă adevăruri și dreptate, lui Radu Popa i se pot recunoaște și câteva calități.

Oricum, și aici, se calcă pe picioare intelectualii într-o luptă care n-are de fapt obiect. Sus, pe dealul Dăboieșului, văd produsele taberei de sculptură: lemnul expus astfel impresionează! Dar unde-s mijloacele de conservare (peliculizare, tratare preventivă) și protecție? Milioane de lei sunt la dispoziția unei cirezi de vaci a IAS-ului! Câtă desconsiderație oficială dar și a artiștilor pentru opera lor!

În 3 suntem la Cluj - aranjamente cu Nae (Cordoș), Jeni (Glodariu), Nelu (Glodariu)⁷⁹ pentru „Cetății”; diapozitive cu Alicu pentru cadouri canadiene. După masa la Turda, iar seara în tren, spre casă, după o „partidă” la Onu Cecălăcean⁸⁰. Drumul încheiat în 4 VI dimineața, mi-a adus câteva decepții în plus, mi-a așternut mai bine locul pentru cele vechi și mă îndeamnă să-mi respect mai serios propriul statut.

Retrospectiv mi se par, toate, îndepărtate, dar ele trebuie notate.

În 3 iunie - după o nebunie a pregătirilor și o febră a așteptării - plec: dimineața la 4, avion la 7⁵, escală la Belgrad - o, Dunăre! - și apoi la Frankfurt/ M. unde aud „Let’s go boys!”, un 747 care mă duce, prima oară, peste ocean!

Un turdean, alături, uluit și ulucit, trece și el cu mine „apa”; este baptist și promite să revină acasă. Fascinantă priveliște New York - iar jos, în aeroportul [J.F.K] mă așteaptă o organizare polițienească tip SUA. Domnul Andrei de la Misiunea ONU mă așteaptă și astfel iau contact cu America. Bagaje, trafic, poduri, zgârie nori, negrii, un prim drum. Bagajele mele trec cu bine, inclusiv țuica!

Stau la etajul 14 și privesc strada.

Apoi un prim drum, pe jos: fascinantă priveliște - înălțime, măreție, degajă bogăția și discrepanțele sociale. Mă culc târziu și din cauza fusului orar mă scol prea repede, totuși. La ora 10 plecăm iarăși, cu același domn Andrei, jovial, spre La Guardia -> trec cursele spre Montreal una după alta: cu prioritate evreii, canadienii ș.a. dar nu un român. În sfârșit... la 18¹⁵ Air Canada mă ia! Consulul Drăgoi mă așteaptă de la prânz pe aeroport! Penibil, în plus, geamantanul cu cărți s-a rupt dar amabil ofițerul de la Imigrare, îmi înlesnește primul contact cu țara. La Consulat doamna Drăgoi face o masă repede, cu whisky și friptură și pregătesc un pat: drăguți români, îmi spun, precaut, multe de pe aci. Îl caut pe Ion Godea⁸¹ și-1 găsește consulul la Ionaș⁸². Mă scuz și pe la 11 seara trec în mașina Mocirlanului, care s-a îngrășat și are figura mai intelectualizată ca-n urma cu 6 ani. 6 ani! Dar a rămas același; de emoție intrăm cu mașina într-un obstacol și gata! Eu cu taxiul, bat la ușa Nuței⁸³ iar Ion revine într-o oră. Surpriză mare și ni se încurcă vorbele de bucurie, de oboseală și presiune în capul meu. Stăm, până târziu, pe la 3, și vorbim de-ale noastre. Pe la 9³⁰, luni, în 5, sus, și împreună cu doctorandul oltean Aurel Bucălae ne îndreptăm spre Ottawa.

⁷⁸ Radu Popa (1933-1993), arheolog, istoric medievist, cercetător cu o considerabilă operă științifică.

⁷⁹ Primii muzeografi istorici la Muzeul de Istorie a Transilvaniei, iar Ioan Glodariu, arheolog, cercetător la Institutul de istorie din Cluj-Napoca.

⁸⁰ Ioan Cecălăcean (1942-199?), inginer, fost coleg de școală elementară și de liceu.

⁸¹ Ioan Godea (1943-2014), etnograf, muzeograf la Oradea și Timișoara, profesor universitar, prestigios autor al unor cărți și studii. Refugiat în Canada (1983-1990), a revenit în țară fiind numit director al Muzeului Satului. Destituit pe nedrept, a revenit la Oradea, ca universitar și cercetător la Muzeul Țării Crișurilor.

⁸² Dumitru Ionaș, antreprenor de origine română, stabilit în Canada.

⁸³ Ana Godea (1941-2024), biolog, soția lui Ioan Godea.

Un tip feciorelnic, sfios, plăcut, făcut ca să fie preot acest Bucălae. Nu-mi este bine, mă răzbate oboseala, excitația, alcoolul, mâncarea străină. Oraș nou, curat, frumos, te izbește unicitatea lui. Mâncăm - cu nu prea multă poftă eu - smokmeet care este preferința lui Ion. O căutăm pe Sandy⁸⁴, dar în șantierul din Hull nu dăm de ea, fixând doar la 19 o întâlnire. Ce construcție futuristă acest muzeu! Te uluiește. La ora prânzului mâncăm la *Elephant* - mi l-a recomandat și Sergiu Celac, bună bere. La 19 ne vedem la casa lui Sandy, cu Bruce al ei și nu știm prea multe, de început, să ne spunem.

Sandy Gibb, muzeografă canadiană

Ion pleacă înapoi, apoi rămânem la masă cu Bucălae, până târziu. Amintiri, amintiri.

La 13 mă duce Sandy la Ambasadă unde stau într-un superb apartament. A fost zi grea azi, l-am întâlnit pe St. Alsford⁸⁵, secretarul colocviului, cu care m-am sfătuit.

În 6 asist la o serie de comunicări: toate cu alt aspect decât acasă: sunt dezinvolți, vorbesc facil, au uzanța confruntărilor internaționale. La ora 13³⁰ am și eu comunicare: emoțiile mă copleșesc, engleza-mi scapă oarecum datorită *dias*-urilor care mă încurcă să le proiectez simultan cu vorbirea (la 2 aparate). Tracul m-a însoțit, în sală fiind și atașatul cultural Alexandru, dar nici-un „rău” nu s-a ivit. Norocul meu! După masă audiez conferințe despre centrul Poitiers, apoi neozeelandezul și directorul de la Mankind - Londra.

În 7 dimineța, mă văd cu ambasadorul Rodean⁸⁶: drăguț om, avizat în multe probleme. Și consulul Seni.⁸⁷ Văd expoziția muzeului, o vizitez pe Sandy la lucru - face ceva măreț și este preocupată de subiect. La 19³⁰ masa la familia Rodean.

⁸⁴ Sandra Gibb, muzeografă canadiană, șefă de Departament la Muzeul canadian al Civilizației (Ottawa), membră în bordul ICOM (Expoziții temporare), parteneră în proiectarea și pregătirea Expoziției *Civilizația daco-geților în perioada clasică* pentru Canada și SUA, oprită din ordinul Elenei Ceaușescu.

⁸⁵ Stephen Alsford, muzeograf la Muzeul canadian al civilizației - Ottawa.

⁸⁶ Emilian Rodean, fizician, ambasador în Canada până în anul 1990.

⁸⁷ Al. Seni, diplomat, consul general al României la Ottawa.

În 8 alte conferințe interesante, a unui englez, a directorului de la Winnipeg, o scurtă întâlnire cu Sandy, apoi cu familia Seni în Gattineau Park, iar seara cinez cu ei.

În 9 alte comunicări, masa apoi la 17³⁰ cu Radu Balica⁸⁸ (ce bătrân e!), iar la 19 Sandy și Bruce mă duc - să mă serbeze - la *Marrocan*. Zi foarte grea, cu multe emoții, griji, întâlnire cu George McDonald (directorul muzeului), party scurt. Am împlinit deci 47 de ani aici! Ce senzații ciudate și contradictorii! Îmbătrânesc oricum, și-mi pare rău. Zilnic am făcut câte ceva bun și-mi doresc deci, să continui astfel.

În 10 mă scol alt om - *meeting* final, fac poșta, mă plimb prin oraș, apoi iau masa la familia Alexandru, iar după masă iarăși plimbare.

În 11 de la 11-16 vizitez de sus până jos, cu Bruce și Sandy muzeul. Uriaș! Fantastic! Pentru viitorul mileniu. Pe la 16 mergem la Sailing club-ul lui Bruce, înotăm, ne veselim în aerul călduț și apa rece. Apoi mergem la Peter Roberts⁸⁹: revedere plăcută, prietenească, masa bună, amintiri! Și votcă. Și înotăm, vorbim de-ale noastre, se fac propuneri pentru viitor, discutăm despre H. Daicoviciu⁹⁰ până-n a-1 vedea, parcă, aievea!

Cu Hadrian Daicoviciu la Costești

12 VII

O colegă de-a lui Sandy mă duce la vechiul sediu al muzeului, la 10 dimineața, unde-o cunosc pe Julie: drăguță, gentilă, subiecte comune de discuție. Îl revăd pe Radu la locul de muncă, la Conservation Dep. Îl cunosc și pe Bob McGee, pe Jean-Francois Blanchette, cu care discutăm muzeologie: la primul arăt *dias*-uri din siturile noastre.

În 13 VI vizită la Veronica Vaillancourt de la Heritage Canada Foundation: ce bune realizări și planuri! Dar încă nu au o exigență. La ora 14 î1 cunosc pe Richard Lindo de la

⁸⁸ Radu Balica, biolog, restaurator lemn, stabilit în Canada; profesionist foarte bun, a lucrat vremelnice și pentru Muzeul Național Cotroceni, revenind în Canada ca director de muzeu la Winnipeg.

⁸⁹ Peter Roberts (1927-2003), diplomat, ambasador al Canadei la București (1979-1983), deschis colaborărilor culturale cu România.

⁹⁰ Hadrian Daicoviciu, ca arheolog și profesor universitar la Universitatea Babeș-Bolyai, director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei (1973-1984), autoritate științifică de referință și un larg prestigiu internațional, a promovat popularizarea civilizației daco-romane în străinătate, a beneficiat de o invitație specială în Canada (iunie 1984), apreciat elogios de Peter Roberts (atunci președinte la Consiliul Cultural Canadian), ca și de mediile universitare și academice.

Parcurile Naționale cu care ne întreținem îndelung: multe probleme sunt comune în preocupările noastre. Seara o petrec cu Sandy și Bruce.

În 14 VI merg la Muzeul Aviației - mă văd cu Ralph Leonard, cu care vizitez expoziția apoi la ora 11 vin la Galeria Națională - drăguță doamna Panchyson îmi facilitează vizita iar la 13³⁰ alta la Muzeul de Științe cu Phyllis Begg- interesantă expunere!

În 15 VI vizitez Parlamentul, centrul istoric și seara fac o gală de dias la Sandy + film.

În 16 sunt liber până după masă, pregătind cu Seni întâlnirea cu Asociația româno-canadiană: cărți, discuri etc. La 17³⁰ împreună cu consulul și doctor Rodean mergem la Universitatea din Hull unde la catedra profesorului Popescu - un oltean deștept - îi întâlnim pe cei ce conduc Asociația: Nicolae Pora⁹¹, John Zaharia și secretara: discuții animate de multiple cauze (dezinformarea! mass media, ruptura de țară, lipsa legăturilor și actelor culturale din țară, a mesagerilor etc.) dar bună intenție, cât încape. Le vorbesc despre cele de facem, ce doresc eu, adeseori, se suprapune ca idee! Oameni de bine, vor să fie români! Și noi... Pora este de departe primul. Ce zi! Să prilejuiești ca ai tăi să „intre” într-o asemenea casă, este o mândrie. Bravo Ioane! După vreo 2 ore urmează o cină la restaurantul vecin: peste tot, în vecini, este o crăsmă. Asta da organizare comercială, fără cozi, cu bun serviciu. Pare să fie o reușită toată întâlnirea.

La Quebec

17 VI pregătesc cărți, discuri pentru Montreal; la 9 vin cei de la „Hora prieteniei” - unul Giurcăneanu - alunecos, altul - Părau⁹² - guraliv și sufletist: profesor de sport el și celălalt fost director la Apimondia. Alegem panouri cu istorie și artă. La 15⁴⁰ îmi iau la revedere - după ce în prealabil mă mai plimb în acest liniștit oraș cu un șofer de pe Dacia, din Mioveni - Câmpulung, pornesc spre Ion. Drumul de întors este frumos, șoferul om trecut prin multe, simplu, îmi arată fața lumii de acasă, nu tocmai bună nici pentru el și duce bagsuri cu țigări și whisky pentru completarea diurnei; îmi vorbește despre eșecul Daciei Service, al Aro-ului! E cald și frumos, la ora 7 mă duce direct în muzeu, la o petrecere organizată în cinstea familiei Godea și a mea, de onomastica noastră. Dans, sarmale, bunătăți și români de peste tot, dar mai ales ardeleni și bucovineni. Plăcută atmosferă, cu-n Ionaș cu chef, un preot Chișcă⁹³ „ca lumea”. Dăm telefon, dimineața, Aureliei. Ce bine se aude.

⁹¹ Nicolae Pora, avocat, om de afaceri de mare succes prin fermele sale de ciuperci (Continental Mushroom Farms), deschis relațiilor culturale cu România.

⁹² „Hora prieteniei”, asociație animată de dorința unei bune colaborări cu România.

⁹³ Preotul Mihai Chișcă, paroh al bisericii ortodoxe române de la Montreal (afiliată Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române).

În 18 VI scularea este grea, pe la 10³⁰ vine Mitică (Ionaș) și continuăm, apoi facem o vizită și un grătar, seara, la el, vizionând caseta mea cu Bucovina, cu Popa și familia Ungureanu.

În 19 VI dimineața trec la Consulatul SUA pentru viza - va dura 21 de zile! Pentru că sunt comunist! La 14 îl cunosc - în vizită cu Ion și Seni - pe doctorul Țăranu⁹⁴: plăcut, deschis, poate și face multe. Discut mai îndelung cu Mitică și doctorul Antonescu. Seara vizităm Montrealul - Mont Royal-ul văzut noaptea este o imensitate luminată, cu milioane de sclipiri. De sus, este unic și uluiește; până la miezul nopții panorama îți arată că ești în altă lume, cea Nouă. În 20 VI lucrez la articolul cu idei unioniste și fac xeroxuri.

În 21, la 5³⁰ dimineața, plecăm la Quebec: ce vezi îți place - Rue Saint Louis, cartier Petit Champlain, castel Laurier, casa Chevalier (1752) și Notre Dame des Victoires (1688), piața regală - toate restaurate, animate din punct de vedere comercial și turistic. Tocmai au luat Pomme d'or în anul trecut. Pe merit. Pe când le vom întrece, aci fiind doar o insuliță, la noi un regat de monumente?! Je me souviens (Eugen Tache, 1883, Adunarea Națională). Vedem fortificația Vauban și muzeul ei - loc de întâlnire Roosevelt - Churchill în august 1943 și septembrie 1944 (cazarma Reg. 22), apoi ne plimbăm și mâncăm homar într-un silențios restaurant. Prețuri modice și facile, ce viață! Târziu, noaptea, ajungem acasă oboșiți și mulțumiți. Mulțam, mereu, Ioane!

În 22 VI iarăși dactilografiez, pregătesc *speech*-ul pentru mâine și diapozitivele, iar de la 3 până la 9 mergem la pescuit, la Coteau du Lac, unde se află un fort al primului val francez. Seara, apoi, la Mitică.

În 23 termin articolul, verific *dias*-uri și la 17 plecăm la expoziție unde prezint fotoexpoziția unor români și diplomați străini (negri), apoi un show de dias și filmul cu Bucovina. Succes mare și sunt viu felicitat. Urmează bere la Dani, la Depaneur.

În 24 VI văd Muzeul de Artă și aci expoziția Shogunatul. La 7 seara, de ziua Quebecului, la Muzeul de Artă condus de Godea în prezența doctorului Țăranu, a unor quebequezi, vorbesc și eu, în franceză, 3 minute despre valoarea universală a mesajului artistic. Ce bine face Ion că ține deschisa casa pentru astfel de manifestări.

În 25 dimineața mergem la Val David⁹⁵ - este o încântare să vezi că ai tăi se strâng laolaltă departe, că trăiesc după legea țării de origine. Dar este o întristare să constăți că sunt dezbinați și poartă multă ură în suflete. Ce am putea face? Oricum, cinste celor ce le susțin credința!

În 26 petrec cu întrebări pentru viză, cu gânduri și telefoane.

În 27 vizitez cu Ion vechiul oraș: portul, catedrala Notre Dame, zona centrală, dar și Stadionul Olimpic. Este o îmbinare vechi/nou; în centru încă un proiect de Hanganu⁹⁶, bravo arhitecții români!

În 28 cu Ion la diverse treburi prin oraș, a doua zi plecăm la Ottawa, cu doctor Antonescu și familia dr. Dăncescu⁹⁷ - ce nobilitate în acești oameni. Asistăm la toată ceremonia deschiderii Muzeului, cu guvernatoarea generală, prim-ministru etc: vorbiri de 2-3 minute! Succinte, mulțumiri muncitorilor, vizita în muzeu cu Sandy și chomul ei: fantastic. Cu Sandy ne luăm rămas bun la restaurantul din vecini, emoționați și sinceri; îi mulțumesc pentru cele ce le-a făcut prilejuindu-mi vizita și încheiem ca 2 prieteni.

La ora 5 plecăm spre casă, vorbind mereu despre teribila realizare, luând în drum de la Ambasadă iarăși cărți și discuri. Eu devin, încet-încet, o instituție transportatoare de bunuri culturale! În mine zac acum gânduri nedeslușite, păreri de rău, regrete și o teribilă tristețe. Concomitent cu un orgoliu care le domină.

În 30 VII pescuim lângă oraș iar la ora 7 țin conferința la muzeu până la ora 9; concomitent, aud că la Festivalul de Jazz a cântat Ray Charles. A doua zi îl asist pe Ion la lucru,

⁹⁴ Ion Țăranu (1921-2009), medic de prestigiu, publicist, stabilit în Canada, lider al comunității românești.

⁹⁵ Stațiune de vile aparținând fruntașilor români; străzile poartă numele unor locuri emblematice din țară, iar un parc special este amenajat pentru reuniuni anuale.

⁹⁶ Dan Sergiu Hanganu (1939-2017), arhitect român stabilit în 1970 în Canada, autor al unor construcții emblematice, medaliat și onorat prin înalte distincții internaționale și românești.

⁹⁷ Medicul Paul Dăncescu, președinte al Asociației Culturale Române - Quebec.

iar la 5 suntem la Val David, unde acceptasem invitația lui Fonta - încet, dezgheț atmosfera cu aspecte de acasă, apoi o încălzesc bine până la lacrimi. E greu departe de casă, domnule Fonta, domnule Bălan și doamnă Manole Rodica, nu-i așa? Suntem cu Nuța, din când în când putând și ea să ne acompanieze. A doua zi mergem la slujbă la biserica „comunistă” a lui Chișcă. Voce plăcută, prestant, engleză și română deopotrivă bune. Cu fratele Constantinescu și Ion ne ducem la pescuit de păstrăvi. Aici mereu sunt campion!

În 3 iulie vizitez cu Ion, Habitat 67, măreață treabă dar dură, muzeul de artă și seara o petrecem la mici și friptura părintelui Chișcă. Ce bine se petrece aici: observ însă că fiul părintelui n-are chef să vină în România. Și alți tineri fac la fel. Țiu, privat, în casa doctorului Dăncescu într-un cadru plăcut, o conferință despre Brâncuși și bisericile de lemn - sunt tușați - aceasta în 4 iulie, iar în 5 plecăm la ora 10 la Niagara, unde ajungem la 7 seara. Ne plimbăm până la 11 - peisaj fantastic, lume cât încape. De ce oare o anume cântăreață de muzica populară din țară a deprecia acest lac? Doar „muzeul” Dracula și cel cu crime celebre nu pot intra în gusturile noastre. Curg bani la Niagara și nimeni nu regretă. Acesta-i comerțul și stă la îndemâna tuturor să-1 facă. Dormim lângă Toronto, trecând de Hamilton, unde este popa Ciurea și un muzeiaș românesc; a doua zi, în 6, vizităm ROM - „mankind discovering” este cea mai bună organizare expozițională de aci dar nu și din alte locuri. Impresionante: The Bishop White Gallery cu templul budist și daoist (sec. 12 -16); iar pentru noi piesele culturii Otomani din colecțiile Egger și Warren, ajunse aci nu știu cum.

ROM, fondat în 1912, a fost redeschis în prezența reginei la 30.IX.1984 și este plin de vizitatori. După acest drum lung, spre ora 5 ajungem la Upper Village = muzeu în aer liber, cu o moară, biserică, case etc. Frumos, dar nu ca la noi. De departe suntem printre cei mai buni din lume. Avem și noi cu ce ne mândri: ține-le Doamne! Seara, târziu, mulțumiți, ajungem la Montreal. Văzui, mamă, Niagara!

În 7 muncim și bem bere cu smoked meat, iar în 8 iarăși, la casa familiei Roșu - ce marinar simpatic, lipsit de orice aparentă dragoste de țară! - apoi pescuim la Couteau du Lac luând - culmea! - râmele cu 2,50 \$ cutia! Scump peștele în Canada, după râme. Seară pescărească minunată, revenim în oraș pe marginea Saint - Laureant-ului. A doua zi program-duminical - masa o luăm cu familiile Chișcă, Ionaș, ultimul reîntors acum de acasă. O prelungim mult. Telefon acasă, Aureliei, care este emoționată. Luni, vine în sfârșit, viza SUA! Ce umilință, dar așa-i cu cei mici. Plouă cu găleata. Doar știri la TV.

Martți, în 11, lucrăm la Roșu, apoi de la 6 vizităm insula Margareta și palatul Civilizației, unde am fost și noi cu pavilion în 1980, - fabrica de ciment...fără praf – „rezervația indienilor” vorbim de Carlos Ott; de Dan Hanganu și vechiul muzeu de AAC⁹⁸.

În 13 lucrăm, după masă pescuim păstrăvi. Seara chef cu Mitică, care ne arată articolul cu Bromont-ul.

În 14 iulie mă plimb singur pe tot Jean Talon, schimb banii; seara mergem la Festivalul de folclor de la Drummondville: ce păcat că nu mai vin românii, ni se spune. Și eu subscriu.

A doua zi lucrăm la Roșu, iar seara pescuim la Couteau du Lac: ultima dată.

În 16, duminică, văd cu Ion *Aurul Perului* - fantastică - iar seara o petrecem cu familia Chișcă și Mitică. Îmi iau rămas bun de la acești oameni cumsecade, lăsați în Canada să-și vadă de rostul lor în lume. Al meu este în România. Pe cai!

În 17 iulie, cu bolidul lui Ion, la 10 dimineață îmi iau rămas bun de la Canada, și drumul spre SUA. La 12 ajung la New York, așteptat de domnul Stan și condus în același colț de 3rd Avenue cu 38. Ce zgomot! Ce viteză și câtă lume! Am lăsat un colț tranchil și am ajuns într-un furnicar. Pe la 4³⁰ vine Andrei Busuioceanu (profesor de istorie, trimis la post prin Externe), tocmai trimis din țară la Bibliotecă. Dau ochi cu ministrul Voicu apoi cu Andrei mergem la shopping. Îmi pregătesc lista de telefoane pentru trip. A doua zi o petrec numai în acest scop, abia seara reușind o scurtă vizită în Brooklyn: negri peste tot, droguri, murdărie și măreție deopotrivă. Cu ajutorul dlui Răilescu aranjez tripul în California și în 19 - după o vizită de fotografiere în oraș, la 21³⁰ plec cu

⁹⁸ Asociația Arhitecților Canadieni.

Greyhound-ul spre Detroit. Ajung la Kalamazoo, văzând fugitiv, în drum, Cleveland, în 20 seara, la 22. Vine Lucian Roșu⁹⁹ și mă ia. O revedere plăcută și binevenită. Adăstăm până târziu povestind din țară, despre prieteni comuni, fapte, locuri. Face aci o bună figură și el și Dona și în primul rând, trăiește. De ce nu avem mai mulți, în forță, tineri, talentați trimiși profesori? De ce oare? Până spre 3 dimineața tot vorbim. E sărbătoare azi pentru soții Roșu și se vede.

A doua zi, 22 VII vedem orașelul, muzeele, iau bilet de întoarcere. Seara cinăm cu grecul prodecan al Universității și cu doamna Gluk. Pun diapozitive cu mare succes. Obțin felicitări și pentru biata mea engleză, care uneori nu-i chiar rea. Sigur însă pentru imaginile strânse în atâtea drumuri. Târziu în noapte o însoțim pe doamna Gluk: ca să ia (la 12!) ceva de mâncare pentru dânsa: la aproape 70 de ani are un prieten de 60! Ce gândire! Știe între altele și românește. În ziua de duminică vizităm Jackson, îi întâlnesc aci pe Nemoianu care-mi arată „Vatra” cu arhiva și biblioteca ei. Păcat că nu avem 2-3 arhiviști-istorici permanent și aici. Dar cui îi mai pasă azi de astfel de lipsuri? A îmbătrânit Al. Nemoianu¹⁰⁰ și este oarecum marcat. Azi vizităm Ann Harbor, cu Muzeul de Arheologie, de Artă, cu biblioteca Universității - totul computerizat! - Trebuie și aici români universitari, dar cine? Observ în jurul nostru că grâul este în pârg.

În 24 dimineața soții Roșu mă însoțesc la stație: suntem și triști și veseli, eu abia așteptând să plec. Ne luăm rămas bun crezând, sperând că ne vom revedea sănătoși. Și le urez numai bine și mulțumesc. Iau din nou drumul spre Detroit - trec mai apoi prin Toledo pe podul Luther King, peste râul Maumee, ajung la Historic Monroe (1789,1813, muzeu de istorie), trec pe Ambassador Bridge, la 24 kilometri fiind Canada. Tot mergem pe lângă marile lacuri - în drum am atins orașe și așezări curioase: Ypsilanti (1823), unde stația Greyhound-ului este decorată roșu/galben și albastru; Albion, Canton Kinley, un motel Barbu, locurile fiind notate „Cleveland nuclear free zone!”. Îmi reamintesc că moșu-meu fusese aci: deci pe urmele sale, doar că el lucrase în subteran la instalațiile de forță. Și acum românii tot la greu lucrează, doar că mulți au meserii mai bune. La 22³⁰ seara ajung la Kent, Ohio, unde mă așteaptă soții Wilson¹⁰¹. O revedere binevenită și deosebit de caldă. Cinăm și vorbim până spre 1 noaptea. Câte în lună.

În 25 iulie vizitez cu Glee orașelul său cu animata lui Universitate, apoi muzeul acesteia unde îl întâlnesc pe organizatorul său Shanon¹⁰². E bine aci: sunt vecini cu o familie Orășanu, au o grădină superbă cu piese de arhitectură veche și... leuștean. Vedem muzeul din Cleveland - formidabil: sunt bucuroși peste poate de a fi ajuns până aci. Glee îmi spune multe lucruri despre români și țara noastră: nu ne uită, crede în noi. Detașat, îmi arată cât de mult se greșește cu noi și cât greșim și noi. Ce-i pot replica? Îmi arată donațiile de la Dominic Nicol: cărți de la Charles J. Vopicka, *Secrets of the Balkan*, 1921; Marie, *grand duchess of Russia. A princess in Exile*, NY. The Viking Press MCMXXXII, articole din reviste despre Brâncuși, ultima carte despre Carol II, ș.a.

În 26 VII vizităm - trecând prin Navaro, Berlin - Canton Kinley - o zonă formidabilă, unde trăiesc charmi - așezări de germani - după lege veche: o casă din 1830 atestă arhitectura tradițională din Roscoe Village: oameni drăguți, Al & Helen Hothem ne tratează cu biscuiți și sunt mândri de casa lor. Mulțumesc Glee. O zi teribilă, deși cu ploaie, încheiată într-un muzeu în aer liber și aci am siguranța superiorității noastre. Cât de orgolios sunt. Seară plăcută în cinstea mea, dau diapozitive pe care aproape că nu trebuie să le explic: știm locurile toți.

⁹⁹ Lucian Roșu (1932-1998), arheolog, muzeograf, director de muzeu, redactor șef al „Revistei muzeelor” (1964-1987), stabilit în SUA pentru un transplant reușit de rinichi. Profesor universitar, deschis colaborării cu colegii români. Soția, Dona Roșu, ziaristă și scriitoare cu operă interesantă.

¹⁰⁰ Al. Nemoianu (n. 1948), istoric, muzeograf la Muzeul Național de Istorie - București, stabilit în SUA (1982); documentarist și bibliotecar la Centrul eclezial „Vatra” - Jackson; autor al unor studii și cărți de istorie recentă.

¹⁰¹ Soții Glee și Dorothy Wilson - el, istoric și profesor la Universitatea Kent - Ohio, iar soția, muzeograf la Muzeul Universității. Glee a dobândit doctoratul în urma unui stagiu (bursă) în România. Prieteni ai țării și ai autorului. Vezi detalii la Ioan Opriș, *Familia Wilson - servicii culturale făcute României*, în *Mărturii de istorie și cultură românească*, IV, coord. Mariana Lazăr, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2025, pp. 189-213.

¹⁰² Shanon Rogers, colecționar, a lucrat cu succes în industria modei, donând Muzeului din Kent o impresionantă colecție vestimentară.

În 27, la ora 7, plec - luându-mi un călduros rămas bun, spre New York, trecând prin Churchill, Monroe ș.a. gândindu-mă la câte am văzut la care nicidecum nu visam să ajung. Poate voi reveni altădată, căci acest lucru este dorit. Drumul cu *Greyhound*-ul este pe zi, plăcut, dar cu rutina lui - doar Pittsburghul mă uimește cu furnalele și smogul său iar Philadelphia îmi evocă începuturile Americii. Un telefon, de aci, cu Aurel, menține legătura cu-n muzeograf ce-mi spusese: „Știți ce îndemn mi-ați dat la atestare (1974) - ce-i cu evidența pe computer? Eu acum asta fac, aci.” Să fii sănătos și să te bucuri de ai tăi Aurel Sasu¹⁰³.

Seara la 21 ajung în stația centrală New York văzând în drum feeria luminilor urbane. Iau bagajele - cărți și câteva daruri pentru ai mei - și, pe jos, printre oferte de drog și figuri dubioase, ajung la Misiune. Cinez cu Andrei (Busuiocanu).

În 28 dimineața, la 7, el mă duce pe Kennedy pentru drumul spre California. Efectiv sunt emoționat. Drum lung, ajung la 11²⁰, ora locală (3 ore diferență de NY) așteptat de familia Smărăndoiu¹⁰⁴. Bine faci - bine culegi! Cât mai mult bine, Ioane! Sunt drăguți, emoționați, nu știu ce să-mi ofere. Eu, firește, vreau doar muzee și monumente. Deci, din prima, la Universitatea Berkeley și muzeul ei, până după masă. Dode îmi dă interesante explicații ca omul casei. Muzeul e curios, nou, nu respectă nici-o condiție dar e... american.

San Francisco e o stea așezată pe golf, legat de niște poduri uriașe. Oraș frumos, văd numai zgârie nori în care sunt numai bănci. Pe coaste cartiere de vile, cu grădini spre ocean și soare. Vizităm și campusul universitar: multe stau aci la dispoziția studenților. Seara ajungem la San Jose, revânzându-i pe copiii care mă impresionează: familie unită bine aranjați și echipați. Au rămas români. Le prezint filmele de pe videocasetă și le place, le fac darurile mele culturale în cărți și discuri: și le plac și acestea. Copiii sunt mari, cu accent american dar gândesc românește. A doua zi, în 29, vizităm, prin Golden Bridge, orașul, muzeul de artă iar la întoarcere la San Jose mâncăm ceva mexican și seara vedem filmele recente la video. Trai nineacă. Și ei sunt liberi și ne bucurăm împreună de atâtea lucruri comune.

Dumineca lui 30 facem cumpărături în *Mall*-ul din San Jose - sunt echipat cu de toate.

Pe 31 mergem cu Radu la David University unde s-a înscris student - ce diferențe față de noi în programă și tratament! Apoi vedem, la întoarcere, din nou centrul San Francisco - bănci și iar bănci. Mâncăm într-un turn, de unde se vede bay-ul magnific. Totul se întoarce, plătind bani grei, într-o casă cu viziune futuristă. Și aci e America! Până târziu vorbim de-ale noastre. Buni vecini am avut și buni prieteni am dobândit de când ei s-au mutat la mii de kilometri.

În 1 august, la 7, după ce ne luăm rămas bun, plec cu Dode la aeroport cu păreri de rău și de bine: de rău că ne despărțim. Drumul este excepțional, despărțirea caldă și promitem să ne revedem. Could be. La 11³⁰ vine Jessica Brown¹⁰⁵ de la Getty Conservation Institute și mă ia de pe aeroportul Los Angeles-ului. Păcat că la plecare mi-am rupt un canin: puteam și eu surâde mai deschis. Contacte cu biblioteca cu o canadiancă directoare, masă împreună plătită de G.C.I., apoi sunt condus la Motel (plătesc ei). Fac prima baie în Pacific. Nu-i așa de bine ca la noi. Dimineața mă regalez la bibliotecă - în 2 - citesc și notez noi titluri. Apoi la muzeul din Malibu. Seara altă baie. Apoi TV și masă frugală autohtonă.

În 3 august zi plină la Centrul de arte Getty și bibliotecă, întâlniri diverse: poate o bursă în viitor. Doamne, cât poate să învețe un om văzând la fața locului diverse aspecte din meseria sa! Și cât i se poate dezvolta, astfel, personalitatea. De ce nu este deschis drumul pentru cât mai mulți români? Păcat de cât(e) se pierd(e). La prânz ne despărțim de Jessica, cu regrete și multe cărți, cu promisiuni de a scrie. Plec la aeroport la ora 18, ca la 20 să zbor spre New York. Până a doua zi dimineața la 6³⁰. Ajung dimineața, la Misiune, **în 4 august**, la 12 văzându-l la Metropolitan

¹⁰³ Aurel Sasu, etnograf la Muzeul Județean Arad, stabilit în SUA.

¹⁰⁴ Gheorghe și Elena Smărăndoiu, ingineri români (vecini la București), cu Radu și Andrei, fiii lor, stabiliți la San Jose. Dode s-a afirmat ca un strălucit informatician iar fiii lor au reușit profesional.

¹⁰⁵ Jessica Brown, șef secție la Getty Conservation Institute, gazda mea gentilă.

Museum pe Dinu Giurescu¹⁰⁶: același om blând, plăcut, deschis dar care a plătit drumul său american cu câteva fapte, inclusiv recenta carte - pe care, de altfel, era dator să o scrie cineva - în care deplânge, într-un capitol, distrugerile de valori culturale. Lumea de azi va trece, vor veni alții să judece și se va vedea că avem de ce regreta pentru a ne fi lăsat să cadă atâtea monumente. Dar putea Dinu Giurescu să o facă fără ton dur, în exemple incomplete, cu formulări inadecvate (numiri maghiare și germane fără explicații etc.). Oricum, cartea laudă ce-i bun și atrage atenția asupra a ceea ce avem. Doar n-o să distrugem totul: nu sunt nici fonduri și nici timpul nu-i de parte-ne. Eu cred că Dinu Giurescu va face încă mult pentru România. Și pentru români. Poate o s-o facă dar trebuie ajutat. Păcat că un om cu numele lui a ajuns aci: de ce? Văd apoi muzeul: colos care mă obosește prin valori și numărul lor. Vin epuizat și mâncăm cu Andrei.

În 5 vizitez, pe îndelete, Brooklyn-ul, biserici noi, blocuri, ajungând la Guggenheim: cât de mândru pot fi că sunt român, datorită lui Brâncuși! Duminecă facem cumpărături - un rest de bani pentru ai mei și datorii - prin China Town; văd Gemini, aurăria de aci-mi face rău.

A doua zi - în 7 - după o așteptare de 7 ore, plec spre casă, luându-mi rămas bun de la toți de aci. Cu nerăbdare să văd pământul Țării și pe ai mei, cât mai repede. Drumul e bun, timpul o.k. și m-a ajuns dorul!¹⁰⁷

8 IX - 10 IX Capidava

A revedea, la nesfârșit uneori, sau chiar a trăi în mijlocul lor, monumentele dragi, este un privilegiu, o dorință. A apărut, pe 25 de metri portul: o minune de zidărie. În interior: pilaștrii - imenși. În jur liniște, pace și ceea ce ai aproape în suflet. Îl felicit pe Radu Florescu¹⁰⁸ pentru că lasă aci celor ce vor trebui să reia, mai bine, săpăturile și restaurarea. El, defetist acum, va spune mulțumit: am făcut tot ce s-a putut!

În 16 IX sunt la Caransebeș - văd cu Petre Bona¹⁰⁹ partea nouă de muzeu, din cazarmă. Ca și biserica din centru. Doar cu 3 oameni Petrică face cât o mare instituție. Mergem la Jupa, unde s-a săpat și se restaurează. La prânz plec spre Porțile de Fier ale Transilvaniei - întâlnire cu Nelu Glodariu¹¹⁰ și Fane Matei¹¹¹, apoi și Adi Rusu¹¹² cu omul ei. Văd cu Fane săpăturile: valuri uriașe, muncă titanică, ce sunt atribuite dacilor dar și **ceva** medieval nedefinit. Nici urmă de vreo armă, unealtă, monedă dacică: tot Tapae se zice?

În 17 Adi mă duce întâi la Peșteana - primul drum, o biserică cu atâtea rezonanțe - restaurare în 1926 când ceva s-a modificat, în exterior rămânând din pictură doar Sfântul Gheorghe. De aci, mă lasă în drum și, pe jos, ajung la Ostrov: minune înconjurată de 180 de pietre romane! Nu te poți mira îndeajuns de frumusețea locului. Un preot destoinic se trudește s-o repare: ultima între 1936 și 1944. De aci, tot apostolorum, la Râu de Mori - văd Curtea și biserica Căndeștilor, apoi la Suseni: biserica ajunsă staul ocazional mai are frescă multă în interior; seamănă, la turn, cu Densușul; peste vale, pe o stâncă, cetatea - uluitoare. Fac drumul până sus, mînc mure și mi se umple sufletul de bucurie c-am ajuns să le văd. Mă întorc pe jos, vreo 20 de kilometri, până la Ulpia - prin Clopotiva, pe sub munte și la 7³⁰ seara cad pe curtea lui Nea Ion.

A doua zi, în 18 septembrie, întâi la Densuș - mă cuprinde mirarea, din nou, de forme și pictură - apoi la Sântămăria Orlea - ce linie occidentală, câte suflute au vibrat și aci! La Strei și Streisângeorgiu - un trip de zile mari, printr-o căldură de vară. Dorm la Deva și în 19 ajung la Brad

¹⁰⁶ Dinu C. Giurescu (1927-2018), istoric, cercetător, universitar, emigrat în SUA cu familia, ca protest la nedreptățile aduse. Revenit în țară după 1989 a fost ales membru al Academiei Române. Vezi și la Ioan Opriș, *Dinu C. Giurescu și critica istoriei*, în *Destin de istoric - In honorem Dinu C. Giurescu*, Ed. „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2012, pp. 71-77.

¹⁰⁷ Vezi și în *Călătorii și impresii*, pp. 52-63.

¹⁰⁸ Radu Florescu (1935-2003), arheolog, cercetător, universitar, lider în muzeologia românească.

¹⁰⁹ Petre Bona (n. 1940), istoric, universitar, director al Muzeului din Caransebeș.

¹¹⁰ Ioan Glodariu (1940-2017), arheolog reputat, cercetător și universitar clujean. Colaborator al prof. H. Daicoviciu, a preluat coordonarea săpăturilor din Munții Orăștiei. Prestigios autor al unor studii și monografii de specialitate.

¹¹¹ Ștefan Matei (n. 1939), istoric, muzeograf, cercetător, director al Muzeului de Istorie a Transilvaniei.

¹¹² Adriana Rusu Pescan, arheolog, directoare a Muzeului Civilizației Dacice și Romane - Deva.

- aici, cu-n protopop inimos, mergem la Râbița; tocmai restaurată, și la Avram Iancu, la Țebea; apoi la Crișcior: sub restaurare, s-au relevat alte 2 biserici anterioare. Câte minuni în Hunedoara! Utilă întâlnirea cu nefericitul părinte Oprișa.

23 IX dimineața la 9³⁰ alt drum la Brad; părintele protopop mă primește și mergem la Hălmagiu: minune și acest lăcaș, tocmai restaurat pe dinafară. Ce treabă bună a făcut DPCN-ul! Petrecem plăcut, după masa revenind la Deva iar seara la 9 ajung la Gura Sada, unde-mi petrec noaptea la curatorul român Farcaș.

În 24 dimineața fotografiez biserica - la interior o lume întreagă româno-bizantină, cu un Iad și un Rai minunat redate. Termin repede și ajung, pe jos, la Leșnic - altă bisericuță, mai modestă în exterior dar cu o minune de pictură în interior. O vizitez în compania familiei Cantacuzino (Miruna și Gheorghe), cu care revin la Deva și de aici, la 14, spre București. Vizitele la bisericile din județ îmi rămân ca niște repere de artă și istorie deopotrivă: fascinantă coborârea în timp, văzută de Iorga, Lapedatu, Vătășianu, Drăguț, ale acestor remarcabile biserici de piatră. Și bun efortul de acum de a le scoate la lumină.

Cu Adela și Liviu Groza, Dinu Pop și Hadrian Daicoviciu la Caransebeș

Iarăși retro - pentru săptămâna trecută care începe în 13: cu avionul, BAC-ul de Otopeni, fac cursa la Oradea - Doamne! frumoasă-i țara și de sus văzută, mai ales când treci munții! Revederea muzeului unde-s 26 de frunzași, de la Decebal la Cuza - pe când va fi și Brătianu, Titulescu, Lapedatu?!, nou instalați, reîntâlnirea cu Sever Dumitrașcu: rezervați dar calzi, mereu. Apoi la Episcopie, de unde cu-n locotenent de pompieri și inginer Vidican mergem la Beiuș: de fapt la Brădet (ce portal! mereu am dorit să-l văd la fața locului; crucile de pe pereții exteriori, cele cu '77, silueta bisericii...toate o frumusețe... Vizităm Sebișul, Brătești și Copăceni. A doua este restaurată prin '80/'81, adusă de la Sitaru, pictura fiind prelevată și dusă la Tinca. La Beiuș remarc poezia așezării, fac fotografii la clădirea liceului secular, la biserica unită (1800) restaurată de Frențiu¹¹³ în 1928. Inginerul care mă acompaniază este un tip de ispravă, dornic să lucreze și se văd realizări în urma muncii. La protopopiat vizitez colecția concentrată, nu tocmai potrivite condiții dar cu valori.

¹¹³ Restaurată de CMI în timpul episcopului Valeriu Traian Frențiu (1875-1952), episcop greco-catolic de Lugoj și Oradea, mort în închisoare, beatificat în 2019.

Marti, în 14 vizitez muzeul eparhial iarăși, la orele 10 până în amiază, sunt primit de doctor Vasile Coman¹¹⁴, discutând mulțime de idei comune, inclusiv de afară, tăifăsuind cu multă plăcere și promițând un studiu despre biserică și Lapedatu, al cărui student fusese octogenarul episcop. Și aici întrebarea: spre ce se îndreaptă lumea, atât de contorsionată la prag de nou mileniu? Vorbim și de Gugulanul¹¹⁵ care le-a lăsat o neuitată impresie prin stăruința lui asupra cercetării arhitecturii populare, și de Joli (Vasile Drăguț) etc. Sunt dăruit cu vorbe bune și cărți iar părintele I. Cociu mă conduce în colecția muzeală - 1920 prim nucleu, extins de R. Ciorogariu¹¹⁶, apoi jalea și pierderile refugiului (mai ales biblioteca) și din '70 doctorul V. Coman o reinstalează. Tot el patronează pictura, inclusiv din capelă; rețin o serie de valori, între care: o icoană cu Iisus Hristos binecuvântând (cu Ioachim și Ana)- restaurată MARSR¹¹⁷ -, pictată în 1741 și adusă din Benesat (Sălaj), cu o frumoasă și lungă pisanie în frontonul deasupra; de la biserică din deal de la Beiuș 31 de icoane de prăznicar, de influență grecească, cu foiță de aur și argint, ale macedoromânilor (sec. XVIII), reprezentând Botezul, Cina și Bunavestire. Curioase, interesante. Restaurate de Idiceanu, la Cluj. Apoi o ușă de la Lazuri - Sohodol (sec. XVI-XVII), minunată! Clopot mic (1746) de la Micherechi (Ungaria) de Petea, clopot cu jug de lemn 1686 ș.a.

Văd și-mi plac icoanele pe lemn (1769) realizate de Teodor din Micherechi (Ungaria): Iisus și Maica Domnului cu fiul (prima cu Maica și Ioan; a doua cu Mihail și Gavril); 2 icoane realizate în Bihor de David Zugravul: Iisus binecuvântând (semnat și donat de David și Tatiana), apoi Mihail și Gavril, datată 1768 cu pomelnic în care e scris numele său.

La prânz îl vizitez pe Coriolan Hora¹¹⁸ în atelier: ce căldură și câtă liniște emană artistul! Două ore sunt înregistrate la cea mai bună amintire și plăcere - în plus, sunt dăruit c-o minunată pictură, reprezentând satul de azi, cu crâncenele lui mutații.

La orele 16 ne întâlnim, directorul și colegul Mitiș¹¹⁹ la Biblioteca Județeană: nou director (Suci), noua președintă, instructorul Malița, cel de la Centrul de Librării și îngrijitorul lui M. Lehrer, Pătroiu¹²⁰ de la Craiova.

După o scurtă introducere - prea laudativă în ce mă privește - a vorbit craioveanul despre evreul-autor Milton Lehrer, al *Ardealului, pământ românesc*. S-a „încălzit” de câteva ori, a ținut publicul treaz o oră. Așa că mie mi-au rămas mai puține posibilități de a-i susține atenția: am făcut-o relevând realitățile zonale, faptele de laudă ale celor dinainte, semnificația celor făcute de aceștia și, ce trebuie să facem noi, cei de azi, în respect față de avuția culturală a tuturor. Le-am vorbit de reprezentantul celor de la Ceica - Lapedatu, de restaurări vechi și noi...ca aceasta de la catedrala romano-catolică (1752-1780) a lui Ricca, refăcându-i-se pictura în zilele noastre...cu ajutor Caritas! După cină, am discutat mai îndelung, cu V.V. și colegul Mitiș despre viața „istoriei”.

20 XI '89

În 15 dimineata revăd muzeul, pe Doina Ignat și Aurel Chiriac¹²¹, pe Sever și Roșu, apoi la prânz iau drumul Clujului. Aici, seara îl revăd pe profesorul Vătășianu¹²²: câtă nedreptate include postura lui de azi, un părăsit de unii dintre foștii elevi și colaboratori și, mai ales, de către cei ce

¹¹⁴ Dr. Vasile Coman (1912-1992), teolog, protopop la Brașov până-n 1970, ales episcop ortodox al Episcopiei Oradiei.

¹¹⁵ Alint pentru prietenul Ioan Godea.

¹¹⁶ Roman Ciorogariu (1852-1936), parlamentar, episcop ortodox al Episcopiei Oradiei, apoi la Arad.

¹¹⁷ În laboratorul de restaurare al Muzeului de Artă al RSR.

¹¹⁸ Coriolan Hora (1928-1991), pictor și muzeograf, șef de secție la Muzeul Țării Crișurilor Oradea.

¹¹⁹ I. Mitiș, redactor la Editura Științifică și Enciclopedică.

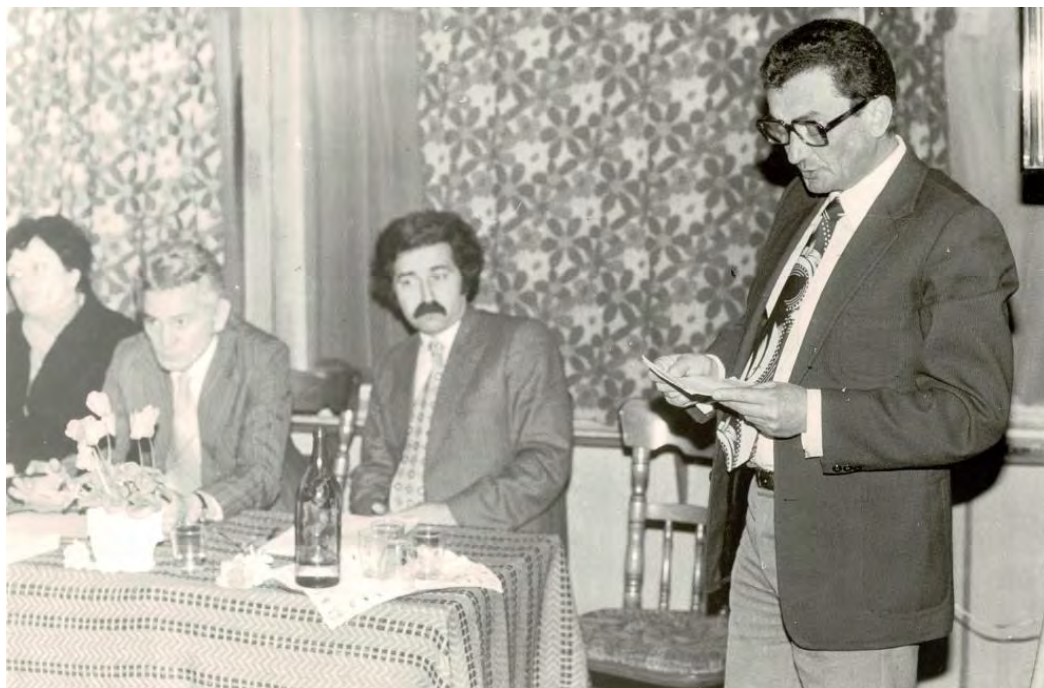
¹²⁰ Ion Pătroiu (n. 1945), istoric, profesor universitar la Craiova, autor al unor interesante lucrări de specialitate.

¹²¹ Aurel Chiriac (n. 1951), muzeograf, etnograf, istoric de artă la Muzeul Țării Crișurilor. Profesor universitar și director al muzeului.

¹²² Virgil Vătășianu (1902-1993), istoric de artă, universitar, cu operă magistrală, academician. Model de cercetător și îndrumător științific.

trebuie să respecte valorile majore ale unei societăți. Vorbim despre drumul meu în America, prilej cu care-mi spune despre periplul american făcut de dsa cu câțiva ani în urmă, cu impresii și gânduri de neuitat. Este fericit că am văzut atâtea și-mi spune acest lucru. Ca o recompensă îmi dă ultima carte, de la Leipzig, *Monumentele din România*. Scrie greu, dedicația, tot mai greu...

Cât de bine-au prins lămâile! Doresc o revedere mai caldă și mai bună pentru acest profesor al meu, drag și scump, căruia-i mulțumesc perpetuu.

Cu Ioan Glodariu și Petru Bona la Caransebeș

Împreună cu Dinu Pop și Colesă Bărbuță

În 16 mă văd cu Nelu, rezolvăm câteva corecturi la *Tilișca*¹²³, apoi cu Stranițki, cu Nae - singurul subiect este decizia Mihaelei! - Îl văd pe profesorul Ștefan Pascu, cu reproșuri: de ce nu 2 serii, de ce nu coordonator! Câtă subiectivitate și neorientare. La prânz la doctor Macavei unde vorbim atâtea, chibzuite, și ne aducem aminte de Alexandru Lapedatu. Cad greu ideile, cu câteva ore înainte fusesem în cimitir, cu flori duse la căpătâiul lui Hadrian. Frigul din jur, din aer, mă cuprinsese și-mi secase lacrimile. Dar ele erau adânc în suflet. Bietul Hadrian! Seara lucrez câteva ore cu *Toshiba* lui Lazarovici. Ce minuni poate face acesta! Trebuie să-mi iau și eu unul. La 20 mergem la Lenica și Petrică Avram¹²⁴, unde avem ce povești despre noi, despre America și viitor, despre prieteni și copiii noștri. Până seara târziu.

În 17 iarăși lucrez cu Nelu, revăd colegii din muzeu și institut. Apoi la 10 merg cu Ghiță întâi la *Iclod* - frumoasă realizare (într-un castel! sau curie de XVIII, o colecție muzeală), ce ar trebui să fie extinsă. Muzeu făcut de colegul meu Aurel Bulbuc, care nu mă mai recunoaște. Apoi la Gherla, casa Toldaggy, tocmai restaurată, la Șintireag, biserica lutherană, la Bistrița și seara înapoi. Cinez cu soții Glodaru, vorbim despre cărțile noastre, despre victoria recentă și ce vom face s-o impunem larg. Îmi aduc aminte despre G. Tripon și I. Bob din Iclod, abia acum distribuind o precisă biografie.

În 18, sâmbătă lucrez cu Stranițki și Nelu pentru *Tilișca*; văd pe George Cipăianu¹²⁵, iar la 11³⁰ cu Gavrilăș¹²⁶ (în atelierul căruia rămăsesem o oră în dimineața de joi, vorbind despre *altceva* decât pictură), mergem la academicianul Prodan¹²⁷. Ne primește vădit impresionat - cât este de simplu în măreția sa! Ne întreținem peste o oră cu un om excepțional. N-ași putea uita reflecțiile sale asupra lui N. Iorga, pe care-l vrea drept model și-l evocă mereu. Despre socialism și nota sa de idealitate = visul de aur al omenirii...

Despre cele ce-a făcut ca istoric: Și, mai ales, ne spune despre iubirea sa pentru artă - câtă pictură bună are: un Pallady, doi, Apostu și alți buni pictori! - și pentru București, unde venea pentru expoziții, unde-1 cunoscuse pe Zambaccian¹²⁸, admira concertele Festivalului Enescu, cerceta bibliotecile și arhivele. În muzeu - unde mereu intram, n-am fost, însă niciodată nici în biroul Profesorului.

Doar pe doamna Lucia¹²⁹ am vizitat-o: calmă și senină, a înfruntat în viață atâtea. Și speră, ea, doamna Daicoviciu! Trec prin Cluj, spre o ocazie, care vine imediat și la 2⁴⁵ sunt acasă. Refuz orice drum și stau cu ai mei, căci - cine știe - când și cât de repede nu vom mai avea *casa noastră*. Toată după masa din 19 vin pe Câmpia Ardealului, povestind cu feciorul mare al doctorului Iosif - multe, multe...

Joi, 30 noiembrie, plec cu avionul la Târgu Mureș. După ce trecem Carpații, apare podișul vălurit al Transilvaniei, cu Oltul și Mureșul ca niște șerpi uriași argintați de zăpadă. Soarele roșu-roșu, parcă sângieru, luminează ultimele clipe ale zilei, jos dând nuanțe stranii, de umbre și lumini pământului acestui Eden: înțeleg, revăzându-l cu alți ochi, de ce *nimeni* nu poate renunța la stăpânirea lui. Și doresc ca noi, românii, să știm a-l stăpâni și a arăta aceasta, superior oricui

¹²³ Ioan Glodariu, îngrijitor de ediție, la monografia lui Nicolae Lupu, *Tilișca. Așezările de la Cătănaș*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, tipărită sub redacția Ioan Opreș.

¹²⁴ Elena și Petre Avram, prieteni din copilărie.

¹²⁵ George Cipăianu (1942-2025), istoric clujean, cercetător la Institutul de Istorie, autor de valoroase studii și cărți.

¹²⁶ Gavrilă Gavrilăș (1939-2024), pictor cu lucrări de largă cuprindere și valoare artistică.

¹²⁷ David Prodan (1911-1992), istoric, profesor universitar, academician, autor al unor lucrări fundamentale privind istoria Transilvaniei.

¹²⁸ Krikor Zambaccian (1889-1962), colecționar bucureștean, fondatorul unui muzeu care-i poartă numele, donat statului, clădirea și colecția, în 1947.

¹²⁹ Lucia Daicoviciu, fiica lui Teodor Bugnariu, nepoata lui C. Moisil, cu studii liceale și un curs comercial, căsătorită cu Constantin Daicoviciu (17 decembrie 1931), de la 1 decembrie 1923 arhivistă la Facultatea de Litere a Universității clujene, apoi secretară a Institutului de Studii Clasice și a Comisiunii Monumentelor Istorice - Secția Transilvania.

altcuiva. Ca o căldare, ici-colo presărată de prezențe umane, ca un clopot cu păduri pe margini; din ele răsună însă glasul alor mei puternic, stăruitor...

De la 17 la 20⁴⁰ drumul spre Bistrița, într-o mașină - frigider, prin Reghin, apoi pe dealurile de la Teaca. Ajuns, stăm la o țuică cu Ilie Armean și Gh. Marinescu, directorul muzeului. O prelungim la vărul meu, vorbind multe și numai de-ale noastre. Căldură în frumosul hotel al partidului.

H. Daicoviciu, Lucia Marinescu, Florian Georgescu, P. Bona, Dumitru Țeicu, I. Opriș și V. Boroneanț la Jupa

Sărbătorindu-l pe Gh. Lazarovici la Timișoara

Cu Florin Medeleț, Florin Drașovean, Gh. Lazarovici și Ilie Uzum la Reșița

Dimineața de 1 decembrie, luminoasă dar geroasă, e bună pentru diapozitive: le fac la Sugălete, casa Ion Zidaru, argintarului, la biserica din centru. Apoi, cu Gh. Marinescu, îi facem o vizită protopopului român S. Creța, ocazie de a revedea și *concentrarea* de carte veche și icoane, biserica fostă romano-catolică (azi ortodoxă, după peste 100 de ani) proaspăt pictată. Protopop înțelept, iubitor de lucrul său, impresionează în bine. La ora 14, cu activul cultural: întâi 2 comunicări ale directorilor de la muzeu și arhive, apoi eu cu un scurt expozeu despre semnificații și cărți... Temperatura sălii - greu de dezghețat - fusese „aranjată” de un binevoitor... Ca în 1918, tocmai... doar că lipsea acel *entuziasm*. Totuși am dezghețat oarecum unele frunți, prin recunoașterea contribuțiilor locale. Altădată, va fi mai bine. Primesc felicitări generale, mai ales de la președintele cjces Baciuc. Să revin sunt invitat. O voi face. La masă, merg la *Coronița* - casa primului primar român din Bistrița, donată statului în 1947: sunt bineînțeles impresionat de atmosfera de sus, nu de faptul de a fi fost condus prin ...bucătărie! Seara, prezint Armenilor diapozitivele din Canada: le văd aci prima oară! Sunt minunate și-mi stârnesc mie însumi, dar copiilor, admirație. Ce trip!

A doua zi, la 10 plecăm: la Jelna, văd castrul (recte cimitirul) și biserica săsească, azi ortodoxă; tot aci, biserica din sec. XV la care H. Fabini¹³⁰ a dat aviz de demolare! Și nu mai are decât un turn! Ne oprim la Șieu, văzând în trecerea prin sate alte edificii transformate. Aci este însă unul mai deosebit: lucrat din 1981, acum terminat aproape, cu terasit și prea mult ciment la soclu, însă bine finisat, cu tâmplă și mobilier, cu ușă de lemn mai puțin încărcată și cu un preot deosebit! Care, ne vorbește pasionat despre acest fost edificiu săsesc, apoi al românilor din Șieu, la care ei au adus obolul a peste 1 milion lei! Trebuie - îi spun - să prezinte, în istoricul monumentului (eventual într-o plachetă pentru toate cazurile) acest efort lăudabil, de a salva în vremea ecumenismului larg bisericesc casa unui cult, părăsită, din dubla rațiune: este necesară altui cult și este un monument vechi. Să ne bucurăm că în vremea noastră, fără DMI aci se fac astfel de lucrări! Petrecem un ceas de amiază cu familia acestui harnic și instruit preot de sat: de-ar fi toți așa!

¹³⁰ Hermann Fabini (n. 1938), arhitect expert al Consistoriului Episcopiei Bisericii Evanghelice CA. - Sibiu, autor al unor spectaculoase proiecte de restaurare (Biertan, Gârbova, Călnic, Mediaș ș.a.), a fost și parlamentar (1996-2000).

Apoi ne oprim la Sărata: pe delușor, biserica din 1735 (reparată 1866 și 1967), unde între „domni!” doar Vasile Drăguț¹³¹ a știut deschide ușa veche! Începe să-și arate „colții” timpul: peste 2 decenii. Nu-i ca bisericile sașilor - impunătoare, măreață, din piatra și zid - ci, biata, mai expusă nevoilor. Un ultim popas la Herina - un vechi dor de-al meu, în sfârșit împlinit! Albă, între pruni, domină de pe dealul unde a pus-o arhitectul necunoscut în cel de-al XIII-lea veac. Doar „buda” școlii din jur, cerută a fi eliminată prin anii '60 de Ștefan Balș¹³², și Virgil Vătășianu, strică aspectul sitului. În rest, ea umple dealul, urcându-ți în cuget numeroase gânduri de recunoștință pentru cei ce au ridicat-o și împodobit, ca și pentru restauratorii ei cei vechi și, cred, pentru cei ce vor veni! Îi dau târcoale și nu mă mai satur privind-o: mireasă a arhitecturii vechi, frumoasă între cele mai frumoase, merită desigur mai mult și mai bine. Doar - mă gândesc - ea e de piatră și...va mai rezista, sper, în timp ce ale noastre... Dar de ce să nu ne dăm și șanse? Satul nu dorește să o ia, are deja biserică. Dacă o va face, nu va fi oare în detrimentul vechiului ei veșmânt? Mă despart cu greu de acest simbol a ceea ce a fost **sasul** = goticul = religia lui receptă = starea sa de membru al lui Unio Trium Nationum = de stăpân al nostru și noi de slugă lui, gândindu-mă că istoria deși n-o poți întoarce, are și ea părți pozitive și, oricum, trebuie *respectată*.

Despre asemenea idei, echilibrul ținut în istoria ardelenilor de stăpânii sași, exemplul lor civilizator, va trebui să mai cuget. Nu e un drum prea simplu de făcut! Mă despart de prietenii bistrițeni, seara târziu, luând drumul Bucureștiului cu un sentiment complex de bucurie și tristețe.

26 decembrie - zi de Crăciun!

Cred că sunt - la propriu - ultimele gânduri ce ți le încredințez, jurnal prietenos. Doar pentru zilele din 21 începând, care chiar cred că merită să fie și ale patrimoniului. Hai, deci, să revedem, atât cât putem face azi. Instinctul și ceva ce plutea în aer, m-au făcut să mă recuz a-mi lua bilet pentru Sighet, unde aș fi lipsit de la un festival -al XXI - ce-1 doream doar pentru a cânta colinzile de acasă. Dar... era prea cald, acum o săptămână! După termometru și după Timișoara! I-am spus-o lui Mihai Dăncuș: nu cere să vin în acest an. Instinctul nu mă înșelase, miercurea înștiințându-mă chiar el că nu se mai ține, prea mulți... dorind să colinde în stradă. Și, nu se putea aproba o colindă națională! Azi o săptămână, Ion Godea, mă cheamă, pe la 9, total bulversat, revoltat de cele ce se petrecuseră la Timișoara, și despre care aci erau doar vagi semnale. L-am liniștit spunându-i că energia e în noi, cei de aici și să aibe încredere. Era așa de pornit!

Miercuri, seara la 8, mă sună din nou: încep să înțeleg, deși nu pot să spun prea multe. Mai întâi pentru că nu le cunosc. Apoi, pentru că mă știu de atâta vreme sub ascultare. Îmi cere direct să merg la Patriarh și la Nifon¹³³ să le cer să vină cu cârja în stradă. Pe loc am constatat câtă naivitate avea, sugerându-i să citească comunicatul Sfântului Sinod: i-ași trimite pe toți la mănăstire, la robotă! Nu merită - chiar dacă au în vedere interesele celei mai vechi instituții - să mai rămână la vedere. Ion parcă a uitat ce-i acasă! Așa mi-am zis. Aurelia asculta și ea alături de mine, aproape fără replică. **Ceva** greu plutește în aer.

Joi, după leafă, omițând să-mi iau aparatele deși timpul era bun - și-mi propusesem - vin spre oraș, dintr-o Casă a Scânteii bulversată. Zvonurile sunt foarte contradictorii. La 2⁵⁰ sunt în Lahovari: nu pot intra spre Amzei sau Eva. Văd primele formațiuni cu scuturi și armele întinse, îl văd pe Popișteanu¹³⁴ arătându-și legitimația pentru a ajunge spre casă. Nu pot să cred ce aud și ce văd: Jos Ceaușescu! Nu se poate, nu-i real. Cine strigă? Mămăligarii? Bovini unii, alții plecați îi

¹³¹ Vasile Drăguț (1928-1987), istoric de artă, universitar, director al Direcției Patrimoniului Cultural Național, rector al Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”.

¹³² Ștefan Balș-Lupu (1902-1994), arhitect restaurator cu un portofoliu prestigios de lucrări. Specializat în Franța (Școala Română de la Fontenay aux Roses), cu ample documentări în străinătate, a lucrat pentru Comisiunea Monumentelor Istorice, la Direcția Monumentelor Istorice și Direcția Patrimoniului Cultural Național, fiind considerat ca șef de școală de restaurare. Membru de onoare al Academiei Române. Arhitect cu o operă excepțională teoretică și practică de restaurare a monumentelor istorice; în jurul său s-a format un grup de arhitecți restauratori de succes.

¹³³ Patriarhul Teoctist, respectiv episcopul vicar Nifon Ploieșteanu.

¹³⁴ Cristian Popișteanu (1932-1999), istoric, editor, fondator al revistei „Magazin Istoric”.

privesc ochii celor din spatele scuturilor; de după perdele, la etaje, concetățeni. Apropierea de ei miroase a pericol.

O iau pe jos - spre Ambasada Angliei nu se poate; mă văd cu Rodica Pandele și Popescu Elena¹³⁵, care evită să vină spre Conta, dau mai întâi spre Maria Rosetti: aci, tancuri și uniforme! Unde-i manifestația de aplauze și accept a celor ce ieri erau docilii lumii? Tancuri! La români! Incredibil. Soldații stau liniștiți, parcă nu-s totuși soldați. Pe Angela Ică¹³⁶ o văd, în jur de 16, la cap de Conta - e agitată și nu poate nici ea să creadă. A venit minunea, înainte de Crăciun, pe 21! În suflet simt ghiata, vechi gânduri irumpând din subconștient. Mi-este o teribilă frică, paralizantă. Totuși mă apropii de rândurile soldaților cu scuturi, și aci, și imobili într-o așteptare amenințătoare. Trec în stânga, apoi în dreapta - spre 13 decembrie: alte tancuri, alte rânduri de soldați. Nu pot totuși crede, în fața lor sunt tineri, mulți, diverși ca aspect, dar toți iluminați parcă dinlăuntrul lor. Cu câte un lider, total necunoscut, scandând lozinci incredibile: Jos Ceaușescu; Armata e cu noi; Tineretul e cu noi; Spuneți lumii ce-ați văzut; Jos Savanta; Democrație! Unii stau, din când în când, în genunchi; au lumânări, scandează lozincile. Este cutremurător! Vin până în Piața Universității - aceeași situație și vin, mereu, alții din toate părțile. Pe la 16⁴⁰ mă trage de mânecă Ileana Chirtu: bucuros că mai am pe cineva lângă mine, refacem împreună acest tronson. Și ea este în transă și poate greu înțelege. Revenim în piață, unde vreo 10 mașini sunt oprite...cu mâinile și întoarse! Apoi un secretar BOB de undeva este huiduit! Ce e aici? Ce se petrece? Oricum, suntem bucuroși că se petrec asemenea fapte. Împreună plecăm iarăși în colțul spre Dalles/Conta - ce se întâmplă acolo ne atrage. Teribil; scandăm și noi cu toți ceilalți. Ce teribilă refulare, ce lumină dumnezeiască pe aceste fețe! Nu mă satur privind la fața locului o revoluție: unde-s cele ce ni le-au predat Daicoviciu - despre antici, Condurachi, Almaș¹³⁷ și toți politrucii despre revoluții? Aci se petrece una și nu găsesc în mintea mea nimic să-i semene. Oamenii sunt transfigurați, unii din noi poartă amprenta unei stări de frică și rezervă dar încearcă și rezistă ispitei de a fugi, alții vin cu o înconștiență uluitoare. Credeam că știu ce-i poporul! M-am înșelat. Unii sunt *bruneți* - tare, alții arată a muncitori obosiți de trudă, alții sunt prea copii ca să știe ce vor... Și, totuși, își strigă contaminant drepturile. Fac și eu, și Ileana¹³⁸, la fel. Ne punem în genunchi cu ei. Iar în față...cei înarmați, tancurile!

Pe la 17, cred, se produce **ceva** cumplit: câteva, vreo 2-3, mașini vin în viteză uluitoare pe bulevard și rup practic mulțimea. Puțin mai târziu, toți cei ce stau în mijlocul străzii, strigând contaminant *Veniți cu noi!* sunt iar amenințați. Cu Ileana suntem pe aripa mulțimii spre Conta; ne pomenim strigând cu ea. Asta-i revoluția! Deodată, un autosinucigaș și ucigaș, pe care în zadar încearcă să-l oprească, vine dinspre universitate: trece pur și simplu, peste oameni, izbindu-i și călcându-i și pe „ai lor”, cei cu arme! Trosnetul te înfioară. Din nou oamenii se repliază. Dar, deodată, ceva teribil se petrece, pentru că suntem presați cu o forță uriașă de pereții Dalles-ului; o trag pe Ileana între colonade și ne pierdem. Izbesc cu piciorul geamul ușii și trec, mânat de frică, de ură și împins prin beznă, până ajungem, mulți, în curtea interioară. Afară, plesnituri sinistre. În curte, unul pe altul oamenii se ajută, escaladând un gard, pe un plop, trecând peste sârma ghimpată și trezindu-mă în spatele agenției evreiești și bulgărești. Aci, miliția stă și se uită la cei ce deusează de peste tot. În Magheru plesnesc zgomotele armelor! Suntem copleșiți, îmi zic și mă uit spre ieșirea de la metrou. Totul e confuz. Intercontinentalul stă doar ca un martor impasibil, care vede mai mult. Puțin timp, gândindu-mă la Ileana și la cum s-a descurcat, plec în Rosetti - iarăși vacarm, iarăși *Veniți cu noi!* Nimeni nu mai poate să oprească ce-a stat zăgăzuit 40 de ani, aproape. Cu-n 311, în care oamenii sunt marcați de clipă, ajung acasă, unde Aurelia este lividă în așteptare. La Cazani¹³⁹,

¹³⁵ Colege redactori la Editura Științifică și Enciclopedică.

¹³⁶ Angela Ică, muzeograf și arhivist, colegă de facultate.

¹³⁷ Dumitru Almaș (1908-1995), istoric, profesor universitar la Universitatea București, autor prodigios de lucrări literare și de istorie.

¹³⁸ Ileana Chirtu (n. 1940), arhivist la Direcția Generală a Arhivelor Statului, colaborator la editarea unor volume de documente istorice.

¹³⁹ Familia Gheorghe (1931-1992) și Florentina Cazan (1932-2000), cu fiica Ileana (n. 1959), profesori universitari, vecini de bloc.

povestim copleșiți fiecare ce-am văzut azi: o revoluție pe viu! Noaptea trece în alb, cu ochii în televizor, așteptând orice știre, mai ales că Ionuț e plecat. Vineri, fiecare parcă vrând s-o arate cum a văzut-o, la Editură se povestește. Pe la 9³⁰ o coloană vine dinspre *Băneasa*, noi stând la geamuri: *Veniți cu noi!* Tipografii sunt cu noi! Lacrimi în ochii tuturor. Nu se poate sta aici; refuzat la început, sunt lăsat la 10³⁰ să plec, cu Al. Stănciulescu¹⁴⁰. În Romană cobor și văd urmele zilei de *joia neagră și roșie*, neagră pentru Ceaușescu și ai lui. Roșie pentru mii de oameni, probabil. Dar care anunță, cu adevărat, o altă lume. Trec pe la Jeni¹⁴¹, văzând în colț cum coloanele uriașe ce vin dinspre Grivița cheamă în piață: *Veniți cu noi!* Stăm și povestim, sub efectul nopții și-a ceea ce se petrece afară. Apoi, nemaiputând sta locului, cu Nicolae sculptorul¹⁴², mergem pe Calea Victoriei în piață realizând căderea Tiraniei! O lume în lacrimi de bucurii, o bucurie uriașă pe toate fețele, delir, delir! Ascultăm radioul și nu ne vine să credem. Totuși, e adevărat! Parcurgem piața, fiecare spunând cum a fugit, cum s-au petrecut faptele. Îl văd pe Marcel Popa¹⁴³, pe Radu Popa¹⁴⁴, Petre Roman¹⁴⁵ și pe alții - cred că aici este tot orașul. Cum am dorit-o! Incredibil, oamenii să stea în piața interzisă, să vorbească de la balconul luat în posesie viageră, din localul *brain*-ului politic! Cum să crezi? Și totuși, așa e. Sub efectul faptelor, fug acasă, povestind; la Cazani iarăși ne împărtășim bucuriile. Să dea Dumnezeu să fie reușită! Trebuie, căci altfel... Dar cu ce preț, cum sângele cheamă sânge! De ce, de ce, mereu, și-n iarna lui '40, și-n '45 - '47, și în anii deceniului VI, mereu au trebuit să se petreacă asemenea fapte. Ca un blestem, periodic trebuie spălată rușinea cu sânge, trebuie plătit cu vieți îngăduința românească. Dusă până la ticăloșire! Nu mai putem sta acasă: cu Aurelia ieșim pe străzi - vedem pe Popa și-ai lui la arhitectură, și ei stând pioși la zidul plângerii. Nu mai putem să ne desprindem din Piață. Fețe în lacrimi, radioase, uneori obosite dar lucind, stau și ascultă, ascultă... Parcă-i o vrajă.

Revenim acasă urmăriți de cele ce le-am văzut, după ce am parcurs orașul! Oroare și sublim laolaltă! Stăm la televizor ca niciodată - aci se face revoluția. La 11 nu mai pot: îi spun Aureliei și ea acceptă; plec la Radio. Cu greu, de la Izvor, cu frică dar mereu merg alături de ceilalți. Pe lângă Cișmigiu se scurg valuri de oameni, trasoarele luminează sângerii iar gloanțele piuie. Trec tancuri, salvele sunt una după alta. Doamne, ce va să vie! Sângele acesta care curge nu se poate spăla decât cu sânge. La 5 dimineața sunt din nou acasă! Am văzut revoluția și revoluționarii în direct. Este o șansă unică într-o viață și mai ales pentru un istoric.

Ziua a III-a. Sâmbătă - ies la 9³⁰ pe stradă - fac fotografii peste tot. Sânge, urme de lupte, tancuri și o mare de oameni. Împușcături și zvonuri. Totuși, trebuie să văd: stau la Panait¹⁴⁶ 4 ore, la muzeu și ce aud ajunge unei vieți: la Medrea teroriști; la Obedenaru și Stork lupte. La Aman¹⁴⁷ unde fac diasuri - amar și jale! Panică. Trebuie făcut ceva concret. Îl sun pe Radu, la Luci¹⁴⁸. Voi pregăti un material cadru.

¹⁴⁰ Alexandru Stănciulescu, redactor și editor performant la Editura Științifică și Enciclopedică.

¹⁴¹ Eugenia Florescu, muzeograf la Oficiul de expoziții.

¹⁴² Gh. Nicolae, sculptor, restaurator lemn la Muzeul Național de Artă, soțul Eugeniei Florescu.

¹⁴³ Marcel Popa (n. 1941), istoric, redactor și editor de mare vocație la Editura Științifică și Enciclopedică.

¹⁴⁴ Radu Popa (1933-1993), arheolog și cercetător la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”.

¹⁴⁵ Petre Roman (1935-2019), arheolog și cercetător la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, profesor universitar, fondator al Institutului de Tracologie.

¹⁴⁶ Panait I. Panait (1931-2015), istoric, arheolog și muzeograf, șef de Secție, apoi director la Muzeul Municipal de Istorie, autor prestigios de studii și monografii privind istoria medievală a României.

¹⁴⁷ Muzeele Medrea, Obedenaru, Stork, respectiv Th. Aman.

¹⁴⁸ Radu Florescu și Lucia Marinescu. Radu Florescu (1931-2003), arheolog și istoric al artei vechi, universitar, conducător de doctorat, reper al mișcării muzeografice din România. După schimbările din decembrie 1989, s-a poziționat ca lider național, refondând Comitetul național ICOM și Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor, al căror prim președinte a fost ales. Autor prestigios de studii, monografii, albume și traduceri. A condus ca director Muzeul Național de istorie a României impunând direcții inovatoare și moderne. Lucia Marinescu (1935-2020), arheolog, director al Muzeului Național de Istorie a României. Specialist în arta veche, universitar.

Duminecă toată ziua fac poze. Scriu seara iar noaptea stăm la TV. Orbiți, uluiți, mirați, șocați. Nu se poate! N-am fost noi aceștia? Nu ai „noștri” ieri îi ofereau - prin copii - flori? Nu tot ei, *unii*, ne duceau să-l adorăm? Se ridică tot felul de oportuniste, de lideri impozanți, de romantici. Și asta e o revoluție! A cugetului și caracterului. Zile fierbinți la propriu, soarele ținând cu românii!

Biserica Mănăstirii „Mihai Vodă” din București pregătită de translocare

Luni, de *Crăciun* - ce Crăciun sângeros! Cu jertfă la Nașterea Domnului! - la Editură scriu la mașină articolul. La 12 la Institutul de arheologie ședință de instruire a grupului pentru monumente. Las materialul lui Radu Popa, crezând în soarta noastră. Vin cu Radu Florescu și mâncăm la ei, trecând altfel Nașterea. Apoi scriu seara iar.

Mărti, în 26, la 12 - ce vom fi având cu miezul zilei? - se anunță o întrunire pentru muzee la Revistă (a muzeelor). Ne lămurim repede în baza proiectului meu. Înainte cu 15 minute, stau de vorbă cu Jeni Florescu, și ne mirăm de ce zile trăim. Cât de greu vom putea repune pe picioare Patrimoniul!

Miercuri - 27 - iarăși fotografii. La „Scânteia” întâlnire cu Neacșu¹⁴⁹ - îi promit articol. Apoi în oraș. Discuția la Centrul de Calcul - și ei pregătesc afilierea. Seara pregătesc articol pentru Vali (Hossu-Longin).

În 28 - predau lui Vali materialul, alte discuții cu Capo (alint pentru Radu Florescu). Apoi la lucru pentru proiecte. Discuții cu Mihai Pop¹⁵⁰ - viziunea mea concordă cu realitatea. Fac alte poze.

Și, de acum, vom Trăi altfel și într-o altă lume!

¹⁴⁹ Gh. Neacșu, cercetător la Institutul de Istorie a Partidului.

¹⁵⁰ Mihai Pop (1907-2000), antropolog cultural și etnolog, folclorist, doctor în filologie, universitar și renumit cercetător al culturilor din sud-estul Europei, laureat al premiului Herder (1967), membru de onoare al Academiei Române (2000).

SCRISORI INEDITE: DR. EPIFANIE COZĂRESCU CĂTRE DRAGOȘ VITENCU

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Din corespondența primită de scriitorul Dragoș Vitencu (1908-1981), păstrată în Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian” din Suceava, prezentăm integral câteva scrisori inedite de la dr. Epifanie Cozărescu, originar din Cernăuți, stabilit cu domiciliu forțat la Roman, pribeag din cauza schimbărilor politice și a represiunilor din timpul regimului comunist, considerat a fi printre puținii creatori de colecții și muzee de istoria medicinei și farmaciei. Inițiator și președinte de onoare al Societății de Istorie a Medicinii și Farmaciei din Roman, cetățean de onoare al orașului, Epifanie Cozărescu a publicat studii de iatro-istorie, a ținut comunicări științifice, a lăsat mărturii importante pentru stabilirea adevărului istoric fiind martor direct la ororile petrecute în acei ani de teroare, a fost membru al Asociației Medicilor Poeți și Prozatori, membru în consiliul de conducere al Societății Române de Istorie a Medicinii, organizator și președinte de onoare al filialei din Roman, membru al Eparhiei Episcopiei Roman, autor de lucrări monografice și al unor volume de poezii și proză, colecționar și generos donator de patrimoniu național.

Cuvinte-cheie: dr. Epifanie Cozărescu, Dragoș Vitencu, *Paramedicalia*, mărturii din timpul și de după războiul mondial, scrisori inedite, spitalul din Roman, iatro-istorie, muzeu de istoria medicinei și farmaciei

Abstract: From the correspondence received by the writer Dragoș Vitencu (1908-1981), preserved in the "Simion Florea Marian" memorial-documentary fund in Suceava, we present in full several unpublished letters from Dr. Epifanie Cozărescu, a wanderer due to political changes and repressions during the communist regime, originally from Cernăuți, established with forced residence in Roman, considered to be among the few creators of collections and museums of the history of medicine and pharmacy. Initiator and honorary president of the Society for the History of Medicine and Pharmacy in Roman, honorary citizen of the city, Epifanie Cozărescu published iatro-history studies, held scientific communications, left important testimonies for establishing the historical truth as a direct witness to the horrors that occurred during those years of terror, was a member of the Association of Physicians, Poets and Prose Writers, a member of the board of directors of the Romanian Society for the History of Medicine, organizer and honorary president of the Roman branch, member of the Roman Episcopal Diocese, author of monographic works and volumes of poetry and prose, collector and generous donor of national heritage.

Keywords: Dr. Epifanie Cozărescu, Dragoș Vitencu, *Paramedicalia*, testimonies from during and after the World War, unpublished letters, the hospital in Roman, iatro-history, museum of the history of medicine and pharmacy

Bucovineanul Epifanie Cozărescu (1914-2010)¹, fondatorul colecției Societății de Istorie a Medicinii și Farmaciei din Roman, a influențat prin activitatea sa științifică nu numai viața medicală din orașul de adopție - Roman, ci și pe cea culturală, intrând în amintirea posterității ca fiind printre puținii creatori de muzeu privind istoria medicinei și a farmaciei.

Asemeni scriitorului Dragoș Vitencu (1908-1981), bunul său prieten, s-a format la Cernăuți, crescut și educat într-o familie de intelectuali de la care a învățat de mic să prețuiască valorile autentice și respectul pentru adevărul istoric, tatăl său fiind directorul Arhivelor Mitropolitane din

¹ Dr. Epifanie Cozărescu (1914, Cernăuți - 2010, Roman), medic, doctor în științe medicale, publicist, scriitor, fondatorul Muzeului de istorie medicală din Roman, al unei importante biblioteci de medicină, președinte al Societății de Istorie a Medicinii și Farmaciei din Roman; a publicat studii și articole, volumele *Istoricul Spitalului Municipal Precista Mare* (1998), *Paramedicalia. Proză scurtă paramedicală și de alte origini cu nuanță literar-istorică*, ediție îngrijită de Camelia Corban și Aspazia Oțel-Petrescu, București, Editura pentru Știință S.I.T., 2007. Informații pe larg privind viața și activitatea medicului, în volumul omagial coordonat de Relu Butnariu, *O viață în slujba semenilor Doctorul Epifanie Cozărescu*, Roman, 2011.

vechea capitală a Bucovinei. A studiat la renumitul liceu „Aron Pumnul”, care a dat societății intelectuali de marcă, personalități de prestigiu care și-au pus amprenta în toate domeniile științifice și culturale. Mulți din generația lor însă, formați la școala din Cernăuți în perioada interbelică, au părăsit însă după război, stabilindu-se pe unde au nimerit, cu domiciliu forțate, alungați din propriile case și slujbe, cu carierele cel mai adesea strălucite pentru care s-au pregătit distruse. Dar cei care au scăpat de moarte și de închisori nu au scăpat și de prigoana din perioada comunistă, de greutatea enormă materiale și de hărțuirea constantă, așa cum s-a întâmplat și cu acești prieteni. Risipiți prin lume, au ținut cum au putut legătura între ei, colaborând, scriindu-și mereu, ajutându-se la greu și rezistând cu îndârjire.

Epifanie Cozărescu a confirmat încă de la început, dovedind aptitudini intelectuale deosebite pentru o viitoare carieră prestigioasă. Un calificativ excepțional obținut la bacalaureat i-a asigurat înscrierea fără concurs la Facultatea de Medicină din Iași. Din studenție, cu seriozitate și devotament față de profesia nobilă de medic pe care și-a dorit-o atât de mult, a lucrat la spitalele „Sfântul Spiridon” și „Caritatea”, iar la numai 27 de ani devenea doctor în științe medicale, cu o strălucită teză despre *Leziunile medulare și rănilor de coloană vertebrală*.

A fost medic în jud. Cahul, la Cubei, apoi la Săveni – Dorohoi, dar în 1944, de pe frontul din Moldova, unde a fost martor direct la orori inimaginabile, a ajuns prizonier. De aici a început alt calvar, iar în 1949 schimbările politice dure l-au dus în exil, cu domiciliu forțat la Roman, fără drept de reîncadrare în muncă.

Era din 1943 căsătorit cu Julieta Ciocârlie, artist plastic, fiica moșierului Gheorghe și a Elenei Ciocârlie din Borolea-Hănești, Dorohoi: „Pentru mica moșie, de 80 de ha, moștenită de la tatăl său, aceasta devine indezirabilă pentru noul „regim democrat-popular”. Neacceptând să divorțeze de fiica „fostului moșier”, medicul Epifanie E. Cozărescu este îndepărtat din serviciu. La 1 martie 1949, data decretului cu lichidarea gospodăriilor particulare, îi sunt arestate și deportate rudele soției. Familiei Cozărescu i se impune „domiciliu obligatoriu” la Roman, unde trăiește „fără casă, fără statut social și fără drept de încadrare în muncă”, îngrijindu-se de creșterea lui Radu, unicul lor fiu.”², scrie cercetătorul Vasile I. Schipor (căruia i-a fost încredințată donația de documente).³

² Vasile I. Schipor, *Bucovineni în viața cultural-științifică a României postbelice (VII)*, în *Analele Bucovinei*, XXIII, 2 (47), Rădăuți - București, 2016, p. 439.

³ Redăm pe larg din articolul menționat mai sus, fiind edificator: Aspazia Oțel-Petrescu, Camelia Corban, *Declarație, act de donare* către Institutul „Bucovina” - „Cele patru lucrări ale medicului dr. Epifanie E. Cozărescu au fost donate, la data de 15 iunie 2010, de către Camelia Corban, din Roman, executor testamentar, lui Vasile I. Schipor, secretar științific al Institutului „Bucovina” al Academiei Române, „cu scopul de a fi puse la dispoziția publicului interesat de știință și istorie”. „Acest album, ca și mărturiile sale scrise, mi-au fost încredințate de către dr. Epifanie Cozărescu – precizează Doamna Camelia Corban – cu speranța că munca și pasiunea sa, depuse în căutarea mărturiilor despre cultura și viața românească din zona Bucovinei, nu se vor pierde, ci vor rămâne pentru generațiile care vin și care au nevoie să-și cunoască rădăcinile, istoria, civilizația și credința strămoșească în Dumnezeu. Acesta este crezul pentru care acest brav senior al plaiurilor românești a muncit și jertfit energie, timp și pasiune de-a lungul întregii sale vieți. A fost în viața și cariera sa de medic și om de știință și cultură un deschizător de drumuri, realizând un nucleu de cercetare științifică în cadrul Societății de Istorie a Medicinii, societate [pe care] a înființat-o în orașul Roman. A păstrat în suflet până la plecarea dintre noi dragostea pentru cunoaștere, cultură și adevăr. Intelectual de ținută, a dăruit celor din jurul său comoara de educație bucovineană, a fost un adevărat model de aristocrat și intelectual român, [...] un mărturisitor al spiritului românesc. La acest demers, am cerut ajutorul și sprijinul Doamnei Aspazia Oțel-Petrescu, o Doamnă și mare mărturisitoare în spirit și faptă a comorilor românești ale aceluiași plai de baladă al Bucovinei, Domnia sa mi-a sugerat și [a] subscris la demersul acesta”¹⁶. Evocarea noastră, realizată în preajma Moșilor de iarnă 2016, ca datorie morală, prioritară, închinată acestui „model de aristocrat” al lumii românești din veacul trecut, „un [factor] catalizator” al energiilor creatoare din Roman și împrejurimile sale, lucrare realizată în deriva unei lumi zgomotoase, preocupate exclusiv de emanciparea imaginii de sine și de propria îndestulare materială, se înscrie în programul de restituire a valorilor de patrimoniu cultural național, ce a animat cândva colectivul

**SCRISORI INEDITE:
DR. EPIFANIE COZĂRESCU CĂTRE DRAGOȘ VITENCU**

Apoi, de la munca de jos, cu răbdare și tenacitate, s-a impus prin profesionalism, devenind un nume nu numai cunoscut, ci și foarte respectat, lucrând la Spitalul „Precista Mare” din oraș până la pensionarea din anul 1979.

A cercetat și studiat arhive locale și naționale, redactând cu acribie științifică, specifică generațiilor de intelectuali născuți și formați la școala din Cernăuți, diverse materiale care au stat la baza formării unei colecții bogate de iatro-istorie pe care s-a întemeiat Muzeul Spitalului „Precista Mare” (cu un parcurs istoric tumultuos de-a lungul anilor, în pericol de nenumărate ori, în prezent parte a Muzeului de Istorie Roman, grație demersurilor susținute de salvare făcute constant și de el, fondator al colecției, și de fiul său, compozitorul Radu Cozărescu.⁴

Lumea științifică medicală și culturală îi poartă și astăzi un mare respect, cercetările și colecțiile sale de obiecte vechi medicale, fotografii, documente, manuscrise ș.a. fiind baza înființării unui muzeu al Spitalului Roman, organizat, dezvoltat și apărut cu strășnicie de fondator. Deschis mai întâi într-un spațiu din clopotnița bisericii „Precista Mare”, mutat în camera portarului de la spital și apoi în incinta Spitalului Vechi, muzeul prezintă prin valoroasa colecție peste două secole de istorie. Posteritatea, cu recunoștință, i-a organizat o expoziție omagială - *Dr. Epifanie Cozărescu, creatorul Muzeului Medico-Farmaco-Istoric al spitalului din Roman* – care se află în prezent în casa dr. Nicolae Fălcoianu, devenită sediul Muzeului de Istorie Roman (corp B).

În prefața volumului omagial publicat în 2011, universitarul Octavian Buda concluzionează: „Medicul Epifanie a fost martorul timpului său pe care l-a ilustrat cu o onestitate aflată deasupra oricărei îndoieli. Iar alt autor, Ion Coja, scrie că inteligența, cultura și sagacitatea sa dau mărturiilor sale scrise valoare de document incontestabil: *„M-am bucurat când am găsit în Paramedicalia mai multe pagini dedicate rememorării tragicului pogrom de la Iași, din iunie 1941, când au murit asasinați mii de evrei”*. Viața medicului Epifanie Cozărescu a fost o viață dedicată adevărului, autenticității istoriei și demnității umane. Pe cel căruia i s-a potrivit atât de bine numele sub care s-a încreștinat, *epifanie*, i se cuvin cuvintele romane: *Sit tibi terra levis!* ”⁵

Astăzi în frumosul oraș Roman i se păstrează cu sfințenie amintirea, toți cei cu care a colaborat, i-au continuat munca, au scris despre el, cunoscându-l direct sau indirect, specialiști din muzeu și nu numai, au marele și nobilul merit că îi cinstesc memoria, așa cum se cuvine a face cu înaintașii noștri. Cei care trec pragul instituției muzeale rămân cu o lecție de neuitat despre sacrificiu, devotament, onoare, generozitate - model pentru generațiile viitoare: „*Studentilor mediciniști din zona Moldovei le adresăm invitația de a vizita muzeul care găzduiește colecția „Dr. Cozărescu”*, iar pe medici îi invităm să devină ei înșiși creatori de spații muzeale în orașele în care-și desfășoară activitatea sau, cel puțin, să poarte de grijă celor ce le-au încredințat înaintașii, dacă nu găzduindu-le în incinta spitalelor, măcar donându-le acelor instituții care știu să le prețuiască. Am spus adesea că *modelele seduc, modelele se duc...* Un model a fost și dr. Epifanie Cozărescu, „medic, veteran de război, rănit și evadat din prizonierat sovietic, fost expropriat și deportat cu domiciliu forțat de la Săveni-Botoșani la Roman, în perioada 1949–1951”, așa cum el însuși își

cercetătorilor de la Rădăuți, precum și de promovare și valorizare a moștenirii patrimoniului fără frontiere al Bucovinei de altădată”, scrie Vasile I. Schipor.

⁴ Radu Cozărescu (13.X.1944 - 25.X. 2019), absolvent al Conservatorului de Muzică „Ciprian Porumbescu” - dublă licență, pedagogie muzicală și dirijor; a fost profesor de muzică emerit, dirijor, violonist, interpret la pian, chitară ș.a., redactor, președinte al Societății Simfonice „Muzica” (din 1972); vezi mai mult la Aurelian Popa-Stavri: *Asociația Culturală Societatea Muzica – și mentorul ei, profesorul emerit și dirijorul Radu Cozărescu*; <https://armoniiiculturale.ro/aurelian-popa-stavri-asociatia-culturala-societatea-muzica-si-mentorul-ei-profesorul-emerit-si-dirijorul-radu-cozarescu/>, accesat în data de 28.11.2024.

⁵ Conf. univ. dr. Octavian Buda, Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, Institutul Național de Medicină Legală „Mina Minovici” București, *Medalion Epifanie Cozărescu: iatro-istorie și identitate culturală*, prefată în vol. *O viață în slujba semenilor doctorul Epifanie Cozărescu*, 2011; <https://edituramusatinia.wordpress.com/pag-noua/o-viata-in-slujba-semenilor-doctorul-epifanie-cozarescu/>; accesat în 2024.

zicea și semna.”⁶, scrie atât de elocvent dr. Richard Constantinescu, cel care nota undeva și că „*Formarea medicală din România are nevoie de relații modelatoare între generații, de mentori care nu doar să predea, ci să inspire.*”⁷ Așa cum a inspirat și activitatea creatoare a celor doi prieteni, dr. Epifanie E. Cozărescu și Dragoș Vitencu. (Din păcate, prin alte muzee mari, nu de același respect au avut (au) parte alți mari oameni de cultură, inclusiv din generația de pribegi, fiind condamnați pe nedrept la uitare.)

Medicul Epifanie Cozărescu s-a stins din viață la venerabila vârstă de 96 de ani, în 2010.

O donație de lucrări referitoare la cultura și viața românească din Bucovina a fost preluată de cercetătorul Vasile I. Schipor, secretar științific la Institutul „Bucovina” al Academiei Române din Rădăuți de la Camelia Corban, executor testamentar, împlinind astfel dorința medicului originar din Cernăuțiul pierdut, „*pentru generațiile care vin și care au nevoie să-și cunoască rădăcinile, istoria, civilizația și credința strămoșească în Dumnezeu*”, cu referire și la urmașii bucovinenilor prizonieri și risipiți prin lume din generația sa. Evocându-l cu mare respect, doamna Camelia Corban conturează în câteva cuvinte portretul moral al dr. Epifanie Cozărescu:

„*A fost în viața și cariera sa de medic și om de știință și cultură un deschizător de drumuri, realizând un nucleu de cercetare științifică în cadrul Societății de Istorie a Medicinii, societate [pe care] a înființat-o în orașul Roman. A păstrat în suflet până la plecarea dintre noi dragostea pentru cunoaștere, cultură și adevăr. Intelctual de ținută, a dăruit celor din jurul său comoara de educație bucovineană, a fost un adevărat model de aristocrat și intelectual român, [...] un mărturisitor al spiritului românesc.*”⁸.

*

Correspondența dr. Epifanie Cozărescu purtată cu prietenul Dragoș Vitencu, din care s-au păstrat în fondul documentar din Suceava doar scrisorile pe care le publicăm acum, arată preocupările acestora și dincolo de profesiile lor - cercetări minuțioase prin arhive din domeniul istoriei și al culturii, scoțând la lumină informații documentare importante, spre folos public.

Oferim tiparului aceste câteva pagini de demult, un crâmpel biografic din viața unor oameni și a unor vremuri apuse, iar celor care prețuiesc asemenea documente - bucuria parcurgerii unor misive scrise de mână, cu o caligrafie care reflectă personalitatea autorului, pe suport de hârtie, cum nu prea mai trimite nimeni în prezent.

Dr. Epifanie COZĂRESCU

1

Roman, 7/IX [1]974

Scumpul meu Dragoș,

Iată mă țin de cuvânt și îți returnez - cu prima poștă - materialul documentar pt. lucrarea noastră, mult-puțin cât am reușit să schipuiesc până acum.

După cum se observă, am și ochit ceva în precuvântarea lui Bariț: la urmă se referă, cu grațitudine, pt. ajutoarele primite din cele 2 focare îngemănate: Cernaucă și Dulcești. Pentru exemplificare, dă citate chiar din corespondența sesizată în rev[ista] RAMURI. Iar în plus, am aflat

⁶ Dr. Richard Constantinescu, *Epifanie românească*, 7 martie 2014, <https://www.viata-medicala.ro/epifanie-roma-cana-8214>, accesat în 2024.

⁷ Idem, *Ghidajul care transformă tăcerile în drumuri*, 26 iunie 2025, <https://www.viata-medicala.ro/ghidajul-care-transforma-tacerile-in-drumuri-42077>, accesat în 2025.

⁸ Apud Vasile I. Schipor, *Bucovineni în viața cultural-științifică a României postbelice (VII)*, în *Analele Bucovinei*, XXIII, 2 (47), Rădăuți - București, 2016, p. 445.

tot pe-acolo că la Dulcești venea și dl Mikuli⁹, ascultînd poeziile culese de Saftica și melodiile populare ce i le cîntau „bandele” de lăutari chemați anume. Parte din acestea le-a și publicat.

Și s-ar mai putea găsi multe alte referințe la problemele care ne interesează, numai să știm unde le căuta. Din „Arhondologie” - mai nimica, paharnicul Sion trecînd peste Sturzești... ca gîsca pe apă. În schimb, tot acolo am aflat (la note) alte izvoare posibil fecunde:

a) Al. A. C. Sturdza, „Règne de Michel Sturdza, Prince règnant de Moldavie, 1834-1849”, Paris, 1907 - conține date importante despre familia întreagă;

b) „Généalogie de la maison princière au comptale Stourza au Stourdza”¹⁰, Paris, 1904 - probabil de același autor.

Cu aceste două chei, sper să putem descîlci originea și a Sturzeștilor noștri de la Dulcești, preocupările și rosturile lor. Așadar, să vedem întîi dacă nu se găsesc la Piatra [Neamț]. Caută și la Arhive, la tov. director Vatamanu, bine cunoscut mie încă de pe cînd se afla la Roman. Eu cred că în bibl[ioteca] arh[ivelor] de acolo trebuie să găsim ceva, eventual printre cărțile aduse de la noi...

Poate are Mikuli publicat ceva, despre Dulcești?? Ș.a.m.d.

În concluzie, Doamne ajută și - la treabă!

Multă sănătate tuturor, sărutări de mînă doamnelor, iar ție o frățescă îmbrățișare de la...

Fănică

P.S.

Iată adresa d-nei Balan:¹¹

Balan...

Str. Florilor nr. 4

Gura Humorului

jud. Suceava

[inv. 1474]

2

Roman, 17.X.1974

Scumpule Dragoș,

Cu toate necazurile pe care le-ai avut (condoleanțe!), observ că n-ai dat uitării planul nostru de muncă. Chiar și atît e f. mult: știm de acum că, la sursa Bălan¹², am pierdut orice speranță.

⁹ Carol Miculi (Mikuli), nume armean Karol Pstikyan, compozitor, pianist și profesor de muzică din Cernăuți (20 octombrie 1819 sau 2021 – 21 mai 1897, Lemberg), cu studii de medicină la Viena, apoi de muzică la Paris; elevul, asistentul și primul editor al lui Chopin; compozitor de muzică vocală și instrumentală, pianist concertist prin toată Europa, pedagog renumit în epocă; prin peregrinările sale în Bucovina, în căutare de folclor muzical românesc, a fost vreme de patru ani în lunile de vară oaspete în casa prietenului său, preotul cărturar Iraclie Porumbescu, unde-și aducea și pianul tocmai de la Lemberg; la acest pian i-a dat și primele lecții adevărate de muzică lui Ciprian, descoperindu-i talentul inegalabil.

¹⁰ Titlul corect: *Généalogie de la maison princière et comtale de Stourza au Stourdza* (de Alexandre A. C. Sturza), Paris, 1904.

¹¹ Silvia Balan (1895, Ilișești, Suceava - 1981, Gura Humorului), doctor în litere, cu studii universitare la Viena, directoarea Liceului „Oltea Doamna” din Cernăuți, publicistă, soția istoricului Teodor Balan (1885-1972, Gura Humorului), docent la Universitatea din Cernăuți, director la Arhivele Statului din Cernăuți, autorul celebrelor volume de *Documente bucovinene*, din care șase publicate în timpul vieții.

¹² Silvia Balan a donat Muzeului de Istorie din Suceava documentele rămase de la soțul său, istoricul Teodor Balan.

Atunci, dacă nu putem găsi fotogr[afiile] originale, să scotocim din acele publicate: în cartea lui Sbiera¹³ nu se găsește o imagine de ansamblu a familiei, inclusiv cei doi gineri - îndeosebi Sturza? Poate la ruda cea depistată în Ardeal. Nu-i un simplu capriciu de fotografii amatori (cum sîntem)¹⁴, dar o imagine a lor ne-ar lumina considerabil textul.

Apoi - stabilirea înruderii cu celelalte fam. Sturza - progresiști sau conservatori? - că erau împărțiți în două tabere, precum bine știi.

Totuși are importanță chiar și numai d.p.d.v. istoric, să aflăm spița lor și de cînd au venit aicea, la Dulcești..., iar asta, numai din lucrarea lui Al. D. Sturdza: *Monografia casei princiare* etc.

În al treilea rînd - cu referire la „introducerea” pe care ți-am prezentat-o spre verificare și ev[entual] prelucrare. Să-ți spun drept, mă așteptam la o critică mai aspră și, probabil, la răsturnarea traseului: de la P[ia]t[ra Neamț] spre Roman și nu invers, cum am schițat eu.

În această ultimă eventualitate, aș fi putut obiecta: venind din partea opusă nu te întîmpină aleea dublă a teilor vechi de 124 ani, ei înșiși monumente ale naturii, contemporani cu oamenii și cu evenimentele despre care intenționăm să scri[e]m... Ar fi deci păcat să nu-i menționăm din capul locului. Așadar cu asta sîntem de acord și-ți mulțumesc pentru îngăduință.

Cît privește titlul însuși, așa precum l-am visat și conceput încă de m[ai] m[ultă] vreme, observ cu nespuse mulțumire sufletească și bucurie că... sîntem iarăși perfect de acord! Aș putea spune: gînd la gînd, inimă la inimă. Ai perfectă dreptate: am fi deplasați cu totul să monopolizăm geneza UNIRII PRINCIPATELOR, numai la obscurul Dulcești. Durerile acestei grele faceri (dacă îmi e permis ca să mă exprim așa) s-au făcut auzite și în multe alte localități: la Mînjina lui C. Negri¹⁵, la Grozești și la Bălătești Cantacuzinilor (cei naufragiați în „Palatul Cnejilor” de lângă Ceahlău), la Mircești și, fără îndoială că în „Capitalie”, Ieșii.

Ceea ce va trebui să arătăm noi este că patrioții cunoscuți se adunau și la Dulcești, în palatul animat de spiritul și inima de bună romîncă a „Săfticăi”, dimpreună cu soțul său și cu fratele Constantin. Acesta venea adesea pe aici, iar în luptele pt. Div[anul] ad-hoc, se știe că a combătut în *țin[utul] Romanului*, care l-a și ales *deputat în al doilea scrutin!*

Deci... „Și aici s-a zămislit Unirea...” Ai perfectă dreptate și îmi pare bine că, fără a ne fi pre-consultat, am gîndit la fel. Mai privește o dată și ai să observi că e chiar așa cum spui mata.

Între timp, am căutat să mai scotocesc ceva pe la Bibl[ioteca] Municipală. Am aflat însă, cu regret, că f[or]te m[ulte] cărți vechi, de la „documentare”, au fost ridicate și depuse la Bibl[ioteca] centrală din Iași. Și încă o surpriză: funcționarul de aici - văz doam-te cu oarecare pretenții de cultură -, fiind localnic din aprop[ierea] Dulceștilor, mi-a mărturisit că și pe el îl preocupă misterul acesta: cum de au ajuns aceste 3 mlădițe hurmuzăchești... la Dulcești??

Așadar dacă nici el, bibliotecar principal, nu știe... Iată un motiv în plus pentru scrierea și publicarea lucrării noastre.

¹³ Titlul cărții: *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului (cu nouă ilustrațiuni, scriere înmulțită prin tipar ca manuscript)*, Tipografia universitară î. r. a lui R. Eckhardt, Cernăuți, 1899, 431 p.; Ion G. Sbiera (1836, Horodnic de Jos - 1916, Cernăuți), istoric literar, memorialist, folclorist, doctor în filosofie, membru al Academiei Române din 1866.

¹⁴ Și E. Cozărescu și D. Vitencu au fost buni fotografi, nicidecum *amatori*, după cum afirmă aici cu prea multă modestie autorul scrisorii; fotografiile făcute de ei surprind atât de bine realitatea epocii lor, încât au devenit bun național. Nu numai că au știut cum și ce să fotografieze, ca niște profesioniști, dar și când, salvând astfel de la dispariție lumea și realitățile timpului pe care l-au trăit. Le-au adunat apoi în colecții, donându-le statului pentru a fi mărturie de necontestat peste ani.

¹⁵ Costache Negri (1812, Iași - 1876, Târgu Ocna), scriitor, revoluționar pașoptist, numit de Eminescu „unul din cei mai nobili bărbați”, pârcălab de Galați, unde avea moșia Mînjina.

Alte surse de căutat (la bibl[ioteca] Arh[ivelor] statului): P. Condrea: *Dicționarul geografic al jud[etului] Roman* - 1891.

Poate mai găsim și acolo ceva, spre a-ți ușura accesul (deși sînt convins că nu aveai nevoie), te înarmează cu un bilețel către director, pe care îl cunosc f. bine. Î

În fine, tare mă tem că va fi nevoie de făcut un drum la Iași. Cînd ai fost la București, n-ai trecut pe la Bibl[ioteca] Acad[emiei]?

Îți restitui frumoasa dar trista epistolă a d-nei Silvia Bălan. Mulțumesc de a mi-o fi arătat-o în original.

Cu tot dragul,
Fănică

Poftiți într-o zi la Roman, ca să mai discutăm și despre asta.

[inv. 1475]

3

[Gura Humorului], 11.I.1979

Dragii noștri,

Fiind la Humor, cu prilejul unei ceremonii familiale (doliu!) am trecut și pe la cei doi bărbați de seamă, care odihnesc într-o grădină, sub poala codrului:

Teodor Balan (1885-1972) și Const[antin] Loghin¹⁶. Deși au conlucrat asiduă toată viața pe ogoare alăturate, moartea i-a despărțit la extremități opuse ale aceluia lăcaș de veci.

Păcat! Era mai bine dacă aveau cavouri alăturate. Probabil că n-a fost posibil, locul fiind ocupat.

Am regăsit același frumos epitaf:

„Te plîng fagii, frații,
Întreaga Bucovină!
Și-atîtea generații
Ce tu le-ai dat lumină.”

autorul...?

Și eu mă pot număra printre fericiții... beneficiari ai iluminării lui C. Loghin, cu care ai colaborat atît de fructuos!

Ai d-voastre
J[ulietta] și Ep.

[inv. 1476; carte poștală ilustrată - Gura Humorului]

¹⁶ Constantin Loghin (1892, Budeniț, Storojineț - 1961, Gura Humorului), profesor, istoric literar, autor de manuale, personalitate marcantă a culturii din Bucovina, întemeietorul și directorul Editurii *Mitropolitul Silvestru* din Cernăuți. Lucrări: *Scritori bucovineni*, 1924, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775-1918*, 1926, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina* (1932), *Antologia scrisului bucovinean până la Unire*, I-II (1938), *Gramatica limbii române*, I-II (1941) ș.a.

Roman, 27.V.1979

Scumpul meu Dragoș,

Te admir și te invidiez pentru titanica putere de muncă ce te caracterizează! După cum văd, ai și atacat o nouă și minunată temă - viața studențească din Cernăuții de altădată¹⁷. Ar putea servi și la o conferință publică, în cadrul „Universității Populare” sucevene, al cărei rector e Orest Tofan. Mă gândesc la un simpozion axat pe acest subiect, la care ar putea contribui și alți memorialiști - cercetători, cum a fost cu Ciprian Porumbescu. N-ar fi bine? După asta, publicarea într-un volum, a conferințelor respective. Ar ieși un „contrabalans” pentru „Student în Czernowitz”, ceea ce le-ar place și autorităților... Bineînțeles că am recunoscut defectele acelei lucrări și sînt sigur că și Tofan e de aceeași părere. Totuși nu-i exclus ca să-i fi servit drept incitație la... frondă!

Cît despre mine, după cum ți-am spus, m-am dat la fund pentru a reuși - în puținul timp liber ce îmi rămîne - să dau gata cele trei compoziții cerute. Pe două le-am și trimis la destinație, acum urmează a treia care trebuie să fie gata la sfîrșitul lui iulie. Cunoști și subiectele: „Contribuția corpului medico-sanitar la dezvoltarea culturii în orașul Roman” - prima; „Medicina internă la Roman” (istoricul fondării și dezvoltării acestei specialități în urbea noastră) - a doua; urmează a treia: participarea la proiectata MONOGRAFIE a orașului Roman, în care trebuie să prezint dezvoltarea sectorului sanitar. Ușor de spus, dar greu de ... comprimat. Voi avea, deci, o „vară fierbinte” la propriu și la figurat. Abia după aceea îmi voi lua permisiunea unei scurte delectări împreună cu d-voastră. Păcat că n-am știut cînd ați trecut prin Roman, că vă așteptam în stradă.

Anul trecut am fost și noi la Ruginoasa, dar palatul - restaurat - încă nu era mobilat, deci închis. Poate ați avut mai mult noroc.

La 28-29 iunie voi fi în București, participant (comunicator) la o conferință națională de istoria medicinei. Cu acel prilej mă voi reîntîlni cu niște foști colegi la „L. O.”¹⁸, descoperiți recent și pe care nu i-am văzut din... 1934! Oare o să ne recunoaștem?

Alăturat vă trimit rețetele solicitate. Medicamentul respectiv e, într-adevăr, bun!

Cu îmbrățișări frățești - Julieta și Fănel.

[inv. 1477]

[Roman], 15/VII.1979

Scumpul meu Dragoș,

Îți mulțumim pentru stăruința ce ai depus-o în problema d-nei Ionescu. Le-am comunicat ultimele vești, urmînd ca ei să acționeze în consecință.

De asemenea îți mulțumesc pentru faptul că mi-ai împrumutat voluminosul Anuar al Muz[eului] Suceava/1978. Deja am citit - chiar am savurat articolul cu marea unire din 1918. Eu cunoșteam destul de bine problema, din lecturile precedente.

Îndeosebi din prezentările făcute de T. Balan. Ei bine, autorii studiului de față au reluat aceeași temă, însă pe toate fețele, privită din toate unghiurile cardinale, în dinamică, realizînd un fel

¹⁷ Publicat postum, în volumul Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*, ediție princeps îngrijită de Aura Brădățan, Editura Accent Print, Suceava, 2008, p. 123-146, cu titlul *Tradiții și obiceiuri studențești bucovinene*.

¹⁸ Liceul Ortodox de Băieți din Cernăuți.

de „epopee” a unirii Bucovinei cu Patria mamă. Ceea ce e nou în expunere, e că... se face unirea fără concursul gen. Zadik!

De fapt, au procedat f. bine, chiar așa trebuia „scris această istorie”, în aceste condiții. Să nu dea apă la moară rău voitorilor. Într-adevăr, valoroasă și exhaustivă contribuție¹⁹. Bravo lor alde V. Miron și I. Cocuz - cine or fi ăștia...

Ceea ce-i mai frumos, e că în multe locuri spune lucrurilor pe numele cel adevărat, precum... „Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, pînă la Ceremuș, Colacin și Nistru cu Regatul României” (arh[ivele] stat[ului], Buc[urești], fond: *Casa regală*). - Cred că și ție ți-a plăcut f. mult, de vreme ce mi l-ai pasat.

Am găsit f. f. multe nume cunoscute, ale unor tineri patrioți entuziaști pe atunci, care ulterior s-au realizat în mod superlativ. Printre aceștia și tatăl matală²⁰!

Acum, urmează să savurez articolul cu „Rev[oluția] din 1848 în Bucovina”²¹; are noutăți pentru mine.

După cum ți-am spus, probabil, dl Tofan²² a fost la Cernăuți, de unde mi-a trimis cîteva ilustrate. Una din acestea, cu text bilingv, ți-o ofer ție.

Ce se mai aude cu sănătatea? Sper că mai bine.

Dă-i înainte cu de toate. În extremis, vei apela și la chirurg... Pînă atunci - mai este.

Pînă atunci, sper să ne mai vedem! Cu dragi îmbrățișări de la noi toți, tuturor,

Fănel

[inv. 1478]

¹⁹ Vasile Gh. Miron, Ioan V. Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România, în Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, V, 1978, p. 45-80.

²⁰ Tatăl lui Dragoș Vitencu, Alexandru Vitencu (1878-1962); istoric, publicist, profesor și director de liceu în Cernăuți.

²¹ Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1848 - moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, V, 1978, p. 13-43.

²² Orest Tofan (1912, Vilauce - Storojineț - 1986, Suceava), profesor la Hotin, Cernăuți, Storojineț, publicist, om de cultură, format la Liceul „Aron Pumnul” și la Universitatea din Cernăuți, membru al unor renumite societăți academice și studențești, pribeag stabilit apoi la Suceava, bun prieten și al prof. Mihai Cărașu, cu care a colaborat inclusiv la popularizarea operei lui Simion Florea Marian. I se datorează întocmirea riguroasă a istoricului și albumului Societății *Junimea* - donație la Fondul documentar-memorial „Simion Florea Marian” din Suceava.

15/VII. 1979

Scumpul meu Dragoș,

Ţi multumim pentru stăruinţa pe ai depus-o în problema d-nei Gonescu. Se-am comunicat ultimele vesti, urmînd să ai să acţioneze în consecinţă.

De asemenea Ţi multumim pentru faptul că mi-ai înăprum-tat voluminosul Anuar al Iluz. Suceava/1978. Deşi am citit - şi-l am parcurut - articolul pe carea mi-l ai trimis, în fine, în fine, destul de bine problema din lecturile precedente, îndeosebi din prezentările făcute de T. Balaz. Ei bine, autorul studiului de faţă pe care l-ai trimis, măcar pe toate feţele, privitor la toate rugămintele cardinale, în dinamică,

realizînd un fel de - eşec - a unirii Bucovinei cu Patria mamă. Ceea ce e nou în exprimare, e că se face unirea fără concursul gen. Jadiff! De fapt, au procedat J. G. şi chiar aşa trebuie, "oris acerb istoric", în păcătoasă conduită. Să nu dea apă la moară, sau vînturilor. Într-adevăr, valoroasă şi exhaustivă contribuţie. Bravo lor, palde V. Iliescu şi J. Cocuz - cine or fi astia... Ceea ce-i mai frumos, e că în multe locuri s-au lăsat lucrurile pe numele lor adu-urat, precum "...Unirea necondiţionată" pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotăre pînă la Ceremna, Colaciu şi Nistru cu Regatul României" (arb. arb. Buc. fond Casa regală). - Cre că s-a tic-tic plecat J. mult, de vreme ce mi-l ai parat. x
Acum, urmează să parcurg por-tul pe "Rev. din 1848 în Bucovina", are noutăţi pentru mine.

x) am găsit J. J. nume cunoscute, ale unor tineri, născuţi entuziaşti pe alina, care, ultimul s-au realizat în mînd supralativ. Pentru acestia, o fatală marelă!

După cum ţi-am spus, mo-babil, dl. Toşan a fost la Cernăuţi, de unde mi-a trimis şi-tiva ilustrate. Una din pectea, cu text bilingv, ţi-o sper tre.

Ce pe mai aude cu sănătatea? Sper căr mai bine. Dă-i încăte cu de toate. În extremă, va apela şi la chirurg...

Prima altinei - mai stă. Prima altinei, sper să ne mai vedem!

Cu dragi îmbrăţişări de la noi totu, tutunora

Fanel

Dr. Epifanie Cozărescu²³

„Instruit cum devenisem, înzestrat cu o mare atracție pentru studii istorice și ale medicinei în mod special, găsind la Roman un teren virgin pe această linie, lucrând și într-un spital vechi și apreciat, mi-am dat seama că era terenul care îmi trebuia.”²⁴

Dr. Epifanie Cozărescu și soția sa Julieta

(Fotografie de Dan Ailincăi, preluată de pe

<https://mesagerulneamt.ro/2018/06/doctorul-cozarescu-istoricul-spitalului-romascan/>, 2024)

²³ Sursa fotografiei: <https://ziarroman.ro/doctorul-epifanie-cozarescu-colaborator-al-muzeului-de-istorie-din-roman/#gid=1&pid=1>, accesat în 2024.

²⁴ Dan Ailincăi, *Doctorul Cozărescu, istoricul spitalului romascan*, 16 iunie 2018; citând-o pe Iulia Butnaru, muzeograf, autorul articolului oferă și un emoționant portret moral al dr. Epifanie Cozărescu, specific marilor personalități: „Nu refuza pe nimeni și nu percepea onorariu de la nimeni. Era de o modestie rar întâlnită. Părea tot timpul că se jenează să deranjeze oamenii. Hainele îi erau curate, bine întreținute, dar vechi. Servieta sa fusese fabricată, probabil, în urmă cu 25-30 de ani. În ciuda modestiei sale exagerate, atunci când venea vorba despre vreun eveniment istoric ori medical, devenea de-a dreptul vehement. Erau singurele domenii în care își impunea punctele de vedere.”; <https://mesagerulneamt.ro/2018/06/doctorul-cozarescu-istoricul-spitalului-romascan/>, accesat în 2024.

**Prof. Constantin Loghin, cu elevii săi;
Dragoș Vitencu, în dreapta, ultimul de pe scaun;
Cernăuți, 17.06.1923**

Dragoș Vitencu

CERNĂUȚIUL MEU

Editura ACCENT PRINT

Prietenilor mei, pribegi

Când ne-om întoarce iar la noi acasă
Vom fi doar suflete cu nevăzut contur;
Cei astăzi nenăscuți ne-or aduna în jur;
Noi vom uita că țărina ne-apasă,

Ne-om risipi prin iarba de mătăasă
Și-alătura de sufletul lor pur,
Vom șterge urma pașilor de fum
Și-om sta cu toate vârstele la masă.

Piatra Neamț, 1979.

Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*
(ediție princeps îngrijită de Aura Brădățan, Suceava, 2008, 150 p.)

PROLEGOMENE LA UN BESTIAR MITOLOGIC AL BASMULUI FANTASTIC ROMÂNESC. (XIV) CAPRA / ȚAPUL

Costel CIOANCĂ¹

Rezumat: Cu ample dimensiuni mitofolclorice, cu importante funcții jucate, la nivel psihic particular și/sau colectiv în simbolistica (i)realului, uneori stârnitor de fantezii și de cele mai multe ori repudiat înspre structura constrângătoare a Răului, acest dublet al bestiarului nu putea lipsi din sfera imaginarului de basm românesc. Motiv pentru care l-am integrat, fără ezitare, în mitanaliza mea dedicată bestiarului mitologic al basmelor fantastice. Vechile forme, structuri, conținuturi mitologice, mai sunt ele prezente în epicul fantast de basm? Dacă da, în ce formă? Dacă nu, de ce nu? Perenitatea miturilor clasice cu aceste animale (*capră/țap*), atât de bogată în recurențe în cazul animalelor deja mitanalizate, a suferit aceeași transfigurare, aceeași relocare imaginar-simbolică? Vom vedea. Continuând tipicul celorlalte studii deja publicate, voi aduce în discuție dosarul mitologic al acestuia, apoi, voi trece în revistă principalele reprezentări, ipostazieri și obiceiuri legate de acest animal în actul creației folclorice (Dosarul mitofolcloric); va urma mitanaliza aplicată prezențelor acestuia la nivelul basmului fantastic românesc, totul urmat, firește, de o serie de concluzii.

Cuvinte-cheie: hermeneutică; mitanaliză; bestiar mitologic; basm fantastic românesc, capra, țapul

Abstract: With ample mythofolkloric dimensions, with important functions played, at a particular and/or collective psychic level in the symbolism of the (un)real, sometimes arousing fantasies and most of the times repudiated towards the constraining structure of Evil, this bestiary doublet could not be missing from the sphere of the Romanian fairy tale imaginary. Reason for which I integrated it, without hesitation, in my mythanalysis dedicated to the mythological bestiary of fantastic fairy tales. Are the old forms, structures, mythological contents still present in the fantasy fairy tale epic? If so, in what form? If not, why not? Has the perpetuation of classical myths with these animals (goat/goat), so rich in recurrences in the case of animals already mythanalyzed, undergone the same transfiguration, the same imaginary-symbolic relocation? We will see. Continuing the pattern of other studies already published, I will discuss its mythological file, then I will review the main representations, hypostases and customs related to this animal in the act of folkloric creation (the mythofolkloric file); this will be followed by the mythanalysis applied to its presence at the level of Romanian fantastic fairy tales, all followed, naturally, by a series of conclusions.

Keywords: hermeneutics; mythanalyze; mythological bestiary; Romanian fairy tale; goat/billy goat

Preambul

Cu ample dimensiuni mitofolclorice, cu importante funcții jucate, la nivel psihic particular și/sau colectiv în simbolistica (i)realului, uneori stârnitor de fantezii și de cele mai multe ori repudiat înspre structura constrângătoare a Răului, acest dublet al bestiarului nu putea lipsi din sfera imaginarului de basm românesc. Motiv pentru care l-am integrat, fără ezitare, în mitanaliza mea dedicată bestiarului mitologic al basmelor fantastice. Vechile forme, structuri, conținuturi

¹ Costel Cioancă este Muzeograf, Coordonator cultural-științific la Muzeul de Artă Veche Apuseană *ing. Dumitru Furnică-Minovici*, Academia Română, București. Autor a numeroase studii publicate în periodice interne și internaționale, având ca domenii predilecte de interes fenomenologia, hermeneutica, imagologia, antropologia culturală, etnologia și folclorul, istoria religiilor, literatura comparată etc. Volume publicate: *Contribuții la o fenomenologie a corpului din basmul fantastic românesc*, Editura Universitaria, Craiova, 2017; *Pentru un imaginar al basmului fantastic românesc. Interdicția de a te uita în urmă*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2018; *Anatomia reveriei. 23 de studii pentru un singur vis*, Editura Saeculum I.O., București, 2024. e-mail: kishinn@gmail.com.

mitologice, mai sunt ele prezente în epicul fantast de basm? Dacă da, în ce formă? Dacă nu, de ce nu? Perenitatea miturilor clasice cu aceste animale (*capră/țap*), atât de bogată în recurențe în cazul animalelor deja mitanalizate², a suferit aceeași transfigurare, aceeași relocare imaginar-simbolică? Vom vedea. Continuând tipicul celorlalte studii deja publicate, voi aduce în discuție dosarul mitologic al acestuia, apoi, voi trece în revistă principalele reprezentări, ipostazieri și obiceiuri legate de acest animal în actul creației folclorice (Dosarul mitofolcloric); va urma mitanaliza aplicată prezențelor acestuia la nivelul basmului fantastic românesc, totul urmat, firește, de o serie de concluzii.

Dosarul mitologic

Numeroase reprezentări picturale de caprine (date între 64.000-20.000 î.e.n.) avem în peșteri locuite de neanderthalieni și *homo sapiens*, cele mai cunoscute fiind din peșteri ale Franței și Spaniei.³ Potrivit specialiștilor, capra este printre primele animale domesticate de către populațiile epipaleolitice și/sau pre-neolitice. Adaptate din turmele de ibex sălbatic bezoar (*Capra aegagrus hircus*) din vestul Asiei (zona munților Zagros și Taurus din Iran, Iraq și Turcia), acestea sunt documentate în multe situri arheologice ale epipaleoliticului și primului val Neolitic, jucând un rol important în progresul tehnologic al economiei agricole. Adaptabil într-un mod uimitor, cu peste 300 de rase caprine prezente pe toate continentele (cu excepția Antarcticii!), de la zone tropicale la zone deșertice, de la așezări umane la altitudini foarte înalte, tocmai această bogăție și adaptabilitate extreme au făcut dificilă stabilirea cu (o oarecare) precizie a procesului domesticirii acestui animal. Pe baza analizei secvențelor de AND mitocondrial, specialiștii au căzut de acord că, totuși sunt 4 mari linii de descendență, respectiv, de domesticire apărute undeva în munții Zagros, Taurus și/sau sudul Levantului în jurul anului 11.000 î.e.n. Cândva între 11.000-10.000 î.e.n., fermierii din zonele Orientului Mijlociu și Asiei de Vest au început să păstreze, hrănească și folosească în scop economic (pentru lapte și carne, bălegarul folosindu-l drept combustibil, părul, oasele, pielea și tendoanele pentru îmbrăcăminte) mici turme de capre ibex bezoar, de aici încolo, procesul domesticirii devenind ireversibil. Dintre cele mai vechi și bine documentate arheologic situri cu resturi osteologice de caprine⁴, amintesc Nevali Çori (Turcia, cca. 11.000 î.e.n.), Ganj Dareh (Iran, 11.000-10.000 î.e.n.), Tell Abu Hureyra (Siria, 9950-9350 î.e.n.), Jerihon (Israel, 9450 î.e.n.), Ain Ghazal (Iordania, 9550-9450 î.e.n.), Mehrgarh (Pakistan, cca. 9000 î.e.n.) etc.

Și pe teritoriul României, preocupările pentru identificarea, datarea și analizarea resturilor osteologice de caprine (foarte rar tratate distinct sub numele *capreolus capreolus*, cel mai adesea analizate împreună cu cele de ovine, categoria fiind des numită „ovicaprine”), au fost evidente și alocate tuturor epocilor preistorice⁵, din când în când având și importante sinteze dedicate subiectului.⁶ Defel nesemnificativ, una dintre cele mai stâruitoare de imaginerii produse ale lumii preistorice din România fiind - prin prezența unei capre și existența posibilității nașterii scrisului aici, în spațiul actual românesc-, una dintre cele 3 tăblițe descoperite de N. Vlassa la Tărtăria (jud. Alba), într-un complex arheologic de sacrificiu al culturii neolitice Vinča-Turdaș, anume cea dreptunghiulă, fără orificiu și cu scriere pictografică...⁷

² Cioancă 2016a; 2017; 2018a; 2018b; 2018c; 2019a; 2019b; 2020a; 2020b; 2021; 2022; 2023a; 2023b.

³ Vezi Weaver 2000, p. 16.

⁴ Din tot mai bogata literatură de specialitate consultată pentru aceste detalii, amintesc Gerbault 2012; Makarewicz, Tuross 2012; Zeder 2001; Zeder, Hesse 2000 etc.

⁵ Spre exemplu, Necrasov, Haimovici 1962; Pop 2021 etc.

⁶ Beldiman 2007; Bindea 2008; El Susi 1996 etc.

⁷ Vlassa 1962. O analiză științifică detaliată asupra contextului arheologic de descoperire, a potențialității rescrierii „istoriei scrisului” prin apariția unui centru mai vechi (datat 5500-5200 î.e.n.) și în alt loc decât consacratul Sumer (recte, zona România-Bulgaria, respectiv culturile Vinča-Turdaș / Karanovo), o găsim la Falkenstein 1965, multe altele încercând să rezolve astfel de incertitudini, suspiciuni, necunoscute (de exemplu, Lazarovici 2005).

Mitologia clasică este plină, cum altfel?, de referințe simbolice privind acest dublet animalier, multe zeități fiind asociate cu acesta.⁸ În India, unde cuvântul care desemnează capra înseamnă și *nenăscut*, este simbolul substanței primordiale nemanifestate încă, capra fiind considerată Muma Lumii (*Praktiri*), existând, totodată, numeroase atestări ale sacrificării acestui animal și dedicării unor divinități hinduiste.⁹ Zone mari din China și Tibet pun capra în relație directă cu zeul tunetului (capul caprei sacrificate fiind considerat nicovalea zeului!). La vechile triburi germanice, mai ales în zona scandinavă, o capră, *Heidhrun*, locuiește în Walhalla, paște zilnic prin frunzișul copacului cosmic Yggdrasil, cu laptele ei (sau hydromel) hrănind luptătorii zeului Odhin. Mult mai cunoscut este exemplul grecesc: o capră, *Amaltheia*, a fost doica sacră a lui Zeus, alăptându-l și ajutându-l să devină mare și puternic. De altfel, *Aegis* sau scutul sacru al lui Zeus (alteori al Athenei, foarte rar și al lui Apollo), ar fi confecționat din pielea caprei sacre *Amaltheia*, și *Cornucopia* (= cornul belșugului) fiind unul dintre cornurile acestei capre, dăruit nimfelor de către Zeus. Unii autori clasici ai Greciei antice¹⁰, scriau despre importantul rol jucat de capre în descoperirea și consacrarea zonei Delfi ca zonă sacră: cuprinse de ameteală de la aburii ce emanau din străfundurile pământului, caprele începeau să joace și, „Intrigați de dansul caprelor, niște oameni au înțeles sensul aburilor ce se ridicau din pământ: nevoiți să interpreteze această teofanie, au instituit un oracol.”¹¹ În procesiunile dedicate zeului Dionysos, cortegiul de bacchante, pani, silenii, satiri, toate considerate „spirite ale pădurii”, interpretau „cântecele de <<țapi>> (*tragos* = țap, cântecele de țapi = tragediile).¹² Tot via Grecia antică avem alte câteva mențiuni spectaculoase privind importanța acestui animal în simbolismul cultural-religios pănlenic: aș aminti aici povestea privind sacrificarea unui număr egal de capre celui de persani uciși în cursul războaielor purtate de greci cu perșii; cf. legendelor, cetatea Atena ar fi făcut această promisiune înaintea celebrei bătălii de la Maraton (490 î.e.n.), ulterior, oferind anual 300 de capre pentru jertfă, ritual menționat încă la distanță de 90 de ani după bătălie...¹³ O importantă sărbătoare a Romei antice, *Lupercalia* (ținută pe 15 Februarie), presupunea jertfirea de capră sau de țap întru asigurarea fertilității viitoare a pământului și/sau participanților la acest ceremonial.¹⁴ Alteori, capra este văzută ca simbol al alienării libertății: în *Bucolice*, Vergiliu nu pregetă a folosi acest animal spre a sublinia climatul unei pierdute perioade fericite, versurile surprinzând și subliniind, totodată, apucăturile de hrănire ale acestui animal.¹⁵ Nu pot omite aici, prin dimensiunea iconică și valoarea simbolică a reiterării mitice, celebra statuie cu zeul „Pan copulând cu o capră”, marmură spectaculoasă descoperită într-un sit arheologic la fel de emblematic, *Villa dei Papiri*, Herculaneum, care a suscitat de-a lungul timpului numeroase dezbateri, unele chiar foarte recente.¹⁶

⁸ Aș aminti zeitățile Akerbeltz și Mari ale mitologiei basce, Cernobog și Dazbog la triburile slavice, Marduk, patronul spiritual al Babylonului și, deloc nesemnificativ, zeul sumerian al magiei, Yang Ching la chinezi etc.

⁹ Weaver 2000, p. 146.

¹⁰ Mă refer aici la Diodor din Sicilia (1981, XVI: XXVI, 1-6).

¹¹ Chevalier, Gheerbarnt 2009, p. 187.

¹² Diodor 1981, IV: V, 3. Vezi și la Frazer 1980, IV, p. 5-7.

¹³ Weaver 2000, p. 146.

¹⁴ „Două colegii de preoți de câte 12 inși, Fabii și Quintilianii, organizate de Romul din juni patrici, veneau în Lupercal și aci aduceau sacrificiu de capră ori de țap.” (Marienescu 2008, p. 78).

¹⁵ Aș reaminti aici jelania lui Melibeu către Titir, Melibeu fiind alungat de pe pământul său și plecând în pribegie cu turma sa de capre (cf. traducătorului, ambii erau mici proprietari de pământuri din zona orașului Mantua; Vergiliu însuși avea o proprietate pe malul râului Mincius și, fiind în posibilitatea de a o pierde, va merge la Roma, după o întrevvedere cu împăratul Octavian, păstrându-și proprietatea...): „[...] Ah, căprițe, fericite altădată, hai la drum! / Eu din peștera cea verde n-o să mai văd de-acum / cățarate prin tufișuri, glasumi n-o să mai răsună / și nici voi, căprițe scumpe, nu veți roade la pășune / nici răchițele amare și nici drobul înflorit.” (Vergiliu 2008, p. 17, v. 75-79).

¹⁶ Fischer, Langland 2015.

În experiența metapsihologică a îndepărtării răului dintr-o comunitate, prin opoziție cu mielul, masculul acestui dublet animalier a fost prezent în multe ceremonii de exorcizare. În Ziua Ispășirii (care se ținea în ziua a zecea din luna a șaptea), vechile triburi de evrei participau la un ceremonial de exorcizare a răului - „țapul ispășitor”. Marele preot alegea, din cei doi țapi aduși „înaintea Domnului, la ușa cortului întâlnirii” pe cel tras la sorți întru sacrificarea „jertfă pentru păcat”; la cel viu, „sort pentru Azazel”, preotul își punea mâinile pe capul lui, atunci, acolo mărturisind toate nedreptățile și/sau păcatele comise de fiii lui Israel, după care țapul era alungat cât mai departe în deșert, locul unde se credea că sălășluiește demonul Azazel.¹⁷ Această ceremonie este bine documentată și pentru mitologia clasică a Europei. În Roma antică este atestat ritualul de exorcizare (executat pe 14 martie) numit *Mamurius Veturius* („bătrânul Marte”), în Grecia antică având atestate ritualurile „izgonirea foamei”, a ciumei, *Thargelia*.¹⁸ Cum avem o amplă și profundă mitanaliză a subiectului în diferite zone și perioade istorice¹⁹, nu voi insista asupra acestui aspect. Nu pot încheia acest scurt excurs asupra dimensiunii mitice atribuite caprei/țapului fără a aminti deschiderea imaginativă dată de către vechile civilizații în cadrul unor sisteme zodiacale (*Capră*, al optulea semn în zodiacul chinezesc, *Capricornul*, al zecelea semn în zodiacul european), puternic încărcate simbolic.²⁰

Dosarul mitofolcloric

Cândva, cumva, toată dimensiunea mitologică fecund-bogată pusă în legătură cu energiile sexuale și fertilizatoare ale întregii naturi („complexul arhaic al caprei și țapului fertil” cum îi spunea M. Coman²¹), a alunecat înspre demonologia creștină. Spre exemplu, G. Minois, vorbind despre fundamentul păgân al iconografiei diavolului creștin, nu ezita să scrie:

[...] Cu siguranță nu se poate vorbi de un divol grec: zeii nu sunt decât supraoameni nemuritori, animați de aceleași pasiuni ca și noi, capabili de bine și de rău, lucru valabil și pentru șeful lor, Zeus. Cel mai „diabolic” ar fi Pan, încornorat, păros și cu față de țap, zeu al dorinței sexuale, al forțelor reproducerii. Tradiția creștină, atât de ostilă desfrâului, va vedea cu ușurință în el o prefigurare a diavolului, căreia îi va atribui unele din aceste trăsături fizice. Interpretare, evident, eronată: politeismul face din bine și din rău două forțe inerente naturii, fără a le atribui unor ființe antagonice.”²²

Percepția acestui dublet animalier la nivelul credințelor populare este negativă, nefolositoare, demonică, mereu contrapusă dubletului pozitiv oaie-berbec. M. Coman credea că, acest animal al bestiariului ocupă o poziție secundară și minoră în raport cu oaia/berbecul, pornind

¹⁷ Levitic 16: 5-10.

¹⁸ Frazer 1980, IV, p. 197-226 („Țapii ispășitori publici”), p. 227-245 („Oameni folosiți drept țapi ispășitori în Antichitatea clasică”).

¹⁹ Girard 2000.

²⁰ Spre exemplu, *Capricornul* este, potrivit unor specialiști, zodiac care începe la solstițiul de iarnă, adevărată „poartă a zeilor”, perioadă a „plenitudinii spirituale, a celei mai mari ingeniozități a omului scăpat de muncile câmpului”. Subordonat lui Saturn, ar exprima „răbdarea, prudența, perseverența, iscusința, realizarea, simțul datoriei”; pentru emisfera nordică, acest semn zodiacal ar simboliza „despuierea, zgribulirea și concentrarea iernii în severa ei măreție”, fiind „ora zero pentru sămânța îngropată în sol în vederea îndepărtatului seceriș”. La nivel iconografic este reprezentat printr-un animal fabulos, jumătate țap, jumătate delfin, sau printr-o capră, subliniind natura ambivalentă a celor născuți sub acest semn... (vezi Chevalier, Gheerbrant 2009, p. 188).

²¹ Coman 1986, p. 32.

²² Minois 2003, p. 12. Tot acest autor opina că, „în imaginarul popular, diavolul a moștenit caracteristicile zeului cornut din nord-vestul Europei, cele mai vechi reprezentări ale acestuia, datând de circa nouă milenii, regăsindu-se în peștera de la Trois-Frères, în Ariège” (*Ibidem*, p. 38).

de la interferențele a două serii de evenimente, ambele de natură culturală.²³ Că această percepție preponderent negativă asupra dubletului capră-țap era literalmente o constantă a imaginarului colectiv tradițional, ne-o poate sugera, spre exemplu, nonprezența lui în lucrări de sinteză privind poveștile românești.²⁴ Deși, la fel, alte sinteze privind orizontul de gândire arhaică și simbolistica aferentă alocată, o fac, fie și la modul expeditiv.²⁵

Dar, cum este văzut de mentalitarul colectiv acest animal pentru a inhiba sfera afectivă a imaginarului tradițional într-atât încât să lipsescă din anumite sinteze ori să fie perceput în mod eminamente negativ? Conform legendelor, la începutul Lumii, Dumnezeu a făcut oaia; dracul, vrând să-l imite, va plămădi din pământ de baltă (deci, *pământ rău*), capra, punându-i acesteia ierburi în loc de lână, coadă din coada lui. Apoi, „ca să fie mai dihai decât oaia lui Dumnezeu, îi mai lipi și o barbă întocmai ca a lui”.²⁶ Neputând să însuflețească nou-creatul animal, diavolul va apela la divinitatea canonică, ce va accepta, păcălindu-l (precum în cazul lupului): îi va da acestui animal un anumit tip de viață și/sau comportament. Sătul de umblatul după ea, diavolul o va lovi cu o bâta peste picioare, făcându-i genunchii umflați, acum luându-și partea sa din acest animal: „[...] Ei, d-aci în jos să fie al meu. Barem cu atât să mă aleg și eu din toată muncuța mea, cu zbieratul, cu țopăitul și cu picioarele, din genunchi în jos.”²⁷ Fapt mitofolcloric exploatat, de altfel, asiduu și iconografic, de demonologia creștină, îndeobște cea medievală, invariabil diavolul fiind un melanj între om și țap, cu coarnele, barba și copitele specifice, corpul fiind eminamente uman.²⁸ Ca atare, pentru mentalitarul popular, se pare că, „dintre toate animalele, capra/țapul sunt animalele cele mai apropiate de diavol”, acesta apărând adesea sub înfățișarea lor, motiv pentru care „nici nu e bine să dai capră de pomană”.²⁹ Mai mult, prin puținele beneficii economice generate și (inevitabil) contrapuse celui alt dublet animalier (oaie/berbec) - lapte puțin, lână puțină-, capra/țapul sunt considerate de către mentalitarul tradițional animale asociate sărăciei.³⁰ În schimb, legat de riturile nupțiale, R. Vulcănescu spunea că, o capră se dădea în dar miresei.³¹ Totodată, cu virtuți terapeutice era investit laptele de capră roșie.³² Invers, potrivit unor credințe populare din zona Suceava, părul

²³ „[...] Prima serie ține de taxonomia folclorică, de ierarhiile (și categoriile antropologice inerente lor) prin care gândirea populară analizează și modelează lumea înconjurătoare. A doua derivă din impactul dintre mitologia străveche și dogma creștină, din „lectura” deformată și deformatoare pe care această religie a aplicat-o unor reprezentări și datini populare arhaice.” (Coman 1986, p. 28).

²⁴ De exemplu, în a sa „Mică enciclopedie a poveștilor românești”, reputatul cercetător al mitofolclorului românesc Ov. Bîrlea, nu rezervă nici măcar 1 rând, nicidecum vreun un articol!, acestui dublet simbolic al bestiariului, precum în cazul altor animale (arici, bou, cățea/câine, cerb, cocoș, găină, iapă, iepure, lup, măgar, oaie, pește, pisică etc.) – vezi Bîrlea 1976.

²⁵ Vezi articolul dedicat *caprei* sau *țapului* la Evseev 1994, p. 29, 191; Idem, 1998, p. 470-471; Fochi 1976, p. 36-38; Mușlea, Bîrlea 1970, p. 278; Taloș 2001, p. 28; Vulcănescu 1985, p. 516-518 etc.

²⁶ Brill 1981, p. 474.

²⁷ *Ibidem*, p. 475.

²⁸ „[...] Dogma și imageria creștină, legendele și superstițiile au întărit și perpetuat această structură mitologică, asociind mereu figura țăpului sau a caprei cu aceea a diavolului, inventând noi motive, noi asemănări și noi evenimente capabile să justifice această conexiune. Presiunea religiei creștine, frecvența și puterea de sugestie a imaginilor diavolului-țap, au favorizat astfel ipostazierea caprei în animal impur, „sărac”, dăruit dracului, întărind totodată antiteza ei cu oaia, viețuitoarea pură, bogată, sfântă.” (Coman 1986, p. 30).

²⁹ Mușlea, Bîrlea 1970, p. 278.

³⁰ „[...] Așa, zice, că era sărac bietul om. O gândit că ce-a face? A cumpărat o oaie. Amu a tînzuit ei iarna, și primăvara vine Sărăcia să steie acoale și ea. Acoale o fost învățată. Amu oaia: <<N-ai loc aci. Că-ntr-un loc îmi țin laptele, într-un loc mielu, într-un loc pui lână, într-un loc mă culc io și n-ai loc.>>. Se duse la altu, care-și cumpărase o capră: <<D-apoi, mă, venii aci la tine ca să-mi fac on loc să dorm și eu cu capra.>> Capra: „Cum să nu! Este loc pentru tine! Este loc!>>” (Ioniță 1982, p. 232-233).

³¹ Vulcănescu 1985, p. 518.

³² Mușlea, Bîrlea 1970, p. 278. La Gorovei 1995, p. 43, laptele de capră roșie vindecă bolile de plămâni cf. unor credințe populare din zona Tecuci.

de capră sălbatică pus în mâncarea cuiva, provoca respectivului puternice probleme stomacale ce duceau chiar și la moarte.³³

Probabil ecou al unor fapte sau întâmplări (de demult), meserii sau specificități ale gândirii tradiționale (provenite *dinlăuntrul* fondului cultural popular), etosul folcloric a reținut și redat în izomorfia antroponimelor și/sau toponimelor, ceva din comportamentul acestui dublet al bestiarului. Neglijabile la nivel cantitativ și raportat la alte animale ale bestiarului (urs, lup, cerb), avem, totuși o serie de localități purtând nume derivative cu capră/țap³⁴, localități (românești și nu doar) care au în heraldica lor local-administrativă astfel de reprezentări³⁵, câteodată și pe blazoane nobiliare (precum cel al fam. Atxibite, Navarre, Franța; fam. Bludowsky, Polonia; Morton-Evesbatch, Herefordshire, Anglia; fam. Sedley, baron de Aylesford, Anglia). O serie numeroasă de nume de familie românești poartă acest dublet simbolic.³⁶

Și paremiologia pare săracă comparativ cu a altor animale, proverbele cu capra/țapul pandant circumscriind, morfologic și o dată în plus, statutul minor și periferic pe care îl are acest animal în bestiarul popular: „Capra bună se vinde de pe munte” (proverb aromân); „Țapul e nașul dracului”; „Capra e vaca săracului” (proverbe armenesti); „E bătut la cap tocmai ca un țap”; „Caprei îi pică coada de râie, dar ea o ține tot bătoasă, fără să-i pese că se vede ce-i sub ea”; „Nu crede capra că nu va roade pomul”; „Capra sare masa, iada sare casa” (proverbe românești); „Nu te supără nimic? Cumpără-ți o capră!” (proverb indian); „Îmbracă și-n mătase capra, tot o capră rămâne” (proverb irlandez) etc. Acestea le trebuie adăugate, prin dimensiunile simbolic-operatorii mereu plasate între intelect și afect, câteva expresii consacrate precum „a împăca și capra, și varza”, „să moară capra vecinului”, „a fi / a găsi țapul ispășitor”, „a sta ca un țap logodit” etc.

În schimb, un important și interesant rol îl are capra în cadrul datinilor folclorice / jocurilor ritualice mascoide de Anul Nou. „Umblatul cu Capra”, obicei calendaristic atestat în multe zone etnografice are, la populațiile slave, caracter ritualic, jocul caprei debutând cu un cântec de fecunditate („Unde umblă capra, rodește secara, / Unde pune capra piciorul / se face secara căpiță”³⁷), în Polonia existând un joc ritualic numit *Podkoziolk* („țapul mic”), joc în care un tânăr dansează deghizat în țap, dans simbolizând fertilizarea primăverii (viitoare).³⁸ Și la români, acest relict arhaic are caracter eminamente benefic:

[...] Scopul jocului și al procesiunii cu capra stă în transferal de puteri de la figura sacra a măștii (care, probabil, reprezenta cândva o divinitate autohtonă) către casa și bunurile gospodarului; întregul ceremonial urmărește obținerea fecundității, garantarea sănătății gazdelor și invocarea belșugului în roade și animale. Capra apare aici ca o reprezentare mitologică bogată, fecundă, purtătoare a energiilor întregii naturi.³⁹

³³ Gorovei 1995, p. 189.

³⁴ Sat Căpruța, com. Bârzava, jud. Arad; sat Valea Caprei, com. Tisău, jud. Buzău; sat Căpreni, com. Căpreni, jud. Gorj; sat Coarnele caprei, com. Coarnele caprei, jud. Iași; sat Poiana Țapului, oraș Bușteni, jud. Prahova.

³⁵ De exemplu, sat Căpreni, com. Căpreni, jud. Gorj (stemă cu capră); or. Bicăz, jud. Neamț (stemă cu capră neagră): mun. Piatra-Neamț (stemă cu capră neagră pe vârful de munte); sat Ostra, com. Ostra, jud. Suceava (stemă cu capră în alergare) etc. Ceva mai bine reprezentate sunt stemele cu acest animal (capră/țap) în țări europene precum Austria (Bruuk-Wassen, Bockfließ, Bad Ischl, Maierdorf, Rauris), Franța (Agos-Vidalos, dep. Hautes-Pyrénées; Audenge, dep. Gironde; Arreux, dep. Ardennes; Bouglon, dep. Lot-et-Garonne; Bouqueval, dep. Val-d'Oise; Cabris, dep. Alpes-Maritimes; Cherré, dep. Maine-et-Loire; Quièvrecourt, dep. Seine-Maritime; Saint-Thurial, dep. Ille-et-Vilaine; Villegouin, dep. Indre etc.), Germania (Beuren bei Nürtingen, Blaubach, Bockenheim an der Weinstraße, Buntentock), Olanda (Bokhoven, Boxmeer), Polonia (Lublin), Spania (or. Moya, Cuenca), Suedia (Boxholm), Ungaria (Kecskemét),

³⁶ Capră; Caprini; Căpraru; Căprărin; Căprar; Căprariu; Căprescu; Țap; Țapă; Țaporea; Țapu etc.

³⁷ Kernbach 1989, p. 98.

³⁸ Vulcănescu 1985, p. 518.

³⁹ Coman 1986, p. 31.

Cutumiarul magico-mitic al jocului Caprei este revelat de unele colinde („Uni`e capra joacă, / pământul răstoacă; / uni`e tropotește, / oarzele-nfloreste”⁴⁰), deși, potrivit unor autori, „secvențele ritualice tipice pentru acest obicei, textele care le însoțește, credințele referitoare la eficiența datinii ori a măștii nu relevă trăsături susceptibile de o interpretare mitologică certă”.⁴¹ Uneori, datina „umblatului cu Capra” are o structură narativizată, jocul cuprinzând ieșitul caprei la păscut, moartea ei, jelirea și revenirea la viață.⁴² Ceremonialul jocului *Caprei*, cu data practicării, detaliile istorice, practicantii, descrierea jocului și a actanților, semnificațiile atribuite⁴³ este legat de către specialiști, în familia prosopoforică a personajelor mitice de tip caprimorf, cu alte câteva jocuri – *Turca* (în Câmpia Transilvaniei, defileul Porților de Fier), *Brezaia* (în nordul Munteniei), parțial *Borița* (în sudul Transilvaniei).⁴⁴

Capra/țapul în basmul fantastic românesc

Chiar și fără a fi prea numeroase în raport cu alte animale ale bestiarului, mențiunile și ipostazierile acestui dublet la nivelul epicului fantast de basm românesc încă au în conținut ceva greutate gnoseologică, încă au o oarecare funcție pragmatic-operativă, încă oglindesc gândirea simbolică a timpului când au fost generate de un reprezentant anonim al comunității folclorice. Ca atare, ansamblul de ipostazieri (în care apare capra/țapul) decelate în antologiile de basme consultate, prin structura, funcția și dinamica lor mi-au permis împărțirea acestor mențiuni după cum urmează: ●capra ca involuntar pandant al unei conceperi miraculoase; ●motivul Zeus-Amaltheia; ●mijloc magic de locomoție; ●depozitar al puterilor unei ființe malefice; ●motivul Midas; ●adjuvant magic; ●varia.

1) Devoalând atât coerența, cât și eficiența unei gândiri arhaice în care totul este posibil (sigur, nu oricum, nu oricând, nu pentru oricine, fiind nevoie mereu de pre-inițiere!), creatorul anonim al basmului fantastic a imaginat, pentru unii eroi de basm, o **concepere miraculoasă, fără determinare biologică**. Am tratat acest subiect *in extenso* cândva⁴⁵, motiv pentru care nu voi relua, aici și acum, problematica generală; dar, aminteam acolo (la punctul *a* de la *Miraculoasa concepere. Spre intrarea în rânduiala lumii: leacuri, vrăji, vrăjitori*⁴⁶), cum, incapabile de o concepere în planul realului biologic, prin îngurgitarea unor alimente (la sugestia cuiva deja inițiat sau în mod fortuit), femeile sterile vor rămâne însărcinate în mod miraculos, ulterior dând naștere unui erou cu capabilități fizice și morale mult peste medie (un năzdrăvan, carevasăzică). Un asemenea caz avem în colecția lui P. Ugliș-Delapeșca; basmul în cauză (sugestiv numit „Voinicu Coadă-Caprii”), narează cum 3 fete de împărat sunt furate de la joc de către 3 feciori de zmei, apoi, cei trei frați ai prințeselor, plecați în căutarea lor, sunt uciși de zmei, „țâiați în bucăți, puși în niște căzi și sărați”.⁴⁷ După drama pierderii celor 6 copii, împăratul și împărăteasa jelesc un timp oarecare, apoi, „văzând că plânsu nu ajută la nimic, și-au rupt gându de la ei și și-au văzut de treburile lor”.⁴⁸ Or, pe filiera imaginarului și atribuind arhetipalului o funcție matricială, exact acesta este momentul 0 în care autorul anonim al basmului va insera în narațiune episodul

⁴⁰ Vulcănescu 1970, p. 134.

⁴¹ Coman 1986, p. 31. Acest punct de vedere fusese deja exprimat de alți autori - „[...] nimic din substratul magic ce l-a generat nu mai poate fi regăsit” (Adăscăliței, Ciubotaru 1969, p. 9).

⁴² *Ibidem*, p. 34-36.

⁴³ Vezi la Fochi 1976, p. 36-38.

⁴⁴ Vulcănescu 1970, p. 134-138; Idem, 1985, p. 518.

⁴⁵ Cioancă 2016b.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 276-277.

⁴⁷ Ugliș-Delapeșca 1968, p. 220.

⁴⁸ *Ibidem*.

conceperii miraculoase a unui erou năzdrăvan, urmare spectaculoasă a unui act banal (mâncarea unei bucăți de carne dintr-o capră obișnuită!):

[...] Împăratu avea o capră pe lîmgă curte și nu știu ce-i veni poftă împărătesei, că ea ar mânca carne de capră. Spuse împăratului că ea are poftă să mănânce carne de capră, și-l rugă să poruncească să taie capra și la prînz să aibă carne de capră. Împăratul nu stătu mult pe gânduri și dădu poruncă să taie capra și să le fiarbă la prînz carne de capră, că așa pofteste împărăteasa. Când s-au așezat la masă, nu știu cum s-a întîmplat că, împărăteasa a scos în blid tocmai coada și a mâncat-o cu poftă mare și dintr-o dată se simți însărcinată și îndată îi și spuse împăratului. Împăratu nu mai putea de bucurie, pentru că era tare necăjit că nu avea moștenitori la împărăție. La noauă luni, împărăteasa născu un fecioarăș. Și fiindcă împărăteasa mîncând coada caprii s-a simțit însărcinată, s-au hotărât să-i deie numele de „Coadă-caprii”.⁴⁹

Operând cu concepte tari ale gândirii arhaice (precum *miraculosul*, *fantasticul*, *fabulosul*), în acest basm autorul anonim de basm nu ezită să folosească „semnificativul mitic” ca să-i zică așa (acel „și a mâncat-o cu poftă mare și dintr-o dată se simți însărcinată”) pentru a corija o situație oarecare (răpirea fiicelor de către zmei, respectiv uciderea fraților plecați să le recupereze de aceste ființe malefice). În discursul tradițional-epic al basmelor, un asemenea moment 0 are rolul de a relansa și/sau re-tensiona textura epică, de a particulariza elementele generale de dinainte, într-un final, de a subordona maleficul printr-un asemenea decalc literar. Căci, dincolo de simbolistica unei atari insertii (același „și a mâncat-o cu poftă mare și dintr-o dată se simți însărcinată”), morfemul menționat în pasajul imediat celui citat supra, este cel care va subordona conștient tot epicul viitor prin încărcarea ideologic-fantastică tipică basmului întru reușita finală:

[...] Și când a fost de-o zi, a fost ca altu de-un an, și când o fost de două zile, a fost ca altu de noauă ani; iar când o fost de trei zile, sfărâma pietrele în palmă, cum sfarmă copiii pămîntu când se joacă vara de-a cucu-vama: arunca în vînt pietrele de moară, cum aruncă pruncii boabele de cucuruz fiert, ca să le prindă cu gura căscată.⁵⁰

2) Ceva mai numeroase sunt cazurile de basme românești în care o **capră hrănește cu laptele-i un prunc părăsit într-o pădure sau în pustie** (motivul *Zeus-Amaltheia*), prunc cu calități deosebite, evident. Uneori vorbim de o capră obișnuită, non-năzdrăvană (precum în basmul „Cu căprărașu și zânele”, colecția I. Opreșan), hrănirea copilului din flori cu laptele unei capre obișnuite fiind singura alternativă.⁵¹ Alteori – și mai aproape de mitemul classic-, o capră obișnuită este adusă unui pustnic spre hrănirea unui prunc găsit și recuperat spre creștere pe o apă curgătoare (motivul Sargon-Moise) la îndemnul divinității!:

[...] Fatî di-mparat o născut on copil, parti bărbăteascî. Și ca sî nu sî faci di rușani, ie l-o pus într-on coș, l-o smolit și l-o dat pe-o apă. Apa ceea trecé pi dinaintea chiliei unui pustnic. Pustnicu, cân o văzut cî treci coșu și-o auzât plîngînd acolo, s-o dus și l-o luat. Pi urmî o-nceput sî sî gîndeascî: cum ar sî creascî el copchilu aceala? Cî iara pustietati acolo, nu iara țâpenie di om, difeli. L-o luat el. **Și Dumnezău i-o dat îndemnu la o caprî.** Sî ducé capra sara, dimineața și l de-amiaza și-o mulgê. Și hrăne băietu.⁵²

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 220-221.

⁵¹ „Zice c-a fost odată o femeie săracă într-un cap de sat. Și femeia asta, de la tinerețe pîn la bătrînețe muncé pe la-mpăratu, îi da câte o bucată dă pită de trăie dintr-o zi pe cealaltă. Și-avea un copil [pe] care l-o căpătat și e din flori. Neavînd, din toată sărăcia ei, o cumpărat o capră. Și la laptile de la capră îl hrăne pe copchilu ăsta.” (Opreșan 2018, p. 252).

⁵² Ciubotaru, Ciubotaru 2018, p. 29, cu sublinierea mea, C.C.

Mai aproape de configurația imaginarului de basm, este prezența a trei capre roșii în „Basmu cu Cheleş-împăratu”, colecția M.M. Robea: la îndemnul noii soții, un văduv își abandonează în mod repetat copilul într-o pădure⁵³; într-un final, reușind să îl părăsească în mijlocul unei păduri, acesta trece prin spaimile generate de-o „pădure înfricoșată”, fiind descoperit de 3 capre roșii.⁵⁴ Metaforă a unei realități miraculoase, aceste capre roșii „era zmeoaice, nu era capre, da' prefăcute capre”⁵⁵, locuiau într-un „castel mare” din mijlocul pădurii unde hrăneau cu laptele lor un moș „zmeu, uriaș, pe fața pământului”, orbit de niște zâne; eroul va căpăta, prin intermediul unor obiecte magice și adjuvanți magi (fluier fermecat, cal de „pe soare puteai să ții ochii / da pă el, nu”), puteri, va păcăli zânele, va lua ochii zmeului, îl va ucide, va elibera caprele-surori, într-un final însurându-se cu o fată de împărat etc.⁵⁶ Alteori, probabil un decalc metaforic privind zilele săptămânii?, numărul caprelor care vor hrăni un copil nou-născut abandonat într-o pădure este 7, precum în basmul „Cu capra roșie” (colecția I. Oprișan), acestea hrănindu-l toate câte puțin, spre a păcăli vigilența stăpânului lor, un zmeu orbit de către Iele...⁵⁷

3) Imaginarul simbolic cu acest animal este, o dată în plus re-vitalizat printr-o dimensiune de-a dreptul fantastă: **capra văzută ca mijloc magic de locomoție**. Am descoperit un singur astfel de caz în antologiile de bame fantastice românești consultate, dar, prin suculența lui hermeneutică, aproape că, nici nu contează acest aspect! Este vorba despre basmul „Petrișor Făt-Frumos” din colecția O. Păun, S. Angelescu, basm în care un erou va beneficia de serviciile unor capre zburătoare (deținute de Ileana Cosânzeana!), foarte interesant substituit aici, în acest basm, tradiționalului adjuvant magic care este calul magic, înțelept, vorbitor etc. De ce a simțit creatorul anonim de basm nevoia aceasta de substituie a calului ca mijloc magic de locomoție cu niște capre, fie ele și ale Ilenei Cosânzeana? Greu de spus. Oricum, basmul acesta are pre-setate dimensiunile mitice: *potrivita făgăduială*, spre exemplu (eroul, nenăscut încă, continuu plângând în stadiul foetal, odată născut continuându-și plânsul foetal, va fi liniștit de un popă doar printr-o promisiune maritală deosebită), intermediată de consultarea și interpretarea *cărții magice a destinului*.⁵⁸ Așa că, înlocuirea unui mijloc tradițional fantast de locomoție magică precum calul zburător cu niște capre, nu mai poate surprinde (atât de mult), dialogul eroului cu una din capre marcând și subliniind, o dată în plus, dimensiunea noematică a pre-destinării (întâmplării) lucrurilor antamate magic:

[...] Iar între care iese Petrișor p-afară. Cum a ieșit afară, să pomenește cu doo capre în fața lui. Și zăc: - Ei, stăpâne! Încalecă pă mine! Că dă când te-așteaptă Ileana Cosânzeana dă p-a noo tărâmurii dă jos, dă unde-un pai leagănă și-unu razămă, să vii mai repede. Gata și-a-

⁵³ Robea 1986, p. 130-132.

⁵⁴ „[...] La răsăritu soarelui, copilu se culca, așa, cu gura căscată-n iarbă acolo, ca când era mort, ca când era mort. Trece trei capre roșii. –Fă, voi c-acolo – ice – e un copil? Să vedem ce-o fi cu gura aia căscată. O fi mort?!... Ia du-te, fă, asta a mai mare, capra a mai mare! S-a dus capra la el. –Fă – ice – nu e mort! ice. E culcat – ice – suflă. – Fă, să știi că ăsta s-a pierdut de părinți, de... S-a rătăcit și îi e foame, săracu de el. Și de-aia nu mai poa' să meragă pă drum. Și lasă-te cu ugeru și bagă-i țâța-m gură – a zis capra; alaltă capră, știi. Și îi dăm, până la urmă, toate -`ce-, câte o țâță, să se scoale. S-a lăsat cu ugeru, cu țâța, până la gură. Și-a nceput el să sugă dac-a luat țâța-n gură. A supt țâța toată. Se deșteaptă copilu. A pus mâna pă capră. A fugit capra. S-a umflat în burtă, știi, c-a mâncat și el. S-o luat după ele, să vază pe un'e o ia, după capre. (Ibidem, p. 133).

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, p. 135 și următ.

⁵⁷ Oprișan 2006, VI, p. 164 și următ.

⁵⁸ „[...] Iară el când s-a născut, s-a născut într-un plâns, dă nu putea nimenea să-l oprească. L-a botezat, a adus pă popa, i-a citit cărți, fel dă fel de cărți, ca să tot să oprească plânsu. Iară n-au vrut. Până când i-a găsit în carte și i-a citit și-a spus așa: -Taci, Petrișor! Nu mai plânge! Că când oi veni la vârsta dă cinșpe ani, te-oi va da după Ileana Cosânzeana, după a noo tărâmurii dă jos, dă unde un pai leagănă și-un reazămă! Băiatu atuncea a tăcut.” (Păun, Angelescu 1989, p. 3).

ncălecat băiatu p-o capră și-i zice capra: - Ei, stăpâne, cum vrei să te duc, ca gându sau ca vântu? Băiatu-i răspunde: - Ca gându să mă duci, ca când oi gândi, să fiu la ea. Cum a gândit, a și fost la ea. Ileana Cosânzeana dă-abia-l aștepta. Cum l-a văzut, l-a strâns în brațe și s-a sărutat în față. – Doamnă să-ți fiu și domn să-mi fii, pân' la ceas dă moarte.⁵⁹

4) Deloc surprinzătoare pe filierea asocierii acestui animal cu răul/diavolul, este o altă ipostaziere a caprei la nivelul epicului fantast de basm: anume, **depozitar al puterilor malefice** ale unei ființe teratologice. Într-un basm la colecției Otiliei Hedeșan („Povestea lui Făt-Frumos”), rezidența puterilor magice peste medie ale unei ființe conotate malefic, Barbă-Cot (care învinsese fără greutate pe Făt-Frumos și frații lui de cruce Strâmbă-Lemne, Sfarmă-Piatră), îi este deconspirată Ilenei Cosânzeana după insistențe (ale zânei) și minciuni repetate (ale lui Barbă-Cot):

[...] Și-atuunci i-o părut rău, că i-o plăcut dă Ileana lu Barbă-Cot, o vrut să să însoare ea, să să căsătorească. Și-atunci i-o spus: - Uite, dragă, dacă ții așa de mult ca să afli în ce stau puterile: într-un mistreț care să găsească la lacu dă lapte. Dacă omori mistreșu, afli în mistreț o capră, iar în capră afli o lădiță și-n lădiță este-o porumbiță. Dacă omori porumbița, afli tri vermișori și-ntr-ăia îmi stă puterea.⁶⁰

Într-un alt caz (basmul „Mreanî Voinicu”, colecția I. H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru), deținătorul unor puteri deosebite este un zmeu; la fel ca în basmul sus-amintit al colecției O. Hedeșan, și aici depozitarul prim al puterilor malefice este un mistreț („on gligan”), în acesta fiind o capră, în ea un iepure, în acesta o rață. Ucigând rața, eroul ar afla în ea o cutiuță, în aceasta fiind depozită sursa exterioară a puterii fizice a zmeului, descoperirea acesteia fiind rezervată/predestinată unui singur erou, fix Mreanî Voinicu...⁶¹

5) Cum am tot spus de-a lungul studiilor publicate de-a lungul anilor și vizând diferite motive la nivelul basmului fantastic românesc, cele două planuri, real-imaginar, se juxtapun și /sau interconectează mereu, întru sublinierea/reliefarea unui (anumit) simbol(ism). Cu privire asupra acestui animal al bestiarului, avem și aici un caz interesant de preluare/colportare/remodelare a unui mit antic într-o formă autohtonă, tradiționalistă. Mă refer aici la **motivul Midas** (urechile de măgar ale acestuia fiind înlocuite, în basm, cu urechi de țap), decelat în basmul „Împăratul Traian cu urechi de țap”, colecția C. Sandu Timoc. Ancorarea acțiunii acestui basm într-un timp istoric fantastic-palpabil⁶², este dublată repede de o dimensiune fantastă: „Împăratul era viteaz, frumos, ama ce păcat că Dumnezeu îi dăruise urechi de țap.” Rând pe rând, toți bărbierii împărăției vor pieri de sabia împăratului care, după bărbierit, îi întreba dacă au văzut ceva deosebit la el⁶³; într-un final,

⁵⁹ *Ibidem*, p. 5-6.

⁶⁰ Hedeșan 2016, p. 30. La nota 18 a acestui basm, autoarea detalia: „Motivul sufletului exterior/al puterii exterioare trupului este unul frecvent în basm. Infuzat discret de un ansamblu de credințe de factură totemică, el mizează pe sublinierea caracterului sinecdotic, *pars pro toto*, al obiectelor, care pot fi, astfel, în basm, mult mai mult decât simple lucruri nesemnificative ori lipsite de putere.” (*Ibidem*, p. 38).

⁶¹ „[...] – Da, zâci, puterile meli nu poate nimeni să li găsească, dicât Mreanî, dac-ar ci giu. El le-ar găsi. Puterile meli îs la Lacu cu lapti dulci. În Lacu cu lapti dulci și găsești-on gligan. În gliganu ceala esti-o capră, în capră esti-on iepure și-n iepure esti-o rață. Și aculo în rață esti o cutiuță cu puterli mele!” (Ciubotaru, Ciubotaru 2018, p. 243).

⁶² „Pe timpuri, pe aci trăia un mare împărat letinesc care se chema Traian. El avea palate multe și frumoase. Cel mai frumos era la Geanova, pe deal. De acolo el vedea peste Dunăre în Romania și peste cetatea Decebalium de la Prahova zisă și – Deci.” (Sandu Timoc 1988, p. 199).

⁶³ „[...] Cum chema un bărbier să-l radă îl întreba: - Ce ai văzut, măi băiete la mine? – Că aveți urechi de țap, mărite împărate, răspundeau pe rând bărbierii. Atunci împăratul care nu da la nimeni seama, scotea sabia și le lua capul de la trup. La bărbieri le era frică să-l mai radă și oricât s-ar face ei de viteji, toți se temeau și tremurau de frica împăratului. Mai la urmă împărăția rămase fără bărbieri. Toată lumea umbla cu bărbi și

se va găsi un ucenic care, bărbierindu-l, își va aminti de sfatul tatălui său („Ce auzi să te faci că n-auzi și ce vezi să te faci că nu vezi, dacă vrei să-nveți meserie și să ai noroc în viață.”), nedeconspirând taina împăratului. Doar că, devenit bărbierul oficial al împăratului, ucenicul va purta cu sine taina care, chinuindu-l cumplit („Și ziua și noaptea îl chinuia gândul. În somn visa că stă de vorbă cu părinții săi și le spune ce-a văzut. Atunci își ușura sufletul dar după ce se deștepta din somn, abia atunci chinurile iar începeau.”⁶⁴), va trebui cumva refulată; succesiv, ucenicul-bărbier refuză să spună ce îl măcina/taina „maistorului” său, „vreunui sfânt la vreo mănăstire, că acolo se țin tainele omenești”, munților pustii „unde picior de om nu calcă”, acum fiind inserat *motivul Midas* în firul epic:

[...] Nici acolo n-am curajul. O să mă audă fiarele sălbatice, păsările ceriului, codrii, și va fi vai de viața mea! - Îți mai spun una, și dacă nici pe asta n-o faci, atunci îți iei calabalâcul și te duci în lumea albă de la mine. N-o să te țin la mine întunecat ca o babă care-și cântă și-și descântă. Uite, du-te în pustiu, sapă acolo o groapă adâncă, apoi dezleagă baierile inimii și spune de trei ori taina, apoi astupă la loc groapa și așa ai scăpat. – Așa am să fac, răspunse ucenicul, după un timp de chibzuială. În vărsat de zi își luă o sapă și plecă undeva departe de oraș în pustiu, făcu o groapă, băgă capul în ea și strigă de trei ori: - Pământule, să știi că împăratul Traian are urechi de țap! După aceea astupă groapa la loc și plecă ușurat fluierând de parcă n-ar fi avut niciodată nimic pe inimă.⁶⁵

Ulterior, din acea groapă va crește „un tei mare și frumos”, din ale cărui ramuri ciobanii își vor face fluier, acelea cântând taina împăratului Traian; acuzat de minciună, ucenicul-bărbier riscă să fie decapitat: povestește împăratului și soției lui cum și cui a deconspirat taina, vor merge (ucenicul, împăratul și suita lui) la acel tei, vor face și ei un fluier care va cânta același adevăr („- Pământule, să știi că împăratul Traian are urechi de țap!), finalul basmului încheindu-se într-o notă moralizatoare...⁶⁶

6) Inedit prin frecvența rară descoperită în antologiile de basm fantastic românesc, este statutul de **adjuvant magic** al acestui animal. În mod clar contaminat pe filiera basmului lui H.C. Andersen (lucru subliniat și de către Ov. Bîrlea în caseta tehnică de la finele basmului), avem un basm în colecția lui Ov. Bîrlea, „Tri capre albe”, în care acestea sunt slujitoarele unei lămpi magice deținute de o babă din tărâmul celălalt. Slujindu-i trei ani de zile, apoi, încă unul suplimentar, eroul puber încalcă interdicția de paște oile babei pe o zonă interzisă a moșiei acesteia („Sî nu t’i duci pi malu Dunării, că dacă t’i dus pi malu Dunării – zâse – i vai d’i capu tău!”⁶⁷); sfătuit în mod expres de fiica acesteia, va pretinde drept recompensă pentru timpul slujit babei, un obiect magic („lămpășal d’i după uși d’in tindă. Altă treabă sî nu iei n’imn’ic. C-apă-i vide cum îi cu-asela.”⁶⁸). Plecat de la această babă, ajuns într-o pădure, dorind să facă lumină, „poa n-a vin’i seva sălbătisun’e la min’e ca sî mî mânânse în iez nopt’e”, eroul aprinde lampa magică, acum apărând cele trei capre albe, acestea îndeplinindu-i diferite doleanțe eroului:

însuși împăratul ajunse cu o barbă pân’ la brâu. Bărbații începură să șoptească în dreapta și-n stînga și purtau mare ură pe împărat că le-a stricat obiceiurile.” (*Ibidem*).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 200.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 200-201.

⁶⁶ „[...] Se miră împăratul de asemenea minune și din ziua aceea își dădu seama că nu e om pe lume care să poată ascunde o taină și că pe pământ nimic nu se poate tăinu. Îi dete drumul la bărbier, iertându-l și de-acinainte se făcu împăratul blând ca mielul că veneau bărbierii de-l rădeau pe rând și glumeau cu împăratul.” (*Ibidem*, p. 201).

⁶⁷ Bîrlea 1966, II, p. 321.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 328.

[...] Scoat'e, deskide felinariu, lămpașu sela, și, cân l-o d'eskis, acolo iera um báz d'i kibrit, ie bătu sela d'i kibrit ș-aprind'e și tri mucuri d'e lumn'înă. Cân o aprins o lumn'înă s-o aprins tăt'e. Cân s-o aprins tăt'e, o apărut tri capre: - Ci ț-i voia, stăpân'e? - He! Iel să spării, odată tresare-acolo. - Nu ti tem'e, stăpân'e? Se ț-i voia? - Să-m faseț om foc asi. Cân o găt'it vorba d'i dzâs, o pară până-m vârvu copasilor. <<Ăi d'i trait!>> Stă iel, să-mvârt'e-ncolo, să-mvârt'e-ncoas pi lângă focu sela, flămânzeșt'e d'i la un timp. Iară ie lămpașu cela. <<Să vid'em nu vin caprele selea sî-m deie seva d'i mâncare?>> Iară ie lămpașu, aprind'e. Cân aprind'e, iar vin caprele. - Se ț-i voia, stăpân'e? - Seva mâncare! - Da, stăpân'e! Îndată masî, ci i-o trăbuit lui! d'i tăt'e-avea acolo! O mâncat băietu bin'e.⁶⁹

Tot cu ajutorul celor trei capre albe din lampă, după multe peripeții, eroul se va căsători cu o fată de împărat, caprele redevenind, la final, feciori (fuseseră blestemați să fie capre albe până când cineva va povesti cele pățite de erou) ...

7) **Varia**. Firesc, și spun firesc pentru un fond cultural de sorginte orală precum cel tradițional-românesc, obișnuit să remodeleze continuu (recte, la fiecare repovestire) fondul prim al narațiunii, dimensiunea pur pragmatică nu putea lipsi. Prin urmare, ipostaza acestui animal al bestiarului drept **vânat obișnuit**, de consumat de către eroul de basm în traiectul lui de supraviețuire și devenire ca erou, este firească, chiar dacă este fără greutate hermeneutică sau ecou ontologic. Vorbeam cândva⁷⁰ despre vânătoarea ca matrice inițiativă și stilistică deopotrivă, și aminteam cum eroul de basm este nevoit, în traiectu-i de dimensionare de tip eroic, să supraviețuiască temporar cu ceea ce vâna în pădure. Cu referire strictă la acest animal al bestiarului, se poate spune că, dacă uneori acest tip de vânătoare este lapidar expedit⁷¹, alteori este plasat în câmpul inițiativ al unui spațiu consacrat sau interzis.⁷² În schimb, în anumite situații fericite (ca în basmul „Fiul Iepeii”, colecția S. Fl. Marian), autorul anonim de basm detaliază procesul imaginării vânării unor animale drept hrană (și a unei „capre sălbatece”), această vânătoare fiind ulterior subordonată simbolic ierarhizării puterii (eroului *versus* fraților de cruce) necesare înfrângerii răului („Petrea Șchiopul din Lumea-neagră, moșul zmeilor”):

[...] Fiul Iepeii însă și cu Strâmbă-Lemne își luară arcurile și tolbele cu săgețile și se porniră prin pădure la vânat. Și îmblând ei pe unde vor fi îmblat și cât vor fi îmblat, împușcă un cerb și o capră sălbatecă. Iar după ce au împușcat ei cerbul și capra cea sălbatecă îi junghiară pre amândoi, le luară carnea și pielea cu dâșii, iară mâțele le dete vulturilor și corbilor, care zburau prin pădure, ca să le mânânce.⁷³

Parte importantă a imaginarului tradițional, **dimensiunea anecdotică** care vizează, uneori, eroii și/sau animalele bestiarului, m-a determinat să încadrez aici, la *Varia*, situația din basmul „Pipăruș, Urechi de capră” din colecția I. Oprișan. Funcția pragmatică a simbolului, atât de uzitată la nivelul epicului fantast de basm, este prezentă și în acest basm: după ce își pierde cei 3 fii „mândri și frumoși, dă nu exista pă fața pământului frumos` ca ăștia trei copii”⁷⁴, femeia va înghiți un bob de piper găsit la măturatul casei; va rămâne însărcinată în mod miraculos, va naște un alt băiat, năzdrăvan evident, care, la vârsta de 2 săptămâni, își manifestă dorința de a pleca în lume, de

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Cioancă 2017c, p. 69-70.

⁷¹ Precum în basmul „Măr și Păr născuți dintr-on pești” (colecția I.H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru), unde ni se spune că, eroul „[...] O-mpușcat și el o capră, o făcut foc, o fript el acolo.” (Ciubotaru, Ciubotaru 2018, p. 249) ...

⁷² Ca-n basmul „Povestea lui Ginilă, Mniezilă și Zărilă. Cum s-au născut ei din trei perje” (colecția S. Fl. Marian): „[...] Ei, ce să facă el de amu înainte, ș-a luat armele, trei câni și a plecat și el la vânat prin muntele Roș. A umblat el ce-a umblat, până a vânat o capră sălbatică.”, pe care ulterior o va frige „pe țigla” (Marian 1986, p. 289).

⁷³ *Ibidem*, p. 183.

⁷⁴ Oprișan 2006, VII, p. 118.

a-și face o soartă, un „viitor pă lumea asta”. Materializare imaginară a acestui (in)oportun demers al pruncului abia născut, succulentul, hermeneutic vorbind, discurs al tatălui⁷⁵ nu îl poate determina câtuși de puțin pe acesta să își schimbe hotărârea. Prin urmare, elementul fabulos care incatenează socio-cultural dimensiunea anecdotică de care aminteam supra, merită citat:

[...] Zâs și făcut. Uite cum să duce, dă sfoară pân țară și răvașe / pân orașe / și hârtii / pân primării: cine vrea să-i boteze-acest copil? Dom`le, să găsească un om, un om panaramic, un om răzător, batjocoritor... În loc să-i pun-un nume creștinesc a lu Dumnezeu ca lumea s-a gândit să-i pun-un nume ciudat: Pipăruș-Urechi de Capră. I-a mai zis și Pipăruș Năzdrăvanu, Pipăruș Viteazu.⁷⁶

Concluzii

În mod evident și comparativ cu alte animale mitanalizate deja (vezi supra, nota 2), discursul hermeneutic vizând acest dublet al bestiariului la nivelul epicului fantast de basm românesc, este de-a dreptul modest, periferic, nesubstanțial. Prestigiul lui mitologic e infim, neglijabil, ambiguu. De ce spun asta? Conținutul faptelor de mitofolclor cuprinse în ipostazierile descoperite de mine în antologiile de basme consultate și analizate în rândurile de față, îndrăznesc a spune că, → vădesc încremenirea (creatorului anonim de basm) într-o imaginație nonproductivă, că, → reliefează o reziduală colportare a unor teme majore de altădată, o → dez-semnificare a importanței simbolice a acestui animal în cadrul culturii folclorice⁷⁷, deopotrivă generatoare și consumatoare și de basm fantastic.

Metaforele și metonimiile cu capre/țapi din basmul fantastic românesc, cred că sunt bazate pe perpetuarea reprezentărilor-simbol de la alte animale (cerb, urs, șarpe, lup etc.), cumva fără a avea o intenție simbolizantă și, mai ales, particularizată pe acest dublet al bestiariului. Spre exemplu, ●conceperea miraculoasă a unui erou din îngurgitarea unei cozi de capră de către o împărăteasă ce poftise la „carne de capră” pentru masa de prânz, pare superfluă, neangajantă simbolic: din cea mai „necârnoasă” parte a unei carcase, generarea unui miraculoase conceperi și nașteri, pare o simplă (și ironică?!) subiectivizare individuală a creatorului anonim de basm ori a performerului, nicidecum o fină dialectică a simbolizării unei conceperi miraculoase, dincolo de limitele biologicului. Mai ales dacă reiterăm aici credința populară potrivit căreia capra este produsul diavolului, coada acesteia fiind coada diavolului...⁷⁸ Ca să nu mai zic de ●conversia unei capre ca mijloc magic de locomoție în detrimentul tradiționalului cal cu *n* inimi sau aripi care inițiază, ajută ori salvează eroul! Fie ele și caprele Ilenei Cosânzene, aceste capre zburătoare au, fără doar și poate, atributele calului ca adjuvant magic al eroului, sugerând o altă subiectivizare a unui creator sau performer de basm, dornic cel mai probabil să suscite și să capteze interesul/atenția auditoriului printr-un decalc de tipul acesta, evident, o noutate (substituirea calului cu o capră). Nici dimensiunea de ●depozitar al puterii unui personaj conotat malefic, nu îmi pare câtuși de puțin o referință importantă de alocat acestui

⁷⁵ „[...] -Vai de mine, dragu tatii, cum se poate una ca asta, zâce, abia te-ai născut, zâce. **Tu ești un copil și nebotezat... Nici n-am apucat să te botez, să te dau în calea creștinească**, să găsească să îți puie și țăie un nume și tu, gata, vrei să-ți faci un viitor, să-ți faci o soartă, să te căsătorești. E copii de câte optușpe-douăzeci de ani de zâle și nu zâce de-nsurătoare și tu copil măcar de câteva zile, de două săptămâni, și-ai să te căsătorești?! (Ibidem, p. 120; sublinierea este a mea, C.C.).

⁷⁶ Ibidem. Nici ulteriorul dialog dintre culegător și performer (p. 138), nu reușește să lămurească această alegere a numelui eroului care nu are nimic de-a face cu dimensiunea bestiariului caprin...

⁷⁷ Precum în disputa dintre 2 păstori de capre din *Bucolica* a III-a („Palemon”) a lui Vergilius, dispută de tranșat prin cântec și poezie, premiul fiind un țăp! („[...] Cum? Dar biruit de mine n-ar fi trebuit să-mi dea / țăpul? Doar îl câștigase naiul meu, cântarea mea! / Țapul meu era, s-o știi tu! Damon chiar îmi da dreptate, / dară să-mi deie mie țăpul îmi spunea că el nu poate.” (Vergiliu 2008, p. 24, v. 21-24) ...

⁷⁸ Brill 1981, p. 474.

animal, capra fiind mereu intermediar între alte câteva animale, nu doar ea însăși depozitar unic al unei asemenea puteri. ●În schimb, inserarea motivului caprei care hrănește un timp oarecare un prunc abandonat (*motivul Zeus-Amaltheia*), viitorul erou al basmului, pare logică, neobscură dată fiind valoarea mitică cu care este creditată capra și/sau laptele ei hrănitor altădată, în mit. Plus valoarea terapeutică atribuită laptelui de capră în mentalitarul tradițional! Cum ●*motivul Midas* este evident o nesolicitantă reconversie a mitului antic clasic amintit de Ovidius în *Metamorfoze* într-o poveste (regele frigian al Pessinus-ului, Midas, fiind înlocuit oportun cu împăratul Traian, cuceritorul și generatorul etnogenezei noastre, urechile de măgar fiind înlocuite cu unele de țap...); cum dimensiunea de ●adjuvant magic al unei capre (de fapt, 3!) este iarăși o preluare (dintr-un basm clasic al altui orizont cultural, anume „Aladdin și lampa fermecată”, djinn-ul oriental fiind înlocuit convențional cu 3 capre albe!), ce mai rămâne?

Cum spuneam, nu mare lucru din păcate. Foarte bogatele referințe cu capra/țapul ca actant de la secțiuni precum „Povești morale”⁷⁹, „Basme cu animale”⁸⁰ sau „Povești didactico-moralizatoare”⁸¹ din diferitele antologii consultate, la secțiunea de basme fantastice nu ne oferă prea multe. Autori clasici ai Antichității, precum Vergilius în *Georgice*, cândva nu prideau să elogieze acest animal.⁸² Literatura cultă a altor zone a preluat un atare motiv generat de acest animal, transformându-l, dându-i greutate ontologică fie și într-un roman modern.⁸³ În schimb - poate o structurare figurativă a noilor cadre imaginare în care este perceput capra/țapul ca manifestare subtilă/ultimă a răului?-, în basmul fantastic românesc epuizarea simbolică pare deplină, fără adâncimile epistemologice, fără perspectivele fenomenologice și fără valori(zări)le simbolice din cazul altor animale...

Referințe bibliografice

Colecții de basme

Bîrlea 1966	Bîrlea, Ovidiu, <i>Antologie de proză populară epică</i> , vol. I-III, Editura pentru Literatură, București, 1966.
Bîrgu-Georgescu 1987	Bîrgu-Georgescu, Ligia, <i>Basme cu animale și păsări</i> (Ediție îngrijită și prefată de Ligia Bîrgu-Georgescu), Editura Minerva, București, 1987.

⁷⁹ Vezi „Țapul și șarpele” la Ispirescu 1988, II, p. 133-135.

⁸⁰ „Țapul babii ș-al mătușii” (Bîrlea 1966, I, p. 130-132); „Cu o capră și c-on costruș și cu cinci ăni” (*Ibidem*, p. 197-208); „Țapul babei”, „Țapu babei ș-al mătușei”, „Capra cu clopoțel”, „Capra cu doi iezi”, „Cele trei capre”, „Mulge capre” (Bîrgu-Georgescu 1987, p. 42, 47, 64, 75, 123, 195) etc.

⁸¹ „Țapul mincinos”, „Capra cu trei iezi” (Marian 1986, p. 451-456, 489-498)...

⁸² „[...] Ele de-asemeni ne cer nu mult mai ușoară-ngrijire, / pentru că nu-i nici folosul mai mic, oricât e de mare / prețul miletice lăni vâpsite cu roșul de Tyrus. / Caprele-au iezii mai deși, dau lapte-n mai largă măsură, / vasul pe cât îți spumează mai plin din stoarșele țâțe, / curge din ugerul muls pe atât mai puternicul pârau. / De altfel, nu mai puțin tund țapilor barba și părul / alb de sub fălci și lungile-i mițe cinifii, spre a face / straie năierii săraci și-n tabără-oștenii-așternuturi. / Ele păscând cutreieră culmi și coame de dealuri, / aspre tufișuri de mur și râpi iubitoare de tufe, / seara de sineși apoi se-ntorc credincioase aducându-și / iezii, și ugerul plin de-abia-l biruiesc pe la praguri.” (Vergilius 2008, p. 116-117, v. 305-317).

⁸³ Mă refer aici la romanul lui Daphne du Maurier, „Țapul ispășitor”, roman modern cu acțiunea derulată pe parcursul unei singure zile, în piața unui mic orașel francez, în care autorul se autoanalizează, își radiografiază propria-i izolare raportată la interacțiunile vii, pline de zgomot, substanță și culoare dintre locuitorii respectivului târg... (Maurier 1988).

**PROLEGOMENE LA UN BESTIAR MITOLOGIC
AL BASMULUI FANTASTIC ROMÂNESC. (XIII) CAPRA / ȚAPUL**

Ciubotaru, Ciubotaru 2018	Ciubotaru, Ion Horațiu; Ciubotaru, Silvia, <i>Basme fantastice din Moldova</i> , Editura Universității <<Alexandru Ioan Cuza> din Iași, Iași, 2018.
Hedeșan 2016	Hedeșan, Otilia, <i>Basme din Banat. Lecturi postcanonice</i> , Editura Universității de Vest, Timișoara, 2016.
Ioniță 1982	Ioniță, Maria, <i>Cartea vânelor (Legende din Apuseni)</i> , Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.
Ispirescu 1988	Ispirescu, Petre, <i>Legende sau Basmele românilor</i> (Ediție îngrijită de Aristița Avramescu), Editura Cartea Românească, București, 1988.
Marian 1986	Marian, Simeon Florea, <i>Basme populare românești</i> (Ediție îngrijită și prefată de P. Leu), Editura Minerva, București, 1986.
Oprișan 2006	Oprișan, Ionel, <i>Basme fantastice românești</i> , vol. I-XI, 2005-2006, Editura Vestala, București, 2006.
Oprișan 2018	Oprișan, Ionel, <i>Basme fantastice românești. XII. Străvechi povești extraordinare păstrate de românii din Covasna și Harghita</i> , Editura Vestala, București, 2018.
Păun, Angelescu 1989	Păun, Octav; Angelescu, Silviu, <i>Basme, cântece bătrânești și doine</i> , Editura Minerva, București, 1989.
Robea 1986	Robea, Mihail, M., <i>Basme populare românești</i> , Editura Minerva, București, 1986.
Sandu Timoc 1988	Sandu Timoc, Cristea, <i>Povești populare românești</i> , Editura Minerva, București, 1988.
Ugliș-Delapetica 1968	Ugliș-Delapetica, Petre, <i>Poezii și basme populare din Crișana și Banat</i> , Editura pentru Literatură, București, 1968.

Dicționare, antologii

Brill 1981	Brill, Tony, <i>Legende populare românești</i> , Editura Minerva, București, 1981.
Chevalier, Gheerbrant 2009	Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain (coord.), <i>Dicționar de simboluri, mituri, vise, obiceuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere</i> (Traducere de Micaela Slăvescu, L. Zoicaș – coord.), Editura Polirom, Iași, 2009.
Evseev 1994	Evseev, Ivan, <i>Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale</i> , Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
Evseev 1998	Evseev, Ivan, <i>Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească</i> , Editura Amarcord, Timișoara, 1998.
Fochi 1976	Fochi, Adrian, <i>Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu</i> , Editura Minerva, București, 1976.
Gorovei 1995	Gorovei, Artur, <i>Credințe și superstiții ale poporului român</i> , Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1995.
Kernbach 1989	Kernbach, Victor, <i>Dicționar de mitologie generală</i> (Postfață de Gh. Vlăduțescu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
Marienescu 2008	Marienescu, Atanasie Marian, <i>Cultul păgân și creștin. (I) Sărbătorile și datinile romane vechi</i> (Ediție critică de I. Oprișan), Editura Saeculum I.O., București, 2008.
Mușlea, Bîrlea 1970	Mușlea, Ion; Bîrlea, Ovidiu, <i>Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu</i> , Editura Minerva, București, 1970.

Taloș 2001 Taloș, Ion, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Studii, articole, sinteze

- Adăscăliței, Ciubotaru 1969 Adăscăliței, Vasile; Ciubotaru, Ion H., *Teatru folcloric din județul Iași*, Casa județeană a Creației Populare, Iași, 1969.
- Beldiman 2007 Beldiman, Corneliu, *Industria materiilor dure animale în preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până la neoliticul timpuriu*, Editura Pro Universitaria, București, 2007.
- Bindea 2008 Bindea, Diana, *Arheozoologia Transilvaniei în pre- și protoistorie*, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2008.
- Cioancă 2016a Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (I) Ursul*, în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 30, 2016, p. 298-316.
- Cioancă 2016b Cioancă, Costel, *Poetica reveriei: procreerea și nașterea miraculoasă a eroului de basm fantastic românesc*, în *Tibiscvm*, 6, 2016, p. 275-292.
- Cioancă 2017a Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (III) Șarpele* (partea I-a), în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 31, 2017, p. 313-326.
- Cioancă 2017b Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (IV) Lupul*, în *Analele Buzăului*, nr. 9, 2017, p. 195-223.
- Cioancă 2017c Cioancă, Costel, *Pentru o poetică a imaginarului: bucătăria și bucatele din basmul fantastic românesc*, în *Meridian critic*, XXIX, nr. 2, 2017, p. 63-75.
- Cioancă 2018a Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (III) Șarpele* (partea II-a), în *Arhivele Olteniei*, SN, nr. 32, 2018, p. 219-237.
- Cioancă 2018b Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (V) Boul/Taurul*, în *Memoria Ethnologica*, nr. 68-69 (iulie-decembrie), 2018 (An XVIII), p. 8-41.
- Cioancă 2018c Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (II) Cerbul*, în *Terra Sebs. Acta Mvsei Sabesiensis*, nr. 10, 2018, p. 443-469.
- Cioancă 2019a Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (VI) Calul*, în *Drobeta* (seria *Etnografie*), XXVIII-XXIX, 2018-2019, p. 13-50.
- Cioancă 2019b Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (VII) Porcul/Mistrețul*, în *Suceava*, XLVI, 2019, p. 191-210.
- Cioancă 2020a Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (VIII) Câinele*, în *Danubius*, XXXVII, 2019, p. 261-298.
- Cioancă 2020b Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (IX) Vulpea*, în *AMEM*, XX, 2020, p. 79-100.
- Cioancă 2021 Cioancă, Costel, *Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (X) Pisica*, în *Suceava*, XLVII, 2020, p. 189-207.

**PROLEGOMENE LA UN BESTIAR MITOLOGIC
AL BASMULUI FANTASTIC ROMÂNESC. (XIII) CAPRA / ȚAPUL**

Cioancă 2022	Cioancă, Costel, <i>Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (XI) Leul</i> , în <i>Suceava</i> , XLVIII, 2021, p. 87-101.
Cioancă 2023a	Cioancă, Costel, <i>Prolegomene la un bestiar mitologic al basmului fantastic românesc. (XII) Iepurele</i> , în <i>Suceava</i> , XLIX, 2022, p. 153-166.
Coman 1986	Coman, Mihai, <i>Mitologie populară românească. (I) Viețuitoarele pământului și ale apei</i> , Editura Minerva, București, 1986.
Diodor 1981	Diodor din Sicilia, <i>Biblioteca istorică</i> (Traducere de R. Hâncu, Vl. Iliescu, Studiu introductiv și note istorice de Vl. Iliescu), Editura Sport-Turism, București, 1981.
El Susi 1996	El Susi, Georgeta, <i>Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Ch – I d.Ch. Studiu arheozoologic</i> , Editura Mirton, Timișoara, 1996.
Falkenstein 1965	Falkenstein, Adam, <i>Zu den Tafeln aus Tărtăria</i> , în <i>Germania</i> , 43, 1965, p. 269-273.
Fischer, Langland 2015	Fischer, Kate; Langland, Rebecca (editors), <i>Sex, Knowledge, and Receptions of the Past</i> , Oxford University Press, Oxford, 2015.
Frazer 1980	Frazer, James George, <i>Creanga de aur</i> , vol. I-V (Traducere, prefață și tabel cronologic de O. Nistor, note de Gabriela Duda), Editura Minerva, București, 1980.
Gerbault et alii 2012	Gerbault, Pascale; Powell, Adam; Thomas, Mark G., <i>Evaluating Demographic Models for Goat Domestication Using mtDNA Sequences</i> , în <i>Anthropozoology</i> , vol 47, no. 3., Dec. 2012, p. 64-76.
Girard 2008	Girard, René, <i>Țapul ăspășitor</i> (Traducere din limba franceză și note de Th. Rogin), Editura Nemira, București, 2008.
Lazarovici 2005	Lazarovici, Gheorghe, <i>New archaeological data referring to Tărtăria tablets</i> , în <i>Documenta Praehistorica</i> , XXXI, 2005, p. 205-219.
Makarewicz, Tuross 2012	Makarewicz, Cherry; Tuross, Noreen, <i>Finding Fodder and Tracking Transhumance: Isotopic Detection of Goat Domestication Preprocess in the Near East</i> , în <i>Current Anthropology</i> , vol. 53, no 4, Aug. 2012, p. 495-505.
Maurier 1988	Maurier, Daphne du, <i>Țapul ispășitor</i> (Traducere de Veronica Focșeneanu), Editura Univers, București, 1988.
Minois 2003	Minois, Georges, <i>Diavolul</i> (Traducere și note de Adrian Ene), Editura Corint, București, 2003.
Necrasov, Haimovici 1965	Necrasov, Olga; Haimovici, Sergiu, <i>Studiul resturilor de fauna neolitică (cultura Hamangia) descoperite în cursul săpăturilor de la Techirghiol</i> , în <i>Materiale și Cercetări arheologice</i> , 8, 1962, p. 175-185.
Pop 2021	Pop, Xenia, <i>Investigații arheozoologice efectuate în situl neolitic de la Pișcolț - „Lutărie” (Jud. Satu Mare)</i> , în <i>Acta Musei Porolissensis</i> , XLIII, 2021, p. 17-47.
Vergiliu 2008	Vergilius, Publius Maro, <i>Bucolice. Georgice</i> (Traducere, prezentări și note de Teodor Naum), Editura Mondero, București, 2008.
Vlassa 1962	Vlassa, Nicolae, <i>Probleme ale cronologiei neoliticului mijlociu în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria</i> , în <i>Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia</i> , fasc. 2, 1962, p. 23-30.
Vulcănescu 1970	Vulcănescu, Romulus, <i>Măștile populare</i> , Editura Științifică, București, 1970.
Vulcănescu 1985	Vulcănescu, Romulus, <i>Mitologie română</i> , Editura Academiei R.S.R., București, 1985.

- Weaver 2000 Weaver, Sue, *The Goat. A Natural History*, Princeton University Press, Princeton, 2000.
- Zeder 2001 Zeder, Melinda A., *A Metrical Analysis of a Collection of Modern Goats*, în *Journal of Archaeological Science*, vo. 28, no. 1, Jan. 2001, p. 61-79.
- Zeder, Hesse 2000 Zeder, Melinda A.; Hesse, Brian, *The Initial Domestication of Goats (Capra Hircus) in the Zagros Mountains 10.000 Years Ago*, în *Science*, vol. 287, no. 5461, 24 mar. 2000, p. 2254-2257.

COLPORTORI ÎN EPISCOPIA HUȘILOR (SECOLELE XVIII-XIX)

Cristina Maria SPÂNU-CÎMPIANU*

Rezumat: Cărțile care au circulat de-a lungul timpului în zonele locuite de români au cunoscut o expansiune deosebită, indiferent de locul în care au fost tipărite, acestea s-au răspândit în număr foarte mare în toate aceste zone. La sfârșitul secolului al XVII-lea, dar mai ales din secolul următor, răspândirea cărții pe întreg teritoriul românesc, chiar și în cele mai îndepărtate sate și cătune, este o dovadă că prezența sa nu este rezultatul unei intruziuni accidentale. Colportorii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care au distribuit cărți în zona Episcopiei Hușilor până la apariția librăriilor specializate, au fost adesea legați de viața ecleziastică, dar și de viața culturală susținută de Biserică. Informații foarte valoroase despre aceste persoane ne sunt oferite de notele marginale ale cărților vechi păstrate la Muzeul Eparhial Huși. Din aceste însemnări au fost identificate sursele și modul de procurare a cărților de-a lungul timpului, ceea ce contribuie la stabilirea dinamicii circulației cărților vechi românești în zonele locuite de români.

Cuvinte-cheie: colportori, carte veche românească, Muzeul Eparhial Huși, însemnări marginale

Abstract: The books that circulated over time in the areas inhabited by Romanians experienced a particular expansion; regardless of where they were printed, they spread in vast numbers in all these areas. At the end of the 17th century, but especially from the following century, the spread of the book throughout Romanian territory, even in the most remote villages and hamlets, is proof that its presence is not the result of an accidental intrusion. Until the emergence of specialised bookshops, 18th- and 19th-century booksellers distributed books in the area of the Diocese of Huși. They were often linked to ecclesiastical life, as well as to the cultural life supported by the Church. Very valuable information about these people is provided by the marginal notes of the ancient books kept at the Huși Eparhial Museum. These notes make it possible to identify the sources and the way in which the books were procured over time. This helps to establish the dynamics of the circulation of ancient Romanian books in the areas inhabited by Romanians.

Keywords: Colporteurs, old romanian books, Huși Diocesan Museum, marginal notes

Cartea veche care a circulat de-a lungul timpului în teritoriile locuite de români cunoaște o expansiune deosebită, astfel că, indiferent de locul unde au fost tipărite, cărțile s-au răspândit în număr foarte mare în toate aceste zone¹.

Circulația cărții vechi pe teritoriul Țărilor Române este un domeniu destul de des cercetat al istoriei tipăriturilor vechi românești. Spre deosebire de Transilvania, unde cercetările despre circulația cărții au fost mai accentuate, pentru Moldova lucrurile nu stau la fel de bine, studiile fiind destul de restrânse și neavând putere de generalizare. Aceasta deoarece analizele efectuate se referă la câte o singură localitate, iar destinul cărților nu este urmărit în mod deosebit. De cele mai multe ori, unele aspecte legate de cartea veche sunt abordate tangențial, în diferite monografii de biserici sau mănăstiri². Aici, în cel mai fericit caz, găsim câte un inventar al cărților acestora, de multe ori cu titlu general: *Ceaslov*, *Evanghelie*, *Octoih* etc., fără a se preciza locul și anul tipăririi.

Larga circulație a cărților tipărite în Țara Românească pe teritoriul Moldovei, așa cum reiese din însemnările de pe acestea, este rezultatul unei activități tipografice foarte bogate ce are loc la sud de Carpați în secolul al XVIII-lea. Predosloviile cărților tipărite în Țara Românească arată rolul pe care și-l asumaseră centrele tipografice de aici, în special Bucureștiul, de a aduce la

* Expert restaurator carte, document, Muzeul Național al Țăranului Român.

¹ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 80.

² Elena Chiaburu, *Carte și tipar în țara Moldovei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, pp. 241-242.

lumină cărți pentru toți românii ce vorbesc aceeași limbă³. Prin urmare, este foarte justificată opinia lui Dan Simonescu, care afirma că „nu este deloc exagerat să vorbim de o unitate națională în feudalismul românesc datorită circulației cărții românești”⁴.

Până târziu, prin secolul al XIX-lea, Biserica a fost principala instituție care a gestionat fenomenul cărții românești. De aceea este important a fi cercetat modul în care bisericile din sate și-au alcătuit fondul de carte cât și traseul parcurs de tipăritură de la teascurile tipografiilor până la altar. Această rută urmată de cărțile de cult în lumea satelor ne poate revela atitudini și sensibilități dintr-un univers aproape exclusiv al culturii orale. Cercetarea noastră s-a bazat pe bogatul corpus al însemnărilor de pe cărțile ce au circulat în întreaga arie geografică a Episcopiei Hușilor, mărturiile „celor mici”⁵, după expresia lui Nicolae Iorga. Marele istoric a sintetizat și bogăția acestor date scrise: „însemnările cu caracter cultural relevează adesea o viață internă, morală, pe care n-am cunoaște-o altfel, dând notă exactă a sufletului țerii în deosebite vremuri și în clase deosebite. Ele sunt dese mai ales la începutul veacului al XVIII-lea și la un loc dau impresiunea generală a ideilor de care era stăpânită mintea mulțimilor și sentimentelor care le agitau inimile”⁶.

Unul dintre cele mai importante obstacole întâmpinate de circulația cărții românești de-a lungul timpului a fost interzicerea comerțului/schimbului de cărți între Țara Românească și Moldova, pe de o parte și Transilvania, de cealaltă parte, până la momentul Marii Uniri (1918). Cu toate acestea, cărțile au circulat, chiar în număr destul de mare. Este cunoscut cazul de colportaj de cărți, unic în lume, făcut de badea Gheorghe Cârțan (1849-1911), cioban din zona Făgărașului. Acesta a trecut în desagi, pe cărări ascunse ale munților Carpați, 4.858 de opere în peste 76.000 de exemplare pentru românii transilvăneni. Poliția maghiară i-a confiscat de multe ori cărțile, l-a arestat, însă el a continuat să transporte cărți peste munți pentru conaționali din arcul intracarpatic, contribuind astfel la continuitatea legăturii spirituale dintre românii aflați în statul național și cei aflați sub stăpânire străină⁷.

Prin intermediul acestor însemnări ce se găsesc pe filele cărților vechi, de multe ori în josul paginilor, într-o succesiune ritmică, ni se prezintă un fenomen major ce are loc în interiorul satului românesc tradițional, care caută și vine în întâmpinarea cărții. Tot procesul de circulației a cărții vechi ne arată că, în cadrul acestui sat românesc tradițional, care era aproape exclusiv tributar tradiției orale, poate și ca o consecință a analfabetismului, cartea era căutată, așteptată, râvnită⁸.

Despre cei ce aveau proprietate asupra cărților în vechime s-au efectuat destul de multe studii până în la ora actuală. În această lucrare dorim să-i aducem la lumină pe cei care se ocupau cu distribuirea, respectiv vânzarea tipăriturilor românești în aria Episcopiei Hușilor, colportorii din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, care și-au desfășurat activitatea până la apariția buticurilor specializate în vânzarea de carte. Acești colportori erau legați de biserică și de activitățile legate de aceasta, dar și de viața culturală promovată de Biserică. Notele marginale consemnate pe cartea veche ce se păstrează la MEH oferă date extrem de valoroase despre aceste persoane. Identificarea acestor surse de achiziționare a cărților de-a lungul timpului contribuie, după părerea noastră, la creionarea dinamicii circulației cărților vechi românești în teritoriile locuite de români. Din

³ Ioana Panait, *Circulația în Moldova a cărții în limba română tipărită în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLVIII nr. 5-6 (mai-iunie), s. I., s. n., 1972, p. 417.

⁴ Nedelcu Oprea, *Propuneri pentru editarea unui „Atlas al circulației cărții românești vechi”*, în *Târgoviște, cetate a culturii românești*, București, s. n., 1974, p. 54.

⁵ Nicolae Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în „Revista istorică”, VII, nr. 1-3, s. I., s. n., 1921, 26.

⁶ Alexandru Ofrim, *Cheia și psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Cuvânt înainte de Irina Nicolau, Pitești - București - Brașov - Cluj-Napoca, Editura Paralela 45, 2001, p. 105.

⁷ Dan Simonescu, *Circulația cărților*, în „Valori bibliofile din patrimoniul național. Cercetare și valorificare”, vol. I, Muzeul Județean Vâlcea, s. n., 1980, p. 141.

⁸ Alexandru Ofrim, *op. cit.*, p. 105.

însemnările cercetate de noi pe cărțile de la MEH se pot creiona anumite concluzii, care desigur, pot suferi modificări în timp, prin scoaterea la lumină și a altor însemnări ce așteaptă să fie descoperite.

Cărțile achiziționate la Iași

Notele marginale de pe volumele ce se găsesc la Muzeul Eparhial Huși arată că în Iași erau puse în vânzare cărți ce proveneau din diverse centre tipografice: Iași, București, Râmnic etc. Pe la jumătatea secolului XVIII activa în această postură de vânzător un anume Radu tipograful: „Să știi de cându am cumpăratu aceasta carte din **Eși de la Radul tipografu** (s.n.) și am datu 6 lei ca-s fii cu mine (...). Ion Zabulica” (*Penticostar*, Iași, 1753⁹, fig. 1). Din următoarea însemnare de pe aceeași carte găsim că exemplarul a fost vândut din nou, în anul 1760, de către Ion Zabulica - primul cumpărător - unui ieromonah pe nume Isaia din mănăstirea Cerneți. Deducem că Radu tipograful este primul vânzător al cărții, probabil chiar undeva în anul tipăririi acesteia, în 1753: „(S)ă-s știe de cându am cumpărat acest Pintecostarion de la Ion Zabulica și am dat cinci lei pol ... Let 7269 (1760) oct(mvrie) 20 Isa(i)e, ieromonah“. Este posibil ca Radu tipograful să fi contribuit el însuși la tipărirea *Penticostarului*, din moment ce semnează sub titulatura de „tipograf” sau să fi activat în epocă măcar ca ajutor de tipograf. Deși nu am găsit date despre existența lui în centrul tipografic de la Iași, considerăm că ar putea fi unul dintre cei opt oameni scutiți de tot birul „pentru lucrul tipografiei” pe care îl dobândise Duca Sotiriovici tipograful printr-un document semnat de domnitorul Constantin Racoviță la 1 martie 1750¹⁰. Activitatea tipografică a lui Duca Sotiriovici desfășurată în propria-i tipografie de la Iași este atestată de specialiști între anii 1743-1752¹¹. Acesta tipărește în anumite perioade câte două-trei cărți pe an, fapt ce demonstrează că avea asigurată desfacerea produselor, care îi generau și venituri. Problema desfacerii cărților sale este, totuși, puțin cunoscută. Prin privilegiile primite de la domnie se spunea că, dacă va tipări cărți pentru aceasta, ceea ce s-a și întâmplat, i se va plăti din cămara domnească. De aici deducem că aceste cărți erau preluate la cămara domnească sau la Mitropolie, de unde mai apoi erau vândute sau se împărțeau pe la biserici sau școli. În sprijinul acestei afirmații vine o notă marginală de pe un *Apostol* apărut la Iași în 1756¹² și cumpărat chiar în anul apariției sale direct de la Mitropolia din Iași: „...și am cumpărat din sfânta Mitropolii din Iași la anul 6264 di la Adam iar di la nașterea lui Hristos 1756”¹³.

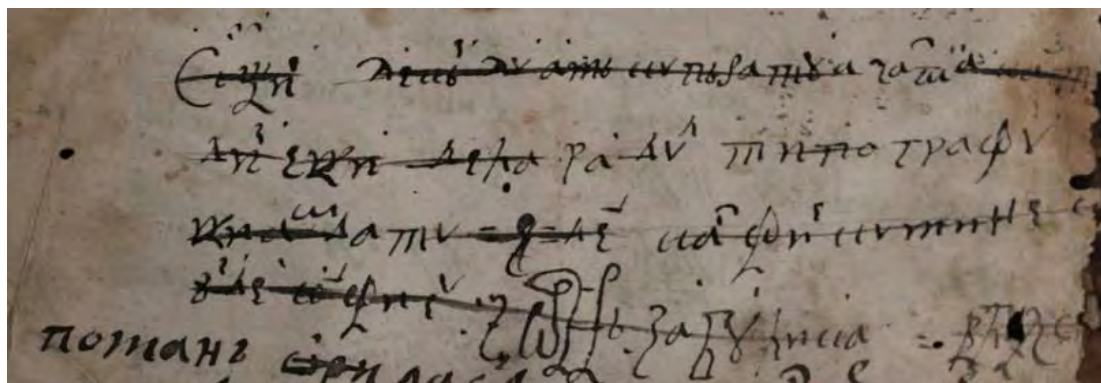

Fig. 1. Mențiune despre „Radul tipografu de la Eși” din 1753
Penticostar, Iași, 1753 (MEH, nr. inv. 2303)

⁹ Muzeul Eparhial Huși (în continuare MEH), nr. inv. 2303, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (VI), în „Prutul”, Anul VI (XV), nr. 2 (58), s. l., s. n., 2016, p. 102.

¹⁰ Ilie Minea, *O carte și două tipografii ieșene uitate*, în „Însemnări ieșene”, An 5, nr. 3, s. l., s. n., 1940, p. 484.

¹¹ Eva Mârza, Florin Bogdan (coord.), *Repertoriul tipografiilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Sibiu, Astra Museum, Techno Media, 2013, p. 251.

¹² MEH, nr. inv. 1180.

¹³ *Ibidem*.

Totuși, pentru cărțile tipărite cu cheltuiala tipografului sau a diferiților solicitanți, nu știm cum se proceda. Câteva însemnări de pe cărți ar putea arunca un fascicol de lumină asupra acestei situații. Un *Triod* tipărit la Iași în 1747 este cumpărat din „Ieș, de **la Duca Sotiriovici tipograful** (s.n.)(...)la anul de la zădiri lumii 7255, iar de la întrupari Domnului 1747”¹⁴. Același *Triod* tipărit la Iași în 1747 este cumpărat „**de la Duca tipograful din orași din Iași** (s.n.), în domnie mării sale preainălțatului și luminatului domn Ion Grigorie Ghica voievod, fiind văleat de la începutul lumii 7255 (1747)”¹⁵. Așadar, acesta își vindea singur propriile cărți. Cât despre tipografi angajați, aceștia primeau pe lângă simbrie și un număr de exemplare din cărțile tipărite, pe care le valorificau singuri, ceea ce ar fi echivalentul drepturilor de autor moderne¹⁶. Acesta ar putea fi și cazul lui Radu tipograful.

Câțiva ani mai târziu, în 1763, apare numele unui alt colporteur din Iași - popa Mihai – care, pe lângă slujba de preot găsim că se ocupa și cu această îndeletnicire: „Această carte ce să numește Penticostar iaste cumpărat de mine de la popa Mihaiu din Iași...velet 1763. În care am pus și iscălitura mea Ioan Log(o)f(ăt)lui.”¹⁷ (Penticostar, București, 1743). Așa cum vedem, acesta nu este tipograf și nici cartea nu este tipărită la Iași. Să fie doar o persoană ce se ocupă, ca slujitor al bisericii, și cu procurarea și vânzarea de cărților de cult? Să fie acest popa Mihai, legătorul, gravorul și tipograful Mihail Strilbițchi ce activa în Iași din anul 1755 și despre care știm că la începuturi se semna „popa Mihai”? Un posibil răspuns la aceste întrebări l-am putea afla din noi însemnări de pe cărți vechi ce așteaptă să fie scoase la lumină.

O notă găsită pe un *Antologhion* ce a văzut lumina tiparului la București în 1777¹⁸ este scrisă chiar de cel ce o vinde: „Această sfântă carte a me Minei este vândut de mini **Dumitrașcu Samson, cupeț din Eși** (s.n.), și l-am vândut dumisali moșului Tănas Frunteș dreptu 35 lei, adică treizecișicinci de lei dinpreun cu un Octoih. 1785 dec(emvrie) 15”¹⁹ (Fig. 2). Acest Dumitrașcu Samson, de meserie negustor din Iași, este probabil să se fi ocupat cu vânzarea de cărți, poate pe lângă alte produse. Cert este că exemplarul de mai sus nu este singurul pus în vânzare de acesta. Un alt *Antologhion*, din aceeași ediție cu cel menționat mai sus, care se păstrează în prezent în depozitul mănăstirii Râșca, fusese cumpărat împreună cu un *Triod* de către preotul „Gheorghii Arzincu din Boușori ot ținutul Vasluiului, ocolul Crasnei(...) de la Ieși, din târgul di sus, în anul acesta 7290, 1782, aprilie 23, Sfeti Gheorghii. Iarăși Treodul l-am cumpărat tot di la acest neguțitoriu, anumi **Dumitrașcu Samson din Ieși** (s.n.), din târgul de sus, însă acest Meneiu l-am cumpărat ap(rilie) 23, la Sfeti Gheorghii, în 15 lei pol, iară Treodul, toamna, oc(tomvrie) 26, la Sfeti Dimitrei, în 20 lei, bani gata”²⁰. Așadar, după cumpărarea *Antologhionului* în luna aprilie 1782, preotul se întoarce în octombrie la același „cupeț” - de cărți, spunem noi -, pentru a mai cumpăra și un *Triod*. Observăm în acest caz circulația exemplarului cumpărat din Iași de către un sătean din județul Vaslui care, ajunge, nu știm prin ce mijloace, la Râșca în județul Suceava.

¹⁴ I. Caproșu, E. Chiaburu (ed.), *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. I (1429-1750), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 543.

¹⁵ Idem, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. II (1751-1795), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 27.

¹⁶ Elena Melinte, *Duca Sotiriovici tipograful de la Thassos - primul editor particular din Țările Române*, în „Cercetări istorice”, XVI, Iași, s. n., 1997, pp. 152-153.

¹⁷ MEH, nr. inv. 2295.

¹⁸ MEH, nr. inv. 3338, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (III), în „Prutul”, Anul V (XIV), nr. 1 (55), s. l., s. n., 2015, p. 113.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava - Catalog* -, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005, pp. 149-150; I. Caproșu, E. Chiaburu (ed.), *Însemnări*, vol I ..., pp. 362-363.

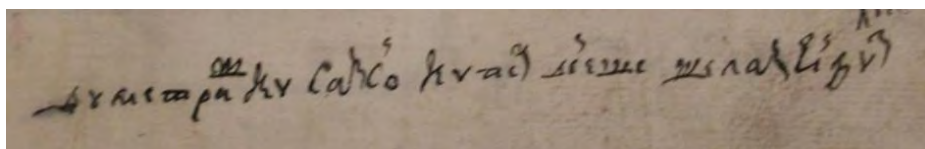

Fig. 2. Înscripție făcută de „Dumitrașcu Samson, cupeț din Eși”
la 15 decembrie 1785

Antologhion, București, 1777 (MEH, nr. inv. 3338)

Dacă toți colportorii arătați mai sus erau din Iași, cel pe care îl prezentăm în continuare era străin de Moldova și venea cel mai probabil din Țara Românească, după cum îl arată chiar numele - Petre Munteanu. Cărțile pe care le vinde nu sunt tipărite la Iași, ci sunt aduse de peste graniță, din București și Buzău, având spre vânzare ediții mai vechi sau mai noi. O primă mențiune despre acesta se găsește într-o însemnare cercetată de noi pe o *Evangelhie* tipărită la București în 1750: „Această Sfântă *Evangelhie* iaste a preutului Mihaiu Badiul di la Sfeti Nicolaiu bisărica g(o)spod, și au cumpărat-o pre drepti banii molitfii sali zeci lei di la un **Petre Muntianu** (s.n.) în zilele luminatului domnu Mateiu Ghica voevoda. Let 7263 (1754) noemvrie 30”²¹ (Fig. 3). Din următoarele două însemnări publicate în literatura de specialitate găsim că „Petre Munteanu carele purta cărți de vândutu” a fost activ în Moldova cu cărți aduse din Țara Românească între anii 1747-1752/1753. În 1747 vinde un *Triod* tipărit la București chiar în același an, deci o noutate editorială, „în treisprezece lei noi, de la Petre munteanu, în zilele preluminatului d(omnu)lui nostru Ion Grigore Ghica v(oi)e(vod), la văleatu de la zidire 7255 (1747) mai 20”²². Cinci ani mai târziu la leat 7261 (1752 septembrie 1 - 1753 august 31), vinde un *Apostol* mai vechi, tipărit la Buzău în 1704: „dreptu trei lei și 10 potronici, 5 bani, de la **Petre Munteanu carele purta cărți de vândutu** (s.n.), în zilele preluminatului d(o)mnul nostru Io Costantin Mihai Răcoviț v(oi)e(vod)”²³.

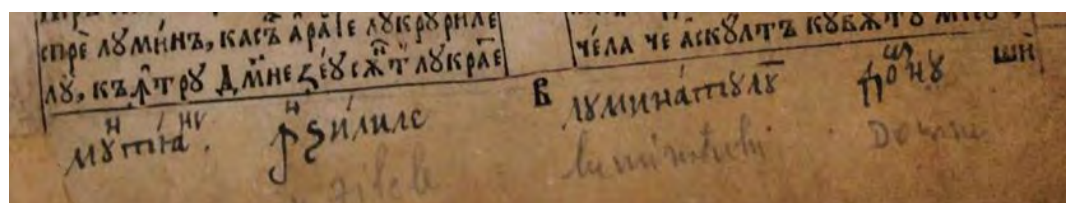
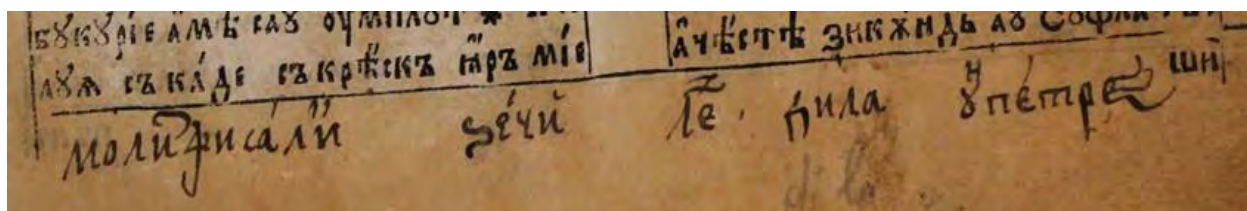

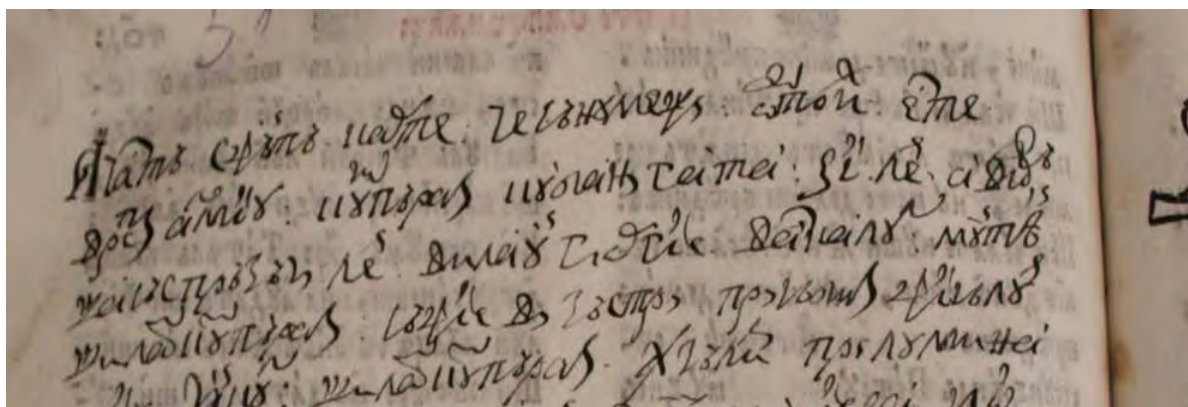
Fig. 3. Înscripție ce îl menționează pe „Petre Muntianu” la 30 noiembrie (1754)
Evangelhie, București, 1750 (MEH, nr. inv. 2768)

Un colportor din Țara Românească, despre care credem că își desfășura activitatea și prin Moldova, este dascălul Gheorghe Muntean care vinde, ca și predecesorul său, Petre Munteanu, cărți din București și Râmnic. Astfel de apelative *munteanu*, *ungureanu*, erau frecvente în epocă și descriau originea celor ce le purtau, diferențiindu-i totodată de localnici. O notă marginală de pe un

²¹ MEH, nr. inv. 2768, v. și Costin Clit, *Înscripții de pe cărți* (III) ..., p. 107.

²² I. Caproșu, E. Chiaburu (ed.), *Înscripții*, vol. I..., p. 546.

²³ Idem, *Înscripții*, vol. II..., p. 12.

**Fig. 4. Mențiuni despre „Ghiorghie, dascălul, Muntean” de la 1 iunie 1787
Octoih, București, 1774 (MEH, nr. inv. 2426)**

Pe lângă dughenele particulare, care pot fi considerate excepții, cartea era vândută, potrivit tradiției, direct de la Mitropolie, aceasta fiind o practică ce a persistat foarte mulți ani. În 1819 găsim că acest lucru era încă foarte comun. Un *Typicon* tipărit la Iași în anul 1816²⁷ este vândut „din tipografie sfintei Mitropolii cu preț cinzeci lei la let 1817, apr(ilie) 20”; câțiva ani mai târziu o altă carte este cumpărată „de la poarta Mitropolii de la părintele Teotel monah 1819 apri. 13”²⁸ (*Octoih*, Iași, 1818).

Alături de colportajul de carte practicat de oficina din capitala Moldovei, ca și de alte oficine de altfel, o practică curentă în politica de difuzare a cărții de Iași îl constituie și donațiile. Una din cele mai cunoscute forme de donație este cea vlădicească sau episcopală²⁹. În acest sens găsim foarte multe exemple în notele marginale ale cărților de la MEH.

²⁴ MEH, nr. inv. 2426, v. si Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (VI) ..., p. 113.

²⁶ MEH, nr. inv. 2554, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1800-1961)*, în „AMM”, XXXVI, 2015, p. 103.

²⁸ MEH, nr. inv. 3762.

Penticostarul tipărit la Iași în 1753 sub oblăduirea lui Iacov Putneanul³⁰ este dăruit chiar de acesta multor biserici din Moldova. La MEH se păstrează un număr impresionant din această ediție a *Penticostarului*, nu mai puțin de 22 de exemplare au fost cercetate de noi, două dintre ele păstrând semnătura olografă a mitropolitului: „Și într-o blagoslovenie trimetem dum. dar de la noi un Penticostar care acum cu ajutorul lui Dumnăzău au eșit dintr-o noastră tipografie poftim pe dum. fiule cu dragoste să priiamești, **Iacov Mitropolit** (s.n.)” (*Penticostar*, Iași, 1753³¹, fig. 5); „I-au dăruit sfinție sa părintele **Iacov Mitropolitul Moldovii** (s.n.) ca să fie la bisărica noastră la toamești ot Tutova. Ca să fie pentru slujba sfintei biserici și pentru a sfinții sale pomenire. Let 7262 (1754) maiu 8”³² (*Penticostar*, Iași, 1753).

Alt mitropolit, Leon³³, a îmbogățit în 1786 zestia de carte a mănăstirii Bursucii: „**Leon, Mitropolit Moldovei**, am dăruit această carte Octoih la a noastră ctitoriceasc(ă) măn(ă)stire, anume Bursucii, și cine va înstreina-o de acolo, să fie supt blăstăm(ul) lui D(u)mnezeu. 1786 iuniu 18.”³⁴ (*Octoih*, București, 1774, fig. 6).

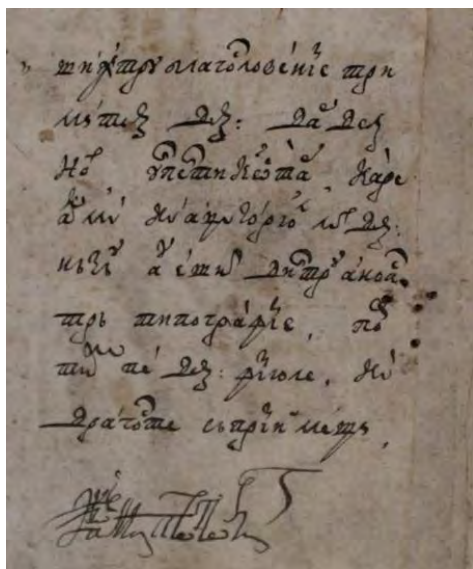

Fig. 5. Semnătura olografă a lui Iacov Mitropolit la 8 mai 1754
Penticostar, Iași, 1753 (MEH, inv. 2365)

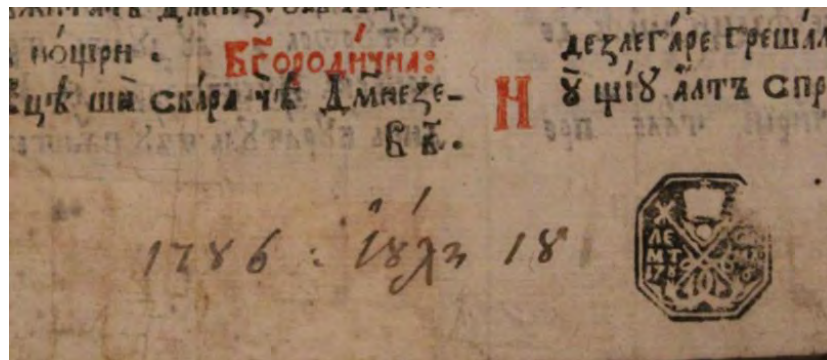

Fig. 6. Sigiliul lui „Leon Mitropolit Moldaviei 1786 iulie 18”
Octoih, București, 1774 (MEH, cota III 370)

Un alt ierarh recunoscut pentru dragostea de cultură, în general, și pentru cea de carte, în mod particular, este mitropolitul Veniamin Costachi³⁵, care își are obârșia în zona Vasluiului și a făcut donații către bisericile din ținut. În acest sens există mărturii scrise despre donarea unui *Antologhion* „aferosit de presfinția sa părintele mitropolitul Moldovei chirio chirio **Veniamin Costachi** (s.n.) la bisărica din satul Fălciului d(u)misale spat(arului) Șerbăn Negel spre a pre sfinției

³⁰ Iacov Putneanul (n. 20 ianuarie 1719 - d. 15 mai 1778) mitropolitul Moldovei în perioada 1750-1760. În iunie 2016, a fost trecut canonizat, fiind prăznuit la 15 mai. În perioada păstoririi sale ca mitropolit, a avut o activitate culturală prolifică, susținând, printre altele, tiparul românesc și încurajând traducerea cărților cu folos pentru sufletul omului.

³¹ MEH, nr. inv. 2312.

³² MEH, nr. inv. 2365.

³³ Leon Gheucă (n. circa 1730 - d. decembrie 1788, Iași) episcop de Roman între anii 1769-1786 și, mai apoi, mitropolit al Moldovei între 1786-1788.

³⁴ MEH, cota III 370, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (V), în „Prutul”, Anul VI (XV), nr. 1 (57), s. I., s. n., 2016, p. 186.

³⁵ Veniamin Costachi (n. 20 decembrie 1768, Roșiești, jud. Vaslui - d. 18 decembrie 1846, măn. Slatina, Suceava) episcop de Huși între 1792-1796, apoi de Roman între 1796-1803 și în final mitropolit al Moldovei pentru o lungă perioadă, între anii 1803-1842.

sale vecinică pomenire la lt. 1806 oct. 26³⁶ (*Antologhion*, Iași, 1806, fig. 7) sau a unui exemplar al *Evangheliei* tipărită la Neamț în 1821 pe care „au dăruit-o Preosfințitul arhipăstoru și mitropolit Moldovii chirio chir **Veniamin** (s.n.) la bisărica de pe moșie me Moara Grecilor, unde să prăznuește hramul Svântului Ierarh Nicolae...La let 1825, fevr(uarie) 25³⁷.

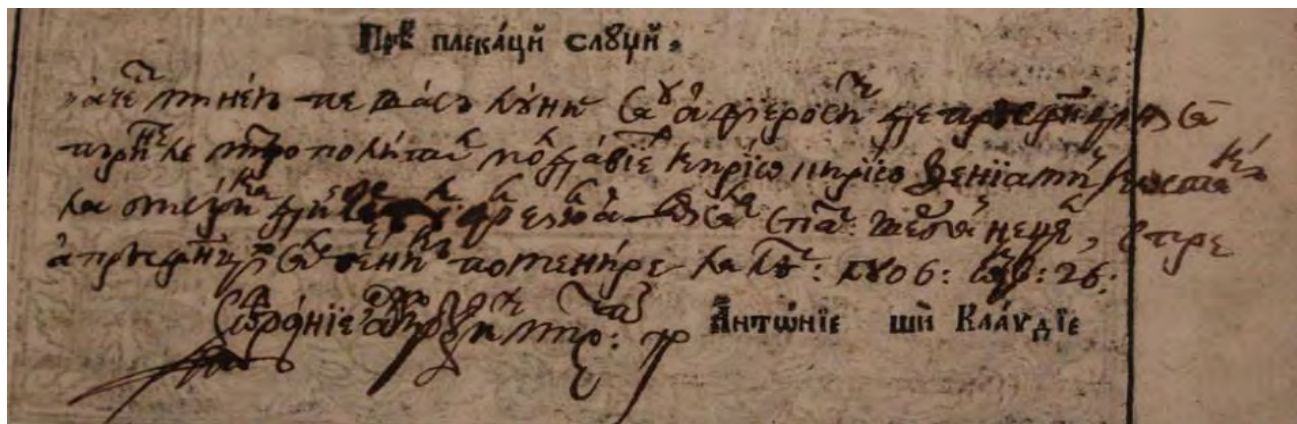

Fig. 7. Însemnare referitoare la dania mitropolitului
Veniamin Costachi de la 26 octombrie 1806
Antologhion, Iași, 1806 (MEH, nr. inv. 4837)

Pe lista donatorilor arhieresti se regăsește și Sofronie Miclescu³⁸ care donează tot un exemplar al *Evangheliei* tipărită la Neamț în 1821: „Aciastă sfântă Evanghelie fiindu-mi dată de moșul și starețul meu **Mitropolitul Sofronie Miclescul** (s.n.) am hărăzit-o și eu iubitului meu moș d(umi)s(ale) logofătului Iordache Beldiman. 1863 fev(ruarie) 25³⁹.

Cărțile achiziționate la București

Despre centrele de desfăcere a cărților din București nu se regăsesc prea multe informații în cărțile de la MEH. Câteva dintre cărțile de aici păstrează însemnări care vorbesc despre achiziții particulare, directe, ale unor exemplare tipărite la București: „această sfântă carte care să chieamă Ohtoih am cumpărat-o în 5 lei pol care mi-au adus-o din Țara Românească(...)1747⁴⁰ (*Octoih*, București, 1746); „acest sfânt Triod l-am cumpăratu eu cari mai jos m-oi iscăli (...) lei de la București (...) velet 7252 1744⁴¹ (*Triod*, București, 1746); „Acestu Miniet l-am cumpărat eu Costantin Bălăban în ci(n)ci lei pol de la București. Velet 7282 (1774)” (Cazanie, București, 1742⁴²). Exemplele pot continua cu acest tip de însemnări.

O singură carte cercetată de noi, un *Octoih* tipărit la București în 1774⁴³, ne oferă numele unui colportor din București. Este vorba despre „Stanciu vânzătorul de cărți dinu mitropolie Bucureștilor” care a activat, după calculele noastre, între anii 1774-1779. Însemnarea despre care vorbim este nedată dar se înțelege că nu poate fi mai veche de 1774, anul tipăririi cărții: „Această

³⁶ MEH, nr. inv. 4837.

³⁷ MEH, nr. inv. 2070, v. și Olimpia Mitric, *Fondul de carte veche bisericească de la complexul muzeistic Huși (Prezentare generală)*, în „Cronica Episcopiei Romanului și Hușilor” III, Bacău, s. n., 1991, p. 218; Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (III) ..., p. 126.

³⁸ Sofronie Miclescu (n. 1790 - d. 21 mai 1861) episcop al Hușilor (1826-1851) și mitropolit al Moldovei (1851-1861).

³⁹ MEH, nr. inv. 2072, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (III) ..., p. 133.

⁴⁰ MEH, nr. inv. 3770.

⁴¹ MEH, nr. inv. 2545.

⁴² MEH, nr. inv. 2553, v. și Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I, Bârlad, Tipografia Neculai P. Peiu, 1911, p. 363; Olimpia Mitric, *Fondul de carte ...*, p. 219; Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche* (1691-1900), în „AMM”, XXXV, Editura PIM, Iași, 2014, p. 95.

⁴³ MEH, nr. inv. 2449, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (VI) ..., p. 106.

sf(â)ntă și d(u)mnezeiască carti anume Ofoih(u)l s-au vândut de mine robul lui D(u)mnezeu, anume **Stanciu vânzătorul de cărți dinu Mitropolie Bucureștilor** (s.n.), o amu cumpărat eu gramaticul Vasilie cu taleri 12”⁴⁴ (Fig. 8). Următoarea însemnare de proprietate de pe aceeași carte este datată în anul 1779, ceea ce ne duce la concluzia că Stanciu vinde cartea în acest interval de timp, de la tipărirea ei din 1774, până în 1779: „Acestu Ofoih să să știi că s-au cumpărat de tot satul din Rășești ca să fii ctitori la sfânta bisărică osăbet de preutul și de dascalul. Let 7288 (1779) decemvrie 25”.

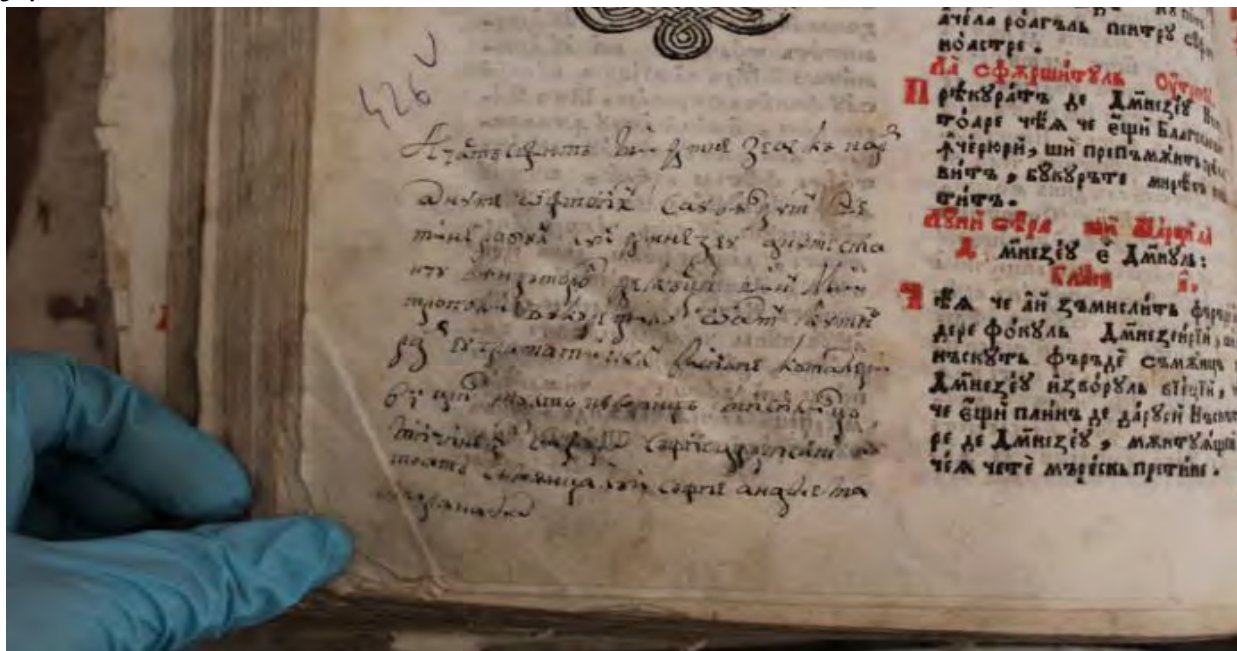

Fig. 8. Însemnare făcută de „Stanciu vânzătorul de cărți dinu mitropolie Bucureștilor” *Octoih*, București, 1774 (MEH, nr. inv. 2449)

În aceeași perioadă, pe la 1777, găsim un legător de cărți care este în același timp și colporteur, **Ion Bucureșteanul**, despre care nu știm exact unde activează, dacă era și vânzător și legător ambulant în același timp. Cel mai probabil, cartea pe care se găsește însemnarea care îl menționează pe Ion Bucureșteanul, un *Triod* (Râmnic, 1777, fig. 9), este cumpărată/vândută undeva în Moldova. Apelativul „Bucureșteanul” ne arată că vânzătorul era străin de Țara Moldovei. „Acestu Triod să se știe că l-am cumpărat de la Ion Bucureșteanul, legătorul de cărți, în patrusprezăce lei(...)7286 (1777), noiembrie în optu zile”⁴⁵.

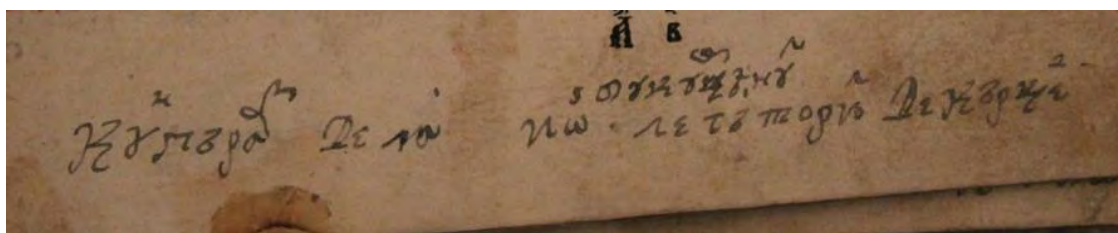

Fig. 9. Însemnare ce-l menționează pe Ion Bucureșteanul la 8 noiembrie 1777 *Triod* (Râmnic, 1777 (MEH, nr. inv. 2517)

Între alți vânzători ambulanți identificați, îl putem menționa aici pe un alt legător de cărți, Ioan Cârstea, de astă dată din Râmnic, care vinde un *Penticostar* (Râmnic, 1767⁴⁶) alături de alte

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ MEH, nr. inv. 2517, v. și Olimpia Mitric, *Fondul de carte ...* p. 218; Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (III) ..., p. 111.

⁴⁶ MEH, nr. inv. 2371, v. și Olimpia Mitric, *Fondul de carte ...*, p. 219.

cărți: „Acest Penticostari l-am vândut eu **Ioan Cârstea legător ot Râmnic** (s.n.) și împreună cu alte cărți de cărți 1778 mar. 4” (Fig. 10). Pe un *Antologhion* (București, 1777⁴⁷) pe care îl vinde câteva săptămâni mai târziu se semnează de asemenea „Ioan Cârstea, legator de cărți ot Râmnic”, face și el danie pentru acea carte lăsând „ceva de poman(ă) pentru pomenirea părinților. 1779 mart(ie) 28”. O altă însemnare tot din 1778, din luna februarie, deci în vremea în care probabil se afla prin părțile episcopiei Hușilor, vinde un *Triod* (Râmnic, 1777⁴⁸) cumpărat de „Ion Bigul, ot Dragom(i)rești, dreptu doisprezăci lei ... Și l-am vândut eu **Ioan Cârstea ot Râmnic** 1778, f(e)vr(uarie) 4 (?)”. Observăm că aici se semnează fără apelativul „legator”, dar nu poate fi decât unul și același personaj, întrucât este greu de crezut că se găseau în aceeași perioadă doi colportori cu același nume și în aceleași locuri. Despre acest Ioan credem că este același cu omul trimis de episcopul Chesarie de Râmnic să vândă cărți în Moldova. Prin 1777 se găsește cu cărți de vânzare în Episcopia Romanului și cea a Hușului, unde aflăm că leagă și cărți: „Cu această în Hs. cuviincioasă plecaciune, mă închin al sfinției tale. Fiind dorit ca să știu de acea prea dorită mie a sfinției tale sănătate, cercetez și mă rog să mă înștiințez(i) ca să mă bucur osebit pentru acest. **Ioan legătorul de cărți** (s.n.), om a(l) sfinției sale fratelui Chesarie, episcop de Râmnic, fiind trimis aici cu cărți bisericești și poftindu-mă ca să-i dau voie să le vândă cui a(r) trebui în eparhia mea, au șezut de astă primăvară până acum aice la Roman, de au legat cărțile ce erau dezlegate și au vândut cui a vrut să cumpere, și fiind că are carte de la fratele Chesarie și către sfinția ta, ca să-i dai voie să vândă cărți și la eparhia sfinției tale și vrând acum să vie, n-am lipsit a înștiința și eu pe sfinția ta. Și cu aceasta sunt al sfinției tale plecat. 1777 sept. 25 zile Leon episcop”⁴⁹. Aflăm, așadar, că din primăvară până în toamnă Ioan rămâne în eparhia Episcopiei Romanului, iar spre sfârșitul anului se află în eparhia Hușilor. Acesta vindea cărțile doar broșate, dar la cererea cumpărătorului le putea îmbrăca în coperti de lemn, învelite în piele sau în carton și mucava⁵⁰.

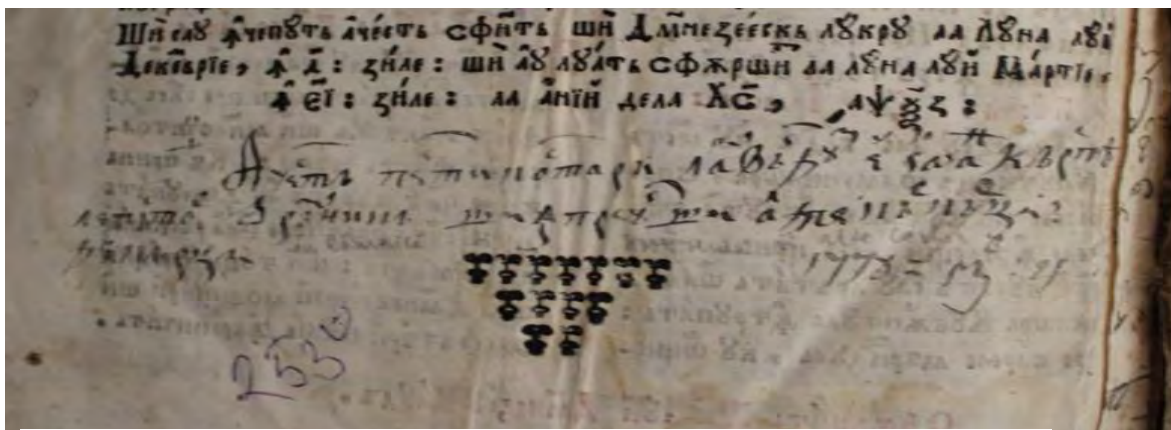

Fig. 10. Însemnare scrisă de Ioan Cârstea legător „ot Râmnic” la 4 martie 1778
Penticostar, Râmnic, 1767 (MEH, nr. inv. 2371)

Cărțile achiziționate la Huși

Știm că în Moldova au existat puține centre tipografice însă, cu toate acestea, cartea veche românească a cunoscut o mare circulație în această zonă. În aria geografică a județului Vaslui, ce aparține jurisdicției Episcopiei Hușilor, au fost identificate un număr remarcabil de cărți ce au circulat aici de-a lungul timpului. După cum am văzut, locuitorii acestei zone își achiziționau

⁴⁷ MEH, nr. inv. 3347.

⁴⁸ MEH, cota III 415.

⁴⁹ Virgil Molin, *O legătorie de carte a Râmnicului ambulantă, activând prin eparhiile din Moldova (1777)*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, an XVII, nr. 5-6, mai-iunie, s. I., s. n., 1965, p. 421.

⁵⁰ Daniela Lupu, *Legători de cărți din județul Buzău (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - secolul al XIX-lea)*, în „Analele Buzăului” V, Buzău, s. n., 2013, p. 85.

cărțile, în foarte multe cazuri, direct de la tipografiile unde apăreau, care, de cele mai multe ori, erau subordonate Mitropoliei locului. Pe cărțile de la MEH găsim mărturii că aceste cărți erau achiziționate într-o proporție însemnată și de la Episcopia Hușilor, ca parte componentă a Mitropoliei de la Iași. Așadar, un punct oficial de desfacere a cărților tipărite la Iași era Episcopia de la Huși. Majoritatea cărților ce erau vândute aici erau tipărite chiar la Iași, dar au fost identificate, așa cum vom vedea, și cărți tipărite în alte centre tipografice din provinciile românești. Prima consemnare a unei cărți cumpărate de la Huși datează din anul 1761, fiind vorba despre un *Penticostar* tipărit la Iași în 1753⁵¹, cartea fiind cumpărată de la: „Huș di la ipiscopul Enohentii⁵² în velet 7270, 1761 dec. 8” (Fig. 11). Câțiva ani mai târziu, un *Evhologhion*, tot de Iași (1764⁵³), este cumpărat de la Huși, episcop fiind același Inochentie „de la episcopie Huși în zilili pre a sfinții sale părintelui și stăpânului Inochente la anii de la Hs. 1767”.

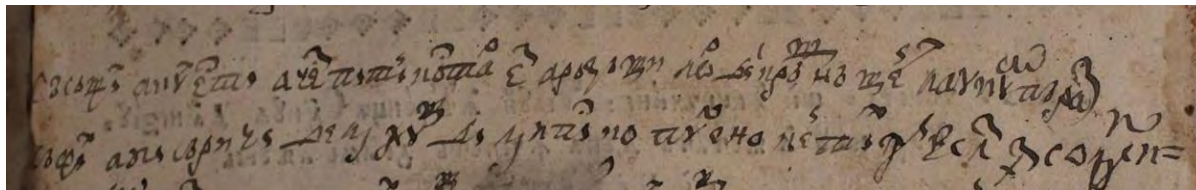

Fig. 11. Mărturie scrisă despre o carte cumpărată de la „Huș di la ipiscopul Enohentii” la 8 decembrie 1761 *Penticostar*, Iași, 1753 (MEH, nr. inv. 2316)

În anul 1797, pe vremea episcopului Iacov, este vândut un *Octoih* tipărit la Râmnic în 1776⁵⁴: „Acestu Ohtoicos ci esti cumpărată di la ipiscopie Hușului în zilile preosfinții sale Iacov⁵⁵ ipiscopul di Huși 1797 săptebrie 27” (Fig. 12).

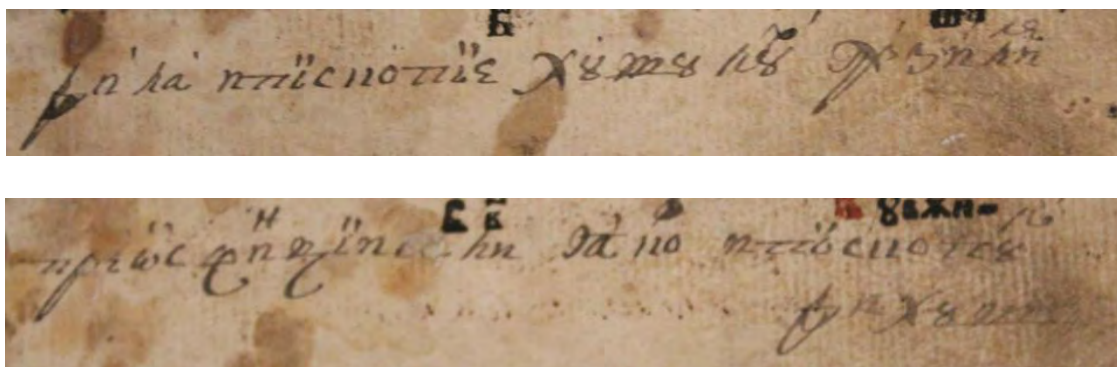

Fig. 12. Însemnare din „zilile preosfinții sale Iacov ipiscopul di Huși” de la 27 septembrie 1797 *Octoih*, Râmnic, 1776 (MEH, nr. inv. 3784)

Un caz interesant este cel al *Liturghierului* tipărit la Iași în anul 1818 de mitropolitul Veniamin. Cartea se găsește în depozitul de la MEH în nu mai puțin de 30 de exemplare, fiind cea mai răspândită ediție a *Liturghierului* în Episcopia Hușilor. Însemnările ce se păstrează pe trei

⁵¹ MEH, nr. inv. 2316, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (VI) ..., p. 104.

⁵² Inochentie episcop de Huși (1752-1782), călugăr putnean originar dintr-un sat învecinat Romanului (localitatea Bahna, din ținutul Neamțului). A rezidit din temelii, la Huși, catedrala episcopală ctitorită de marele Ștefan, ctitorul Putnei, cât și palatul episcopal.

⁵³ MEH, nr. inv. 4408.

⁵⁴ MEH, nr. inv. 3784.

⁵⁵ Iacob Stamati, numit și Iacob Nemțeanul, (n. 24 iunie 1749, Bistrița, - d. 12 martie 1803, Iași) a fost episcop al Episcopiei Hușilor (1782-1792) și mitropolit al Moldovei în perioada 21 iunie 1792 - 11/12 martie 1803.

dintre exemplarele menționate ne arată că această ediție a fost cumpărată cel mai adesea de preoți, mai exact de viitori preoți sau primită cadou în momentul accederii în cadrul tagmei preotești. Astfel, preotul Nicolae din Hocenii primește cartea de la episcopie în timpul episcopului Sofronie: „Stiut să fii că această Sfântă Liturghii esti a me de la hirotonii. Preot Nicolai. Dată din sfânta episcopii, Episcop Sofronii. 1826 decemv(rie) 15 ...” (*Liturghii*, Iași, 1818⁵⁶, fig. 13).

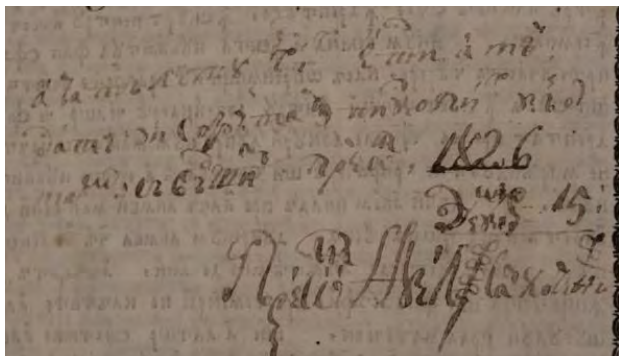

Fig. 14. Însemnare de la hirotonia preotului Nicolae la 15 decembrie 1826
Liturghii, Iași, 1818 (MEH, nr. inv. 3023)

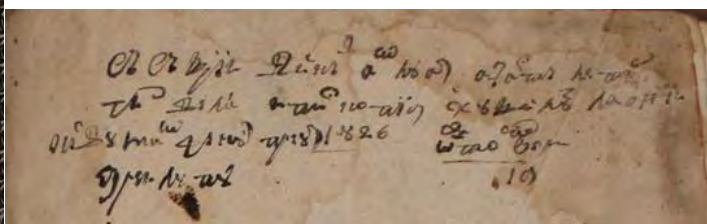

Fig. 13. Însemnare de la hirotonia preotului Lupu pe o carte cumpărată de la „Ipiscopia Hușului” la 19 octombrie 1826
Liturghii, Iași, 1818 (MEH, nr. inv. 3016)

Tot așa, preotul Manolachi cumpără cartea, relatând în plus și suma cu care a achiziționat-o în 1827: „(...) *Liturghii* s-au cumpărat di mi(ni) săditoriul de păcati robu(l) lui D(u)mnezeu preut Manolachi și am dat 22 lei, din sfânta ipiscopii Hușului când m-am preotit 1827” (*Liturghii*, Iași, 1818⁵⁷, fig. 15). De asemenea, și preotul Lupu cumpără exemplarul său de la Episcopia Hușului când se preotește: „Să să știe de când am luat această Leturghii de la Ipiscopia Hușului la anul cându m-am făcut preut 1826 octombrie 19 Irei Lupu” (*Liturghii*, Iași, 1818⁵⁸, fig. 14). Același preot Lupu, despre care credem că era din Vinețești, cumpără tot de la episcopie, un an mai târziu o *Carte folositoare de suflet* tipărită la Iași în 1819⁵⁹: „Această Pravilă este a me cumpăraată di la Ipiscopii Hușului și esti cumpărătura șasă lei și jumătate, 1827 luna (...)vrie 20 zile”. Deși această însemnare nu este semnată, știm că este vorba despre el, deoarece se iscălește într-o altă notă de pe filele aceleiași cărți când amintește de moartea preotesei sale, în 1833. De altfel, scrisul olograf de pe ambele cărți este același.

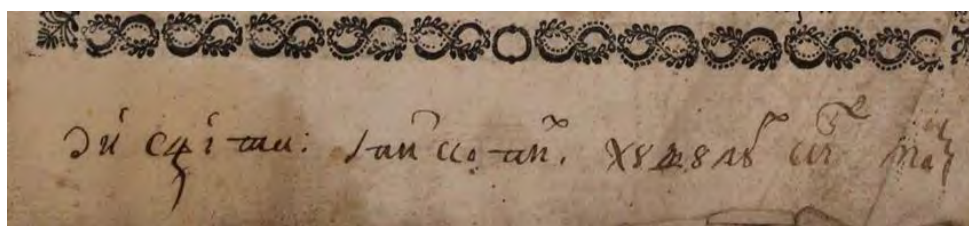

Fig. 15. Însemnare de la hirotonia preotului Manolachi pe o carte cumpărată „din sfânta ipiscopii Hușului” la anul 1827
Liturghii, Iași, 1818 (MEH, nr. inv. 3036)

Observăm că toate aceste însemnări au mai multe particularități comune. În primul rând, cărțile provin din tipografia de la Iași, fiind apărute în aceeași perioadă, 1818-1819, și sunt vândute de Episcopia Hușilor după aproape 10 ani de la apariție, între anii 1826-1827. Este posibil ca aceste tiraje să fi fost mai bogate, cel puțin în cazul *Liturghiei* și să fi fost distribuite chiar și după mai

⁵⁶ MEH, nr. inv. 3023, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691-1900) ...*, p. 114.

⁵⁷ MEH, nr. inv. 3036, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691-1900) ...*, p. 114.

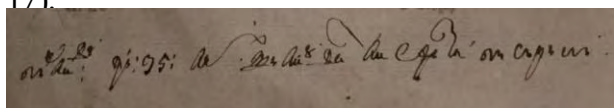
⁵⁸ MEH, nr. inv. 3016.

⁵⁹ MEH, nr. inv. 4033.

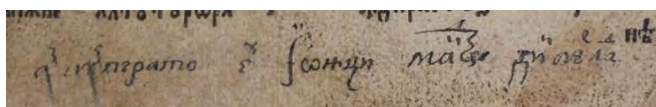
mulți ani episcopiilor subordonate pentru vânzare? Iată un subiect ce va trebui aprofundat prin cercetări viitoare.

Alte localități de achiziție a cărților ce au circulat în Episcopia Hușilor

Așadar, Iași, București și Huși erau principalele orașe de unde își achiziționau cărțile locuitorii din aria geografică a județului Vaslui. Totuși, găsim mărturii că se făceau achiziții și din alte localități. Un prim exemplu este orașul Bârlad de unde se procurau cărți. Un „Triodu s-au cumpărat di dumnealui giupânul Petcul arnăuțului din târgul Bârladu în 35 lei și s-au dat la sfânta biserică din Bogdănești ca să fie pomană părinților lui și lui și ficiilor lui în veci vecului velet 1804”⁶⁰ (*Triod*, București, 1798, fig. 16). În același timp, o *Liturghie* este cumpărată de un anume Ioniță, colportor din Bârlad: „Să știe de când am cumpărat această sfântă carte ce să chiamă Liturghie am cumpărat-o eu Ioniți Mad(...) din Bârlad împreună cu soțul meu Paraschiva și am dăruit-o lui sfântului Nicolai ce iaste hram la mănăstire la Cârțibași”⁶¹ (*Liturghier*, Iași, 1747, fig. 17).

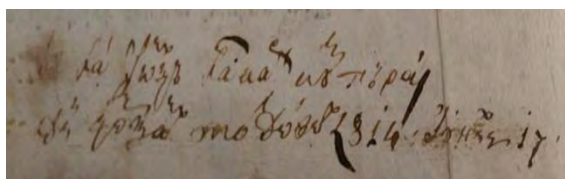

**Fig. 17. Carte cumpărată
„din târgul Bârladu velet 1804”
Triod, București, 1798 (MEH, inv. 2534)**

**Fig. 16. Carte cumpărată din Bârlad
Liturghier, Iași, 1747 (MEH, inv. 4090)**

Pe lângă Bârlad, cărțile mai erau aduse în satele din Vaslui și de la Focșani: „Acest sfânt dumnezeiesc Apostol l-am cupărat eu robul lui Dumnezeu eriu Mihai Hobăjilă la Focșan la Mo(l)dova (...) 1780” (*Apostol*, București, 1774⁶²). Un set de *Minee* tipărite la Râmnic între 1776-1780 sunt cumpărate, în anul 1784, pentru biserica Sf. Nicolae Tuchilă din Bârlad de la un colportor pe nume Ion Focșăneanul: „Și aceste Mineete ci sântu adevă 12 luni, care au slujba sfinților în toate zilele, și s-au cumpărat la biserica(...)Tuchilă a lui Toderășcu(...) (su) fletului meu(...) let 1784 Maiu 8. Și s-au cumpărat în cinzeci lei și unul, și sintu 12 Mineete pe lună un Mineet. Și aceste le-au adus de la Țara Românească Hagiul Ion Focșăneanul”⁶³ (*Minei decembrie*, Râmnic, 1779, fig. 19). Aflăm din această însemnare prețul de achiziție per exemplar și de asemenea cine le-a adus la Bârlad, anume Hagiul Ion Focșăneanul. O altă însemnare pomenește de un Ioniță dascăl din Focșani, de la care este cumpărat un *Penticostar* în anul 1814: „De la Ioniță dasc(al) am cumpărat din Focșani(i) Moldovei. 1814 iunie 17.” (*Penticostar*, București, 1800⁶⁴, fig. 18).

**Fig. 18. Carte cumpărată de la Ioniță dascăl
din Focșani la 17 iunie 1814
Penticostar, București, 1800 (MEH, nr. inv. 2386)**

**Fig. 19. Exemplar cumpărat
de la Hagiul Ion Focșăneanul la 8 mai 1784
Minei decembrie, Râmnic, 1779 (MEH, nr. inv. 2135)**

⁶⁰ MEH, nr. inv. 2534.

⁶¹ MEH, nr. inv. 4090.

⁶² MEH, nr. inv. 3132.

⁶³ MEH, nr. inv. 2135, v. și Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I ..., p. 340.

⁶⁴ MEH, nr. inv. 2386, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți* (VI) ..., p. 125.

În secolul XIX, odată cu deschiderea tiparniței de la Neamț, acest loc este unul de diseminare a multor cărți prin bisericile din toate satele Moldovei. Un număr însemnat de cărți bisericești au ajuns în satele din eparhia Hușilor. Două exemple credem că sunt grăitoare în acest sens. Este vorba despre un *Pavicernic* „cumpărat fiind la mănăstire Neamțului cu ficior Vasile o vreme și plătindu-l cu un galben olandiz ... 1818 noembri. 16.” (*Octoih de Canoane pentru Pavecerniță*, Neamț, 1816⁶⁵). În al doilea exemplu vorbim despre *Viețile sfinților pe luna Septembrie* (Neamț, 1807) „una din 12 cărți ci mi s-au trimes de prea cuviosul părintele arhimandritul și starețul Sfintei măn(ă)stiri Neamțul chir Ilarie,(...)(1)820 fevr(uarie) 1. Ion Codreanu stolnic”⁶⁶ (Fig. 20). Întreaga colecție a celor douăsprezece luni ale Vieților sfinților este dăruită bisericii de pe moșia lui de la Dealu Mare de către stolnicul Ion Codreanu.

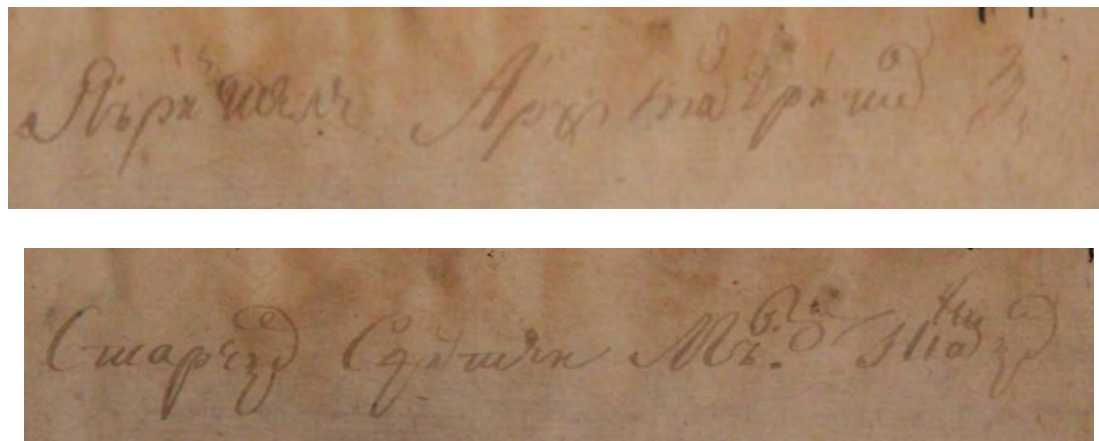

Fig. 20. Cărți cumpărate de la „părintele arhimandritul și starețul Sfintei mănăstiri Neamțul chir Ilarie” la 1 februarie 1820
***Viețile sfinților pe luna Septembrie*, Neamț, 1807 (MEH, nr. inv. 2595)**

Din toate cele prezentate mai sus putem observa că exemplarele tipărite care s-au preumblat, în timp, în zonele locuite de români au cunoscut o expansiune deosebită. Aceasta înseamnă că, indiferent de locul în care au fost tipărite, cărțile s-au răspândit în număr foarte mare în toate aceste zone. Studiarea circulației cărților vechi din Episcopia Hușilor ne oferă informații valoroase despre vechimea așezărilor și a bisericilor situate aici. Din notele marginale reiese ideea potrivit căreia o biserică, cu cât avea o colecție mai bogată de cărți, cu atât avea o situație materială mai bună, dat fiind prețul ridicat, aproape inaccesibil al acestora.

Colportorii din secolele XVIII-XIX, care au distribuit cărți în zona Episcopiei Hușilor până la apariția librăriilor specializate, au avut adesea legături cu viața ecleziastică, dar și cu cea culturală promovată de Biserică. Informații foarte valoroase despre aceste persoane ne sunt oferite de notele marginale ale cărții vechi păstrate la MEH din care au fost identificate sursele de achiziție a cărților de-a lungul timpului, ceea ce contribuie la dinamica circulației cărților vechi românești în zonele locuite de români.

⁶⁵ MEH, nr. inv. 3769.

⁶⁶ MEH, nr. inv. 2595, v. și Costin Clit, *Însemnări de pe cărți (III)* ..., p. 125.

REFLECȚII LA O TEMĂ MAJORĂ ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ: ÎNCEPUTURILE ROMÂNILOR

Doru SCĂRLĂTESCU

Rezumat: Având ca punct de plecare interesul lui Mihai Eminescu pentru istorie, manifestat încă din anii de studii de la Cernăuți și Viena și până în cei ai activității de la „Timpul” bucureștean, studiul nostru își propune să abordeze două dintre temele jurnalistice majore ale prodigiosului nostru scriitor și om de cultură, prima fiind cea a originilor, unității și continuității românilor pe pământul Daciei traiane – prilej pentru autor de largi desfășurări polemice și docte expozeuri demonstrative – completată de o altă temă importantă, cea a formării primelor entități statale românești mărginite de Dunăre și Carpați, cu un accent deosebit pe Moldova și dinastia Mușatinilor. Aceste teme vor fi reluate, cu aceeași intensitate, în opera sa artistică, fie că este vorba de poezie, proză sau teatru.

Cuvinte-cheie: adevăr, Ardeal, Austria, Basarabi, continuitate, cronicari, Dragoș, începuturi, Jung, „Familia”, Lepturariul, Moldova, Mușatini, origini, pseudoistoriografie, Rösler, „Timpul”, Ungaria, Xenopol

Abstract: Taking into account Mihai Eminescu's interest in history, made known as early as his years of study in Czernowitz and Vienna and going on with his activity at “Timpul”/ “The Time” in Bucharest, our article aims to approach two of the major journalistic themes of our prodigious well-cultured writer, the first being that of the origins, unity and continuity of the Romanians inside the borders of the Trajanian Dacia – a strong opportunity for author to indulge in expanded polemic discourse and erudite demonstrative lectures – completed by another important theme, that of the formation of the first Romanian state entities bordered by the Danube and the Carpathians, with a special stress on Moldavia and the House of Mușat. These themes would be resumed, with the same impetus, in his artistic work, be it poetry, prose or plays.

Keywords: truth, Transylvania, Austria, Basarabi, continuity, chroniclers, Dragoș, beginnings, Jung, “Familia”, Leptuary, Moldova, Mușatini, origins, pseudohistoriography, Rösler, “Timpul”, Hungary, Xenopol

1

Nu e lipsit de semnificație, faptul că fostul student din Austria și Germania, aspirant la un doctorat în filosofie la Berlin, fost director, apoi, cu trup și suflet dăruit, al bibliotecii universitare ieșene, fost aplicat și conștiincios revizor școlar în aceeași capitală moldavă, atacă, chiar din primul an de jurnalism, practicat ca meserie, deplină și exclusivă, o problemă precum *Începuturile românilor*. Acesta este titlul unui succint articol publicat în „Curierul de Iași”, în 31 octombrie 1876, împrumutat de la studiul critico-etnografic din același an al lui Julius Jung, docent privat la Universitatea din Innsbruck, prin care tânărul Mihai Eminescu proclamă, ca să spunem așa, în ordinea priorităților, o temă majoră a gazetăriei sale, prelungită cu aceeași intensitate în creația sa artistică, poezie, proză, teatru, a *originii, unității și continuității românilor pe pământul Daciei Traiane*. Rândurile inserate în „Curier...” sub genericul *Noutăților*, cu semnalarea scrierii profesorului austriac, de o mare însemnătate pentru români, sunt un indicator al nivelului academic elevat, în care poetul se mișcă cu o frapantă lejeritate, în deplină cunoaștere a problemei puse discuție, fie că aceasta are loc într-o prizărită publicație de provincie, ca aceasta, pe care, prin prezența sa temporară ca redactor-administrator și corector, a fost menit să o scoată din anonimat, fie că ea e transferată într-o revistă de mai mare prestigiu, având printre colaboratori somități ale vieții științifice ieșene, precum „Convorbiri literare”, unde Eminescu semnează cu inițială (E), în numărul din 1 noiembrie 1876, o recenzie mai amplă la aceeași lucrare. Încă de la prima intervenție,

reținem stăpânirea fără exces și ostentație a fondului informativ, claritatea în formularea și eșafodajul ideilor, fermitatea argumentării personale, prin apel la stilul aforistic: „În antiteză cu cunoscutul Rösler care, luându-se după două șiruri din Flavius Vopiscus susținea că toți colonii romani trecuseră Dunărea în Moesia și că Dacia Traiană a fost reocupată de români abia în secolul al 12-lea, d-nu Jung raționează după analogia mutării altor popoare și susține continuitatea și stăruirea românilor pe pământul Daciei Traiane. *Fiindcă adevărul e unul ca și linia dreaptă între două puncte, pe când părerile neadevărate ca și liniile strâmbe sunt nesfârșit de multe* (s. n. D. S.), de aceea găsim cu multă satisfacere că monografia dlui Jung dezvoltă un șir de idei aproape identic cu scrierea d-lui Xenopol asupra teoriei lui Rösler (vezi „Convorbiri literare” a. IX, pg. 159 și 220)”¹.

Debutând la modul retoric cu interogația: „Stăruit-au românii în așezările lor din Dacia Traiană sau au trecut Dunărea în vremea lui Aurelian și au reocupat Dacia în sec. al 12-le?”, recenzia din „Convorbiri...”, cu nimic mai prejos la nivel cunoștințelor de specialitate decât citatul studiu al istoricului de profesie A. D. Xenopol, publicat cu un an mai devreme în revista ieșeană², ori cele scrise pentru aceeași revistă de un alt pasionat de istorie, George Panu³, conturează în linii sigure tabloul general al dificilei și controversatei probleme de etnogeneză românească, dezbătută cu destulă insistență în spațiul germanofon, începând din secolul al XVIII-lea, cu John Thunmann, suedez de origine, dar profesor la Universitatea din Halle-Wittenberg, susținător al ideii că românii sunt „copiii romanizării Daciei”, urmat pe această direcție „mai apropiată adevărului”, de slovacul Paul Joseph Schaffarik, unul din primii slaviști europeni, slovenii Bartolomeu Kopitar și Franz von Miklosich, germanii Eduard von Wietersheim, Theodor Mommsen și Karl Hopf, ungaro-austriacul Felix Philipp Kanitz, ceho-austriacul Wilhelm Tomaschek. În răspăr cu aceștia, din același spațiu lingvistic sunt nominalizați susținători ai ideii conform căreia românii romanizați, retrași unanim în sudul Dunării pe timpul lui Aurelian, au revenit pe teritoriul vechii Dacii abia la începutul mileniului al doilea: Franz Joseph Sulzer, Johann Christian Engel, Robert Rösler, Ernst Ludwig Dümmler, Georg Daniel Teutsch, Ottokar Lorenz, Franz Krones.

În sprijinul soluției continuității, e plasat de poet pe o poziție privilegiată Julius Jung, evidențiat pentru multitudinea izvoarelor istorice credibile apelate și pentru judicioasa lor valorificare: „În cartea d-lui Jung va fi deci interesantă compararea luptei de păreri în cestiunea românilor cu o luptă analogă de păreri în cestiunea altor popoare, ca Raeto-romanilor, Grecilor moderni ș. a. Soluțiunea unor asemenea probleme va rezulta din trei izvoare: indiciile exprese a unor autori vrednici de credință, tradiția vrednică de crezare de fapte ce stau în legătură, în fine concluziile din analogia unor întâmplări asemănătoare. D. Jung supune deci cuvintele lui Flavius Vopiscus unei critice într-adevăr ingenioase, puind în paralel indiciile altor scrieri asupra unor

¹ M. Eminescu, art. cit., loc. cit., p. 3; Reprodus în *Opere*, IX, București, Editura Academiei, 1980, din care cităm (p. 243-44).

² A. D. Xenopol, Xenopol, *Despre „Rumanische Studien” a d-lui Rösler*, Convorbiri literare, nr. 5, 1 aug. 1875, p. 159-179; nr. 6, 1 sept., p. 220-229. Deși Bogdan Petriceicu Hasdeu nu era un personaj agreeat la Junimea, autorul, care-l prețuiește, ca și Eminescu de altfel, citează pozitiv din *Arhiva istorică* și *Istoria critică* ale acestuia: „după cum a demonstrat-o prea bine d-nul Hașdău” (p. 227). Peste aproape un deceniu, A. D. Xenopol reia subiectul într-un volum de 300 de pagini, *Teoria lui Rösler, Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană*, Iași, Tipografia Națională, Strada V. Alexandri, 1884, deschizându-l, ca și altă dată prietenul său, poetul, cu o întrebare: „În afară de cercul naționalității noastre se urmează de un șir de ani o luptă îndestul de vie, pe tărâmul istoric, asupra unei împrejurări din viața Românilor, anume asupra întrebării dacă Românii au părăsit Dacia pe timpul împăratului Aurelian, și părăsind-o, cum se face de-întâlnim astăzi într-un număr atât de însemnat dincoace de Dunăre?” (p. 5).

³ V., în special, G. Panu, *Studii asupra atârnrării sau neatârnrării politice a Românilor în deosebite secole*, „Convorbiri literare”, nr. 4, 1 iul. 1872, p. 151-157, nr. 5, 1 aug. 1872, p. 193-203, nr. 6, 1 sept. 1872, p. 233-248, nr. 7, 1 oct. 1872, p. 262-272 nr. 8, 1 nov. 1872, p. 309-319, și *Studiul istoriei la Români*, nr. 8, 1 nov. 1874, p. 297-316, nr. 9, 1 dec. 1874, p. 340-351, nr. 10, ian. 1875, p. 382-402, nr. 11, febr., 1875, p. 432-438.

evenimente analoge. Astfel citează pasagiul din scriptură despre robirea Vavilonului și ale lui Eugipp (biograful sf. Severin) despre emigrarea populației din Noricum și dovedește că amândouă aceste pasaje trebuiesc luate *cum grano salis*. Tot astfel reduce d. Jung cuvintele lui Vopiscus la măsura de adevăr care li se cuvine. Strălucite prin argumentare sunt concluziile din analogia unor evenimente asemănătoare. Autorul citează Noricul, Raetia, ba tot Imperiul roman în vremea invaziunii popoarelor germanice și arată cum nicăiri popoarele nouă, venite asupra celor așezate, nu le-au nimicit pe acestea, ci le-au cucerit numai”. Prin instrumentarul său epistemologic, bogat, ingenios și eficient, dincolo de orice miză politică, demersul profesorului austriac se recomandă de la sine ca model de autentică cercetare istorică: „În toate părțile autorul pășește în argumentare cu comparația critică, de aceea cartea sa e nu numai interesantă pentru noi românii, ci metoda critică – comparativă pe care o urmează ar putea servi de normă pentru toți cari ar voi să cerceteze cestiuni asemănătoare celei de față”⁴. Cele două recenzii, la care Ion Scurtu, unul din primii biografi, exegeți și editori ai lui Mihai Eminescu, adaugă „prelecțiunea” privind *Influența austriacă* susținută în luna martie, același an, și publicată în „Convorbirile...” din 1 august 1876, recomandă un gazetar de vocație, depășindu-și epoca prin altitudinea ideilor abordate – „o comoară de idei conducătoare românești” – sub auspiciile cărora se deschid noi perspective în secolul următor. „Ideile acestea, scrie Ion Scurtu în *Introducerea* la volumul de publicistică eminesciană din 1905, sunt în vremea noastră tot atât de moderne ca și-n clipa d-întâi când s-au rostit în pustiul gazetei destul de obscure ce era *Curieru de Iași*, iar astăzi ele au nu unul, ci o seamă de apostoli și chemarea binecuvântată nu mai poate răsună în deșert”⁵.

Eminescu revine în forță, ca să spunem așa, în polemica asupra problemei originii, unității și continuității românilor, ori de câte ori i se ivește prilejul, de-a lungul întregii sale activități jurnalistice, către finalul acesteia, în comentariile privind *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români, adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai st. n. 1881*, un volum de 144 de pagini editat la Sibiu în 1882, recenzat de poet în două rânduri, în toamna aceluiași an, cu accent pe importanța și rolul lui în dezbaterăa unei spinoase probleme: „Pân' acum n-a apărut nici o carte care să fi descris în mod atât de limpede situația politică a românilor din monarhia Habsburgilor. Ziarele maghiare au și început a discuta cuprinsul lucrării acesteia și ceea ce constatăm pân' acum e că tonul ei liniștit și plin de demnitate a impus adversarilor. Ar fi acum de datoria politicilor influenți din România de-a da scrierii răspândirea ce i se cuvine în coloanele presei europene. Trebuie să se știe odată că o jumătate a poporului românesc are a suferi, sub dominațiune maghiară, cele mai mari nedreptăți; că fiecă zi aduce cu sine o nouă tentativă în contra existenței naționale a acestui element, considerabil ca număr, dar și mai considerabil încă prin aptitudinile și calitățile lui. Popor militar în decursul evului mediu întreg, producând din mijlocul lui mari eroi și mari regi, românii au fost încet - încet jertfa unor uzurpațiuni pe cari astăzi nu le justifică nimic, precum nu erau justificate nici în trecut” („Timpul”, 28 octombrie 1882). Nu lipsesc săgețile îndreptate către „pseudoistoriografii cari contestau originea și vechimea poporului nostru în munții Ardealului”, cei cărora „li se pare nimica toată a escamota un popor întreg de zece milioane de suflete din Dacia, a-l pune în Pind și a-l face să vie de acolo îndărăt, prin suta a douăsprezecea, de peste Dunăre”. În fruntea tuturor, austriacul Roesler: „Această teorie, susținută întâi de Rosler, se bucură și de

⁴ M. Eminescu, *Bibliografie. Jung, Julius Dr., Die Anfänge der Romanen, Kritisch-ethnographische Studie – Retipărire separată din „Revista pentru gimnaziile austriace”, anul XXVII, Viena 1876*, în „Convorbiri literare”, nr. 8, 1 noiembrie 1876, p. 326. Reprodus în *Opere*, IX, ed. cit., p. 244. O parte din numele prezente, în special J. Jung, R. Rösler, F. P. Kanitz, F. Miklosich, W. Tomaschek, ca să nu mai vorbim de A. D. Xenopol, revin în publicistica eminesciană, de asemenea în paginile de manuscris (*Fragmentarium*).

⁵ Ion Scurtu, *Introducere*, în M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I (1870-1877), București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1905, p. XXXIII-XXXIV.

favoarea maghiarilor și astfel, cu vorbe, cu deducțiuni hazardate, cu combinațiuni asupra unor timpuri egal de fabuloase pentru toate elementele din țară, ei ar vrea să tăgăduiască drepturile și existența unui popor de trei milioane, a unui element aievea care trăiește, vorbește limba lui proprie, are cultura și istoria lui proprie, cu un cuvânt al unui popor radical deosebit de cel maghiar” („Timpul”, 4 noiembrie 1882).

2.

Potrivit unor circumstanțe, de loc și de timp, lesne detectabile, decisiv determinante în configurarea și consolidarea profilului intelectual al tânărului Eminescu, putem judeca marele interes al acestuia pentru istoria românilor, în integralitatea ei, dar, mai ales, a Moldovei de Nord, din care se trage, asociată ades, până la confundare, fără scrupule geografice împiedicătoare, cu „dulcea Bucovină”, evocată ardent în poezii publicate în „Familia”, de la 16 ani. Mai târziu, poetul, a cărei discreție cu privire la propria-i persoană rămâne proverbială, poate fi surprins cu această mărturie încredințată paginilor de manuscris (*mss.* 2264), în care, cu făloșenie răzeșească, se revendică, mai în glumă, mai serios, de la strămoși de dinainte de al doilea descălecat. Ea e prilejuită de o polemică din primăvara lui 1882 cu Nicu Xenopol, fost junimist, dezertor la liberali, prozator prețuit de altfel pentru „talentul înăscut”, și publicat masiv însoțit de elogiuri în „Timpul” cu romanul său *Brazi și putregai*, dar adversar acum, ambii angajați în atacuri reciproce, cu nedorite alunecări xenofobe, și de o parte și de alta: „D. Xenopol ne va da deci voie a releva o cestiune care nu privește publicul. Orice-ar inventa și dumnealui și «Telegraful» (e vorba de ziarul de orientare liberală bucureștean; a nu se confunda cu „Telegraful român” sibian) despre terminația numelor sau despre originea mea, asta nu oprește pe părintele meu de-a fi fost *boier* moldovenesc, nici fie cu bănat, proprietar de moșie, alegător în colegiul I și în rând cu neamuri cari fără îndoială se pot urmări pân-în timpul lui Alexandru cel Bun”... Așadar, tot ce scornește despre originea mea sunt pure minciuni, iscodite de-o fantazie bolnăvicioasă, precum și trebuie s-o aibă un redactor al „Pseudo-Românului». Singura invenție pe seama mea, neadevărată dar având o umbră de probabilitate, e că aș fi armean de origine, un lucru care nu m-ar supăra deloc, de vreme ce armenii sunt mai vechi în țara noastră decât chiar Dragoș al Maramureșului. Dar chiar această supoziție e gratuită; și se bazează pe faptul că sunt originar din Botoșani, [în care] colonia armeană e din secolul al treisprezecelea”⁶.

Revenind la circumstanțele spațio-temporale de formare a personalității eminesciene, ele coincid pentru început cu intervalul cuprins între revoluția de la 1848 și începuturile Junimii; „două decenii, scrie Alexandru Zub în volumul de autor din 1981 pe care i-l dedică perioadei, de fervoare patriotică, de reforme și mutații multiple, în care totuși istoriografia și-a perfecționat instrumentarul, a deschis noi căi de investigație, lărgindu-și orizonturile și pregătind momentul de riguroasă critică instaurat de junimiști”⁷. Este o perioadă caracterizată de academicianul ieșean printr-o adevărată „obsesie istorică”, reunind în cadrele ei cărturari de vârste, formații, profesii și valori diferite, ale căror nume, în mare parte, le vom putea regăsi în paginile eminesciene de mai târziu, unii aflați la început de secol XIX pe versantul senectuții, precum Gh. Asachi, alții, tot acum, în plină maturitate: I. Heliade-Rădulescu, Florian Aaron, T. Cipariu, Simion Bărnuțiu, C. Negruzzi, A. T. Laurian, cei mai numeroși, și cei mi importanți, născuți în deceniul al doilea: Ion Maiorescu, G. Barițiu, Eudoxiu Hurmuzachi, Cezar Bolliac, I. Ghica, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Aron Pumnul, N. Bălcescu, Alecu Russo, D. Bolintineanu, T. Codrescu... Urmează, din deceniul al treilea, G. Sion, C. D. Aricescu, Ștefănescu Melchisedec, Al. Papiu Ilarian, Iosif Hodoș ș. a., din al patrulea, cei aflați la început de drum pe tărâm istoriografic, Al. Papadopol-Calimach, Al. Odobescu, V. A. Urechia, B. P. Hasdeu, T. Maiorescu... În lipsa marilor sinteze privind istoria românilor, deși aspirații și

⁶ M. Eminescu, *D. Xenopol ne va da deci voie...*, în *Opere*, XIII, p. 352. V. și N. Xenopol, *Un critic de la „Timpul”*: d-l Mihai Eminescu. „Telegraful român”, nr. 2968, 2 apr., 1882, p. 2-3.

⁷ Al. Zub, *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, Ediția a II-a, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 13.

tentative în această direcție au existat, cel puțin din partea unui Hasdeu, om de ciclopice și imposibile proiecte, ele împlinindu-se abia în epocile următoare, prin A. D. Xenopol și Nicolae Iorga, activitatea respectivilor cărturari se concentrează, în continuarea și potențarea demersului pașoptist, pe adunarea și interpretarea izvoarelor, o adevărată „frenezie documentară” (Al. Zub), și pe realizarea unor *fragmente* din mult doritele sinteze – în această privință semnificativ este titlul lucrării lui Eudoxiu Hurmuzachi pe care începe să o traducă Eminescu în 1878, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*.

Gimnazistul cernăuțean, Michael Eminovici, viitorul Eminescu din paginile „Familiei”, este beneficiarul acestui demers apăsător „istorist” al epocii, la început, în anii 60 prin medierea profesorului și „părintelui sufletesc” Aron Pumnul⁸, cu exemplul propriu, din vremea profesorului său la Blaj, dinainte de refugiul său în Principate și trecerea în Bucovina austriacă sub ocrotirea hurmuzăcheștilor, materializat într-o istorie politică, social-economică și culturală a Transilvaniei de la cucerirea ei de către romani până în epoca contemporană, schițată în paginile publicației „Învățătorul poporului”, I, 1848, pp. 7-8, 9-10, 33-36, 41-42, sub titlul *Viața naciunei române, dulceața limbei și simțămintelor ei*, și, mai ales, prin cele 6 tomuri ale *Lepurariului* său *românesc*, 1862-1865, în care dascălul cernăuțean pune la dispoziția discipolilor, primul în ordinea preferințelor și importanței fiind cel mai mic dintre frații eminovici ipoteșteni, mostre adunate din „zilele de aur ale scripturelor române”. Este posibil, opinează regretata profesoară Alexandrina Cernov de la Universitatea din Cernăuți, ca tânărul învățăcel Mihael Eminovici să fi avut acces și la manuscrisele dascălului său, publicate postum, peste mai bine de treizeci de ani, de un alt prestigios discipol, urmaș al său la catedră, Ion Gh. Sbiera, în cartea *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui, dimpreună cu documentele relative la înființarea catedrei de limba și literatura românească la gimnaziul superior din Cernăuți, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare, publicate de Dr-ul Ion al lui G. Sbiera, profesor la universitatea din Cernăuți, membru al Academiei Române din București, membru onorariu sau fondatoriu al mai multor societăți literare etc.* Cu spesele acordate de Fundăciunea Pumnuleană, de către Societatea pentru Cultura și Literatura română în Bucovina, Editura Societății, Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1889⁹. Între

⁸ Dincolo de încărcătura ei metaforic-sentimentală, Augustin Z. N. Pop riscă supoziția unei acoperiri juridice, legale, a acestei formule din partea lui Pumnul care nu demult își pierduse unicul fiu, Ioan (*Eminescu înfiat de Pumnul?*, în „Tribuna”, an VIII, nr. 14, 15 apr. 1964, p. 2; ideea e reluată în *Amintirea lui Aron Pumnul. Cu o scrisoare din arhiva T. Maiorescu*, „Tribuna”, nr. 2, 14 ian. 1982, p. 8). An legătura cu relația Eminescu – Pumnul, vezi și: Constantin Loghin, *Lepturarele lui Aron Pumnul*, în „Revista Bucovinei”, an I, nr. 1, apr. 1942, p. 282-295; Idem, *M. Eminescu și Aron Pumnul*, în „Revista Bucovinei”, an I, nr. 1, apr. 1942, p. 296-333; Augustin Z. N. Pop, *Casa lui Pumnul*, în „Revista Bucovinei”, an I, nr. 1, apr. 1942, p. 334-337; Aurel Vasiliu, *Biblioteca gimnaziștilor lui Aron Pumnul în Cernăuți*, în „Revista Bucovinei”, an I, nr. 1, 1942, p. 72-81; Idem, *Danii pentru biblioteca gimnaziștilor lui Pumnul*, în „Revista Bucovinei”, an I, nr. 1, apr. 1942, p. 416-426; Constantin Loghin, *Aron Pumnul - Mihai Eminescu*, în *Eminescu și Bucovina*, Editura „Mitropolitul Silvestru”, Cernăuți, 1943, p. 483-582; Augustin Z. N. Pop, *Eminescu înfiat de Pumnul?*, în „Tribuna”, an VIII, nr. 14, 15 apr. 1964, p. 2; Petru Zugun, *Influența lui Aron Pumnul asupra lui Mihai Eminescu sub raport lingvistic*, în „Limba română”, an XXIV, nr. 6, 1975, p. 597-608; Nicolae Cârlan, *Mihai Eminescu și „Lepturariul” lui Aron Pumnul*, în „Ateneu”, an 26, nr. 6 (235), iun. 1989, p. 8-9; Ion Petrovai, *Aron Pumnul - magistrul lui Eminescu*, în „Dor”, Revistă a Societății de Științe Filologice, Filiala Sighetu Marmăției, an I, nr. 1, iunie 1991, p. 3; Miskolczy Ambrus, *Aron Pumnul, dascăl spiritual al tânărului Eminescu. Ce fel de filosofie a predat la Blaj*, în „Europa, Balcanica-Danubiana-Carpathica, Annales, Cultura- Historia-Philologia”, Budapesta, 1993, p. 220-232; Gheorghe Moldoveanu, *Aron Pumnul – profesor la Cernăuți*, „Glasul Bcovinei”, An. XIII, nr. 3 (51), 2006, p. 135-140.

⁹ Alexandrina Cernov, *Mihai Eminescu despre Lepturariile lui Aron Pumnul*, în *Pagini de istorie literară română în Bucovina, Vol. 1. Aron Pumnul*, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”/ Editura „Druk Art”, 2022, p. 16.

acestea, la o primă secvență a unui curs de literatură română¹⁰, rămas din păcate nefinalizat (se încheie brusc la subcapitolul dedicat *Principelui Demetru Cantemir*), după cum consemnează într-o *notă* primul său editor: „Aice se fînesce manuscriptul scris de însă'și mâna autorului, cam în anul 1856, și legat în pătrat. Tomul al 3-le și al 4-le (p.1 și 2) al *Lepturariului*, tipărit la Vieana în 1862, 1864 și 1865, se poate privi ca întregire și continuare a acestui curs de literatură. Despre vieța autorilor de mai sus și activitatea lor literară sîntem astăzi mult mai bine informați”.

De va fi avut în mâinile sale manuscrisul, tânărul pasionat până la obsesie de istorie, Eminescu, va fi privit cu viu interes prima încercare de împărțire în perioade („răstimpuri”) a istoriei noastre literare („Pentru ca să putem cuprinde lucrul mai ușor și precepe mai acurat, împărțim literatura românească în réstimpurile următoare, adecă: restimpul întâiu dela 1433-1780. II. 1780-1828. III. 1828-1850”) și, desigur, rîndurile dedicate celui de mare interes pentru el, *Restimpul întâiu, Dela întâia carte română cunoscută pân'acum pînă la limbămîntul român compus de călugărul Samuil Micul de Sad, adecă de la 1433-1780*, cu accent pe lacunele și dificultățile de informație din epocă: „A descrie cu deamăruntul vieța scriptorilor români den răstimpul întâiu al scripturei, împreună cu toate împregiurările și tîmplatele lor, ar însemna tot atîta, cît a înfațișa înaintea ascultătorilor seaū leptorilor cauzele carile au îndemnat seaū aū împins pre Români să înceapă odată a scrie și românesce, și împregiurările împledecățiue seau naintative ale unei asemeni întreprindiciuni. Însă despre împregiurările și tîmplatele multora den scriptorii âstui răstimp nu scim pân'acum alta decăt că ei au viețuit, și aceasta încă numai den scripturele făcute de ei, carile remaseră scutite de nemicința timpurilor tulburoase și ajunseră pînă la noi; ba avem și scripture de acelea al căror factori ni sînt cu totul necunoscuți, precum este Alesandriea cea minciunoasă, cum o numesce Miron Costin, multe den cărțile bisericesci și tîmplăturările principatelor dunărene, ai căror factori nu ni's cunoscuți”, și pe comandamentele educative, nobile, ale demersului propriu: „Deci, deși nu putem înfațișa vieța tuturor scriptorilor, vom înfațișa, cel puțin, pre aceia despre carii avem date segure, ca așa, cunoscându-li împregiurările cu deamăruntul, să'i scim prețui după merite'și, și să cunoascem totodată și învețăturele ce ni le-au lasat, ca sa le urmăm, de voim sa naintăm pe drumul început de dînșii, și să ni ajungem scopul viețuirii, care este fericitatea”. Multe din numele de *Barbați purtători de desvoltăciunea literterături seau scripturei române în răstimpul întâiu, cunoscuți pân'acuma*, într-o înșirare destul de eclectică, mai greu de acceptat astăzi, cuprinzând de-a valma voievozi (*Alexandru cel Bun, Iacob Despot, Vasiliu Lupul, Matei Basarab, Demetriu Cantemir*), mitropoliți (*Genadiu Bradul, Varlaam, Teofil, Ilie Forest, Ștefan II Simonian, Dosoteiu, mitropolitul Sucevei și a toată țara Moldaviei*), cronicari, reali, români (*Grigoriu Urechie, Eustratiu logofetul, Simeon dascălul, Misăil călugărul, Miron Costin, logofet, Niculaiu Costin, logofet*), străini (*Alesandru Amiras*), sau inventați (*Petru Clănău, spatariu*)..., se vor regăsi în *Lepturariul* lui Pumnul și, mai sigur, inspirate de aici, în opera lui Eminescu.

Eminescu va folosi *Lepturariul* pentru scripturele *literare* celebrate în *Epigonii*, dar acesta va fi și principala sursă de valorificare a scripturelor *istorice*, în opera sa, aspect mai puțin cercetat de exegeți. Neîndoielnic că Eminescu datorează primele sale inițieri în istoria patriei, a Țării Moldovei în primul rînd, lucrării lui Pumnul, aspect de care fostul gimnazist cernăuțean este pe deplin conștient, cum reiese chiar din primele sale manifestări publicistice, din „Albina”, pestană, ianuarie 1870, unde se erijează în apărător al ei, împotriva atacurilor venite, deopotrivă, din mediile apropiate, bucovinene (Dimitrie Petrino), ori mai depărtate, ieșene, junimiste (Titu Maiorescu), cu trimitere mai întâi la adresa „secațiunii”/„puținătății” contemporanilor, teză reluată în *Epigonii*: „Nu râdeți, domnilor de lepturariu; pentru că secațiunea sa de pe-alocurea e oglinda domniei-voastre

¹⁰ Aron Pumnul, *Curs de literatură românească*, cca 1856, în I. G. Sbiera, op. cit., pp. 270-326. Reprodus de doamna Cernov, op. cit., pp. 66-118. Este, fără îndoială, versiunea scrisă a lecțiilor sale de limba și literatura română inaugurate în 28 februarie 1849, la Cernăuți, unde „Chiar de la prima sa apariție la catedră... a fărmeceat inimile auzitorilor...” (I. G. Sbiera), și unde a profesat, până la moartea sa, încă 17 ani.

REFLECȚII LA O TEMĂ MAJORĂ ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ: ÎNCEPUTURILE ROMÂNILOR

proprie; nu râdeți de nihilismul său, pentru că e al dv. Și dacă e vorba pe masca jos! apoi masca jos de la toți și de la toate, astfel încât fiecare să-și vadă în fundul puținătății sale”, urmată de justificarea laudelor excesive („atribute lingușitoare” zisese Maiorescu) aduse înaintașilor: „Dacă apoi lepturariul a esagerat în laude asupra unor oameni ce nu mai sunt, cel puțin aceia, mulți din ei, au fost pioniri perseveranți ai naționalității și ai românismului – pioniri, soldați gregari, a căroră inimă mare plătea poate mai mult decât mintea lor – e adevărat! – care însă, de nu erau genii, erau cel puțin oameni de-o erudițiune vastă, așa precum nu există în capetele junilor noștri dandy”. Un lung pasaj face din Șincai figura emblematică a acestui pionierat în procesul de edificare, în condiții vitrege, a istoriei naționale: „Acei oameni, acei istorici cari au început istoria noastră cu o minciună, după cum zice d. Maiorescu, de au scris tendențios și neadevăr, scuza lor cea mare nu o găsești tocmai în tendința și neadevărul lor? Trebuie cineva să fie mai mult decât clasic pentru de-a pretinde de la acel persecutat, de la autorul condamnat la ardere de viu, ca, părăsit și scepticizat de dureri, să fie în toate drept, în toate nepărtinitori, ba poate și filantrop față cu inamicii săi de moarte. Cu toate astea, rămânem datori cu răspunsul la întrebarea dacă Șincai, ca un adevărat martir ce-a fost, nu a rămas drept și nepărtinitor până și cu inamicii. Șincai, chiar dacă n-ar fi atât de mare cum pretendem noi că este, totuși el a fost la înălțimea misiunii sale – la o nălțime cronistice absolută; pentru că dacă criticul ce-l califică de mincinos ar fi avut bunăvoința de-a cerceta istoria istoriei, atunci ar fi putut băga de samă că procesul întru scrierea istoriei la orice națiune se începe mai întâi și constă din cronografie, cu sau fără tendința, din culegerea de prin toate părțile a materialului. Dominarea critică asupra acestuia și câștigarea unui punct de vedere universal din care să judecăm faptele e fapta unor timpi mult mai târzii decât aceia a căror caracteristică și expresiune a fost Șincai; deși nu i se poate disputa că, chiar în forma sub care apare, în totalul său domină o singură idee, aceea a românismului, care ca asemenea face din opera sa o operă a științei, în loc de a rămânea numai o culegere nesistemizată de fapte istorice. Dacă acest mod de-a trata istoria e speculativ sau e empiric și pragmatic, lăsăm la judecata istoricilor noștri competenți. Ne ținem de datorința noastră a aduce aminte că nu ne simțim îndestul de capabili ca să apărăm, cum se cade, oameni ca Șincai și ca Pumnul... oameni cari apoi neci nu au nevoie de apărarea noastră sau a altcuiva pentru de a rămânea cum sunt, adevărați nemuritori și mari”¹¹.

Nu e greu de observat că Titu Maiorescu, în ale sale *Observări polemice* de la 1869, pe care le-a avut în vedere Eminescu, în urma unei analize în mod voit superficială a celor șase volume ale *Lepturariului* lui Pumnul, este absolut nedrept cu acesta, bagatelizând cantitatea, uriașă pentru acea vreme, singulară în arealul național, de informație (cam tot ce se putea găsi în Principatele române din domeniul literaturii beletristice și istorice) adunată și pusă în valoare de autor: „Pentru a înzestra și cursul de limba română din gimnaziile bucovinene cu o asemenea carte de lectură, răposatul A. Pumnul a publicat nu mai puțin decât 6 volume de exemple din literatura noastră, cele din urmă cu notițe biografice asupra celebrităților române! 6 volume de modeluri literare la români? Mare descoperire și grea, în aparență. Dar când te uiți mai de aproape, te miri de ce au ieșit numai 6 volume. Căci în această colecție, după cum se vede, sub literatură se înțelege adunarea tuturor literelor tipărite și chiar netipărite, și în acest chip se puteau umple zeci de volume cu extracte de aceeași valoare”¹². În sprijinul acestei teze, criticul „Convorbirilor...”, apelând la o metodă destul de perfidă, utilizată și cu alte ocazii, alege doar câteva exemple care să o servească, toate din epoca mai nouă: Pralea, Scavinschi, părintele Nifon Scriban... „Titu Maiorescu, scrie cu îndreptățire Alexandrina Cernov, a criticat nu numai limba, dar și metodologia *Lepturariului*, considerând că Pumnul a confundat «cantitatea cu calitatea», el critică notițele biografice ale unor astfel de scriitori ca Ion Pralea, Daniil Scavinschi etc., făcând abstracție de faptul că Pumnul avea ca scop prioritar să

¹¹ Mihai Eminescu, *O scriere critică*, în *Opere*, IX, *Publicistică 1870-1877*, București, Editura Academiei, 1980, p. 82-83.

¹² Titu Maiorescu, *Critice*, I, ed. cit., p. 106-107.

creeze, în condițiile unei provincii austriece anexate, un volum patriotic și nu a făcut o selecție estetică exigentă a scriitorilor. *Lepturariul* fusese destinat învățăcelilor dintr-un gimnaziu austriac, iar autorul lui dorea ca aceștia să citească cât mai mult românește¹³. Din aceeași „înălțime cronistică absolută” privise lucrurile Eminescu în articolul său din „Albina”, 1870, și din aceeași perspectivă va interpreta, peste câțiva ani, în „Curierul de Iași”, lista publicată de autoritățile maghiare cu „numele cărților românești *oprite* a se întrebuința în școlile de pe teritoriul fericitului regat al Sf. Ștefan”: „Preste tot au fost oprite a se întrebuința treizeci și opt de cărți, scrise în deosebitele limbi ale poliglotei Ungarii, și anume cărți germane, române, sârbești, slovace și croate. Între cărțile românești vedem figurând chiar «cartea de lectură a lui *Pumnul*», aprobată de ministeriul de instrucție din Viena și tipărită în chiar tipografia statului. Dar ceea ce la Viena nu-i periculos, în Ungaria e din contra un sâmbure de distrugere a statului unguresc căci, precum se știe, *lepturariul* în aparență inocent a lui *Pumnul* îi oprește pe românii din Transilvania și Ungaria de-a se face maghiari”¹⁴.

Dar chiar privind lucrurile din perspectivă actuală, nu trebuie neglijat rolul lui *Pumnul* și al *Lepturariului* său în edificarea unei istorii literare naționale: „Este importat să studiem experiența cărturarilor bucovineni în alcătuirea istoriei literaturii române, începând de la Aron *Pumnul* și Ion G. Sbiera. Mulți dintre ei cu studii temeinice la Viena, au înlesnit inițierea în filosofia și cultura vremii, cunoașterea conceptelor de valoare și a modelelor unor cercetări de teorie literară, a principiilor teoretice în domeniul cercetării literaturii. În cursul său de literatură română, ținut la universitatea cernăuțeană, Sbiera s-a orientat după *Lepturariile* lui Aron *Pumnul*. El a publicat în «Foaia Societății...» prima parte a cursului de literatură cu titlul *Studii istorice literare*, dedicat epocii vechi. Lui îi aparține și studiul dedicat lui *Grigore Ureche*. Știm că și A. *Pumnul* și-a început *Lepturariu* cu prezentarea cronicarilor”; „Prin Aron *Pumnul* și discipolul său Ion G. Sbiera la Cernăuți a început afirmarea unei școli de istorie literară, care a pus bazele unei metodologii, a elaborat ideea necesității cunoașterii tuturor faptelor literare la români, a formulat principiul periodizării fenomenului literar și cultural. Chiar dacă aceste principii astăzi sunt depășite, ele sunt valoroase și interesante și pot sta la baza scrierii unei monografii a literaturii române în Bucovina”¹⁵.

În ceea ce privește știința Istoriei, reținem din tomurile *Lepturariului*, publicate la Viena între anii 1862-1865, ca esențiale pentru valoarea lor educativ-formativă, începând cu cel de al treilea, „asîcedit spre folosința învățecelor de'n clasa V. și VI. a gimnasiului de sus”, ce poate fi considerat aproape exclusiv dedicat acestei discipline (cu texte ample, însoțite de note de prezentare, mai succinte sau mai dezvoltate, din cronicarii moldoveni și munteni ai secolului XVII), pasajele extrase din opera vornicului Gregoriu Ureche, „întâiul istoric moldav”, privind autorii care „s-au nevoit, de au scris rîndul și au lăsat izvod pe urmă, și bune și rele, să rămâie feciorilor și nepoților, să le fie cele bune de învățătură, ear cele rele să se poată feri de ele, și să se socotească, și cele bune să urmeze” (p. 68), ori cele din logofătul Nicolaiu Costin despre *Prețitul și însemnătatea istoriei* (*Precuvântare la istoria-și*): „Nime mai bine și mai pre scurt toată desfătarea istoriei n-au

¹³ Alexandrina Cernov, op. cit., p. 41-42.

¹⁴ M. Eminescu, *Austro-Ungaria*, în *Opere*, IX, ed. cit., p. 420-421. În afară de lucrarea lui *Pumnul*, poetul mai înregistrează, din „literatura noastră scolastică” interzisă, încă treisprezece manuale, dintre care unele de istorie, cunoscute, măcar în parte, bănim, de el: Treb. Laurian, *Istoria românilor, din tim[pu]rile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, București, 1873; Ioan M. Moldovanu, *Istoria patriei pentru școalele populare române din Ardeal*, Blaj, cu aprobarea comisiunii școlare arhidiecezane; I. V. Russu, *Elemente de istoria Transilvaniei pentru învățători și școalele populare române*, Sibiu, 1865; Meletie Dreghici, *Istoria Ungariei în compediu*, Timișoara, 1874; Ioan Tuducescu, *Istoria românilor. Manual didactic pentru școalele populare române*, Arad, la Ștefan Gyulai, 1876.

¹⁵ Vezi Alexandrina Cernov, *Aron Pumnul și I.G. Sbiera – autorii primelor sinteze de istorie literară la Cernăuți*, în „Glasul Bucovinei”, An. XXV, nr. 3 (99), 2018, p. 33-51.

cuprins, iubite cetitorule, decât acela domnul voroavei Râmnelesci, Cicerune, carele o-au numit ocârmuitoaria vieții; ce cu acea voroavă a lui toată roada a tuturor bunătăților și a a învățăturilor cuprinzându-o, au desceptat vieția oamenilor cătră giudecățile istoriei a le ticsi. Întru această părere fost-au și Tucidide, carele istoria o numesce a fi cell mai ales și mai mare al vieții omenesci vistieriu, mărturisind, zice, cumcă neci uă dinioară să nu fie istorea osebită de'n mânuile stăpânitorilor și a svetnicilor țarilor, ca uă înfrânare celor desfrânați, agiutorându-se cu cetirea ei să poată isprăvi trebuințele, și a se feri de tâmplările primejdioase, când se prevăd pricini ca acelea. Ce neci uă înțelepciune omenească alta nu-i, decât luarea aminte primejdiilor și lucrurilor viitoare de'ntru celle trecute, ca de'ntr'un izvor scoase știința; care singură istoria mai mult, decât alte științe, se socotesce a fi. Că istoria, precum pre toate științele cu nemurire împodobesce cu înțelepciunea sa..." (op. cit., p. 143). Cu Demetru Cantemir și Petru Maior, de la finele tomului trei, se deschide seria istoricilor din veacul luminilor, al XVIII-lea, continuată în tomul IV, partea 1, destinat „învățăcelilor de'n clasa VII. a gimnasiului de sus”, cu Sămuel Micu Clain și Giorgiu Șincal, apoi, cu reprezentanți ai veacului romantic, al XIX-lea, precum Mihail Cogălniceanu, August Treboniu Lăuriannul, Niculaie Bălcescul... Și din acest volum ne atrag atenția pledoariile pentru știința istoriei, în special a celei „națiunale”, din cuvântul rostit de Cogălniceanu la începutul anului școlastic 1831 la Academia din Iași, cu ocazia deschiderii cursului său de istorie națională (pp. 255-275), și, în pandant cu acesta, excepționalul *Cuvânt preliminaru despre isvoarele istoriei Românilor* al lui Nicolae Bălcescu (pp. 371-381). În aceeași ordine de idei, din partea a doua a tomului IV, destinată clasei a VIII-a, mai reținem câteva rânduri scoase din scrierile lui Dumitru Gusti: *Însemnătatea istoriei națiunale* (p. 183-184).

Dintre cei de mai sus, pe lângă Șincal, „bătrânul” Petru Maior e citat în pledoaria lui Eminescu din „Albina” întru apărarea lui Pumnul și a ardelenilor, nu ca autor de scrieri istorice, ci ca teoretician al „etimologismului absolut”, latinist, „estrem ce, pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios”. Tot ca filolog, Maior e redescoperit de marele iubitor de manuscrise și tipărituri rare românești care era Eminescu într-o revistă ardeleană de la început de secol XIX, prezentată în „Curierul de Iași” din 4 iulie 1876: „Avem înaintea noastră un volum dintr-un fel de revistă românească, din a. 1820, numită «Biblioteca». Acest mănunchi conține sub titlul «izvodul cărților» o dare de samă despre mișcarea spirituală a românilor în anul 1819”; prezentarea e urmată de reproducerea unui pasaj semnificativ: „Cei ce din[tru] dragostea cea negrăită și din râvna cea fără de asemănare cătră folosul și lumina a națiunii românești nu au întârziat a tălmăci și tipări cărți folositoare în limba acestui națiun, în anul trecut: Preacinstitul părinte protopop *Petru Maior de Dicio Sînmărtin*, crăiesc revizor, au dat la lumină *Telemachu*, tălmăcit din limba italienească, cum și *Orthografia română*, de sine făcută, întru care învață cum are a se scrie românește cu strămoșește slove latine. La aceste au adaos un *Dialog pentru începutul limbei românești*, întru care vădește că, limba românească, e mai veche nu numai decât cea francească și spaniolească, ci și decât cea italienească de acum; ba și decât cea latină, ce iaste în cărți și cumcă aceasta din limba românească, ce o vorbea poporul român cel vechi au luat începutul său”¹⁶. Cărțile citate sunt *Întămplările lui Telemah*, *fiului lui Ulise (Odiseus)*, *întocmite de*

¹⁶ M. Eminescu, *Dare de seamă despre mișcarea literară a românilor în anul 1819*, în *Opere*, IX, ed. cit., p. 145-146. Titlul complet al revistei recenzate în „Curierul de Iași” este ***Biblioteca românească, întocmită în 12 părți, după numărul celor 12 luni. Întâia oară tipărită pentru națiua românească. Prin Zaharia Carcalechi ferlegheru de cărți a Crăeștii și mai marei Tipografii, din Buda a Ouniversității Ounigariei. Partea I cu 1 Figură. La Buda. În Crăiasca Tipog. Ouniversității Oungariei 1821***. Anul 1820, crede profesorul Pervain, este scos de poet din context și reprezintă probabil data finalizării revistei: „apărut în 1821, volumul fusese gata de tipar încă din 1820 sau chiar din 1819; o demonstrează rânduri ca...” (Iosif Pervain, *Biblioteca românească – 1821, texte și documente*, în „**Revista de istorie și teorie literară**”, tom XVII, nr. 4, 1968, p. 656). În realitate, el apare clar „pe coperta originală”, văzută de Eminescu (**Constantin Nemes**, *Cronologie pentru o istorie a dicționarului limbii române (3), Lucrările lexicografice atingătoare*

Fenelon, arhiepiscopul Cambrei. Acum întâiu, de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute de Petru Maior de Dicio-Sămărtin, protopop și crăiescu revizor a cărților, Tomu I, La Buda, în *Crăiasca Tipografie a Universității din Pestu*, 1818, și *Orthographia Romana, sive Latino-Valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur. Per Petrum Májor de Ditső Szent Márton, archidiaconum Dioecesis Fogarasiensis, districtus Görgényiensis, ac regium revisorem librorum Budensem. Primum Valachico idiomate concinnata, deinde in Latinum translata*. Cu anexa *Dialog pentru începutul limbii române întră nepot și unchiu*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1819, reeditată la începutul celebrului *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc...*, cunoscut îndeobște sub numele de *Lexiconul de la Buda*, 1825, p. 1-102.

Dar, neîndoindu-l, Petru Maior îl interesase pe tânărul Eminescu în primul rând ca istoric, antrenat în combaterea ereziilor privind etnogeneza românească, aspect ce apare prioritar în antologia de texte a lui Aron Pumnul. Ne întoarcem astfel la tomul al III-lea al *Lepturariului*, unde patruzeci de pagini (p. 343-382) sunt rezervate aproape integral primelor capitole (*Întâmplările Rumânilor cellor de'n Dacia după moartea lui Trăian*; *Despre trecerea Rumânilor de'n Dacia sub Aureliann în Moesia la anul 274*; *Întâmplările Rumânilor celor de'n Dacia Trăiană den zilele lui Aurelian până la venirea Ungurilor în Pannonia (214—894)* din celebra *Istorie pentru începutul românilor în Dacia*¹⁷, opera capitală a lui Petru Maior, în care acesta – scrie profesorul cernăuțean în prezentarea sa – „a purtat dispute învingătive cuntra tuturor cellor ce au scris despre Rumâni «că nu ar fi adevărații urmași ai coloniilor aduse de împăratul Trăian în Dacia la anul 106 dupe Crest»”; „Petru Maior a desceptat și a întemeiat mai mult în Rumâni Știința despre adevărata lor origine, că adecă «ei sânt adevărații strănepoți ai colonilor rumâni adusi de marele împărat: Trăian de'n Italie a în Dacia la anul 106 după Crest, și că limba rumână e limba latină poporală neamestecată în ființa sa neci de cum cu alte limbe». Den scriptele lui răsufală pretutindinea celle mai curate și mai înfocate simțieminte relegiouse, morale, națiunale” (p. 342). Paragrafe speciale sunt dedicate lui Johann Christian von Engel, „căruia nu-i plăcea, ca Rumânii cei ce sânt astă-zi în provinciile celle de-a stânga Dunării alle veciei Dacii, să fie urmașii strănepoți ai Rumânilor acelora, carii ar fi rămas în Dacia pre timpul lui Aureliann” (*Se răspunde lui Engel*), ultimul subcapitol fiind intitulat tranșant, în pofida tezelor istoricului austriac¹⁸, *Rumânii și după timpul lui Aureliann au rămas în Dacia neam deosebit, neamestecat cu alte semînții*.

de limba română ale începutului de secol XIX, până la anul 1830, postare online, 10 noiembrie, 2018). În legătură cu activitatea prodigioasă de editor a lui Zaharia Carcalechi, personaj pitoresc („anecdotic”) în unele publicații din Principate, vezi Ilarie Chendi, *Reviste literare în Budapesta*, „Tribuna”, nr. 42, 1904; Ioan Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, Cluj 1921–1922; mai recent, Maria Berényi, **directorul Institutului de Cercetări al Românilor din Gyula, Ungaria, Zaharia Carcalechi (1784–1856)**, în volumul *Familii și personalități macedoromâne din Pesta (Secolele XVIII–XIX)*, Studii, Giula, 2017, pp. 327-358. Dintr-un interviu acordat revistei „Sinteza”, reținem această aserțiune reprodușă în „Buletin de Carei”, 17 octombrie 2016: „Foarte mulți turiști români trec prin centrul Budapestei, pe lângă urme românești, și habar nu au. Asta nici nu ar fi o problemă, la nivelul omului de rând, dar observ că nici intelectualii din România nu cunosc aceste epoci înfloritoare pentru cultura românească. Spun înfloritoare, fiindcă Buda și Pesta, apoi Budapesta (cele două orașe s-au unit oficial doar în 1873 – n.r.) au fost centre culturale foarte viguroase pentru cultura românească, începând de la secolul al XVIII-lea, cu tipografia din Buda, unde corifeii Școlii Ardelene au fost cenzori. Petru Maior și Gheorghe Șincai și-au editat acolo cele mai multe publicații. A fost o perioadă, între 1813 și 1825, când la Buda s-a publicat mai multă carte românească decât la Iași sau la București” (s. n., D. S.).

¹⁷ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia, Buda, 1812*. Volumul cuprinde și lucrările *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*; ediția a II-a, îngrijită de Iordachi Mălinescu și Damaschin Bojâncă, apare tot la Buda, în 1834, iar ediția a III-a, la Budapesta-Gherla, 1883. În zilele noastre, ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, 2 volume, București, 1970.

¹⁸ Vezi J. Chr. Engel, *Commentation de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Wien, 1795; idem, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, 4 Thle. (4-r.) Halle, 1797-1804;

REFLECȚII LA O TEMĂ MAJORĂ ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ: ÎNCEPUTURILE ROMÂNILOR

Cu certitudine, pentru tânărul Eminescu, primele îndemnuri și indicații orientative în domeniul istoriografiei vin de la Aron Pumnul, care-și face din elevii săi colaboratori în descoperirea și achiziția de cărți rare românești pentru Biblioteca gimnaziștilor diriguată de el, după cum îl informează pe Timotei Cipariu într-o scrisoare trimisă din Cernăuți în 6 aprilie 1857: „Am însărcinat pre toți învățăceii mei, carii se duc pe Paște acasă, ca să cerce pe la toți preuții și bisericile și pre tot locul, unde ar afla catehismul varlaamian, să-l aducă”¹⁹, solicitându-i, de asemenea, să completeze colecția de reviste a aceleiași biblioteci, între care „Foaie pentru minte, inimă și literatură” a lui G. Barițiu, cu copii de mână ale exemplarelor lipsă. Unul din ei este chiar fratele poetului, „Nicolaiu Eminoviciu de'n Cl. VII gimn.”, cum consemnează el pe foile cu numerele 38, 39 și 40, din 1841, copiate în iulie-septembrie 1860, o parte și acasă, în vacanță, la Ipotești, descoperite de Aurel Vasiliu în respectiva bibliotecă²⁰. Să mai adăugăm că în această bibliotecă zece cărți sunt donate de poetul nostru, din care unele poartă dedicația și semnătura acestuia, cu inițiala numelui tatălui: „dăruită bibliotecii gimnaziștilor Români de'n Cernăuți de M. G. Eminoviciu”. În ceea ce privește activitatea publicistică a lui G. Barițiu, peste ani, în 1876, devenit la rândul-i gazetar, la Iași, Eminescu o va consemna, punând accent pe pionieratul în domeniu al înaintașului ardelean, cu ocazia primirii, alături de Timotei Cipariu și Ion C. Massim, prin decret domnesc, a medaliei Bene-Merenti: „D-nul Gheorghe Bariț a înființat cea dintâi foaie politică peste Carpați, „Gazeta Transilvaniei”, și cea dintâi foaie literară, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. Afară de aceea a compus în companie cu Munteanu un dicționar germano-român și a revăzut (și editat poate) dicționarul româno-german a lui Polizo; apoi mai este, dacă nu ne înșelăm, autorul mai multor cărți didactice pentru școlile primare”. Poetul nu se înșela: chiar dacă nu apărea pe copertă, Bariț era autorul unei lucrări de uz didactic, mai puțin cunoscută, *Grămatică românească și nemțască pentru tinerimea națională. Într-acest chip întocmită de un prietin al nații. Tipărită cu toată cheltuială Domniisale Rudolf Orghidan, cetățan și neguțătoriu de aici*, Brașov, Tipografia lui Ioan Gött, 1838-1839²¹.

Un imbold pentru urmărirea cu interes a revistelor lui George Bariț îl va fi primit Eminescu desigur și din partea lui Iosif Vulcan, cu medalionul ce-l dedică în „Familia” din august 1865 „celui mai renumit publicist al nostru în Austria”, care fonda în 1838 la Brașov revistele amintite. „E de prisos să amintim, scrie Vulcan, de grandioasa influență ca a avut aceste ziare asupra dezvoltării spiritului național; putem zice că nu este foaie românească, carea să nu aibă mai multe merite pentru națiunea noastră de cât bătrâna «Gazeta»...Atunce și frații noștri de peste Carpați se interesau mai mult de întreprinderile noastre literare, literații d'acolo lucrau bucuros pentru «Gazeta» ear publicul cetitoriu o părtinea materialmente, – ceea ce se poate esplica și d'acolo, că pe atunce neci la ei nu prea erau foi publice”²². Acest sporit interes al publicului larg venea desigur și din atenția acordată subiectelor istorice. Bariț însuși încearcă, după puterile proprii, să suplinească prin contribuția sa sărăcia de informații privind aportul frunțașilor „Școlii ardeleni” la dezvoltarea istoriografiei naționale, cum mărturisește într-un articol semnat cu inițiale în „Gazeta Transilvaniei” din 1 ianuarie 1861, intitulat *Georgie Sincai, Petru Maioru. Samuilu Miculu. Georgie Lazaru*, cunoscut desigur de Mihai Eminescu: „Ceea ce ne mai simțim îndatorați a îndeplini aici este că,

Theil 4, *Geschichte der Moldau und Walachey. Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder*. 2 Abthlg. (3 lev., VIII és 382; 2 lev. és 362 l), Halle, Johann Jakob Gebauer Verlag, 1804.

¹⁹ Timotei Cipariu, *Correspondență primită*, Ediție de Liviu Botezan, Ioana Botezan și Ileana Cuibus, Cuvânt înainte de acad. prof. Ștefan Pascu, București, Editura Academiei Române, 1992, pp. 524-525.

²⁰ Vasiliu, Aurel, *Pumnuleană oficină de copisti*, „Buletinul Mihai Eminescu”, an.13, nr.20, 1942, p. 23-27. *Idem*, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*. Cernăuți, Tip. „Mitropolitul Silvestru”, 1943, p. 32.

²¹ Doina Cobeț, *George Barițiu, autorul Grămaticii românești și nemțești pentru tinerimea națională*, Brașov, 1838-1839, în „Studii și cercetări lingvistice”, 43, nr. 6, nov.-dec. 1992, p. 569-578.

²² Iosif Vulcan, *Giorgiu Barițiu*, „Familia”, an I, nr. 8, 1865, p. 93-94.

pentru generațiunea jună, care prea se află depărtată de timpurile între care au viețuit – nu, între care au suferit acei patru regeneratori de a doua oară, în lipsa totală de biografii scrise cu adevăritune, să le comunicăm oareșcare date, spre a cunoaște dintrensele, pentru că noi cei naintați în etate dorim așa ferbinte a păstra memoria lui Micul, Șincal, Maior și Lazaru. Eara aceasta se poate cunoaște mai bine din lucrările lor literarii câte au rămas în proprietatea posterității. Subscrisul însă permite, că cele însemnate aici, le scrie numai din memorie, pentru că în singuritatea unde sa află aruncat de soarte îi lipsesc cele mai multe fântâni”. Către finele vieții, George Bariț va abandona domeniul jurnalistic, dedicându-se timp de șase ani exclusiv activității de istoric al Transilvaniei, concretizată în adunarea a peste două mii de documente și finalizată în masiva lucrare *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*”, în trei volume, (volumul I, cuprinzând anii 1683 – 1848, volumul II, 1848 – 1860 și volumul III, 1860 – 1883), tipărite la Sibiu, între 1889-1891, o activitate intrată tot mai mult în ultimul timp în atenție cercetătorilor²³. Iosif Vulcan a semnalat rolul cărturarului ardelean în edificarea culturii naționale, portretizându-l, cum am arătat, în „Familia”, și incluzându-l în seria de treizeci și una de personalități ale *Panteonului român*, cartea sa din 1869²⁴, valorificând profiluri desprinse din primii patru ani de apariție ai revistei pestane, dintre care, multe, cu importante contribuții de ordin istoriografic.

După Aron Pumnul cu al său *Lepturariu*, Iosif Vulcan și revista „Familia”, în care Mihai Eminescu debutează ca poet, la 16 ani, în 25 februarie/9 martie 1866, sunt al doilea factor decisiv în formarea ca „istoric” a acestuia. Encomioane portretistice cu succinte date bio-bibliografice ale scriitorilor români de primă mărime, Bolintineanu, Alecsandri, Eliade-Rădulescu, le reiau într-un fel pe cele din *Lepturariu* și se vor regăsi în *Epigonii*. Ele vor păstra în poem diapazonul înalt, motivat patriotic, al celor două întreprinderi publicistice apărute aproape concomitent în arealul austro-ungar din anii 60 ai secolului romantic. Dar ceea ce trebuie subliniat este interesul deosebit acordat de revista lui Vulcan, mai ales în anii colaborării destul de bogate a lui Eminescu, cu poezie, proză tradusă, critică teatrală, istoriei naționale, mai întâi prin medalioanele de primă pagină însoțite de expresive gravuri în efigie, ale unor personalități din toate provinciile locuite de români care au făcut și/sau au scris istorie. Iată, în ordinea apariției în revistă, păstrând ortografia directorului ei, numele acestora, din 1865: *Timoteiu Cipariu, Giorgiu Barițiu, A. Papiu Ilarianu, Simeonu Barnuțiu, Giorgiu Hurmuzachi*, din 1866: *Ioanu Eliade, Aronu Pumnulu, Alesandru Hurmuzachi*, din 1867: *Andrei Muresianu*, din 1868: *A. Treboniu Laurianu, Michailu Cogălniceanu, Alesandru Petriceicu-Hajdeu, Bogdanu Petriceicu-Hajdeu, Vasiliu Alesandrescu Urechia...* Aceste nume vor fi avut o rezonanță deosebită în conștiința tânărului Eminescu și vor reapărea destul de stăruitor mai apoi în opera literară, în publicistica și, de asemenea, în paginile sale manuscrise. Unele dintre ele îl vor trimite din nou la Biblioteca gimnaziștilor cernăuțeni unde poetul înregistrase cu mâna lui, în *Cunsemnăciunariul venitului, cheltuielilor și avutului* acesteia, bunăoară, titlul cărții luptătorului

²³ Curticăpeanu, Vasile, *Activitatea istorică a lui George Barițiu*, în „*Memoriile Secției de științe istorice a Academiei*”, București, 1987, 12, p. 17-27; Mureșan, Camil, *Cu privire la locul lucrării lui George Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, în *istoriografia română din sec. al XIX-lea*, în „*Transilvania*”, iun. 1987, 16, nr. 6, p. 46-48; Nistor, Nicolae, *Concepția istoriografică a lui George Barițiu*, în „*Transilvania*”, iun. 1987, 16, nr. 6, p. III-V; Firczak, Gheorghe, *Origini și obiective în concepția istorică a lui George Barițiu*, în *In Memoriam George Barițiu 1893-1993*, Deva, 1993, p. 9-11; Neamțu, Gelu, *Contribuția istoriografică a lui George Barițiu privind revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, în *AIICN*, 1992, 31, p. 17-30; Mureșan, Camil, *George Barițiu, istoric al Transilvaniei*, în „*Vatra*”, 4 apr. 1994; Nistor, Ion Silviu, *George Barițiu istoric al revoluției de la 1848 din Transilvania*, în „*Tribuna*”, 20-26 apr. 1995, p. 2; Istrate, Gavril, *Reactualizarea Istoriei lui Bariț*, în „*Revista română*”, nr. 3, 1 aug. 1997, p. 13.

²⁴ *Panteonul român. Portretele și biografiile celebrităților române. Tomul I, compus și editat de Iosif Vulcan, Pesta, cu tiparul lui Alesandru Kocsi, Pesta, 1869, p. 39-42; ediție nouă, sub îngrijirea lui Cristian Bădiliță, București, Editura Vremea, 2021.*

transilvan de la 1848, Papiu Ilarian, devenit profesor la „facultatea de legi” de la Iași, *Istoria românilor din Dacia superioară*. „Bărbatul al cărui portretă decorează pagina aceasta, va citi poetul pe pagina de titlu a revistei, din 15/27 septembrie 1865, e unul dintre cei mai cunoscuți bărbați ai noștri, – carele ca apărătorul dreptului poporului român și ca istoric și-a eluat nume însemnat, în istoria literaturii noastre”. Și, mai departe: „Din opurile dlui Papiu amintim «Istoria Daciei Superioare» încă necompletă, ce a scris-o ca jurist în 1850-51 la Viena, – «Independința Transilvaniei» la 1860, care s-a tradus și în limbi străine, francesce au eșit din ea doue edițiuni trad. de renumitul Ubicini, – în limba italiană a tradus-o celebrul Vegezzi Ruscala, – ear nemțiesce învățatul Neugebauer; la anul 1862 a început a publica o foaie periodică de cel mai mare preț pentru literatura română, sub titlul: «Tesauru de monuminte istorice pentru România». Această întreprindere este într-adevăr un tesaur pentru toți amicii istoriei românilor, – este un isvor neprețuit pentru acela, carele cu timpul va să scrie o istorie completă a națiunii noastre”²⁵. Peste un deceniu, la știrea morții învățatului ardelean, gazetarul Eminescu va scrie în cunoștință de cauză, depășind, ca junimist, adversitățile politice, acest succint necrolog, în „Curierul de Iași” din 16 octombrie 1877: „Ziarele din București aduc știrea despre moartea lui A. Papiu Ilarian. Acest bărbat au fost la 1848 tribun al românilor ardeleni a căror revoluție au descris-o în Istoria Daciei centrale. Trecând în urmă în România a editat, «Tezaurul de monumente istorice», un arhiv în care-a reprodus scrieri relative la istoria românilor. În «Revista Carpaților» au publicat câteva acte din corespondența ținută în limba latinească între Petru Voivod Rareș Domnul Moldovei și Ioachim, electorul de Brandenburg. Aceste acte răposatul le-au fost extras din arhiva de la Berlin. Cât despre politică ... au făcut-o și el cum o face oricine la noi; dar ... de mortuis nil nisi bene”²⁶.

În ceea ce-l privește pe traducătorul italian al lui Papiu, să menționăm că, dintre străinii preocupați de soarta românilor, în fruntea numărului 14 din 15/27 mai 1866 al „Familiei” îl găsim pe italianul G. Vegezzi Ruscalla. „Un nume cunoscut deja și românilor, se aprinde tânărul Vulcan, redactor al revistei, numele unui consăngean al nostru, numele unui brav fiu al dulcii sorori, al fericitei națiuni italiene. – Acest bărbat mare, deși departe de Dacia, tot de una a fost cu spiritul și cu anima între noi și pentru noi, și cu devoțiune a stăruit neîncetat a descepa simpatiele și a întări relațiunile spirituale între aceste două fiice nobile ale uneia și aceleași mame străbune...”²⁷ În pagina următoare, în care se continuă prezentarea italianului, avem surpriza să descoperim începutul poemului eminescian *O călărire în zori*. Nu ne mai mirăm când, mai târziu, vom citi în *Curierul de Iași* din 5 octombrie 1877 această notă a poetului prilejuită de versiunea în franceză a unei lucrări de Nicolae Densușianu, autor, și el, prezent în „Familia”: „Lucrarea d-lui N. Densușeanu care tratează despre starea românilor de peste Dunăre, apăsați și persecutați deopotrivă atât de creștini cât și de păgâni, tradusă în limba franceză de d-nul Frédéric Damé și purtând titlul, *Les Roumains de Sud (Macedonia, Tesalia, Epir, Tracia și Albania)* și însoțită de o cartă etnografică a fost trimisă și cunoscutului filoromân Juvenal Vegezzi Ruscala, cetățean de onoare al României. Răspunsul d-lui Vegezzi-Ruscalla, datat Turin 3 oct. e următorul...”²⁸

Un număr special, integral, al „Familiei” – poate unul dintre primele numere experimentale tematice în publicistica românească –, cel din 14/26 sept. 1869, este dedicat lui Miron Costin: un

²⁵ A. Papiu Ilarianu, în rev. cit. nr. 11, 15/27 sept. 1865, p. 229-130. În aceeași revistă, vezi rândurile îndoliate cu care deschide nr. 45 din 6/18 nov. 1877, la moartea lui Papiu, „un tribut ce datorăm spiritului său”, tot odată „un privilegiu bine-venit d'a pune înaintea generațiunii de acum un exemplu și model de virtuți naționale” (nr. cit., p. 529).

²⁶ M. Eminescu, *Notiță biografică*, în *Opere*, IX, ed. cit. p. 358.

²⁷ G. Vegezzi Ruscalla, rev. cit, nr. cit., p. 157-158.

²⁸ M. Eminescu, *Opere*, IX, ed. cit., p. 32. V. și *Comentarii*, p. 782-783, cu această indicație bibliografică: T. D. Onciulescu, *Contributo alla storia della filologia romanza in Italia*. Giovenale Vegezzi-Ruscalla, Napoli, Dallo Stabilimento di Arti Grafiche, 1937.

montaj realizat în redacție cu materiale mai vechi și mai noi despre marele cronicar moldovean din secolul al XVII-lea, al cărui nume, cum afirmă Nicolae Bălcescu în textul selectat ca preambul din „Magazinul istoric pentru Dacia”, tom. I, pagina 138, „este vestit atât prin istoria Moldaviei, ce ni-a lăsat, cât și prin tragica lui moarte. Căci, și el asemenea a cinstit știința, și a dat frumos exemplu în acele triste timpuri, pierzându-și viața pentru binele omenirii”. În continuare, din prefața la *Letopiseștele Țării Moldovei* „publicate pentru întâiași dată de M. Cogălniceanu, tomu I, pag. XII”, este extras textul *Mironu Costinu și scrierile sale*. Un colaborator favorit al lui Iosif Vulcan, Bogdan Petriceicu Hasdeu, prezintă, din opera cărturarului moldovean, *Cele mai vechie poezie satirice în limba română: Viața lumii* (prefătată de cuvântul „Către cetitoriu”) și *Stihuri împotriva zavistiei*. Secțiunea ilustrativă e completată cu o „probă de stilu din cronica lui Mironu Costinu” (*Cum s-au ridicatu boierii și țara pre Alesandru vodă*), scoasă tot din *Letopiseștele* editate de Kogălniceanu, tom. I. pag. 264. O poezie a lui Dimitrie Bolintineanu, *Miron Costin*, evocând sfârșitul tragic al acestuia, completează numărul. În fine, din „Buletinul instrucțiunii publice” pe anul 1866, e reprodus un portret controversat realizat la Cracovia, al cronicarului, greșit datat, însoțit de comentariile și corecțiile lui V. A. Urechia. Aflăm de la acesta că mai trăiesc în Bucovina, încă, urmași ai cronicarului, posesori ai portretului în discuție: „În familia atât de patriotică a cavalerului Costin, in Bucovina, se păstrează originalul acestui portret în forma de medalion sculptat. Noi lu reproducem în litografie după o escelintă și fidelă fotografie ce DD. Costinesci au binevoit să permită a scoate după original Dlui Panaiteanu Baltasare, meritosul directore al școalei de pictură din Iași, și carele a fost trimis în toamna anului trecut, cum aiurea am arătat, în Bucovina, și la unele monastiri de pe acolo, spre a înavuți albumul archeologic și artistic al ministeriului” (rev. cit. p. 435). Despre aceiași urmași, costinești, citim peste un deceniu date interesante într-un anunț funebru din „Curierul de Iași”, 17 sept. 1876: „Din Bucovina se vestește moartea unuia din coborâtorii familiei istorice a Costineștilor. Alexandru, cavaleriu de Costin, coborâtorul unei din cele [mai] ilustre familii a vechii Moldove (nume cunoscut din hrisoave încă de pe la anul 1392) a repauzat în 30 aug. a. c. El a servit în ramura judecătorească, în a. 1863 a fost deputat în camera provincială (Dieta) Bucovinei, în 1868 a fost numit notari al orașului Cernăuți. Este unul dintre fondatorii «bibliotecei țarei» și a «societății pentru cultura și literatura poporului român din Bucovina». A fost înmormântat în mormântul familiei la Șipeniț”. Autorul anunțului este... Mihai Eminescu!²⁹

Este acum momentul să menționăm că, din galeria marilor noștri cărturari din veacul al XVII-lea, Miron Costin este de departe preferatul lui Mihai Eminescu, fiind constant apelat în publicistica sa, polemică preponderent, pentru sprijin în eșafodajul demonstrativ argumentativ, cu dese referințe la factorul istoric, începând cu amplele studii din „Convorbiri literare”, 1 august 1876, despre *Înflunța austriacă...*, și din „Timpul”, 3-14 martie 1878, privind problema *Basarabiei*. Iată, în publicația din urmă, un exemplu în acest sens: „Destul numai că, într-o vreme în care abia era viață istorică prin împrejurimi, Basarabia actuală era pământ românesc stăpânit de Domni români. Și ace[a]sta n-o deduc numai istoricii de astăzi, ci Miron Costin însuși; cronicarul cel învățat și mare logofăt în Moldova povestește aceasta în versurile dedicate regelui Poloniei”. În războiul politic cu liberalii, în speță, cu „Pseudo-Românul” lui C. A. Rosetti, cu fruntași ai partidului „roșu”, precum Dimitrie Brătianu, președinte de Consiliu, Miron Costin e adus ca autentic model de patriotism: „Și bieții Domni din vechime cari, ca Petrea cel Șchiop, abdicau de la domnie ca să nu se sporească în zilele lor haraciul Porții cu o mie sau două de galbeni, sau Miron Costin cronicarul, care și-a pus viața la mijloc și a pierdut-o pentru că Vodă Cantemir sporise birurile! Un om care renunță la domnie pentru a scăpa țara de o dare, un altul care-și dă capul călăului pentru onoarea de a fi protestat contra unui spor de bir! Și nu era un desperat ce n-avea ce pierde Miron Costin, căci avea o sută de moșii bine numărate pe fața pământului Moldovei”. („Timpul” din 22 ianuarie 1880);

²⁹ Eminescu, *Opere*, IX, ed. cit., p. 168.

„Pentru a ști ce însemnează a vorbi demn și totuși întrebuințând figuri, i-am recomanda d-lui Dim. Brătianu citirea prefeței ce-o face Miron Costin Cronicei sale. Și din el vorbește durerea de țară și iubirea neamului, dar amândouă sunt adevărate și de aceea el află forma adevărată, demnă, lipsită de afecție ! Cine afectează în espresia sentimentelor sale dovedește că mai nu le are, mai nu e în stare a le avea!” („Timpul”, 1 mai 1881).

Referințele la Miron Costin se înmulțesc și se îmbogățesc cu lungi citate, când poetul se angajează în polemicile privind originea, continuitatea și unitatea românilor în Dacia Traiană, cu mai multă aprindere în ultima perioadă de activitate de la „Timpul”, precum în acest articol din 14 august 1882, cu argumente culese din literatura cultă, laică și religioasă, și din folclor: „Deși munții despart poporul românesc în bucăți, deși acești munți, care le-a păstrat naționalitatea în evul mediu, constituie azi o piedică statornică pentru unirea politică a lor, totuși, din suta a șaptesprezecea începând, au prins a se naște un contact intelectual între diferitele provincii în care acest popor locuiește. Faptul cel mai curios și mai important din toate este unitatea de limbă, de datine juridice, religioase și de viață familiară. *Miron Costin este cel dentăi care-n suta a șaptesprezecea constată această unitate vrednică a inspira mirare. El descrie curăția și frumusețea limbei vorbite în Maramureș și viața neatârnată a românilor de acolo, ne dă legenda fondării Moldovei și a Țării Românești, constată iden [ti] tatea de origine și limbă a poporului* (s. n., D. S). În același timp, cărțile bisericești, tipărite în Ardeal, în Moldova, în Țara Românească, opresc procesul de diversificare și de dialectizare a graiului viu; acesta primește prin cărți o normă unitară în rostire și în scriere, căci, printr-un instinct fericit, traducătorii și scriitorii originali aleg ca model dialectul cel mai arhaic al românilor, cel vorbit în Țara Românească și-n o parte a Ardealului, căci la cel mai vechi din toate se puteau reduce, ca la un prototip, dialectele ce încercau a se forma pe atunci. Poate să fi fost un instinct de adevăr, poate c-a fost însă chiar cunoștința limbei latine care i-a îndemnat la aceasta. Alături cu limba exista ca element de unitate literatura populară, a cărei răspândire uniformă nu e de tăgăduit. Aceleași balade ce s-au cules în munții Moldovei sau ai Ardealului s-au aflat, în variante, în Dobrogea, încât se constată că piesele nemerite de literatură populară aveau tendința de-a se răspândi la toți românii”³⁰ Și, în reluare, cu aceeași tensiune participativă, peste câteva luni, într-un alt articol, din 4 noiembrie 1882: „Încă în suta a șaptesprezecea Miron Costin scrie regelui Poloniei că cel mai frumos și mai corect dialect românesc, cel mai apropiat de graiul italic se vorbește în Satmar, unde, cu toată emigrarea lui Dragoș, românii rămași acolo sub fratele lui, Voievodul Balc, sunt atât de numeroși ca și când n-ar fi ieșit nimenea din țară. E curios a auzi azi că, tocmai în acele clasice locuri, d-nii maghiari vor să înființeze o episcopie maghiară de rit greco-catolic pentru români și ruteni. Și când privim la munca seculară a acestui popor, la suma de putere musculară cheltuită, ne prinde mirarea. Ținuturile în care locuiesc românii sunt răpite pustietății și codrului. Fiece palmă de pământ de hrană e câștigată prin estirpare de codri seculari, prin curătură”³¹

Sunt, acestea, aspecte dezbătute frecvent în „Familia”, cu profit pentru formarea tânărului colaborator Eminescu, căci, hotărât, publicația lui Iosif Vulcan a fost, în anii prezenței poetului în revistă, o veritabilă școală de educație națională, prin recursul la știința istoriei. Ne imaginăm cu cât interes va fi urmărit viitorul autor al evocărilor de profundă vibrație patriotică din *Epigonii*, articole precum cele semnate de canonicul scolastic Gavril Pop, fost profesor de istorie universală, poezie și retorică la liceul din Blaj, ales în 7 septembrie 1871, pentru activitatea de editor, istoric și critic, membru corespondent al Academiei Române, majoritatea cu adresă polemică, privind continuitatea românilor pe teritoriul vechii Dacii, după retragerea aureliană: *Anticitatea Românilor în Ungaria* (1865), *Banatul Lugosiului și a Caransiebesiului* (1866), *Despre cneji și cnezatele românești din Evul Mediu* (1867), *O privire scurtă preste istoria românilor din Transilvania. Cu privire la dl.*

³⁰ M. Eminescu, *Opere*, XIII, București, Editura Academiei, 1985, p. 168.

³¹ Idem, op. cit., p. 215.

Hunfalvi (1867), *Dr. Robert Roesler față cu continuitatea romanității românilor nord-danubieni în Dacia Traiană* (1868), *Despre validitatea argumentelor în contra Dr. Robert Roesler publicate în „Familia” la anul 1868* (1869), „*Începutul Principatului Românesc*”. De *Dr. Robert Roesler* (1869), *Originea Românilor. Față cu Georgiu Miksa, Schmiedt și Mökesch* (1870). Îmbogățind constant capitolul de *Articuli instructivi* al revistei pestane, chiar din primul ei an de apariție³², odată cu nr. 14, din 15/27 oct. 1865, părintele Pop își așază demersul său sub semnul adevărului, „Acel adevăr istoric: cum că în teritoriul remnului Ungariei de astăzi încă înainte de venirea Ungurilor s-au aflat Români”, un adevăr pe care „destul de chiaru l-a arătat bravul bărbat al poporului român Petru Maior... și alți bărbați bravi ai națiunii române, carii au scris în această privință”, dar respins de „unii dintre ne-romani”, care „rătăcesc foarte tare” și „nu se rușinează a zice: cumcă toți Românii din Banatul temeșian, ar fi venit în acest ținut pre timpul lui Ladislau al V-le regelui Ungariei; eară cei din Maramureș sau Marmația ar fi venit sub Ladislau al IV-le (în a. 1284), și pre lângă acestea mai asereasă încă și acea, cumcă Românii din Banat, și din Marmația au fostu servi, și fără însemnătate istorică...” (rev. cit., nr. cit., p. 169).

Teza apărării adevărului istoric revine ca un *leitmotiv* în finalul articolului din 1865: „Toate câte am scris până aci în acest articlu despre însemnătatea istorică a Românilor din Ungaria, le public singur din interesul adevărului istoric spre a refrânge credința acelora, carii nu cunosc trecutul Românilor din Ungaria, și spre a mai lăți în ordine cunoștințele istorice despre strămoșii Românilor, carii astăzi se află în Ungaria și în Banat în număr mare” (idem, p. 194), și, de asemenea, în anii ce urmează, în intervenții polemice având drept țintă pe lingvistul și etnograful maghiar Pál Hunfalvy, autor al unei „dizertațiuni” publicate în foile maghiare „*Pesti Közlöny*” și „*Pesti Naplo*” din 1867: „După ce unii dintre scriitorii neromani, și între aceștia și dl Hunfalvi, acum în secul cel luminat al XIX, cu coniecture nefundate, și cu supusețiuni contrarie adevărului istoric, nu se sfiesc a aduce intunecrec asupra istoriei românilor transilvăneni, și a trage la îndoială anticitatea, dreptul istoric, și originea românilor de la coloniele romane aduse în Dacia Traiană, cuget a fi de lipsă a face în acest organ prețuit o privire scurtă, preste istoria românilor din Transilvania, repetând în conpediu acele adevăruri istorice, cari și până acuma s-au publicat în foile române publice, și cari nimene până acuma nu le-au restornatu, cu temeiuri fundate” (*O privire scurta preste istoria românilor din Transilvania*, în nr. 43, 4/17 nov. 1867, p. 507), ori pe alții, tot „scriitorii neromâni”, care, „din nesciintia, ori prejudețiu, ori din ceva scop necurat, s’au silit a trage la îndoială credința Românilor despre continuitatea Românilor nord-danubiani”, precum Francisc Josif Sulzer, Engel și Eder, iar dintre cei mai recent, pe Robert Roesler: „acest literat mare german în însciințările societății imperatesci științifice academice tipărite în Viena în 1866. tom. LIII fascicul I. a publicat un tractat în limba germană despre Daci, și Romani, în care se silește cu multe arguminte a areta lumii literare, că părerea literaților despre continuitatea romanității Românilor nord-danubiani (până în secul al XII în Dacia traiană) ar fi nefundată, și prin urmare eronea; înse după părerea mea toate argumintele produse de dsa în acest tractat în contra continuității romanității Românilor nord-danubiani sunt nefundate, și nu pot raționa să refrângă părerea literaților despre continuitatea romanității Românilor din Dacia traiană ” (*Dr. Robert Roesler față cu continuitatea romanității românilor nord-danubieni în Dacia Traiană*, în nr. 15 din 28 apr./15 mai 1868, p. 174).

Problema depășește simpla și nevinovata dezbatere academică pe o temă istorică și are, evident, substrat politic de stringentă actualitate. Cel care pune în acest sens punctul pe i și spune răspicat lucrurilor pe nume este George Bariț, cu articolul său publicat în numerele 35, 36 și 37, din

³² Sub același generic mai apar în „Familia” din 1865 materiale semnate de Bogdan Petriceicu Hasdeu: *Ion-vodă cel Cumplit, cu boierii, cu călugării și cu țărani.* (Din scrierea dlui B. P. Hâjdeu, partea II, §§. 9 — 21), și Alexandru Roman: *Analisea limbei romane de D. A. Bruce-Whyte.* Acesta, cu subtitlul: *Trasare din istoria Romanilor de la Traian până la Mahomet II. Cercetarea limbei romane din Dacia, dovezi scoase din simplitatea formelor sale și din vechimea sa necontestabilă.*

REFLECȚII LA O TEMĂ MAJORĂ ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ: ÎNCEPUTURILE ROMÂNILOR

octombrie-noiembrie 1866, ale „Familiei”: *Originea românilor ca cestiune politică*. Reluând demersuri mai vechi, din „Gazeta Transilvaniei”³³, marele publicist, istoric și politician transilvan, folosind ca pretext cărțile scoase de doi autori care „s-au ocupat în zilele noastre de originea poporului românesc din Dacia într-un mod ce se poate zice cu tot dreptul tendențios”, cuvioșia sa părintele ieromonah din tagma piaristilor, anume Iosif Vass, preot și profesor gimnazial la Cluj, însă și membru corespondent al academiei științifice maghiare, „de națiune maghiar sânge curat”, și Wilhelm Schmidt c. r. profesor gimnazial în Sibiu, membru de asemenea la vreo trei societăți științifice, care, „după naționalitatea sa nu este german precum l-ar arăta numele, ci este slav din viața polonească”³⁴. Dincolo de angajarea într-o chestiune strict științifică care ar intra mai degrabă în sarcina specialiștilor, profesori de istorie sau de filologie, „Scopul meu, scrie G. Bariț, este mult mai simplu: a semnaliza precum zic frâncii, acele două cărți ca pre unele din care mai mulți cetitori au început a face capital politic și cestiune politică în contra națiunii românesce, întocma precum au mai făcut și din alte produse științifice de spița aceasta, precum de es: „Korunk” mai astă primăveră în numărul său 55, din carticica eșită tot la Sibiu „Zur Frage über den Ursprung der Romanen und ihrer Sprache” (Bariț, art. cit., rev. cit., p. 413). Mai departe, din nou, accentul e pus pe miza politică a problemei în dezbateră: „Sunt sute de ani de când unii-alții dintre oamenii învețiati se ocupă cu cercetarea originii românilor din Dacia, ca și cu a mai multor popoare de alte limbi, însă ca de 54 ani, adică de la 1812 de când eșise la Buda Istoria lui Petru Maior despre începutul Românilor în Dacia și de când cu dispute ferbinți ale aceluiași aperiore de români în contra slavului Kopitar, a istoricilor Engel, Sulzer etc. cercetarea despre originea românilor deveni la mulți scrietori români și neromâni curat o patimă, eară scrietorii neromâni feceră din aceea simplă cercetare istorică o cestiune de politică” (idem, art. cit., p. 414, s. a.). În final, o întregă canonadă e îndreptată spre istoricul austriac Robert Roesler: „eaca se mai ivesce tot în aceea materie titulată: *Dacier und Romänen*, Eine geschichtliche Studie. Aus dem Maihefte des Jahrganges 1866 der Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der keiserl. Academie der Wissenschaften besonders abgedruckt, de dr. Robert Rösler, docinte privat la Universitatea din Viena. Acest scriitor și sfarmă capul foarte mult mai ales cu întrebarea, că de la Aurelian și tocma până în seculul 13-lea, adică până pe la *Radu negru* și *Dragosiu* unde au putut sta ascunsă aceea mulțime de români, pe cari astăzi i-găsim, vedem, pipaim aici în Dacia numită a lui Traian, sau cum se respică dn. docinte Rösler în nordul Dunării, pentru că uitati-vă bine domnilor, acel dn. Rösler în curs de 10 seculi nu găsește pe acești români nicăiri în istorie, până când aceiași români se ivesc

³³ Vezi, între altele, *Olah seau Român?*, cu George Bariț în polemică cu un anume domn Lucacs Ferencz, care „nu-și pregetă în jurnalul „Korunk” nrii. 176 și 177 a tracta mai pe larg întrebățiunea, deca se cuvine ca ungurii să numească pe românii olah sau român, care apoi respuns își dă tot densul, că românii n-au nici dreptul și nici că le folosesc pretinderea ca se fie numiți Român, prin urmare incheie că ungurii au se-i numească și în viitor tot olah”(„Gazeta Transilvaniei”, nr. 70, 6 sept. 1861, p. 295). Mai dur, într-o lungă dispută cu jurnalul maghiar, întinsă pe multe numere de la finalul lui 1861 și începutul lui 1862 din „Gazeta Transilvaniei”, este Timotei Cipariu, care constată că „încă tot mai sunt oameni grei la cap și verțoși la cerbice, cari nece intru un mod nu se pot împăca cu acea idee, că românul ar fi roman, ear nu dac, seau schiau, seau german, seau cel pucin amestecătură dein toate gunoiale genților”, între aceștia, chiar oameni învățați, care „cu toată învețătura lor... studiază istoria numai cu ochii inchiși seau după interese politice”(T. C., *La critica din „Korunk”*, rev. cit., nr. 100, 18 dec. 1861, p. 415).

³⁴ József Vass, *Erdély a rómaiak alatt, kútfők nyomán* (în traducerea lui Bariț, *Transilvania sub Romani, după fântâni*), Cluj, 1863; Wilhelm Schmidt, *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romanen Siebenbürgens, ein Beitrag zur Kenntniss des Volksmythus* (*Anul și zilele sale în părerea și datina românilor Transilvaniei, un adaos la cunoșterea mitului poporal*), Sibiu, 1866, aceasta însoțită de un mic *Excurs über das slavische Sprachelement in Rumänischen oder Walachischen* (*Excursiune asupra elementului slavonesc în limba românească sau valachică*).

numai dintr-odată în istoria ungurească ca și nesce năluce numeroase. Ei bine, dară de unde pecatele au putut resări dintr-odată atâta spurcă de român – în Walachia, Moldavia, Transilvania, Banatu, Ungaria, Bucovina, Besarabia? Nu desperați că ne spune dn. Rösler fără ca se facă un pas mai departe din Viena. Acei români nomazi pastori de vite, că asié numesce invetiatul docinte pe toți românii, au venit încoace de preste Dunăre din Bulgaria și din Macedonia. Dieu asié. Limba, românească cu amestecăturile ei din slavonă, greacă, turcească încă face dlui Rösler mare grige” (art. cit., p. 440).

Tot în toamna lui 1866, puțin mai devreme, în septembrie, la Sibiu, prestigioasa publicație inițiată de mitropolitul Andrei Șaguna, „Telegraful Român”, condusă acum de preotul, omul politic și ziaristul Nicolae Cristea, abia întors de la studii din Germania, atrage și ea atenția asupra implicațiilor politice ale scrierii recente, *Dacier und Rumänen*, elaborată în mai 1866 de docentul privat de istorie de la Universitatea Vieneză, dr. E. Robert Rösler, specializat în țările Dunării de Jos, autor și al altor studii despre români, precum *Dacia înainte de Români* și *Elemente grecești și turcești în română*, din 1865. Subiectul abordat de Rösler, scrie autorul anonim al articolului *Dacii și Români* pune pe tapet chestiuni de „un interes ce trece preste cercul curat de specialitate științifică”. Chiar dacă nu se pune la îndoială buna credință a istoricului austriac, cartea despre strămoșii românilor și teoria sa, cum că „Transilvania și principatele dunărene nu sunt țări romane, ci numai țări parțial romanizate foarte târziu” și „Continuitatea populațiunii române, în țară este întreruptă prin o mie de ani”, pot seduce pe cei neavizați, „cari au și mai puțină cunoștință despre istoria și situațiunea noastră, pre când iară alții folosindu-se de asemenea apariție și de neștiința unora și a altora, fac capital politic din asemenea scrieri și se încearcă a-l esploata în paguba noastră”³⁵.

Și iată, peste câțiva ani, în epicentrul furtunii dezlănțuită în Europa centrală de recent proclamatul dualism austro-ungar („Pactul de la 1867”), un tânăr moldovean, pe nume Mihai Eminescu, student audient la Viena, poet debutant, prozator și dramaturg aspirant, „gazetar juvenil și revoluționarist”, cum zice Al. Oprea, colaborator la revistele pestane, „Familia” și „Albina”, angajat cu trup și suflet în lupta de apărare a drepturilor românilor din Transilvania, riscând un proces de presă și scăpând ca prin urechile acului de închisoare, prin trei articole publicate precipitat în primăvara lui 1870 într-o altă publicație militantă românească apărută în capitala ungară, „Federațiunea”: *Să facem un congres*, nr. 33 din 5/17 aprilie, *În unire e țaria*, nr. 34 din 10/22 aprilie, *Echilibrul*, nr. 38 din 22 aprilie/4 mai și nr. 39 din 29 aprilie/11 mai. Articole semnate cu pseudonimul „Varro”, ales cu skepsis de autor, căci face trimitere la Marcus Terentius Varro, nu doar unul din cei mai mari învățați ai antichității latine, dar și un participant la luptele politice ale vremii sale. Pentru că dirigitorul de drept al bătbăioasei gazete, profesorul Alexandu Roman, se găsea în închisoare la Vaț, pentru un inventat delict de presă, redactorul interimar, Ion Poruțiu, îl întâmpină pe noul comiliton cu aceste frumoase cuvinte: „Dlui Varro. Mulțiamită pentru cele tramise. Primim cu plăcere promisiunile DTale. Diuariul nostru este deschis tuturor acelorua, cari și dau ostelă de a lucra pentru binele intelectual, moral și material al națiunii noastre”³⁶.

În vremi de restriște, dintr-un colț de țară aparent abandonat de istorie, venea un semn de bun augur pentru Ziaristul român de mare angajament patriotic al anilor următori, așa cum, ceva mai devreme, tot un ardelean, Iosif Vulcan, semnala apariția sub zodii luminoase a viitorului nostru Poet Național. Istoria românilor, într-o viziune încheată, unitară, precum și istoriile unor „țări” românești, curgând un timp separat, pentru a se aduna pe un fâgaș comun, vor forma o temă majoră pentru jurnalist și scriitor. Între acestea, *Moldova*, mai cu seamă *Mușatinii*, subiecte asupra cărora Eminescu va reveni cu predilecție, am zice obsesiv, de-a lungul întregii sale creații.

³⁵ *Dacii și Români*, „Telegraful Român”, Sibiu, nr. 73, 15/27 sept. 1866, p. 289.

³⁶ *Respunsuri*, în „Federațiunea”, Pesta, 5/17 apr. 1870, p. 130.

3.

O temă care apare frecvent în opera publicistică și literară eminesciană este aceea a primelor voievozdate românești, în acest context, a unor dinastii începătoare, pe un loc fruntaș situându-se – fapt firesc ținând seama de spațiul de origine și de formare intelectuală – a poetului nostru – cea a Mușatinilor, din Moldova. Când vorbim de raportul Eminescu – Mușatini, gândul ne duce imediat la vestitele versuri care deschid secvența dedicată epocii contemporane, decăzute, în antiteză cu vremea de glorie a lui Mircea cel Bătrân, din *Scrisoarea a III-a*, valorificate până la exces cu diverse prilejuri festive, în serbări aniversare ori discursuri politice: „Rămâneți în umbră sfântă, Basarabi și voi Mușatini,/ Descălecători de țară, dătători de legi și datini,/ Ce cu plugul și cu spada ați întins moșia voastră/ De la munte pân' la mare și la Dunărea albastră”. Nimic nu este gratuit și întâmplător în creația eminesciană. Publicate în „Convorbirile literare” din 1 mai 1881, cele patru versuri rezumă fidel idei ce vor fi reluate de gazetar, peste un an, în „Timpul”, privind uimitorul potențial energetic al tânărului popor de la Dunăre și Carpați: „Cine vrea să-și facă o idee de energia cu totul elementară a acelui popor să considere că, optzeci de ani după fondarea ei, Moldova ajunge din colțul Țării de Sus până-n Nistru și la Cetatea Albă, Țara Românească într-o sută de ani până în Dobrogea și pe întreg malul drept al Dunării”. De asemenea, vocația lui constructivă: „Și când privim la munca seculară a acestui popor, la suma de putere musculară cheltuită, ne prinde mirarea. Ținuturile în care locuiesc românii sunt răpite pustietății și codrului. Fiece palmă de pământ de hrană e câștigată prin estirpare de codri seculari, prin curătură. Pe când maghiarul și-a câștigat șesurile patriei sale păscându-și caii și plimbându-se, l vedem pe român cucerind palmă cu palmă pământul de sub puterile naturii, l vedem curățind rădăcinile codrilor seculari și creându-și patria lui muntoasă pas cu pas” („Timpul”, 4 noiembrie 1882). *Scrisoarea a III-a* are în manuscrise versiuni mai puțin șlefuite, dar interesante, din punctul nostru de vedere, prin aducerea alături de Mușatini a unuia dintre prezumtivii întemeietori ai Țării Moldovei, Bogdan Dragoș: „Rămâe 'n noapte sfântă în umbră Basarabii/ Din dulce neclintire, o pană, să nu-i clatini/ Începători de vremuri, purtând viteze sabii/ Și tu, Bogdane Dragoș, voi marilor Mușatini...”³⁷. Dincolo de orice implicație de ordin științific, istoriografic, Mușatinii apar aici ca reprezentativi prin valoarea lor emblematică, cu trimitere la o vârstă primordială învăluită în aură mitică, cvasireligioasă chiar, precum într-un alt fragment de poem postum, intitulat *Moldova*, editat de Ilarie Chendi la început de secol XX: „Stă neclintit Moldova țeșând la pânza vremii,/ Viteji îi erau fiii și purtătorii stemii/ Cei dătători de lege și-așezători de datini,/ Lumină din lumină, Mușatini din Mușatini”³⁸. Aduse din legendă, cu întreaga lor încărcătură simbolică, de către reporterul actualității politice de la „Curierul de Iași” și de la „Timpul” bucureștean, „cronist răătăcit în veacul al nouăsprezecelea”, cum se autodefineste Eminescu undeva, cele două „dinastii” începătoare românești îi vor servi pentru a marca evenimente recente, cruciale, precum Unirea Principatelor, inițiată de moldoveni în anul de grație 1859, când ei, ca „popor istoric”, „au dat mâna ... cu poporul istoric al Țării Românești” și când „au unit coroana neamului Mușatin și pe-acea a străvechilor Basarabi pe-o singură frunte” (a lui Al. I. Cuza, se înțelege), mai pe îndelete spus, „când poporul lui Bogdan Voievod Dragoș s-au unit cu poporul lui Tugomir Basarab, amândouă ramuri odinioară puternice a unei mari nații a evului mediu” („Timpul”, 9 august 1881), ori Independența noului Regat, prefigurată de duelul dintre artileria românească și cea otomană de la Calafat, pe Dunăre, în aprilie 1877, mai precis, „Marți în 26 curent, la 2 1/2 ore după amiazi”, când „răspunsul tunurilor noastre reîncepe o istorie al cărei fir se rupsesse de două veacuri aproape”, armata română îndrăznind astfel „a călca pe urmele vestiților războinici din neamurile Mușatin și Basarab, a căror îndoită coroană împodobește astăzi fruntea augustă a lui Carol I”. („Curierul de Iași”, 29 aprilie 1877).

³⁷ Eminescu, *Versuri din manuscrise*, Ediție de Ioana Bot și Cătălin Cioabă, București, Humanitas, 2015, p. 146.

³⁸ Eminescu, *Poesii postume*, Ediție nouă, București, Minerva, 1908, p. 148-149.

Așa cum odinioară, în *Epigonii*, poetul evocase „zilele de-aur a scripturelor române”, gazetarul înscrie acum într-o mitică vârstă de aur (cu suport, însă, în fapte istorice concrete) primele închegări statale românești, cu aceeași Basarabi și Mușatini la cârma lor. Vestea că un prieten al românilor, cavalerul Enrico Croce, și-a propus să scoată un ziar italiano-român pentru a face România cunoscută conaționalilor săi e întâmpinată astfel cu justificată satisfacție: „Desigur că ținem la simpatiile Italiei și am fi foarte bucuroși ca să se reînnoiască acele relațiuni amicale și de solidaritate de interese, cari predominau în veacul nostru de aur sub coborâtorii Basarabilor și ai viței Mușatin, pe când Cetatea Albă și Chilia erau pline de negustori genovezi și venețieni, pe când galbenul venetic era o monedă cunoscută, pe când republica Veneției întreținea atât de puternice relațiuni cu Ștefan Vodă pomenească-1!” („Timpul”, 7 octombrie 1878). Peste câțiva ani, lectura *Memorialului* adoptat de Conferința română din Sibiu (1882) dezvăluind situația umilitoare ce li s-a creat românilor din monarhia habsburgică prin dualism și prin măsurile guvernamentale ale maghiarilor, îi dă gazetarului Eminescu prilejul să extindă această ipotetică vârstă de aur a nației dincolo de granițe convenționale geografice și temporale: „Până la sfârșitul sutei XV-a românii sunt în Ardeal și Țara Ungurească unul din elementele cele mai considerabile în viața politică. Trăind sub voievozi proprii și sub legile lor proprii, fără amestec din partea Ungariei, ziditori și apărători de cetăți, pururea buni ostași, epoca de aur din țările noastre, începută cu Mircea și încheind cu Ștefan cel Mare, e o epocă de aur și dincolo. Români sunt atât de numeroși în munții Ardealului încât fragmente ale populațiunii Maramureșului fondează sub Dragoș statul Moldovei, fragmente din ținutul Făgărașului, Țara Românească” („Timpul”, 4 noiembrie 1882).

Ca gazetar la un cotidian conservator, Eminescu nu se poate sustrage, oricâte tentative ar avea în acest sens, comandamentelor de partid, a cărui doctrină o apără și și-o asumă în dese rânduri, uneori legitimându-se prin apelul la istorie, ca-n această declarație descoperită într-o pagină de manuscris: „V-o spun franc, d-lor, servesc pe românii din partidul conservator, nu pe greci. Pe acele rămășițe de boieri români din vremea domniilor noastre legitime, ale Basarabilor și a Mușatinilor” (Mss. 2263). De pe o astfel de platformă, curg firesc interogațiile și exclamațiile retorice din polemicile cu liberalii, în special cu „Românul” lui C. A. Rosetti, care sporesc în număr și duritate în ultima etapă a activității de la „Timpul”, precum, ca să dăm doar două exemple, în acest atac indirect, prin substituie de „roluri”: „Regișorii Moldovei și ai Țării Românești? Basarabi și Mușatini? Ce sunt toți aceștia pentru noi, ce ne pasă cine au fost sau cum au trăit? Ce ne pasă nouă de sângele vărsat în șiroaie cu care e udat orice palmă a acestui pământ? Moșiile voastre voim s-avem dreptul de-a le cumpăra noi, noii români, românii „Românului”; restul e o lungă poveste care nu ne privește întru nimic” („Timpul”, 16 martie 1882), ori în această diatribă adresată fără ocol: „Cu invidia, comună veneticilor din toate țările, cu veninul dizolvant al scepticismului și al calomniei, cu egalitarismul celor ce n-au nimic de pierdut ei au târât în mlaștină lor morală poporul crescut puternic în umbra Basarabilor și a neamului Mușatin, i-au împetriștat limba, i-au sustras istoria și datinele, i-au escamotat șira spinării, comoara de idei și înclinări abituale cari făceau ca poporul nostru să semene în toate cu strămoșii lui” („Timpul”, 1 mai 1882).

Dincolo de funcția strict retorică a nominalizării celor două dinastii începătoare românești, ele vor deveni firesc un subiect în sine și pentru sine la gazetarul Eminescu, bun cunoscător și valorificator al documentului și al comentariului istoric (câte apăruseră, desigur, în orizontul de cunoaștere al epocii sale), mai cu seamă în demersul său pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania. Un model de text cu atenție elaborat în acest sens ni-l oferă, în aceeași perioadă, editorialul intitulat *București, 25 ianuarie 1882*, prilejuit de dezbaterile din Ședința Adunării deputaților privind măsura guvernului liberal de expulzare a unui grup de țărani din Banat veniți să se stabilească în Dobrogea și nevoiți să se întoarcă la vreme cumplită de iarnă pe pământurile de obârșie, „ducându-și morții în spinare”, spre satisfacția autorităților maghiare, care se vor sprijini în măsurile lor restrictive pe „argumentul” lui I. Brătianu: ei erau pentru guvernul său doar niște „supuși străini de origine română”. Pornind de la această nedreaptă sintagmă pusă ca un stigmat pe fruntea țaranului român, „același pretutindenea între Tisa și Nistru”, urmează una din cele mai impresionante pagini polemice eminesciene, în care nu știm ce să admirăm mai mult:

disponibilitatea atât pe proprie marelui poet de dăruire și participare afectivă față de subiectul abordat, larga desfășurare frazeologică de tip oratoric (lecția, perfect însușită, a Junimii!), cu enumerări, citate savante, exclamații și interogări, măiestrita încadrarea a evenimentului istoric concret în demersul argumentativ-demonstrativ. Ne cerem permisiunea de a o reproduce *in extenso*: „Străini de origine română! *Contradictio in adjecto*. Străini cari nu știu altă limbă decât a noastră, cari sub orice regim se simt și se numesc români, cari au trecut din Oltenia în Banatul Severinului, acea veche posesiune a banilor olteni de unde până azi a rămas vorba ban. Bătrânul Mircea, *Dei gratia Fogaras et Omlas Dux, Severini Comes, Terrarum Dobrodictii Despotus*, împreună cu toți banii Basarabi erau străini de origine română. Străini de origină era, după maniera de-a vedea a d-lui Stătescu (Eugeniu Stătescu, ministrul liberal de externe, n. n., D. S.), însuși Bogdan Dragoș, întemeietorul Moldovei, pe care Ludovic I al Ungariei, prin hrisovul de la 2 februarie 1365, îl numește, împreună [cu] toată dinastia Dragoșizilor Maramurășului, sperjur și uitător de datorii, unealtă oarbă a unei neastâmpărate ambiții, pentru că, părăsind vasalitatea în fruntea poporului său, fondase un stat neatârnat, alături cu Ungaria? Străin de origine română a fost Alexandru Basarab care a înfrânt pe regele Carol Robert și toți acei pe care *mater parens*, muma născătoare a neamului românesc, Transilvania, i-a revărsat în șesul Dunării, pentru a crea cu spada și plugul moștenirea istorică a neamului latin de lângă Dunăre? Și Bogdan și Radu Negru au ieșit fără pașaport de emigrare de sub dominațiunea străină, pentru că preferau libertatea lor de conștiință onorilor și siguranței ce le prezenta dependența de coroana Sf. Ștefan, și străini de origine romană au creat România pe teritorii ce fusese ocupate de Changanii cumenilor și de oarda nogailor. Dar oare tot șesul acesta, bolnav și espus fără curmare invaziilor despre miazănoapte și miazăzi, rămas-ar-fi românesc fără ca din veac în veac să se fi îmborsărit populația lui istorică cu străini de origine română? Dar destul despre aceasta. Ar însemna a nu cunoaște elementele istoriei noastre pentru a ignora fenomenul constant al reîmborsării etnice a țării noastre de către elementele vergine ale munților noștri și a celor ardeleni, pentru a nu ști că Basarabii chiar au venit de unde au venit familiile bănățene, și Moldova din Maramureș”³⁹. Poetul – scrie un fiu al meleagurilor rădăuțene, Dimitrie Vatamaniuc, căruia-i datorăm excelentele comentarii fără de care devine atât de dificilă, dacă nu chiar imposibilă, orientarea în miile de pagini de publicistică ale ediției Perpessicius – trăiește drama românilor din provinciile de sub stăpâniri străine și editorialul său se înscrie printre cele mai virulente critici la adresa guvernării liberale”.

Un motiv care revine obsedant în publicistica eminesciană a momentului (anii 1882-1883) este, cum vedem, acela al Transilvaniei, ca focar iradiant de românitate, punct de pornire a primelor închegări statale românești. Alături de pagini de vituperantă forță pamfletară, din publicistică și din *Scrisori*, proteica personalitate eminesciană readuce, iată, în lumină și ipostaza sa riguros academică, oarecum surprinzătoare la un poet, propusă de studiul *Influența austriacă* și de recenziile la Julius Jung, din 1876. Este vorba, acum, de un studiu de egală importanță, neglijat după părerea noastră de exegeți, intitulat *Românii din Ungaria*, studiu amplu, conceput în patru capitole, găzduite în șase numere, din 13, 15, 22, 27 mai, și 10, 17 iunie 1882, ale bisăptămânalului sibian „Telegraful Român”, condus de preotul, omul politic și ziaristul transilvănean Nicolae Cristea. Din multitudinea de aspecte, reținem deocamdată, ca importantă pentru discuția noastră, menționarea, și aici, a Transilvaniei ca *mater parens* a românimii. Pretextul îl constituie un celebru document medieval, emis în anul 1222 de regele Andrei al II-lea al Ungariei, aducând o egalizare în privilegii a diverselor categorii nobiliare maghiare, mari, mici și mijlocii, și cunoscut astfel, ca atare, în istoriografia țării vecine sub numele de „Bula de aur a nobilimii”. Eminescu atrage atenția asupra efectelor, pozitive și negative, ale documentului: „*Bulla aurea* a dat naștere unei direcțiuni nouă în restrângerea drepturilor naționale și în centralizarea regatului”. „Poate că direcțiunea aceasta nouă, scrie mai departe eruditul nostru gazetar, a îndemnat pe Radu Negru din Făgăraș și

³⁹ „Timpul”, VII, nr. 19, 26 ianuarie 1882, p. 1.

mai târziu pe Dragoș din Maramureș a-și căuta patrii nouă în ținuturi românești la miazăzi și la răsărit de la Carpați, ținuturi cari mai nainte erau bătuite de barbari...” Acest motiv al Ardealului providențial, productiv și unificator de energii naționale, e de regăsit, și mai apăsător, în manuscrisele poetului, adunate de cercetătorii operei sale într-un *Fragmentarium* chiar de el proiectat. Iată câteva exemple edificatoare, reproduse de noi sub rezerva că ele rămân doar niște supoziții avansate de poet în intimitate, desprinse din *manuscrisul* 2264: „De acolo au ieșit trei dinastii române: Basarabii, Mușatii și Corvinii. De acolo cel mai mare erou cu care se leagă ungurii, Ion Corvin, și cel mai mare rege al lor, Matei cel Mare, care-a luat Viena...”; tot aici: „Ștefan V Mușat ca o culminațiune a trei dinastii române”; idei regăsite în *manuscrisul* 2263: „Ca toți românii adevărați Ștefan Vodă era ardelean de origine și anume mureșan. Ca și Uniad Corvinul, ca și Basarabii toți. Dar ce e Maramureș decât o combinație de cuvinte între Marmura (numită Poarta de Fier) și Mureș, râul care trece prin ea”; mai pe larg reluate, într-un bruion din păcate nefinalizat, fragmentar, din *manuscrisul* 2257: „...deși în realitate poporul maghiar n-a ajuns niciodată la predominare în țara lui proprie, nici în trecut, nici azi. Îndată după stingerea dinastiei lui Arpad, s-a succedat până în ziua de azi o serie de dinastii străine recrutate de departe și de aproape, încât singura dinastie națională cu care se laudă este familia arhiromânească a Iancului, voievodul Ardealului, a Corvinilor. Bonfiniu deducea familia dintr-o gens de patricii de la Roma; realitatea este însă că Corvinii erau boieri români de neam, iar îndeosebi tatăl voievodului Iancu ținea în căsătorie pe o fiică din familia Paleologilor din Constantinople. De aproape înrudiți cu Basarabii, ba poate ei înșii Basarabi, aveau în marca lor un Corb c-un inel în gură. Acest corb cu inelul în gură este însă identic cu corbul legendei lui Radu Negru. Radu Negru, zice Miron Costin, a trecut din Țara Făgărașului munții și-n șesul Țării Românești a găsit ...” (textul, cum am arătat, bruionar, se sfârșește brusc aici).

Moldova și Mușatinii se bucură de un interes special din partea lui Eminescu. În publicistică, începând cu 1876, fără să mai fie asociați cu Basarabii, Mușatinii apar în expresii precum: „strălucita roadă Mușatin”, „luminata roadă de Mușatin”, „vița Mușateștilor”, „dinastia Mușateștilor”, neamul Mușatin din Moldova... În recenzia la *Despot Vodă* al lui Alecsandri, găsim o caracterizare ca aceasta: „Varga magică a poetului ne face să ne trezim în adâncul vremilor trecute, în timpul când uriașul trunchi al neamului Mușatin, în a cărui umbră Moldova crescuse mare și puternică („Timpul”, 2 noiembrie 1879). Interesantă, în viziunea poetului, relația dintre Mușatești și Dragoșizi, prezentați, în funcție de sursele documentare valorificate, când asociați, când în opoziție. Așa de exemplu, la 1 martie 1878 referindu-se la veacul al șaisprezecelea când Moldova intră sub protecția Porții, Eminescu afirmă: „Tot în acest veac această țară are nenorocirea că se stinge dinastia Dragoșizilor, cum o numește Dim. Cantemir, a Mușatinilor, dacă ne luăm după cercetările mai nouă”. Peste câțiva ani, utilizând un verb neologic de sorginte franceză, însemnând a înlocui pe cineva, cam fără voie, în niște *Studii asupra situației* din februarie 1880 poetul vorbește din nou, referindu-se la dinastia inaugurală moldoveană, de „neamul Mușatin, *suplantat* Dragoșizilor”. Tot acum apar și primele referiri la Petru Mușat privit în contextul relațiilor dintre noile principate românești și țările vecine: „Regii Ungariei și ai Poloniei aveau pentru Domnii acestor țări o deosebită bunăvoință. Cităm numai câteva cazuri. Vladislav Jagello și soția sa Hedviga îl dăruiesc pe Vlad Dracul, fiul lui Mircea cel Bătrân, cu foarte întinse posesiuni în Ungaria și în Ardeal, *Petru Mușat câpătă de la poloni Pocuția pe o cale cu totul prietenească* (s. n., D. S.), Movileștii sunt principii egali în Polonia cu cei mai mari magnați ai acestei țări, lui Miron de pe Bîrnova (Barnoschi Vvod) i se dau, pentru că pierduse Moldova, câteva mici principate în Polonia, pe cari el domnește în același mod semisuveran ca și ceilalți principii, c-un cuvânt marele regat slav căuta să întărească pe cât putea, prin simpatii, prin daruri, prin ajutoare contra turcilor și tatarilor perdeaua Moldovei și a Țării Românești contra puterii osmane. Cei ce vor să se încredințeze despre aceasta pot cerceta Tratatul de la Karlovitz, și anume stipulațiunile privitoare la Polonia și la Moldova. P. 71” („Timpul”, 25 martie 1878). Problema apare și într-o pagină manuscris reprodusă în volumul X al ediției Perpessicius: „A susține cumcă Bucovina a fost ruteană, Bucovina care, de când s-a pomenit a fi, n-a fost sub dominare slavă! Dar bine, ce să zicem atunci de Podolia și Pocuția, cari-n evul mediu nu știi că sub ce dominare or fi fost mai mult, sub cea română or sub cea <slavă> polonă? Nu

<vo[rbele]> noi, ci faptele dovedesc. <Iată-le după cât avem documente autentice a mână :> Așa d. e. Domnul Petru Vodă (Mușat)”. Și iată, într-un articol scris cu puțin timp înainte de marea provocare a bolii poetului, în polemică cu aberațiile dintr-o „adunare pseudoarheologică” ce are loc la Deva în 30 mai 1883, unde un anume „domn...doctor”, Solyom Fekete, „îndealmintrelea prezident de tribunal, obligat pân-la oarecare grad de-a fi om serios”, susține că în comitatul Unedoarei, în care nu sunt unguri, „românii ar fi schimbat numirile localităților și că ei s-ar fi substituit ungurilor”, numele lui Petru Mușat revine prezentat fără dubiu ca întemeietor de dinastie, asociat cu teza îndrăgită a originii comune a celor trei principate românești, având ca suport legenda colportată de Miron Costin, la care ne-am mai referit: „Aceasta o susține un așa-numit învățat pentru un ținut în care populația, de aproape 200.000 de suflete, e exclusiv românească și de lege răsăriteană, pentru un ținut din care a ieșit familia Corvinilor, probabil și a Basarabilor și a dinaștilor din Moldova chiar. Căci iată ce zice Miron Costin în această privire: Marca muntenilor prezintă un corb (corvus). Tradițiunea despre începutul lor e următoarea: Pe când românii locuiau încă în Făgăraș, o frumoasă copilă căzând în dragoste cu Domnul Ardealului și simțindu-se grea, principele i dă un inel de aur și o trimite înapoi la părinți, poruncindu-i de-a reveni după ce va naște, cu copilul și cu semnul...” În acest context apare și referința la Petru Mușat: „E probabil că și dinaștii Moldovei sunt originari din Hațeg. Nepotul de soră a celui din urmă Piast, Ludovic I, rege polon și maghiar, a donat la 1363 satul Zalazd din ținutul Hunedoarei contelui Vladislav, fiul lui Mușat din Almagiu, și fiilor săi Petru, Ioan, Alexandru și Mușat. *Un Petru Mușat e Domn în Moldova (1375—1392) și întemeietorul dinastiei din care, ca culminațiune, a răsărit Ștefan V Mușat cel Mare* (s. n., D. S). Chiar maramureșenii par a fi din Hațeg. Ce e Maramureș decât o combinație între numele român al Porții de Fier (Marmura) și numele Murășului, care curge la nordul ținutului? Astfel sub un Piast și mai târziu sub un Jagelon (din Litvania) care, pe lângă Coroana Poloniei, era ales – prin influința lui Ioan Corvin – rege al Ungariei, românii se ridică și se răspândesc în Carpați și în promontoriile lor, ba le dau ungurilor chiar pe regele Matei I – și tocmai acest ținut, ilustrat prin strămoșia a trei dinastii române, să fie acela în care poporul nostru să se fi substituit maghiarilor? Vârfurile cele mai înalte ale Părinului (Paniculum), Schelvoilui, Cârjei și Retezatului au nume ungurești?” (15 iunie 1883).

Câteva cuvinte, acum, despre combinația „Bogdan-Dragoș”, ca voievod unic contopit din doi descălecători ai Moldovei din anii 1350 – 1360, „scornit” de Eminescu pentru a-l face erou titular al unei drame de tinerețe, în numele dreptului scriitorului la „licență poetică” ce l-ar scuti de respectarea prea riguroasă a adevărului istoric, invocată în vremea din urmă și de academicianul Ioan Aurel Pop : „«Scornirea» aceasta și altele – legată de folosirea prea laxă a letopiseștelor – este blând criticată (mai mult semnalată) de Călinescu, deși poetul are două scuze perfect valide: mai întâi, literatul poate modela istoria cum dorește, fiindcă el operează cu imagini artistice (construite prin imaginație) și fiindcă trecutul joacă adesea, în atare cazuri, doar rolul de pretext; în al doilea rând, cercetarea istorică nu avea atunci nivelul din secolul al XX-lea, iar Dragoș, Bogdan și Negru Vodă (identificat adesea cu Basarab) erau socotiți de unii istorici ca rude de sânge”. Între aceștia, Dimitrie Cantemir, „încă punct de reper în veridicitatea cercetării istorice în secolul al XIX-lea”; „Cu alte cuvinte, lucrurile nu erau foarte clare (după cum nici astăzi nu sunt!) nici pentru istoricii de talia lui Cantemir, deși a doua parte a secolului al XIX-lea, mai ales prin școala critică (pozitivistă), adusesese contribuții semnificative. Dar poetul, nefiind istoric, nu era chemat să țină seamă de aceste noi rezultate de specialitate în creația sa literară”⁴⁰. Am adăuga la aceasta că „scornirea” lui Bogdan-Dragoș nu e o licență la Eminescu, ci o consecință a strictei sale documentări istorice, din care nu lipsește apelul la specialiști de ultimă generație, precum A. D. Xenopol, semnalat cu o *Carte nouă*, în „Curierul de Iași”, 1 oct. 1876: „Au ieșit de sub tipar *Cronologia raționată* de A. D.

⁴⁰ Ioan-Aurel Pop, *Eminescu și Evul Mediu românesc*, „Cultura”, nr. 4 (502), 5 febr. 2015.

Xenopol. Această carte cuprinde în 200 de pagini istoria pe scurt a tuturor popoarelor și a cea a românilor și va fi foarte folositoare pentru toți tinerii ce se prepară pentru examene””. Cartea e de fapt o reeditare a lucrării de extracție junimistă apărută cu cinci ani mai înainte: *Cronologia raționată a Istoriei Universale prelucrată cu privire la examenul de Bacalaureat de A. D. Xenopol, Doctoru în filosofie, profesor de istorie la Institutul Academici din Iassi*, Iassi, Tipografia Societății Junimea, 1871, în care, la pagina 123, sunt prezentați, pentru ultima jumătate a secolului al XIV-lea, însoțiți cu multe semne de întrebare, înaintașii lui Alexandru cel Bun, începând cu... Bogdan Dragoș!: „1359—1401. *Naintașii lui Alexandru cel Bun*. — *Bogdan Dragoș* 1359— 1365 (?) întemeiază. domnia în o parte a Moldovei de sus. — Lațcu fiul seu 1365—1373 (?) catolicit prin frații Minorii. Capitala în Siret; episcop catolic trimis de Papa; scuturarea, autorității religioase a Mitropolitului de Haliciu. — Iuga Coriatovici, 1314—1375 întinde dominația până în jos de Bărlad. — *Petru Mușat* 1575—1389 (?) fiul lui Costea Mușat (din. familia Basarabilor?); act de închinare la Poloni 1387; imprumută pe Vladislav. cu 3000 ruble argint amanetându-i-se orașul Haliciu; respinge catolicismul. — *Roman* fratele lui Petru, întinde domnia Moldovei de la „munte până la mare“, să căsătorește cu Anastasia fiica lui Lațcu, zidește orașul Roman: depune omagiu la Poloni 1393. *Iuga II* fiul lui Iuga I 1393—1395 întemează multe sate nouă. — *Ștefan I* fiul lui Roman 1395, depune omagiul; la moartea sa tulburări p. domnie (între fiii sei Petru și Ștefan, : bătălie cu Polonii?)”. Iată-l așadar pe Bogdan Dragoș și la case mai mari, la profesori doctori contemporani cu tânărul nostru poet pasionat de istorie. În ceea ce privește întemeierea Moldovei, președintele Academiei are dreptate: lucrurile nu erau foarte clare atunci, după cum nici astăzi nu sunt. După cum are dreptate și în încheierea din articolul din revista „Cultura” despre Eminescu ca „istoric”, una din cele mai adecvate și mai judicioase contribuții pe această temă, după cea a lui Călinescu: „Evul Mediu (ca întregul trecut românesc) restaurat de Eminescu prin poezia lui a pătruns în conștiința publică a românilor mai bine și mai profund decât prin toate scrierile istoricilor erudiți la un loc. Acest fenomen a fost posibil numai fiindcă poetul, având har, a găsit calea cea mai potrivită spre a ajunge la sufletele oamenilor, fără ca cineva să decidă acest lucru. Totul a fost mai presus de fire, deoarece Eminescu se situează – prin creația sa majoră – dincolo de spații și de timpuri, fiind contemporanul tuturor generațiilor care l-au urmat. În acest context, în ciuda detractorilor, Eminescu este și contemporanul nostru, ne încântă și descântă mereu, înnobilându-ne viața. Eminescu a integrat Evul Mediu, adică secolele de mijloc (cele situate între Antichitate sau căderea Romei și Epoca Modernă, anunțată de Renaștere), într-o viziune modernă, adecvată vremurilor sale și, câteodată, mai presus de aceste vremuri, intuind descoperiri care aveau să vină”. Sunt drepte și frumoase cuvinte pe care, ca o concluzie la contribuția noastră, ni le însușim.

UN SRIITOR FĂRĂ FRONTIERE – SILVESTRU IARICEVSKI (1871-1918)

Silvestru PÂNZARIU¹

Rezumat: Îndrăgostit de o tânără învățătoare, Ștefania, profesorul Silvester Iaricewski din Galiția, absolvent al facultății de filosofie de la Universitatea din Viena, vorbitor de limbă ucraineană, polonă și germană, trudind pe la diferite școli din împărăția cezaro-crăiască, scriind și publicând poezie, teatru, critică literară, se stabilește matrimonial în orașul Siret, învață și limba română, este ales chiar primar al urbei moldave, numai că în urma unei boli necruțătoare își trăiește sfârșitul vieții înainte de-a împlini cinci decenii, lăsând de izbeliște patru moștenitori ai unei strălucite profesii didactice înscrise cu mândrie în istoria Bucovinei.

Cuvinte-cheie: Rohatyn, Kolomeea, Cernăuți, Taras Șevcenko, France Prešeren, Magdalena Laszlo-Kuțiuk, Oksana Ivasiuk, Vladimir Antoficiuk

Abstract: In love with a young teacher, Stefania, Professor Silvester Iaricewski from Galicia, a graduate of the Faculty of Philosophy at the University of Vienna, fluent in Ukrainian, Polish and German, working at various schools in the Tsarist empire, writing and publishing poetry, theater, literary criticism, he settles down in the city of Siret, also learns Romanian, is even elected mayor of the Moldavian city, only that, due to a relentless illness, he experience the end of his life before reaching the age of five decades, leaving behind four heirs to a brilliant teaching profession proudly inscribed in the history of Bukovina.

Keywords: Rohatyn, Kolomeea, Chernivtsi, Taras Shevchenko, France Prešeren, Magdalena Laszlo-Kuțiuk, Oksana Ivasiuk, Vladimir Antoficiuk

Scriitorul și publicistul Silvester Iaricewski s-a născut în orașelul Rohatyn din Galiția, aproape de Liov, în ziua de 16 ianuarie 1871, tatăl său, Ignatie Iaricewski, fiind croitor de profesie și laudându-se că se trage din neamul unor cazaci zaporojeni, refugiați în Galiția, din cauza persecuțiilor țariste, iar mama, Katerina Slidzinska, era gospodină poloneză din partea locului. Școala primară a urmat-o fiul lor în Rohatyn, iar la Berejany, în apropiere, va absolvi liceul polonez. În 1892 își începe studiile la Facultatea de Filosofie a Universității din Liov, iar între anii 1894-1896 își face stagiul militar în armata imperiului austriac. Între 1896-1901 își desăvârșește studiile filozofice la Universitatea din Viena.

După absolvire, între 1901-1902, predă limba germană, limba ucraineană și limba polonă la o școală din orașul Przemyśl, iar între anii 1902-1903, predă limba germană și limba ucraineană într-o școală din Kolomeea, pentru ca între 1904-1906 să predea limba latină, limba ucraineană și geografia la o școală din Coțmani. Aici o cunoaște pe învățătoarea sireteană Ștefania Piotrovski, cu care se căsătorește și, după trei ani de șomaj, se stabilește în Siret, unde va preda limba germană și limba ucraineană la Liceul „Franz Joseph” și va deveni chiar primar al orașului. Familia primarului va avea patru copii – Sofia (1907), Iaroslawa-Olena (1910), Bogdan (1911) și Olga (1913) – dar, din păcate, profesorul va muri în urma unei infecții a sângelui, la doar 47 de ani, în ziua de 30 martie 1918. În cei nici zece ani petrecuți în Siret, aflând despre trecutul glorios al acestui oraș, fostă capitală a Moldovei, a învățat și limba română, pornind de la un ghid de conversație german-român. Așadar, profesorul Silvester Iaricewski cunoștea și vorbea fluent germana, polona, ucraineana și româna, ceea ce l-a ajutat în realțiile cu autoritățile și naționalitățile din ținuturile Galiția, Pocuția și Bucovina din imperiul austriac.

¹ Prof. Silvestru Pânzariu, Siret

Ștefania Iaricewski

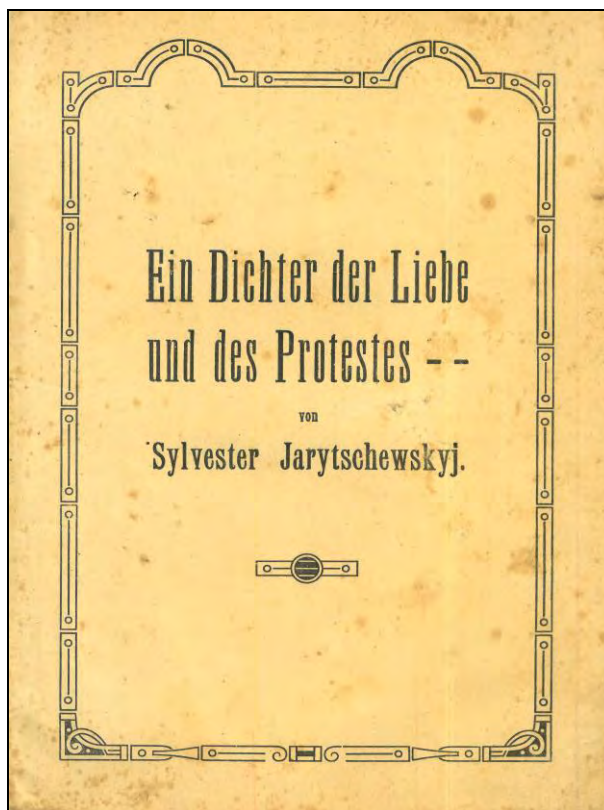

În scurta lui viață, Silvester Iaricewski a colaborat la numeroase ziare și reviste din Liov, din Viena și Cernăuți, scriind și publicând în limbile germană, ucraineană și polonă, acordând o mare importanță literaturii, creând și tipărind poezii, proză și teatru, în cele trei limbi. Cele mai multe opere le-a alcătuit în limba ucraineană, fiind un mare admirator al poetului Taras Șevcenko și făcând parte din cercul literar al scriitorului ucrainean Ivan Franko, traducând multe poezii din

literatura germană și poloneză. La Viena, pentru a-și câștiga bunurile pentru traiul zilnic, a scris chiar și un roman în foileton, *Trandafirul sălbatic*, nemaivorbind de colaborarea la presa vieneză, în limba germană. Nu s-a sfiit nici să lucreze ca hamal în portul fluvial vienez de la Dunăre.

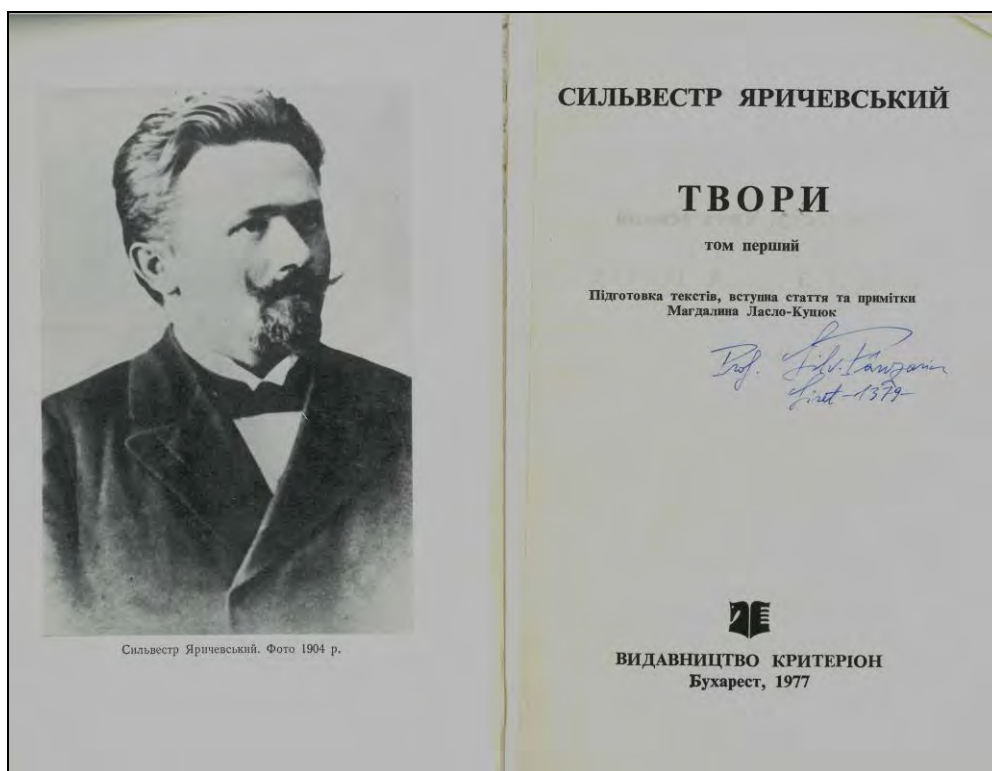
Silvester Iaricewski a debutat în 1892, în revista ucraineană „Oglinda” din Liov, cu poezia *Dorința*, apoi a trimis numeroare creații la reviste ucrainene și germane din Cernăuți. La Viena, atras de valoarea operei poetului național sloven France Prešeren, a tradus mai multe poezii de-ale acestuia în limba ucraineană și a scris chiar un studiu despre poet, publicat la Przemyśl, în 1902, cu titlul *France Prešeren, cel mai mare poet sloven*, studiu ce se va tipări și în Slovenia, la Liubliana, capitala țării, tradus de un coleg de-al lui Iaricewski de la Viena.

Tot în 1902, îi apare, la Przemyśl, primul său volum, alegoria dramatică intitulată *Cântăreții cerului*, urmat de un volum de poeme în proză, *Серце мовить* [Inima vorbește], Colomeea, 1903, o carte de nuvele *На філяк життя* [Pe valurile vieții], Colomeea, 1903, apoi un volum de poezii, *Пестрі звуки* [Sunete pestrițe], Cernăuți, 1904, alt volum de nuvele, *Між терням і м'ятою* [Între spin și floare], Cernăuți, 1905, drama poetică *Горемір* [Goremir], Cernăuți, 1906, drama populară *Cazacii*, Cernăuți, 1908, culegerea de balade *Ангел убіиник* [Îngerul ucigaș], Cernăuți, 1908, drama *Княгиня Любов* [Domnița Iubire], Cernăuți, 1908, studiul în limba germană *Kunst und Ästhetik in der Mittelschule* [Arta și estetica în școală], Cernăuți, 1912, drama *Початок кінця* [Începutul sfârșitului], Siret, 1913, și studiul în limba germană închinat lui Taras Șevcenko, *Ein Dichter der Liebe und des Protestes* [Un poet al iubirii și protestului], Siret, 1914. Deși în esență romantic, Silvester Iaricewski s-a apropiat și de „secesioniști” – varianta austriacă a simbolistilor francezi –, apreciind inovația poetică și creând, la rândul său, anumite opere originale.

În 1971, profesorul universitar cernăuțean Mihail Ivasiuk, cu studii liceale românești interbelice în Coțmani și Cernăuți, prezintă viața și activitatea lui Silvester Iaricewski în teza de doctorat *Viața și opera lui Silvester Iaricewski*, susținută la Universitatea din Kiev și publicată. Apoi, în 1977, la Editura „Kriterion” din București, apar două volume masive – peste 800 de pagini – din opera lui Silvestru Iaricevski, *Твори*, *Підготовка текстів, вступна стаття та примітки* Магдаліни Ласло-Куцюк, [Opere, îngrijite de prof. univ. Magdalena Laszlo-Kučiuk], de la

Facultatea de Slavistică a Universității din București, însoțite de un amplu studiu semnat de către editoarea culegerii.

Cernăuțenii, la rândul lor, publică un volum cu scrierile lui Silvester Iaricevski, *Opere*, Editura Bukrek, în 2009, îngrijit de Oksana Ivasiuk și Valentina Buzinska. În același an, profesorul universitar cernăuțean Vladimir Antoficiuk, întocmește de asemenea un studiu închinat lui Silvestru Iaricevski, la Editura Ruta, din Cernăuți.

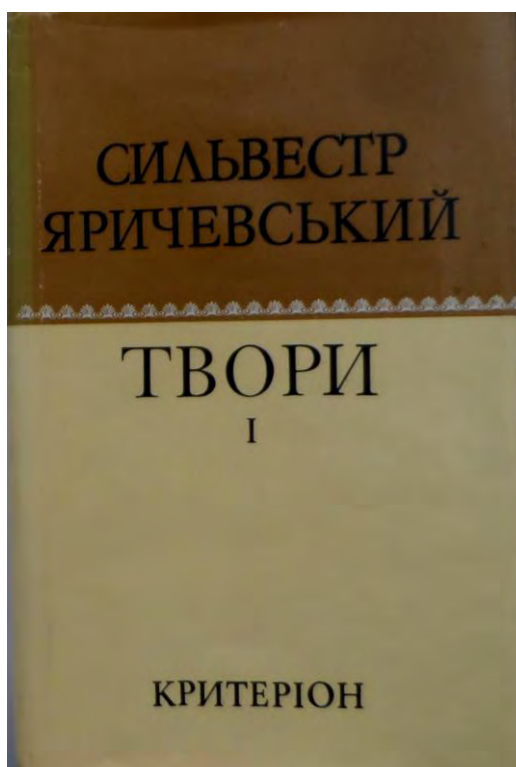
Un contemporan al lui Silvester Iaricevski, Vladimir Kalinovici, scria în 1904: „*Silvester Iaricevski niciodată nu stă departe de ceea ce trăiește poporul, ba, dimpotrivă, luptă alături de*

acesta pentru libertate. În poeziile sale, răsună dorul necuprins de soare. El crede hotărât în faptul că poporul se va trezi și se va ridica către înălțimile cele mai mari ale omenirii. De aceea, poezia sa e liberă de orice constrângeri, sentimentele sale curg liber, iar expresia devine simplă și deschisă. Sentimentalismul ieftin îi e străin, ca și semnele decadentismului. Totul în opera sa respiră prin prospețime și naturalețe.” („Czernowitzer Allgemeine Zeitung”)

Iar peste 70 de ani, în 1977, Magdalena Laszlo-Kuțiuik, care a strâns în cele două volume de *Opere* aproape întreaga creație literară a scriitorului, afirma în studiul său introductiv: „Silvester Iaricewski rupe contactul cu cercul magic al idealizării satului și pune bazele liricii citadine, prin inovarea conținutului și formei, începând cu fiorul vieții moderne de metropolă apuseană, accentuarea viziunii dramatice a vieții de la țară până la adâncirea și rafinarea vibrațiilor lirice, sporirea echilibrului clarității și muzicalității. Trebuie precizat că poetul a evitat exagerările de formă, ermetismul, a cultivat expresia melodică sobră, de ținută, asemenea modelului său artistic, tradus și studiat cu plăcere – „*Petrarca al Sloveniei – poetul național France Prešeren*”. (Cele două citate din limba ucraineană au fost traduse de prof. Ioan Chideșciuc din Negostina, care l-a numit pe Silvester Iaricewski „*scriitor fără frontiere*”, întrucât a activat pe teritoriul a patru state actuale: Polonia, Ucraina, Austria și România, anumite regiuni din aceste țării făcând parte, în timpul vieții scriitorului, din imperiul austriac, ce s-a prăbușit după primul război mondial.)

Deși galițian la origine, Silvester Iaricewski a devenit un vajnic bucovinean, activând în capitala Bucovinei, Cernăuți, și în împrejurimi, sfârșindu-și însă zilele în Siret, fosta capitală a Moldovei – unde, consiliul orașenesc hotărăște în septembrie 2002, așezarea unei plăci comemorative „*În această casă a trăit și a activat între anii 1909-1918 scriitorul și publicistul Silvestru Iaricevski, profesor la liceul siretean și fost primar al orașului*”, pe fațada clădirii unde a viețuit aproape un deceniu –, alături de frumoasa sireteancă Ștefania, care i-a dăruit patru urmași, dar pe care nefericitul tată nu a mai apucat să-i vadă realizați în viață, servind însă, la rândul lor, cu succes pe baricadele învățământului românesc.

Post-scriptum: Mulțumim autorilor Emil Satco și Alis Niculică pentru cuprinderea scriitorului Silvester Iaricewski în *Enciclopedia Bucovinei*, Personalități, localități, societăți, presă, instituții, vol. II, G-O, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2018, dar avem încredințarea că într-o viitoare ediție vor fi consemnate mai toate cărțile autorului, cu titlurile în original – germană, polonă, ucraineană – și mențiunea celor două volume Silvester Iaricewski, *Tbopu*, Підготовка текстів, вступна стаття та примітки Магдаліни Ласло-Куцюк, [*Opere*, îngrijite de prof. univ. Magdalena Laszlo-Kuțiuik], Editura Kriterion, București, 1977, sau volumul *Tbopu*, perfectat de Oksana Ivasiuk și Valentina Buzinska, Editura Bukrek, Cernăuți, 2009, precum și referințele la teza de doctorat *Viața și opera lui Silvester Iaricewski*, a prof. univ. dr. Mihail Ivasiuk, susținută la Universitatea din Kiev și publicată în 1971, sau studiu închinat lui Silvester Iaricewski, de către Vladimir Antoficiuk, Editura Ruta, Cernăuți, 2009.

ICONOSTASUL BISERICII MĂNĂSTIRII SOLCA - DESCRIEREA ICONOSTASULUI

Alexandrina MUSTEA

Rezumat: Biserica Mănăstirii Solca a fost ctitorită de către domnitorul Ștefan Tomșa între anii 1612-1622. Iconostasul original al bisericii executat de un pictor necunoscut în 1613, era confecționat din lemn de tei și aurit. Acesta a fost mutat la Arbore și de acolo la Dragomirna. În locul vechiului iconostas, a fost adusă catapeteasma de la Mănăstirea Dragomirna care a fost refăcută în 1885, de către Epaminonda Bucevschi în anul 1887. Aceasta nouă catapeteasmă este pictată în culori de ulei pe suport din lemn de brad, fără strat de preparare. Starea de conservare a catapetesmei și a icoanelor care împodobesc biserica este una precară ceea ce necesită restaurarea lor în regim de urgență.

Cuvinte-cheie: pictură în culori de ulei, conservare, restaurare, biserică, pictor

Abstract: Solca Monastery Church was founded by ruler Ștefan Tomșa between 1612-1622. The original iconostasis of the church made by an unknown painter in 1613, was made of linden wood and gilded. It was moved to Arbore and from there to Dragomirna. In place of the old iconostasis, the tapestry from the Dragomirna Monastery was brought, which was restored in 1885, by Epaminonda Bucevschi in 1887. This new tapestry is painted in oil colors on a fir wood support, without a preparation layer. The state of preservation of the iconostasis and the icons that are in the church is precarious, which requires their urgent restoration.

Keywords: oil painting, conservation, restoration, church, painter

Mănăstirea „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Solca este o biserică ortodoxă ctitorită între anii 1612-1622 de domnitorul Ștefan Tomșa al II-lea (1611-1615, 1621-1623) în orașul Solca, județul Suceava. Această ctitorie a funcționat ca mănăstire de călugări până la 29 aprilie 1785 când a fost desființată de austrieci, iar biserica mănăstirii a devenit biserică parohială.

Mănăstirea Solca a fost inclusă pe Lista monumentelor istorice din județul Suceava din anul 2015 la numărul 420, având codul de clasificare SV-II-a-A-05645¹.

Istoricul bisericii

Satul Solca este așezat într-o vale pitorească aflată la poalele Obcinelor Bucovinei, la o altitudine medie de 522 de metri. Prima sa atestare documentară datează dintr-un document din 15 ianuarie 1418, din timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432).² La 7 martie 1502, Luca Arbore, portarul Sucevei, a cumpărat acest sat de la nepoții lui Cârstea Horaș și ai lui Șandru Gherman.³ Mitropolitul Gheorghe Movilă a dăruit această așezare Mănăstirii Sucevița.

La începutul secolului al XVII-lea, localitatea a fost cumpărată de voievodul Ștefan Tomșa al II-lea. Acesta a înălțat aici o ctitorie domnească, cu rol de mănăstire de călugări. După cum relatează cronicarul Miron Costin, boierul Ștefan Tomșa „*direptu moldovan, din satul den Otéști, de pre riul ce se chiamă Răcățăul, în ținutul Putnei*” a ajuns domnitor în anul 1611 după ce voievodul Constantin Movilă nu a plătit birul din acel an. El a fost însoțit spre scaunul domnesc de hoardele de tătari ale lui Cantemir-bei.⁴ Tot cronicarul descrie prima domnie a lui Tomșa că a fost plină de vărsări de sânge.

¹***Lista monumentelor istorice din județul Suceava din anul 2015.

² Mihai Iacobescu (coord.), *Suceava. Ghid turistic al județului*, Ed. Sport-Turism, București, 1979, p. 113.

³ Ioan Caproșu, *Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel din Solca*, în vol. Mitropolia Moldovei și Sucevei - „Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, p. 137.

⁴ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*.

Foto. 1. Biserica Mănăstirii Solca

Neexistând nicio pisanie, nu se cunoaște anul în care s-a început construirea Mănăstirii Solca. Unele lucrări acreditează anul 1612 ca an al începerii construcției, dar nu există date precise care să sprijine această ipoteză. Cert este că biserica era gata la 18 octombrie 1614 când ctitorul i-a făcut prima danie de sate, menționându-se în acel document că „am început și am făcut biserică și mănăstire ... care s-au sfințit întru pomenire sfinților întru tot lăudaților apostoli de frunte întâi șazători Petru și Pavel și altor sfinți apostolic”.⁵ Documentele și cronicile aduc precizarea că evenimentele de la sfârșitul primei domnii a lui Tomșa nu i-au permis domnitorului să finalizeze întreg complexul mănăstiresc.

În cea de-a doua sa domnie (1621-1623), Ștefan Tomșa al II-lea a construit zidurile împrejmuitoare cu cele patru turnuri de sprijin din fiecare colț, stăreția și chiliile pentru călugări. Într-un document din aprilie - iulie 1623, se menționează că fiind „scos din patria domniei sale”, domnitorul Ștefan Tomșa „n-a putut-o sfârși” în prima domnie. Astfel, în a doua domnie „a sfârșit cu totul și această sfântă mănăstire Solca... și a miluit și întărit acest dumnezeiesc hram cu sate și cu vaduri de moară și cu țigani și cu vii și cu alte felurite milui”.⁶ Ștefan Tomșa făcea mănăstirii noi danii și întăriri de proprietăți într-un document din 25 iunie 1623 în care declara că a finalizat mănăstirea și biserica „care s-a și sfințit în numele sfinților, preaslăviților și întâilor stătători și apostoli de frunte Petru și Pavel”.⁷

Letopisețul lui Miron Costin precizează că Mănăstirea Solca a fost finalizată de construit în 1622. După vorbele cronicarului, „și cât s-au mîntuit de împărăție, s-au apucat cu toată osirdia de obîrșirea mănăstirii Solcai, care urdzise la domnia dintâi, ce nu o fîrșise. Este mănăstirea Solca obîrșită de dînsul și sfîrșită în anul 7131, după împărăție”.⁸ Domnitorul Ștefan Tomșa a fost mazilit în 1623 și a murit printre străini pe malurile Bosforului.

Lucrările au continuat și după mazilirea ctitorului; într-un document din 2 mai 1635 se menționează că logofătul Cîrstian ar fi construit un turn și un zid de piatră la mănăstire în timpul domniei lui Radu Mihnea (1623-1626).⁹ În această mănăstire și-a desfășurat activitatea eruditul

⁵ Ioan Caproșu, *op cit.*

⁶ *Documente privind istoria României*, seria A, veac. XVII, vol. V, p. 205-206.

⁷ *Ibidem*, p. 231.

⁸ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace.*

⁹ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* (Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974), p. 825.

arhimandrit Vartolomei Măzăreanu (circa 1710-1779). Originar din părțile Câmpulungului, acesta fusese călugărit la Mănăstirea Putna unde a îndeplinit și funcția de egumen (1757-1758, 1759 și 1762-1768). Între anii 1768-1774 a fost egumen al Mănăstirii Solca, după care a revenit la Putna, unde a condus o „școală duhovnicească” pentru pregătirea preoților.

În perioada cât a fost egumen la Solca, Vartolomei Măzăreanu a continuat munca unui alt ieromonah, Teodor Scânteie, care se ocupase de școala mănăstirească de aici. Între anii 1769-1770, la dorința expresă a generalului rus Elem, el a făcut parte din delegația diplomatică moldovenească condusă de episcopul Inochentie al Hușilor. Din această călătorie, Vartolomei a adus la Mănăstirea Solca numeroase cărți și veșminte. Sunt de menționat o Sfântă Evanghelie bogat ornamentată, împreună cu 37 cărți în limba slavonă.¹⁰

La Mănăstirea Solca, arhimandritul Vartolomei Măzăreanu a scris și a tradus mai multe cărți de cult și a alcătuit în 1773 un letopiseț al Țării Moldovei, o compilație după letopisețele lui Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și Ion Neculce. Printre lucrările scrise de el cu referire la Mănăstirea Solca sunt de menționat: *Condica sfintei mănăstiri Solcăi* (1771), *Catastih de toate scrisorile a sfintei mănăstiri Solcăi* (1771) și *Arătare pentru Ștefan Tomșa voievod, domnul Țării Moldovii, ctitorul sfintei mănăstiri Solcăi* (1772). În *Condica* sunt înregistrate toate obiectele de cult, cărțile, manuscrisele și documentele care se aflau la acea dată în patrimoniul mănăstirii.¹¹

În anul 1775, Imperiul Habsburgic a ocupat nordul Moldovei, teritoriu pe care l-a denumit Bucovina. Autoritățile ocupante austriece au desființat majoritatea mănăstirilor din Bucovina, menținând doar trei dintre acestea: Dragomirna, Putna și Sucevița. Ctitoria lui Ștefan Tomșa de la Solca a funcționat ca mănăstire de călugări până la 29 aprilie 1785 când a fost desființată de austrieci, iar biserica mănăstirii a devenit biserică parohială.

La acel moment, Mănăstirea Solca deținea în Bucovina următoarele sate: Solca, Arbore, Botoșana și Cajvana cu păduri de fag, brad și stejar, trei mori și o piuă de postav; Iaslovăț, Bădeuți, ½ Milișăuți; Țibenii (Isten-Segie) cu fostele sate Ivăncicăuți, Pârlișeni și Drăgănești cu păduri de stejar; Grănicești cu păduri de stejar; Hrințești și Ceplinte; muntele Cocos; muntele Găina; muntele Porcescul și Muntele Botoș. În Moldova, mănăstirea deținea următoarele sate: Mănăstireni (reg. Botoșani) cu două heleșteie; Faraoani (reg. Bacău) cu pădure de stejar și două mori; un heleșteu în Balta Lucii (Falcei); o vie la Corsaci (reg. Suceava). Din cei 11 călugări, patru au fost transferați la Dragomirna, șase au plecat peste graniță și al unsprezecelea, călugărul Gherasim Grosu care avea 80 de ani, a fost tolerat să rămână în Bucovina.¹²

Odată cu desființarea Mănăstirii Solca, multe obiecte de cult și cărți menționate în condica lui Vartolomei Măzăreanu au fost duse la cele trei mănăstiri păstrate de austrieci în Bucovina. În prezent, la Mănăstirea Putna se păstrează *Condica sfintei mănăstiri Solcăi*, unele cărți aduse de Vartolomei Măzăreanu din Rusia, un tetraevanghel slavon îmbrăcat în catifea roșie și având mențiunea că a fost „cumpărat de Constantin Roșca mare vornic și l-au ferecat fratele său Gheorghe vistiernic și Vasilie mare armaș și l-au dat sfintei mănăstiri din Solca”, o candelă de argint cu inscripția „Vartolomei, arhimandrit din Solca 1772”, precum și un felon de culoare cărămizie, împodobit cu numeroase icoane, cruci și ornamente de fir de aur și argint și având o inscripție în limba slavonă („Acest felon l-a făcut binecinstitorul Domn Io Ștefan Voievod pentru sufletul său și al părinților și al copiilor săi în anul 7122 (1614) martie 18”). La Mănăstirea Sucevița se află două feloane de atlas roșu și cu aceeași inscripție ca și cel de la Putna, un stihar diaconesc din atlas roșu și un tetraevanghel slavon cu următoarea însemnare: „Această sfântă evanghelie este a mănăstirii Solca să (se) știe. Varlam, egumen Solca”.

La Mănăstirea Dragomirna au fost aduse multe cărți de la Mănăstirea Solca, precum și o dveră cu icoana Adormirii Maicii Domnului, cusută pe catifea roșie și donată de Ștefan Tomșa. De

¹⁰ Pr. Ionel-Mugurel Martiniuc, *Biografii luminoase: Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, în slujba Bisericii și a neamului*, 28 mai 2009, în *Ziarul Lumina*, accesat la 16 iunie 2013.

¹¹ Ion Caproșu, *op.cit.*, p. 270.

¹² Preot Sorin-Toader Clipa, *Fondul bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui (1948-1949)* (Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2006), p. 19-20.

asemenea, în colecția Mănăstirii Sf. Ioan cel Nou din Suceava se află un *Apostol* în limba slavonă, din secolul al XVII-lea.¹³ Majoritatea cărților, veșmintelor și obiectelor de cult de la Mănăstirea Solca s-au pierdut.

Biserică parohială

Desființarea mănăstirii a dus la decăderea complexului mănăstiresc. În anul 1785, paraclisul „Sf. Gheorghe” din turnul de poartă a fost transformat pentru o perioadă în închisoare. Chiliile de lemn au devenit locuințe pentru funcționarii depozitului de sare.¹⁴ Majoritatea odoadelor au luat calea altor mănăstiri sau au fost pierdute. Trapeza și chiliile călugărești au fost distruse în 1871 de un incendiu, iar stăreția a fost dărâmată în timpul Primului Război Mondial.

Între anii 1901-1902, au fost efectuate lucrări de restaurare generală a bisericii din Solca sub coordonarea arhitectului austriac Karl A. Romstorfer, modificându-i-se forma în oarecare măsură, într-un stil destul de romantic.¹⁵ Cu această ocazie, au fost demolate zidurile despărțitoare dintre pronaos și naos (care încadrau camera mormintelor), iar cele două lespezi funerare au fost ridicate și fixate în cârlige de fier lângă peretele stâng al pronaosului. De asemenea, una din vechile uși interioare a fost mutată în peretele sudic al încăperii mormintelor unde s-a deschis o nouă intrare în biserică. Cu acest prilej, s-a refăcut și acoperișul.¹⁶ După cum se precizează în *Anuarul Mitropoliei Bucovinei pe anul 1937*, Biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” din Solca avea o casă parohială de cărămidă, o sesie parohială de 12 ha, o sesie a cântărețului de 3 ha și o sesie a ponomarului de 1 ha. Parohia avea în îngrijire spirituală 450 familii cu 2.025 credincioși. În acel an, comunitatea ortodoxă din Solca era păstorită de preotul paroh Mihai Tipa (născut în 1890).¹⁷

În 1949 a avut loc un incendiu care a distrus acoperișul de pe turlă și altar. Lucrări de întreținere și reparații au avut loc în anii 1951 și 1958. Ultimele lucrări de restaurare datează din anii 1985-1990.

După 236 de ani de la închiderea așezământului monahal de către Imperiul Habsburgic, la data de 7 martie 2021, a fost redeschisă Mănăstirea Solca fiind instalat stareț. În 18 noiembrie 2020, Permanența Consiliului eparhial a aprobat redeschiderea mănăstirii Solca, iar în ședința din 11 ianuarie a.c. a Sinodului Mitropoliei Moldovei și Bucovinei s-a acordat binecuvântare pentru reînființare. ÎPS Calinic a hotărât achiziționarea unui teren vecin cu incinta mănăstirii de către Arhiepiscopie, teren care a aparținut Mănăstirii Solca și care a fost înstrăinat de-a lungul timpului. De asemenea, întemeierea unei obști și lucrările de reconstrucție a ansamblului mănăstirii Solca a fost încredințată Mănăstirii Putna de către ÎPS Calinic. În 23 februarie 2021, Permanența Consiliului Eparhial a hotărât numirea ca stareț al mănăstirii a părintelui protosinghel Elefterie Ionesie, începând cu 1 martie.

Arhitectura bisericii

Biserica "Sf. Apostoli Petru și Pavel" din Solca este un monument caracteristic al arhitecturii moldovenești din secolul al XVII-lea, având elemente arhitectonice ale bisericilor din veacurile precedente, dar și elemente noi. Acest edificiu se aseamănă cu biserica Mănăstirii Dragomirna ca proporții, ornamentație și, într-o anumită măsură, ca plan.

Cele două biserici (de la Solca și Dragomirna) sunt considerate a fi cele mai înalte din nordul Moldovei.¹⁸ Biserica de la Solca are o înălțime de 36 metri și ziduri groase de aproape 2 metri. Masivitatea construcției este demonstrată și de cele patru perechi de contraforturi înalte, cu copertine cu profile gotice, de îngroșarea aparentă a zidurilor care marchează absidele laterale, de prezența unui rând de console mici care susțin acoperișul sau a unor găuri de ventilație care străpung pereții deasupra bolților. Acoperișul lăcașului de cult este din țiglă emailată.

¹³ Ion Caproșu, *op.cit.*, p. 270-271.

¹⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 770.

¹⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 113.

¹⁶ Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 269.

¹⁷ ****Anuarul Mitropoliei Bucovinei pe anul 1937* (Ed. Consiliului eparhial ortodox al Bucovinei, Cernăuți, 1937), p. 48.

¹⁸ I. Constantinescu, *România de la A la Z. Dicționar turistic* (Ed. Stadion, București, 1970), p. 344.

Lăcașul de cult este iluminat în interior prin 10 ferestre de dimensiuni mici, cu chenare dreptunghiulare și amplasate la înălțime. Ele sunt dispuse astfel: trei în pridvor (două în peretele vestic și una în cel sudic), trei în pronaos (două în peretele sudic și una în cel nordic), o fereastră în peretele sudic al camerei mormintelor, câte o fereastră în fiecare absidă laterală și una în axul absidei altarului.

Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Solca are plan treflat. Absidele laterale sunt marcate în exterior printr-o îngroșare aparentă a zidurilor, obținute prin unirea la bază a două contraforturi masive. Absida altarului este semicirculară. Turla de deasupra naosului este de formă octogonală se sprijină pe o bază triplă: una pătrată și două stelate. Pe cele două turle stelate se află un rând de ocnite, iar pe baza pătrată o friză de cărămizi smălțuite. Turla are toate cele opt laturi împodobite cu arcade duble: pe cele patru laturi aflate în punctele cardinale sunt ferestre, iar pe celelalte patru sunt patru contraforturi mici. Deasupra arcadelor duble se află un brâu și două rânduri de ocnite.¹⁹

În interior, biserica este împărțită în 5 încăperi: pridvor, pronaos, camera mormintelor, naos și altar. Între pridvor și pronaos se află un perete despărțitor; portalul de intrare are un chenar în arc frânt cu muluri gotice, bogat profilate, care este încadrat de un chenar dreptunghiular. Între pronaos și camera mormintelor, ca și între camera mormintelor și naos au existat ziduri despărțitoare înlăturat ulterior de Romstorfer. Una din ușile interioare a fost mutată în peretele sudic al camerei mormintelor, unde s-a deschis o nouă intrare. Cadrul acestei uși este format din baghete dreptunghiulare încrucișate și alte ornamente florale. Bolta pronaosului și cupola naosului prezintă ornamente arhitecturale formate din torsade de piatră cioplită în formă de arce simple și încrucișate, încadrând două calote, panouri, capiteli și scuturi unice specifice Solcii, prin amplasare și măiestrie. În altar se află cele două nișe: diaconiconul și proscomidiarul.

Un element specific al bisericii din Solca este tainița (camera tezaurului), unde se pătrunde printr-o ușă de fier camuflată de stranele din partea de nord-vest a naosului. Tainița se află deasupra camerei mormintelor și se ajunge aici printr-o scară de acces în spirală, destul de înghesuită. Aici se păstrau odoarele mănăstirii în vremuri de restriște, iar astăzi a fost amenajat un fel de muzeu al bisericii în care se află veșminte bisericești, obiecte de cult și cărți vechi. Încăperea este iluminată prin două mici ferestruici dreptunghiulare. Scara de acces continuă apoi până în podul bisericii.²⁰

Istoricul Iconostasului

Catapeteasma originală a Bisericii Mănăstirii Solca era lucrată manual, în lemn de tei sculptat și traforat, și aurită. Aceasta a fost realizată în anul 1613. Ea a fost demontată și transportată la Arbore și de acolo la Dragomirna. În locul vechiului iconostas, a fost adusă catapeteasma de la Mănăstirea Dragomirna care a fost refăcută în 1885, când catapeteasma a fost „împodobită cu icoanele pictate de Epaminonda Bucevschi. O chitanță iscălită chiar de Bucevschi la Cernăuți în 5 aprilie 1887 atestă o plată făcută pictorului în valoare de 97 florini pentru iconostasul Bisericii Solca”²¹.

Pictorul Epaminonda Bucevschi era bucovinean, fiind născut la Iacobeni, districtul Câmpulung la 3 martie 1843 și decedat la 13 februarie 1891, absolvent al Seminarului Teologic din Cernăuți (1863-1867). A studiat la școala unor mari artiști vienezi K. Arend, A. Feuerbach și V. Fuhrilde²². În anul 1971 când s-au sărbătorit 400 de ani de la zidirea Mănăstirii Putna, Epaminonda

¹⁹ Ion Caproșu, *op.cit.*, p. 268.

²⁰ Mihai Iacobescu, *op.cit.*, p. 113.

²¹ Oana Ruxandra Hrișcă, *Epaminonda Anibal Bucevschi (1843-1891)*, Teză de doctorat, coordonator Prof. Univ. Dr. Mihai Iacobescu, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, 2011, p. 172; vezi și Corneliu Gheorghian, *De-ale pictorului Bucevschi*, în „Făt Frumos” an XVI, Nr. 1, ianuarie-februarie 1941, Cernăuți-București, p. 31.

²² Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I (A-F), Editura Karl A. Romstorfer, Suceava 2018, p. 298.

Bucevschi a fost solicitat pentru decorările necesare²³. Era prieten cu Mihai Eminescu, Teodor V. Ștefanelli, studenți la Viena; Mitropolitul Silvestru Morariu îi oferă postul pictor diecezan. A fost cuprins în lucrarea lexicografică din Lipsca cu o notă biografică relativ amplă în anii 1868-1874; era și atunci bine protejat ca pictor de cezar, de Mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici; este premiat pentru pictura sa de evocare istorică, el semnalând ierarhilor din vechiul regat descoperirea chipului lui Ștefan cel Mare pe *Tetraevangheliul* de la Umor, iar Academia Română a trimis specialiști să se documenteze și să soluționeze disputele interminabile despre înfățișarea reală a celui mai mare voievod al românilor²⁴.

Epaminonda Bucevschi pictează și restaurează zeci de biserici din Bucovina: Ilișești, Pârteștii de Jos (catapeteasma), Vicovul de Jos, Suceveni, Straja, Bilca, Moldovița, Stupca, Suhorvelhov, Bobești, Poiana Stampei, Gura Humorului, Frătăuții Vechi, Bălcăuți, Storojineț, Cosciuia, Revna, Coniatin, Sf. Dumitru din Suceava, Tereblecea, Berbești, Berhomet pe Siret, Berhomet pe Prut, Valea Boului și nu în ultimul rând iconostasul Catedralei Ortodoxe din Zagreb. El a avut și numeroase intervenții de restaurare la unele biserici: Bălinești, Ilișești, Ceahor, Catedrala din Rădăuți, Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, Cernăuți, Bogdana, etc²⁵.

II. 2. Descrierea iconostasului

Iconostasul (catapeteasma) este realizat pe suport din lemn de rășinoase, având 6,35 m lățime și 5 m înălțime de la dușumea și până la partea superioară a registrului proorocilor. Prelungirea Icoanei Lui Dumnezeu Tatăl înafara registrului proorocilor este de 1m, iar Sf. Cruce are o înălțime de 1,2m. Panourile icoanelor sunt și ele realizate tot din lemn de rășinoase, fiecare panou al unei icoane fiind confecționat din 4-5 sau chiar 6 scânduri îmbinate prin lipire și consolidate zonele de îmbinare cu papioane. Icoanele sunt pictate în stil neoclasic în culori pe bază de ulei. Pe niciuna dintre icoane nu este scrisă denumirea icoanei sau care sfânt este reprezentat.

Foto. 2. Ansamblu iconostas

²³ Alexandrina Cuțui, *Clerul ortodox bucovinean și Unirea din 1918*, Editura Militară, București 2018, p. 144.

²⁴ *Ibidem*, p. 208.

²⁵ Oana Ruxandra Hrișcă, *op. cit.*, p. 163.

Nu există un strat de preparație care să fi putut fi analizat din punct de vedere chimic. Pe reversul panourilor există un strat subțire de clei de origine animală. Cel mai probabil scândurile care compun panourile fiind înguste 8-20cm și subțiri 1cm au fost fierte în clei. Icoanele sunt încadrate în frize și ancadrame realizate tot din lemn de rășinoase, fiind profilate, având linii drepte. Policromia de pe frize și ancadrame este realizată în culori pe bază de ulei, fiind realizată imitația de marmură în nuanțe diferite de la albastru la alb. Spre icoane, policromia este ușor decroșată, astfel încât icoanele să fie încadrate de un chenar de 1 cm care a fost poleit cu bronz auriu. La tăbliile ușilor diaconești și în partea superioară a iconostasului sunt intercalate tăblii ce imită marmura de culoare roșie. La primele registre (icoane de poală și împărătești), icoana cu Sf. Nicolae și cea cu Întâlnirea Lui Iisus cu samarineanca la fântâna lui Iacov sunt așezate pe partea de nord deoarece în spatele acestora se află amvonul, iar scările amvonului ar fi împiedicat vizualizarea icoanelor. Astfel se face trecerea spre amvon din altar.

În ceea ce privește realizarea icoanelor, cât și dispunerea lor pe peretele iconostas au fost respectate atât programul iconografic cât și erminia și caracterul dogmatic. La baza iconostasului sunt realizate patru icoane „de poală”, acestea corespunzând atât ca poziție cât și ca temă cu icoanele din registrul împărătesc. De la stânga la dreapta avem:

Registru icoanelor „de poală”

Icoana „de poală” *Iisus și samarineanca la fântâna lui Iacov*. Scena îl reprezintă pe Iisus Hristos din profil, stând așezat pe o piatră lângă fântână. El ține brațul stâng sprijinit pe fântână, în timp ce cu mâna dreaptă parcă ar explica ceva. Iisus poartă cămașă roșie și veșmânt albastru. Femeia samarineancă este reprezentată stând în picioare în fața fântânii, în mâini ținând un vas mare din lut în care a pus apa pe care a scos-o din fântână. Femeia poartă haine deschise la culoare (bej), iar capul îi este înfășurat cu un acoperământ ale cărui capete se lasă pe spatele ei. Părul lung și despletit este strâns doar de broboadă, lăsând să se vadă câteva șuvițe pe sub aceasta. În fundal, la baza fântânii se observă pământul gol, fără vegetație în timp ce în spatele fântânii se pot vedea mai mulți copaci. În plan secund, în depărtare se observă un munte împădurit. Dimensiunile icoanei sunt de 45/60cm.

Foto. 3. Icoană poală *Iisus și samarineanca la fântâna lui Iacov*.

Sub Icoana Maicii Domnului se află icoana „de poală” care reprezintă scena din Vechiul Testament în care *Moise primește de la Dumnezeu Tablele Legii* pe muntele Sinai. După cum reiese din Cartea Exodului din Sfânta Scriptură, Moise a urcat pe Muntele Sinai unde Dumnezeu i-a dat Tablele Legii. Scena îl reprezintă pe acesta stând pe vârful unui munte în genunchi, cu mâinile

întinse să primească de la Dumnezeu tablele cu „cele zece porunci”. El este la vârsta maturității cu părul și barba negre și de mărime medie. Este îmbrăcat în cămașă roșie și veșmânt verde. În picioare nu poartă încălțăminte deoarece a primit poruncă de la Dumnezeu să se descalțe „pământul pe care calci este pământ Sfânt”. Dintr-un nor se vede ieșind Dumnezeu Tatăl (bust), care-i dăruiește acestuia două lespezi din piatră, dreptunghiulare, rotunjite în partea de sus. Pe lespezi sunt scrise cifre romane de la I-X, primele patru cifre fiind trecute pe lespede din stânga, următoarele șase fiind trecute pe cea din dreapta. Dumnezeu Tatăl este reprezentat cu părul și barba albă El fiind „cel vechi de zile”, iar aureola este în formă triunghiulară, fiecare unghi reprezentând câte o persoană a Sfintei Treimi. În fundal, în plan inferior este reprezentat vârful muntelui gol, fără vegetație (iarbă) ci doar câțiva arbuști de înălțime mică. În plan superior este reprezentat cerul. Dimensiunile icoanei sunt de 44/57cm.

Foto. 4. Moise primește de la Dumnezeu Tablele Legii

Sub icoana Iisus Hristos Arhiepiscop se află scena *Întâlnirea lui Avraam cu Îngerii* (de fapt întâlnirea lui Avraam cu Dumnezeu- persoanele Sfintei Treimi fiind sub chipul a trei îngeri). În scenă apar trei îngeri, sub chipul a trei bărbați tineri cu aureole și înaripați. Ei sunt îmbrăcați simplu, purtând doar cămăși și încinși la mijloc. Unul dintre îngeri este în plan principal, ceilalți doi fiind oarecum poziționați în spatele acestuia. Îngerul din față are părul deschis la culoare, lung, ce se revarsă peste umeri. Cămașa este bleu deschis, aceasta desfăcându-se într-o parte se dezgolește piciorul stâng al îngerului. Aripile sunt mari și strânse care-i coboară mai jos de șezut. Brațele îngerului sunt desfăcute ca pentru o îmbrățișare. Îngerii din spate au veșmintele deschise la culoare, în nuanțe de roșu (îngerii sunt descriși ca „îmbrăcați în lumină”). Cel din dreapta este reprezentat din profil, are părul de lungime medie, ține mâna stângă întinsă parcă ar arăta în jos pre bărbat, iar în mâna dreaptă parcă ar avea un sceptru. Aripile strânse îi coboară în spate până la gambă. Aripile sunt realizate la toți îngerii în culorile ocru-roșu în partea superioară și se termină spre vârfuri în nuanțe de albastru deschis. Cel de al 3-lea înger este reprezentat în poziție frontală, cu părul lung ce se revarsă peste umeri. Mâna dreaptă o ține așezată pe piept. Aripile nu se văd de după ceilalți îngeri. Avraam este reprezentat întreg, din profil, acesta parcă ar alerga în întâmpinarea îngerilor. El pune genunchiul drept în pământ pentru închinare, în timp ce piciorul stâng îl ține îndoit de la genunchi și cu pieptul înclinat peste acesta. Brațele le are întinse către îngeri. Părul lung și ondulat se întinde până pe spate, iar barba este lungă, ascuțită și de asemenea încărungită. Avraam are

aureolă. Hainele lui sunt de culoare roșie (cămașa) și ocru-brun (veșmântul). În fundal este reprezentat pământul arid cu pietre, iar în depărtare se văd munți și cerul. Dimensiunile icoanei sunt de 45/60cm.

Foto. 5. Întâlnirea lui Avraam cu Îngerii

Sub icoana de hram în partea dreaptă, pe latura de sud, este reprezentată *Întâlnirea Fecioarei Maria cu Elisabeta*. Fecioara Maria este reprezentată tânără, îmbrăcată în cămașă roșie și veșmânt albastru care-i acoperă și capul. Ea vine acasă la Elisabeta, iar aceasta din urmă îi iese în întâmpinare. Elisabeta este reprezentată mai în vârstă și este îmbrăcată în haine în nuanțe pământii (cămașa mai închisă la culoare). În fundal apare intrarea în casa Elisabetei și arborii de lângă casa acesteia. Dimensiunile icoanei sunt de 45/60cm.

Foto. 6. Întâlnirea Fecioarei Maria cu Elisabeta

Registrul Icoanelor Împărătești

Icoana *Sf. Ierarh Nicolae*. Sfântul este realizat întreg, stând în picioare, în poziție frontală. Acesta binecuvântează cu mâna dreaptă în timp ce în mâna stângă ține Sfânta Evanghelie a cărui adevăr la mărturisit și apărat împotriva lui Arie. Părul este scurt și cărunț, ușor ondulat, sfântul fiind ușor pleșuv în creștet. Barba este albă, rotundă, de lungime medie, bine îngrijită. Este îmbrăcat în veșminte arhieresti, cu felon galben-auriu, căptușeală violet și omofor bleu la gât. Cămașa este roșu vermilion. Bedelnița este realizată în culorile orange și ocru-brun. Fundalul în partea superioară este brun închis iar în partea inferioară este bej – gri de culoarea pietrei. Dimensiunile icoanei sunt de 116/60cm.

Foto. 7. *Sf. Ierarh Nicolae*

Foto. 8. *Maica Domnului cu Pruncul Iisus*

Icoana împărătească *Maica Domnului cu Pruncul Iisus*

O reprezintă pe Fecioara Maria în poziție frontală, cu Pruncul Iisus în brațe, stând așezată pe tronul împărătesc. Fecioara Maria este îmbrăcată cu veșmânt albastru care-i acoperă și capul și cămașă roșie. Ea îl ține pe Pruncul Iisus pe brațul stâng, iar cu mâna dreaptă arată către Acesta. Pruncul este reprezentat în poziție frontală, cam la vârsta de doi ani. El are veșmânt alb. Capul Pruncului este descoperit, părul este scurt și are bucle mari aurii. În mâna stângă ține globul pământesc ce reprezintă faptul că este împăratul întregului pământ iar cu mâna dreaptă binecuvântează. Atât Fecioara cât și Pruncul sunt reprezentați desculți. Sub picioarele Fecioarei se află o pernă. Tronul este realizat simplu, cu linii drepte, în culoare albă. Fundalul icoanei este brun. Dimensiunile icoanei sunt de 116/60cm.

Icoana Iisus Hristos Arhieru

Îl reprezintă pe Iisus Hristos în poziție frontală stând așezat pe tronul arhieresc. Este înveșmântat cu imation roșu (semn al jertfei) și hiton albastru (semn al vieții veșnice). Binecuvântează cu mâna dreaptă, iar în mâna stângă ține deschisă o carte unde sunt trecute inițialele grecești „Α” și „Ω” ceea ce înseamnă „Eu sunt începutul și sfârșitul”. Ca și Fecioara Maria din icoana precedentă Iisus este realizat fără încălțăminte. Tronul este realizat simplu, cu linii drepte, în culoare albă. Fundalul icoanei este brun. Dimensiunile icoanei sunt de 116/60cm.

Foto. 9. Icoana Iisus Hristos Arhiereu

Foto. 10. Sfinții Apostoli Petru și Pavel

Icoana de hram

Îi reprezintă pe *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*, întregi, stând în picioare. Sfântul Apostol Petru este în partea stângă. El este realizat în poziție frontală, bătrân, cu părul și barba albe. Părul este tuns scurt, sfântul fiind ușor pleșuv în frunte. Barba este rotundă, ondulată și bine îngrijită. El poartă cămașă roșie și veșmânt ocru-brun. În mâini sfântul ține o carte închisă. El nu poartă încălțăminte în picioare. Sfântul Apostol Pavel aflat în partea dreaptă a privitorului, este realizat tot în poziție frontală, doar că are capul întors spre Sf. Petru. El este mai tânăr, cu părul și barba șaten. Părul este tuns scurt, iar barba este ascuțită și lungă, ajungându-i până pe piept. Acesta poartă cămașă roșie și veșmânt albastru. În mâna dreaptă ține o sabie, cu vârful sprijinit de pământ. Nici el nu are încălțăminte în picioare. În fundal, în partea inferioară, sub picioarele sfinților este pictat pământul arid, la depărtare se pot zări munți, iar în partea superioară este reprezentat cerul în nuanțe de la bleu la alb. Dimensiunile icoanei sunt de 116/60cm.

Ușile împărătești

Acestea sunt alcătuite în mare parte din lemn policromat. Ele au formă de patrulater, cu latura superioară oblică și curbată, fiind mai înalte spre interior în zona de îmbinare. După cum am menționat lemnul policrom predomină suprafața. Ramele ușilor sunt debitate drept iar policromia este la fel cu cea a iconostasului (imitație de marmură). În interior, se află două medalioane care împreună reprezintă Buna Vestire. În partea dreaptă este reprezentată Fecioara Maria care primește vestea Înrupării Fiului Lui Dumnezeu în pântecul ei, iar în medalionul din partea stângă este reprezentat Arhanghelul Gavriil cu floarea de crin în mână care-i aduce Fecioarei minunata veste. Atât în partea superioară cât și cea inferioară, se face legătura între medalioane și rama ușilor cu elemente sculptate simplu în formă de „S” și „S” întors pe care sunt sculptate frunze. Atât aceste forme sculptate cât și mitra arhierească aflată în partea superioară de îmbinare a ușilor sunt policromate cu bronz auriu. Ușile împărătești au o înălțime de 1,75/0,5m, icoanele având diametru de 25 cm.

Foto. 11. Ușile împărățești

Ușile diaconești

Acestea sunt două (nord și sud). În partea superioară a ușilor sunt reprezentați Sf. Arhanghel Gavriil pe ușa stângă (nord) și Sf. Arhanghel Mihail pe ușa din dreapta (sud). În partea inferioară a ușilor la nivelul icoanelor de poală din iconostas, sunt realizate două tăblii (pe fiecare ușă câte o tăblie) care au fost policromate tot în culori pe bază de ulei dar în nuanțe de ocru, roșu și brun cu desen ce imită marmura. Înălțimea ușilor este de 190/75 cm, icoanele având 114/55 cm.

Foto. 12-13. Ușile diaconești

Registru praznicelor împărătești

Sunt reprezentate douăsprezece praznice, câte șase de fiecare parte, în mijloc aflându-se icoanele „Sf. Maramă” dedesubt și „Cina cea de Taină” deasupra. Înălțimea acestor două icoane suprapuse este egală cu înălțimea icoanelor cu Praznicele Împărătești. Icoanele sunt grupate câte două, au rame late de 3cm, grupurile de icoane fiind despărțite de câte un stâlp de 7 cm lățime. De la stânga la dreapta acestea se desfășoară astfel: Nașterea Maicii Domnului, Ducerea la Templu, Buna Vestire, Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Întâmpinarea Domnului, la mijloc după cum am spus Sf. Maramă și Cina cea de Taină, urmând în dreapta Intrarea Domnului în Ierusalim, Învierea Domnului, Înălțarea Domnului, Pogorârea Duhului Sfânt, Schimbarea la Față și Adormirea Maicii Domnului. După cum se poate observa, icoanele nu au fost așezate în ordinea cronologică a evenimentelor, ci în ordinea în care se desfășoară în anul bisericesc. Icoanele praznicelor împărătești au dimensiuni egale de 60/30cm, Cina Cea de Taină are dimensiunile de 36/87cm, Sf. Maramă are diametrul de 25cm.

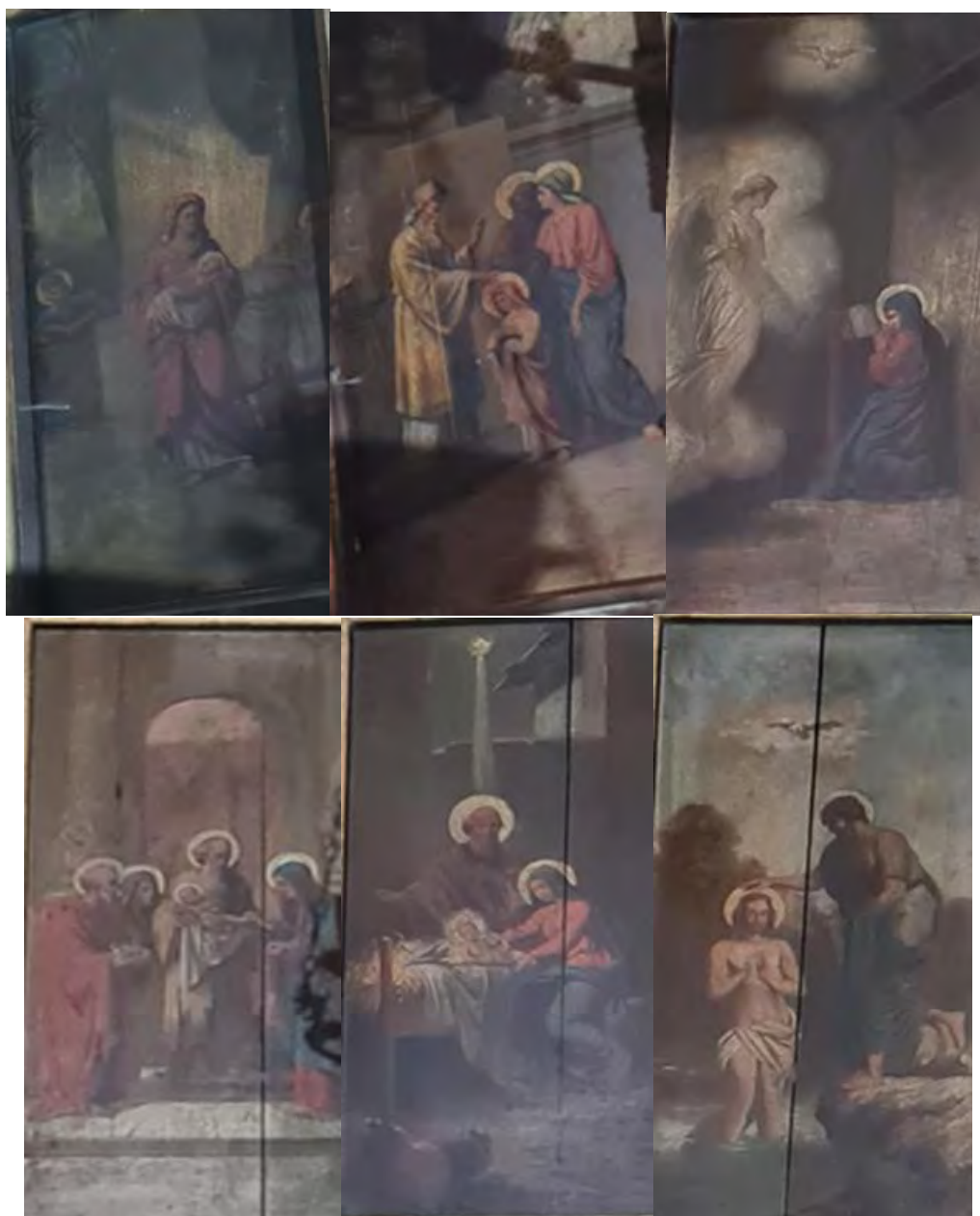

Foto. 14-19. Praznice Împărătești

Foto. 20 *Cina Cea de Taină și Sf. Maramă*

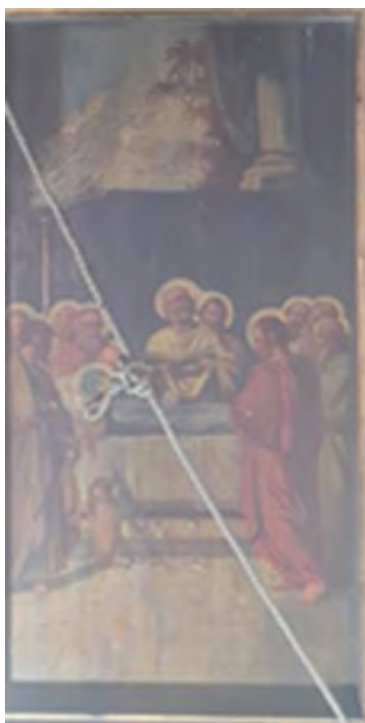

Foto. 21-26 Praznice Împărățești

Registrul Sf. Apostoli

Acest registru este format din icoanele celor douăsprezece apostoli, câte șase pe fiecare parte, având în centru Icoana „Iisus Hristos Arhiereu”. Apostolii sunt reprezentați câte doi în fiecare icoană, astfel fiind pe întreg registrul un număr de șapte icoane. Apostolii sunt reprezentați întregi și în general în poziție frontală sau semiprofil. Apostolii sunt desfășurați de la stânga la dreapta astfel: Sf. Ap. Filip și Sf. Ap. Vartolomeu, Sf. Ap. Andrei și Sf. Ap. Luca, Sf. Ap. Matei și Sf. Ap. Petru, Ic. Iisus Hristos Arhiereu, Sf. Ap. Pavel și Sf. Ap. Marcu, Sf. Ap. Ioan, și Sf. Ap. Iacob, Sf. Ap. Iuda (ruda Domnului) și Sf. Ap. Toma. Dimensiunile icoanelor apostolilor sunt de 125/65 cm, icoana cu Iisus Hristos Judecător având 147/89 cm.

Foto. 27-28. Icoane apostoli

Foto. 29. Iisus Hristos Judecător, Sf. Apostoli

Foto. 30. Sf. Apostoli

Registrul Proorocilor

Registrul proorocilor este dispus în douăsprezece medalioane, câte șase medalioane de fiecare parte. Medalioanele sunt rotunde. Aceștia sunt reprezentați bust. În mijloc, într-un medalion de dimensiuni mai mari și formă ovală, se află icoana Lui Dumnezeu Tatăl. Medalioanele proorocilor sunt egale, având un diametru de 35cm, Icoana Lui Dumnezeu Tatăl are 95/75cm.

Foto. 31-33. Icoane prooroci, Icoană Dumnezeu Tatăl

Sfânta Cruce și Molenele

Sf. Cruce este trilobată, îl reprezintă pe Iisus Hristos răstignit. La baza crucii este reprezentat craniul lui Adam. Mântuitorul este înfășurat cu o bucată de pânză în dreptul mijlocului. Deasupra capului El are tăblița cu „I.N.R.I.”. Înălțimea Sf. Cruci este de 120cm, lățimea de 80 cm, lățimea panoului fiind de 20 cm.

Foto. 34. Sf. Cruce și molenii

Moleniile au formă dreptunghiulară. Acestea sunt așezate paralel cu axul vertical al Crucii și sunt până sub brațele Crucii. În partea stângă (Dreapta Mântuitorului) este Maica Domnului iar în partea dreaptă (stânga Mântuitorului) este Sf. Ioan (cel iubit de Domnul). Dimensiunile molenelor sunt de 50/20cm. Pe verso iconostasul se poate vizualiza la registrele inferioare deoarece în partea superioară iconostasul este căptușit cu scândură din brad, dispusă pe vertical. Aceasta a fost adăugată ulterior.

Foto. 35. Verso-ul iconostasului

Descrierea generala a stării de conservare

La iconostas, deși acesta este în întregime confecționat din lemn de rășinoase, pe suprafața acestuia nu au fost vizualizate orificii de zbor care să indice prezența unui atac xilofag. De asemenea nu sunt prezente pete sau hife care să indice prezența unui atac fungic. Depunerile slab aderente de praf, pânze de păianjen au fost identificate pe întreaga suprafață a iconostasului fiind mai accentuate în partea superioară, unde este o zonă mai greu accesibilă. Cele mai mari aglomerări de depuneri sunt prezente în unghiurile create de elemente componente, în interstiții și pe suprafețe orizontale.

Sunt prezente depuneri aderente pe toată suprafața iconostasului, depuneri proteice în zona inferioară (icoane împărătești și „de poală”) și în zonele de acces în altar (uși diaconești și uși împărătești). Depunerile de gudron sunt mai pronunțate în zona superioară a iconostasului (în zona inferioară iconostasul a mai fost șters). Verniul este îmbătrânit și brunificat. Sunt prezente numeroase distanțări ale scândurilor și elementelor din lemn care compun panourile, frizele și ancadramele. Practic la toate panourile se întâlnesc descleieri și distanțări ale scândurilor.

La icoanele din registrul împărătesc, cea mai gravă este eroziunea stratului pictural în urma unei intervenții necorespunzătoare.

**CERCETARE ASUPRA ISTORICULUI PICTURII
BISERICII SFÂNTUL VASILE DIN PLOIEȘTI. STUDIU DE CAZ –
RESTAURAREA ICOANEI SFÂNTULUI IERARH NICOLAIE - 1858,
PICTOR: GHE. IOACHIM POMPILIAN**

Georgiana SIDORIUC¹

Rezumat: Orice restaurare ar trebui completată de o cercetare asupra subiectului care să încerce să creeze o imagine cât mai completă și aprofundată, limitând totodată eventualele pierderi de detalii și informații care ar putea aduce într-o lumină nouă valoarea obiectului restaurat. Lucrarea de față nu are pretenția unei analize empirice amănunțite a temei, dar cuprinde unele date care în final pot contura o imagine cât mai aproape de realitate.

Prin atribuirea cu certitudine a pictorului Pompilian, reprezentant important al stilului secolului al XIX lea aducem recunoașterea meritelor acestuia.

Astfel, deși incompletă, arhiva Bisericii Sfântul Vasile din Ploiești, cuprinde zeci de manuscrise, cărți bisericești începând cu secolul al-XIX-lea și documente care au fost verificate pe rând pentru a găsi informațiile căutate.

Cuvinte-cheie: Cercetare arhiva Gheorghe Ioachim Pompilian Biserica Sf. Vasile, Ploiești Restaurare Icoane sec. al XIX-lea

Abstract: Any restoration should be complemented by a research on the subject that tries to create a picture as complete and in-depth as possible, while limiting the possible loss of details and information that could bring the value of the restored object into a new light. The present work does not pretend to be a thorough empirical analysis of the topic, but it includes some data that can ultimately outline a picture as close as possible to reality.

By attributing with certainty the painter Pompilian, an important representative of the style of the 19th century, we bring recognition of his merits.

Thus, although incomplete, the archive of the Church of Saint Vasile in Ploiesti, includes dozens of manuscripts, church books from the 19th century and documents that were checked one by one to find the information sought.

Keywords: Archival research Gheorghe Joachim Pompilian St. Vasile Church, Ploiesti Restoration 19 th century icons

Construcțiile în general au suferit modificări în timp în funcție de nevoile oamenilor și de problemele apărute. Construcțiile de tip eclezial precum bisericile nu au fost lipsite de astfel de modificări, mai mari sau mai mici dar care și-au pus amprenta în istoria lăcașului. În situația de față, Biserica Sfântul Vasile (așa cum este cunoscută azi în Ploiești), cu hramul Sfinții Trei Ierarhi ctitorie de la 1857, a acumulat până în prezent mărturii care au fost parțial pierdute și care prin această cercetare s-au regăsit și au căpătat o formă mai clară.

Locul ales pentru construirea bisericii, a fost o movilă de pământ din inima pădurii (Codrii Vlăsiei), folosit la acea vreme pentru executarea prin spânzurare a osândiților la moarte între anii 1813-1814, tot aici erau înhumați ulterior și cei morți de ciumă între ani 1827-1828 (Ciuma lui Caragea), iar în 1839 cei morți de holeră.

Ctitorii Sfântului locaș au fost: Pr. Ioachim Ioachimescu, Mihai Mehedințiu și Năstăsache Bădulescu care: *“S-au legat între ei ca să facă o biserică, și au ales ca loc ca să o facă pe această movilă, fiind multă lume îngropată în ea [...] Au pus fiecare câte un capital și în luna martie 1834 au început să taie pădurea și s-a făcut șanțurile din care scoteau o mulțime de oase. În aprilie acel*

¹ Expert restaurator lemn policrom

an au pus temelie bisericii și până în noiembrie, în ziua de Sfinții Voievozi, au sfințit-o în numele Sfinților Trei Ierarhi: Vasile, Grigore și Ioan Gură de Aur.²”

Prima biserică ctitorită pe actualul loc al Bisericii Sfântul Vasile a fost în anul 1834 la 8 noiembrie având hramul Sfinții Trei Ierarhi, dăruindu-i-se o Evanghelie tipărită în același an la Mănăstirea Neamțului. Donația i-a aparținut lui Ghiță Dascălul din Nedelea care slujise între 1786-1830 împreună cu tatăl preotului Ioachim Ioachimescu de la biserica din Nedelea. Terenul bisericii a fost donat de Boierul Mihai Mehedințeanu.

La scurt timp, devenind neîncăpătoare, cu ajutorul comunității tot mai înstărite datorită avântului industrial din acea perioadă, biserica a fost dăruită la 15 aprilie 1857 și s-a pus temelie nouă la 5 mai 1857, târnosită la 8 noiembrie 1858, zona urmând a fi cunoscută sub numele de *Mahalaua Sf. Vasile*³ după hramul primit.

În 25 ianuarie 1872, biserica a fost cuprinsă de flăcări, așa cum este menționat pe cea de-a doua pisanie a bisericii, aceasta fiind reparată și resfințită în același an pe 17 decembrie “*prin sânguința preoților Nicolae Ioachimescu, Anghel Ioniță și a dascălului Nae Popescu, iar în anul 1907, s-a reparat și înfrumusețat prin stăruința parohului Econom Anghel Burada.*” Biserica a mai suferit și alte reparații și intervenții în anii: 1932, 1948, 1960, 1977, 1980-1981.

Fiul ctitorului bisericii construite la 1834, Nicolae, menționa că era alcătuită (la acea vreme), singura cronică cunoscută a orașului Ploiești.

În nota introductivă din revistă⁴ G. Zagoriț, face precizarea că în copilărie, Nicolae Ioachimescu, nu avusese nici trei clase primare iar când a scris cronică avea 50 de ani de preoție și 70 de viață iar tatăl său (Ioan) și bunicul au fost tot preoți.

De notat că Nicolae Ioachimescu era frate cu pictorul Gheorghe Ioachim Pompilian care și-a luat nume străin din familie, stabilindu-se ulterior la București (cei patru frați: Nicolae, Ghiță Popescu, Tache Smedeanu și Ioachim Pompilian) Numele de familie a fost păstrat de preot și parțial de pictor ca personal.⁵

Pe versoul icoanei împărătești Maica Domnului cu Pruncul (de la catapeteasmă), se păstrează scris cu grafit anul, ziua și ora morții preotului Nicolae († 1904).

În Anuarul de la 1909 al *Administrațiunii Casei Bisericii*, primul de acest fel realizat, se fac următoarele mențiuni cu referire la Biserica Sfântul Vasile:

Preot Paroh Burada Anghel (menționat pe verso-ul uneia dintre icoane), născut 21 noiembrie 1856. Sem. Inferior, numit aci la 1 noiembrie 1904, fost supran, aci supran a) Pr. G. Popescu Gornet. născut la 20 decemb. 1881. Licențiat în teologie. Numit aci la 1 ian 1906 b) Teodorescu D-trie Născut 20 aprilie 1830 Grămătic. Numit 6 decembrie 1859. Această parohie are: familii 672, suflete 3881⁶.

Foto 1: pisania 1

Pisaniile bisericii, trei la număr, spun de la sine o parte din evenimentele istorice:

Aceasta Sfântă Biserică în care se prăznuiește hramul Sfinților Trei Ierarhi rezidindu-se, s-a adăugat și hramul Înălțarea Domnului, la anul 1857, sub căimăcănia lui Alexandru Ghica și sub Mitropolitul Nifon. Fondatorii și stăruitorii fiind preotul Ioachim Ioachimescu, Tudor Bădulescu și prin ajutorul tuturor mahalagiilor, 1858 noiembrie 8.

² *Cronica Mahalalei Sfântul Vasile*, de Preot N. Ioachimescu 1903; extras din revista nr. 1 „Din trecutul Ploieștilor - Monumente Istorice - O cronică inedită - brazda lui Novac” de G. Zagoriț, Progresul, soc. Anonimă Ploiești, 1914.

³ *Notă: orașul Ploiești era împărțit în așa zise mahalele, cartiere denumite în general după hramul bisericilor în mijlocul cărora se situau.

⁴ *Ibidem* 1, p. 57.

⁵ *Ibidem* 1, p. 67.

⁶ Anuar 1909, *Administrațiunea Casei Bisericii*, București, Tipografia cărților bisericești, 1909, p. 37.

CERCETARE ASUPRA ISTORICULUI PICTURII BISERICII SFÂNTUL VASILE DIN PLOIEȘTI. STUDIU DE CAZ

Foto 2: pisania 2

Acest Dumnezeiesc locaş a ars în 25 ianuarie 1872 și s-a rezidit și s-a sfințit în același an decembrie 17, prin stăruința preoților Nicolae Ioachimescu, Anghel Ioniță și a dascălului Nae Popescu, iar în anul 1907, s-a reparat și înfrumusețat prin stăruința parohului Econom Anghel Burada.

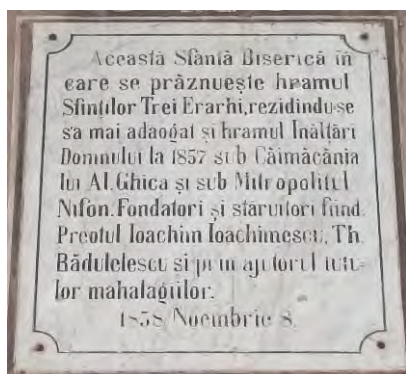

Foto 3: pisania 3

Această Sfântă Biserică în care se prăznuiește hramul Sfinților Trei Erarhi, rezidindu-se s-a mai adaogă și hramul Înălțări Domnului la 1857 sub Căimăcănia lui Al. Ghica și sub Mitropolitul Nifon. Fondatori și stăruitori fiind Preotul Ioachim Ioachimescu. Th Băduțescu și prin ajutorul tuturor mahalagiilor. 1858 Noembrie 8.

Cel mai important aspect al cercetării în cazul de față a fost regăsirea informațiilor și centralizarea lor dar mai cu seamă identificarea concretă a pictorului catapetesmei: G. I. Pompilian care deși era menționat în scrierile începuturilor anilor 1900 nu exista o dovadă certă în acest sens iar prin restaurările ulterioare realizate între anii 2018-2022 nu au scos la iveală semnătura pictorului. Această cercetarea a constatat în analiza arhivei bisericii care s-a mai păstrat, aceasta fiind parțial pierdută.

Informația care atestă că pictura catapetesmei bisericii a fost realizată de Gheorghe Ioachim Pompilian s-a găsit în *Synodiculu* de la 1873.

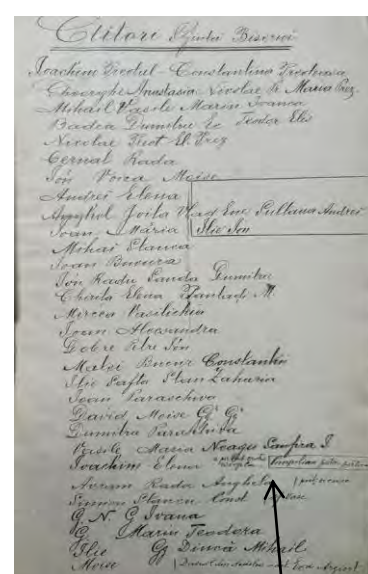
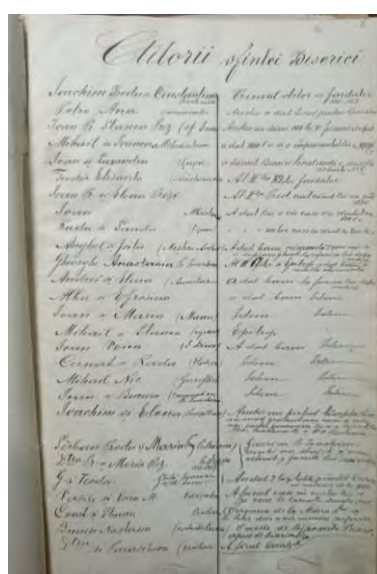
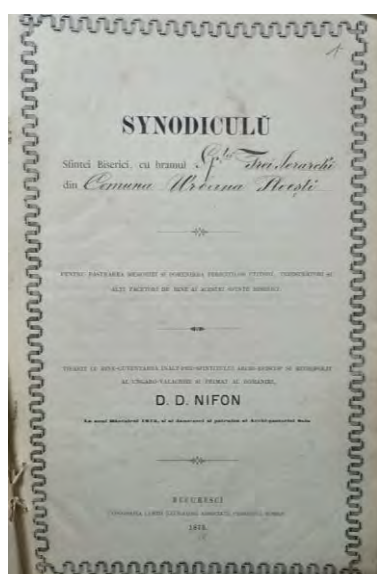

Foto 4,5,6,7: manuscritele unde este consemnat că pictorul Pompilian a pictat tâmpla Bisericii Sf. Vasile împreună cu soția sa

Cutremurul din anul 1977 a produs cele mai multe pagube bisericii, lucru care a condus ulterior la repictarea frescei, redimensionarea catapetesmei și modificări semnificative ale aspectului interior

310

**Foto 8: Aripa de N a Bisericii
Sf. Vasile după cutremurul din 1977⁸**

Foto 9: Latura sudică⁹

Foto 10: Latura nordică-turnul clopotniță

În urma cutremurului nu doar catapeteasma a suferit modificări dar și întreaga pictură interioară. Pictura frescei lucrate de Radu Vintilescu¹⁰ a fost înlăturată deși se putea păstra mare parte iar aceasta a fost înlocuită cu alta, vizil mai slabă calitativ din punct de vedere al desenului și tehnicii de execuție.

Catapeteasma fiind micșorată, anumite elemente rămase au fost repositionate și montate la alte icoane, compunând structuri noi, precum icoana *Izvorul tămăduirii*: stâlpii de la registrul inferior au fost tăiați parțial și montați pe iconostas aceștia făcând parte la origine din registrul împărăteștilor al catapetesmei. Icoanele de poale ale acestui iconostas (*Izvorul Tămăduirii*) nu sunt parte din acest complex de icoane ale bisericii, făcând notă discordantă cu elementele deja existente. De asemenea au fost găsite elemente sculptate mai grosolan decât cele de la catapeteasmă sau alte iconostase, care sub straturile de schlagmetal, vopsele și bronzuri nu aveau strat preparator de grund sau foiță de aur ci o vopsea galben-deschis (galben de crom).

Modificările catapetemei au constat în anularea registrului superior de icoane pe orizontală (aceste icoane nu se mai regăsesc în inventarul bisericii) și două registre pe verticală ale căror icoane se găsesc și astăzi în biserică fiind repositionate și remontate pe forma unor iconostase. Pe lângă acestea, aproximativ 60% din elementele sculptate care încadrau icoanele au suferit rupturi, desprinderi și pierderi de material, acestea fiind remontate ulterior parțial și în majoritatea zonelor aleatoriu.

⁸ Sursa: Societatea ATOM.

⁹ Sursa: Societatea ATOM.

¹⁰ Radu Vintilescu (1815-1903), pictor de biserici și icoane.

Foto 11: Catapeteasma în 1967, înainte de cutremur¹¹

Foto 12: Catapeteasma în 2018 înainte de restaurare

¹¹ Sursa: Societatea ATOM.

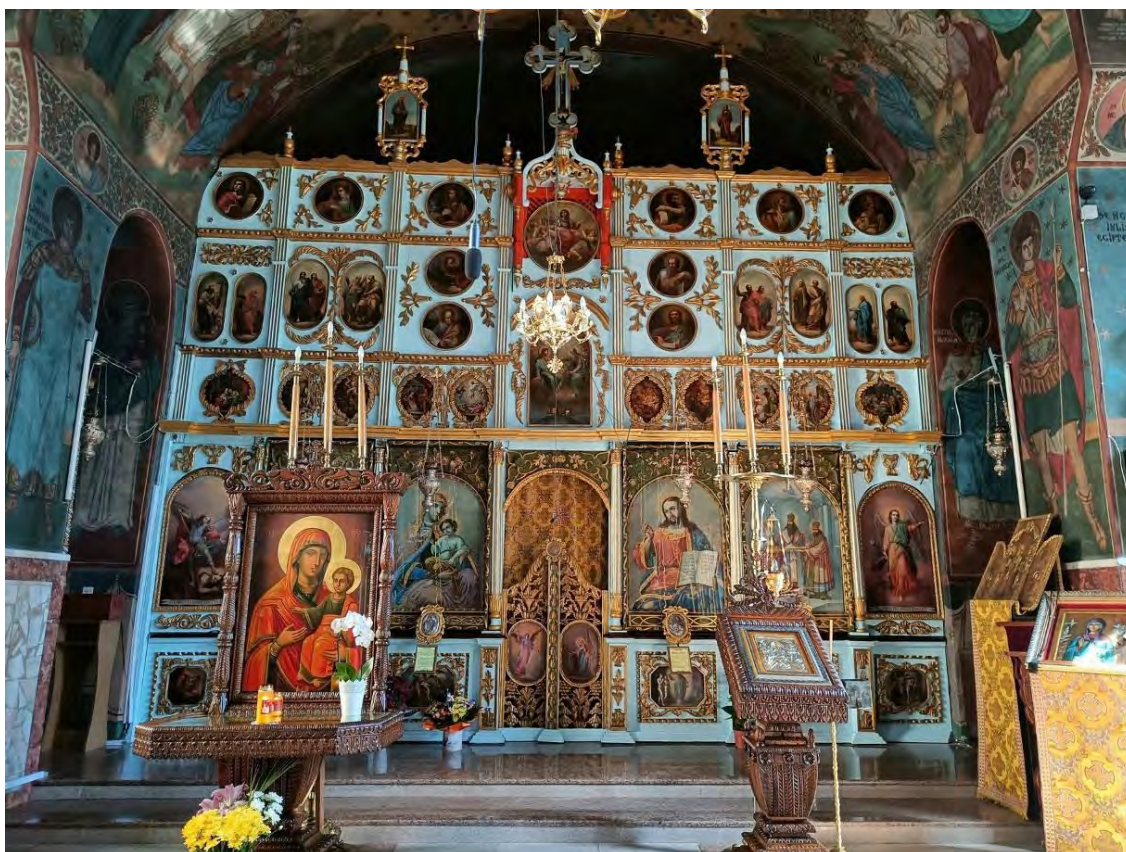

Foto 13: Catapeteasma în 2022 după restaurare

**Studiu de caz - Restaurarea Icoanei Sfântului Ierarh Nicolae - 1858,
Pictor, Ghe. Ioachim Pompilian**

Icoanele împărătești sunt acoperite de ferecătură metalică pe întreaga suprafață excluzând chipurile. Acestea au fost adăugate ulterior (aproximativ 50 ani după realizarea picturii). Chipurile icoanelor sunt curățate inadecvat iar stratul de vernis este subțiat.

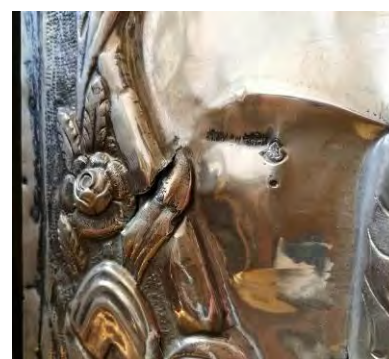

Foto 14: detaliu-tăietură în metal

*Foto 15 : cuiile ferecăturii sunt de diferite tipuri
majoritatea nepotrivite pentru astfel de prinderi*

Foto 16 : Ansamblul icoanei înainte de restaurare

Sub ferecătură s-au strâns depozite consistente de praf iar din cauza curățărilor inadecvate, s-au format depuneri grosiere de substanțe.

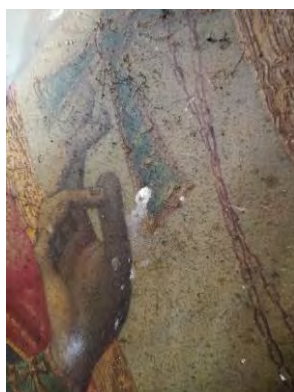

Foto 17,18,19: detaliu -depuneri de praf, depozite de oxizi proveniți de la ferecătură și curățărilor cu soluții inadecvate

Foto 20:Curățare parțială

Foto 21: chituirea unei lacune provocate de o arsură; însemnare an:1858-dreapta, zona inferioară

În zona inferioară stânga, a fost identificată, după îndepărtarea straturilor de depuneri, o altă însemnare realizată prin scrijelirea stratului pictural. Lizibil este însă doar anul: 1858.

Foto 22: însemnare în lumină ultravioletă (1858[...])

Foto 23: etape diferite de curățare ale versoului

Foto 24,25,26: etape intermediare: Înainte de curățarea stratului pictural, după curățarea acestuia și chituirea lacunelor, după integrarea cromatică

**CERCETARE ASUPRA ISTORICULUI PICTURII
BISERICII SFÂNTUL VASILE DIN PLOIEȘTI. STUDIU DE CAZ**

Foto 27: încheierea crăpăturii din zona stângă inferioară

Foto 28: ansamblul după curățarea stratului pictural și după chituire

Foto 29,30: Ansamblul icoanei față/verso după restaurare

Suportul prezintă pe verso atac xilofag inactiv și galerii deschise, expuse după îndepărtarea straturilor de vopsea. Acesta era stabil și într-o stare de conservare relativ bună fiind realizat din lemn de esență tare. Pe suprafața stratului pictural, suportul în partea stângă jos este crăpat iar în partea superioară stânga se poate observa o fisură. Deoarece lemnul a lucrat și s-a stabilizat în timp ca atare, fisura nu a putut fi adusă la nivel. Crăpătura a fost Încleiată și prinsă în prese, ulterior chituită și integrată cromatic. Icoana a fost pictată în tehnica ulei, executată direct pe lemn dar cu un strat de culoare uniform peste care s-a realizat desenul în grafit și care transpare în unele zone. Stratul pictural este stabil și nu prezintă probleme speciale. Culorile deschise folosite de pictor și detaliile impresionante ale icoanei au fost puse în evidență după îndepărtarea depunerilor de pe suprafața stratului pictural.

Deoarece ferecătura a fost adăugată ulterior, aceasta nu a fost remontată (icoana este protejată de sticlă) ci valorificată prin montarea ei pe un suport de lemn și expusă într-o încăpere a casei parohiale cu destinația de sală de ședință.

Din echipa de cercetare și restaurare efectuate la Biserica *Sfântul Vasile din Ploiești* între anii 2018-2022, au făcut parte: Georgiana Sidoriuc, Radu Sidoriuc și Dudu Maria-Valentina.

CORELAȚIA DINTRE DEGRADAREA, DETERIORAREA OBIECTELOR DE CULT ȘI LEGISLAȚIA PATRIMONIULUI CULTURAL MOBIL (RELAȚIA DINTRE DEGRADAREA ICOANEI ȘI LEGISLAȚIE)

Mihaela-Gabriela PĂDUREANU¹

Rezumat: Degradarea și deteriorarea obiectelor de cult sunt diverse și sunt produse de diverse cauze, dar nepăsarea umană este cea mai frecventă, aceasta ducând la pierderi mari din structura obiectului și valoarea sa culturală. Degradările obiectelor de cult se produc în timp, din cauza unor factori precum: factori biologici, factorul uman, factorii fizico-chimici și factorii interni. Oamenii pot evita sau încetini procesele de degradare și deteriorare, fiind atenți la obiectele de cult care se regăsesc în biserici. Pentru a educa oamenii în ceea ce privește conservarea și restaurarea unui obiect de cult, este necesar ca fiecare persoană să acorde atenție și interes față de obiectele care fac parte din patrimoniul cultural mobil și legislația creată pentru acestea.

Cuvinte-cheie: obiecte de patrimoniu, conservare, restaurare, degradare, deteriorare

Abstract: Degradation and deterioration of cult objects are diverse and are produced by various causes, but human carelessness is the most frequent, leading to large losses in the structure of the object and its cultural value. Degradation of cult objects occurs over time, due to factors such as: biological factors, the human factor, physico-chemical factors and internal factors. People can avoid or slow down the processes of degradation and deterioration, being attentive to cult objects found in churches. In order to educate people regarding the conservation and restoration of a cult object, it is necessary for each person to pay attention and interest to objects that are part of the movable cultural heritage and the legislation created for them.

Keywords: heritage objects, conservation, restoration, degradation, damage

Cauzele ce duc la degradarea și deteriorarea obiectelor de cult sunt diverse dar din cauza nepăsării umane acestea duc la pierderi mari din structura obiectului și valoarea sa culturală.

Degradările obiectelor de cult se produc în timp, din cauza unor factori precum: factori biologici, factorul uman, factorii fizico-chimici și factorii interni.²

Toate aceste degradări care se produc lent sau rapid pe parcursul anilor pot fi oprite, evitate sau măcar încetinite, dacă nepăsarea umană nu ar exista. Oamenii pot evita sau încetini procesele de degradare și deteriorare, fiind atenți la obiectele de cult care se regăsesc în biserici.

Având grijă de cum obiectele de cult sunt manipulate și îngrijite în timp deteriorările la nivelul structurii se pot evita sau măcar pot fi restaurate în timp util de către un specialist în domeniu.

Pentru a educa oamenii în ceea ce privește conservarea și restaurarea unui obiect de cult, este necesar ca fiecare persoană să acorde atenție și interes față de obiectele care fac parte din patrimoniul cultural mobil și legislația creată pentru acestea. Oamenii care nu cunosc condițiile de păstrare și de microclimat (clima puțin extinsă a unei biserici sau camere, spre exemplu) tind să aducă degradări destul de grave, fiind neinformați și nepăsători.

Această nepăsare a oamenilor duce la degradarea obiectelor în timp, unii oameni chiar au deteriorat obiectele de cult în mod intenționat. Spre exemplu, am întâlnit multe icoane vechi ce prezentau zgârieturi la nivelul ochilor, Sfinților, Maicii Domnului sau chiar Lui Iisus Hristos, (fig.1) care duceau până la structura lemnoasă.

¹ Restaurator S.C.CONS-ART S.R.L.

² Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-IV-a, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010, p. 31-32.

Aceste zgârieturi erau create de către hoții care intrau în biserici pentru a fura, având o latură superstițioasă, ei credeau că dacă Sfinții nu aveau ochi păcatul lor nu ajungea să fie văzut.

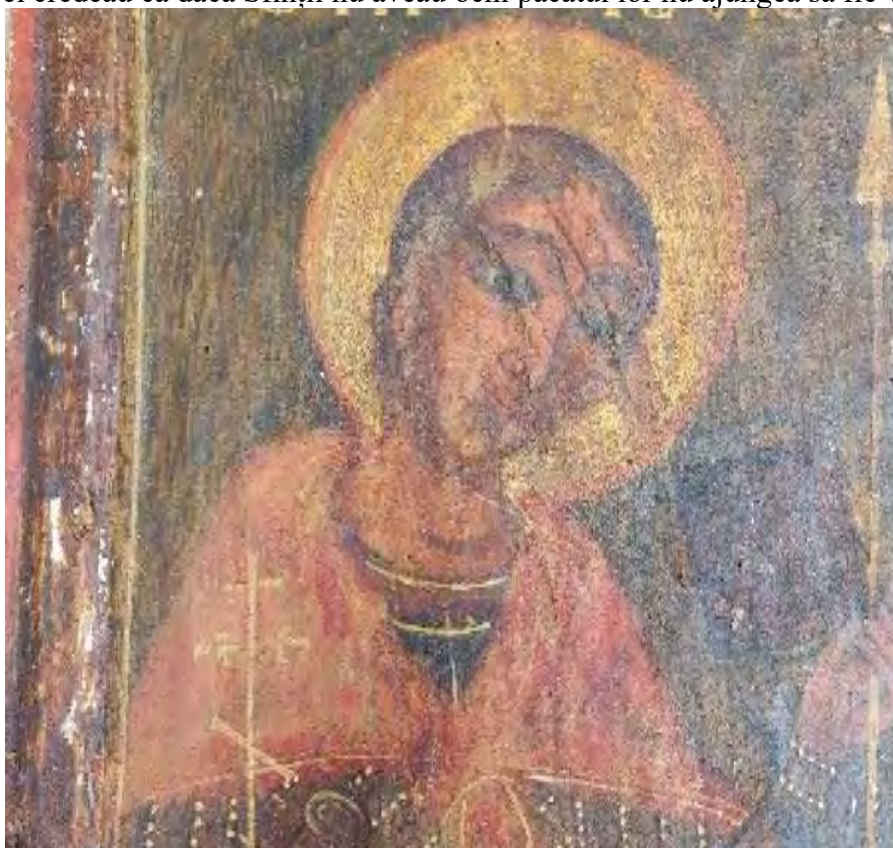

Fig. 1. Icoană împărătească *Sfântul Gheorghe și Sfântul Dimitrie*, de la biserica de lemn cu hramul "Sfântul Andrei", sat Pocruia-Tismana, județul Gorj

Această situație nu a fost întâlnită doar la icoane dar și la frescele și picturile de pe pereții bisericii(fig.2).

Fig. 2. Imagine de la Biserica *Sfântul Nicolae* din Densuș, județul Hunedoara

**CORELAȚIA DINTRE DEGRADAREA, DETERIORAREA OBIECTELOR DE CULT ȘI
LEGISLAȚIA PATRIMONIULUI CULTURAL MOBIL
(RELAȚIA DINTRE DEGRADAREA ICOANEI ȘI LEGISLAȚIE)**

O altă deteriorare sau intervenție necorespunzătoare este repictare peste pictura originală. Majoritatea repictărilor aveau aceleași cauze, adică pictura originală era degradată, avea lipsuri la nivelul stratului pictural, zgârieturi, murdărie aderentă, arsuri etc. Pe scurt, se poate spune că oamenii care dețineau obiectul de cult erau nemulțumiți de starea în care se afla și doreau unul nou sau care să arate frumos. Fiind necunoscători și neavând fonduri (bani) pentru a face unul nou sau pentru a-l restaura, ei interveneau prin repictarea obiectului de cult. O soluție rapidă și care făcea obiectul să fie plăcut la vedere, așa cum își doreau ei sau enoriașii.

Foarte multe intervenții au existat de-a-lungul anilor și acestea se fac și în perioada noastră din cauza oamenilor care doresc să “înfrumusețeze” și să facă obiectul “ca nou”, după dorința lor și din cauza cunoștințelor scăzute în ceea ce privește conservarea și restaurarea obiectelor de cult. Există și variante în care repictările sunt doar la nivelul scrisului sau anumitor zone ale icoanei (fig. 3), peste scrisul în chirilică (fig. 4), greacă se repicta fundalul și apoi era scris textul în românește.

Fig. 3. Imagine din iconostas, Biserica de lemn din Vrâncioaia, județul Vrancea

Fig. 4. Scrisul în chirilică descoperit sub repictare

Fiecare restaurator a întâlnit în timp intervenții necorespunzătoare, deși oamenii nu aveau informații care să îi ajute în conservarea icoanelor, ei găseau soluții creative pentru a “reface” pictura sau structura lemnoasă. Ei interveneau cu vopsea email peste pictura în tempera sau în ulei, considerând ca pictura originală este veche și are nevoie de un strat nou de culoare. În ceea ce privește desprinderea blaturilor de lemn sau fracturarea unei părți din icoană, cea mai bună soluție părea să fie adăugarea unui cui de fier, pentru a fixa lemnul. Oamenii tind să creadă că pot să găsească ”soluții” pentru a menține obiectul de cult într-o stare bună, dar adevărul este că ei creează daune și chiar degradează obiectul, voit sau nevoit. De aceea este bine să întrebe un specialist sau expert în restaurare și conservare, decât să intervin asupra unui obiect de cult ce deține o valoare mare pentru Patrimoniul Cultural Mobil.

După cum se regăsește și în Legea nr. 422/2001³, protejarea monumentelor istorice sau obiectelor se efectuează numai de specialiști, experți și verifikatori tehnici atestați, înscrși în registrele speciale, în conformitate cu prevederile legale în vigoare. Prin această prevedere trebuie

³ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/29761>

CORELAȚIA DINTRE DEGRADAREA, DETERIORAREA OBIECTELOR DE CULT ȘI LEGISLAȚIA PATRIMONIULUI CULTURAL MOBIL (RELAȚIA DINTRE DEGRADAREA ICOANEI ȘI LEGISLAȚIE)

să fie clar pentru toți oamenii care intră în contact cu monumente sau obiecte de cult că cei care nu au studii în conservare sau restaurare nu trebuie să intervină în niciun fel sau mod asupra lor.

Din cauza neglijenței umane obiectele sunt lăsate într-un mediu necorespunzător, în care umiditatea relativă, factorii fizico-chimici și biologici susțin un microclimat care distruge încet obiectul de cult. Umiditatea este unul din factorii principali care duc la degradarea icoanelor, este urmat de factorul biologic, precum: atacul insectelor xilofage și atac fungic.

Neavând un microclimat adecvat, structura lemnoasă a icoanelor lucrează și fluctuează atunci când sunt schimbări de temperatură sau umiditate, astfel apar deteriorări și degradări.

Umiditatea care intră în structura lemnoasă și se menține pentru o perioadă lungă distruge, fragilizează și provoacă daune nereparabile, apărând pierderi vizibile la obiectul de cult (fig. 5).

De aceea, observația, atenția și importanța față de un obiect care face parte din patrimoniul nostru cultural este necesară. Trebuie să înțelegem valoarea istorică pe care acesta o deține, nu este un obiect oarecare, este o parte din identitatea noastră, valoarea artistică pe care acesta o deține este o formă lizibilă a erei din care a făcut partea atunci când a fost creat.

Din păcate, mulți nu înțeleg și nu acordă valoarea reală pe care obiectul de patrimoniu mobil o deține. Majoritatea oamenilor aleg să fie ignoranți din propria lor voință și chiar dacă le este explicată valoarea obiectelor pe care acestea o au, ei consideră că îngrijirea și conservarea lor nu impune atât de multe reguli și costuri.

O altă informație utilă și importantă de care proprietarii trebuie să țină cont, sau cei care dețin ori administrează un bun (obiect) al patrimoniului cultural mobil este obligația prin lege să creeze și să păstreze anumite condiții de conservare și păstrare. Așa cum prevede Legea nr.182 din 25 octombrie 2000, Capitolul 3, Articolul 22, din care citez: *"Obligații: Să asigure cele mai bune condiții de păstrare, conservare și, după caz, de depozitare a bunurilor, prevenind orice degradare, deteriorare sau distrugere a acestora; Să nu deterioreze și să nu distrugă aceste bunuri, iar în cazul celor din metal nici să nu le topească; Să asigure securitatea acestor bunuri; Să înștiințeze în termen de maximum 5 zile direcțiile județene pentru cultura și patrimoniul cultural național în cazul constatării unui pericol iminent de distrugere sau de degradare gravă a acestor bunuri; Să permită accesul specialiștilor din cadrul direcțiilor județene pentru cultura și patrimoniul cultural național în scopul constatării stării de conservare a acestor bunuri; în cazul deținătorilor persoane fizice și al persoanelor juridice de drept privat accesul specialiștilor direcțiilor județene pentru cultura și patrimoniul cultural național va fi posibil numai cu acordul scris al proprietarului privind condițiile de acces. Să asigure restaurarea bunurilor; Să încredințeze executarea lucrărilor de restaurare exclusiv specialiștilor restauratori acreditați de Comisia Națională a Muzeelor și Colectiilor. Instituțiile publice specializate și nespecializate, cultele, precum și agenții economice, care dețin cu orice titlu bunuri culturale mobile clasate, au obligația să finanțeze achiziționarea și instalarea de sisteme antiefractie, antiincendiu și de asigurare a microclimatului pentru protecția bunurilor culturale mobile."*

Proprietarii și administratorii trebuie să știe și să aibă în vedere că există și sancțiuni prevăzute de aceeași lege (Legea nr.182 din 25 octombrie 2000). În Capitolul 9, Articolul 59 se specifică: *"Încălcarea dispozițiilor prezentei legi atrage răspunderea disciplinară, materială, civilă, contravențională sau penală, după caz."*

Fiecare acțiune are o consecință, astfel oamenii trebuie să înțeleagă importanța bunului aflat în lista patrimoniului cultural mobil.

Un alt lucru pe care proprietarii trebuie să îl aibă la cunoștință este că conservarea și restaurarea unui bun de patrimoniu se face respectând legi, norme și principii. Restauratorul nu poate să intervină asupra obiectului după bunul lui plac sau al proprietarului, normele și principiile trebuie respectate cu seriozitatea, la fel cum sunt respectate și legile. Spre exemplu: dacă o icoană prezintă un sfânt care are o lacună mare la nivelul chipului și capul îi lipsește în totalitate, restauratorul nu are voie să repicteze chipul, chiar dacă proprietarul își dorește asta.

Repictarea este o acțiune ce încalcă normele și principiile restaurării, așa că fiecare proprietar și administrator trebuie să aibă la cunoștință acest lucru. De asemenea, în *Normele de Restaurare* din 2003 există noțiuni importante pe care trebuie să le avem ca referință.

În restaurare este importantă folosirea unor materiale similare celor originale sau, dacă nu este posibil, acestea să aibă proprietăți fizico-mecanice cât mai apropiate celor originale (Compatibilitatea materialelor); Utilizarea unor materiale, substanțe etc. care au fost experimentate, testate în condiții controlate, suficient de riguroase pentru a fi concludente în determinarea incompatibilităților și efectelor secundare.

Concluzii

Înștiințarea și informarea oamenilor despre cauzele degradării și deteriorării unui bun este un început în stoparea ignoranței și oprirea nepăsării față de un obiect ce are valoare culturală și istorică. Dacă proprietarul oferă suficientă dorință în înțelegerea și aprecierea corectă față de bunurile culturale de patrimoniu și alege să ofere atenția corectă, pe care acestea o merită, atunci munca depusă pentru a pune în valoare și a păstra un obiect de cult cât de aproape de starea lui originală nu o să fie în zadar.

Trebuie să fim conștienți și să punem în aplicare informațiile pe care Legislația Patrimoniului Cultural Mobil le oferă. Trăim într-o generație în care informațiile sunt disponibile pentru toți oamenii. Schimbarea ține de dorința pe care un om o are și conservarea unui obiect de cult ține de proprietarul care oferă interes și respectă obligațiile pe care le are.

Fig. 5. Icoană de tâmplă de la Biserica de lemn *Sfinții Voievozi* a Mănăstirii Mălinești.

RESTAURAREA ICOANEI “PROFETUL DANIIL” DE LA BISERICA CU HRAMUL ADORMIREA MAICII DOMNULUI, DIN LOCALITATEA DUMBRĂVENI, JUDEȚUL SUCEAVA - ÎNDEPĂRTAREA DEPUNERILOR DE PE POLICROMIE

Teodora Simona SEGĂRCEANU¹

Rezumat: Suporturile din lemn, în funcție de tipul de obiect pentru care sunt utilizate, sunt realizate din lemn de esență tare sau moale. Unele dintre cele mai folosite tipuri de esențe lemnoase sunt cele de stejar, plop, fag, molid, pin, castan, cireș, mahon și chiparos. Suporturile din lemn sunt susceptibile la mai multe tipuri de deteriorare. Acestea includ atacuri biologice combinate, fungice și xilofage, dar și degradări provocate de fluctuațiile de umiditate / temperatură care provoacă deformări, fisuri, crăpături și modificări structurale. Îndepărtarea depunerilor de pe policromie se va realiza ținând cont de starea de conservare a lucrărilor de policromie, de stabilitatea stratului de culoare, prioritar fiind ca zonele cu desprinderi oarbe sau în acoperiș cu două ape să fie consolidate, aderența stratului de culoare la suport să fie restabilită, iar acolo unde desprinderile au migrat, să fie replantate. Dacă se observă zone lacunare, marginea lacunelor trebuie tivită corespunzător, pentru a nu facilita degradări ulterioare.

Cuvinte-cheie: policromie, icoană, pictură pe lemn, restaurare, îndepărtarea depunerilor

Abstract: Wooden stands, depending on the type of object for which they are used, are made of hardwood or softwood. Some of the most commonly used types of wood are oak, poplar, beech, spruce, pine, chestnut, cherry, mahogany and cypress. Wooden supports are susceptible to several types of damage. These include combined biological, fungal and xylophagous attacks, as well as degradation caused by fluctuations in humidity/temperature that cause warping, cracking, splitting and structural changes. The removal of deposits from the polychrome will be carried out taking into account the state of conservation of the polychrome works, the stability of the colour layer, the priority being that areas with blind or gable roof detachments are strengthened, the adhesion of the colour layer to the substrate is restored and where detachments have migrated, they are replanted. If gap areas are observed, the edges of the gaps should be hemmed appropriately to prevent further deterioration.

Keywords: polychromy, icon, wood painting, restoration, removal of deposits

Curățarea va urmări eliminarea depunerilor diverse, subțierea vernisului, sau chiar îndepărtarea lui, dacă este puternic degradat, aglutinat sau casant, sau, acolo unde sunt repictări cu bronzuri inadecvate, acestea trebuie înlăturate cu substanțe cromofage, amestecuri de solvenți sau mijloace mecanice.

Dacă obiectul policrom prezintă pierderi de material lemnos, iar aceste pierderi sunt posibil de înlocuit cu construcții din lemn de aceeași esență, se va asigura stratul de culoare cu foiță japoneză înainte de procedurile structurale corective.

Pentru exemplificare avem rama decorativă a icoanei profetului Daniil, de pe iconostasul bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din localitatea Dumbrăveni, județul Suceava, icoană poziționată în registrul superior, într-o zonă greu accesibilă personalului care s-a ocupat de-a lungul timpului de curățenie în lăcașul de cult. Acest fapt a condus la suprapunerea mai multor straturi de depuneri și repictări, după cum se poate observa și în imaginea de mai jos.

¹ Restaurator, S.C. Cons-Art S.R.L. Craiova, Dolj.

Foto 1-2. Imagine cu icoana Sfântului Profet Daniil

STAREA DE CONSERVARE ÎNAINTE DE RESTAURARE SUPPORTUL:

Este alcătuit dintr-un singur panou din lemn de esență moale, debitat tangențial. Prelucrarea lemnului s-a făcut manual, cu dălți de diferite tipuri și forme, urme ale acestor instrumente fiind vizibile în special la nivelul versoului.

Foto 3. Imagine de ansamblu verso

Foto 4.
Atac xilofag,
depuneri diverse
pierderi de material
lemnos, fisuri în
fibra lemnului

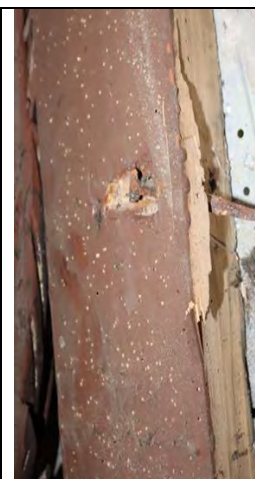

Foto 5. Scoabele de
prindere în
structura
iconostasului au
străpuns suportul
de lemn, provocând
pierderea de
material lemnos,
implicit pierdere de
strat pictural

Suportul prezintă mai multe tipuri de degradări:

- Depuneri diverse, neaderente (praf), slab aderente (pânze de păianjen – foto 3, foto 4), pete accidentale și prelingeri de grund (foto 3, foto 4);
- Atac combinat fungic și xilofag (foto 3, foto 4, foto 5);

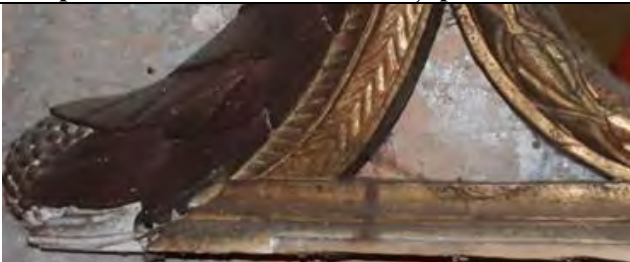
**RESTAURAREA ICOANEI “PROFETUL DANIIL” DE LA BISERICA CU HRAMUL
ADORMIREA MAICII DOMNULUI, DIN LOCALITATEA DUMBRĂVENI, JUDEȚUL SUCEAVA
- ÎNDEPĂRTAREA DEPURERILOR DE PE POLICROMIE**

- Rama icoanei a suferit degradări la extremitățile unde, din cauza metodei de prindere și fixare în structura catapetesmei, prin intermediul unor scoabe metalice bătute dinspre verso spre față, ceea ce a dus la fisuri în fibra lemnului, ba chiar la pierderi de material lemnos (foto 5);

- Suplimentar cele două scoabe metalice au oxidat în timp din cauza umidității lemnului și a mediului înconjurător, ceea ce a condus la degradarea suplimentară a suportului, provocând în final pierderi de material lemnos (foto 5).

STRATUL PICTURAL:

Pe întreaga suprafață picturală au fost identificate diverse tipuri de depuneri, slab aderente, aderente și ancrasate, dar și dezvoltarea unor mucegaiuri. Atacul biologic combinat, fungic și xilofag (foto 6), alături de variațiile de temperatură și umiditate au dus la degradarea policromiei pe anumite zone (foto 7), odată cu degradarea suportului de lemn. Astfel avem de-a face cu fisuri în fibra lemnului, sau pierderile de material lemnos care au condus, implicit la pierderi de policromie (foto 5, foto7, foto 8).

	
Foto 6. Imagine de ansamblu, atac fungic, pierderi de material lemnos și policromie	Foto 7. Atac xilofag, praf, pânze de păianjen, gudroane
	Foto 8. Fisuri în fibra lemnului, cu pierderi de policromie

VERNIS:

Variațiile de temperatură și umiditate au dus la pierderea proprietăților fizico-chimice ale verniului, favorizând degradarea acestuia, formarea de cracluri (foto 6), de mici zone cu aglutinări, sau brunificări (foto 6, foto 7, foto 8).

REZULTATUL ANALIZELOR ȘI DIAGNOSTIC:

ANALIZE FIZICO-CHIMICE

Analizele au fost efectuate de către un chimist expert în investigații fizico-chimice bunuri din patrimoniul cultural național, cu spectrometrul portabil XRF, model BRUKER SI TITAN®, cu anod din Rh și detector SIPIN, parametrii de lucru: 50kV și 4,5 μA, timp de achiziție 60s, filtru de Ti.

CONCLUZII

Tehnica de lucru este pictură în culori de ulei pe fond de preparare din carbonat de calciu cu clei animal. Este prezent albul de zinc și uneori albul de titan. Roșurile conțin oxizi de fier, miniu de plumb și lac garanța. Albastrul este în general ultramarin artificial, dar sunt unele piese cu albastru de Prusia, sau amestecul celor două. De asemenea s-a utilizat ocră oxid de fier și pământ verde.

ANALIZE BIOLOGICE

Analizele au fost efectuate de către un expert în Conservare-Investigații biologice. Scopul analizelor a fost determinarea existenței atacului biologic (xilofag) în vederea întocmirii documentației necesare pentru conservare-restaurare. Pentru aceasta s-au efectuat analize la stereomicroscop, microscop optic; analiza macroscopică, microscopică a rumegușului și ale exuviilor; analiza orificiilor de zbor; analiza fotografică, identificare pe baza documentației științifice de specialitate.

REZULTATE

- Atac xilofag masiv generalizat; speciile identificate aparțin Clasei Insecta, Ordinul Coleoptera, Familia Anobidae: *Anobium punctatum*, *Xestobium ruffovilosum* și *Ptilinus pectinicornis*.

CONCLUZII

- În urma analizelor efectuate s-au observat numeroase orificii de zbor circulare de diferite dimensiuni (1-4 mm), depozite de rumeguș, părți ale corpului insectelor xilofage. Aceste informații corelate cu date din literatură de specialitate, au condus la identificarea speciilor implicate în atacul xilofag la iconostasului.
- Iconostasul a suferit un atac masiv de insecte xilofage la blatul-suport din lemn, manifestat prin orificii de zbor la suprafața lemnului și prin galerii cu traiect întortocheat la interior, în special în partea de jos a acestuia, cu semne vizibile atât pe față cât și pe verso. Este știut faptul că speciile identificate ce aparțin Familiei Anobidae, au preferință pentru lemnul uscat, vechi și de esență moale.
- Măsurând intensitatea atacului (prin numărarea orificiilor cu un șablon de 10 cmp), se poate aproxima pierderea rezistenței mecanice și distrugerea materialului lemnos din interiorul piesei. Pe verso-ul iconostasului intensitatea atacului este mai mare întrucât insectele pot penetra mai ușor lemnul.

RECOMANDĂRI

- Datorită atacului biologic cu activitate distructivă asupra structurilor policrome ale iconostasului, se recomandă ca odată cu procesele de curățare ale acestora să se facă și tratamentul de dezinsecție.
- Se recomandă tratament prin injectare în orificiile de zbor, pensulare/pulverizare (pe verso) cu biocid Per-Xil10. Este necesară repetarea tratamentului în funcție de ciclul biologic al speciilor (primăvara și toamna).
- Se recomandă biocidarea tuturor elementelor de lemn din biserică pentru a preveni răspândirea atacului xilofag.
- Se va evalua de către restauratorul de lemn rezistența mecanică a structurilor de susținere ale iconostasului, întrucât, pe unele zone, intensitatea atacului este foarte mare.
- Trebuie acordată o atenție deosebită măsurilor de conservare active necesare, măsuri ce se referă în mod special la controlul factorilor de microclimat și anume:
 - asigurarea paramentrilor termici, de umiditate și a curenților de aer conform normelor de conservare în vigoare (temperatura între 18-20°C, iar umiditatea relativă între 40-65%).
 - Controlul periodic în vederea identificării unui atac fungic sau xilofag.
 - Desprăfuiri și curățiri uscate periodice.

**RESTAURAREA ICOANEI “PROFETUL DANIIL” DE LA BISERICA CU HRAMUL
ADORMIREA MAICII DOMNULUI, DIN LOCALITATEA DUMBRĂVENI, JUDEȚUL SUCEAVA
- ÎNDEPĂRTAREA DEPUNERILOR DE PE POLICROMIE**

DIAGNOSTIC:

SUPORTUL: - Depuneri slab aderente și aderente

- Fragilizarea suportului
- Atac activ și masiv de insecte xilofage
- Atac fungic și bacteriologic
- Pierderi de material lemnos

STRAT PICTURAL: - Degradări mecanice

- Depuneri slab aderente, aderente și ancrasate
- Fisuri
- Lacune
- Eroziuni

VERNIS : - Brunificări

- Eroziuni
- Aglutinări

Operații de restaurare și conservare efectuate:

- Studierea detaliată a icoanei, a verso-ului și a canturilor cu ochiul liber, cât și cu aparatura de specialitate din atelier (lupă, microscop, ochelari binoculari). S-a realizat o documentație foto inițială, tot astfel și pe parcursul operațiunilor de restaurare-conservare efectuate.

- S-a efectuat o desprăfuire prin metoda „uscată” cu ajutorul unei pensule cu păr moale, pentru îndepărtarea depunerilor formate din particule de praf, fum, materiale aflate în suspensie în aer și diverse reziduuri provenite din degradările biologice.

- Consolidarea profilactică a stratului pictural, s-a recurs la această operațiune pentru protejarea stratului pictural în timpul efectuării operațiunilor necesare pe verso-ul și canturile lucrării. Operațiunea de consolidare constă în aplicarea cu o pensulă moale a cleiului de pește fierbinte de pește în concentrație de 6% prin intermediul foitei japoneze,

- După efectuarea testelor pentru obținerea soluției optime în îndepărtarea depunerilor și a stratului de vopsea de pe verso-ul și canturile icoanei, s-a constatat că soluția optimă este folosirea unei soluții C2000 10% pentru depuneri, cromofag pentru stratul de vopsea și mecanice – cu bisturiu cu lamă interșanjabilă (pentru zonele cu depuneri ancrasate). Urmând curățarea verso-ului și a canturilor cu soluțiile stabilite anterior.

Foto 9. Îndepărtarea depunerilor slab aderente: praf pânze de păianjen

Foto 10. Probe de curățare verso

Foto 11. Îndepărtarea stratului de vopsea de la nivelul versoului și canturilor

- Consolidarea la cald a stratului pictural s-a efectuat cu spatula electrică, prin intermediul unei coli de melinex (foto 12);

- Îndepărtarea foiței japoneze cu ajutorul unui tampon de vată umezit în apă fierbinte;

- Efectuarea testelor de curățare a stratului pictural cu solvenți diferiți pe zone cu diverși pigmenți pentru identificarea soluției optime pentru curățarea umedă (foto 13 – P1 = C2000 7%; P2 = apă alcoolizată) și mecanică cu bisturiul.

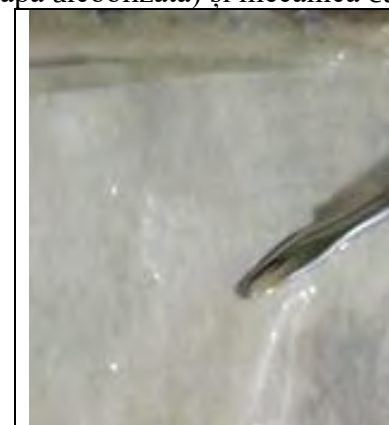

Foto 12. Consolidări la cald, cu spatula electrică

Foto 13. Probe de curățire la nivelul stratului pictural P1, P2

**RESTAURAREA ICOANEI “PROFETUL DANIIL” DE LA BISERICA CU HRAMUL
ADORMIREA MAICII DOMNULUI, DIN LOCALITATEA DUMBRĂVENI, JUDEȚUL SUCEAVA
- ÎNDEPĂRTAREA DEPURERILOR DE PE POLICROMIE**

Analizând starea de conservare a acestei icoane, observăm că pe ornamentul policrom sculptat, au fost aplicate foițe metalice de culoare argintie și aurie. În urma testelor de solubilizare a depunerilor s-a constatat că răspunsul cel mai bun s-a obținut la acționarea cu un tampon de vată înmuiat în acetonă, frotat prin mișcări circulare.

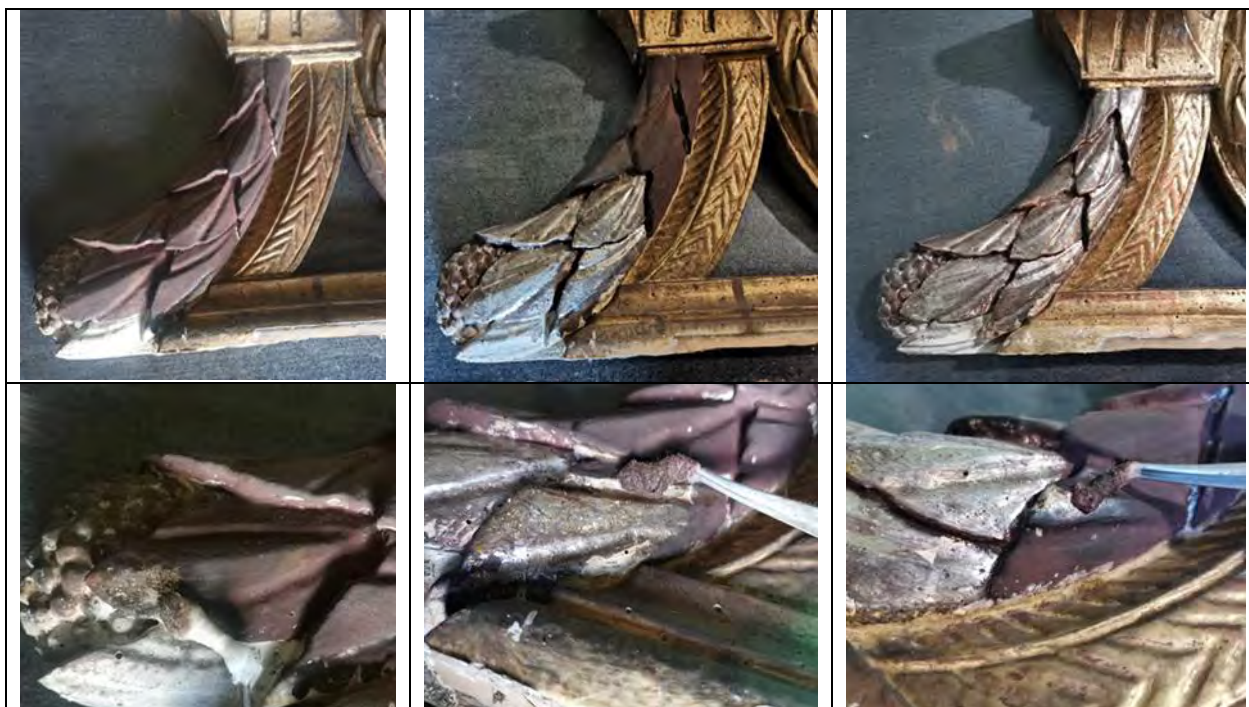

Foto 14. Îndepărtarea depunerilor prin metoda chimică cu ajutorul acetonei

- Curățarea stratului pictural – în urma testelor efectuate metoda cea mai eficientă pentru îndepărtarea depunerilor de pe stratul pictural a fost cu ajutorul unei soluții de apă alcoolizată și mecanic cu bisturiul (pentru depunerile de ceară, depuneri ancrasate) - foto 15;

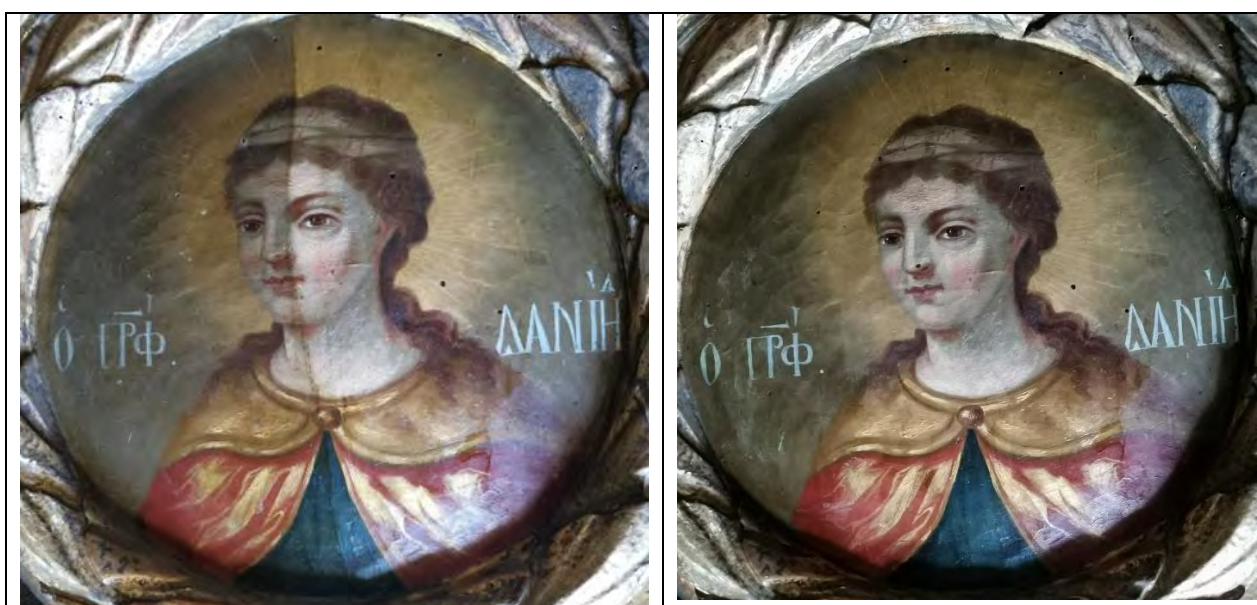

Foto 15 - curățarea generală a stratului pictural

- Degresarea lacunelor cu alcool etilic, în vederea deschiderii porilor fibrei lemnoase;
- Injectarea de alcool etilic absolut în orificiile de zbor în vederea degresării și a dilatării porilor lemnului pentru o mai bună absorbire a cleiului fierbinte care se va injecta pentru pregătirea chituirii cu chit de rumeguș (foto 16);
- Injectarea de clei fierbinte 6% în orificiile de zbor;
- Pregătirea unui chit din rumeguș fin și clei de pește 6% ;
- Introducerea chitului de rumeguș în orificiile de zbor (foto 16);
- Peliculizarea cu clei fierbinte în concentrație de 6% în vederea chituirii;
- Chituirea lacunelor cu lapte de chit preparat din carbonat de calciu și clei de pește 6%, aplicat în straturi succesive, în etape care cuprind și perioade de uscare a fiecărui strat, până la umplerea lacunei (foto 16, foto 17);

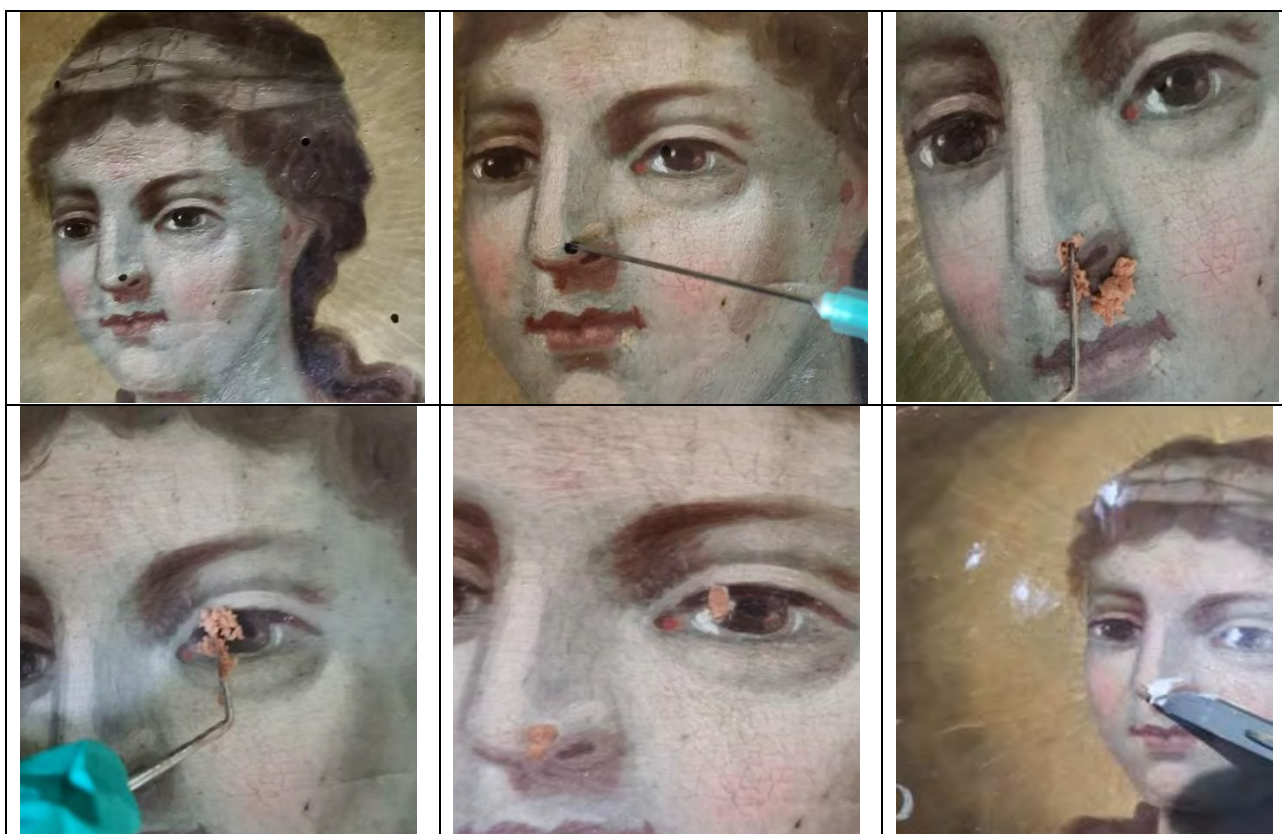

Foto 16. Degresarea suprafețelor, peliculizarea cu clei fierbinte, chituirea cu chit de rumeguș și chituirea cu carbonat de calciu

**RESTAURAREA ICOANEI “PROFETUL DANIIL” DE LA BISERICA CU HRAMUL
ADORMIREA MAICII DOMNULUI, DIN LOCALITATEA DUMBRĂVENI, JUDEȚUL SUCEAVA
- ÎNDEPĂRTAREA DEPUNERILOR DE PE POLICROMIE**

Foto 17. Imagine de ansamblu după chituire

- Șlefuirea chiturilor pentru obținerea unei suprafețe netede și pentru a fi aduse la nivel cu stratul pictural; șlefuirea se face cu dop de plută, care este umezit pe un tampon de vată îmbibat în emulsie de ou;
- Integrarea cromatică a chiturilor și eroziunilor stratului pictural;
- Consolidarea suportului prin peliculizarea de paraloid B72 (foto 18);

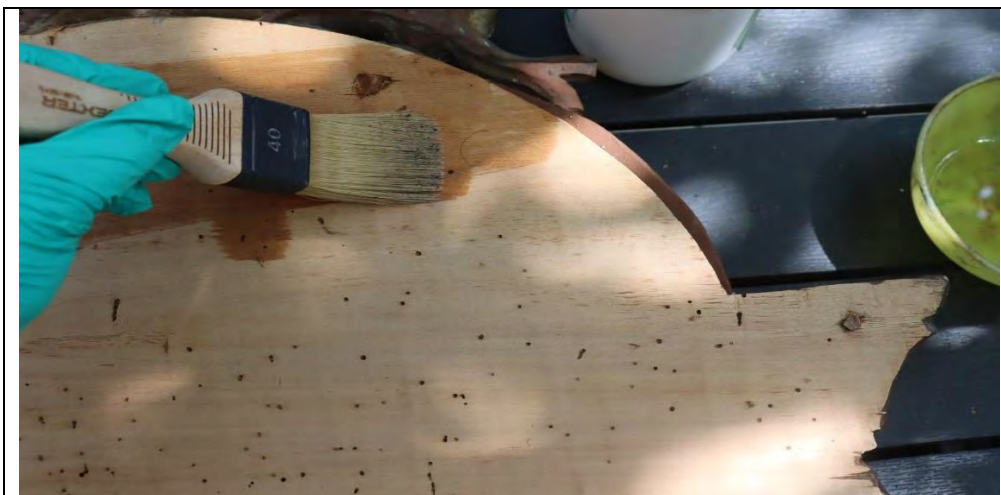

Foto 18. Consolidarea suportului cu paraloid B72

Foto 19. Ansamblul icoanei după restaurare (stratul pictural și verso-ul)

- Vernisarea generală cu vernis de dammar 10% prin pensulare. Acesta se va aplica cu ajutorul unei pensule late pe suprafața picturală în toate direcțiile (vertical, orizontal și pe diagonale) pentru o uniformizare egală a verniului (foto 19).

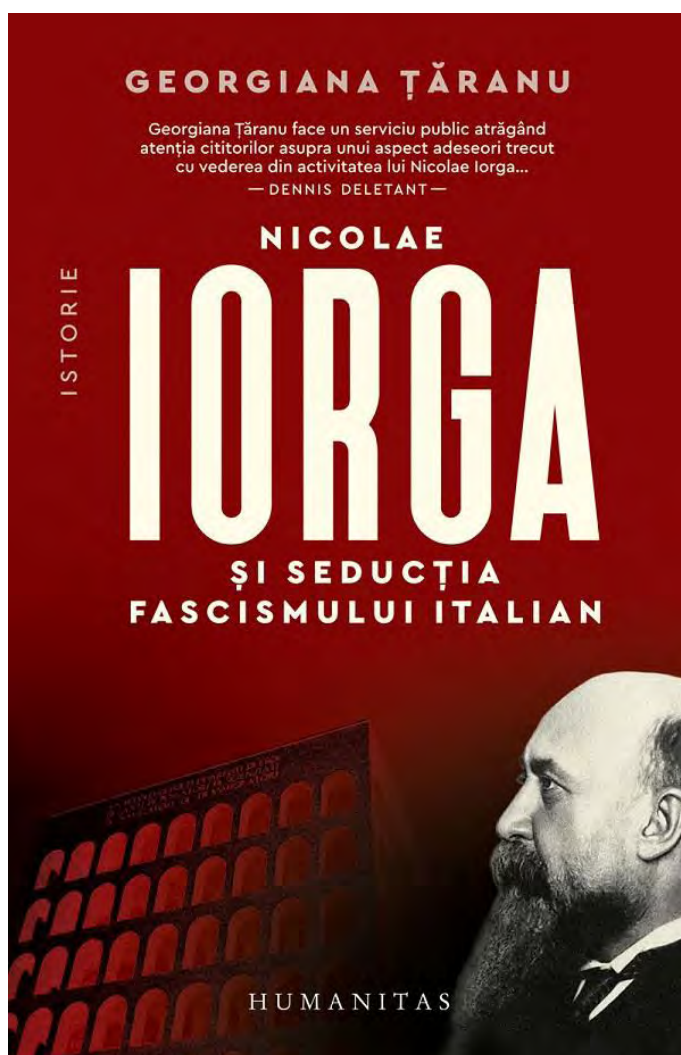
Bibliografie:

- Cavaros Constantine, *Ghid de iconografie bizantină*, traducere din limba engleză de Anca Popescu, Ed. Sofia, București, 2005
- Dumitrescu Florentina, „Sculptura medievală” în *Arta Lemnului la Români*, Ed. Meridiane, București, 1975
- Istudor Ioan, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura ACS, Ediția a III-a, București, 2011
- Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Editura, Ediția a III-a, București, 2009
- Leahu Mirela, *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale. Suport de curs pentru restauratori*, Editura CPPC, 2006

NOTE DE LECTURĂ

**Georgiana Țăranu, *Nicolae Iorga și seducția fascismului italian*, București,
Editura Humanitas, 2025, 408 p. (Radu Florian Bruja)**

Într-o epocă în care Nicolae Iorga nu mai este citit și, de cel mai multe ori nici citat de către istorici, ne putem întreba de ce ar mai fi utilă o carte care să trateze o astfel de personalitate. Lucrarea Georgianeii Țăranu ne arată că Iorga păstrează în continuare numeroase pagini neclare și ne oferă noi teme de cercetare și dezbateră. Autoarea justifică în *Argumentul* care deschide cartea opțiunea alegerii temei, înșiruind autorii care au consacrat studii personalității lui Iorga, dar care au omis să amintească simpatia acestuia pentru Mussolini și Italia fascistă. Subiectul, rămas controversat și nestudiat suficient în istoriografie, se bucură de atenția cercetătoarei, care încearcă, pe bună dreptate, să ne convingă că Iorga s-a lăsat sedus de fascism cum nu au făcut-o alți intelectualii români ai epocii sale. Un reper al conștiinței naționale, Iorga este prezentat complet diferit de ceea ce au făcut istoricii cu mai multă experiență decât Georgiana Țăranu. Poate că cele 28 de capitole inegale, secvenționate la rândul lor, în mici subcapitole, dau impresia unei fragmentări excesive. Dar cartea propusă de autoare se fundamentează pe surse istorice pe care astăzi prea puțini le mai explorează. Astfel, Georgiana Țăranu îl încadrează pe Iorga în categoria intelectualilor care au identificat și criticat tarele regimului democratic și și-au pus pana în slujba unor soluții radicale, modelul său fiind fascismul mussolinian.

Încă din primul capitol, autoarea portretizează intelectualul modern, născut odată cu Afacerea Dreyfus și care s-a implicat în politică prin justificarea *-ismelor* secolului XX. În capitolul *Avanti. Iorga înainte de Iorga*, autoarea de propune o scurtă biografie a lui Nicolae Iorga, în paralel cu nașterea și creionarea convingerilor politice care îl vor însoți în viață. Paginile nu abundă de detalii din biografia lui Iorga, ci sunt treceri în revistă a acelor momente care l-au creat pe vanitosul personaj de la începuturile sale până la „Instituția” Iorga din anii Primului Război Mondial. În următoarele două subcapitole sunt prezente momente definitorii în conturarea profilului, atât al celor două țări – Italia și România – în anii ante- și post- Primului Război Mondial, cât și a maturizării ideologice a lui Iorga, după prima sa experiență italiană. Dezastrele de la Turtucaia și Caporetto par a fi identice la Georgiana Țăranu, în formarea unei conștiințe antiliberale la italieni și români. Finalul războiului nu au apropiat Italia de România, ci dimpotrivă, le-a îndepărtat, deși ambele au plecat nemulțumite de la Conferințele de pace de la Paris. În același timp, traiectoria lui Iorga după război nu avea să fie una rectilinie, așa cum pare că se aștepta. Ura față de Brătianu, neîncrederea în politicienii din provinciile unite cu Vechiul Regat, adversitatea față de Averescu, dezbinarea din Partidul Naționalist Democrat, după ce A.C. Cuza a pornit în altă direcție, l-au izolat pe Iorga nu doar față de politicienii epocii, ci față chiar de sistemul democratic al României Mari.

Citatul din Barbu Solacolu (p.81), fericit ales, demonstrează izolarea în care Iorga a intrat după 1919, adepții săi pierzându-și orice identitate alături de o personalitate care nu se mai regăsea în grațiile guvernelor României interbelice. Totodată, Iorga nu s-a dovedit capabil să accepte regulile jocului politic din anii '20. Prin termenul paradiplomație, autoarea încearcă să justifice activitatea propagandistică peste hotare dusă de Iorga după Primul Război Mondial, susținând că a ales doar statele care erau aliate României sau garantau sistemul versaillez. În schimb, Iorga ar fi refuzat să mai viziteze țările revizioniste sau învinse în război, în ciuda afinităților cu cultura lor, cum ar fi cea germană. Rămâne de studiat dacă afirmațiile autoarei privind dorința lui Iorga de se substitui și depăși politica statului și propaganda românească peste hotare poate fi susținută. Cert este că a deschis o direcție care merită investigată în continuare.

Interesant capitolul *Contromano: Între Franța și Ungaria*, deoarece aici găsim sursele inițiale ale simpatiei lui Iorga pentru Italia. Capitolul analizează bazele răcirii relațiilor româno-italiene, Bucureștiul aflându-se sub influența Franței mai mult decât și-ar fi dorit Roma, și a apropierei italo-maghiare, care era privită cu atenție la București. Iorga s-a poziționat în favoarea Italiei tocmai în acest context „așa cum într-o familie atenția se mută asupra aceluia dintre membri care provoacă cele mai multe probleme, așa s-a întâmplat și cu Italia, în viziunea diplomației personale a lui Iorga” (p.94) opinează Georgiana Țăranu. *De la Prima Ora. Reacții asupra Marșului asupra Romei* subliniază momentul în care s-a format guvernul Mussolini și ecoul internațional al acestui eveniment. În general, lumea a închis ochii la neconstituționalitatea actului politic din Italia, încercând să justifice schimbările politice prin necesitatea luptei contra comunismului. Nici presa românească afiliată politic nu a avut o poziție diferită, aflată în căutarea unui „Mussolini autohton”. Este, totodată identificat primul articol semnat de Iorga, la 29 octombrie 1922, în preziua instaurării guvernului Mussolini pe care îl va fi susținut apoi, ca pe un argument împotriva comunismului, în același timp cu un model occidental modernizator.

Senza. Impossibila imitație este titlul sub care sunt prezentate primele mișcări fasciste din România, imitații mai mult sau mai puțin fidele, între care Fascia Națională Română s-a bucurat de cea mai mare atenție. Poziția lui Iorga este însă ghidată de relația cu A.C. Cuza care a înglobat Fascia Națională Română în Liga Apărării Național Creștine. Despărțirea lui Iorga de Cuza l-a poziționat pe istoricul român împotriva oricărei imitații a fascismului italian. Deși citatele din articolele apărute în „Neamul Românesc” nu susțin neapărat fascismul italian, Iorga nu îl combate pe dictatorul roman ci pe imitatorii săi români. La fel de ambiguu se poziționează și în conflictul italo-grec din Insula Corfu. Și în *Distinguo. Acomodarea cu fascismul*, Iorga păstrează o distanță rezonabilă față de regimul politic de la Roma. El este mai degrabă critic cu Averescu, a cărei vizită în Italia, care s-a bucurat de succes, este criticată în „Neamul Românesc”. Nu i-a nici o atitudine

față de asasinarea lui Giacomo Matteotti, criticând mai târziu asasinarea prefectului de poliție Constantin Manciu, dar continuă să susțină că Italia trebuie să fie un aliat al României. La 1924 Iorga părea mai apropiat de Ramiro Ortiz, creatorul catedrei de limba italiană de la Universitatea din București, și de strângerea legăturilor culturale dintre cele două țări. Anii 1924-1925 au fost ai tatonării între Iorga și regimul fascist, fapt dovedit de vizitele sale în Peninsulă. Dar regimul fascist luase în calcul să folosească legăturile culturale, susținute de Iorga, pentru a-l folosi ca o pârgie de legătură între Roma și București: „atât diplomația paralelă a fascismului, cât și cea personală a lui Iorga erau gândite să funcționeze ca supliment cultural la cea oficială, a guvernelor” (p.152).

Oscilațiile lui Iorga sunt evidențiate și în capitolul *Crescendo. Începutul glorificării lui Mussolini*. Îl vedem apărându-l pe Mussolini cu argumente istorice în conflictul italo-german privind regiunea Alto-Adige, comparându-l pe mareșalul Jozef Piłsudski cu Mussolini după instaurarea autoritarismului în Polonia dar omițând originea italiană a legii electorale din 1926, lege pe care Iorga o atacase. Se arată indignat când este acuzat că a susținut discursuri de pe poziții antifasciste într-o vizită la Florența, dar nu-l împiedică nimic să îl curteze pe Averescu și Brătianu, vechii adversari, după ce Maniu și Mihalache l-au lăsat în afara formațiunii politice create la 1926: PNȚ. Recunoașterea unirii Basarabiei nu avea cum să îi scape lui Iorga. Deși momentul a fost apreciat de români, Italia devenind peste noapte „zâna bună”, pentru Iorga momentul a fost și mai semnificativ. El și-a petrecut o lună în Italia, conferențind pe diferite teme la Roma sau Milano și fiind primit în audiențe de regele Victor Emanuel, de Papa Pius al XI-lea și de însuși Mussolini. Autoarea ne propune și direcțiile prin care Iorga a susținut fascismul: autoritarism, antiliberalism, antisocialism, toate legitimate prin istoria Italiei, el fiind de părere că imitațiile românești nu aveau cum să se bucure de același succes. Dar „luna de miere” a durat puțin, românii văzând în tratatul italo-maghiar din aprilie 1927 o trădare. În schimb, Iorga și-a redefinit menirea, continuând să susțină regimul fascist și pe Mussolini, chiar prin intervenția Ministerului Afacerilor Externe. Dar logica acestei atitudini, prin sublinierea latinătății celor două națiuni, susținută și de Nicholas Nagy-Talavera, avea două argumente: „unul sentimental (iubirea față de Italia) și unul național (lupta împotriva revizionismului maghiar).

Capitolul *Marcia funebre. Incertitudini politice românești și certitudini fasciste* se suprapune pe anii Regenței, în care au apărut tot mai multe voci care contestau democrația și parlamentarismul. Fascismul, definit prin antiliberalism și antiparlamentarism, era acceptat de numeroși politicieni care vedeau singura soluție un regim de mână forte sub conducerea unui rege puternic. Criza politică și nașterea carlismului s-au suprapus pe anii în care propaganda culturală italiană și promovarea regimului fascist s-au intensificat, inclusiv prin prelegerile ținute de Iorga la Vălenii de Munte. Nici declarațiile revizioniste ale lui Mussolini nu i-au modificat poziția, argumentele prin care căuta să minimizeze impactul avut de aceste declarații pro-maghiare fiind atent analizate de autoare. Problema studiului limbii italiene în școlile românești, asociația Cultura Italo-Română și, mai cu seamă, Institutul Român de la Veneția se înscriu în lista de inițiative coordonate de istoricul român. Numeroase pagini par să pregătească numirea lui Iorga în fruntea guvernului, susținerea lui Carol pe tron la 1930 fiind un argument în plus. Vanitos și plin de încredere în propriile forțe, Iorga s-a perceput, la fel ca Mussolini, ca pe un om al destinului care avea menirea de a schimba soarta națiunii sale. Aceste idei aveau să îl anime întreaga sa viață și aveau să formeze concepția sa de guvernare. *Presto con Leggerezza. Un guvern italo-fil la București*, dedicat guvernării Iorga, ne arată limitele colaborării dintre premier și Italia. Cu excepția „Legii Iorga” care introducea limba italiană în învățământul preuniversitar românesc, nici o altă inițiativă notabilă de apropiere între București și Roma nu s-a bucurat de succes. Dificultățile guvernării, criza economică și situația internațională generală au făcut ca guvernul condus de Nicolae Iorga să nu reușească să apropie Italia de România.

Limitele fascismului nu a putut fi întrevăzute de criza economică declanșată la 1929, dar astăzi știm că și Italia, în ciuda propagandei, fusese afectată. Dezamăgit după ce a pierdut

guvernarea, Iorga a continuat să critice democrația românească și să laude autoritarismul italian. Venirea la putere a lui Hitler nu i-a schimbat concepțiile, Mussolini fiind perceput ca liderul providențial, în vreme ce dictatorul german era criticat vehement: „pe cât de dornic era Iorga de a înnobila fascismul, pe atât era de hotărât să condamne nazismul” (p.246). Anii '30 aveau să marcheze apogeul popularității lui Mussolini, atât în străinătate cât și în spațiul românesc. „Corul pestriț” al simpatizanților includea nume ilustre din viața publică, dar Georgiana Țăranu îl indică pe Nicolae Iorga ca depășindu-i pe toți în capitolul *Appassionato. Mussolini, portret de dictator providențial*. Și are dreptate atunci când, citând din articolele apologetice scrise de istoricul român, îl găsește pe Mussolini comparat cu Francesco Sforza și Sf. Benedict de Nursia, în încercarea de a-l prezenta pe dictatorul fascist prin „două mari chei de interpretare: a tradiției, respectiv a excepției” (p.255).

Cel mai stânjenitor pentru susținătorii marelui istoric pare a fi capitolul *Con abbandono. Legitimarea războiului din Etiopia*. Argumentele cu care susține cauza italiană, în ciuda agresiunii vizibile, inclusiv cele rasiale îl pun pe Iorga într-o poziție stânjenitoare, nevoit să nege sau să infirme considerații pe care în alte situații le folosisese pentru a defini statul agresat. Chiar și adversitatea colegilor istorici britanici și francezi nu par să îl deranjeze. În corul de susținători ai cauzei italiene vocea lui Iorga nu pare a fi singulară, dar scena de la finalul acestui pasaj, cu Iorga întâlnindu-l pe Mussolini la Roma validează simbolic orgoliul istoricului român. Avea să fie „ultimul dans” deoarece anul 1938 avea să producă „desvrăjirea”, după titlul penultimului capitol al lucrării. Autoarea oferă detalii privind ruptura treptată dintre Iorga și regimul fascist italian, crizele politice din 1938, atitudine pro-maghiară a guvernului italian și apropierea dintre Italia și Germania nazistă fiind treptele de pe care Iorga a coborât. Paradoxal, Iorga a devenit unul dintre colaboratorii regimului autoritar carlist al cărui model fascist italian era evident dar fără să mai fie considerat un prieten al regimului politic de la Roma. Finalul trist al relației lui Iorga cu regimul lui Mussolini, petrecut în anii 1939-1940 este explicat dintr-o dublă rațiune. Pe de o parte, istoricul român a refuzat până aproape de sfârșit să despartă civilizația italiană de regimul fascist. Pe de alta, vanitosul politician a eșuat în a înțelege pericolul pe care fascismul îl reprezenta nu doar pentru democrație dar și pentru întregul sistem politic internațional din care România făcea parte.

Autoarea reușește în cele 10 pagini concluzive să ni-l proiecteze pe Iorga departe de imaginea consacrată de-a lungul anilor al luptătorului antifacist. Fără să își propună să îl așeze pe o poziție clarificatoare, Georgiana Țăranu subliniază că nu a fost un fascist, că a cochetat cu autoritarismul, că și-a dorit un rol mesianic, plasându-l între un „broker cultural al Italiei fasciste” și un „conservator în derivă”. Deși noutatea temei este indiscutabilă, unele aspecte vor trebui aprofundate și în viitor. Paralela între Turtucaia și Caporetto ar trebui privită în contextul ei, deoarece înfrângerile nu au venit în același moment, chiar dacă la finalul conflagrației ele au reprezentat un leit-motiv pentru opoziție (Iorga, Mussolini și nu numai) de a acuza guvernele liberale de la București și Roma. Nu întotdeauna autoarea reușește să explice termenii folosiți: paradiplomație sau megalothymie par scoși din context, poate și pentru că lui Iorga această diplomație nu i-a reușit. Rămâne discutabil dacă atenția acordată de Iorga Italiei a depășit-o pe cea acordată Franței, în contextul în care chiar autoarea admite că un astfel de studiu privind relația lui Iorga cu Franța nu a fost încă scris. Nu toate subiectele atinse în lucrare au putut fi integrate în aceste pagini. Numeroase aspecte, tratate mai pe larg sau mai succint vor putea fi descoperite de cititor, completând imaginea creată de autoarea lucrării sau deschizând subiecte pentru noi analize.

O lucrare scrisă plăcut, care se citește ușor, mai aproape de limbajul publicului larg, cartea Georgiane Țăranu propune o reevaluare a epocii interbelice prin personalitatea lui Iorga și a dezideratelor sale. Salutăm lucrarea unei autoare din generația tânără de istorici români pentru originalitatea acestei abordări. Aparținând unei generații de intelectuali care au simpatizat regimurile nedemocratice, Nicolae Iorga este redescoperit într-o lucrare care se poate adresa nu doar unui public tânăr, ci la fel de bine și celui mai vârstnic, care l-a ridicat pe un pedestal de pe care nu l-a mai putut vedea obiectiv.

În atenția colaboratorilor la volumul

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI NAȚIONAL AL BUCOVINEI

Termen de predare a articolelor: **30 aprilie**, prin email, în fișier **.doc** și **.pdf**, la adresa:

memoriale@muzeulbucovinei.ro sau **auracasamarian@yahoo.ro**;

Articolele - redactate cu diacritice, Microsoft **Word**, **A4**, **Times New Roman 12**, **maximum 16 p.** la **1 rând**, **note** cu **11** la **subsol**;

Titlu, rezumat (cel mult 10 rânduri) și cuvinte-cheie: în **română** și în **engleză**;

Ilustrații (fotografii, desene, tabele): rezoluție 300 dpi, **incluse de autor** în text;

Autorii sunt rugați să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române și să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor**;

Redacția **nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile autorilor** din articolele primite spre publicare și **are dreptul de a selecta** materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel.: 0230 517 518; Fax: 0330 401 062
E-mail: office@tipolidana.ro; Web: www.tipolidana.ro

